لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا

بە نموونەی حەمدی و حاجی قادری کۆیی

د: ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا

هەولێر ٢٠١١

لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا

بەنموونەی حەمدی و حاجی قادری کۆیی

د:ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا

هەولێر ٢٠١١

- ناوی کتێب: لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
- نووسینی: د. ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا
- سەرپەرشتی هونەری و بەرگ: عوسمان پیرداود
- نەخشەسازی: عیسام موحسن
- بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، ژمارە(١٠٧)
- چاپخانە: چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر
- تیراژ: ٥٠٠ دانە
- لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی(   )ی ساڵی ٢٠١١ی پێدراوە.

پێڕستی ناونیشان

پێـــشەكی

یەكەم: ئەم ناونیشانە بۆ؟

١ـ بە وردبوونەوە لـە پێـشكەوتنە زۆر و سەرسـوڕهێنەكانی دونیـا، چ ئەوانـەی لـە كۆندا كراون و چ ئەوانەی ئێستاكە ڕۆژانە لە بـوارە جۆراوجۆرەكانـدا ئـەنجام دەدرێـن، ئـەوەمان بـۆ زەقدەبێتـەوە، كـە تـەواوی داهێنـان و دۆزینـەوەو پێـشكەوتنەكان بـەری (لێكۆلینـەوە)ن، بـەبێ ئەمـە هـیچ كـەس و نەتەوەیـەك نـەیوتوانیوەو نـاتوانێ لـە هـیچ بوارێكدا بە هێندەی سەری دەرزیش بەرەوپێش بچێت و ناتوانێ بچووكترین خزمەت لـە بەرۆكی كاروانی ژیانی مرۆڤایەتی بدات.

ئەگـەر ئـەو چـەند ڕسـتەیە گرنگـی و پایـەی لێكۆلینـەوە لـە ژیـانی نەتـەوە پێـشكەوتووەكان وەدەربخـات، ئـەوا بـۆ نەتـەوەی كـورد لێكۆلینـەوە پێویـستیەتێكی گەورەترە، دڵسۆزانی نەتەوە ئەگەر بییانەوێت نەتەوەكەیان بەرەوپێش ببەن، بێگومـان دەبێ لەم دەرگایە بێنە ژوور و لەو كەناڵە هەوڵی پێشكەوتن بدەن.

٢ـ حاجی قادری كۆیی یەكێكە لەو شاعیرانەی لە نێوان دوو دەسـتەی ڕۆشـنبیرانی نەتەوە لە موجامەلەدایە، هەندێ پێیان وایە شاعیرێكی گەورەو زۆر بـە توانـای كـوردە، هەندێكی دیكەش دەیانـەوێت لـە پایـەی كەمبكەنـەوەو بەڵگـەش بـۆ قـسەكانیان زمـانی هەندێ لە شیعرەكانیەتی، كە سادەو ئاسانن، بەوە ڕەتی شاعیریەتی حاجی دەدەنەوەو پێیان وایە هەر تەنیا یەك دوو قەسیدەی هەیەو بەس، دەنا شـاعیر نییـەو بگـوترێ هـەر شتێكی دیكەیە دەبێ، بەڵام شاعیر بێ، نا، چونكە شاعیر نییە!

باشە ڕۆشنبیرێك بچێتە كام بەرەی ئەوانەی لـە حـاجی دەدوێـن؟ ئەوانـەی بـەرزی هەڵدەنێن، یان ئەوانـەی دەیـشكێنن؟! بێگومـان بـێ لێكۆلینـەوە یەكلاكردنـەوەی ئـەم بابەتە شتێكی ناتەواو دەبێت و جەدەلەكە كۆتایی پێنایێت.

٣ــ هەرچــی (حەمــدی)یــە، ئــەویش شــاعیرێکی گــەورەو دیــاری نەتەوەیــە، کــە شیعرەکانی شتانی زۆر لەخۆ دەگرن، بەڵام لە گەڵێ ڕووەوەی ئاوڕی لێنەدراوەتەوە؟

ئێستا کە ئەو سێ خاڵانەی سەرووومان لەبەر دەست بێ، لەوە دەگـەین ناونیـشانی ئەم نامەیە (لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردی.. شیعرەکانی حەمـدی و حاجی قادری کۆیی بە نمونە) چۆن لە دایك بوو، دەردەکـەوێت گرنگـی ناونیـشانەکە لـە چیدایەو دەیـەوێت چـی پێـشکەش بکـات، هیـوادارم لـە ئەنجامـدا ئـەوەی نەخـشەی بـۆ کێشراوە، ئەوە بخاتە ڕوو و بە هۆیەوەی کتێبخانەی ئەکادیمی کوردی دەوڵەمەند بکات.

دووەم: ئامانجی لێکۆڵینەوە

ئامانجی ئەم لێکۆڵینەوە چەندانە، ئەوانیش:

١ـ بەرجەستەکردنی هونەرەکانی ڕەوانبێـژی لـە ئـەدەبیاتی کـوردی و شـیعرەکانی حەمدی و حاجی قادری کۆیی بە تایبەتی.

٢ـ دەرخستنی ڕادەی دەوڵەمەندی زمانی کوردی لە بەرهەمهێنانی شێوازی نـوێ و لادان لە باری ئاسایی ئاخاوتن بۆ بارێکی تازەی پڕ لە داهێنان و کاریگەری.

٣ــ ڕەواندنــەوەی حاڵـەتی ناشـاعیری حـاجی قـادری کـۆیی و دەرخـستنی توانـا ئەدەبییەکانی ئەم و حەمدی شاعیر لە ڕادەی فراوانی ڕێگەکانی بەدیهێنانی زمانییان.

سێیەم: سنووری لێکۆڵینەوە

ئـەم لێکۆڵینەوەیـە لـە سـنووری سـێ زانـستەکانی (ڕەوانبێـژی)دا دەخولێتـەوەو هونـەرەکانی ئـەم سـێ زانستانە (واتاناسـی ـ ڕوونبێـژی ـ جوانکـاری) لـە شـیعرەکانی (حەمدی و جاجی قادری کۆیی)دا بەدیار دەخات.

چوارەم: میتۆدی لێکۆڵینەوە

میتۆدی لێکۆڵینـەوە میتـۆدێکی ڕەخنـەیی شـیکارییەو سەرچـاوەکانی ڕەوانبێـژی دەکاتە پێوەر بۆ بەرەوپێشبردنی شـیکاری شـیعرەکانی ئـەم دوو شـاعیرانەی سـنووری لێکۆڵینەوەکە.

پێنجەم: پێکهاتەی لێکۆڵینەوە

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە پێشەکی و دەروازەیەك لە بارەی ڕەوانبێژی و سێ بەش و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە.. بەشی یەکەم بریتییە لە (واتاناسی)، تیایدا لە هەشت باسی ئەو زانستە کۆڵدراوەتەوە، کە بریتینە لە: هەواڵ (الخبر) ــ دارشتن (الأنشاء) ـ پێشخستن و دواخستن (التقديم و التأخير) ـ تايبەتی (القصر) ــ جياكردنەوە و بەستنەوە (الفصل و الوصل) ـ يەكسانی (المساواة) ـ كورتبڕی (الأيجاز) ــ درێژبڕی (الأطناب).

بەڵام هەرچی بەشی دووەمە تايبەتكراوە بۆ (ڕوونبێژی) و دابەشكراوەتە سەر چوار باسی سەرەكی، كە بريتينە لە: لێكچوواندن (تشبيه) و خوازە (المجاز) و خواستن (الأستعارة) و دركە (الكناية).

بەشی سێيەميش لە بارەی هونەرەكانی (جوانكاری)يە، كراوەتە دوو باسی سەرەكی (جوانكاری وشەيی و جوانكاری واتايی)، لە يەكەميان كە (جوانكاری وشەيی)يە، تيشك خراوەتە سەر (٢١) هونەری سەر بەو بەشەی جوانكاری، كە بريتينە لە هونەرەكانی: ڕەگەزدۆزی (الجناس) - هێنانەوە (رد العجز علی الصدر) ــ پاتكردنەوە (التكرار) ــ گێڕانەوە (الترديد) - لێيوەرگرتن (اقتباس) ــ تێكهەڵكێش (التضمين) ــ تەصريع (التصريع) ـ تەرصيع (الترصيع) ـ مولەممەع (الملمع) ــ ئيكتيفا (الأكتفاء) ــ تەسميت (التسميط) ـ تەشتيركراو (سجع التشطير) ــ متەوازی (التسجيع المتوازی) - متەوازن (التسجيع المتوازن) - موتريف (سجع المطرف) - ڕەديف (الرديف) - پێكەوە گونجان (الأنسجام) ــ تەتريز (التطريز) ــ بوونی پێويستە (لزوم ما يلزم) ــ خييەف (الخيف) ـ پێنجخشتەكی.

لە باسی دووەميشدا كە تايبەتە بە جوانكاری واتايی، تيشك خراوەتە سەر (٤٦) هونەر، بە شێوازی جۆراوجۆريان، ئەوانيش: (دژيەك (الطباق) ـ بەرامبەری (المقابلە) ــ موشاكەلە (المشاكلە) ـ جێگۆڕين (العكس) ـ تيلنيشان (تلميح) ـ كۆكردنەوە (الجمع) ــ لێككردنەوە (التفريق) ـ دابەشكردن (التقسيم) ـ كۆكردنەوە لەگەڵ دابەشكردن (الجمع مع التقسيم) ـ لێككردنەوە لەگەڵ كۆكردنەوە (التفريق مع الجمع) ــ پێچەوپەخش (اللف والنشر) ـ موبالەغە (المبالغە) ـ جوانی بايس (حسن التعليل) ـ خۆلۆمەكردن (عتاب المرء نفسه) ـ وەصفی لە بەرگی لۆمە (المدح بما يشبه الذم) ـ لۆمەی بە وەكو وەصف (الذم

بما يشبه المدح) ـ جەختی وەصف بە وەکو لۆمە (تأكيد المدح بما يشبه الذم) ـ جەختی لۆمە بە وەکو وەصف (تأكيد الذم بما يشبه المدح) ـ هەڵگەڕانەوە (التغاير) ــ تەجرید ـ ڕۆچوون (الأطراء) - خۆهەڵەکردن (تجاهل العارف ومزج الشك باليقين) ــ ئیدماج ـ تەوجیه (التوجيه) ـ تەفسیر ـ تەنکیت ـ لێکچوونی لایەکان (تشابه الأطراف) ـ پەندبێژی (ارسال المثل) - کۆپەند (أرسال المثلين) ـ دەستپێکی جوان (حسن الأبتداء) ــ دەستپێکی دڵگیر (براعة الأستهلال) ـ کۆتایی جوان (حسن الأنتهاء) ــ کۆتایی دڵگیر (براعة المقطع) ـ ڕێبازی گوتەیی (المذهب الكلامي) ــ چاو لە یەك (مراعاة النظير) - گردکردنەوە (العقد) ـ پێکەوەگونجانی کێش و واتا (ائتلاف الوزن مع المعنى) ــ پێکەوە گونجانی وشەو واتا (أئتلاف اللفظ مع المعنى) ــ گێڕانەوەی گفتوگۆ (الترجيع في المحاورة) ـ هەماهەنگی جوان (حسن النسق) – هاوبڕیی (مواردة) ـ هێماکەر (الارصاد) ــ بەهەڵەبردن (الخداع) ـ فرەواتایی ـ جیاکردنەوە ـ داهێنان (ابداع).

دوای هەموو ئەوە لێکۆڵینەوەکە پوختەی ئەوەی پێیگەیشتووە، وەکو ئەنجام لە (٤) تەوەری سەرەکی و (٢١) خاڵدا کورتیکردۆتەوە، ئینجا لیستی سەرچاوەکانیش دوای ئەوانە بەپێی ڕیزبوونی ناوی نووسەرەکان لە دوای ئەنجامەکانەوە دانراوە، کە ژمارەی ئەو سەرچاوانە (١٤٤) سەرچاوەن و لە سەرچاوە ناسراو و سەنگینەکانی زانستی ڕەوانبێژینە.

شەشەم: گیروگرفتی لێکۆڵینەوە

لە کاتی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەکە سوپاس بۆ خودای گەورە چ گرفتێکی ئەوتۆم نەهاتە پێش، کارەکانم بە ئاسانی و باشی بەرەوپێش چوون، تەنها ئەوە نەبێ، کە لە هەڵبژاردنی زاراوە هاتۆتە پێشم، چونکە لێکۆڵینەوەکە بە دەیان زاراوە لەخۆ دەگرێت، ئەم زاراوانە زۆریان لە کوردیدا لەبەر کەمی لێکۆڵینەوە لە زانستی ڕەوانبێژیدا نەکراونەتە کوردی، یان باشتر بڵێم لە کوردیدا بۆ هەموویان زاراوەی تایبەت دانەنراوە، بۆیە هەندێ جار ئەو زاراوانەم هەڵبژاردووە کە کوردەکانی پێشە خۆم بەکاریان هێناوە، هەندێجاری دیکەش هەندێ زاراوەم بۆ خۆم بەکارهێناوە، جا لە عەرەبییەکەم وەرگێڕابێ، یان وەکو زاراوەیەکی کوردی بۆ ناوی هونەرەکە خۆم درووستم کردبێ، هەندێجاری دیکەش ناچار بوومە، کە ئەم دوو ڕێگەیەی پێشووم لەبەردەم تەسك

بۆتــەوە، هاتوومــە هــەر زاراوە عەرەبییەکــەم بــە ڕێنــووس و خوێندنــەوەی کــوردی بەکارهێناوە، بۆیە دەبێ ئەوە ئاشکرا بێ، کە زاراوە کوردییەکان ئەوانە لە کوردیدا ناون بۆ ئەو هونەرانەی بۆیان دانراون، ئەگەر زاراوە عەرەبیەکانیـشیان لـە تـەك بـەکارهاتبێ، هەموو جارێك مەرج نییـە ئـەو کوردییـە وەرگێـڕدراوی عەرەبییەکـە بـێ، بـەڵکو عـەرەب وەهایان ناو لە فلآنە هونەر ناوەو کوردیش بەم شێوەیەی خۆیان، هیوادارم ئەم کێشەی زاراوەیە لەگەڵ بەرەوپێشچوونی لێکۆلینەوە زانستییەکان چارەسەر ببێ.

***

له بارەی ڕەوانبێژییەوە

زۆرێکی زانایان له بارەی ڕەوانبێژییەوە دوواون، زۆرێکیان گوتوویانە: بریتییە لە درێژبڕی بێ زیادەو کورتبڕی بێ کەمی، کەچی جاحز پێچەوانەی ئەوانە دواوەو گوتوویەتی: بریتییە لە پێکانی واتا و خستنەڕووی مەبەست بەبێ زێدەڕۆیی و کورتکردنەوە.[1] هەیشە تەنیا لە کورتبڕیی بە جوان دیوە، ئەوەتا هارونی ڕەشید گوتوویەتی: ((ڕوونبێژی دوورکەوتنەوەیە لە درێژبڕی و نزیکبوونەوەیە لە مەبەست و گەیاندنی واتا بە وشەی کەم و واتای زۆر)).[2]

لەمانەی سەرەوەدا ڕەوانبێژی لە خانەی کورتبڕی جوان لە دەربڕین و گەیشتنی واتای تەواوی زۆرتر لە وشەکان، لەگەڵ درێژبڕی جوان و واتای تەواوی کەمتر لە وشەکان، لەگەڵ یەکسانی لە نێوان قەوارەی وشەو واتادا کورتکراوەتەوە.

هەیشە گرنگی بە وێنە داوەو لەم ڕووەوە گوتوویەتی: ڕەوانبێژی هیچ نییە، ئەوە نەبێت واتا بە باشترین وێنەی گۆکراو بگەینرێتە دەروون، وەکو ڕەوانبێژ و ڕەخنەگرەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە.[3]

خەڵکی دیش کۆی کەسان دەکاتە دوو دەستەی سادەوبێئاگا کە پێی وایە کەمینەن، لەگەڵ زۆرینەو لەسەر بنەمای ئەوانە، ئەو دەقە بە دەقی پڕ لە ڕەوانبێژی دەزانێ، کە واتای جوان و باش بگەیەنێتە بیری دەستەی دووەم، ئەوەتا ئەبوحەیانی تەوحیدی تیشك دەخاتە سەر پرۆسەی پەیوەندی بە بەرامبەر و تێگەیاندنی، دەڵێت: ((تێگەیاندن دووانە، خراپ و باش.. یەکەم بۆ خەڵکە سەفیل و سادەکانە، چونکە ئامانجیان هەر ئەوەیەو ئەوەش لێکچووە بەو پلەو پایەی هەیانە لە ناتەواوییان، بەڵام هەرچی دووەمە بۆ زۆرینەی خەڵکە، چونکە ئەمە کۆکەرەوەی بەرژەوەندییەکان و

---

[1] ابي عثمان عمرو بن محبوب الملقب بالجاحظ، رسائل الجاحظ (الرسائل الأدبية)، تقديم وتبويب: د. علي بوملحم، الطبعة الأخيرة، دار ومكتبة الهلال، بيروت — لبنان، ٢٠٠٤م، ص ٥٣.

[2] د. محمود بن سعود بن عبدالعزيز الحليبي، الحركة الادبية في مجالس هارون الرشيد، المجلد الاول، الطبعة الاولى، الدار العربية للموسوعات، بيروت — لبنان، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٨م، ص ٤٣٠.

[3] بروانة: الدكتور الأخضر جمعي، اللفظ والمعنى في التفكير النقدي والبلاغي عند العرب، من منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق — سوريا، ٢٠٠١م، ص ١٣٥.

سوودەکانە. جا ڕەوانبێژی زیادەییێك بۆ تێگەیشتن درووست دەکات، ئەویش بە هۆی کێش و بیناو سەرواو دەربڕینی دڵگیر و هەڵبژاردنی وشەی جوان و کورتکردنەوەی ڕازێنەرەوەو ناسکی و سوکی و سەلیسی وشەکان، ئەم هونەرەش بۆ دەروونە تایبەتەکانە، چونکە ئامانج لێی خۆشی بەخشینی دوای تێگەیاندنە، لەگەڵ گەیشتن بە ئامانجێکی دیاریکراوی نێو دڵ بۆ ئەوکەسانەی چاکەیان هەیە لە پێشکەشکردنی ڕوونبێژیدا)).[1]

لێرەشدا بە ڕای ئەبو حەیانی تەوحیدی کێش و ئاواز و ناسکی وشەو سەرواو هەموو ئەو هونەرانەی دیوی دەرەوە دەڕازێننەوە، ڕەوانبێژی زیاتر دەست بەوانەوە دەگرێ و گوزارشت لەوانەوە دەکات.

زانای دیکەش هەیە، واتای بەهێز بە ئاوازو مۆسیقای خۆش دەکاتە پێوەر و دەڵێت: ((ڕەوانبێژی ڕاست ئەوەیە: ئاخاوتن واتا لە خۆ بگرێت، قسە هەڵببژێردرێت، ئاواز خۆشبێت، بەشێوەییێك وشە لەگەڵ وشەکەی تەکە خۆی نزیك و هاوشێوە بن، بە هۆیەوەی دوور نزیکبکرێتەوەو شتی زیادی لێ لابڕێت)).[2]

بەڵام ئەبو هیلالی عەسکەری بە جیا لە هەموو ئەوانەی پێشوو سەرنجمان بۆ لایێکی دیکە دەبات و دەڵێت: ((ڕەوانبێژی سیفەتی ئاخاوتنە، نەك سیفەتی قسەکەر))[3]، ئەمەش کەواتە ئاخاوتن خۆی شێواز و هونەری لێکجیاو گونجاو و تایبەت بە خۆی پەسند دەکات، ئەوە بۆخۆی هەڵدەبژێرێت، کە گونجاون لەگەڵی و ئەوان لە هەر شێواز و هونەرانێکی دیکە جوانترو زیاتر لەگەڵی دەگونجێن.

بەم شێوەیە لای عەرەبەکان ((تا سەدەی حەوتەمی هیجری بابەتەکانی ڕەخنە بابەتەکانی ڕەوانبێژی بوون، چونکە ئەوان جیاوازییان لە نێوان ئەم زاراوانەی (ڕەوانبێژی، فەساحەت، بەڕاعەت، بەیان، صنعەتی شیعر، صنعەتی ئاخاوتن)یان

---

[1] أبو حيان التوحيدي، المقابسات، تحقيق حسن السندوبي، الطبعة الأولى، المكتبة التجارية الكبرى، القاهرة – مصر، ١٣٤٧هـ– ١٩٢٩م، ص ١٧٠.

[2] ابي العباس محمد بن يزيد المبرد، البلاغة، تحقيق: د. رمضان عبدالتواب، الطبعة الثانية، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة – مصر، ١٤٠٥هـ، ١٩٨٥م، ص ٦ من المخطوطة، ص ٨١ من الكتاب.

[3] ابي هلال الحسن بن عبدالله بن سهل العسكري، كتاب الصناعتين، تحقيق: علي محمد البجاوي و محمد أبوالفضل ابراهيم، الطبعة ألأولى، المكتبة العصرية، بيروت، صيدا، لبنان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م، ص ٦.

نەدەکرد، لە لای ئەوان هـەموو ئـەو زاراوانـە هاوواتـان و لەسـەر یـەك واتـا کۆدەبنـەوە، ئەویش وەسفدانی ئاخاوتنە بە چاکی، ئەوەش ئـەو کاتـەی کارمـان تێـدەکات، بـە هـۆی تایبەتمەندییەکانی دارشتن و هەڵچوونە ویژدانی و هەستە هونەرییـەکانی. دیـارە بنـەماو یاسا دەرکێشراوەکانی ئاخاوتنی ئودەبا، یان تەعلیقی ڕەخنەگران بنەمای سەرەکی ئەو زانـستە بـوون، کـە مەبەسـتمان زانـستی صـنعەتی ئاخـاوتن (ڕەخنـە ـ ڕەوانبێـژی ـ ڕوونبێژی)یە، بـەڵام لـە پاشـان لێکۆڵینـەوە لـە تایبەتمەندییـەکانی دارشـتن ـ لـە وێنـەو دەربـڕین ـ وردە وردە سـەربەخۆیی وەرگـرت، کـە لـە دواتـردا نـاونرا (زانـستەکانی ڕەوانبێژی) و لە (واتاناسی و ڕوونبێژی و جوانکاری) کورتکرایەوە، ئەم کـارەش لەسـەر دەستی سەکاکیی (مردوو لە ٦٥٦هـ) کرا)).[١]

ئەمەش سەرەتایەکی دیکەو نویٚ بوو، بۆیە ((بەم کارەی سەکاکی ئیتر ڕەوانبێـژی بـووە ئـەو یاسـاو بنەمایانـەی، کـە دەربـڕین لـە بـارەی هەسـتەکانیەوەی بـۆ ئـەدیب ڕێکدەخەن و ڕێنمایی ئەوەی دەکەن، کە بـە چ تایبەتمەنییـەك دارشـتنەکەی پێـشکەش بکات، لەوەی کە پەیوەندی هەیە بە وێنەوە، وەکو لێکچوواندن و خوازەو درکە (زانستی ڕوونبێژی))، یان بە یاساکانی وەکو باسکردن و کرتاندن، یـان ناسـراوو نەناسـراو کـردن، یـان تایبـەتکردن، یـان جیاکردنـەوەو بەسـتانەوە، یـان کـورتبڕی و درێـژبڕی (زانـستی واتاناسی)، لەگەڵ هـەموو ئـەوەی بـە شـوێن ئەوانـەدا دێـن، لـە جوانکارییـە زیادەکـانی وشەیی و واتایی (زانستی جوانکاری)..)).[٢]

دیارە هەر لەسەر ئەو بنەمایەشە بەشەکانی ڕەوانبێژی کراونەتە سـیٚ: واتاناسـی و ڕوونبێژی و جوانکاری، ((پەیوەندی ڕوونبێژی بە واتاناسی پەیوەندی کەرتە بـە گـشت، چـونکە واتاناسـی گـشتگیرتر و فـراوانترە، بـەڵام هەرچـی جوانکارییـە، ئەمـە بەرجەستەبووێکی هەستی جوانییەکانی ڕوونبێژی و واتاناسییە)).[٣]

دوای ئەوەش شتی دیکەش لـە بـارەی ڕەوانبێـژی گـوترا، لەوانـە هەنـدیٚ نووسـەر لەبـەر ئـەو سـیحرەی لـە هونـەرەکانی ڕەوانبێـژی بەرجەسـتە دەبـن، ئـەو زانـستەی بـە

---

[١] د. یوسف البیومي، الأدب والبلاغة، مطبعة دار نشر الثقافة، مصر ـ فجالة، ١٩٧٠، ص ٦و٧.

[٢] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[٣] د. عبدالرحیم محمد الهبیل، فلسفة الجمال في البلاغة العربیـة، الطبعـة الأولى، الـدار العربیـة للنـشر والتوزیـع، ٢٠٠٤م، ص ٢٥٦.

چـەکێکی دوو سـەرە پێناسـە کـردووەو گوتوویـەتی: ((وەکـو چـۆن ڕەوانبێـژی بـۆ گوزارشـتکردن لـە هەسـتە باڵاکـان بـەکاردەهێنرێ، بـە هـەمان شـێوە بـۆ فێـڵ و سـەرلێتێکدانیش بـەکاردەهێنرێ، چـونکە ڕەوانبێـژی ئامرازێکـە ئـادەمیزاد بـۆ مەبەستەکانی خۆی بەکاری دێنێت)).[1]

هەیشە لە ڕووانگەی بەرژەوەندی باڵای ئادەمیزادەوە فراوانتر لە خانەی وێنەو زمان و مۆسیقاو کاریگەری دەڕوانێتە ئەو زانستەو دەنووسێت: ((لێکۆلینەوە لە وشەو بنەماو ڕەگ و ڕیشەکەی، لە هونەری ڕەوانبێژیدا کۆتا مەبەست نییە، بەڵکو ئەمە ئەڵقەیێکە لە ئەڵقەکانی وێنەی ڕەوانبێژی، ئەم وێنەیەش بە ئەڵقەکانی خۆی ئەو کاتە تەواو دەبێت، کاتێك دەپەڕێتەوە ئەو بوارەی پەیوەندی دەکات بە پێویستی و ئارەزوو و بۆچوون و مافەکانی خەڵك و سەلامەتی و ژیانی ئارامانەیان و ئاسایشی کۆمەڵایەتی و دڵنییایی دەروونی و لەباری و باشی ئابوورییان، لەبەرئەوەیە تا ئێستاش وێنەی ڕەوانبێژی لای خاوەنانی هونەری گوتەیی تەنیا لای ئەو دابەشکردنەکانە ناوەستێت، بێ ئەوەی بە ژیان و خەڵکانیان ببەستێتەوە)).[2]

بە گشتی لەوەتەی ئادەمیزاد هەیە، بەر لەوەی نووسینیش ببێ، بەر لەوەی زانستیانەش لەو دەربڕینە هونەرییە ڕەوانبێژیانەی ئادەمیزاد بکۆلدرێتەوە، ئادەمیزاد زۆرێکی ئەو هونەرانەی لە ئاخاوتنەکانی خۆی بەکارهێناوە، ئەمە لەگەڵ داهاتنی نووسینی و بەرەوپێشچوونی ئەدەبیات و بە تایبەتیش شیعر، زۆرتر بەرەوپێش چووەو یەکجار فراوان بووە، بۆیە هێندە نووسەر و لێکۆلەر لە بارەی ئەو زانستەیان نووسیوە، هەر یەکەی لە گۆشە نیگای خۆیەوە هاتووە پێناسەی ئەو زانستەی کردووە، کە ئەوانەی لێرەدا بە کورتی خستماننە ڕوو، تەنیا مشتێکن لە خەرارێك، بەڵام هەموو ئەوەش لە بواری لێکۆلینە مرۆییەکاندا دیارە شتێکی ئاساییەو واتای فراوانکردنی بیرو ڕۆشنبیری دەگەینێت، نەك واتایێکی خراپ، جا لەبەرئەوە هەر یەکێکیش بیەوێت پێناسەیەکی گشتگیر و تەواو بۆ ڕەوانبێژی بکات، ئەوەیان مەحاڵە، بەڵام ئەوەیشی بییەوێ تێیبگات، دەبێ سوود لە هەموو گۆشە نیگاکان وەربگرێ، بەوە دەزانێ

---

[1] حنا عبود، البلاغة من الأبتهال الى العولمة، مطبعة أتحاد كتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٧م، ص ٢٣.

[2] د. محمد بركات حمدي أبو علي، بلاغتنا اليوم بين الجمالية والوظيفية، دار وائل للنشر، الطبعة ألأولى، ٢٠٠٤م، عمان ـ ألأردن، ص ٢١.

دەیـەوێت مامەڵـە لەگـەڵ چ زانـستێك بكـات و هـەر لـە سـەرەتاوە چـۆنی لـە بـارەوە تێگەییوە، كە ئەمـەش كـارێكی پـسپۆڕی تایبەتـەو بـۆ نوخبـەی زانـستی و پـسپۆڕ لـەو بووارە زۆر گرنگە، دەنا خەڵكی تر تەنانەت شاعیر و ئەدیبان خۆیشیان لەو ڕەوانبێژی و هونەرانەی ئەو زانستە ناگەن و زۆربەیان نازانن لە نووسینەكانیان پەنایان بۆ چ هونەرێك بردووەو سوودیان لە چ شێوازێكی ڕەوانبێژی وەرگرتووە.

بەشی یەکەم: واتاناسی

پێناسە

لە ڕووی وشەییەوە: واتاناسی وشەیێکی لێکدراوە، پێکهاتووە لە (واتا) و (ناسی)، کە بە هەردووکیان مەسەلەی (تێگەیشتن و شارەزابوون و ناسینی واتا) دەگەینن.

لە ڕووی زاراوەییەوەش: زانایانی ڕەوانبێژی لە بارەی (واتاناسی)یەوە گوتوویانە: ((ئەو یاساو ڕێوشوێنانەیە، بە هۆیانەوە دەردەکەوێت، کە دەربڕین تا چ ڕادەیێك لەگەڵ ئەو بارە بیرییەی گوزارشتی لێدەکات، ڕێك و پەسندە، تاوەکو دەربڕینەکە بەو شێوەیە بێت، کە مەبەستەو دووربکەوێتەوە لە تێکەوتنی هەر هەڵەیەك))[1]، چونکە واتاناسی زانستە، زانستیش بنەماو ئەنجامی چەسپاوی هەیە، هەموو ئەوەش وا دەکات بە هۆیەوەی ((ڕێگە بۆ ئەوە نەمێنێتەوە لە کاتی دەربڕین لە بارەی ئەوەی لە مێشکدا هەیە، هەڵە بکرێت))[2]، یانیش بە واتایەکی تر: واتاناسی ئەو زانستەیە، کە بە هۆیەوەی دەربڕینەکانی زمان دەناسرێتەوە، کە ئایا تا چەند لەگەڵ ئەو بارەی گوزارشتی لێدەکات گونجاوەو تا چەند فەصاحەتی تیایە.[3]

باسەکانی واتاناسی

زانستی واتاناسی وەکو هەر زانستێکی دیکەی ڕەوانبێژی ژمارەیەك باسی لە یەکجیا لە خۆوە دەگرێت، گرنگترینیان لەمانەی خوارەوە کورتدەکەینەوە: (هەواڵ (خەبەر) ـ دارشتن (ئینشا) ـ پێشخستن و دواخستن (التقديم و التأخير) ـ تایبەتی (القصر) ـ جیاکردنەوە و بەستنەوە (الفصل و الوصل) ـ یەکسانی (المساواة) ـ کورتبڕی (الايجاز) ـ درێژبڕی (الاطناب).

---

[1] أحمد مصطفى المراغي، علوم البلاغة، الطبعة الرابعة، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م، ص ٤١.

[2] ابن عبدالله احمد شعيب، مباحث في علوم البلاغة، الطبعة الأولى، دار ابن حزم، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م، ص ٢٢٠.

[3] بڕوانە: هەمان سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

باسی یەکەم: هەواڵ (خەبەر)

بە شێوەییێکی گشتی زانایانی ڕەوانبێـژی گوتوویانـە ((ئاخـاوتن دووانـن، هـەواڵ و دارشتن (خەبەر و ئینشا).. هەرچەندە خەڵکی تـریش گوتوویانـە لـە دوو زیـاترە، نۆیـە، یان شەشە، یان پێنجە، یان چوارە، یان سێیە، بـە پێـی جیـاوازی ڕووانگـەی خاوەنـانی ئەو وتانە))[1]، بـەڵام بەڵگـەی کورتکردنـەوەی بەشـەکانی ئاخـاوتن لـە دووان (هـەواڵ و دارشتن) لە هی ئـەوانی تـر پـوختتر و بـەهێزترەو زۆرینـە لەسـەر ئـەوەن، ئـەوەش بـەو بەڵگەیەی گوتوویانە: ((ئاخاوتن: یان لەبەر خودی ئاخاوتنەکە، نەك لەبـەر پێویـستیاتی تر دەشێ بگوترێ لەگەڵ واقیع ڕێکە، یان لەگـەڵ واقیـع ڕێك نییـە، ئـەمجۆرە ئاخاوتنـە هەواڵـە (خەبـەر).. یـانیش ئاخـاوتن بـە پێـی گۆکراوەکـەی، نـەك بـە پێـی واتـا پەیوەستەکییەکانی ناشـێ ئـەوەی سـەرووی لـە بـارەوە بگـوترێ، ئەوەشـیان دارشـتنە (ئینشا)..))[2]، بۆیە دەگوترێت ڕستەی بەسوود دوانن، بریتینە لە:

١ـ ڕستەی هەواڵی.. ئەمە ئەو ڕستەیەیە، کە هەواڵێکی لـەخۆگرتووە، ناواخنەکـەی هەواڵدانە لەبارەی شتێکەوە، بە باش، یان بە خراپ.. مەبەست لێـی ڕاگەیاندنـە بـەوەی ئەو حوکمەی لەخۆی گرتووە لە دەرەوەی دەربڕینە وشەییەکان واقیعێکی هەیـەو ڕێکـە لەگەڵی.

٢ـ ڕستەی دارشـتن.. ئـەوەش ئـەو ڕسـتەیەیە، کـە چ هـەواڵێکی لەخۆنـەگرتووە، بـەڵکو بـۆ ئـەوە دانـراوە شـتێك داوا بکـات، وەك دارشـتنی داواکردنـی فرمانێـك، یـان نەهێشتنێك، ئەمە ئەگەر بە کوڕەکەت گوت: ئاوم بەرێ، یان پێـت گـوت: بکۆشـە، یـان: تەمبەڵی مەکە، هەروەها وەکو دارشتنی داواکردنی تێگەیشتن، وەك ئـەوەی بـە زانایێـك بڵێیت: ئایا دەشێ کارێکی وەها بکەم؟ یان: ئەدی حوکمی ئەم شتە لە ڕووی شـەرعەوە

---

[1] عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الأول، الطبعة الثانية، دار القلم، دمشق، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م، ص ١٦٦.

[2] بڕوانە: سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

چـییە؟ و بـەم شـێوەیە[1] ، بـەڵام ڕسـتەی دارشـتن جـوانتریش ژمێـردراوە، چـونکە: ((شـێوازەکانی دارشـتن ئەگـەر کەوتنـە نێـو دەق، لـە هـەموو قۆناغـەکانی نووسـینی دەقەکەدا جولەو زیندوێتی بە دەقەکە دەبەخشن)).[2]

لەم باسەی یەکەمە تیشك دەخەینـە سـەر (هـەواڵ) و لـە باسـی دووەمـیش تیـشك دەخەینە سەر (دارشتن).

پێناسەی هەواڵ

هـەواڵ ((ئـەو ئاخاوتنەیـە، کـە بـەو پێیـەی تـەنیا ئاخاوتنـەو بـەبێ بەرچـاوگرتنی ئەوکەسـەی خـستوویەتییە ڕوو، هـەروەها بـەبێ تەماشـاکردنی ئـەوەی ئـەم ئاخاوتنـە بەستراوەتەوە بەوەی بێگومـان ڕاسـتییەتی وەدەردەخـات، یـان بەسـتراوەتەوە بـەوەی بێگومان درۆیی دەردەخەن، دەشێ ڕاست، یان درۆ بێت، واتاکەیشی تەنیا لەسەر ئـەوە کورتنابێتەوە، کە خراوەتە ڕوو، بـەڵکو وادەدان و هەڕەشـەکردنیش دەخرێنـە نێـو ئـەو خانـەوە، چـونکە دوو هـەواڵن سـەبارەت بـەوەی خـاوەنی وادەو هەرەشـەکە ئـەنجامی دەدەن)).[3]

ڕوونتر لەوەی سەروو دەتوانین بڵێین: هەواڵ (خەبەر) ئەو ئاخاوتنەیە، کە ڕاستی و درۆ هەڵدەگرێت، .. بـۆ نمونـە ئەگـەر گوتمـان: (ئـازاد لەبـەر دەرگایـە)، ئەمـە هەواڵـە، دەشێ ڕاست بێت و دەشێ درۆ بێت، چونکە هەواڵەکە یان بوونێکی دەرەکی هەیە، واتە ئـەوەی لـە واقیـع هەیـە، ڕێکـە لەگـەڵ ئـەوەی وەکـو هـەواڵ دراوە، لـەمبارەدا کەواتـە هەواڵەکە ڕاستە، یـانیش بـوونی دەرەکـی نییـە، واتـە واقیعەکـە جیایـە لـەوەی هـەواڵی لەبارەوە دراوە، لەوبارەشیاندا کەواتـە هەواڵەکـە درۆیـە. بۆیـە کاتێـك هـەواڵێکی وەکـو ئەوەی سەروومان دەکەوێتە بەر گوێ، دەچـینە بـەر دەرگـا، ئەگـەر (ئـازاد)ی لـێ بـوو، ئەوە کەواتە: هەواڵەکە بوونی دەرەکیی هەیـەو ڕاسـتە، ئەگـەریش لەبـەر دەرگـا نـەبوو، ئەوە کەواتە هەواڵەکە بوونی دەرەکیی نییەو درۆیە.

---

[1] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، لا ١٦٦و١٦٧.

[2] د. فتح الله احمد سليمان، الأسلوبية مدخل نظري ودراسة تطبيقية، الطبعة الأولى، دار الافاق العربية، القاهرة — مصر، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٨م، ص ٦٩.

[3] بڕوانـە: د. عيـسى علـي العـاكوب، أ. علـي سـعدي الـشتيوي، الكـافي في علـوم البلاغـة العربيـة، الكتـاب الأول (المعاني)، منشورات الجامعة المفتوحة، اسكندرية ـ مصر، ١٩٩٣م، ص ٦٥و٦٦.

جۆرەكانی هەواڵ

لـە چـەند ڕووێكـەوە دەكرێت جۆرەكـانی هـەواڵ پـۆلێن بكـەین، لـە خـوارەوە بـە بەرچاوگرتنی ئەو جۆرانە هەواڵەكان دەخەینە ژێر تیشك:

یەكەم: هەواڵی فرمان تەواو و ڕستەی فرمان ناتەواو

به بەرچاوگرتنی تەواوی و ناتەواوی فرمـانی ڕسـتەكان، دوو جـۆر ڕسـتەی هـەواڵی هەیە، بریتینە لە:

١ـ ڕستەی دامەزراو لەسەر فرمانی تەواو، ئەمە یان بكەر و فرمان پێكیان هێنـاوە، وەكو:

هیچ غیرتێك نەماوە سەد جار قەسەم بە قورئان

پەیدابێ ئەرمەنستان نامێنێ یەك لە كوردان... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٨٥.

لـەم دێـڕەدا كـە چـەند ڕسـتەیێكی لـەخۆگرتووە، بـۆ نمونـە: (غـیرەت نـەماوە)، ڕستەیێكی فرمان تەواوە، غیرەت بكەر و نەماوە فرمانی ڕابردووی تەواوە..

یانیش فرمان و جێگری بكەر دروستیان كردووە[1]، بۆ نمونە:

وا ڕێگەتان دەبەسترێ عێلاتە جاف و بڵباس

گـەر مـردوون لـە گـەرمێن مەمنوعـە بچنە كوێستان... دیـوانی حـاجی قـادری كۆیی، لا٨٥.

(ڕێگەتان دەبەسترێ) ڕێگەتان جێگری بكـەر و دەبەسـترێ فرمـانی بكـەر نادیـاری ڕانەبردووە.

٢ـ ڕستەی دامەزراو لەسەر فرمانی ناتەواو، بۆ نمونە:

دڵم داوە، گوتم باوكە، هەموومان بێكەسین لێرە

چ قـەوماوە؟ گـەڵێ حەیفـە مـەگریێ هـەروەكو بـاران... دیـوانی حـاجی قـادری كۆیی، لا٩١.

(هەموومان بێكەسـین)، (حەیفـە)، هـەردوو ئـەم ڕسـتانە لـە سـەر فرمـانی ناتـەواو دروستبوونە.

---

[1] الأمام الشیرازي، البلاغة (المعاني ـ البیان ـ البدیع)، الطبعة الأولی، أیران، ١٤١٧ هـ / ١٩٩٧ م، مادة (الخبر). (من الأنترنیت).

دووەم: هەواڵی درووست و هەواڵی خوازەیی

بە بەرچاوگرتنی ئەو ناواخنەی هەواڵ لەخۆی دەگرێت، دەتوانین بڵێین دوو جۆری هەواڵ هەیە، ئەوانیش (هەواڵی درووست و هەواڵی خوازەیی)ن، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر یان.

١ـ هەواڵی درووست، یان هەواڵی سوودمەند

هەواڵێکە، بەو ناواخنەی دەیگرێتە خۆ، سوود دەگەیێنێتە هەواڵپێدراو، ئەمەش لەوبارەدا، کە هەواڵپێدراو نەزانە بەوەی هەواڵی لە بارەوە پێدراوە، وەکو بۆ نمونە بە یەکێکی ئەڵڵا نەناس و بێ ئاگا لە ئاینی ئێمە دەگوترێت: (ئەڵڵا خودامانە)، ئەم هەواڵە بۆ ئەو نوێیەو بەمە لە ڕووی وەرگرتنی زانیارییەوە سوودێکی پێدەگات، چونکە بۆ یەکەمجار دەزانێ خودای ئەم میللەتە ناوی (ئەڵڵا)یە.. بۆیە بەمجۆرەی هەواڵ دەگوترێت (هەواڵی سوودمەند)، ڕەوانبێژان گوتوویانە ((ڕاست وایە مەبەستی سەرەکی و بنجی لە ئاراستەکردنی ئەو ئاخاوتنەی هەواڵێك لەخۆدەگرێت، ڕاگەیاندنی ئەو هەواڵە بێ، کە ئاخاوتنەکە گوزارشتی لێ دەکات، واتە: بەو ناواخنەی ڕستە، یان ڕستە هەواڵیەکە سوود بە هەواڵپێدراو بگەینرێت، ئەوەش لای زانایانی ڕەوانبێژی (سوودی هەواڵ)ە))[1].. لە شیعردا هاتووە:

هاژەیی لافاو و گرمەی هەور و چەخماخەی هەوا

لەرزی هێنایە مەلەك ئینسانی خستە هەلهەلە... دیوانی حەمدی، لا ٧٠.

ئەمە هەواڵە لە بارەی واقیعی شەڕێك، کە بۆ کەسێکی نائاگا بەم شەڕە هەواڵێکی نوێیەو سوودێکی پێدەگات.

٢ ـ هەواڵی دووبارەکراو، یان پێویستی هەواڵی سوودمەند

ئەو هەواڵەیە، کە بۆ مەبەستی درووستی هەواڵ گەیاندن نەهاتووە، بەڵکو لێرەدا ((هەواڵدەر دەیەوێت هەواڵپێدراو لەوە تێبگات، کە هەواڵدەر زانایەو ئاگادارە بەوەی ڕووی داوە، هەروەکو هەواڵپێدراو پێی ئاگادارە))[2]، واتە: هەواڵەکە بۆ ئەوە نەهاتووە بە بەخشینی زانیارییەکی نوێ سوود بە هەواڵپێدراو بگەیەنێت، بەڵکو بۆ

---

[1] عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الأول، ص ١٧٣.

[2] د. قصي سالم علوان، علم المعاني، مطبعة جامعة البصرة، البصرة، العراق، ١٩٨٥، ص ٧٨.

ئاگادارکردنەوەی هەواڵپێدراوە، کە هەواڵدەریش ئاگاداری فلانە شتەو زۆر باشی لێ شارەزاو بە ئەزموون و زانیارییە.. ئەوەش ئەوکاتە دەبێ، ئەگەر کارێکی دیاریکراو لە کەسێك رووی دابێ، ئەو کەسە وا بزانێ کەس پێی نازانێ و بیشارێتەوە، بەڵام ئەو شاردنەوەیە زیانبەخش بێ، بۆیە هەواڵدەر بە شێوەیێکی وەها هەواڵی پێبدات، کە شتەکە لای ئەویش شاراوە نییەو دەزانێ چی روویداوە، بۆ نمونە: تۆ بە برادەرەکەت دەڵێیت: (خانوەکەشتان پیرۆزە)!.. ئەمە بۆ ئەو برادەرەت، کە خانووی کڕیوەو بە کەسی نەگوتووە، بەڵام تۆ لابەلا زانیوتە، سوودێکی پێدەگەیەنێت، کە ئاگادارکرنەوەیەتی بەوەی خەڵك بە کڕینی خانوەکەتی زانیوەو پێویست ناکات، بیشاریەوە، بڵێی با بە چاو نەچم، ئەوەتا خەڵکیش زانیویەتی کڕیوتە، بەڵام پێشیان خۆشەو کەس حەزناکات، بەم هۆیەوە زیانێکت پێبگات، بەڵکو پیرۆزباییت لێدەکەن و پێیان خۆشە، بەوەش هەواڵپێدراو ئارامی دەروونی بۆ درووست دەبێتەوەو لە دوودڵی و دڵەترسێکەی رزگاری دەبێت، کە لەم جۆرە هەواڵەدا هەر ئەوە مەبەستی هەواڵدەرە، بۆیە بەمجۆرەش دەگوترێت: (پێویستی هەواڵی سوودمەند).. .. لە شیعردا هاتووە:

تالیبی دونیا نەبی، ئەو بە تۆ تالیب دەبێ

موشتەری نابێ لە بازاڕا مەتاعی وا چرووك... دیوانی حەمدی، لا ٣٥٣.

(تالیبی دونیا نەبی، ئەو بە تۆ تالیب دەبێ) ئەمە ڕستەیێکی هەواڵییە، لە لای هەواڵپێدراو ئاشکرایە، بەڵام بۆیە شاعیر دووبارە پێشکەشی کردووەتەوە، تا ئەو ڕاستیەی هەردوو لا دەیزانن، بێتەوە بیری هەواڵپێدراو و سوودی لێوەربگیرێت، کەواشبێ ئەمجۆرە هەواڵە شتێکی نوێ بە هەواڵپێدراو پێشکەش ناکات، بەڵکو مەبەست لێی ئەوەیە، هەواڵدەر ئاگاداری هەواڵەکەیە، ئیدی ئەمەش وەکو هۆکارێك بۆ ئەوەی هەواڵپێدراو وشیاربیبێتەوەو بزانێ لەلای خەڵکی ناشرین بووەو کارەکەی ئاشکرایەو ناشاردرێتەوە، بەڵکو خۆی چاکبکاتەوە.

سێیەم: بە گوێرەی مەبەستە خوازەییەکانی هەواڵ

جگە لە باری ئاسایی و درووستی هەواڵ، دەشێ هەواڵ بۆ گەلێ مەبەستی دیکەش بێت، هەموویان لە مەبەستی سەرەکی هەواڵی درووست بترازێن و مەبەستێکی خوازەیی پێشکەش بکەن، لەوانە:

١ـ هەواڵ بۆ بە گەورەگرتن (الخبر للتعظيم)

((ئەو هەواڵەیە، کە سوودی بە گەورە گرتنی لێ وەردەگیرێ، زۆربەی جارەکـانیش ئەو بە گەورەگرتنە بۆ خودای بەرزو باڵایە))[1]، بۆ نمونە:

لە ئەزەل تا ئەبەد خوا خوایە

جیلوەییێکە، کە پڕ دوو دنیایە... دیوانی حەمدی، لا ٨٨.

هەواڵێکە هەموو کـەس دەیزانـێ، بـەڵام بـۆ پیـشاندانی گـەورەیی و شـکۆیی خـودا هێنراوەتەوەو پێشکەش کراوە.

٢ـ هەواڵ بۆ مەبەستی پاڕانەوە (دوعا)

لێـرەدا لـەو دیـو دەربڕینەکانـەوە، مەبەسـتی هەواڵـدەر دەردەکـەوێت، کـە پاڕانەوەییێکی جوانەو ناوەڕۆکەکە بۆ خودای گەورە خراوەتە ڕوو.. بۆ نمونە:

لە ترسی قەهری تۆ ڕەببی خەریکی شین و گریانم

جگەر خوێنین و دڵغەمگین و شێت و وێت و عوریانم... دیوانی حەمدی، لا٢٢.

دیارە ئەگەر یەکێك لە ترسی خودا بگری و خەریکی شین و واوەیلابێ، خـودا بەمـە دەزانێ و لێی شاراوە نییە، تا کەسە گریاوەکە ئەمە وەکو هـەواڵێك بـە خـودای گـەورە ڕابگەینێ، بەڵام ئەگەر ئەمەی کـردە هـەواڵ و بـۆ خـودای گـەورەی بـەرزکردەوە، ئـەوە کەواتە مەبەستی هەواڵگەیاندن نییە، بەڵکو مەبەستێکی خوازەییی هەیە، ئەویش دوعـاو پاڕانەوەیـە، واتـە: ئـەی خودایـە لـە قـەهرو غـەزەبی خـۆت بمبەخـشە، بـە هـۆی گوناهەکانمەوە غەزەب و تـوڕەیی خـۆتم بەسـەردا مەبارێنـە. بۆیـە ئەمـە خەبـەرە و بـۆ پاڕانەوەیـە، وەکـو دەشـڵێن ئـەم شـێوازەی هەواڵـە لـە دوعاکردنـدا جـوانترین جـۆری پاڕانەوەیە.

وەکو کێوی گوناه هاتوومەتە بەر بارەگاهی تۆ

کە موحتاجی بە قەد یەك پەڕەکاهی عەفوی غوفرانم... دیوانی حەمدی، لا٢٣.

---

[1] د. انعام فوال عكاوي، المعجم المفصل لعلوم البلاغة العربيـة، مراجعـة: أحمـد شمـس الـدين، الطبعـة الثانيـة (طبعة جديدة منقحة)، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤١٧هـ، ١٩٩٦م، ص ٥٥٧.

هەواڵەکە ئەوەیە بە گوناهێکی زۆر هاتووم و پێویستیم بە بەخشینی تۆیە.. بەڵام مەبەست ئەوەیە بڵێ: خودایە لێم خۆشببە، ئەوەش پاڕانەوە (دوعا)یەکی جوانە، چونکە بێ ئەوەی هیچی گوتبێ لە پاڕانەوەکەی، مەبەستەکەی دیارە.

٣ ـ هەواڵ بۆ پیشاندانی لاوازی و ترس

ئەو هەواڵەیە، کە لاوازی خاوەنەکەی لە پێشە خۆی، یان لە پێش خەڵکانی تر دەردەخات و هەواڵدەر سەرکۆنەی خۆی دەکات.. بۆ نمونە:

خەجالەت بووم لە ئاقاری گوناه ئالوودەیی من بوو

گەلێ ڕوو زەرد و شەرمندەی بەرابەر نەوعی عیسیانم... دیوانی حەمدی، ل٢٢.

واتە: بە هۆی تاوانەکانمەوە دڵم زۆر دەترسێ و لە بەرامبەر غەزەبی خودا، ئەگەر عەفوم نەکات، زۆر لاواز و بچووکم، ئەمەش هەواڵی خوازەییە، چونکە هەواڵەکە ڕوو لە خۆ کراوە، ئادەمیزادیش لە باری ئاسایی پێویستی بەوە نییە ئەوەی دەیزانێ وەکو هەواڵ پێشکەشی خۆی بکاتەوە، مەگەر بۆ مەبەستێکی خوازەیی نەبێت، کە ئەو مەبەستە لێرەدا پیشاندانی لاوازییە.

٤ـ هەواڵ بۆ پیشاندانی ئاخ و پەژارە

ئەو هەواڵەیە کە مەبەست لێی دەربڕینی ئاخ و پەژارەیە لەسەر شتێك، یان شتانێکی لەدەستچوو.. بۆ نمونە:

کەل و کۆم و شەل و شێت و فوتادەو پیر و داماوم

بەجێماوم لەگەڵ چی بکەم؟ لەگەڵ هاوکری شەیتانم... دیوانی حەمدی، ل٢٣.

یەك لە هەواڵەکان ئەوەیە: (لەگەڵ هاوفکری شەیتانم).. مەبەستیش لەمە ئەوەیە بڵێ: بەداخەوە ڕێی ڕاستیم لێ ونبووەو بەگەڵ هاوبیرانی شەیتان کەوتووم، کە ئەمەش هەواڵی خوازەییە، چونکە هەواڵەکە ڕوو لە خۆ کراوە، ئادەمیزادیش لە باری ئاسایی پێویستی بەوە نییە ئەوەی دەیزانێ وەکو هەواڵ پێشکەشی خۆی بکاتەوە، مەگەر بۆ مەبەستێکی خوازەیی نەبێت، کە ئەو مەبەستە لێرەدا دەربڕینی داخ و پەژارەیە بۆ ئەو ڕێگەیەی گرتوویەتییە بەر.

٥ـ هەواڵ بۆ ئاگادارکردنەوە (التحذیر)

هەواڵ بۆ ئاگادارکردنەوە (التحذیر) ئەو هەواڵەیە، کە مەبەست لێی ئاگادارکردنەوەی هەواڵپێدراوە لە باسێکی ناپەسند، کە پێویستە لێی دووربکەوێتەوە[1].. بۆ نمونە:

تەرکی دنیام وا لە داخی سفلەو ئەحمەق کردووە

ڕێی ئەوانی تێکەوێ شەرتە نەکەم سەیری جینان... دیوانی حەمدی، لا ٣٩٤.

ئەمە هەواڵێکە شاعیر تێیدا ڕووی لە خۆی کردووە، بەڵام دیسانەوە لە باری دروستدا نابێ ئادەمیزاد شتێکی دەیزانێ، بیکاتەوە هەواڵ و ئاراستەی خۆی بکاتەوە، بۆیە ئەمە هەواڵێ خوازەییە، ڕووی دەمی تێدا کردۆتە خۆی، بەڵام مەبەستی بەرامبەرە، دەیەوێ ئاگاداری بکاتەوەو پێی بڵێت: دەبێ ئاگاداربی وەکو سفلەو ئەحمەقان نەکەی، چونکە گەر وەها بکەی و ببیە سفلەییێکی بێئەقڵ، ئەوا بێگومان لە بەهەشتیش بی، بەلاتدا نایێم.

٦ـ هەواڵ بۆ ترساندن (التوبیخ)

هەواڵ بۆ ترساندن ئەو هەواڵەیە، کە دروست نییە، لەوەش دەرچووە بۆ گاڵتەجاڕی بێت، بەڵکو بۆ ترساندن و ڕاچڵەکاندنە.. بۆ نمونە:

بەهاری وا هەموو ساڵێکی دێتەوە ئەمما

ئەوانی دەچنە دیاری مەمالیکی عوقبا

یەکێکی نایەتەوە چوونیان هەر ئەو چوونە

لە شێخ و عالیم و جاهیل، لە پادشاو گەدا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥.

ئەم هەواڵە هەموو کەس دەیزانێ، بەڵام مەبەستێکی دیکەی خوازەیی هەیە، ئەویش ئەوەیە، کە خەڵکینە بترسن، ئاگاداربن ساڵ و بەهار و وەرزەکانی تری دەسوڕێن و دێن و دەچن، بەڵام ئەوەی دەمرێ و لە شەمەندەفەری ژیان دێتەخوار، چیتر نایێتەوە، واتە: وشیار بن، لەوانەیە ئەمجارە ئێمە بمرین و جارێکی تر یەکتری نەبینینەوە، ئەم هەواڵەش لەوە دەرچووە بۆ گاڵتە بێت و جددی نەبێت، بەڵکو جدییەو بەرامبەر دەترسێنێت.

[1] بروانە: د. انعام فوال عکاوي، المعجم المفصل لعلوم البلاغة العربیة، ص ٥٥٨.

٧ـ هەواڵ بۆ جولاندنی ورە (الخبر لتحريك الهمة)

ئەو هەواڵەیە، کە لێیەوەی سوودی ئەوە وەردەگرین، هاندەر بێت بۆ ئەوەی هەواڵپێدراو هەڵسێ بە ئەنجامدانی کارێکی پەسند، یان بە واتاییێکی تر: بریتییە لە ئاگادارکردنەوەو هاندانی هەواڵپێدراو بۆ هەڵسان بە کارێکی سوپاسکراو.. بۆ نمونە:

بە شیر و خامە دەوڵەت پایەدارە

ئەمن خامەم هەیەو شیر نادیارە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٥.

لێرەدا شاعیر دامەزراندن و هەڵسوڕاندنی دەوڵەت ئاسان دەکات و وای هەواڵ لە بارەوە دەدات، کە ئەمە بە هۆی دوو شتەوە دەکرێت، یەکیان خامەو ئەوی تریان شیر، من خامەم هەیە، دەی ئێوەش شیرەکە پەیدا بکەن.

٨ـ هەواڵ بۆ پیاهەڵدان

ئەو هەواڵەیە، کە بە شێوەییێکی گشتی مەبەست لێی زێدەڕۆیی کردنە لە دەرخستنی سیفاتی پیاهەڵدراو و وەهای دەربخات، کە خاوەنی چەندین سیفاتی سوپاسکراوە[١٤].. بۆ نمونە:

ناوی عەشق ئەرز و سەمای هێناوەتە لەرز و سەما

بۆتە جارووکەش کەچی بۆ کوڵبەیی وێرانی دڵ... دیوانی حەمدی، لا ٤٤.

ناوی عەشق ئەرز و سەمای هێناوەتە لەرز و سەما.. واتە: عەشق تا بڵێی پیرۆز و گرنگە، ئەمەش هەواڵێکە بە عەشق هەڵدەدات و لە پایەی بەرزیدەکاتەوە.

٩ـ هەواڵ بۆ شانازی

هەواڵ بۆ شانازی هەر هەواڵە بۆ پیاهەڵدان، بەڵام لێرەدا شاعیر پیاهەڵدانەکە تایبەت دەکات بە خودی خۆی و نەتەوەکەی[١٥].. بۆ نمونە:

هەموویان شێری بێشەن حاتەمی جود

لە شەڕدا کێوی جودی و بەحری مەمدود... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣١.

واتە: کورد میللەتێکی ئازاو سەخی و خۆڕاگرن و جێی شانازین.

---

[١٤] سەرچاوەی پێشوو، لا ٥٥٨.

[١٥] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

١٠ـ هەواڵ بۆ پیشاندانی سەرسامی

ئەو هەواڵەیـە بـۆ گەیانـدنی زانیارییـەك نییـە، بـەڵكو بـۆ پیـشاندان و دەرخـستنی سەرسامی هەواڵدەرەكەیە.. بۆ نمونە:

لە مەوجی بەحری فیكرەتدا پڵوپووشانە گەردانم

لە ئەوجی نوری وەحدەتدا میساڵی زەڕڕە حەیرانم! ... دیوانی حەمدی، لا ١٩.

لە ئەوجی نوری وەحدەتدا میساڵی زەڕڕە حەیرانم!.. واتە: وەحدەت زۆر پیرۆزە، زۆر بەنرخ و بایەخە، زۆر بڵنـد و گـەورەترە لـەوەی عـەقڵی ئـادەمیزاد بـە تـەواوی تێـی بگات!

١١ـ هەواڵ بۆ تەحەددا كردن

ئەو هەواڵەیە بۆ گەیاندنی زانیارییەك نییـە، بـەڵكو بـۆ بـەرنگاری و تەحـەدداكردنی بەرامبەر و خۆڕاگری هەواڵدەرەكەیە.. بۆ نمونە:

لە ئاوابم بە زستان نەوعی ماسی

لە ئاگردا بە زستان وەك سەمەندەر

لەوەم پێ چاترە سەردانەوێنم

لەلای پیاوی ڕەزیل و بێوەفاو كەر... دیوانی حەمدی، لا ٦٨.

واتە: هەرچیم بەسەربێ بەرگە دەگرم و تەحەددا دەكەم بۆ هیچ ناپیاو و بێئـەقڵێك خۆم بچووك بكەمەوەو سەردانەوێنم.

١٢ـ هەواڵ بۆ نەهی

ئەو هەواڵەیە، كە مەبەست لە خستنەڕووی، نەهیكردنـە لـە یـەكێك، یـان زیـاتر لـە یـــەكێك و بـــە هـــۆی هەواڵەكـــەوە ناڕاســـتەوخۆ داوای ئەنجامنـــەدانی هـــەواڵ لـــە بارەوەدراوەكەیان لێدەكرێت.. بۆ نمونە:

چوونە ژێر باری ڕییاسەت كەریی و ئەحمەقییە

لـە قـەتاریش ئـەوەی پێـشەنگە عـەلاوەی جەرەسـە... دیـوانی حـاجی قـادری كۆیی، لا ١١٤.

نیوەدێڕی یەکەم (چوونە ژێر باری ڕیپاسەت کەریی و ئەحمەقییە) هەواڵە، بەڵام مەبەست لێی نەهییە، واتە: (مەچوونە ژێر باری ڕیپاسەت)، ئەمەش کەواتە هەواڵەکە هەواڵی مەجازییەو لە مەبەستی هەواڵی درووست لایداوە.

١٣ـ هەواڵ بۆ ناشیرینکردن

ئەو هەواڵەیە، کە بە خستنەڕووی یەکێك، یان زیاتر لە یەکێك جنێوباران دەکرێت و بە سووکی و ڕیسوایی دەخرێتە بەرچاو.. بۆ نمونە:

ئەگەر کوردێك قسەی بابی نەزانی

موحەققەق داکی حیزە، بابی زانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٦.

مەبەست ئەمەیە ئەو کوردەی بە قسەی باب و باپیرانی خۆی قسە ناکات، ئەوە لەدایکبووی دایك و باوکێکی فاحیشەکەرەو سووك و ڕیسوایە.

١٤ـ هەواڵ بۆ گاڵتەجاڕی و سوکایەتیپێکردن

مارو ماسین دەبنە ئەژدەری سەحراو نەهەنگ

دەست و پای بێ سەروپای زاڵمە دەیکەن بە وەزیر... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٤.

نیوەدێڕی دووەم هەواڵێك دەگەینێت، بۆ سوکایەتیکردن و گاڵتەکردنە بە فەرمانڕەوایی و ئەو کەسانەی فەرمانڕەوا دەیانکات بە وەزیر.

١٥ـ هەواڵ بۆ بەزەییپێداهاتنەوە

عەرەب (الخبر للأسترحام)ی پێدەڵێن.. ئەو هەواڵەیە کە لە ناواخنی خۆیدا داوای بەزەیی پێداهاتنەوە دەکات[1].. بۆ نمونە:

دەڵێن: مەعشوقە دێتە سەر سەرینم

دەزانم وا نییە، وەڵڵاهو ئەعلەم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٣.

واتە: خۆ جێگەی ئەوەم بەزەییم پێدابکات و مەعشوقە بێتە سەرینم!

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٥٥٥.

١٦ـ هەواڵی حەسرەتدار

عەرەب (الخبر لأظهار التحسر)ی پێدەڵێن.. ئەو هەواڵەیە کە حەسرەت بۆ مردنی ئازیزێك لەخۆ دەگرێت، بۆیە زۆربەی جارەکان بە مردووەکەدا هەڵدەڵێت[1].. بۆ نمونە:

ئەتۆ ماوی لە نوقۆادی ویلایەت

ئەوانی تر هەمووی بوونە حیکایەت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٤.

واتە: بەداخ و پەژارەوە دۆستان و ئازیزانی ترمان دەڵێن بەسەرچووون و نەماون.

چوارەم: هەواڵ لە ڕووی ڕاستی و درۆوە

لە ڕووی ڕاستی و درۆوە سێ جۆر هەواڵ هەیە، بریتینە لە: هەواڵی بێگومان ڕاست و هەواڵی بێگومان درۆ و هەواڵی گوماناوی.. لە خوارەوە تیشکیان دەخەینە سەر.

١ـ هەواڵی بێگومان ڕاست

ئەو هەواڵەیە کە پەیامەکەی سەداسەد ڕاستەو تەواوی بەڵگە ئەقڵی و نەقلییەکان گەواهی ڕاستیی بۆ دەدەن.. بۆ نمونە:

خەللاقی بێ فتوری، سوڵتانی بێ قسوری

ڕەززاقی مار و mووری، ئاودێری دێمەکاری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا١٤٣.

هەواڵی ئەم دێڕە لە بارەی چەندین سیفەتی خودای گەورەیە، کە دەسەڵاتدار و حاکمی ڕاستەقینەیە، ڕەززاقە، بارانبارێنە، خالقی هەموو شتێکە، هەموو ئەو هەواڵانەش بێ گومان ڕاستن و تەواوی بەڵگە ئەقڵی و نەقلییەکان شایەدی بۆ دەدەن.. بۆ نمونە:

﴿ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ خَٰلِقُ كُلِّ شَىْءٍ فَٱعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ﴾ سورەتی پیرۆزی ﴿الأنعام﴾، ئایەتی ١٠٢.. ﴿إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ﴾ سورەتی پیرۆزی ﴿الذاريات﴾، ئایەتی ٥٨.. ﴿وَٱتَّبِعْ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيْكَ وَٱصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ ٱللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ ٱلْحَٰكِمِينَ﴾ سورەتی پیرۆزی ﴿يونس﴾، ئایەتی ١٠٩.. ﴿وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ يُرِيكُمُ ٱلْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَيُحْىِۦ بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ سورەتی پیرۆزی ﴿الروم﴾، ئایەتی ٢٤.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٥٥٦.

سەمیعێ بێ کە ببیێ دەنگی خشپەی مار و مێروولە

لە شەرحیدا کەڕو لالم ئەگەر سوحبان و لوقمانم... دیوانی حەمدی، ٢٠.

هەواڵی ئەم دێڕە لە بارەی بیستنی خودای گەورەو لە بارەی نەتوانینی وەسفی گەورەیی ئەو بیستنەی خوداشە لە لایەن شاعیرەوە، ئەوەش هەواڵی بێگومان ڕاستە، چونکە ئەقڵ شایەدی بۆ دەدات و بەڵگە نەقڵییەکانیش هەر شایەدی بۆ دەدەن، ﴿وَمَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ...﴾ سورەتی پیرۆزی ﴿الأنعام﴾، ئایەتی ٩١. هەروەها سورەتی پیرۆزی ﴿الزمر﴾، ئایەتی ٦٧.

لەم نمونانەی سەروو بەڵگەی نەقلی شایەدییان بۆ ڕاستی هەواڵەکە دەدا، جاری وەهاش هەیە ئەزموون و بەڵگە مێژوویی و ئەقڵییەکان و بەڵگە نەقلییەکانیش دیسانەوە لەگەڵیان شایەدی ڕاستی بۆ هەواڵەکە دەدەن، بۆ نمونە:

ئەگەر موساو و دارا بی لە دونیا بەهرەوەر نابی

دەزانی مەنصەبی هەردوو شوانی و ئاشەوانی بوو... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٠٣.

ئەم هەواڵە بێگومان ڕاستە، چونکە ئەزموون وەهای دەرخستووە، کە دونیا بۆ کەس نامینێتەوە، مێژوو شایەدی ڕاستی بۆ ئەوە دەدات، ئەقڵ هەر ئەوە دەسەپێنێ، بەڵگە نەقڵییەکانیش لە چەندین دەقی پیرۆزی ئایەت و فەرموودە هەر ئەوە جەخت دەکەنەوە، لەوانە: ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ۗ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۖ فَمَن زُحْزِحَ عَنِ ٱلنَّارِ وَأُدْخِلَ ٱلْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ ۗ وَمَا ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَآ إِلَّا مَتَٰعُ ٱلْغُرُورِ ﴾ سورەتی پیرۆزی ﴿ال عمران﴾ ، ئایەتی ١٨٥.

٢ـ هەواڵی بێگومان درۆ

ئەو هەواڵەیە کە پەیامەکەی سەداسەد درۆیەو تەواوی بەڵگە ئەقڵی و نەقلییەکان ڕەتی دەکەنەوە، واتە پەسندی ناکەن و پێچەوانەکەی دەسەلمێنن.. بۆ نمونە:

ئەم خەڵکە خووا بۆیە دەکا سەوقی مەعاصی

تا دەربکەوێ قەدری تەمەننایی پەیەمبەر... دیوانی حەمدی، لا ٩٩.

لەم دێڕەدا شاعیر هۆی ئەنجامدانی تاوان و گوناهی بەندەکان، دەگێڕێتەوە بۆ خودای گەورە، کە گوایە خودا بۆ ڕێزلێنان لە پێغەمبەرەکەی گوناه بە خەڵك دەکات؟!! تا ئەو

شەفاعەتیان بۆ بکات و بە وەرگرتنی شەفاعەتەکەی ڕێز لە پێغەمبەرەکەی بنێ و پایەی گەورەیی بەدەر بخات!! بەڵام ئەم هەواڵە نە بەڵگە ئەقڵییەکان و نە بەڵگە نەقلییەکانیش پەسندی ناکەن، چونکە بۆ ڕێزگرتن لە پێغەمبەر سەدان هۆکاری دیکە هەیە، ئیتر بۆ هۆکاری گوناهکردن بە بەندەکان بگیرێتە بەر، کە ئەمە لەگەڵ دادگری و میهرەبانی و سیفاتی کەماڵی خودای گەورە قەت یەکناگرێتەوە، جگە لەو بەڵگە ئەقڵیانە، لە بەڵگەی نەقڵیشدا بە ئایەتی ڕوون و ئاشکرا خوای گەورە جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە، کە: ﴿ وَإِذَا فَعَلُوا۟ فَٰحِشَةً قَالُوا۟ وَجَدْنَا عَلَيْهَآ ءَابَآءَنَا وَٱللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا ۗ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ ۖ أَتَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾ سورەتی پیرۆزی ﴿الأعراف﴾، ئایەتی ٢٨.. کەواشبێ هەواڵی وەها پێی دەگوترێت: هەواڵی بێگومان درۆ.

٣- هەواڵی گوماناوی

ئەو هەواڵەیە کە پەیامەکەی سەداسەد نە درۆیەو نە ڕاستە، نازانرێ ئایا بەڵگەکان شایەدی بۆ دەدەن، یانیش ڕەتی دەکەنەوە.. بۆ نمونە:

لە سایەی لێو و دندانی لەبەر چاوم نەما شانی

ئەگەر لەعلی یەمانی بوو، وەگەر ئەڵماسی کانی بوو... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٠٣.

هەواڵەکە گوماناوییە، چونکە گوزارشت لە هەستێکی کاتی دەکات، ناکرێ چ بەڵگەیێك پشتگیری بکەن، یان ڕەتی بکەنەوە.

جوێنی تاڵی یار لە زەوقا مەززەیی شیرین ئەدا

کۆهکەن کەی ئەم قەرارە بۆ قسەی شیرین ئەدا... دیوانی حەمدی، لا ٢٢١.

هەواڵەکە گوماناوییە، چونکە گوزارشت لە هەستێکی کاتی دەکات، ناکرێ چ بەڵگەیێك پشتگیری بکەن، یان ڕەتی بکەنەوە، دەشێ هەبێ بەلاوەی درووست و هەشبێ بەلاوەی درۆ بێت، چونکە جوێن هەر جوێنەو لەسەر دڵ قورسە، بەڵام عاشقیش حاڵەتی جۆرێك لە شێتی هەیەو حیساباتەکانی لێ تێك دەچێ، بەڵام مەرج نییە خەڵکی تر بەم هەواڵە ڕازی بێ.

پێنجەم: هەواڵ بە گوێرەی هەواڵپێدراو

بە گوێرەی هەواڵپێدراو سێ جۆر هەواڵ هەیە، ئەمەش چونکە هەواڵپێدراو دەبێ لە یەکێك لەو سێ بارانەدا بێ، کە لە خوارەوە تیشکیان دەخەینە سەر:

١ـ هەواڵی سەرەتایی (الخبر الأبتدائي)

((ئەگەر هاتوو هەواڵپێدراو زەینی خاڵی بوو لە هەواڵەکە، ئەوا هەواڵەکەی بەبێ جەختکردنەوە پێشکەش دەکرێ، بەو هەواڵەش دەگوترێ سەرەتایی))[1].. بۆ نمونە:

لە ڕۆما کەوتە بەر چاوم کەسێکی هائیم و حەیران

بە هەیئەت تێی گەییم کوردە، بە شێوەی ئەهلی کوردستان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩١.

(لە ڕۆما کەوتە بەر چاوم کەسێکی هائیم و حەیران) هەواڵێکی سەرەتاییەو بەبێ هیچ جەختکردنەوەیێك خراوەتە ڕوو.

٢ـ هەواڵی داواکراو (الخبر الطلبي)

((ئەگەر هاتوو هەواڵپێدراو دوو دڵ بوو لە هەواڵەکە، ئەوا باش وایە هەواڵەکەی بە جەختکردنەوە پێشکەش بکرێ، بەو هەواڵەش دەگوترێ هەواڵی داواکراو))[2].. بۆ نمونە:

ئەمە بۆ دەرسی عیبرەت کافییە ئێوەو خوا، بە خوا

نەخوێنن دێری کۆنە سەتری تازە دەرئەخا مستەر... دیوانی حەمدی، لا ٧٤.

ئەم هەواڵە (نەخوێنن دێری کۆنە سەتری تازە دەرئەخا مستەر)، بە سوێندێك کە (بە خوا)یە، جەختی لەسەر کراوەتەوە.

٣ـ هەواڵی لاملێکراو (الخبر الأنكاري)

((ئەگەر هاتوو هەواڵپێدراو لاملێیی دەکرد لە هەواڵەکەو لەو بڕوایەدا بوو پێچەوانەکەی ڕاستە، ئەوا باش وایە هەواڵەکە بە جەختکردنەوەیێك، یان زیاتر لە

---

[1] راجي الأسمر، علوم البلاغة (الموسوعة الثقافية الشاملة)، دار الجيل، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٦هـ، ٢٠٠٥م، ص٢٣.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

جەختکردنـەوەیێك بـە گـوێرەی بـاری لاملێییکەرەکـە پێـشکەش بکـرێ، بـەو هەواڵـەش دەگوترێ هەواڵی لاملێییکراو))[1].. بۆ نمونە:

وەڵڵاهی سوممە بیللا تەڵڵاهی ئەم بەڵایە

هەر هێندی پێ دەزانن ئیقلیمی کردە تۆفان...دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٨٥.

بە سوندەکانی (وەڵڵاهی، (بیللا)، (تەللاهی)، جەخت لەسەر مەترسـی ئـەو بەڵایـە کراوەتەوە، کە هەواڵێ لەبارەوە دراوە.

جیهان واچوو وەهایە وادەبێ بێ

نە سەر پێ یی، نە پێ بێ سەر، دڕانێ... دیوانی حەمدی، لا ٦٩.

(واچوو)، (وەهایە)، (وادەبێ بێ)، سێ جەختکردنـەوەن بـۆ بـاری ژیـانی جیهـان، وەکو لە دێڕەکانی پێشووتردا لە بارەی ئەو تایبەتمەندییانەی جیهـان هـەواڵی داوە، کـە دواتر لێرەدا بە (وەهاو وا و وا) سێ جار جەختی لەسەر کردوونەتەوە.

شەشەم: هەواڵ بە گوێرەی چۆنیەتی خستنە ڕوو

بە گوێرەی چۆنیەتی خستنە ڕووەوە، سێ جۆر هەواڵ هەیە، بریتینـە لـە: هـەواڵی ئاسایی و هەواڵی بەلیغ و هەواڵی بچووککراو، لە خوارەوە تیشکیان دەخەینە سەر.

١ـ هەواڵی ئاسایی

ئەو هەواڵەیە کە زانیارییەکانی ئاسایین و لە خۆیان گەورەتر، یـان بـچووکتر نینـە، بۆ نمونە:

هەر ئەمری تۆ مەدارە بۆ کار و باری عالەم

هەرچەندە بێ وەزیـر و بـێ صـەدر و کـار و بـاری... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ١٤٤.

ئەو هەواڵانەی لێرە لە بارەی خواوە پێشکەش کراون، ئاسایین و خەیاڵ گـەورەتر، یان بچووکتری نەکردوونەتەوە، ئەوەش هەواڵی ئاساییە.

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

٢- هەواڵی بەلیغ

ئەو هەواڵەیە کە زانیارییەکانی ئاسایی نین و لە خۆیان گەورەتر کراون، بۆ نمونە:

لە هاڕەی شەشپەڕو نەڕڕەی سوار و بەرقی شەشخانە

لە تەققەی ناڵ و شەققەی سم لە ڕەققەی تۆبز و قەڵغان

دەهاتە جونبوش و لەرزین لە ماهی بگرە تا ماهی

لە سەحرا چەندە وەحشی بوون لە ترسان چوونە سەر کێوان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٢.

دەڵێت لەبەر ئەو حاڵەی هەبوو، ئەو ماسییەی بە پێی ئەفسانەکان دونیای لەسەر پشت وەستاوە، تا مانگی ئاسمان دەهاتنە جونبوش و لەرزین! ئەمەش زێدەڕۆییەو پیشاندانی کاریگەری بارەکەیە، بە زۆر لە خۆی گەورەتر.

هاژەیی لافاو و گرمەی هەور و چەخماخەی هەوا

لەرزی هێنایە مەلەك ئینسانی خستە هەلهەلە... دیوانی حەمدی، لا ٧٠.

لەرز هێنانە مەلەك و بە گشتی مرۆڤایەتی خستنە هەلهەلە بە هۆی هاژەی لافاو و گرمەی هەور و چەخماخەی هەوا، ئەمە زێدەڕەوی تیایە، چونکە نە مەلەك بەم هۆکارانەوە زیانبەخش دەبن، نە مرۆڤیش بە گشتی بە هۆی ئەو لافاوەی باسی کردووە، لە دێڕەکانی پێشووی، کە لافاوی سلێمانییە، باریان تێکدەچێ، نە لەڕاستیدا (هاژەیی لافاو و گرمەی هەور و چەخماخەی هەوا)ش کە سلێمانی داگرتبوو، بەو شێوەیە بووە، کە شاعیر وەها بە لەخۆی گەورەتر دەیخاتە ڕوو.. هەموو ئەو هەواڵانە زێدەڕەوییان تێداکراوە.

٣- هەواڵی بچووککراو

ئەو هەواڵەیە کە زانیارییەکانی ئاسایی نین و لە خۆیان بچوکتر کراونەتەوە، بۆ نمونە:

وەکو بەیتی حەتەم لە دەعوادا

نییە، فیردەوسی سەد کلك بادا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٢٥.

فیردەوسی خاوەنی (شانامە)یە، بە شاعیری گەورەو ناودار ناسراوە، کەچی حاجی بچوکی دەکاتەوەو دەڵێ بەرهەمەکانی لە ئاستی بەیتی حەتەم نینە، کە بەیتی حەتەم قەت بە قەد شانامە دیارنەبووەو خەڵك ئاشنایەتی لەگەڵ نەبووە.

حەوتەم: هەواڵی مەرجدار

ئەو هەواڵەیە، کە بەستراوەتە بە مەرجێك و بە وەدیهاتنی فرمانی مەرجەکە وەدی دێ، بەڵام بە پێچەوانەوە، هیچ ناگەینێ.. بۆ نمونە:

خۆم بە داراو و بە ئەسکەندەر و بە خوسرەو نادەم
گەر بزانم لەبەر ئەم دەرگەیە دەبمە سەگەوان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل٨٣.

نیوەدێڕی دووەم دیارە بووەتە مەرجێك بۆ وەدیهاتنی هەواڵەکەی نیوەدێڕی یەکەم، بەوەش هەواڵی مەرجدار بەرهەمهاتووە.

هەشتەم: هەواڵی حەشودار

ئەو هەواڵەیە، کە جگە لەو ڕستەیەی هەواڵەکە دەگەینێ، ڕستەی دووەم بە هەندێ وشەی جیا لەوەی یەکەم، هەمان هەواڵەکەی پێشوو دەگەینێتەوە، کەواشبێ دووبارەکردنەوەی هەواڵەکە زیادە، چونکە بەبێ ئەوەی ڕستەی دووەم، لە ڕستەی یەکەمدا هەواڵەکە گەیشتووە.. بۆ نمونە:

ئەوەی شاعیر نەبێ کوێرە وەجاغی
لە سایەی شیعرەکان بابی کوڕانم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ٧٦.

هەواڵی نیوەدێڕی یەکەم ئەگەر بیریلێبکرێتەوە ئەو هەواڵەی نیوەدێڕی دووەم لە خۆدا هەڵدەگرێت، بەوەش هەواڵی حەشودار بەرهەمهاتووە.

پوختەی ئەم باسە

١- هەواڵ گەیاندنی زانیارییەکی نوێیە بە بەرامبەر لە باری ئاسایی، بەڵام ئەگەر شتێکی بەدیهی و زانراوی پێشکەش کرد، ئەوا لە باری درووست دەترازێ و دەبێتە هەواڵی خوازەیی.

٢– ئەم دوو شاعیرە هەردوو جۆری هەواڵی درووست، بە شێوازی ئاشکراو شێوازی نائاشکراو، بە فرمانی تەواو و فرمانی ناتەواویشیان بەرهەمهێناوە.

٣– سەبارەت بە هەواڵی خوازەییش هەردوو شاعیر شانزە جۆر هەواڵی خوازەییان بەرجەستەکردووە، کە ئەمە گرنیگیدانێکی زۆرە بە شێوازی خوازەیی فرمان و مەبەستی جۆراوجۆری دیکەی غەیری هەواڵی بۆ بەرجەستەکردوون.

٤– لە ڕووی ڕاستی و درۆی هەواڵەوە، بە دەگمەن هەواڵی بێگومان درۆیان هەیە، دەنا ئەوەی هەیانە هەواڵی بێگومان ڕاست و هەواڵی گوماناوییە، کە ئەم دوو جۆرەش لە لایێك ڕاستگۆیی و لە لایێکی دیکە ئەدەبیەتیان زۆرتر بۆ زامن دەکەن.

٥– بە ڕەچاوکردنی کەسی بەرامبەر، ئەم دوو شاعیرە هەر سێ جۆری هەواڵی سەرەتایی و داواکراو و لاملێییکراویان بەرجەستەکردووە، ئەمەش چونکە کەسی بەرامبەر یان بە ئاسانی هەواڵەکە وەردەگرێ، بۆیە هەواڵەکەی بە ئاسایی و بێ سوێند و جەختکردنەوە پێشکەش دەکرێ، یانیش کەمێك گومانی هەیە، پێویستە سوێندێکی بۆ بخورێت، یان جەختکردنەوەیەکی بە شێوەیێك لە شێوەکان بۆ بکرێت، یانیش زۆر لاملێییکەرەو ئەوسا پێویستە بە زیاتر لە سوێندێك و جەختکردنەوەیەك هەواڵەکەی بۆ قورس بکرێت، بەڵام ئەمجۆرەی سێیەمەیان کەمترین جۆری هەواڵیانە، جۆری دووەمیان کەمێ لەمە زۆرترە، بەڵام جۆری یەکەمیان زۆربەی هەواڵەکانیان پێکدێنێت.

٦– بە گوێرەی چۆنیەتی خستنە ڕووی هەواڵ، سێ جۆر هەواڵیان بەرجەستەکردووە، بریتینە لە: هەواڵی ئاسایی و هەواڵی بەلیغ و هەواڵی بچووککراو. ئەمانەش هەریەکەیان لەبەر ئەو مەبەستەی هەیانە، لە بەرامبەر هەواڵ لەبارە دراوەوە بەرجەستەکراون.

٧– دوو جۆری تر، یان دوو شێوازی تر کە لای ئەو شاعیرانە بەدیکراون، هەواڵی مەرجدار و هەواڵی حەشودارن، ئەم هەواڵانەش یەکەمیان بۆ مەبەستێکی ئەدەبی جوان بە مەرجێك دەبەسترێتەوە، دووەمیشیان لە دەربڕینێکی لێکدراو بەرجەستە دەبێ، بەشی دووەمی گوتەکە بە وشەو دەربڕینێکی دیکە هەر جەخت لەسەر هەواڵەکەی یەکەم دەکاتەوە.

٨ـ بە هەموو ئەوانە: (٣٢) شێوازی هەواڵ لە شیعرەکانی ئەم دوو شاعیرە بەدیکراوە.

باسی دووەم: دارشتن

پێناسە

لە ڕووی وشەییەوە: دارشتن واتە دارشتنی هەر شتێك لە نێو شتێکی دیکەدا، بۆ ئەوەی قالب بگرێت و شێوەییێکی بۆ درووست ببێت.. بۆ نمونە بیر لە نێو قەوارەی ژمارەییێك وشەو ڕستەدا دادەڕێژرێ، بۆ ئەوەی لە باری واتاییەوە ئەم بیرە بگوازرێتەوە بۆ هێمای زمانی و بە هۆیەوەی پەیوەندی درووست بێت.

لە ڕووی زاراوەییشەوە، دارشتن: ((داوای وەدیهێنانی داواکراوێکە، تا کاتی داواکردنەکە وەدی نەهاتووە))[1]، ئەوەش کەوابێ ئەو دەربڕینەیە کە ناشێ ڕاست، یان درۆ بێت، بەشەکانی زۆرن وەکو: فرمان و نەهێشتن و پرسیار و خۆزی و بانگکردن. بۆ نمونە گەر گوتت: (خودایە بمبەخشە)، ناکرێ بە پێوەری ڕاستگۆیی و درۆزنی بتپێون و پێت بگوترێ، درۆزنی، یان ڕاستگۆی، بەڵێ ئەمە بۆ ئەو هەواڵە دەگونجێ کە بە سوود وەرگرتن لە گوتەکە (کە بریتییە لەوەی: تۆ داوای لێخۆشبوون دەکەی) بۆمان دەردەکەوێت، کە ڕاست دەکەی، یان نا، بەڵام ئەم داوایە خۆی ڕاستی و درۆ هەڵناگرێت. ئەوەش چونکە ((ڕستەی دارشتن ئەو ڕستەیەیە، کە چ هەواڵێکی لەخۆنەگرتووە، بەڵکو بۆ ئەوە دانراوە بخرێتەڕوو، شتێك داوا بکات، وەك دانانی داواکردنی فرمانێك، ئەمە ئەگەر بە کوڕەکەت گوت: ئاوم بەرێ، یان پێت گوت: بکۆشە، یان: تەمبەڵی مەکە، هەروەها وەکو دانانی داواکردنی تێگەیشتن، وەك ئەوەی بە زانایێك بڵێیت: ئایا دەشێ کارێکی وەها بکەم؟ یان: ئەدی حوکمی ئەم شتە لە ڕووی شەرعەوە چییە؟ ... بەم شێوە))[2]، ئەوەش ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە، کە ((لە ڕستەی دانانی مەبەست ڕاگەیاندنی ڕێژەییێکی حوکملەسەردراو نییە، لە واقیعدا هاتبێتە دی، یان نەهێتە دی، هەرچەندە لە ڕووی ئەقڵییەوە ئەوە پێویست دەکات، کە لە خستنەڕووی ڕستەی دارشتندا بەرانبەر لە هەندێ بابەت و ڕستەی هەواڵی دیکە تێبگات، کە ڕستەی دارشتن بە ڕاستەوخۆیی ئەو بابەت و هەواڵانە گۆ ناکات، بەڵکو بە پەیوەستەکی زەینی هێمایان بۆ دەکات)).[3]

---

[1] سعدالدين التفتازاني، شرح المختصر، منشورات الحكمة، قم ـ ايران، دون سنة الطبع، ص ٢٠٠و٢٠١.

[2] عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الأول، ص ١٦٧.

[3] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

بەشەكانی دارشتن

دارشــتن دوو جـۆری هەیــە، بریتینــە لــە: (دارشــتنی بێلــەداخوازی) و (دارشــتنی داخوازی)، ئەمانەش لق و بەشی دیکەیان لێ دەبێتەوە، لەو لاپەڕانەی دوایـی تیـشكیان دەخەینە سەر.

یەكەم: دارشتنی بێلەداخوازی

ئەوەیە داوای داواكراوێك ناكات، كە لە كاتی داواكەدا بـەجێ نـایێ، ئـەوەش چـەند بەشێكی هەیە[1]، بریتینە لە:

١ــ سـوێندخواردن.. ئەمـە بـە (بـە) و (وە) و (ب) و ئـەم پیتانـە بەرهـەم دێ، بـۆ نمونە: (ب خودێییێ مەزن ئەم نكـارین)، (بـە خـودای وەهـا نابێـت)، (وەڵڵاهـی هـەق بـە ئیماندارەكەیە).

٢ـ سەرسوڕمان.. ئەمە بە شێوەیێكی قیاسـی بـە چـەند دەربڕینێـك بەرهـەم دێ، بریتینە لە: (ئای!)، (وای!).. بۆ نمونە: (ئای كە پیاوێكی باشە!)، (وای كە منداڵێكی ئاقڵە!)، بە شێوەیێكی ئاوازەش بەرهەم دێ، وەكو دەگوترێت: (ئەمە چـۆن دەسـەڵاتی خودا نابینی)!

٣ـ تكا.. بە وشەكانی (بەڵكو، باشـترە...) بەرهـەم دێ، بـۆ نمونـە: (بـەڵكو ئـەوە خوایە بارانەكە بباریێ)، (باشتر وایە خۆی بچێ).[2]

ئەمجۆرەش لە قـسەی ئاسـایی زۆرە، بـەڵام ئەگـەر لـە ئـەدەبیش هـات لـە خـودی خۆیـدا جوانییـەكی ئـەوتۆ نابەخـشێت، بۆیـە وەكـو زانـستەكانی زمـان ڕستەسـازی و واتاسازی بە درێژی باسی لێوەدەكرێ، بەڵام وەكو ئەدەب و ڕەوانبێـژی ئـەو گرنگییـەی پێنادرێ.

دووەم: دارشتنی داخوازی

ئەوەیە كـە داوای داواكراوێـك دەكـات، لـە كـاتی داواكردنەكـە ـ بـە پێـی بۆچـوونی داواكـەر ـ هێـشتا جێبـەجێ نـەبووە، دوو بەشـی درووسـت و خـوازەی هەیـە، بەشـە

---

[1] أحمد مصطفى المراغي، علوم البلاغة، دار القلم، بيروت ـ لبنان، دون سنة الطبع، ص ٥٨و٥٩.

[2] بڕوانە: د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها (علم المعـاني)، الطبعـة الـسابعة، دار الفرقـان، عمـان ـ أردن، ١٤٢١ه، ٢٠٠٠م، ص ١٥١و١٥٢.

خوازەییەکەی لە (زانستی واتاناسی)دا لێکۆلینەوەی لە بارەوە دەکرێ، چونکە گەلێ شتی جوان و ناسکی پڕ لە ڕەوانبێژی لەخۆ دەگرێ، جۆرەکانی لای زۆرێکی زانایان پێنجن، بریتینە لە: فرمان، نەهێشتن، پرسیار، بانگکردن، خۆزی. بەلاّم هەیانە بە شەشی ژماردوون، چونکە جگە لە خۆزی (التمنی)، تکا (الترجی)شی زیادکردووە[1]، لە خوارەوە بە درێژی باسیان دەکەین.

یەك: فرمان

لای زۆربەی ڕەوانبێژان مەبەستی یەکەمی (دارشتن)ە، ((بریتییە لە داوای بەجێهاتنی کارێك لە فرمانپێکراودا))[2]، ئەمەش دیارە دەبێ دوو مەرجی تیا بێت:

١ـ فرمانکەر لە پایەیەکی سەرووی فرمانپێکراو بێت.

٢ـ فرمانەکە پابەندبوون لە فرمانپێکراو درووست بکات.[3]

فرمانی درووست و فرمانی خوازەیی

دیارە (فرمان)یش وەکو هەر بەشێکی دیکە، لە بەشەکانی دارشتن، دوو جۆری (درووست و خوازەیی)ی هەیە، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر ئەمجۆرانە.

یەکەم: فرمانی درووست: فرمانی درووست سێ جۆر و شێوازی هەیە، بریتینە لە:

١ـ فرمانی درووستی ئاشکرا.. ئەمە ڕاستەوخۆ بە یەك لە فرمانەکانی داخوازی بەرهەم دێت.. بۆ نمونە:

لە دەشت و دێ و ویلایەت ببنە ئەحباب

وەکو شەخسێکی واحید بن لە هەر باب... حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٣.

(ببنە) و (بن) دو فرمانن بۆ مەبەستی درووست هاتوون.

---

[1] بۆ ئەوەی دەلێت پێنجن، بڕوانە: د. مصطفى السعدني، البناء اللفظي في لزوميات المعري، منشاة المعارف، الاسكندرية – مصر، دون سنة الطبع، ص ٢١٣. بۆ ئەوەیشی دەلێت شەشن، بڕوانە: د. عبدة عبدالعزيز قلقيلة، البلاغة الأصطلاحية، الطبعة الثالثة، دار الفكر العربي، القاهرة ـ مصر، ١٤١٢هـ، ١٩٩٢م، ص ١٥٠ الى ١٨٠.

[2] السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، دار المعرفة، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٦هـ ٢٠٠٥م، ص ٧٢.

[3] بڕوانە: سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

٢ـ فرمانی درووستی نائاشکرا.. ئەمە بە کۆکردنەوەی (با) لەگەڵ (فرمانی داخوازی) بەرهەم دێت، وەکو فرمانکەرێك دەڵێت: (با بخوێنن)، (با بڕۆن)... هتد.. بۆ نمونە:

گوتی با کاغەزێکی بۆ بنێرین

موحیببی صادیقەو هەمڕازی دێرین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٣.

لەوەش جوانتر حاجی گوتوویەتی:

من لە سایەی ئەم دەرە ناڕۆم هەتا ڕۆژم نەیێ

با بە کەیفی خۆی بکا بەدکارو تەقصیری نەکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٥٣.

جاری وەهاش هەیە (با)کە لادەبرێ لەبەر پێویستی شیعری، بەڵام فرمانەکە هەر بە نائاشکرایی دەمێنێتەوە، بۆ نمونە:

لە دونیا هەر کەسێ مەقسودی عیشقە

بکا وەك من بە کوللی تەرکی دونیا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٩.

واتە: با وەکو من بە کوللی بکا تەرکی دونیا.

٣ـ فرمانی درووستی دوور: ئەمە بە فرمانی یاریدەدەری (دەبێ) لەگەڵ (فرمانی ڕانەبردووی دانانی) بەرهەم دێ.. بۆ نمونە: (دەبێ بخوێنن)! (دەبێ سەربکەون).

بەڵام ئەوەی جوانی بە دەربڕین دەبەخشێ، هەمیشە دەربڕینە خوازەییەکانن، بۆیە لە خوارەوە زیاتر تیشك دەخەینە سەر فرمانی خوازەیی.

دووەم: فرمانی خوازەیی

ئەگەر هات و فرمان یەك لە دوو مەرجەکانی فرمانی درووست، یان هەردووکیانی لەدەستدا، ئەوا پێی دەگوترێت فرمانی خوازەیی، ئەویش لە چەندین شێواز دەردەکەوێت جوانییە ڕەوانبێژییەکەش وەك گوتمان، لەم بەشەیان بەرهەم دێ.. شێوازەکانی ئەمانەی خوارەوەن:

١ـ پاڕانەوە.. ئەمە فرمانێکی خوازەییە لە بەندەوە ئاراستەی خودا دەکرێت، هەردوو مەرجەکانی فرمانی درووست لە دەست دەدات، چونکە فرمانکەر بەندەیە و لە خودا زۆر بچووکترە، کە فرمانەکەی بۆ بەرزکردۆتەوە، خوداش قەت ناچار نابێ جێ بە

جێی بکات، ئەگەر بیکات ئەوە لەبەر ڕەحم و بەزەیی خۆی بەجێی دێنێ، دەنا هیچ.. بۆ نمونە:

چ کوردێ؟ خوا موسەبیبیان لە قەعری بەحری قەهریدا

بکا غەرقێ، کە تا ڕۆژی قییامەت دەرنەهێنێ سەر... دیوانی حەمدی، لا ٧٢.

٢ ـ تکا (إلتماس)

ئەمە فرمانێکی خوازەییە، کاتێك بەرهەم دێ، کە فرمانکەر و فرمانپێکراو لە یەك ئاست بن، واتە فرمانکەر بەرزتر نەبێ لە فرمانپێکراوو فرمانەکە پابەندی لە فرمانپێکراو درووست نەکات، بۆ نمونە:

وەکو من تۆش بنووسە بێ تەئەممول

جەوابی نامەکەم مانەندی بولبول... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٨.

٣ ـ گەیاندنی هەواڵ

بریتییە لەو فرمانە خوازەییەی مەبەست لێی گەیاندنی هەواڵێکەو فرمانەکە هەردوو مەبەستەکانی فرمانی درووستی لە دەستداوە، بۆ نمونە:

بەسە ئەی خامە با ئەو باسە پەی بێ

وەرە سەر باسەکی وا فائیدەی بێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٧.

لێرەدا فرمانەکە مەبەست نییە، چونکە خامە هەستی نییەو فرمان وەرناگرێ، کەوابێ جێبەجێیشی ناکات، بەوەش هەردوو مەبەستەکانی فرمانی درووست لە دەست دەچن، بەڵام مەبەست ئەوەیە: ئەو باسەی منی شاعیر پێیەوەی خەریکم، چ سوودی نییە، با وازی لێبێنم و باسێکی دیکە بکەم سوودی هەبێ.

٤ـ بۆ گلەییکردن و وشیارکردنەوە

بریتییە لەو فرمانە خوازەییەی مەبەستەکانی فرمانی درووستی لەدەستداوەو بۆ ئەوە هاتووە گلەییەك ئاراستەی فرمانپێکراو بکات و وشیاریبکاتەوە، بۆ نمونە:

بە عەیبی دامەنێ ناڵەو فیغانی حەمدی تێفکرە

کە چەندە تیژو خوێنڕێژە سەوادی نوکی موژگانت... دیوانی حەمدی، لا ٢٦٧.

مەبەست لە تێفکرە، بۆ خودی فرمانە درووستەکە نییە، بەڵکو مەبەست گلەییکردنە لە یار و بۆ ئەوەی وشیاربێتەوە، کە ئەو بەم جوانییەی مووژەو ڕوخساری شیرینی، کە دایناپۆشێ و دەریدەخات، چۆن خەڵك دەخاتە نائارامی و حەزی پێگەیشتنی، بەڵام کە ئەو حەزە وەدی نایێ، ئیتر ئەگەر حەمدی نەگری و نەناڵێ، ئەدی چی بکات؟

٥ـ بۆ کڕوزانەوە

فرمانێکی خوازەییە، لە دەرکەوتنەکەیدا هەست بە کڕوزانەوەو لاوازی فرمانکەر دەکەین.. بۆ نمونە:

مەمدەنە دەستی ڕەقیب و بمکوژن ئێوەو خودا

لەتلەتم کەن بمخەنە بەر ئەو سەگانە نەخت نەخت... دیوانی حەمدی، لا ٢٦١.

لێرەدا مەبەست لە (بمکوژن ئێوەو خودا) و (لەتلەتم کەن، بمخەنە بەر ئەو سەگانە نەخت نەخت) فرمانی درووست نیینەو بۆ بەجێهێنانی واتای درووستی ئەو فرمانانە نەهاتوونە، بەڵکو ئەمە لە حاڵی کڕووزانەوەدا قسەکەر بەم شێوازە لەگەڵ بەرامبەرەکانی دەدوێ، بە واتە: تکایە هەر شتێکم لێبکەن، بەڵام مەمدەنە دەستی دوژمن.

٦ـ بۆ بەئەدەبکردن (التأديب)

ئەو فرمانە خوازەییەیە، کە مەرج نییە فرمانپێکراو بچوکتر بێ و مەرج نییە جێبەجێش ببێ، بەڵام فرمانکەر بۆ بەئەدەبکردنی بەرامبەر ئاراستەی دەکات.. بۆ نمونە:

ئیسلاحی نەفسی خۆت بکە ڕازی ببە بە حەق

ئیزهاری عیجزە بەسیە ڕەواجی شکا شکات... دیوانی حەمدی، لا ٢٥٩.

لێرەدا مەبەست لەو فرمانانەی (بکە) (ببە) و (بەسیە)، ئەو دیوی واتای ئەم فرمانانەیە، کە فێرکردن و ئاقڵکردنی فرمانپێکراو مەبەستەو بۆ ئەو مەبەستە گەورەیە ئەو فرمانانەی بەسەردا دراوە.

شـایانی باسـە ڕەوانبێـژانی عـەرەب بـۆ فرمـانی خـوازەیی شـێوازی زۆریـان دەستنیشانکردووە، گەیاندووتیانە نزیکەی بیست شێواز، کە لـەم دیوانانـەدا ئێمـە هـەر ئەو شەشانەی سەرووماں بەدی کرد، چونکە لەلاییێك درێژکردنـەوەی وەکـو ڕەوانبێـژانی عەرەب بابەتەکە تێکەڵدەکات، لەولاشەوە مەرج نییە لە لای هەموو شاعیرێك هەموو ئـەو مەبەستانە بەدی بکرێن، بە تایبەت ئەو بیست جۆرەی ئەوان دەستنیشانیان کردووە بـە شێوەی گشتی لە ئەدەبیات و لە قورئانی پیرۆز و فەرموودەکان بەدییان کردووە.

دوو: نەهێشتن

نەهێشتن (النهي) هونەری دووەمی دارشتنی داخوازییە، ((ئەمە داوای وازهێنانە لە کارێـك لـە ڕووی بەرزییـەوە))[1]، واتـا: ئـەو قـسەکەرەی داوای وازهێنـانی کارێـك لـە قسەبۆکراوێك دەکـات، ئـەو قـسەکەرە لـە قـسەبۆکراوەکە لـە پایەیـەکی بـەرزتر دایـە، ئەوەش کەواتە پابەندی لە قسەبۆکراو دروست دەکات، بۆیـە زانایـانی ڕەوانبێـژی ئـەم دوو مەرجەی بۆ (فرمان)ی دروستیان دانابوو، هەمان ئەو مەرجانەیان بۆ (نەهێـشتن)ی دروسـتیش دانـاوە، بـەڵام لـە (فرمـان) بـە داوای جێبـەجێکردن بـوو، لێـرەدا بـە داوای وازلێهێنانە، ئەوانیش بریتینە لە:

١ـ نەهیکەر لە پایەیەکی گەورەتر بێت لە نەهیلێکراو.

٢ـ نەهییەکە پابەندی لە نەهیلێکراو دروست بکات.

ئیدی ئەگەر هەر نەهێشتنێك ئەم دوو مەرجانەی لیٚ هاتە دی، ئەوا بە (نەهێـشتنی دروست) دادەنرێت، بۆ نمونە: (ڕۆڵە مەیە لام).. ئەمە نەهێشتنێکی دروسـتە، چـونکە دیارە نەهیکەر بـەرزترە لـە نـەهیلێکراوو ئاشکرایـشە پابەنـدی لـە نـەهیلێکراو دروسـت دەکات، بەوەش نەهێشتنی دروست بەرهەم دەهێت.

نەهێشتنی خوازەیی

(نەهێشتن)یش وەکو هەر بابەتێکی دیکەی دارشتنی داخوازی، هـەموو جارێـك بـە مەبەستی دروست نایێت و زۆرجار لەو مەبەستە لادەدات، بەرەو مەبەسـتانێکی دیکـەی خوازەیی ئاراستە دەکرێت، ئەوەش ئەوکاتە دەبیٚ، کە یەك، یان هـەردوو مەبەسـتەکانی

[1] د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها، علم المعاني، ص ١٥٨.

(نەهێشتنی درووست)ی لەدەست دابێت، هەندێ لەو مەبەستە خوازەییانەی نەهێشتن بریتینە لە:

١ـ پاڕانەوە (دوعا)

ئەمە نەهێشتنێکە لە بەندەوە ئاراستەی خودا دەکرێت، هەردوو مەرجەکانی نەهێشتنی درووست لە دەست دەدات، چونکە نەهیکەر بەندەیە و لە خودا زۆر بچووکترە، کە نەهیەکەی بۆ بەرزکردۆتەوە، خوداش قەت ناچار نابێ جێ بە جێی بکات، ئەگەر بیکات ئەوە لەبەر ڕەحم و بەزەیی خۆی بەجێی دێنێ، دەنا هیچ.. بۆ نمونە:

ئیلاهی نەیخەیە بەر چنگی مەندەبوری لەئیم

نقودی حاجی کە نەیدیوە خوسرەو و دارا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٧.

٢ـ تکا (التماس)

ئەمە نەهێشتنێکە لە کەسێکەوە ئاراستەی کەسێکی هاوتەمەن، یان هاوئاستی خۆی دەکرێت، هەردوو مەرجەکانی نەهێشتنی درووست لە دەست دەدات، چونکە نەهیکەر و نەهیلێکراو لە یەك ئاستن و یەکەم لە دووەم بەرزتر نییە، لەولاشەوە پابەندی لە نەهیلێکراو درووست ناکات، مەگەر نەهیلێکراو لەبەر خووڕەوشتی جوانی خۆی نەهی نەهیلکراوەکەی هاوئاستی جێبەجێ بکات.. بۆ نمونە:

گەر خۆت ئەناسی باسی ئەم و ئەو نەکەی دەخیل

ناچێتە جێی پڵنگەوە گورپە بە پلپلی... دیوانی حەمدی، لا ٤٣٢.

(نەکەی) لەم دێڕەدا نەهێشتنێکە بۆ مەبەستی تکا هاتووە، چونکە نەهیکەر ئاشکرا دیارە لە نەهیلێکراو بەرزتر نییەو گومانیشی هەیە لەوەی نەهیلێکراو نەهییەکەی بەجێبێنێت و بە قسەی بکات، بەوەش کەواتە هەردوو مەرجەکانی نەهێشتنی درووستی لە دەستداوەو بووەتە تکا.

٣ـ شانازی

ئەمە نەهێشتنێکە بۆ زەقکردنەوەی گەورەیی شتێکە، لە ڕووی مەعنەوی و سۆزەوە نەك لە ڕووی درووست و ڕاستەقینەوە، بۆ ئەوەی ئەو نەهیلێکراوە ببێتە

سیمبولێك بۆ شانازی، ئەوەش کەوابێ هەردوو مەبەستەکانی نەهێشتنی درووست لە دەست دەدات.. بۆ نمونە:

گوڵی حاجیلەکانی دەشتی هامون

نەکەی بیدەی بە نەڕگسجاری گەردوون... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥١.

لێرەدا ئاشکرایە ئەم نەهێشتنە بۆ ئەوە نییە گوڵی حاجیلەکانی دەشتی هاموون هێندە بە نرخ و گرانبەهابن، نرخیان لە نرخی تەواوی گوڵ و گوڵزار و نەرگسجاڕی وڵاتانی دونیا زیاتربێ، بەڵکو مەسەلەکە بۆ شانازییە، واتە: ئاگاداربە گوڵی حاجیلەکانی دەشتی هاموون زۆر ئازیزن و لە لاتدا با لە گوڵزاری هەموو وڵاتانی دونیا خۆشەویستتربێت.

٤ـ بۆ ئامۆژگاریکردن

ئەمە ئەو جۆرەی نەهێشتنە، کە تیایدا نەهیکەر لە نەهیلێکراودا بەرزترە، یان لە ئاستی ئەوە، یان لەویچووکترە، یانیش ئەگەر لە نەهیلێکراویش بەرزتر بێت، بەڵام دەسەڵاتێکی بەسەرەوە نییە، ناچاری پابەندبوونی بکات، واتە: نەهێشتنەکە یەك لە گرنگترین مەرجەکان، یان هەردوو مەرجەکانی لە دەست دەدات، بەوەش دەبێتە نەهێشتنی خوازەیی.. بۆ نمونە:

ئاشنایی قەت لەگەڵ ئەحمەق مەکە گەر عاقڵی

حەیفە بۆ تووتی لە تەیرا بێ بە کەرخۆری گرۆ... دیوانی حەمدی، لا ٤٢٠.

نیوەدێڕی یەکەم: ئەگەر عاقڵی قەت ئاشنایی لەگەڵ ئەحمەق مەکە.. ئەمە ئەو نەهێشتنەیە، کە بۆ ئامۆژگاریکردنەو مەبەستی پلە یەکی دەرخستنی خراپی پیاوی بێئەقڵ و گێلە، ئینجا لە ڕێی ئەو ئامۆژگارییەوە دەیەوێت نەهێشتنەکە جێبگرێت، بەڵام دیارە ئەوە چاوەڕووان ناکرێ، کە بە زوویی خوێنەر پابەندی پێوە بکات. چونکە وەکو پێشتر باسکرا، نەهیکەر دەسەڵاتێکی بەرزتری لە نەهیلێکراو نییەو ناشتوانێ وەکو ئەرك پابەندی لە نەهیلێکراو درووست بکات.

٥- بۆ دەرخستنی داخ و پەژارە

لێرەدا شاعیر کە نەهی لە شتێك دەکات، بۆ ئەوە نییە، ئەو نەهیلێکراوە کەس بەلایدا نەچێت و بە تەواوی وازی لێبێنێت، چونکە لە بنجدا شاعیر ئەمەی مەبەست نییە، بەڵکو مەبەستی شاعیر ئەو شتەیە، کە بە نەهێشتنەکەی بەستاوەتەوە.. بۆ نمونە:

مەڵێن زۆری ئەبێتە واسیتەی کەم قیمەتی ئەشیا

کە کالایی وەفا قاتە، بە پوولێ ناکڕن یەردی... دیوانی حەمدی، لا ٤٢٤.

مەبەستی شاعیر ئەوەیە بڵێ: بەداخەوە وەفا قاتبووە، ئینجاش کەس کڕیاری نییەو بە دوای کەمێکی کەمیشی ناگەڕێت، بۆ ئەوەی بە تەنیا پوولێ بیکڕێت، بۆیە قەت مەڵێن: هەر شتێك کەمبوو، گران دەبێ! مەسەلەکە ئاشکرایە نەهییەکە بۆ زەقکردنەوەی نەمانی وەفایە، کە جێی داخی شاعیرە، نەك پابەندکردنی نەهیلێکراو بەو نەهییەی ئاراستەی کراوە، کە ئەمە زۆر گرنگ نییەو بارێکی کۆمەڵایەتییە بە ئاسانی ناگۆڕێت.

٦- بۆ دەربڕینی ئەدەبی و ڕەوانبێژی

لێرەدا لە بنجدا ڕووی نەهێشتنەکە لە نەهیلێکراوێکی درووست ناکرێت، بەڵکو ئاراستەی نەهیلێکراوێکی خوازەیی دەکرێت، کە بە هیچ یەکە لە دوو مەرجەکانی نەهێشتنی درووست نابەسترێتەوە.. بۆ نمونە:

زانیوتە گەر ئەم دەردە بە دڵ دەردی نەداوە

عاجز مەبە ئەی غەم وەکو کوڕ بێرەوە پاڵی... دیوانی حەمدی، لا ٤٣٠.

دەبینین ڕووی نەهێشتنەکە ئاراستەی غەم کراوە، کە غەم لە خۆیدا بکەر نییەو ئادەمیزاد نییە، تا بەم هۆیەوە بەر ئەرك بکەوێت، ئەوەش بارێکی نەهێشتنە بۆ درووستکردنی دەربڕینی جوان و ڕەوانبێژی خراوەتەڕوو، بۆیە جۆرێکە لە جۆرەکانی نەهێشتنی خوازەیی. ئەوەش لە سەرچاوەکاندا تیشکی نەخراوەتە سەر.

٧- بۆ هەرەشەکردن

لێرەدا ڕووی نەهێشتنەکە لە نەهیلێکراوێکی درووست دەکرێت، نەهیلێکراوێك کە پایەیەکی لە کاتی نەهیلێکردنەکە بچووکتر لە نەهیلێکراوی هەیە، دەنا لە باری ئاساییدا

دەشێ نەهێلێکراو بەرزتر بێت لە نەهێکەر، هۆیەکەش کە نەهێکەر بەرزترردەکاتەوە، لەوانەیە ڕەچاوکردنی حاڵەتی دەروونی و هەڵچوونی نەهێکەربێ لەلایەن نەهێلێکراو، جا لەبەر هەر هۆیەك ئەو حاڵەتە دەروونیەی بۆ درووستبووبێت، بۆ نمونە دەشێ منداڵێك ئەو نەهییە ئاراستەی دایك یان باوکی بکات، بێگومان ئەوان کە نەهێلێکراون لە منداڵەکەیان بەرزترن، بەڵام لەبەر بەزەیی و خۆشەویستییان بۆ منداڵەکەیان دڵی ناشکێنن و نایشکێننەوە، کە زۆرجار ئەمە ڕوودەدات، بەڵام لەوانەش نییە داواکەی بۆ جێبەجێبکەن، جا لەبەر ئەوەی نییانە، یان لەبەرئەوەی نایانەوێ ئەم شتەی بۆ بکەن، یان لەبەر هەر شتێکی تر، لەوبارەیەش دەشێ نەهیکردنەکە هەر هەرەشەیەك بێت و جێبەجێ نەکرێت، چونکە نەهێکەر چ دەسەڵاتێکی نییە پابەندی لە نەهێلێکراو درووست بکات .. بۆ نمونە:

زووکە بدە جەژنانەکەم

تێکی مەدە سەیرانەکەم... دیوانی حەمدی، لا ٥٩.

تێکی مەدە سەیرانەکەم، نەهێشتنە، بە شێوازی هەرەشە هاتووە، جێبەجێبوونی، یان درووستکردنی پابەندی لە نەهێلێکراو مەرج نییە، هەروەها نەهێکەریش پێناچێ لە نەهێلێکراو بەرزتر بێت، بۆیە بووەتە نەهێشتنی خوازەیی بۆ هەرەشە.

سێیەم: پرسیار (الأستفهام)

یەکێکی دیکەیە لە بەشەکانی دارشتن، ((داواکردنی زانیارییە لە بارەی شتێکەوە، پێشتر زانراو نەبووە))[1]، یانیش ڕوونتر بڵێین: ((داوای تێگەیشتنە، ئەوەش گەیاندنی هەواڵە بە تۆ لە بارەی ئەو شتەی پێشتر زانیاریت لە بارەیەوەی نەبووە))[2]، چونکە ئادەمیزاد لە هەر بارێکدا بێت، هەندێ شتی هەر لێ ون دەبێت و بە هەقیقەتیان نازانێت، بێگومان ئەو شتانەش هەمیشە زۆرترن، لەو شتانەی زانراون، بۆیە بۆ ئەو

---

[1] د. بسيوني عبدالفتاح، فيود، علم المعاني، الطبعة الثانية، مؤسسة المختار للنشر والتوزيع، قاهرة ـ مصر، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م، ص ٣٠٥. د. عبدالقادر حسين، فن البلاغة، دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة – مصر، ٢٠٠٦م، ص ١١٤.

[2] د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها علم المعاني، ص ١٧٣.

نەزانراوانە ناچاری داواکردنی زانیاری دەبیت، لەو کەسەی لە بارەی ئەو شتەوە زانایەو ئاگاداری هەیە، ئەوەش شێوازێکی ئاخاوتنی زمانە، بە شێوازی پرسیار ناونراوە.

دیارە ئەو شێوازە دەشێت بە کۆمەڵێك ئامرازەوە بکرێ، لە وێنەی: (کەی، کام، کامە، کوێ، کیهە، ئایا، چەند، چۆن، ..هتد)، وەکو لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر زۆرێکیان، دیسانەوە دەشێ بەبێ ئامرازی پرسیاریش پێشکەش بکرێ.

بە کورتی: پرسیار داوای تێگەیشتنی شتێکە کە بەلای پرسیارکەرەوە نەزانراوە، دەشێ بە یەك لە ئامرازەکانی پرسیار پێشکەش بکرێ و دەشێ بەبێ ئامرازی پرسیاریش پێشکەش بکرێ، کە ئەمەی دووەم لە ڕێگەی سیاق و ئاوازی دەربڕینەوە دەناسرێتەوە.

جۆرەکانی پرسیار

پرسیار بە شێوەیێکی گشتی بە دوو شێواز درووست دەکرێت، بریتینە لە شێوازی بەرهەمهاتوو بە ئامرازی پرسیار و شێوازی دروستبوو بەبێ ئامرازی پرسیار.

یەکەم: پرسیاری دروستبوو بە ئامرازەکانی پرسیار

ئەم جۆرەیان ئەو پرسیارەیە، کە لە دارشتنەکەیدا ئامرازێکی پرسیار دەردەکەوێت، ئەوانە زۆرن و هەریەکەیان بۆ شوێنێك و بۆ مەبەستێك بەکاردەهێنرێت، لەوانە:

١ـ کەی.. لە بنجدا بۆ پرسیارکردن لە کات بەکاردێت، (کەی هاتی؟)، (کەی دەڕۆیت؟)و ...هتد، بەڵام لەو بەکارهێنانەش ترازاوەو زۆرجار بۆ نەفیکردنی شتیش بەکاردێت، بۆ نمونە دەڵێیت: (کەی من وەهام کردووە)! کە ئەوە پرسیاری خوازەییەو واتە: من ئەوەم نەکردووە.

وەیا کەی نێژراوە چەند نەمامەك

لە نارنج و تورنج و هەر مەقامەك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٩.

واتە: قەت نەنێژراوە چەند نەمامەك، پرسیارێکی خوازەییە.

٢ـ کام.. بۆ پرسیار کردن لە شتێك، یان کەسێك، یان شوێنێك بە کار دێت، تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە.. بۆ نمونە:

هەرچی وەکو بەیانم بۆ کردوون بە تەحقیق

پەیدا دەبن سەگانە کام قوڕ بکەین بە سەرمان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٨٦.

٣ـ کامە.. هەر (کام)ی سەرووە، وەکو ئەو بۆ پرسیار کردن لە شتێك، یان کەسێك، یان شوێنێك بە کار دێت، تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە.. بۆ نمونە:

کامە منداڵ و شێتی لێبگری

هەر کە بیستی بە جاریٚ دێتە بەری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٢٦.

٤ـ کێ.. بۆ پرسیار کردن لە کەسێك بە کار دێت، تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە.. بۆ نمونە:

لە نقووشی غەزەلم چین و خەتا داماون

کێ دەڵێ ئەمتیعەیی کوردە کەلاش و کەپەنەك...دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٧٠.

٥ـ کوێ.. بۆ پرسیار کردن لە شوێنێك بە کار دێت، تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە.. بۆ نمونە:

لە حەققی مەقدەمی حاجی، قوڕی کوێ کەم بەسەر خۆما

دڵێکم بوو لە دنیادا، ئەویش بەینێکە تۆراوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا١٣٨.

٦ـ کیهە.. بۆ پرسیار کردن لە شتێك، یان کەسێك، یان شوێنێك بە کار دێت، تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە.. بۆ نمونە:

بە غەیری جەددی ئێوە کیهە دانا

لە کوردستان ئەساسی عیلمی دانا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٦.

٧ـ کوا.. له بنجدا بۆ پرسیار کردن له شتێك، یان کەسێك، بەکاردەهێنرێت تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە، وەکو ڕستەکانی: (قەڵەمەکەم کوا)؟ (ئازاد کوا)؟ بەڵام دواتر وەکو خوازە بۆ (حاڵ)یش بە کار هێنراوە، بۆ نمونە: (کوا باشە)؟ واتە: هیچ باش نییە.. بۆ نمونە:

کوا وەکو ڕووحانییان فیرقەی منەووەر تینەتان

بێنە سەیری مەزرەعەی ئومێدی ئەهلی شارەکەت... دیوانی حەمدی، لا ١١٠.

٨ـ چ.. له بنجدا بۆ پرسیار کردن له شتێك بەکاردەهێنرێت تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە، وەکو ڕستەی (چ دەکەیت)؟! بەڵام دواتر لە باری خوازەیی بۆ (کەسێك) یان (حاڵ)ێکیش به کار هێنراوە، وەکو: (چ کەسێك بێرەدا نەڕۆشت)؟! (چ غەمێکی قورس دایگرتووە)؟! واتە: لە ژێر باری غەمێکی قورس دایە.. بۆ نمونە:

نەیدیوە شەو بە عومری بووە ئافتابی سوبح

یا ڕەب چ ڕووڕەشە ئەوی نەیدی حیسابی سوبح... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٣.

٩ـ چی.. بۆ پرسیار کردن لە شتێك، یان حاڵێك بەکاردەهێنرێت تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە.. بۆ نمونە:

سوحبەتی ڕۆشن زەمیرانە بدا سەفوەت بە دڵ

غەیری ئاوێنە بزانم چی دەکا تووتی فەسیح... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٥.

١٠ـ چییە.. بۆ پرسیار کردن لە شتێك، بەکاردەهێنرێت تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە.. بۆ نمونە:

زڕەی زنجیرو ناڵەی پڕ لە تەئسیری لە دڵ هەڵسا

چییە سووچی لە زیندانا دیسان مەحبوس و مەتروکە... دیوانی حەمدی، لا١٩٠.

١١ـ چۆن.. بۆ پرسیار کردن لە چۆنیەتی ئەنجامدانی کارێك، یان بڕیارێك بەکاردەهێنرێت تا لە ئەوانی دیکەی هاوشێوەی جیابکرێتەوە.. بۆ نمونە:

سەگی دەرگات و مەجنون و نجومی ئاسمان یەکسەر

مەگەر هەر خۆت بزانی چۆن گەواهن من کە بێدارم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٩.

١٢ـ چلۆن.. وەکو چۆن وەهایەو بۆ هەمان مەبەستی ئەو بەکاردەهێنرێت.. بۆ نمونە:

حەمدی سەودایی چلۆنی وا لەژێر سەردا سەرت

ناوی ئەو شۆخە دەنووسیٚ شەو لە خشتی ژێر سەرا... دیوانی حەمدی، لا ٢٢٧.

١٣ـ چەند.. لە بنجدا بۆ پرسیارکردن لە ژمارەی شت، یان کەس، یان هەر چییەك بەکاردەهێنرێت، بەڵام بە غەیری ئەوە وەکو ئامرازێکی پرسیاری خوازەیی بۆ گەیاندنی هەواڵیش بەکاردێت، وەکو دەڵێیت: (ئای چەند هەژارە)؟! واتە: بەڕاستی زۆر هەژارە.. بۆ نمونە:

زانیوتە کە چەند دوورن ئەمانە لە پەیەمبەر

هەنگامی تەبەسسوم وەکو شەققول شەفەتەینە... دیوانی حەمدی، لا ١٠٨.

١٤ـ کوانیٚ.. وەکو (کوا) لە بنجدا بۆ پرسیارکردن لە کەسێك، یان شوێنێك بەکاردەهێنرێت، بەڵام وەکو پرسیاری خوازەیی بۆ حاڵیش بەکاردەهێنرێت، وەکو دەڵێیت: (کوانیٚ وەهام کردووە)، ئەمە پرسیاری خوازەییە، واتە: وەهام نەکردووە.. بۆ نمونە:

ئەی وەتەن کوانیٚ نەسیمی سوبحی عەنبەر بارەکەت

کوا گوڵی خەندان و کوانیٚ عەندەلیبی زارەکەت... دیوانی حەمدی، لا ١١٠.

١٥ـ بۆ.. لە بنجدا بۆ دەستنیشانکردنی (هۆ)ی ئەنجامدانی کارێك، یان سلوکێك بەکاردەهێنرێت.. بۆ نمونە:

بۆ لەگەڵ ئەغیاری بەدخوو تێکەڵی؟ وتم و وتی

گوڵ لە قیمەت ناکەویٚ بیکا لەگەڵ خار ئیمتیزاج... دیوانی حەمدی، لا ٢٧٧.

١٦ـ بۆچ.. وەکو (بۆ) لە بنجدا بۆ دەستنیشانکردنی (هۆ)ی ئەنجامدانی کارێك، یان سلوکێك بەکاردەهێنرێت.. بۆ نمونە:

کاکە ئێمە موئمنین نە ڕووسین

بۆچ کوفرە زوبانمان بنووسین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٦٣.

١٧ـ بۆچی.. وەکو (بۆ) و (بۆچ) لە بنجدا بۆ دەستنیشانکردنی (هۆ)ی ئەنجامدانی کارێك، یان سلوکێك بەکاردەهێنرێت.. بۆ نمونە:

بۆچی گوڵ پێ ناکەنێ ئاهم سەحابی باغییە

گریە بارانی بەهارە، ناڵە ڕەعدی باریقە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٢.

١٨ـ بە چی.. بۆ پرسیارکردن لە شت بەکاردەهێنرێت.. بۆ نمونە:

نەرگس لە مێرغوزارا دەزانی بە چی دەچێ

بنوارە ئاسمان لە شەوا عەینیهی ئەوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٠.

تایبەتمەندی ئامرازەکانی پرسیار

ئامرازەکانی پرسیار بە پێی ئەو زانیارییەی پرسیاری لە بارەوە دەکەن، دوو جۆری سەرەکییان هەیە، دەکرێ هەموویان بەسەر ئەو دوو جۆرانە دابەشبکەین، ئەوانیش:

١ـ ئەو ئامرازەنەی بە هۆیانەوە بۆ چەسپاندنی واتایێك پرسیار دەکرێت، لەم پرسیارەدا مەبەست ئەوەیە پەیوەندی نێوان دوو شت بزانرێ، بۆیە وەڵامەکە یان بە ئەرێ و یان بە نەرێ دەبێت. جا یان بە کورتی و بە (بەڵێ)، یان (نەخێر) وەڵامی پرسیارکەر دەدرێتەوە، یانیش لەگەڵ (بەڵێ) و (نەخێر)ەکەدا ڕستە پرسەکە ئامرازی پرسیاری لێوە لادەبرێ و ئەوەی دیکەی هەمووی دووبارە دەکرێتەوە، لەو بارەشدا ئەگەر بە (بەڵێ) وەڵامدرایەوە، فرمانی ڕستەکەش ئەرێ بوو، ئەوا دەستکاری فرمانی ڕستەکە ناکرێ، بەڵام ئەگەر بە نەخێر وەڵام درایەوەو فرمانی ڕستەکەش ئەرێ بوو، دەبێ ئەو فرمانەش بکرێتە نەرێ، خۆ ئەگەر وەڵام و فرمانەکەش بە پێچەوانەوە بوون، ئەوا بە پێچەوانەوە.

ئەم ئامرازانەی بۆ ئەو مەبەستەی ئێرە ئەرك دەبینین، سێ ئـامرازن، بریتینـە لـە ئامرازەکانی (ئایا و ئەرێ و چما)، وەڵامیان یان بـە ئـەرێ و یـان بـە نـەرێ دەبێـت، بـۆ نمونە:

ـ ئایا ئازاد هات؟

ـ ئەرێ کەژاڵ شووی کردووە؟

ـ چما ئەحمەد نەڕۆشتووە؟

لـە وەڵامـی ئـەم ڕسـتانەی سـەرەوەدا، دەشـێ بـە کـورتی بگوترێـت: (بـەڵێ)، یـان (نەخێر)، هەروەها دەشێ بە درێژی وەڵامیان بدرێتەوەو بگوترێت:

ـ بەڵێ ئازاد هات. یان: نەخێر ئازاد نەهات.

ـ بەڵێ کەژاڵ شووی کردووە. یان: نەخێر کەژاڵ شووی نەکردووە.

ـ بەڵێ ئەحمەد نەڕۆشتووە. یان: نەخێر ئەحمەد نەڕۆشتووە.

هەر بەم ئامرازانەوە دەشێ دوو شت بدرێتە پرسیارلێکراوو سەرپشك بکرێ لـەوەی لە وەڵامدا یەکیان، یان هەردووکیان هەڵبژێرێت، بۆ نمونە پرسیارکەر بپرسێت:

ـ ئایا تۆ زیرەکتری، یان ڕزگار؟

لە وەڵامدا دەشێ بڵێی: من زیرەکترم. یان: ڕزگار زیرەکترە !

ـ ئەرێ کوڕەکەت خوێندنی تەواو کرد، یان تەواوی نەکرد؟

لە وەڵامدا دەڵێیت: کوڕەکەم خوێندنی تەواو کرد. یان: نەخێر کوڕەکەم خوێنـدنی تەواو نەکرد.

ـ چما چوونە سلێمانی، یان نەچوون؟

لە وەڵامدا دەڵێیت: بەڵێ چووین بۆ سلێمانی. یان: نەخێر نەچووین بۆ سلێمانی.

جـاری وەهـاش هەیـە دەشـێ پرسـیارلێکراو بـە هـیچ یەکـە لـە دوو دراوەکـان وەڵامنەداتەوەو شتێکی دیکە بڵێت، بۆ نمونە پرسیارکەر دەپرسێت:

ـ ئەرێ چووبوویە سلێمانی، یان چووبوویە دهۆك؟

لە وەڵامدا پرسـیارلێکراو، دەشـێ وەڵامبداتـەوە: نـەخێر نەچـووبوومە سـلێمانی و نەچووبوومە دهۆك، لەماڵەوە بووم.

٢ـ ئەو ئامرازانەی بە هۆیانەوە بۆ درووستکردنی تەصەوڕ پرسیار دەکرێت، ئەمە تەواوی ئامرازەکانی تر دەگرێتەوە[١]، وەکو: (کێ، کیهە، چەند، چۆن، کوێ، کەی، کامە، چی...).. بۆ نمونە:

ـ کێ شاری دیاربەکری دیوە؟

ـ کەی شاری دیاربەکرت دیوە؟

ـ چەند جار شاری دیاربەکرت دیوە؟

لە وەڵامیاندا دەگوترێت:

ـ من شاری دیاربەکرم دیوە. یان: کەسمان شاری دیاربەکرمان نەدیوە. یان: هەموومان شاری دیاربەکرمان دیوە.

ـ ساڵی پار شاری دیاربەکرم دیت.

ـ یەك جار شاری دیاربەکرم دیوە.

دەبینین وەڵامی ئەو پرسیارانە، زانیاریەکی نوێنە، دەستنیشانکراون و وەڵامی درووستی پرسیارەکانن، نە دوودڵییان تیایەو نە نادیاری.

دووەم: پرسیاری درووستبوو بەبێ ئامرازی پرسیار

ئەم جۆرەیان ئەو پرسیارەیە، کە لە دارشتنەکەیدا ئامرازێکی پرسیار دەرناکەوێت، بەڵکو ئاوازی دەربڕین و سیاقی ڕستەکە ئەوە دەردەخات، کە مەبەست لە ڕستەکە پرسیارەو شتێکی دیکە نییە. بۆ نمونە:

بزانن شین دەبێ؟ نابێ؟ بە بەر دێ؟

لە جێگای گەرم و ساردی چی بەسەر دێ؟... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٩.

نیوە دێڕی یەکەمی ئەم دێڕە دوو پرسیاری لەخۆدا گرتووە، هیچیان ئامرازی پرسیارییان لە پێشدا نەهاتووە، بەڵام بە ئاواز و سیاق دەزانرێت هەردووکیان پرسیارن، واتە:

ـ ئەرێ بزانن شین دەبێ؟ یان شین نابێ؟

ـ ئەرێ بزانن بەبەردێ؟ یان بەبر نایێ؟

---

[١] عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء ألأول، ص ٢٥٨.

نیوەدێڕی دووەمیش دیسانەوە پرسیارێکی لە خۆگرتووە، کە لە بنجدا بریتییە لە: (ئەریٚ لە جێگای گەرم و ساردی چی بەسەر دیٚ؟)، بەڵام (ئەریٚ)ی ئامرازی پرس لابراوەو تەنیا ئاواز و سیاقی ڕستەکە بووەتە زامنکەری ئەوەی ئەو ڕستەیەی ماوەتەوە ڕستەی پرسەو شتەکی دی نییە.

هەوری قەهرە مەوجی دەریایی غەزەب دێنێتە جۆش؟

یا فیغان و دووکەڵی ئاهی هەناسە سەردەکان؟... دیوانی حەمدی، لا ١٢٨.

هەردوو نیوەدێڕەکان هەر یەکەو پرسیارێکی لەخۆ گرتووە، پرسیارەکان بەبیٚ ئامرازی پرسیارن، هیچیان ئامرازی پرسیارییان لە پێشدا نەهاتووە، بەڵام بە ئاواز و سیاق دەزانرێت هەردووکیان پرسیارن

پرسیار بۆ؟

بۆ سیٚ مەبەست پرسیار دەکرێت، دوویان پرسیاری درووست بەرهەمدێنن و یەکێکیش پرسیاری خوازەیی، بریتینە لە:

١ـ بۆ زانینی شتێکی نەزانراو.. بۆ نمونە کەسێك کە لە بارەی شۆڕشەکەی (شێخی پیران)ەوە هیچ نازانیٚ، دەیەوێت خۆی فێربکات، بۆیە دەپرسێت:

ـ ئەریٚ شۆڕشکەی شێخی پیران کەی ڕوویداو؟ چۆن؟

ئەمە پرسیارێکی مێژووییەو وەڵامی دەوێت، چونکە وەکو گوتمان پرسارکەر وەڵامی نازانیٚ و بەدوایدا دەگەڕێت.

٢ـ بۆ دڵنیابوون لە زانیارییەك، کە پرسیارکەر شتێکی لیٚ دەزانیٚ، بەڵام زۆر لێی دڵنیا نییە، بۆیە دەیەوێت بە هۆی پرسیارەکەی، خۆی دڵنیا بکات، بۆ نمونە دەپرسێت:

ـ ئەریٚ ئازاد قوتابییە؟ یان تەواو بووە؟

ئەم پرسیارە دیارە خاوەنەکەی شتێکی لە بارەوە دەزانیٚ، بەڵام لە ڕاستیەکەی دڵنیانییەو نازانیٚ کامەیان ڕاستە، قوتابییە، یان تەواوبووە؟ بۆیە بەم پرسیارەی خۆی دڵنیا دەکات.

٣ـ بۆ خستنەڕووی مەبەستێکی تر، چونکە پرسیارکەر وەڵامی پرسیارەکەی خۆی دەزانێت، بەڵام بۆ ئەوە دەیکات، نەفی شتێك بکات، یان یەکێك وشیاربکاتەوە، یان

سەرزەنشت و ئامۆژگاری یەکێك بکات، یان بۆ هەر مەبەستێکی تر، لەو بارانەشدا پرسیارەکە لە واتای درووستی خۆی دەردەچێت و دەبێتە پرسیاری خوازەیی.

مەرجەکانی پرسیاری درووست

پرسیاری درووست دوو مەرجی هەیە، ئەوانیش:

١ـ پرسیارکەر مەبەستی فێربوون و دڵنیابوونی خۆی بێ لە پرسیارەکەی.

٢ـ پرسیارەکە وەڵامی بووێت.

پرسیاری خوازەیی

هەندێ جار پرسیار دەشێ مەرجەکانی پرسیاری درووست لە دەست بدات، واتە: پرسیارکەر زانیاری هەبێت لە بارەی پرسیارلێکراوەو وەڵامی نەوێت، بەوەش کەواتە بۆ مەبەستێکی خوازەیی پرسیارەکەی دەکات، جا ئەو مەبەستە هەر چییەك بێت[1]، چونکە مەبەستە خوازەییەکان زیاترن لە یەکێك، زانایان هەیە حەوت و هەشت و هەیشە بیست مەبەستی خوازەیی بۆ پرسیار دەستنیشانکردووە، لای ئەم شاعیرانە لە خوارەوە نۆزدە مەبەستی خوازەیی پرسیار بەدیکراون:

١ـ پرسیار بۆ گەورەگرتن (التعظيم)

ئەی بێ بەدەل و شەریك و تەنها

(**ما أعظم شأنك تعالى**)؟... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٧.

(ما أعظم شأنك تعالى)؟ واتە: (شەئنی گەورەیی تۆ چەندە)؟ ئەمە پرسیارە بەڵام مەبەست لێی پرسیار نییە، بەڵکو شایەدیدانی گەورەییە بۆ خودا، مەبەست ئەوەیە: (ئای کە پایەی تۆ زۆرزۆر گەورەو شکۆدارە)! ئەمەش کەواتە ئەو پرسیارە پرسیارێکی خوازەییە، چونکە بۆ وەرگرتنەوەی وەڵام نییە، بەڵکو بۆ تەعزیمکردن و گەواهیدانە لەسەر گەورەیی خودای گەورە.

بەسیری ڕۆژی ئەووەل کردەوەی ئاخر شەوی دیبێ

چلۆن وەسفی دەنووسی بۆم ئەگەر بینایی چاوانم... دیوانی حەمدی، لا ٢٠.

---

[1] بروانە: محمد طاهر اللاذقي، المبسط في علوم البلاغة، المكتبة العصرية، صيدا ـ بيروت، ١٤٢٩ه، ٢٠٠٨م، ص٧١.

واتە: خوایێکی بینەر لە ئەزەلەوە کردەوەی شەوانی دوایی دیبێ، خاوەنی ئەو دەسەڵاتە زۆر فراوانەی بینین بێت، لە ڕاستیدا هێندە گەورەو بەدەسەڵاتە، قەڵەمی من ناتوانێ وەصفی بنووسێت! ئەمەش دیسانەوە بۆ تەعزیم پیشاندانی دەسەڵاتی خودای گەورەیە.

٢- بۆ گەیاندنی خەبەرێك

خۆم لە یادی خۆم ئەبەی، گوایە ئەمە یادم دەکەی؟!

شادە مەرگم تۆ دەکەی یەعنی ئەمە شادم دەکەی؟!... دیوانی حەمدی، ل١٧٦.

واتە: بە دووری دەزانم ئەمە یادکردنی من بێ! دیسانەوە ئەوەش بە دوور دەزانم ئەمەی دەیکەیت، شادکردنی من بێ!

٣- بۆ ڕەتکردنەوە

بە گوێی هەمرازی تۆدا ئاشنا نابێ فیغانی من

لە برسی قەت ئەپرسێ ئەو کەسەی تێری تەعاماتە؟... دیوانی حەمدی، ل١٨٠.

(لە برسی قەت ئەپرسێ ئەو کەسەی تێری تەعاماتە)؟ ئەمە پرسیارێکی خوازەییە، بۆ ڕەتکردنەوەی هەواڵێکە، واتە: کەسی تێر قەت لە برسی ناپرسێت.

٤- بۆ شانازی

لە نقووشی غەزەلم چین و خەتا داماون

کێ دەڵێ ئەمتیعەیی کوردە کەڵاش و کەپەنەك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل٧٠.

(کێ دەڵێ ئەمتیعەیی کوردە کەڵاش و کەپەنەك)؟ پرسیاری خوازەییە، بۆ مەبەستی شانازی خراوەتە ڕوو، واتە: کەڵاش و کەپەنەکی کورد هێندە چاك و گرنگن، خەڵك ناڵێن ئەوانە کورد درووستی کردوون.

٥- بۆ خۆزی

کوانێ فاروقی نەژادێ ئیرسی خۆی بێنێتە جێ

تا لە چنگ بووجەهلی دەرکا دین و دیناری وەتەن... دیوانی حەمدی، ل ١١٢.

ئەم دێڕە هـەمووی پرسـیارێکی لـەخۆ گرتـووە، بـەڵام ئـەم پرسـیارە پرسـیارێکی خوازەییـە، چـونکە وەڵامـی ناوێـت، مەبەسـت لێـی دەربڕینـی خۆزگەیـە، واتـە: خۆزگـە فاروقی نەژادیێ دەهات و دین و دیناری وەتەنی لە چنگ ئەبوجەهلەکان دەردەکرد!

٦ـ بۆ دەستنیشانکردن و جەختکردنەوە

کامە منداڵ و شێتی لێبگری

هەر کە بیستی بە جاریێ دێتە بەری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٢٦.

(کامە منداڵ و شێتی لێبگری)؟ پرسیاری خوازەییە، واتە: (بێگومان هەر منـداڵ و شـێتێکی لێبگـری، هەرکـە بیـستی بـە جـاریێ دێــتە بـەری)، بـۆ دەستنیـشانکردن و جەختکردنەوەیە.

٧ـ بۆ موبالەغەکردن

سەگی دەرگات و مەجنون و نجوومی ئاسمان یەکسەر

مەگـەر هـەر خـۆت بزانـی چۆن گـەواهن مـن کـە بێـدارم... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٧٩.

چۆن گەواهن؟ واتە: چەند گەواهن؟ واتـە: خـۆت دەزانـی ئـەو سـەگ و مـەجنون و ئەسـتێرانە تـا چ ڕادەیـەکی زۆر گەواهیـدەرن لەسـەر بێـداری مـن. ئەمـەش پرسـیاری خوازەییە، چونکە مەبەستی وەڵام نییە، بەڵکو مەبەستی موبالەغەکردنـە لـە پیـشاندانی بێداری خۆی.

٨ـ بۆ ناشیرینکردن و بچووککردنەوە

ڕێگر و حیز و دزە، ژنهەڵگر و ماڵانبڕە

فائیـدەی چـی نێـو و کونیـەی خـۆی موسـڵمان دادەنـێ... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ١٧٩.

ئەمە پرسـیاری خوازەییـە، بـۆ ناشـیرنکردنی باسـکراوە، کـە دینـی نییـە، چـونکە سیفاتەکانی وەکو هی موسڵمانان نییە، واتـە: بـا هـەر خـۆی بـە موسـڵمان بزانـێ، هـیچ سوودێکی نییە؟ بەمەش باسکراو ناشیرین دەکات و بچوکی دەکاتەوە.

٩ـ بۆ گلەییکردن

خۆزگە بەو ڕۆژە لە دەرگاکەت بە شەق دڵ دەرکرا

فەزڵی ئەربابی حەمییەت بۆ بەسەر خەڵکا درا... دیوانی حەمدی، لا ٢٣١.

(فەزڵی ئەربابی حەمییەت بۆ بەسەر خەڵکا درا)، پرسیاری خوازەییە، واتە: گلەیی بێ لێت: چونکە نەدەبوو فەزلی ئەربابی حەمییەت بەسەر خەڵکا بدرێت؟!

١٠ـ بۆ پیشاندانی بێئومێدی

خاکسارێکی وەکو من چۆن دەگاتە قاپییێ؟

بۆ جەلال و شەوکەتە حەڵقەی لە گوێچکەی قەیسەرا؟... دیوانی حەمدی، لا٢٢٦.

پرسیاری خوازەییە، بۆ پیشاندانی بێئومێدییە، واتە: ئاخ! خاکسارێکی وەکو من قەت ناگاتە قاپییێکی وەها بە شانو شەوکەت!

١١ـ بۆ پیشاندانی داخ و پەژارە (التحسر)

کوا والیی سەنەندوج بەگزادەیی ڕواندوز

کوا حاکمانی بابان میری جزیر و بۆتان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٦.

پرسیاری خوازەییە، بۆ دەربڕینی داخ و پەژارەیە، واتە: بەداخەوە ئەم والی و حاکمانەمان هیچیان نەمان و بە نەمانیان شکۆ و دەسەڵاتمان نەمان!

١٢ـ بۆ ئامۆژگاریکردن

ئەتۆ مەصنوعی چیت داوە لە صانیع

لە زانینی ئەوە نادانە دانا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٢.

ئەمە پرسیاری خوازەییە، مەبەستی ئامۆژگاری کردنە، واتە: تۆ مەخلوقی تەماشای مەخلوقان بکە و لەوان بکۆڵەوە، ئەگەر دەتەوێت لە گەورەیی خودا بگەی، دەنا واز بێنە لەوەی پەنا بە خوا پرسیار بخەیتە سەر خودا، چونکە چی دانایە، لە بەرامبەر لێکۆڵینەوەی وەهادا نەزانەو شکست دەخوات.

١٣ـ بۆ ترساندن

کامی کچ و هەتیوی شیرین بێ ڕایدەکێشن

هاوار دەبەنە بەر کێ؟ پەشمە دەخیل و ئامان... دیواننی حاجی قـادری کۆیـی، لا ٨٥.

واتە: قوڕتان بەسەر ئەوەی کـچ و هـەتیوی شـیرینی ئێـوە بـێ دوژمنـان کـە دێـن، ڕایدەکێشن و لەبەر زەقەی چاوتان دەیانبەن، ئیدی کەس نابێ هاواری بۆ بەرن، بەسـیە خۆتان بەهێزو ئامادە بکەن، دەنا کەس بە هاوارتانەوە نایێ و پەشمە هاوار بـۆ خـەڵکی بردن.

١٤ـ بۆ بەزەییپێداهاتنەوە

سەرتان لە قوڕ هەلێنن، ئەحواڵمان ببینن

چۆنین لە دەستی زوڵمی بێ دینـی دوور لـە ئیمـان... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٨٥.

ئەم دێڕە هەمووی پەیوەندی پێکەوە هەیەو فرمان و پرسیاریـشی لـەخۆ گرتـووە، پرسیارەکە پرسیارێکی خوازەییە، چونکە وەڵامی ناوێت، مەبەست لێی سەرنجڕاکێشانی جەماوەرە بۆ ئەوەی بەزەییان بە حاڵی قسەکەر و نەتەوەکەیدا بێتـەوە، بـەم پرسـیارە دەڵێت: ئای کە حاڵمان زۆر خراپە لە دەستی زاڵمی بێ دین و بێ ئیمان.

١٥ـ بۆ پیشاندانی تیامان و سەرسامی

شەکوەیی ئەغیاری خۆم کەم، ڕەببی یا ئەغیاری یار

چـاری سـەر یـا دڵ بکـەم، چ بکـەم لەگـەڵ دووچـاری یـار... دیـوانی حەمـدی، لا٣٠٤.

لــە هــەردوو نیــوەدێڕدا پرســیارەکان خــوازەیین، تیامــان و سەرســامی شــاعیر پیشاندەدەن، کـە لـە دووڕیانێکـدا مـاوە، نـازانێ چـۆن بڕیـار بـدات و لـەم دووانـەی لـە نێوانیاندایە کامەیان بکات! واتە: ئەی خودای گەورەم.. من تێمـاوم نـازانم! شـەکوەیی ئەغیاری خۆم بکەم، یان شەکوەی ئەغیاری یار؟! ئـەی خـودای گـەورەم مـن تێمـاوم و

نازانم چاری سەرم بکەم، یان چاری دڵم؟! ئەدی لەگەڵ دووچاری یار چی بکەم؟!
هەموو ئەوە نازانم و سەرسام و تیاماوم!

١٦- بۆ پیشاندانی گومان

دامەنی شیرینە گۆشەی گوڵگوڵی کەوتۆتە دەست

یا جلی فەرهادە شینی پێ دەکا ئیزهاری شاخ... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٧.

لێرەدا پرسیارەکە بۆ پیشاندانی گومانە لە نێوان دووشتدا، بەبێ ئەوەی بۆ مەبەستی درووست بێت و وەڵامی بووێت.

١٧- بۆ تەحەددا کردن

کام حەدیس و ئایەتی موعجیز نوما

هاتووە بۆ ڕەغبەتی ڕەقس و سەما... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٤.

ئەم دێڕە وەکو پرسیار هاتووە، بەڵام مەبەستی پرسیار نییەو وەڵامی ناوێت، بەڵکو مەبەستی تەحەدداکردنەو دەیەوێ بڵێت: ئەی شێخ و دەروێشانی ڕیا، من تەحەدداتان دەکەم تەنیا یەك ئایەت و حەدیسی پڕ لە موعجیزەو هێز بۆ پشتگیری ئەو ڕەقس و سەمایەی ئێوە هاتبێت!!

١٨- بۆ خسنەڕووی فرمانی ئاشکرا

کە دونێ هاتی فەرمووت بێ و نەهاتم مەصلەحەت وابوو

ئەوێستە چاوەکەی من چی دەفەرمووی بەندە فەرمانم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٧.

نیوەدێڕی دووەم (ئەوێستە چاوەکەی من چی دەفەرمووی بەندە فەرمانم)، وەکو شێوازی پرسیار هاتووە، بەڵام مەبەست پرسیار نییە، بۆیە پرسیاری خوازەییە، مەبەست ئەوەیە: ئەوێستە چاوەکەی من فەرمان بکە، وەکو کۆیلەیەك لەژێر فەرمانتانم، ئەمەش بەشی یەکەمی شێوازی ئاشکرای فرمان و بەشەکەی تری هەواڵە.

١٩ـ بۆ خستنەڕووی فرمانی نائاشکرا

حەمدی شەرحی حاڵی خۆی بۆچی بە نەزم و نەسر دەکا

عەشق ئەگەر مەیلی ببێ دەیکا بە حەرقێ ئینشیراح... دیوانی حەمدی، ل٢٨٢.

نیوەدێڕی یەکەم (حەمدی شەرحی حاڵی خۆی بۆچی بە نەزم و نەسر دەکا)، وەکو شێوازی پرسیار هاتووە، بەڵام مەبەست پرسیار نییە، بۆیە پرسیاری خوازەییە، مەبەست ئەوەیە: با ئیتر حەمدی شەرحی حاڵی خۆی نەکا.. ئەمەش شێوازی نائاشکرای فرمانە.

جوانی پرسیاری خوازەیی

ئەو مەبەستەی بە پرسیاری خوازەیی دەخرێتە ڕوو، بەهێزتر و کاریگەرتر دەبێت، لەو مەبەستەی لە باری ئاساییدا بە خەبەرێکی درووست، یان نەهێشتنێکی درووست دەخرێتە ڕوو. بۆ نمونە:

ئەگەر بڵێیت: ـ ئەمە پیاو نییە.

یان بڵێیت: کەی ئەمە پیاوە؟

ئەم دوو ڕستانە هەردووکیان یەك واتایان هەیە، یەکەمیان شێوازەکەی خەبەرییەو دووەمیان شێوازەکەی پرسیارە، دەبینین شێوازە پرسیارەکە کاریگەری زۆرترە، لە شێوازە خەبەرییە درووستەکە، ئەگەرچی هەردووکیشیان یەك پەیام دەگەینن.

تێبینی

هەر پرسیارێکی خوازەیی دەشێ بۆ زیاتر لە مەبەستێك هاتبێت، واتە: لە یەك کاتدا بۆ (ئامۆژگاری) و بۆ (نەفی)یش هاتبێت، بۆ (خەبەر) و بۆ (ترساندن)یش هاتبێت، ئەوەش ئاساییە دەوڵەمەندی مەبەستی قسەکەر پیشان دەدات، بۆ نمونە:

کامە لوقمان کەوتە چنگی پیری دەستی با نەدا

کامە ڕۆستەم تووشی بوو، نەیخست و دەستی پێ نەبەست... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ٥٧.

ئەمە پرسیاری خوازەییە، دەشێ بۆ یەك لەو مەبەستانە هاتبێت:

أ‌ـ دەشێ بۆ مەبەستی ئامۆژگاریکردن هاتبێت، واتە: ئاگاداربن پیری کەس ناپارێزێ و هەمووان وەکو یەك یەك دەخات، ئیتر تا گەنجن کاری خۆتان بکەن.

ب ـ دەشێ بۆ پیشاندانی لاوازی هاتبێت، واتە: ئاخ پیری، خۆ ئەگەر لوقمان و رۆستەمیش بین، توشمان بی دەمانشکێنێ و لە زەویمان دەدەی!

چوار: خۆزی (التمني)

یەکێکی دیکەیە لە پێنج بەشەکانی دارشتنی داخوازی، لە ئاخاوتن و لە ئەدەبیاتیشدا قسەکەر گەلێ جار پەنا بۆ ئەم شێوازە دەبات، ((بریتییە لە داوای بە ئەنجامگەیشتنی شتێکی خۆشەویست، بێ ئەوەی تەماعی و چاودێرییەکت هەبێت لەسەر بە ئەنجامگەیشتنی))[1]، واتە خۆزیکەر حەزی وەدیهاتنی داواکەی هەیە، بەلاّم لەبەرئەوەی زۆر بە دووری دەزانێ، بۆیە بە تەمای وەدیهاتنی نییە، ئیتر زۆری کات پێوە بەسەر نابات، کە ئەم داوایەشی دەردەبڕێت، تەنها مەبەستی ((دارشتنی ویستی روودانی شتێکە لە شتەکان))[2]، چونکە ئاشکرایە ((ویستنی شت پەیوەست نییە بەوەی ئایا وەدی دێ، یان نا))[3].

کەواشبێ خۆزی بۆ بەدەستهاتنی شتێکی خۆشەویستە، ئەو شتە هی رابردووە، کە ئیتر مەحاڵە وەدی بێت، یانیش هی داهاتووە، کە ئەمەشیان ناشێ لە نزیکدا وەدی بێت و هەروەها وانازانرێ لە ئایندەی دووریشدا وەدی بێت، زۆربەی رەوانبێژان لەسەر ئەوە رێککەوتوون، بەلاّم هەندێکیان لە تازەکاندا ئەوەشیان زیادکردووە، کە سەبارەت بە خۆزییە بەدوورزانراوەکەی تایبەت بە ئایندە، دەشێ چ رێگرییەکیش نەبێ، کە ئەگەر ئەو رۆژە بێت و وەدی بێت، گوتوویانە: ((خۆزی داوای شتێکی خۆشەویستە، کە دەشێ ئەو شتە مەحال بێت، یان بەدوور بزانرێت))[4]، بەلاّم بۆ ئەوەش دیسانەوە مەرجی

---

[1] د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها، علم المعاني، ص ١٦٠.

[2] ركن الدين محمد بن علي بن محمد الجرجاني، الأشارات والتنبيهات في علم البلاغة، علق عليه: ابراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٣هـ، ٢٠٠٢م، ص ٩٦.

[3] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[4] د. بن عيسى باطاهر، البلاغة العربية مقدمات وتطبيقات، الطبعة الأولى، دار الكتاب الجديد المتحدة، ليبيا، ٢٠٠٨م، ص٩٥.

ئەوەیان داناوە، کە ((ئەگەر هاتوو شتە خۆزیبۆخوراوەکە دەشیا وەدی بێت، ئەوا پێویستە بەو شێوەیە بێت، کە دەروونی خۆزیخواز قەت چاوەڕووانی هاتنەدیی نەکردبێت))[1]، چونکە شتە خۆزیبۆخوراوەکە ((ئەگەر لەوانەبێ بێتەدی، یا قسەکەر بڕوای وابێ دێتە دی، لە خۆزی دەشۆڕێ و دەبێتە هێڤی ـ الترجي ـ))[2]، بۆ نمونەی یەکەم دەڵێیت: خۆزگە دەگەڕامەوە کاتی لاوی.. دەبینین گەڕانەوە بۆ کاتی لاوی داوایەکی خۆشەویستە، بەڵام شتێکی مەحالە، ئاشکرایە وەدی نایێ، کورد گوتەنی داوایەکە ئامینی لێ نایێ.

بۆ نمونەی دووەمیش دەڵێیت: (خۆزگە ئەو کۆشك و باغە هی من بووایە).. ئەمە خۆزییەکە، خۆزیکەر کاتێك بە لای کۆشك و باغەکە تێدەپەڕێت و خۆزی دەخوازێ هی ئەو بوونایە، یان ئەویش وەکو ئەوانی هەبووایە، لەبەرئەوەی خۆی دەناسێ چەند هەژار و دەستکورت و کەمدەرامەتە، قەت چاوەڕووانی ئەوە نییە داری ئەم خۆزییەی بەر بگرێت و بێگومان زۆر بە دووری دەزانێت، بۆیە بیر لە وەدیهاتنی خۆزییەکەی ناکاتەوە، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا دوور نییە، ڕۆژێك بێت و ئەم خۆزییە بۆ ئەم خۆزیخوازە وەدی بێت و کۆشك و باغەکە ببنە هی ئەو.

شێوازەکانی خۆزی

خۆزی دوو شێوازی هەیە، ئەوانیش بە ڕەچاوکردنی ئامرازی خۆزی دەستنیشاندەکرێن، شێوازێکیان بە ئامرازەو شێوازێکیش بەبێ ئامرازە.

١ـ خۆزی بە ئامراز

ئەم شێوازەی خۆزی بە هۆی ئامرازەکەی دەناسرێتەوە، ئەو ئامرازانە لە هەر زمانێکدا چەندانێکن، لای کوردیش بە هەمان شێوە بە گوێرەی زار و شێوە زارەکان ژمارەییێکن، بەڵام ئەوەی لە شیعری ئەم شاعیرانەو بە تایبەتی شیعرەکانی (حەمدی) بەدیکراون، بریتینە لە:

أـ (خۆزگە) کە ئەمە بە زۆری بەکارهێنراوە.

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[2] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی سێیەم، واتاناسی، ئەمیندارێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی، ١٩٧٩ز، لا ٤٤.

یەك نەفەس خۆزگە لە حاڵی خۆی دەبوو حاڵی نەفام
با وەکو دابەستە ببوایە لە گۆشتا سیخناخ... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٨.

ب ـ کاشکێ
کاشکێ ئەوسا ئەسیری دەستی ئینگلیزی دەبووم
نەك بکەومە داوی زلف و پەرچەمی پڕ پێچی یار... دیوانی حەمدی، لا ٣٠٢.
ئەم ئامرازە زۆر بە کەمی بەکارهێنراوە، هەر ئەو جارەم بەدی کردووە، کە لەم دێڕە شیعرە خستوومەتە ڕوو.

٢ـ خۆزی بەبێ ئامراز
ئەم شێوازەی خۆزی بە هۆی شێوازی دەربڕینەکەی دەناسرێتەوە، کە دەربڕینەکەی چ پەیامێکی هەڵگرتووەو گوزارشت لە چی دەکات.. بۆ نمونە:
هەر نەبوومایە بە دەردی عەشقی یاری موبتەلا
جا دەبووم قیڕووسیا ڕۆژێ دووچاری سەد بەڵا... دیوانی حەمدی، لا ٢٣٨.
واتە: دە خۆزگا نەبوومایە، بە دەردی عیشقێ موبتەلا، جا قیڕووسییا با هەر ڕۆژەی دووچاری سەد بەڵای دیکە ببوومایە.

پێنج: بانگکردن (النداء)

بانگکردن ((داوای بەرەوڕووتهاتنی بانگکراوە))[1]، ئەمەش جۆرێکی ئاشکرای دارشتنی داخوازییەو هەندێ گوتوویانە: ((جۆری پێنجەم و دوایی لە جۆرەکانی دارشتنی داخوازی بانگکردنە، ئەوەش داوای ڕووکردنی بانگکراوە لە بانگکەر، بە یەك لە ئامرازە تایبەتەکان، کە هەریەکە لەو ئامرازانە شوێنی فرمانی (بانگدەکەم) دەگرێتەوە))[2]، ئەم ڕووکردنەش دیارە دەشێ بە دڵ بێ و دەشێ بە قاچ بێت، ئیدی ڕاست نییە بە تەنیا لەسەر یەکیان کورتبکرێتەوە، کە هەندێ گوتوویانە تەنیا بە دڵ ڕوو لە بانگکەر کردن مەبەستە، ((بانگکردنە بە وشەیێك کە شوێنی دەگرێتەوە، بۆ ئەوەی

---

[1] د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها، علم المعاني، ص ١٦٧.
[2] د. عبدالعزيز عتيق، علم المعاني، دار النهضة العربية، بيروت ـ لبنان، دون سنة الطبع، ص ١١٤و١١٥.

بانگکراو بە دڵی خۆی ڕوو لە بانگکەر بکات، نەك مەبەست ئەوە بێت بە قاچەکانی بەرەو بانگکەر بێت، ئەو بانگکردنەش بۆ ئەوەیە تاوەکو بانگکەر قسەیەکی دوای ئەوەی بۆ بکات، یان بۆ ئەوەی بزانێ بانگکراو ئامادەیە، یان دوورکەوتۆتەوە، یان بۆ ئەوەیە سیفەتێك بداتە پاڵ بانگکراو.. هتد))[1]، هەیشە گوتوویەتی تەنیا ڕووکردنەکە بە لاشە و بە هۆی قاچەوەیە، چوونی بانگکراوە بۆ لای بانگکەر: ((ئەوەیە کە قسەکەر بانگی گوێگر بکات، داوای لێبکات وشیاربێتەوەو بچێتە لای ئەو))[2].

بە کورتی: بانگکردن داوای بانگکەرە لە بانگکراو بۆ ئەوەی وشیاربێتەوەو بەرەو ئەو پەیامە بچێ، کە بانگەکە لە خۆوەی دەگرێت، یانیش بۆ ئەوەی وشیاربێتەوەو لە شوێنی خۆی بە دڵ ڕووبکاتە بانگکەر و بە گوێیەکانی خۆی گوێڕایەڵی بۆ بکات، ئەمەش دەشێ بە ئامرازەوە ئەنجامبدرێ و دەشێ بەبێ ئامرازیشەوە ئەنجامبدرێ.

شێوازەکانی بانگکردن

بانگکردن دوو شێوازی هەیە، یەکیان بە هۆی ئامرازەکانی بانگکردنەو ئەوی دیکەیان بە بێ ئامرازەکانی بانگکردن.

یەکەم: ڕاست وایە بانگکردن بە هۆی یەك لە ئامرازەکانی تایبەت بە بانگکردن ئەنجامبدرێت، ئەو ئامرازانەش ژمارەیێکن، وەکو (ئەی، ـە، ینە، یێ، هۆ هۆ، ئەی ...هتد).. لەوانە ئەوەی لەم دیوانانەدا هاتوون:

١ ـ ئەی

هەموو عومرم لە ڕێی هات و نەهاتی

بەسەرچوو ئەی ئەجەل هەر تۆ نەهاتی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل١٦٦.

٢ـ ـە

خەڵکە گوێبگرن لە فەریادی پەرێشانی دەخیل

دەستی عیبرەت زوو بەرن بگرن بە دامانی دەخیل... دیوانی حەمدی، ل ١٢١.

٣ـ ینە

---

[1] ركن الدين محمد بن علي بن محمد الجرجاني، الأشارات والتنبيهات في علوم البلاغة، ص ١٠٠.

[2] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی سێیەم، واتاناسی، ل ٤٥.

ناوی خەڵکی بۆ بەرم شوبهی گەلێکم پێ وتوون
<u>خوێندەوارینە</u> بتاشن شوبهی باقیکەی لە دار... دیوانی حەمدی، لا ١٢٧.
٤ـ (یا)ی عەرەبی
<u>یا</u> موحەممەد ڕووڕەشی دەرگانەکەی تۆم تۆبەبێ
هەرچی هەم، بێشك سەگی ئاستانەکەی تۆم تۆبەبێ... دیوانی حەمدی، لا٤٦٠.

دووەم: بانگکردنی بەبێ ئامراز
ئەو بانگکردنەیە، کە بەبێ ئامراز مەبەستی بانگکردن وەدیدێنێ، کە ئەمە لە سیاق و ئاوازی دەربڕینەکە دەردەکەوێ، کە ئایا بانگکردنە، یان نا.. بۆ نمونە:
وەرە سەیری بزانە لاوی کۆیی
مەهە دانیشتووە یا سەروە ڕۆیی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٧.
مەڵێ غەم گەورەیە یا گریە وردە
ئەمە گەرداوە ئەویان ئاوە گردە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٧.
لەم دوو نمونانەدا دەبینین چ ئامرازێکی بانگکردن نەهاتووە، هێندە هەیە بە گۆڕانی پەردەو ئاوازی دەنگەوە، بانگەکە دەردەکەوێ.
جاری وەهاش هەیە بە دووبارەکردنەوەی هەمان ناو بانگکردنەکە بەجێدێت، بۆ نمونە: ئازاد ئازاد!! ئەمە بۆ کەسێك کە خۆی مەبەست بێت و ناسراو بێت، بەڵام ئەگەر بانگی یەکێك کرا، لەبەر ئەوەی خەریکبوو سەیارەیەك لێی ئەداو ئەو بێئاگابوو، بۆ ئەوەی بانگکەر وشیاری بکاتەوەو لەو مەترسییە ڕزگاری بکات، کە دەشێ ناوی کەسەکە بزانێ، یان نەزانێ، بەڵام ئەو هەر ڕووی دەمی دەکاتە کەسەکەو ناوی سەیارەکە دووبارە دەکاتەوە، دەڵێت: سەیارەیە سەیارە؟! لە هەردوو ئەم بارانەشدا لە باری ئاساییدا بانگکراو تێدەگات و وەڵامی بانگکەر دەداتەوە.

جۆرەکانی بانگکردن

بە پێی پەیام بانگکردن دوو جۆری هەیە، یەکیان بانگکردنی درووست و ئەوی دیکەیان بانگکردنی خوازەییە.

یەکەم: بانگکردنی درووست: لەمەیان دەبیٚ بانگکردنەکە چەند مەبەستێك وەدی بێنیٚ:

١ـ بانگکردنەکە بۆ مەبەستی وشیارکردنەوەی بانگکراو بێت.

٢ـ بانگکراو دەبیٚ ئاقلٚ بێت و ئادەمیزاد بێت، چونکە ئەگەر ئادەمیزاد نەبێت، یان ئاقلٚ نەبێت، ئەوا بانگکردنەکە ئەرکی خۆی بەجیٚ ناهێنێت.

٣ـ بانگکراو دەبێت کەسێك، یان چەند کەسێك بێت، لە نزیکی بانگکەر بن و دەنگیان بگاتە یەك، نەك بە پێچەوانەوە ڕووی بانگەکە لە خەڵکێکی دوور، یان مەعنەوی، یان لە خودی خۆ بێت.

٤ـ لە بانگکراودا پابەندی درووست بکات.

دووەم: بانگکردنی خوازەیی

ئەمەیان ئەو کاتە بەرهەم دێت، کە بانگکردنەکە لە یەك، یان هەر چوار مەبەستەکانی بانگکردنی درووست لایدابێت و ئەدای گەیاندنی مەبەستێکی دیکە بکات.

مەبەستە خوازەییەکانی بانگکردن

لە ئەدەبیاتدا جوانی بانگکردن لەو جۆرە دایە، کە بە بانگکردنی خوازەیی دەژمێردرێت، چونکە بانگکەر کەس بۆ لای خۆی بانگناکات و نایەویٚ بانگکراو بۆ لای ئەو بچیٚ، بەڵکو مەبەستیەتی هەندیٚ واتای دیکە بەو بانگکردنە بچەسپێنیٚ، ئەو واتایانەش لای هەندیٚ ڕەوانبێژ سێنە، لای هەندێکی دیکە پێنجن، لای هەندێکی دیکە شەش و لای هەندێکی دیکەش حەوتن. بەڵام مەبەستەکانیش لای هەمووان هەریەك نینە. لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر هەندیٚ لەو مەبەستە خوازەییانەی بانگکردن:

١ـ دەربڕینی داخ و پەژارە

ئەی پشیلەی قوڕبەسەر گۆڕ هەڵتەکێنە وای لە کویٚ

وا تلی لیلی دەکەن مشکان لەسەر بانی عەمار... دیوانی حەمدی، لا ١٢٦.

لێرەدا بانگکراو پشیلەیە، ئەوەش کەواتە ناتوانیٚ وەڵامی بانگکەر بداتەوەو بەدەمیەوە بچیٚ، بەوەشە ئەم بانگکردنە لە مەبەستی بانگکردنی درووست دەترازیٚ و مەبەستێکی دیکەی خوازەیی بەرهەمدێنێت، کە ئەویش دەربڕینی داخ و پەژارەیە بۆ

نەمانی پشیلە، ئەمەش لە بارێکدا ئەگەر پشیلەو مشکەکان بۆ واتای درووست هاتبن، بەڵام ئەگەر بۆ واتای خوازەیی هاتبن، کە ئەمەیان جوانتر و لەجێترە، ئەوا واتە: بەداخەوە کە خاوەن ماڵ نەما، ئەوساکە دوژمنانی خۆش دەبن، بە ماڵەکەیدا بڵاودەبنەوە، لەسەر میرات و جێماوەکانی هەلیکسە دەکەن.

٢- شانازی

ئەی وەتەن ڕۆم و عەجەم موشتاقی کوردستانتە

ئیفتیخاری میللەتی کورد شەوکەتی عینوانتە... دیوانی حەمدی، لا ٥٠.

لێرەدا ڕووی بانگکەر لە وەتەنە، وەتەنیش بێگیانەو ئاقڵ نییە، کەوابێ سیفەتی بانگکردنی درووستی لە دەست داوەو بانگکردنێکی خوازەییە، بۆ مەبەستی شانازی هاتووە، واتە: ئەی وەتەن تۆ زۆر بەرز و پڕ لە خێراتی، بۆیە هەمووان چاویان تێبڕیوی و لای نەتەوەکەی خۆشت جێی شانازییی.

٣- سەرزەنشتکردن

تێبگەن خەڵکینە توخودا بەس ئیتر تەفرە بخۆن

ئەجنەبی بۆ نەفعی خۆیانە دەکەن دایم حییەل... دیوانی حەمدی، لا ١٣٣.

ڕووی بانگکەر لەم دێڕە لە خەڵکە بە گشتی، ئەوەش ئاسان نییە، خەڵك بە گشتی بەرەو بانگێك بێن، چونکە کات و شوێنی بانگکەر و بانگکراوەکانیش دیارنییە، نازانرێ کەی بانگەکە ئاراستەکراوەو کەی بانگکراوەکان بیستوویانە، ئەوەش کەوابێ بانگکردنێکی خوازەییە، مەبەست لێی سەرزەنشتکردنی خەڵکە، چونکە هێشتا لەوە نەگەیشتوونە، کە دوژمنی داگیرکەر و بێگانە بە وڵاتەکەیان چی بۆیان دەوێت؟! واتە مەبەستیەتی پێیان بڵێ: خەڵکینە زۆر عەیبە بۆتان تا ئێستا تێناگەن دوژمنی بێگانەو داگیرکەر بۆچی ئەم هەموو فێڵ و حیلەیەتان لەگەڵ دەکەن؟!

٤- بۆ گوزارشتکردن لە ئێش و ئازار

وای نەنەی پۆلیسی تورك و یوممە یوممە عارەبی

بۆ قەوان هەڵناکەوێ جارێکی تر بەم نەوعە هەل... دیوانی حەمدی، لا ١٣٥.

لـە نیـوە دێـڕی دووەم (وای نەنـە)ی پۆلیـسی تـورك، بـانگی پۆلیـسی تورکـە لـە (نەنە)ی، (یوممە یووممە)ی عەسکەری عەرەب، بـانگی عەسـکەری عەرەبـە لـە دایکـی، ئەمە لەو بارەدا کە تێکشکاون و ئاگر و ئاسنیان بەسەردا دەبارێت و لە بارێکی دەروونی و لاشەیی تا بڵێی زەحمەت و پڕ ئازار و ترسناکدا دەژین، ئەوەش بۆ ئەوە نییە، دایك و نەنەیان بە هانایانەوە بێن، چونکە ئاشکرایە دەنگیان ناگاتە دایك و نەنەکانیان، ئەوەش کەوابێ بانگکردنێکی خوازەییە، نەك بانگکردنی درووست، چـونکە بـۆ وشـیاربوونەوەی دایەو نەنە نییەو بۆ ئـەوە نییـە بـە دڵ، یـان بـە لاشـە بـەرەو ڕوویـان بـێن، بـەڵکو ئـەم بانگکردنە شێوازێکی دەربڕینـی کـاتی تەنگانەیـەو گوزارشـت لـەوە دەکـات، لـە بـارێکی سەختدا کەوتووینەو ئەو ڕۆژی تێبچین لەوانەیە ئەمڕۆ بێت.

٥- بۆ ترساندن

جەبری نەفسی پێ دەوێ خەڵکینە کەسری ئیعتیبار

ئیعتیبـار و نـەفس ئەکـەن لـەم باسـە چـونکە ئینکیـسار... دیـوانی حەمـدی، ل١٢٥.

ڕووی بانگکەر لەم دێڕەشدا دیسانەوە لە خەڵکە بە گشتی، ئەوەش وەکـو گوتمـان ئاسان نییـە، خـەڵك بـە گـشتی بـەرەو بانگێـك بـێن، چـونکە کـات و شـوێنی بانگکـەر و بانگکراوەکـانیش دیارنییـە، نـازانرێ کـەی بانگەکـە ئاراسـتەکراوەو کـەی بانگکراوەکـان بیستوویانە، ئەوەش کەوابێ بانگکردنێکی خوازەییە، مەبەست لێی ترساندنی خەڵکە، تا وشیاربینەوەو هەست بە ترسناکی شکاندنی پلوپایەی یەکتری بکەن.

٦- سەرپشککردن

وەرە ئەی دڵ بەسییە بیدە سەگانی دەری یار

دڵەکـەی کوتکـوتی من، یـا جگـەری لەتلـەتی خـۆت... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، ل ٥٩.

ڕووی بانگکەر لێرەدا لە (دڵ)ە، کە ئەم (دڵ)ە خوازەیەکی ژیرییە لە بری (خـۆی) بەکارهێنراوە، چونکە پەیوەندی کەرتی و گشتی لە نێوانیاندا هەیە، ئیدی هاتووە بانگی لە کـەرت کـردووە، کـە (دڵ)ەو مەبەسـتی گشتە، کـە (خـۆی)یـەتی، ئـەم بانگکردنـەی

بانگکەر لە خودی خۆی، ئەمە بۆ ڕاچڵەکاندن و سەپشککردنیەتی لە نێوان دوو بڕیاردا، کە بێت یەکلایان بکاتەوەو بە ئەنجامدانی یەکیان خۆی ئاسوودە بکات.

٧- بۆ دەربڕینی خۆزی

کە شەیتان تاقی میحرابی بڕۆی تۆی دی گوتی: یا ڕەب

لە سەجدەی حەزرەتی ئادەم سەری خۆم بۆچی باداوە؟!... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا١٣٧.

واتە: خودایە.. خۆزگە لە سەجدەی حەزرەتی ئادەم سەری خۆم بانەدابووایە!

پوختەی ئەم باسە

١ـ دارشتن ئەو بەشەی دووەمەی ئاخاوتنە، کە بوونی دەرەکی نییەو بە پێوەرەکانی ڕاستی و درۆ نابەسترێتەوە. دوو جۆری سەرەکی هەیە: داخوازی و بێلەداخوازی.. ئەم شاعیرانە گرنگی زیاتریان بە دارشتنی داخوازی داوە، هەر پێنج جۆری ئەو دارشتنە، کە بریتینە لە: فرمان، نەهێشتن، پرسیار، بانگکردن، خۆزی.. لە شیعرەکانیان بەرجەستە بوونە.

٢- سەبارەت بە فرمان، فرمانی درووست و فرمانی خوازەییان بەرهەمهێناوە، لە درووستەکە هەر سێ جۆری ئاشکراو نائاشکراو دووریان بەرجەستەکردووە، بەڵام گرنگی زۆرتریان بە فرمانی خوازەیی داوە، (٦) جۆری فرمانی خوازەیی لە شیعرەکانیان بەدیکراوە.

٣- سەبارەت بە نەهێشتن، دیسانەوە هەردوو جۆری درووست و خوازەییان هەیە، بەڵام گرنگی زیاتریان بە نەهێشتنی خوازەیی داوە، کە ئەدەبیەت زیاتر لەوە بەرجەستە دەبێت و (٧) جۆری نەهێشتنی خوازەییان بەرهەمهێناوە.

٤- سەبارەت بە پرسیار، دیسانەوە پرسیاری درووست و پرسیاری خوازەییان هەیە، پرسیاریان هەیە بە زیاتر لە ١٩ جۆر ئامرازی پرسیار درووستکراون، هەیشیانە بەبێ ئامراز درووستکراون، ئەمانەش هەردوو جۆری درووست و خوازەیی پێکدێنن، گرنگی یەکجار زۆریان بە پرسیاری خوازەییە، (١٩) مەبەستییان بە پرسیاری خوازەیی بەرهەمهێناوە.

٥ـ سەبارەت بە خۆزی، ئەمە وەکو شێوازێك زۆر بە کەمی لە شیعرەکانیان بەرجەستە بووە، زیاتر لە چەند نمونەیەکی کەمیان نییە، ئەوانیش خۆزی درووستن، نەك خوازەیی، زیاتر بە دوو ئامرازی (خۆزگەو کاشکێ) درووستکراون، هەشیانە بێ ئامراز درووستکراوە، بەڵام بە گشتی سوودیان لەو شێوازەی دارشتن وەکو پێویست وەرنەگرتووە، ئەوەش ئەو شێوازەشی زۆرتر بەرجەستەکردووە، (حەمدی)یە، بەڵام هەرچی حاجی قادری کۆییە، گرنگی بەمە نەداوە.

٦ـ هەرچی شێوازی بانگکردنە، تەنها بە چوار ئامراز درووستکراوە، بانگکردنی بێ ئامرازیشیان هەیە، هەردوو جۆری درووست و خوازەییان هەیە، بەڵام خوازەییەکە زیاتر گرنگی پێدراوە، بۆ (٧) مەبەستی خوازەیی ئەو شێوازە سوودی لێوەرگیراوە.

٧ـ بە هەموو ئەوە زیاتر لە (٦٧) شێواز و جۆری دارشتن لە شیعرەکانی ئەم دوو شاعیرە بەدیکراون.

باسی سێیەم: پێشخستن و دواخستن

عەرەب (التقدیم و التأخیر)ی پێدەڵێن.. باسێکە تایبەتە بە تێکچوونی ڕیزبەندی بەشە ئاخاوتنەکانی نێو ڕستە، (پێشخستن) بریتییە لە پێشخستنی ئەو بەشە ئاخاوتنەی لە ڕستەدا هەقی دواخستنی هەیە. (دواخستن)یش پێچەوانەی (پێشخستن)ەو بریتییە لە دواخستنی ئەو بەشە ئاخاوتنەی لە ڕستەدا هەقی پێشخستنی هەیە.[1]

دیارە بۆ دەستنیشانکردنی (پێشخستن) و (دواخستن) ستاندەرێك هەیە، بە گەڕانەوە بۆ ئەو ستاندەرە، دەردەکەوێ شاعیر لە کوێدا پێشخستن و لە کوێدا دواخستنی ئەنجام داوە، کە ئەمە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکەش دەگۆڕێت، چونکە ئەوەی ئەو ستاندەرە دروستدەکات، یاسا سینتاکسی و مۆرفۆلۆجییەکانی زمانەکەن، ئەو یاسایانەش لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکە وەکو خۆیان نامێننەوە، جیاوازییان لە نێواندا بۆ دروست دەبێت، بۆ نمونە: لە زمانی کوردیدا بکەر دەبێ لە پێش فرمان بێت و بگوترێت: (ئازاد هات)، بەڵام لە زمانی عەرەبیدا ئەمە لادانە لە یاسا سینتاکسییەکەی و پێشخستنی بکەر و دواخستنی فرمانی لێ هاتۆتەدی.

گرنگی ئەم باسە

ئەم باسە گرنگی تایبەتی خۆی هەیەو مەبەست وا لە خاوەنەکەی دەکات، بەم شێوەیەی دەیەوێت لادان لە یاساکانی زمان بکات و پێشخستن و دواخستن ئەنجام بدات، چونکە بەکارهێنانی وشە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر گۆڕانی واتایی دروست دەکات، بۆ نمونە: ئەگەر گوتمان (تەنها ئازاد زیرەکە)، ئەوا واتای جیاواز دەبێت لەوەی بڵێین (ئازاد تەنها زیرەکە)! چونکە لە ڕستەی یەکەمدا واتا: هەر تەنیا ئازاد لە نێو هاوپۆلەکانی زیرەکەو کەسی تر زیرەك نییە.. بەڵام لە ڕستەی دووەمدا واتا: ئازاد کەسێکە بە تەنها زیرەکەو هیچی تر نییە، نە ئاقڵەو نە باشەو نە کەسێکی کۆمەڵایەتییەو ...هتد.

---

[1] بڕوانە: د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها، علم المعاني، ص ٢١٣ـ ٢١٤.

بەشە پێشخراوو دواخراوەکان

ئەوانەی پێش دەخرێن و دوادەخرێن بە شێوەیێکی گشتی لە زمانی کوردیدا بریتینە لە:

١ـ پێشخستنی فرمان و دواخستنی بکەر

٢ـ پێشخستنی گوزارەو دواخستنی نیهاد

٣ـ پێشخستنی پەیوەستەکانی فرمان و دواخستنی فرمانەکە

٤ـ پێشخستنی پەیوەستەکانی ناو و دواخستنی ناوەکە

٥ـ پێشخستنی شارستەو دواخستنی پارستە

لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر یەکەیەکەیان و نمونەیان بۆ دێنینەوە:

١ـ پێشخستنی فرمان و دواخستنی بکەر

دڵی هەڵناگریٚ دنیا لە حوببی دلبەریٚ زیاتر

گرِ ئەگریٚ گەر فەلەك بیبیٚ لە میهری ئەنوەریٚ زیاتر... دیوانی حەمدی، ل٣٠٦.

درووست وابوو بڵێ: (دڵی دنیا لە حوببی دلبەریٚ زیاتر هەڵناگریٚ)، بەڵام شاعیر لادانی کردووەو بکەری دواخستووەو فرمانی پێشخستووە.

٢ـ پێشخستنی گوزارەو دواخستنی نیهاد

تاجداری گوڵشەنی حوزنە گوڵی خەندانی من

شۆری بولبول کەی دەگاتە زەمزەمی گریانی من... دیوانی حەمدی، ل ٤٠٠.

درووست وابوو بڵێ: (گوڵی خەندانی من تاجداری گوڵشەنی حوزنە)، بەڵام شاعیر لادانی کردووەو گوزارەی پێشخستووەو نیهادی دواخستووە.

جاری واش هەیە، بە شێوەیێکی گشتی دێرەکە هەر نیوەیێکی بۆ یەکێك لەم نیهاد و گوزارانە تایبەتکراوەو پاش و پێشی لە شوێنی ئەمانەدا کراوە، بۆ نمونە:

ئێستە مەعلوومی بوو هەموو میللەت

ئەی مەلای دەرس و موفتییی ئوممەت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ٢٢٧.

درووست وابوو بڵێ:

ئەی مەلای دەرس و موفتیی ئوممەت

ئێستە هەموو میللەت مەعلوومی بوو

چونکە نیوەدێڕی یەکەم بانگکراوی تیایە، بانگکراویش دەکەوێتە سەرەتای نیهاد و دەبێ لە بەشی پێشەوەی ڕستەدا بێت، هەرچی نیوەدێڕی دووەمە هەواڵەکەیە، ئەم هەواڵە دەبێ لە بەشی گوزارەبێت و ئەو بەشەش دەبێ دوابەشی ڕستە بێت، بەلاّم شاعیر لادانی لەمەدا کردووەو پاش و پێشی ئەم بەشانەی نیهادو گوزارەی کردووە.

٣ـ پێشخستنی پەیوەستەکانی فرمان و دواخستنی فرمانەکە

ئەمەش جۆری هەیە، دەشێ دواخراو تەواوکەری ڕاستەوخۆ بێت.. بۆ نمونە:

بخوێنە کافییەو شافی، کەماڵی نەشئەیی جامی

سەدی وەك ئیبنوحاجیب صەڕفی عومری کرد لە دەربانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٧٣.

درووست وابوو بڵێ: (کافییەو شافی بخوێنە)، بەلاّم شاعیر لادانی کردووە، فرمانی پێشخستووەو تەواوکەری ڕاستەوخۆی دواخستووە.

جاری وەهاش هەیە ئەوەی پێشخراوە گرێی ئاوەڵفرمانییەو ئەوەی دواخراوە فرمانەکەیە.. بۆ نمونە:

ئەگەر وەك من خەبەردار بن لە دەوڵەت

لە حەیفان خۆ دەخنکێنن بە بێ پەت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٠.

لە نیوەدێڕی دووەمدا خۆدەخنکێنن فرمانەو بەبێ پەت گرێی ئاوەڵفرمانی وەسیلەیە، درووست وابوو فرمانەکە بکەوێتە دوای گرێیەکەو بڵێت: (لە حەیفان بە بێ پەت خۆ دەخنکێنن)، بەلاّم شاعیر لایداوە، فرمانی پێشخستووەو گرێکەی دواخستووە.

جاری تریش هەیە فرمانەکە ناتەواوەو تەواوکەرەکەی خراوەتە دواوەی، بۆ نمونە:

لەم ڕێگەیە ڕاستانەوە وەك هاتی نەهاتی

ئەی قوڕ بە سەرت وەختە ببی خوار و موحەققەر... دیوانی حەمدی، لا ٣٠٠.

درووست وابوو نیوەدێڕی دووەمی وەها بێت: (ئەی قوڕ بەسەرت وەختە خوار و موحەققەر ببی).. چونکە (خوارو موحەققەر) ئاوەڵفرمانەو تەواوکەری فرمانە

ناتەواوەکەیە، ئەوەش دەبێ لە پێش فرمانەکە بێت، بەڵام شاعیر بۆ جوانی دەربڕین و درووستکردنی سەرواکەی پاش و پێشی بەسەر ئەو بەشانەدا هێناوە، ئەوەی هەقی پێشخستنی هەبووە دوایخستووەو ئەوەی هەقی دواخستنی هەبووە پێشی خستووە.

٤ـ پێشخستنی پەیوەستەکانی ناو و دواخستنی ناوەکە

باوکم ئەحمەد بوو ناوی فیکرم دێ

خەلقی لادێ بوو دایکی من فاتێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٠.

درووست وابوو بڵێ: (ناوی باوکم ئەحمەد بوو)، بەڵام شاعیر لادانی کردووە، (ناو) کە تەواوکراوە، دوایخستووەو (باوکم) کە تەواوکەری ناوەکەیە پێشخراوە.

یانیش پەیوەستەکانی (ناو)ەکە دەکەونە نیوەدێڕێکی تر، بە شێوەیێك ئەگەر نەشهاتبان، هەر ئاسایی دەبوون، چونکە واتا بە شێوەیێك لە شێوەکان گەیشتبوو.. بۆ نمونە:

کە هات و کەوتە سەما، عیسەوی شکاو نەما

هەلاهەلایی کلێسا، صەدایی ناقووسی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٦٢.

لێرەدا دروووست وابوو ڕستەکە بەم شێوەیە بێت: کە هات و کەوتە سەما، هەلاهەلایی کلێساو صەدایی ناقووسی عیسەوی شکاو نەما.. چونکە (هەلاهەلایی کلێساو صەدایی ناقووسی) ناوی تەواوکراون و (عیسەوی) ناوی تەواوکەرە، ناوی تەواوکەریش دەبێ لە دوای ناوی تەواوکراو بێت، نەك بە پێچەوانەوە، بەڵام شاعیر لادانی لەو ستاندەرە یاساییە کردووەو پێشخستن و دواخستنی بەرهەمهێناوە.

٥ـ پێشخستنی شاڕستەو دواخستنی پاڕستە

بەجێ ما نالی وەك نالی، بە پاش کەوت کوردی وەك گەردی

کە حاجی غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەندانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٧٣.

(کە حاجی غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەندانی) پاڕستەیەو ڕستەی فرمانی مەرجە، ئەم جۆرە ڕستەیە هەمیشە بە لێکدراوی لەگەڵ ڕستەیەکی تردا دێت، کە پێی

دەڵێن: شاڕستە، یان ڕستەی وەڵامی مەرج، ئەویش لێرەدا بریتییە لە (بەجێ ما نالی وەك نالّی، بە پاش کەوت کوردی وەك گەردی)، بۆ هەمیشەش یاسای سینتاکسی زمانی کوردی ئەوەیە، پاڕستە بە پێش شاڕستە بکەوێت، کەچی بە پێچەوانەوە، شاعیر لێرەدا لایداوە، شاڕستەی پێشخستووەو پاڕستەی دواخستووە.

پێشخستن و دواخستن بۆ؟

لەبەر چەندین مەبەست پێشخستن و دواخستن دەگیرێنە بەر، گرنگترینی ئەو مەبەستانە دەتوانین لە مانەی خوارەوە کورت بکەینەوە:

١ـ بۆ زەقکردنەوەی مەبەست.. زەقکردنەوەی مەبەست ویستێکی سەرەکییە لە مرۆڤدا بە شێوەیێکی گشتی و لە داهێنەرانیشدا بە شێوەیێکی تایبەتی، لەبەر ئەوە زۆرجار شاعیر لە ڕستەدا ئەوەی مەبەستیەتی یەکسەر دەیڵێت و دەیهێنێتە بەشی پێشەوەی گوتەکەی، بێ ئەوەی ڕەچاوی ئەوە بکات، کە ئایا لە شوێنی درووستی خۆیدا لە ڕیزبەندییە سینتاکسییەکەدا دانراوە، یان نا.. بۆ نمونە:

چوار ملیۆنە کوردستان نفووسی

بە قیسسەی ئەهلی تەخمینی کە نووسی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل٢٣٠.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا دەبوو بڵێ (نفووسی کوردستان چوار ملیۆنە)، چوونکە (نفووسی کوردستان) نیهاد و (چوار ملیۆن) گوزارەیە، دیارە نیهادیش وەکو ئاماژەی بۆ کرا، دەبێ لە پێش گوزارەوە بێت، بەڵام لەبەرئەوەی شاعیر زۆر دڵی بەو ژمارەیە خۆشبووە، لەسەر ڕیزبەندی سینتاکسی نەوەستاوەو هاتووە پێشخستن و دواخستنی بەسەر بەشەکانی ئاخاوتندا هێناوەو ژمارەکەی پێشخستووە، ئەگەرچی دەبوو لە دواوە بێت.

٢ـ بۆ درووستکردنی سەروا.. سەروا لە ئەدەبیاتی کلاسیکدا یەکێکە لە هۆکارە هەرە گرنگەکانی درووستکردنی شیعری بەهێز و جیاکردنەوەی لە پەخشان، بۆ ئەمە شاعیر زۆرجار ناچار دەبێت، گەلێك لادان بکات، تا سەروای دێڕەکانی بە جوانی دێنێت، ئەوەش هۆیێکی ترە بۆ ئەوەی هەندێ جاری تر شاعیر تەنیا لەبەر ئەو سەروایە پێشخستن و دواخستن بکات.. بۆ نمونە:

بكا سەیری جەریدەو حاڵی میللەت

کتێبی تازەو و تەئریخی دەوڵەت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣١.

درووست وابوو بڵێت: سەیری جەریدەو حاڵی میللەت و کتێبی تازەو و تەئریخی دەوڵەت بکا.. چونکە هەمووی یەك ڕستەیەو لە ڕستەشدا (فرمان) دەبێ بکەوێتە دوا بەش، دیارە فرمانەکەی ئێرەش (بکا)یە، بەڵام ئەگەر شاعیر وەهای بگووتبووا، ئەوا سەروا درووستنەدەبوو، بەوەش شیعرەکە تێکدەچوو و چ جوانییەکی نەدەما، بۆیە سەروا تاکە هۆکارێکە لێرەدا شاعیری ناچار کردووە، پەیوەستەکانی فرمان بەپێش فرمانەکە بێخێت.

٣ـ بۆ زەقکردنەوەی مەبەست و درووستکردنی سەروا.. جاری وەها هەیە، شاعیر پێشخستن و دواخستنێك دەکات، بەمە لە لایێك بە پێشخستنەکەی مەبەستەکەی زەقدەکاتەوەو لەولاوەش بە دواخستنەکەی سەروای هۆنراوەکەی درووست دەکات.. بۆ نمونە:

کاسەی کەل و وێرانەیی دەروێش و قەلەندەر

بێ فەرقە لەگەڵ جامی جەم و تەختی سکەندەر... دیوانی حەمدی، لا ٢٩٩.

لێرەدا (بێ فەرقە) دەبوو بکەوێتە کۆتایی دێڕەکە، بەڵام لەلایێك زەقکردنەوەی مەبەست ئەوەی هێناوەتە پێش، لەولاوەش سەروا ناچاری کردووە (جامی جەم و تەختی سکەندەر)ەکە بخاتە بەشی دواوە، چونکە ئەگەر وانەبووا سەروای هۆنراوەکە درووست نەدەبوو.

٤ـ بۆ کورتکردنەوە.. کورتکردنەوەی دەربڕین و بەخشینی واتای تەواو بە کەمترین وشە، ئەمە یەکێکە لەو مەبەستانەی قسەکەران بە گشتی و شاعیران بە تایبەتی مەبەستیانە، بۆیە ئەمەش زۆرجار وا لە شاعیر دەکات بێت پێشخستن و دواخستن بکات.. بۆ نمونە:

داستانی هیجری من شەرحی بە نووسین ناکرێ

پێت دەڵێم چۆنە ئەگەر چاوم بە چاوت کەوتەوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٧.

نیـوەدێڕی یەکـەم درووسـتەکەی ئەوەیـە: هیجـری مـن وەکـو داسـتانێك وەهایـەو شەرحی بە نووسین ناکرێ.. بەڵام شاعیر هاتووە کورتبڕی کردووە، ئـەوزاری لابـردووە، بەوەش وایلێهاتووە یەکسەر بڵێت: داستانی هیجری من. بـەوەش بێگومـان پێشخـستنی لەوچوو لە لێچوو درووستبووە.

پوختەی ئەم باسە

پێشخستن و دواخستن دوو هۆکاری گرنگی وردکردنـەوەو باشـتر گەیانـدنی واتـان، ئەم دوو شاعیرە وەکو جوانەو پێویستە، بەو شێوەیە گەڵێ دێڕی جوانیان هۆنیوەتـەوە، بەمـــە چـــەند ئامـــانجێکی وەکـــو زەقکردنـــەوەی مەبەســـت و ڕێککردنـــی ســـەرواو کورتکردنەوەی دەربڕینیان بەرهەمهێناوە.

باسی چوارەم: تایبەتی

لە عەرەبیدا (القصر)ی پێدەگوترێت.. ((بریتییە لە تایبەتکردنی شتێك بە شتێك، بە ڕێگەیێکی تایبەت))[1]، یانیش بە واتایێکی تر و فراوانتر: تایبەتی ((تەرخانکردنی شتێکە بە شتێکی تر، بە جۆرێ کە تەرخانکراوەکە، بە ڕاستی یانیش بە دانە پاڵ، تەنها لە (بۆ تەرخانکراوەکەدا) هەبێ)).[2]

بە کورتی: تایبەتی بریتییە لە تەرخانکردنی شتێك بۆ شتێکی تر، بە شێوەیێکی دەربڕینی تایبەت، جا ئەم تەرخانکردنە لە ڕاستەقینەدا وەها بێت، یان وەها دروستکرابێت.. بۆ نمونە:

. ئەی بێ نەظیر و هەمتا هەر تۆی کە بەرقەراری

بێ دار و بێ دیاری، بێدار و پایەداری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٣.

لەم دێڕەدا (بێ نەظیر و هەمتا) هەیە، لەگەڵ (بەرقەراری)، (بێ نەظیر و هەمتا) درکەیە لە (زاتی خودا) مەوصوفەو تایبەتدارە، (بەرقەراری) وەصفەو تایبەتە بۆ ئەو تایبەتدارەی پێشوو، کە زاتی خودای گەورە بوو، کەوابێ لێرەدا صیفەت تایبەت کراوە بۆ مەوصوف، ئەم صیفەتەش لە ڕاستەقینەدا هی خودایەو تایبەتە بە خودا، بۆیە چ گومان و دوو دڵییەك هەڵناگرێت و دەچێتە خانەی شایەتیدانێکی درووست و لەجێ و ڕاستەقینە.

بنەڕەتەکانی تایبەتی

تایبەتی دوو بنەڕەتی هەیە، بریتینە لە: تایبەت (مقصور): ئەوەی کە بڕیاری بەسەردا دراوەو شتە چەسپاو و بنجییەکەیە، وەسفکراوەکەیە.. لەگەڵ تایبەتدار (مقصور علیه): ئەوەیە کە بە هۆیەوەی بڕیارەکە دراوە، سیفەتەو هەمیشە گۆڕاوە.[3]
ئەم نمونانەی خوارەوە ئەم بنەڕەتانەمان جوانتر بۆ ڕوون دەکەنەوە:

---

(١) د. عيسى علي العاكوب، المفصل في علوم البلاغة العربية، الطبعة الأولى، دار القلم للنشر والتوزيع والأعلان، الأمارات العربية المتحدة، ١٤١٧هـ، ١٩٩٩م، ص ٢٢٩.

(٢) عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگاکانی مەڵبەندی مامۆستایان، پۆلی پێنجەمی پەیمانگاکانی پێگەیاندنی مامۆستایان، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٤٢٣هیجری، ٢٠٠٢زاینی، لا ١٩٢.

(٣) د. منير سلطان، بديع التراكيب في شعر ابي تمام (٢– الجمل والاسلوب)، منشاة المعارف، اسكندرية – مصر، ٢٠٠٥م، ص ٥٠٠.

ئەوە شاهەنشەهە بۆ عەبدو پاشا
موعەللەق خەیمەیی ئەفلاکی هەردا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٢.
- (ئەو) کە (خودای گەورە)یە.. .. (تایبەتدار)ە (مقصور علیه)
- (شاهەنشەهی بۆ عەبدو پاشا).. (تایبەت)ە (مقصور)

. کوردی ئێمە نەزان و پاشکەوتن
پێکەوە پووش و ئاگر و نەوتن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٨٨.
(کوردی ئێمە) .. (تایبەتدار)ە (مقصور علیه)
(نەزانی و پاشکەوت)ی .. (تایبەت)ە (مقصور)

جۆرو شێوازەکانی تایبەتی

هەروەکو لە پێناسەکەیشیدا هاتبوو، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە تایبەتی دوو جۆر، یان دوو شێوازی هەیە، زانایان گوتووە: تایبەتی دوو جۆرەو سێیەمی نییە، یەکەمیان: قەصری سیفە لەسەر مەوسوف و دووەمیان: پێچەوانەی ئەمەیە، واتە: قەسری مەوصوف لەسەر سیفەت. مەبەستیش لە سیفەت هەواڵە نەك ئاوەڵناو، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر هەردوو جۆر و شێوازی تایبەتی و نمونەیان بۆ دێنینەوە:

١- تایبەتی سیفەت لەسەر مەوسوف

. بە خۆی شێرە وەکو ناوی لە شەڕدا دوشمن ئەندازە

تەمایان هەر بە ئەو ماوە جەمیعی خاکی کوردستان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٢.

(تەمای جەمیعی خاکی کوردستان) لەم دێڕەدا (تایبەت)ەو (وەسف)ە، کورتکراوەتەوە لەسەر (ئەو)، کە بە هۆیەوەی بووەتە (تایبەتدار) و (مەوصوف). واتە: لێرەدا: سیفەت لەسەر مەوصوف کورتکراوەتەوە.

٢- تایبەتی مەوسوف لەسەر سیفەت

. سولەیمانێکە نالی خاوەنی دیوان و فرمانە

نییە کەس بێتە مەیدانی مەگەر حاجی خودئاسایە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٤.

لەم دێڕەدا (نالی) هاتووە، ئەمە (تایبەتدار)ە (مەوسوف)ە، (نییە کەس بێتە مەیدانی)شی (تایبەت)ەو (سیفەت)ی (نالی) دەخاتە ڕوو، ئەمەش تایبەتی دروستکراو و زیادکراوە، چونکە لە ڕوانگەی (حاجی)یەوە ئەمە ڕاستە، بەڵام مەرج نییە لە ڕوانگەی هەموو خەڵکییەوە ئەم ڕایەو ئەم تایبەتکردنەی ئێرە بۆ نالی ڕاست و وەرگیراو بێت. جگە لەوەش ئەمە تایبەتی مەوسوفە لەسەر سیفەت.

تایبەتی درووست و تایبەتی زیادکراو (دراوەپاڵ)

تایبەتی یان لە ڕاستەقینەی خۆیدا درووستەو چ گومانێك هەڵناگرێ، یانیش لە بنجدا نییەو درووست نییەو دواتر درووست دەکرێ.. لە خوارەوە بە نمونەوە ڕوونیان دەکەینەوە:

١ـ تایبەتی درووست

ئەو تایبەتییەیە، کە تایبەتەکەی درووستە بۆ تایبەتدارەکەی و بە خەیاڵ پێکەوەنەنراون، بەڵکو بەڵگە ئەقڵی و نەقلییەکان وەهای دەخوازن.. بۆ نمونە:

هەر ئەمری تۆ مەدارە بۆ کارو باری عالەم

هەرچەندە بێ وەزیر و بێ صەدرو کاروباری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا١٤٤.

(ئەمر مەداری) سیفەتە لەسەر (تۆ) کورتکراوەتەوە، کە مەوسوفەو مەبەست لێی خودای گەورەیە، تایبەتی ڕاستەقینەیە، چونکە بەڵگەی نەقلی و ئەقڵی پاڵپشتی دەکەن و بە ڕاستی دەژمێرن.

ماڵی وێرانە ئەوانەی هەر خەریکی قەیسەرین

ئەو کەسانە قەیسەرن ماڵی توڕابینکەن عەمار... دیوانی حەمدی، لا ٣٠٣.

لەم دێڕەدا لە نیوەدێڕی یەکەمدا (ماڵی وێرانە) هەیە، لەگەڵ (ئەوانەی هەر خەریکی قەیسەرین)، ماڵی وێرانە (تایبەت)ە (ئەوانەی هەر خەریکی قەیسەرین)یش (تایبەتدار)ە، واتە: (ماڵی وێرانە) تایبەتکراوەو کورتکراوەتەوە لەسەر (ئەوانەی هەر خەریکی قەیسەرین). ئەم بیرە لە فیکری ئاینییەوە هاتووە، ئەوە دەگەینێت ئەوانەی

هەر خەریکی دونیا و بازاڕ و کۆکردنەوەی ماڵ و سامانن بە هەق و بە ناهەق و بە هەموو شێوەیێك، کە ناڕەوایە، ئەوانە لە ئەنجامدا چ لە دونیاو چ لە دوامایی ماڵوێران دەبن و لە ڕیسواییدا دەمێننەوە، ئەم فیکرە وەکو گوتمان هەڵگۆزراوی ئاینەو بەڵگە نەقڵی و لە دوای ئەوان ئەقڵی و مێژوویی و واقیعیەکانیش شایەدی ڕاستیی بۆ دەدەن، بۆیە بە (تایبەتی ڕاستەقینە) دەزانرێت. ئەمەش تایبەتی سیفەتە لەسەر مەوسوف.

٢ـ تایبەتی دراوەپاڵ

ئەو تایبەتییەیە، کە تایبەتەکەی درووست نییە بۆ تایبەتدارەکەی و بە سۆز و خەیاڵ پێکەوەنراون، دەنا چ بەڵگەیێکی ئەقڵی و نەقلیی شایەدی وەهابوونی بۆ نادەن.. بۆ نمونە:

. کەس نەماوە بە غەیری کاك ئەحمەد

شەیخی مەعروف و عالیمی ئەرشەد... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٩.

لەم دێڕەدا (کاك ئەحمەد) هەیە، (تایبەتدار)ە (مەوسوف)ە، (شەیخی مەعروف و عالیمی ئەرشەد)یش کە بە دوایدا هاتووە (تایبەت)ەو (سیفەت)ی (کاك ئەحمەد) دەخاتە ڕوو، ئەمەش کورتکراوەی سیفەتە لەسەر مەوسوف. تایبەتی دروستکراو و زیادکراوە، چونکە لە ڕووانگەی (حاجی)یەوە ئەمە ڕاستە، بەڵام مەرج نییە لە ڕووانگەی هەموو خەڵکییەوە ئەم ڕایەو ئەم قەصرکردنەی ئێرە بۆ (کاك ئەحمەد) ڕاست و وەرگیراو بێت.

. موو شکاف حەمدی گەدایانن ئەناسن خەڵك بە موو

دەوڵەمەند مووی ڕۆشن و سافە گەدا گرژ و گرووز... دیوانی حەمدی، لا٣١٨.

(موو شکاف) لە نیوەدێڕی یەکەمدا (تایبەت)ەو لەسەر (گەدایان) کورتکراوەتەوە، کە بە هۆیەوەی بووە بە (تایبەتدار)، ئەم تایبەتییەش ڕاستەقینە نییەو درووستکراوە، چونکە مەرج نییە هەر گەدایان (موو شکاف) بن، بەڵکو خەڵکی دیکەش ئاساییە (موو شکاف) بن، کە ئەمە واقیعەو هیچ بەڵگەیێکی ئەقڵی و نەقڵی و واقیعی و هیدیکە پشتگیری ئەوجۆرە تایبەتییە ناکەن، بۆیە بەم جۆرەی تایبەتییە دەگوترێت (تایبەتی زیادکراو).

تایبەتی مەرجدار و تایبەتی بیٚ مەرج

١ـ تایبەتی مەرجدار.. ئەو (تایبەتی)یەیە، کە بە مەرج دروووست دەبێت و بەبیٚ ئەو مەرجە دروووست نابێت.. بۆ نمونە:

ڕۆشنایی گەر لە دڵتایە شەوە وادەی ویصاڵ

بۆ عیبادەت خەڵوەییێکی موشکیل و ئاسانە شەو... دیوانی حەمدی، لا ٣٦.

لە نیوەدێڕی یەکەمی ئەو دێڕەدا (شەو) هەیە لەگەڵ (وادەی ویصاڵ)، (شەو) لێرەدا (تایبەتدار)ەو (وادەی ویصاڵ)یش (تایبەت)ە، ئەم تایبەتە کە (وادەی ویصاڵ)ە، کورتکراوەتەوە لەسەر (شەو) و بە هۆیەوەی (شەو) بووەتە (تایبەتدار)، بەمەش (تایبەتی) دروووستبووە، بەڵام ئەم (تایبەتی)یە مەرجدارە، چونکە بۆ کەسێك ڕاستە ئەگەر (ڕۆشنایی لە دڵدا هەبێت)، وەکو نیوەدێڕەکە وەهای دەرخستووە، خۆ ئەگەر وەها نەبێت و ئەو مەرجە نەیەتە دیٚ، ئەوا دیارە (تایبەتی)یەکەش ڕاست دەرناچێت، بۆیە بەم جۆرەی (تایبەتی) دەڵێم: (تایبەتی مەرجدار)، کە لە ڕاستیدا لە کتێبەکانی پێشە خۆم ئەمەم نەبینیوە.

٢ـ تایبەتی بیٚ مەرج.. ئەو (تایبەتی)یەیە، کە بیٚ مەرج دروووست دەبێت و وەکو هەواڵێك دەخرێتە ڕوو، وەکو زۆربەی (تایبەتی)یەکان لەم جۆرەن.. بۆ نمونە:

. پێی بەسەردا قەت مەنێن نامەرد بە عیزز و شانە ئەرز

خاکەکەی پاکی غوباری مەقدەمی جانانە ئەرز... دیوانی حەمدی، لا ٣٧.

(بە عیزز و شانە) لەم دێڕەدا، کە لە نیوەی یەکەمی هاتووە، (تایبەت)ە، (وەسف)ە، (ئەرز) کە بەدوایدا هاتووە، (تایبەتدار)ە، (مەوسوف)ە، دەبینین وەکو هەواڵێك ئەو (تایبەتی)یە بەرهەم هاتووەو چ مەرجێك نییە، بۆ ئەوەی لەسەر بنەمای ئەو مەرجە (تایبەت) و (وەسف)ەکە خزمەتی (تایبەتدار)ەکە (مەوسوف)ەکەیان کردبیٚ.

ڕێگەکانی بەرهەمهێنانی تایبەتی

١ــ ناکردن و جیاکردنەوە.. مەبەست لە ناکردن و جیاکردنەوە ئەوەیە، لە دەربڕیندا سەرەتا شتێك بە گشتی ڕەتبکرێتەوەو نابکرێت، دواتر شتێکی تایبەت لە نێو

ئـەو شـتە گـشتییە جیابکرێتـەوەو سـیفەتێکی دیکـەی جیـا لـە حوکمـە گـشتییەکەی پێبدرێت.. لەم بارەدا تایبەتکراو دەکەوێتـە دوای ئـامرازی جیاکردنەوەکـە.. بـۆ نمونـە: ئازاد هیچ نییە، مامۆستا نەبێ. لە شیعریشدا هاتووە:

. ئەوی شاعیر نەبێ کۆرە وەجاغی

لە سایەی شیعرەکان بابی کوڕانم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٦.

. لە جینسی ئادەمی وەك تۆ نەزاوە

پەری ڕوویەك لە ئادەم تا بە خاتەم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٣.

٢ـ بەکارهێنانی ئامرازەکانی (نا) و (بەڵکو).

٣ـ بەکارهێنانی (وەکو ئەزانین)، یان (تەنیا)، لێـرەدا تایبـەتکراو دەبێـت بکەوێتـە کۆتایی.

٤ـ دواخستنی ئەوەی هەقی خۆیەتی لە پێشەوە بێت، لێرەدا تایبەتکراو دەکەوێتە پێشەوە.

٥ـ بە ڕێگەی تەواوکردن.. بۆ نمونە:

هەر بە خوێنی دیدەکانی دامەنی گوڵگوڵ دەکا

مەیلی گوڵشەن بۆ دەکا، حەمدی ئیتر فەصڵی بەهار... دیوانی حەمدی، لا ٣٠٢.

(خـوێن) لێـرەدا بـە (دیـدەکان) تـەواوکراوە، بـۆ ئـەوەی ئـەوە دەربکـەوێت، ئـەو خۆێنەی دامەنی گوڵگوڵ دەکـات، خـوێنی دیدەکانیـەتی، نـەك خـوێنی دەسـت و قـاچ و شـوێنانی دیکـەی.. خـوێن (تایبەتـدار)ەو (مەوسـوف)ە، (دیـدەکان)یـش (وەسـف)ەو (تایبەت)ە، بەمەش تایبەتی درووست بووە.

٦ـ تایبـەتکردن بـە ئامرازەکـانی: (غـەیری، جگـە، بێجگـە، مەگـەر...هیدیکـە) بـۆ نمونە:

لە کوردان غەیری حاجی و شێخی خانی

ئەساسی نەزمی کوردیی دانەناوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٠٧.

٧ـ تایبەتکردن بە (هەر)ی وشەی نادیار، کە وەکو ئامرازێك هاتووە:

. هەر منم ئێستا واریسی عیسا

بێ ژن و ماڵ و بێ کوڕ و مەئوا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٠.

مەبەستە ڕەوانبێژییەکانی تایبەتی

تایبەتی بۆ چەند مەبەستێك بەرهەمدەهێنرێت، لەوانە گرنگترینیان بریتینە لەمانەی خوارەوە:

١ـ تایبەتی بۆ ئەداکردنی ئەرکێکی ڕەوانبێژی و بۆ خزمەتکردنی قسەکەر لەوەی کەوا باشتر پەیامەکەی بگەیەنێت و خزمەتکردنی قسەبۆکراویش بۆ ئەوەی باشتر پەیامەکەی پێبگات بەرهەمدەهێنرێت.

٢ـ تایبەتی لە باسەکانی (واتاشناسی)یە، ئەو زانستەش ڕاڤەی تیۆری دەربڕین و نووسین دەکات، بۆیە ئەو مەبەستەی تایبەتی بەرهەمدێنێت مەبەستێکی بنەڕەتی سەرەکییەو پەیوەندی بە واتای ڕستەکانەوە هەیە، چونکە بە پاش و پێشکردنی تەنیا وشەیێك لە ڕستەیێکدا واتا دەگۆڕێت و مەرج نییە لە هەردووجاردا واتاکە وەکو خۆی بمێنێتەوە، بۆ نمونە لە فەرموودەدا هاتووە: ((أنما يأكل الذئب من الغنم القاسية))، واتە: لە ڕاستیدا گورگ ئەو مەڕە دەخوات، کە دوورکەوتۆتەوە.. لێرەدا فەرموودەکە جەختی لەسەر (دوورکەوتووە)کە کردۆتەوە، بۆ ئەوە هاتووە میللەت لە پارچەبوون و پەرتەوازەیی ڕزگار بکات، بەڵام ئەگەر بیفەرمووبووایە: (أنما يأكل القاسية الذئب).. لە ڕاستیدا ئەوەی دوورکەوتووەوە دەخوات گورگە.. واتە: ئەوەی دوورکەوتووەوەکە دەخوات، هەر گورگەو چ گیانداریکی درندەی دی نییە، دەبینین بەو پاش و پێشخستنەی وشەکانی ئەو دەربڕینە چۆن واتا گۆڕاو وەکو خۆی نەما.

٣ـ موبالەغەکردن لە دەربڕین.. بۆ نمونە:

. هەچی جێگەی ئومێدمانەو ئەوی دڵخۆش دەکا ئەمڕۆ

کەسی دی لەو بەدەر نابێتە غەمخۆری گەلی کوردان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٢.

دەبینین موبالەغەی زۆرکراوە لەوەی کەوا لەو شێرەی شاعیر لە سەرەتای ئەم هۆنراوەیەو لە دێڕەکانی پێشوو باسی دەکات، کەسی تر نابێتە جێی ئومێدی گەلی کورد، کە ئەوەش (تایبەتی دراوەپاڵ)ەو زێدەڕۆیی و موبالەغەی تیایەو بەلای هەموو کەسێکی نەتەوەوە پەسند نییە.

٤ـ بۆ دەرخستنی گرنگی شتەکان.. بۆ نمونە:

. ئەتۆ ماوی لە نوققادی ویلایەت

ئەوانی تر هەموو بوونە حیکایەت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٤.

لێرەدا بۆ دەستنیشانکردن و زەقکردنەوەی (ئەتۆ)، (نووقاد) لەسەر (ئەتۆ) کورتکراوەتەوەو پێیەوەی تایبەتکراوە.

٥ـ بۆ باشتر کردنی پرۆسەی تێگەیاندن.. بۆ نمونە:

. گەوهەری وەحدەت لە دەریای فیکرەتایە ئەی برا

تا ببیٚ وادی محەببەت ڕوو نەکەیتە قەسر و کاخ... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٨.

لێرەدا بۆ باشتر کردنی پرۆسەی تێگەیاندن (گەوهەری وەحدەت) لەسەر (دەریای فیکرەت)دا کورتکراوەتەوەو پێیەوەی تایبەتکراوە.

پوختەی ئەم باسە

تایبەتی شێوازێکی دیاری ئاخاوتنی ئەدەبی و دەربڕینی ئاساییشە.. چەند جۆرێکی گرنگی هەیە، بریتینە لە: تایبەتی سیفەت لەسەر مەوسوف ، تایبەتی مەوسوف لەسەر سیفەت ، تایبەتی درووست ، تایبەتی زیادکراو، تایبەتی مەرجدار و تایبەتی بیٚ مەرج.. ئەمانە بە چەندین ڕێگەی وەکو: ناکردن و جیاکردنەوەو بەکارهێنانی ئامرازەکانی: (غەیری و هەر)یان، بۆ چەندین مەبەستی لەیەکجیا بەرهەمهێناوە.

باسی پێنجەم: جیاکردنەوە و بەستنەوە

عەرەب (الفصل و الوصل)ی پێدەڵێن.. جاحز دەڵێت: ((... لە کەسێکی فارسیان پرسی: ڕەوانبێژی چییە؟ گوتی: زانینی ئەوەیە لە کوێ جیاکردنەوەو لە کوێ بەستنەوە ئەنجام دەدەیت))[1] ، ((لای زانایانی واتاسازی جیاکردنەوە (فەصل) بریتییە لە وازهێنان لە بەستنەوەی ڕستەیەك بە ڕستەکەی پێشە خۆی، بەڵام هەرچی بەستنەوە (وەصل)ە، بریتییە لە بەستنەوەی ڕستەیەك بە ڕستەکەی پێشەخۆی بە هۆی (و)ەوە..))[2]، هەردوو ئەو بابەتەش ((کاتێك ئەنجام دەدرێ، کە پێویستیەك هەبێت و چ ڕێگرییەکیش نەبێت)).[3] بە بەرچاوگرتنی ئەم پێناسانە بۆ جیاکردنەوەو بەستنەوە، دوو تێبینیمان بۆ درووست دەبێت:

١ـ جیاکردنەوەو بەستنەوەکە هی ڕستەیە لەگەڵ ڕستەیێکی تر، نەك هی وشە لەگەڵ یەك.

٢ـ بەستنەوەکە بە تەنیا بە هۆی پیتی (و)ەوە دەبێ، بە جیا لە هەر پیتێکی دیکەی بەستنەوە.

شوێنەکانی (جیاکردنەوە)

جیاکردنەوە لە سێ شوێندا خۆی دەسەپێنێت، ئەوانیش:

١ـ لە باری بوونی پەیوەندی تەواودا (کمال الأتصال)

ئەگەر هات و لە نێوان ڕستەکاندا یەکیەتییەکی تەواو هەبێت، ئەمە لە کاتێکدا دەبێت، کە ڕستەی دووەم جەختکەرەوەی ڕستەی یەکەم بێت، یان ڕوونکردنەوەیەك بێت لە بۆی، یان هاوشێوەی بێت، ئیتر لەو کاتانەدا دەگوترێت لە نێوان دوو ڕستەکاندا

---

[1] ابي عثمان عمرو بن بحر بن محبوب المعوف بـ(الجاحظ)، البيان والتبين، تقديم وشرح د. علي ابو ملحم، الطبعة الأولى، دار ومكتبة الهلال، بيروت ـ لبنان، ١٤٠٨هـ، ١٩٨٨م، ص ٩١.

[2] ابن عبدالله احمد شعيب، مباحث في علوم البلاغة، ص ٣٠٠.

[3] سعدالدين التفتازاني، كتاب مختصر المعاني، تحقيق: محمد عثمان، الطبعة الأولى، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، ١٤٣٠هـ، ٢٠٠٩م، ص ٢١٨.

پەیوەندی تەواو هەیە[1]. ئەو پەیوەندییە تەواوەش ((ئەوەیە کە دوو ڕستەکان وەها هاتبن، وابزانی یەك ڕستەن، ئیتر لێرەدا چ کێشەیێك نییە (و)ی ئامرازی بەستنەوە لابەری، چونکە یەك واتا دەگەینن)).[2] بۆ نمونە:

لێی گەڕێ قەومی تۆ هەموو مارن

دز و حیز و پیاوکوژو هارن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩١.

لێرەدا ڕستەکان دوونە، (لێی گەڕێ قەومی تۆ هەموو مارن) لەگەڵ (دز و حیز و پیاوکوژو هارن)، دەبینین ڕستەی دووەم جەختکەرەوەی ڕستەی یەکەمە، کەواشبێ پەیوەندی تەواو لە نێوانیاندا هەیە، بۆیە ڕەوان و جوان وابوو ئەم دوو ڕستانە لێکتری جیابکرێنەوە، شاعیریش وەهای کردووە.

وا ڕێگەتان دەبەسرێ، عێلاتی جاف و بڵباس

گەر مردوون لە گەرمێن مەمنوعە بچنە کوێستان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٥.

ڕستەی یەکەم باس لە بەستران و داخستنی ڕێگەی بەردەم هۆزە کۆچەرییەکانی جاف و بڵباس دەکات، ڕستەی دووەم دێت ئەو ڕێگە بەسترانە ڕووندەکاتەوەو دەڵێت بە شێوەیێکی وەها دەبێت، ئەگەر لە گەرمیان مردن، نابێ تەرمەکەتان بگەڕێنرێتەوە مەنزل و واری خۆتان، لێرەشدا ڕستەکان پێویستە لێکجیابکرێنەوە، چونکە ڕستەی دووەم ڕوونکردنەوەی ڕستەی یەکەمەو نابێ پێکەوە ببەسترێنەوە.[3]

هەموو عالیم، هەموو شێخ و میرن

زیرەك و ژیر و ئەهلی تەدبیرن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١١.

---

[1] بڕوانە: ابن عبدالله احمد شعیب، مباحث في علوم البلاغة، ص ٣٠٠.

[2] د. حلمي مرزوق، في فلسفة البلاغة العربية علم المعاني، الطبعة ألأولى، دار الوفاء لدنیا الطباعة والنشر، أسكندرية، مصر، ٢٠٠٤م، ص ١٨٧.

[3] بڕوانە: الأمام الشیرازي، البلاغة (المعاني ـ البیان ـ البدیع)، مادة (الفصل والوصل).

لێرەدا دەبینین، ڕستەکان سێنە، (هەموو عالیم)، (هەموو شێخ و میرن)، (زیرەك و ژێر و ئەهلی تەدبیرن).. هەرسێکیان لێکجیاکراونەتەوە، چونکە ڕستەی دووەم هاوشێوەی یەکەمەو دیسانەوە وەسفە، ڕستەی سێیەمیش جەختکردنەوەی ڕستەی یەکەمە، بۆیە درووست وابوو هەر سێ ڕستە لێکجیابکرێنەوە، شاعیریش وەهای کردووەو لێکی جیاکردوونەتەوە.

زەمین ئارایشی خۆی داوە بۆتە ڕوومەتی دلبەر

بە ئاهستەی هەوا دەیکا دەماغی عالەمێ موعەتتەر... دیوانی حەمدی، لا ٨٢.

لێرەشدا دەبینین، ڕستەکان سێنە، (زەمین ئارایشی خۆی داوە)، (بۆتە ڕوومەتی دولبەر)، (بە ئاهستەی هەوا دەیکا دەماغی عالەم موعەتتەر).. دیسانەوە هەرسێکیان لێکجیاکراونەتەوە، چونکە ڕستەی دووەم ڕوونکەرەوەی ڕستەی یەکەمە، ڕستەی سێیەمیش جەختکردنەوەی ڕستەی یەکەمە، بۆیە درووست وابوو هەر سێ ڕستە لێکجیابکرێنەوە، شاعیریش وەهای کردووەو لێکی جیاکردوونەتەوە.

جاری واش هەیە لە ڕووالەتدا دوو ڕستەکان، یەکیان هەواڵ و ئەوی دیکەیان، دارشتنن، بەلام لە واتادا هەردووکیان هەر هەواڵن، ئیتر لەم بارەشدا هەر جیاکردنەوە پێویست دەکات.. بۆ نمونە:

من لە تۆفانا بەڕی خۆم دەردەکەم

وا مەزانە دامەنی خۆم تەڕدەکەم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٥.

ئەم دێڕە لە دوو ڕستەدا پێکهاتووە، ڕستەی یەکەم ڕستەیێکی سادەیە: (من لە تۆفانا بەڕی خۆم دەردەکەم) ڕستەیێکی هەواڵییە، ڕستەی دووەمیش، ڕستەیێکی لێکدراوە: (وا مەزانە دامەنی خۆم تەڕدەکەم) بە ڕووالەت ڕستەیێکی دارشتنە، بەلام بە واتا ڕستەیێکی هەواڵییە، واتە: من بەمە قەت دامەنی خۆم تەڕناکەم!! جا بۆ ئەوەی درووست و ڕەوان بێ، دەبوو لێکجیابکرێنەوە، شاعیریش لێکی جیاکردوونەتەوە.

دووڕی ئەشکم لە عەکسی خوێنی جەرگم عەینی یاقووتە

وەرە ئەم خەزنەیە لێوانی یاقووت و دووڕی ڕووتە... دیوانی حەمدی، لا١٨١.

ئـەم دێـڕەش دیـسانەوە لـە دوو ڕسـتە پێکهـاتووە، ڕسـتەی یەکـەم ڕسـتەیێکی سـادەیە: (دووری ئەشـکم لـە عەکـسی خـوێنی جـەرگم عـەینی یاقووتـە) ڕسـتەیێکی هەواڵییە، ڕستەی دووەمیش، ڕستەیێکی لێکدراوە: (وەرە، ئەم خەزنەیە لێوانی یاقووت و دووری ڕووتە) بە ڕوواڵەت ڕستەیێکی دارشتنە، بـەڵام بـە واتـا ڕسـتەیێکی هەواڵییـە، ڕستەی وەهاش بـۆ ئـەوەی درووسـت و ڕەوان بـێ، دەبـێ لێکجیابکرێنـەوە، شـاعیریش لێکی جیاکردوونەتەوە.

٢ـ لە باری نەبوونی پەیوەندی تەواودا (كمال الأنقطاع)

باری دووەم کە پێویستە ڕستەکان لێکجیابکرێنەوە، ئەو بارەیە کـە لـە نێـوان دوو ڕستەکاندا جیاوازییەکی تەواو هەبێت، بەوەی کەوا یەکیان هەواڵ و ئەوی تر دارشتن بن، یانیش بە شێوەیێك بن، کە چ بۆنەیەك لە نێوانیاندا نەبێت، ئەوەش نەبوونی پەیوەنـدی تەواو (كمـال الأنقطـاع)ی پێـدەڵێن[1]، واتـە: لێـرەدا دەبێـت ڕسـتەکان ((یـەکێکیان لـە هەردوو ڕووی وشەو واتادا هەوال بێت و ئەوی دیکە لە هەردوو ڕووی وشەو واتادا دارشتن بێت))[2]، بۆ نمونە:

واقیعەن خزمەتی لە بۆ خوایە

چ دەبوو گەر بە کوردی نەبووایە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٠.

نیوەدێڕی یەکەم لەم دێڕەدا (واقیعەن خزمەتی لە بۆ خوایە) ڕستەیێکی هەواڵییـە، بەڵام هەرچی نیوەدێڕی دووەمە (چ دەبوو گەر بە کوردی نەبووایە) ڕستەیێکی دارشتنە، لەبەرئەوە جیاکردنەوە جوان و پێویست بوو، شاعیریش وەهای کردووە.

٣ـ لە باری بوونی پەیوەندی نیمچە تەواودا (شبە كمال الأتصال)

باری سێیەم کە پێویستە ڕستەکان لێکجیابکرێنەوە، ئەو بارەیە کە ڕستەی دووەم وەڵام بێت بۆ پرسیارێك بە بیستنی ڕستەی یەکەم تێبگەین، ئیتر ئەو کاتـە دەگوترێـت

---

[1] ابن عبدالله احمد شعيب، مباحث في علوم البلاغة، ص ٣٠٢.

[2] سعدالدين التفتازاني، كتاب مختصر المعاني، ص ٢١٩.

ئەمە پەیوەندی نیمچە تەواوە لە نێوان دوو ڕستەکان (شبە کمال الأتصال)[1]، بۆ نمونە:

ئەمیرێك ماوە پاشایە، گوتی کێیە؟ گوتم شێرە

گوتی لێرە؟ گوتم: لێرە، هەتا تاران و هیندستان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٢.

نیوەدێڕی یەکەم لە سێ ڕستە پێکهاتووە، (ئەمیرێك ماوە پاشایە)، (گوتی: کێیە؟)، (گوتم: شێرە).. ڕستەی دووەم و سێیەم لە ڕستەی یەکەم جیاکراونەتەوە، چونکە پەیوەندییەکی نیمچە تەواو لە نێوانیاندا هەیە، ئەوەتا ڕستەی دووەم وەڵامە بۆ پرسیارێك: ئەدی کە تۆی شاعیر وات گوت، ئەو چی گوت؟ ڕستەی سێیەمیش دیسانەوە وەڵامە بۆ پرسیارێك: ئەدی کە ئەو وای گوت، تۆی شاعیر چیت گوت؟

شوێنەکانی (بەستنەوە)

بەستنەوە لە چەند شوێنێك پێویستە ئەنجام بدرێت، لەوانە ئەوەی لای ئەم شاعیرانەبەدیم کردوون، دوو شوێنن، ئەوانیش:

١ـ ئەو کاتەی هەردوو ڕستەکان یەك حوکمیان هەبوو.. بۆ نمونە:

هێندە بێگانە لە ئیسلامن و ئەحبابی فەڕەنگ

موتتەقی دێوە لە لایان، موتەشەڕریع شەوەیە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٠.

چونکە (ئەحبابی فەڕەنگ) هەر (ئەوان)ن، بۆیە لەگەڵ ڕستەکەی پێشوو (هێندە بێگانە لە ئیسلامن) پێکەوەبەستراون و خراونەتە ژێر یەك حوکمی شیکردنەوە، کە ئەویش بکەری (ئەوان)ە.

بەڵام جاری وا هەیە دوو ڕستە لەژێر حوکمی یەك فرماندا کورتبوونەتەوە، بۆیە پێکەوە دەبەسترێنەوە.. بۆ نمونە:

مەرقەدی ئەقتاب و قوببەی ئەهلی ڕاز

بۆتە جێگەی گاگەل و مۆڵگەی بەراز... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٢.

---

[1] ابن عبدالله احمد شعیب، مباحث في علوم البلاغة، ص ٣٠٣.

نیوەدێڕی دووەم دوو ڕستەی هەواڵییە، بۆتە جێگەی گاگەل و بۆتە مۆڵگەی بەراز، لەبەر ئەوەی فرمانی ڕستەی دووەم لابراوە، بە هۆی (و)ەوە دوو ڕستەکان بەستراونەتەوەو لەسەر حوکمی (بۆتە) ڕستەی دووەم لەگەڵ ڕستەی یەکەم کورتکراوەتەوە.

٢ـ ئەو کاتەی دوو ڕستەکان ڕێك بوون لە ڕووی ئەوەی هەردووکیان هەواڵ بن، یان هەردووکیان دارشتن بن، بۆ نمونە:

وەکو دەریایە نەسیمی سەحەری سەبزەیی گوڵ

پێکەوە مەوج و حوبابی دەهەژاو و دەبزووت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٠.

(دەهەژاو) و (دەبزووت) دوو ڕستەن، هەردووکیان لەوەدا ڕێکن، کە ڕستەی هەواڵین، بۆیە وەکو پێویست شاعیر پێکەوەی بەستوونەتەوە.

دەستی زاڵم کەوتم و نەمما هەوای گوڵعەنبەرم

گوڵ شکا بازاڕی، خوێنی بولبولیش کەوتە سەرم... دیوانی حەمدی، لا ١١١.

(دەستی زاڵم کەوتم) و (نەمما هەوای گوڵعەنبەرم) دوو ڕستەن، هەردووکیان هەواڵین، چ پێویستییەك نییە لێکجیابکرێنەوە، بۆیە لێرەدا شاعیر پێکەوەی بەستوونەتەوە، چونکە وەها ڕەوانتر و جوانتر دەبن.

پوختەی ئەم باسە

هەرچی باسی جیاکردنەوە و بەستنەوەیە، دەرکەوت لە سێ شوێن جیاکردنەوەو لە دوو شوێنیش کە پێویستە بەستنەوە ئەنجامبدرێت، شاعیران دێڕی تەواو بە پێوەرە ڕێزمانیەکانیان نووسیوەو وەکو پێویست ئەم مەبەستانەیان وەدیهێناوە، ئەوەش بەڵگەی شارەزاییان لە یاساکانی زمانە.

باسی شەشەم: یەکسانی (المساواة)

گوتە لە دوو بەشی سەرەکی پێکدێت، یەکیان وشەیە ئەوی تر واتایە، ئەمانە یان بە قەد یەك دەبن، یانیش یەکیان لە ئەوی تر زۆرتر دەبێت، ((یەکسانی ئەوەیە وشە بە هێندەی مەبەستی بنجی بێت))[1]، واتە: ((ئەگەربێت و کورتبڕی گوزارشتکردن بێ لە واتای زۆر بە وشەی کەم، درێژبڕیش وشەی زۆرتربێ لە واتا، ئەوا یەکسانی ئەوەیە وشەکان یەکسان بن بە واتاکە، نەلێی زیاد بن و نە لێی کەم))[2]، ئەمەش کەواتە ((یەکسانی ئەوەیە وشەکان بە هێندەی واتاکە بن و واتاکە بە هێندەی وشەکان بێت، بەبێ کەم و زیاد))[3]، ئەم شێوازەش گرنگەو گوزارشت لە وردیەتی خاوەنەکەی دەکات، بۆیە دەبێ لە درێژەی ئاخاوتنی ڕەواندا سوودی لێوەربگیرێت، لەبەرئەوەشە زانایانی ڕەوانبێژی گوتوویانە ((لە ڕاستیدا شێوازی یەکسانی لە زۆرێکی شوێنەکاندا ناکرێ بە زیاد بزانرێ))[4]، ئەوەش ئەوە دەردەخات، کە لە ئاخاوتنی نووسراوو نەنووسراو، ئەدەبی و نائەدەبی، ئەم شێوازە بوونی ئاشکرای هەیە، نرخ و بەهای تایبەتی خۆی هەیەو گرنگی باشی پێدەدرێت.

بە کورتی: یەکسانی بریتییە لە پاراستنی هاوسەنگی نێوان وشەو واتا، بە شێوەیەك هیچیەکە لەم دووانە لە ئەوەکەی تر زیاتر و کەمتر نەبن.. بۆ نمونە:

خودا دوو گوێی بە تۆ داوەو زومانێ

دوو ببیە یەك بڵێ سریەی زمانێ.. دیوانی حەمدی، لا ٦٩.

ئەگەر تەماشای نیوەدێڕی یەکەم بکەین: (خودا دوو گوێی بە تۆ داوەو زومانێ)، دەبینین وشەکان هەموویان پێویستن و هەریەکەیان لە سنووری واتای تایبەتی خۆیدا بەشدارییەکی کەرتی هەیە، لە پێکهێنان و گەیاندنی واتای مەبەست، بە جۆرێك ناتوانرێت هیچ یەکە لەو وشانە لابرێن، چونکە بەمە واتا کەم دەکات و ئەو پەیامەی پێویستە ناگات، ئەمەش (یەکسانی) لە نێوان وشەو واتا درووست دەکات. ئەم نمونەیە لە نیوەدێڕ بەرجەستە ببوو، بەڵام ئەگەر لەم دێڕەدا وردبینەوە:

---

[1] سعدالدين التفتازاني، كتاب مختصر المعاني، ص ٢٥٣.

[2] د. فضل حسن عباس، البلاغى فنونها وأفنانها، علم المعاني، ص ٥٢٦.

[3] محمد طاهر اللاذقي، المبسط في علوم البلاغة، ص ١١٠.

[4] د. فضل حسن عباس، البلاغى فنونها وأفنانها، علم المعاني، ص ٥٢٦.

شکڵی تەکیەو خانەقاهی شێخەکان

واقیعەن ڕەنگینە ئەمما بۆ ڕیبیان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠١.

دەبینین لێرەدا هەموو وشەیەکی ئەم دێڕە لە سنووری واتای تایبەتی خۆیدا بۆ گەیاندنی پەیامی شاعیر لە چوارچێوەی ئەم ڕستەیەدا پێویستن و هیچ یەکێکیان نییە زیاد بێ، بە هۆیانەوە واتا بە تەواوی گەیشتووەو چۆن وشەکان هەموو وەکو پێویستن و لە واتا زیاتر نینە، بە هەمان شێوە واتاش بە هێندەی وشەکانەو لە وشەکان زیاتر نییە، کەواشبێ ناتوانین هیچ وشەیەك لابەرین و واتا زیانی پێنەگات، بەوەش (یەکسانی) لە نێوان وشەو واتادا درووست دەبێت.

جوانی یەکسانی

١ـ واتا وەکو پێویست دەگەینێ و نە کەم و زیاد دەڵێ و نە کەم و زیاد پێشکەش دەکات.

٢ـ کات و هەستی بەرامبەر پارێزراو دەکات و زیادی لێ ناکوژێ، هەروەها لە نادیاریشی ناهێڵێتەوە، بەڵکو بە ڕوونی و بێ تەمومژ و نادیاری واتای پێشکەش دەکات.

٣ـ هەردوو تای دەربڕین وشەو واتا، بە شێوەی ئەندازەیی و پێوانەیی درووستی خۆیان دەهێنرێن، یەکیان لەسەر حسێبی ئەوی تر زیاد و کەم ناکات.

٤ـ لە یەکسانیدا وشە بۆ واتای فەرهەنگی و درووستی خۆی دێت و لەمە بەولاوە لێکدانەوەی بۆ ناکرێت، چونکە بۆ هیچ مەبەستێکی ڕەوانبێژی لە هونەرەکانی ڕوونبێژی و جوانکاری و واتاناسی بە واتای خوازەیی و ئاماژەیی و هیدیکە نایێت.

پوختەی ئەم باسە

یەکسانی وەکو یەکی وشەو واتایە، ئەمەش بەدەگمەن لە شیعری ئەم شاعیرانە بەرجەستە بووە، چونکە لە ئاخاوتنی ئاساییدا دەرکەوتنی ئاسان نییە، ئیدی شتێکی ئاساییە لای ئەو شاعیرانەش زۆر بەدەگمەن بەرجەستە بێ. ئەوەش ئەوە دەردەخات ئەوان ئەدەب دەنووسن و ئەدیبیش ناتوانێ ڕەچاوی ئەو یەکسانی و پێوەرە هاوسەنگکەرەکانی وشەو واتا بکەن.

باسی حەوتەم: کورتبڕی

عەرەب (أیجاز)ی پێدەڵێن.. لە ڕووی وشەییەوە کورتبڕی بە واتای کورتکردنەوە دێت، کە دەڵێن: فلان لە کورتی بڕییەوە.. مەبەست ئەوەیە: فلان قسەکانی خۆی کورتکردەوەو ئەنجامەکەی بە زوویی گەیاند.. لە ڕووی زاراوەییشەوە، هەر نزیکە لە واتا وشەییەکەی، لێرەدا مەبەست لە کورتبڕی ئەوەیە: بە وشەی کەم واتای زۆر بگەیەنرێت، بەو مەرجەی چ کەموکوڕییەك لە ئەدای قسەکانەوە نەبێ، تەفتازانی گوتوویەتی: ((کورتبڕی ئەوەیە وشە کەمتر بێت لە مەبەستی بنجی و واتاشی تەواو بێت))[1]، ئەوەش دوو جۆری سەرەکیی هەیە، بریتینە لە: کورتبڕی بە لابردن (ایجاز حذف) و کورتبڕی کورتکردنەوە (ایجاز قصر).

یەکەم: کورتبڕی بە لابردن (ایجاز حذف)

((ئەم جۆرەیە، کە بە لابردنی بەشێکی ئەو گوتەیە درووست دەبێت، کە بە هۆیەوەی گوزارشت لە واتای مەبەست دەکرێت، لەگەڵ بوونی ئەو قەرینەیەی ئاماژە بۆ ئەو لابراوە دەکات))[2]، مەبەستیش لە قەرینە ئەو هۆکارەیە، کە ئەوە ئاشکرا دەکات، ئەم دێڕە، یان ئەو دەربڕینە شتێکی لابراوە، ئەوەش زیاتر لە جۆرێکی هەیە، یەك لەو جۆرانە (قەرینەی ڕێزمانی)یە، کە لێرەدا ڕێزمان ڕوونکەرەوەی دەربڕنە لابراوەکەیە، چونکە شتێکی حسێبۆکراو لابراوە، بۆ نمونە:

لەم حەبس و کەمەندە فیکری دەرچوون

مومکین نییە، من یەکم ئەوان دوون... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٧.

لە نیوە دێڕی دووەمی ئەم دێڕەدا وشەی (چونکە) لابراوە، دەنا ڕستەکە ڕستەیێکی لێکدراوە، دەبوو بەم شێوەیە بێ:

لەم حەبس و کەمەندە فیکری دەرچوون

مومکین نییە، چونکە من یەکم ئەوان دوون

---

[1] د. داود سلوم و د. عمر الملا حویش، نصوص النظریة البلاغیة (في القرنین الثالث والرابع للهجرة)، مطبعة الأمة، بغداد، ١٣٩٧هـ، ١٩٧٧م، ص ٢٤٢.

[2] د. بن عیسی باطاهر، البلاغة العربیة مقدمات وتطبیقات، ص ١٦٣.

قەرینەش لێرەدا ڕێزمانییە، ئەوەیە لە ڕستەی لێکدراودا، کە شاڕستەو پاڕستە هەنە، پاڕستە بە ئامرازێکی لێکدەر دەست پێدەکات، کە لە دێڕە شیعرەکە وەکو دەبینین لابراوە.

چەند شێوەیێکی کورتبڕی بە لابردن

١ـ لابردنی پیت لە وشە

عادەتی گرتووە عوششاقی نەبێ هەڵناکا

وەرنە بۆ کوشتنیان نیمەنیگاهێکی بەسە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا١١٤.

(وەرنە) لە باری درووستدا (وە ئەگەرنا)یە، کورتکراوەوەتەوەو چەند پیتێکی لابراوە.

٢ـ لابردنی ڕاناوی لکاو

چۆنت کە ئەکرد کافری موتڵەق بە موسڵمان

بەو نەوعە موسڵمانە ئەکەن ئێستە بە کافر.. دیوانی حەمدی، لا ٣٠.

ڕاناوی (ی)ی لکاوی کەسی سێیەمی تاک، کە شوێنی (موسڵمان)ی ڕستەی دووەمی گرتۆتەوە، کە ئەو (ی)یە دەبوو بچێتە سەر بەشی یەکەمی فرمانی (ئەکەن) و ببێتە (ئەیکەن)، بەڵام ئەم (ی)یە لەبەر کێشی هۆنراوەکە لابراوەو کورتکراوەتەوە، واتاکەش وەکو خۆیەتی.

٣ـ لابردنی ئامرازی کۆ

ئەو وەکو ئێمە نین بە ئیدراکن

صاحێبی نوسخەیی گەڵێ چاکن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٩.

(ان)ی نیشانەی کۆ لەسەر ڕاناوی (ئەو) لابراوە، دەنا ئەمە بۆ کەسی سێیەمی کۆیە، دەبوو (ئەوان) بێ.

٤ـ لابردنی وشەی پرسی چۆن

چۆن زمانی خامە نەشکێ نەپچڕێ ڕشتەی خەیاڵ

کاسەیی پڕ مێشکی کەللە بۆ نەبێ یەکسەر بەتاڵ... دیوانی حەمدی، لا ٥٦.

(چۆن نەپچڕێ ڕشتەی خەیاڵ) ڕاستە، لە سەرەتای ئەم ڕستەیە لەبەر کێشی هۆنراوەکە، وشەی پرسی (چۆن) لابراوە.

٥ـ لابردنی فرمانی ناتەواو

سەقفی وەکو گەردوونە شکاففی وەکو ئەنجوم

پەردەی وەکو ئەدواری سەما ئەتڵەسی سەوزە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٠٨.

(وەکو ئەنجومە) درووستە (ە)ی فرمانی ناتەواو لابراوە.

٦ـ کورتکردنەوەی فرمانی داخوازی

ئەو بە ئەم ئەم بە ئەو دەڵێ کاکە

سەیری قانونی حاجی چەند چاکە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٤.

واتە: سەیری قانونی حاجی بکە، چەند چاکە. (بکە) فرمانی داخوازییە، لابراوە.

٧ـ لابردنی ئاوەڵفرمانی چۆنی

کە پیربووم تێگەیشتم دەستی گرتم

لە کەسب و کار و تەحصیلی مەعانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٧.

واتە: کە پیربووم تێگەیشتم (چۆنی) دەستی گرتم.. (چۆن) ئاوەلفرمانی چۆنییەو لابراوە، واتاش وەکو خۆی ماوەتەوە.

٨ـ لابردنی ڕستە

ڕاستە دڵ خەستەوو بێچارە وەکو نەرگسی تۆ

نەرگسی مەستی ئەتۆ بەس نییە خوابێکی هەیە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١١٩.

لە نیوەدێڕی دووەم ڕستەی (بەڵام دڵی خەستەی من ئەو خوابەیشی نییە) لابراوەو بە تەنیا ڕستەی (نەرگسی مەستی ئەتۆ بەس نییە خوابێکی هەیە) هێنراوە، چونکە: نەرگسی تۆ بەس نییە ئەوەی هەیە، واتا هی من ئەوەیشی نییە.

٩ـ لابردنی بکەر

نییە لە مومکینی ئیمکان خەتاو و سەهوی نەبێ

بە غەیری خواجەیی دیوانی ﴿علم الأسما﴾... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٣٦.

واتە: (هیچ یەكێك نییە لە مومكینی ئیمكانا خەتاو سەهوی نەبێ)، (هیچ یەكێك) بكەرەو لابراوە.

١٠- لابردنی تەواوكراو (مەوسوف)

لە حیلە حیلی كەحێل و لە بارە باڕی مەڕان

لە دەنگی قۆڕەیی گا جووت و بۆڕەیی مانگا... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٣٤.

خۆی لە حیلە حێلی (ئەسپی كەحێل)ە، ئەسپ مەوسوفەو كەحێل سیفەی تەواوكەریەتی، كەچی مەوسوف لابراوەو بە تەنیا سیفە تەواوكەرەكەی وەكو سیفەتێكی ڕوونكەرەوە بۆی ماوەتەوە، وایلێهاتووە سیفەت ئەركە ڕێزمانیەكەی مەوسوفیشی پڕكردۆتەوە.

١١- لابردنی تەواوكەری ناوی

هەر سێ كوڕی كردییانە مەسكەن

ئەو جێ و مەكانە میسلی گوڵشەن... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ١٩٥.

درووستەكە: هەر سێ كوڕی (نوح) كردییانە مەسكەن، (نوح) ناوە تەواوكەری ناوەكەی پێشە خۆیەتی، لابراوە.

١٢- لابردنی تەواوكەری بە یاریدە

میللەتیش هێند كەرن وەكو جاران

دەستیان ماچ دەكەن دەڵێن قوربان... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٢١٤.

واتە: دەستیان ماچ دەكەن (پێیان) دەڵێن قوربان، پێ: ئامرازی پەیوەندییە.. یان: ڕاناوی لكاوە بۆ كەسی سێیەمی كۆ، تەواوكەری بەیاریدەیە، لابراون.

دووەم: كورتبڕی كورتكردنەوە (ایجاز قصر)

ئەمەیان ئاماژە (اشارة)یشی پێدەگوترێت، ((ئەوەیە وشەی كەم واتای زۆر بگەینێ، یانیش دەربڕینە كورتەكان مانای زۆر لەخۆ بگرن، بێ ئەوەی هیچ وشەو لەتە وشەیەكیش بڕدرابن))[1]. بۆ نمونە لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە: ﴿الا له الخلق والأمر﴾..

---

[1] د. عبدالعزیز عتیق، علم المعاني، دار النهضة العربیة، بیروت ـ لبنان، دون سنة الطبع، ص ١٧٦.

دەبینین ئەم ئایەتە پیرۆزە بەم دوو وشەیەی ﴿خەلق و ئەمر﴾ە واتایێکی زۆری لەخۆدا کۆکردۆتەوە، دەگێڕنەوە ئیبن و عومەر کە ئەمەی خوێندۆتەوە گوتوویەتی: ئیتر ئەو کەسەی شتێکی بۆ ماوەتەوە؟! با داوای بکات.[1]

دەمێکە ئینتیزاری هاتنی دەورو زەمانێکم

لە دوونانم فەرقکا چونکە من موحتاجی نانێکم... دیوانی حەمدی، لا ١٧٤.

(دوونان) وشەیێکە، بەڵام ئەم وشەیە ژمارەیێك خەڵکی نزم و خراپ و ناپەسندی لێکجیای لەژێردا کۆدەبێتەوە، وەکو: دز، درۆزن، دووڕوو، داوێن پیس، زمان پیس، ناتێگەیشتوو، هتد، شاعیر هەموو ئەوانەو زیتریشی لەژێر ئەم وشەیەدا کورتکردۆتەوە.

مەڵێن بێکارەبوو حاجی لە ڕۆما

ئەمن پیاوم لەنێو شاری ژنانم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٦.

لەم دێڕەدا ڕستەی (ئەمن پیاوم)، ڕاستە دوو وشەیە، بەڵام ئەم دوو وشەیە واتایانێکی زۆر دەگەینن، چونکە پیاو لە خودی خۆیدا خاوەنی واتای زۆرە، پێشینان گوتوویانە، پیاو واتە: ئەو کەسەی کە ئەو سیفەتانەی تێدابێ:

١ـ خاوەنی پەیمانی خۆی بێ.

٢ـ هەقخواز بێ و هەر بە چاوی هەق بۆ شتەکان بڕوانێ و لەبەر هیچ هۆکارێك لە هەق لانەدا.

٣ـ جورئەتی ئەوەی هەبێ ئەو هەقەی لایەتی بیگەینێ و بەرگری لێ بکا.

ئیتر هەندێ لە زانایانی کۆن گوتوویانە، ئەو کەسەی ئەو سێ سیفەتانەی تیا بێ، ئەگەر (مێ)یش بێ هەر (پیاو)ەو ئەو کەسەیشی ئەو سێ سیفەتانەی تیا نەبێ، ئەگەر (نێر)یش بێ، هەر بە (پیاو) ناژمێردرێت.

جەژنی چی هەر ماتەمێکی ڕووتە شین و گریەیە

تا هەڵێ ڕۆژێ کە کوردیش پێی بڵێ جا ڕۆژمە... دیوانی حەمدی، لا ١٦٣.

(ڕۆژمە) بە واتا ئەو ڕۆژەمە، کە تیایدا بە ئاواتەکانی خۆم دەگەم، ئەوەی ساڵەهایە لە هەرچی و چییەك خەوم پێیەوەی بینیوە، ئێستاکە بە دەستی دێنم، ئێستاکە ئیتر دەسەڵاتم هەیەو هەلم بۆ هاتۆتە پێش ئیتر ئارەقی ڕابردوو بسڕم و چی و

---

[1] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، لا ١٧٧.

چی بکەم...هتد، بەم شێوەیەش ئەم وشەیە واتاییێکی فراوانتر لە واتای خودی خۆی دەگەیەنێت.

دیارە هەندێ کەسی وەکو (ئیبنوقەییمی جۆزی) ئەم باسەی بە وەکو خوێی ئاخاوتن و دووڕپو گەوهەری شیعر و پەخشان داناوە، هەندێ نمونەی درکە (کینایە)یشی خستۆتە ژێر ئەو ناونیشانە[1]، بەڵام بە ڕای ڕەوانبێژانی تر و بە ڕای منیش ئەگەر بێت و ئەم باسەی (کورتبڕی کورتکردنەوە)، یان (ئاماژە) بە هونەرێکی سەربەخۆ بژمێرین، ئەوا نابێ درکە (کینایە) بە (ئاماژە) دابنێین، چونکە لە لایێك درکە باسێکی سەربەخۆیە، لەو لاشەوە ڕاستە هەموو درکەییێك (ئاماژە)یە، بەڵام هەموو (ئاماژە)ییێك درکە نییە، چونکە درکە لە سنووری ڕستەدایەو ئاماژە لە سنووری تاکە وشەدایە. لەلایێکی دیکەوە خۆ ئەگەر درکەمان خستە ژێر ئەو ناونیشانە، بەوە کەوابێ درکە دەبێ وەکو باسی سەربەخۆ نەمێنێت و لەژێر ئەم ناونیشانە مامەڵەی لەگەڵ بکرێت، بەوەش بێگومان واقیعێك کە زانستەکانی ڕەوانبێژی دۆخیان پێوە گرتووە لەبار دەچێت و ئیتر بەم شێوەیە، دەشێ زۆرێکی باسەکانی تریش لە ناو هیدیکە بتوێنەوە.

جوانی کورتبڕی

١- بە دەربڕین و وشەی کورت و پوخت واتای زۆر و دەوڵەمەند پێشکەش دەکات.

٢ــ کارێکە پڕ لە داهێنانەو خەڵکی سادە بە سادەیی تێیدەگات و خەڵکی خوێندەواریش هەست دەکات، کە ئەم دەربڕینە کورتە واتاییێکی زۆر و جوانی هەڵگرتووە، ئەوەش ئەدەبی داهێنەر درووست دەکات.

پوختەی ئەم باسە

کورتبڕی بەخشینی واتایە بە وشەی کەمتر لە واتاکە، بێ ئەوەی واتاکەش کەم بکات، دوو جۆری بە لابردن و بە کورتکردنەوەی هەیە، لای ئەو شاعیرانە بۆ جۆری یەکەم زیاتر لە (١٢) شێوەیان بەرجەستەکردبوو و جۆری دووەمیشیان هەر بەرجەستەکردبوو، بەشێکی زۆری شیعرەکانیان لەو حاڵەتی کورتکردنەوەیە سوودی وەرگرتووەو بووەتە دەقی ئەدەبی.

---

[1] بڕوانە: د. أنعام فوال العكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ١٤٧.. ئەویش لە: ابن قيم الجوزي، الفوائد المشوق الى علوم القران و علم البيان.

باسی هەشتەم: درێژبڕی

عەرەب (الأطناب)ی پێدەڵێن.. پێچەوانەی (کورتبڕی)یە، ((ئەوەیە وشە زیاتر بێت لە مەبەستی بنچی، ئەمەش لەبەر گەیاندنی سوودێك))[1]، زانایانی نوێش بە شێوازی دیکە، هەر ئەوەیان گوتووە: ((بریتییە لە زیادی وشە لە واتا بۆ بەهێزکردن و جەختلەسەکردنەوەی))[2]، بۆ نمونە:

مەغرووری بە دوو پارەوە پارت لە فیکر بێ

ساڵێکی تریش هەر هەیە بێ خاکت بەسەر سەر... دیوانی حەمدی، لا ٢٩٩.

لە نیوەدێڕی دووەمدا، (خاکت بە سەر)، واتای تەواوی گەیاندووە، (سەر)ی دوایی زیادەو هیچ لە واتای زیادنەکردووە، بەڵام واتای بەهێزو تۆخترکردتۆتەوە، ئەوەش درێژبڕییە.

چەند شێوازێکی درێژبڕی

درێژبڕی چەند شێوازێکی هەیە، لەوانە (حەشو) و (ئیغال)ن، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر هەردووکیان:

یەکەم: حەشو

لە حەشوی عەرەبی هاتووە، عەرەب خۆیان (اعتراض) و (حشو)شی پێدەڵێن.. ((ئەوەیە کە قسەکەر بەر لە تەواوکردنی ئاخاوتنەکەی شتێکی تر دەڵێت، مەبەستە سەرەکییەکەی بەبێ ئەو شتەی ترەش وەدی دەهات))[3]، دیارە لێرەدا ئەوەی گرنگ بێ، ئەوەیە: حەشوەکە دەشێ وشەیێك و یان زیاتر و یانیش ڕستەیێك بێت.. بۆ نمونە:

دڵ کە دەربەندی حەیاو و نەنگ و نام و عارییە

ئەو قصوری کردووە، دێ ئارەزووی نازی دەکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٤.

---

[1] سعدالدین التفتازاني، کتاب مختصر المعاني، ص ٢٥٣.

[2] محمد طاهر اللاذقي، علوم البلاغة، ص ١١٥.

[3] ابي عبدالله محمد بن ابي بکر الرازي، روضة الفصاحة، تحقيق: د. خالد عبدالرؤف الجبر، الطبعة الأولى، دار وائل للنشر، ٢٠٠٥م، ص ١٣٤.

مەبەستی شاعیر گلەییکردنە لە دڵ، بەڵام هەر لە سەرەتای قسەکەیدا، دوای ئەوەی باس لە دڵەکەی دەکات، پەرچەڕستەیێك دێنێ، ئینجا دەگەڕێتەوە سەر باسی دڵەکەی، لە ڕاستیشدا ئەم پەرچە ڕستەیە زیادە، چونکە مەبەستەکەی بەبێ ئەوەش هەر وەدی دەهات، ئەوەتا لە خوارەوە دەبینین:

ڕستەی مەبەست بریتی بووە لە: (دڵ قصوری کردووە، دێ ئارەزووی نازی دەکا).. ئەمەش واتای تەواوی گەیاندووە

پەرچە ڕستەکە بریتییە لە: (دڵ دەربەندی حەیاو و نەنگ و نام و عارییە).. ئەمەش زیادەیە و درێژبڕی بەرهەم هێناوە.

جۆرەکانی حەشو

حەشو لە ڕووی نرخەوە سێ جۆری هەیە، بریتینە لە:

١ـ حەشوی جوان (الحشو المليح).. ((ئەو حەشوەیە، کە زیادییەك بە واتا بنجییەکە و جوانییەك بە وشەکان دەدات، شیعرەکە بە هۆیەوەی پوختتر و ئاخاوتنەکەش بە هۆیەوەی ڕەوانبێژتر دەبێ))[1]، بۆ نموە:

ئەگەر جەننەت بە مەیلی تاقە شێخێکی خودا کا بەش

خودا شوکرە هەموو جەننەت بکا بۆ خۆی بە تەنها بەش... دیوانی حەمدی، لا ٣٢٥.

(هەموو) لە نیوە دێڕی دووەمدا، کە چووەتە سەر (جەننەت) حەشوێکی جوانە، چونکە زیادییەکی بە واتا بنجییەکە و جوانییەکی بە وشەکان داوە، شیعرەکە بە هۆیەوەی پوختتر و ئاخاوتنەکەش بە هۆیەوەی ڕەوانبێژتر بووە.

٢ـ حەشوی ئاسایی (الحشو المتوسط).. ((ئەو حەشوەیە، نە زیادەڕەویی ڕووتەو نە سوودێکیش بە واتا دەگەینێ))[2].. بۆ نمونە:

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

موریدان مەست و سەرخۆشن لە نەشئەی بادەکەی دەستی

مەلائیك جوملە بیٚ هۆشن بە نازی چاوی پڕ ڕەمزی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٦٠.

(مەست) واتای گەیاندووە، وشەی (سەرخۆش) کە لە دوای ئەو هاتووە، زیادەیە، چونکە نە واتای فراوانکردووە، نە زێدەڕەویشی بەرهەمهێناوە، وەسفەکە هەر هەمان وەسف ماوەتەوە، بەوەش حەشوی ئاسایی بەرهەمهاتووە.

٣ـ حەشوی زیاد (الحشو القبيح).. ((ئەو حەشوەیە، کە هەر لە بنجدا چ سوودی نییە، بەڵکو شتێکی زانراوەو بیٚ ئەوەی بگوترێ، هەموو کەسێك دەیزانیٚ))[١]، لەمەشدا نمونەییێکم نەدۆزیتەوە، ئەوەش بەڵگەی بەهێزی و جوانی شاعیریەت و شیعرەکانی ئەم شاعیرانەیە.

دووەم: ئیغال

جۆرێکی دیکەی درێژبڕییە، ((بریتییە لەوەی هۆنراوە بە شتێك بە کۆتابیٚ، بەبیٚ ئەو شتەش واتا گەیشتبیٚ))[٢]، بەڵام ((ئەم شتە یان بۆ زیادە موبالەغەیە، یانیش بۆ زیادە جەختکردنەوەیە، لە درووستکردنی لێکچوواندندا))[٣]، لە شیعری ئەم دوو شاعیرانەش نمونەی ئەمجۆرانە بەرجەستەبوونە، بۆ نمونە:

١ـ بۆ زیادە جەختکردنەوە

تۆ دەزانی خۆ هەتیویت صەبر بیٚ (حاجی) نییە

بۆچی مەنعی لیٚ دەکەی گەووادی بیٚ دین، هەی تەرەس... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٨.

---

[١] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[٢] د. عبدالمتعال الصعيدي، بغية الأيضاح لتلخيص المفتاح في علوم البلاغة، مكتبة الأداب، القاهرة، ١٤١٢هـ، ١٩٩١م، ص ١٢٠.

[٣] الخوري بولس عواد، العقد البديع في فن البديع، تحقيق وتقديم: د. حسن محمد نورالدين، الطبعة الأولى، دار المواسم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت ـ لبنان، ٢٠٠٠م، ص ٢٠٤.

لە نیوەدێڕی دووەمدا (هەی تەرەس) بۆ زیادە موبالەغەیە لە ناشیرنکردن، دەنا کەسێك گەوادی بێ دین بێ، دیارە تەرەسیشە، ئیتر پێویست نەبوو، (هەی تەرەس) بێتەوە.

٢ـ بۆ وێناندنی حاڵەتەکە

بۆ تەماشای بەلەك و زەندی سپی و چاوی بەڵەك

نیشتووە لەم دەرە عاشق، وەکو حاجی لەك لەك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٠.

لە نیوەدێڕی دووەم (وەکو حاجی لەك لەك) ئەگەر نەشهاتبووا، واتاکە گەیشتووە، بەڵام ئەمە بۆ وێناندنی حاڵەتەکەو بۆ درووستکردنی لێکچوواندنێك، کە واتاکە قووڵتر دەکاتەوە هێنراوەتەوە.

جوانی ئیغال

١ـ لە ڕووی کێش و سەرواوە دێڕەکە ڕێك و جوان دەکات.

٢ـ لە ڕووی واتاوە فراوانییەکی دیکە دەبەخشێت.

تێبینی

شایانی باسە (ئیغال) جۆرێکی (حەشوو)ە، بەڵام تایبەتە بە دوا دێڕی هۆنراوە، بۆیە دەتوانین بڵێین: (هەموو (ئیغال)ێك (حەشوو)ە، بەڵام هەموو (حەشوو)ێك (ئیغال) نییە.

پوختەی ئەم باسە

درێژبڕی پێچەوانەی کورتبڕییە، بەخشینی واتایە بە وشەی زۆرتر لە واتاکە، بێ ئەوەی واتاکەش زۆر بکات، دوو جۆری حەشو و ئیغالی هەیە، هەریەکەو چەندین شێواز و ڕێگەی بەرهەمهێنانیان هەیە، هەردوو شاعیر بەشەکەی دیکەی شیعرەکانیان، کە لە کورتبڕی دەربازی بووە و یەکسانیشی تیا بەرجەستە نەبووە، بە درێژبڕی بەرهەمهاتووە.

بەشی دووەم: ڕوونبێژی

پێناسە

ـ لە ڕووی وشەییەوە: (ڕوونبێژی) وشەیێکی لێکدراوە، پێکهاتووە، لە (ڕوون) کە سیفەتێکە تایبەتە بە (ئاو)، دەگوترێت (ئاوێکی ڕوونە)، واتە: بێگەردەو چ تۆز خۆڵ و پیسییەکی تێدانییە.. لەکەڵ (بێژی) ئەمەش پێکهاتووە لە (بێژ)ی ڕەگی چاوگی (بێژتن) و (ی)ی درووستکەری (ناوی واتایی).. بەم شێوەیە بەسەریەکەوە (ڕوونبێژی) واتە: ئەو گوتەو ئاخاوتنەی لە ڕووی واتاوە ڕوون و ئاشکرایەو بێ گرفت و ئاڵۆزییە.

ـ لە ڕووی زاراوەییەوە : (ڕوونبێژی) ناوی یەکێکە لە زانستەکانی (ڕەوانبێژی) عەرەب (البيان)یان بۆ بەکارهێناوە، لە کتێبی ڕەوانبێژانی کۆنی عەرەب بە هەموو (بەلاغە) دەگوترا (البيان)،[1] هەشیان بووە واتاناسی جیاکردۆتەوەو ڕوونبێژی و جوانکاریشی بە ڕوونبێژی ناوبردووە[2]، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەم زاراوەیە هەر مایەوە بۆ ناوی هەموو ڕەوانبێژی، تا لە سەدەی پێنجی هیجری عەبدولقاهری جورجانی هات، ئەو لە کتێبەکانی خۆیدا (أسرار البلاغة) و (دلائل الأعجاز) بنەماکانی بەلاغەی عەرەبیی داڕێشت، لەوێدا ئەو زانستەی (بیان)ی لە زانستەکانی تر جیاکردەوە، بەڵام هێشتاش زۆر شتی زیادی هەر خستبووە سەر ئەو بەشە.[3]

زانایان پێناسەی زۆریان بۆ ڕوونبێژی کردووە، هەیە گوتوویەتی: ((زانستێکە بە هۆیەوەی گەیاندنی تاکە واتا بە ڕێگەی لە یەکدی جیاو لە ڕووی واتاوە ڕوون دەزانرێت))[4]، واتە: زانستێکە، بە هۆیەوەی خەڵکی فێری گەیاندنی تاکە واتایێك دەبن، بە ڕێگەی لەیەك جیا، بە ڕوون و ئاشکرایی و بە شێوازێکی جوان. ئەمەش هەر

---

[1] طبانة بدوي، علم البيان، بيروت، دار الثقافة، ١٤٠١هـ، ١٩٨١م، ص ١٤.

[2] الخطيب القزويني، الأيضاح في علوم البلاغة، طبعة أيران، دون سنة الطبع، ص ٩.

[3] د. علي سلوم، بلاغة العرب، الطبعة الثانية، دار المواسم، بيروت، لبنان، ١٤٢٥هـ ـ ٢٠٠٤م، ص ١٦٩.

[4] سعدالدين مسعود بن عمر التفتازاني، المطول شرح تلخيص المفتاح، الطبعة ألأولى، دار أحياء التراث العربي، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م، ص ٥٦.

ئەوەیە، کە دەڵێت: ((زانستێکە لێیەوەی فێری ڕووەکانی دەربڕین لە واتای مەبەست دەبین، بە هەردوو واتای وشەی بۆدانراو و واتای ئەقڵیش پێکەوە)).[1]

ئەم پێناسانەی کۆنەکان لە ماهییەت و ڕۆحی ئەو بەشەی ڕەوانبێژی سەرچاوەی گرتووەو نرخ و بەهای ئەو زانستە بەدەردەخەن، بەڵام لای نوێکانیش بە شێوەیێکی دیکەی ئاسان، کە هونەرەکانی ئەو زانستە دەگرێتەوە، پێناسەی ڕوونبێژی کراوە، بەوەی کەوا: ((زانستێکە تیایدا لە لێکچوواندن و خوازەو درکە دەکۆڵدرێتەوە))[2].

ئەو ڕێگایانەی لێرەدا مەبەستن بۆ گەیاندنی واتا، یان (درووست) و یان (لێکچوواندن) و (خوازە) و (درکە)ن، کە ئەمانە لە ڕووی ڕوونی واتایانەوە بۆ گەیاندنی ئەو تاکە واتایەی مەبەستە، لێکجیاوازن، هەندێکیان ڕوون و هەندێکیان زۆر ڕوونن، هەندێکیان درووست و هەندێکیان خوازەیین، هەنێکیان ئاشکراو هەندێکیان نواندنێکی جوانیان لەخۆگرتووە، بۆ نمونە بۆ گوزارشتکردن لە ڕستەی (پیاوە باشەکان هاتن)، دەشێ بگوترێ:

- پیاوە باشەکان هاتن. (ئەمە ڕستەیێکی درووستە و واتای ڕوون و ئاشکرایە)

- ئەو پیاوانە هاتن، کە لە باشیدا دەڵێی فریشتەن. لێکچوواندنی ڕەهای درێژە (تەشبیهی مورسەلی موفەصصەل)ە.

ـ ئەو پیاوانە هاتن، کە لە باشیدا فریشتەنە. لێکچوواندنی جەختاوی درێژە (تەشبیهی موئەککەدی موفەصصەل)ە.

- ئەو پیاوانە هاتن، کە دەڵێی فریشتەنە. لێکچوواندنی ڕەهای پوختە (تەشبیهی مورسەلی موجمەل)ە.

- ئەو پیاوانە هاتن، کە فریشتەنە. لێکچوواندنی جەختاوی پوختە (تەشبیهی موئەککەدی موجمەل)، یان (تەشبیهی بەلیغ)ە.

- فریشتەکان هاتن. (خوازەی زمانی، لە جۆری (خواستن)ە.

- فریشتە هاتوونەتە نێومان. (درکەیە)، ئەمە چونکە دەشێ بەو واتایە ئاینیە هاتبێت، کە (فریشتە دێن و لە دەوروبەری کۆڕەکانی زیکری خودا کۆدەبنەوە)، کە

---

[1] ركن الدين محمد بن علي بن محمد الجرجاني، الأشارات والتنبيهات في علم البلاغة، ص ١٣.

[2] محمد بن صالح العثيمين، شرح دروس البلاغة، تأليف: ناصف، سلطان محمد، محمد دياب، مصطفى طموم، الطبعة الأولى، دار ابن الجوزي، مصر، ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م، ص ٩٠.

ئەمە واتای درووستە، یانیش بە واتای درکەیی هاتووە، واتە: پیاوی وەکو فریشتە پاك هاتوونەتە نێومان.

بە کورتی: ڕوونبێژی بەشێك، یان زانستێکی سەرەکی ڕەوانبێژییە، بریتییە لە کۆمەڵێك بنەماو یاسا، بە هۆیانەوە تاکە واتایێك بە ڕێگای زۆری لەیەك جیاو یەك لە یەك ڕوونتر و جوانتر، پێشکەش دەکرێت، زیاتر لە هونەرێکی هەیە، بریتینە لە لێکچوواندن و خوازەو درکە.

باسەکانی ڕوونبێژی

باسەکان، یان بنەڕەتەکانی ڕوونبێژی بە پێی ڕای کۆی زانایان چوارن، لەوانە: ((دوویان خودینە، بریتینە لە خوازەو درکە، یەکێکیشیان هۆکارە، کە لێکچوواندنە، یەکێکیشیان بەشێکە لە بنەڕەتێك، ئەویش خواستنە)). [1]

بۆیە ڕوونبێژی لای کۆنەکان لە سێ باسدا کورتکراوەتەوە، ئەوانیش بریتی بوونە لە:

باسی یەکەم: لێکچوواندن (التشبیه)

باسی دووەم: خوازە (المجاز)

باسی سێیەم: درکە (الکیناية)

هەرچی خواستنە وەکو بەشی خوازەی زمانی خراوەتەڕوو، بەڵام ڕەوانبێژانی نوێ زۆریان (خواستن)یان وەکو باسێکی سەربەخۆ خستۆتە ڕوو، ڕاستە سەر بە (خوازە)یە، بەڵام لەبەر ئەوەی بەشێکی گەورەو فراوانی (خوازەی زمانی)یە، دەرکەوتنیشی هێندەی باسێکی سەربەخۆ کەمتر نییە، بۆیە ئاساییە وەکو باسێکی تایبەت تیشکی بخرێتە سەر، لەسەر ئەو بنەمایە، کە ئەمە بڕوای منیشە سەبارەت بەو باسە، بۆیە من باسەکانی ئەم بەشەم بەم شێوەیە دابەشکرد:

باسی یەکەم: لێکچوواندن (التشبیه)

باسی دووەم: خوازە (المجاز)

باسی سێیەم: خواستن (الأستعارة)

باسی چوارەم: درکە (الکیناية)

---

[1] ـ عمر خطاب (بلاغي مصري، حاصل على الماجستير)، مقالة: البيان البلاغي عند العرب موضوعه و مكانه من البلاغة، شبكة الفصيح للعلوم العربية، ٢٠٠٩/٣/٢٦. (أنترنيت)

باسی یەکەم: لێکچوواندن (تشبیه)

چوونە ناو باس

لێکچوواندن بە پێی بۆچوونی ڕەوانبێژان، ڕەنگبێت یەکەمینی ئەو هونەرانەی ڕەوانبێژی بێت، بەر لەوەی ئەو زانستە ئاشکراکرابێت و هونەرەکانی دەستنیشان کرابێت، یان باشتر بڵێین بەر لەوەی نووسین داهێنرابێت، ئادەمیزادە سەرەتاییەکان پەنایان بۆ بردبێت، ئەمەش بۆ ئەوەی وێنەی درووستی مەبەستەکانیان، یان هیچ نەبێ وێنەیەکی نزیك لەو مەبەستەی هەیانەو وەکو بیر لە مێشکیانە، لە ڕێگەی لێکچوواندنەوە بیگەیننە بەرامبەرەکانیان، ئیتر لەو ڕۆژەوەو تا ئێستاش ئەم هونەرە لە ئەدەب و قسەی ئاسایی خەڵکیش بەردەوام سوودی لێوەردەگیرێت، تاوەکو ئادەمیزادیش مابێت، ئەو هونەرە هەر دەمێنێ و کەس نەتوانێ فەرامۆشی بکات. بۆیە گوتویانە لێکچوواندن: یەکێکە لە کۆنترین شێوەکانی ڕوونبێژی و هۆکارەکانی خەیاڵ و نزیکترینیانە لە تێگەیشتن، لەبەرئەوەشە هەندێکی ڕەوانبێژان بە یەکێکی ئەو هونەرانەیان داناوە، کە قۆناغەکانی یەکەمی وێناندنی ئەدەبی و پەیوەندی دروستکردنی نێوان شتەکانی وەئەستۆ گرتبێت.[1]

بەڕای من ئەو هونەرە دوورنییە، بەبێ بیرلێکردنەوە، یان بەبیرکردنەوەییێکی کەم کەوتبێتە نێو ئاخاوتنی ئادەمیزادە سەرەتاییەکانەوە، چونکە ویستوویانە ئاخاوتنەکانیان ڕوونتر بێت، تا مەبەستیان ڕوونتر بکەوێتە بەر گوێ، بۆ نمونە: باوك هەمیشە بە کوڕەکەی گوتووە: (کوڕی خۆم ئازایە)! بەڵام ئەو ئازایەتییە شتێکی بەرجەستە نەبووە لە کوڕەکەی و کەس نەیزانیوە بڕەکەی چەندە، بە واتایێکی دی: ئەگەر دوو کەسی ئازاو ترسنۆك بە تەك یەکەوە وەستابن، کەس نەیزانیوە ئازاکە کامەیەو ترسنۆکەکە کامەیە، بەڵکو بە پێچەوانەوە لە ڕووخساردا لەوانەبووە ترسنۆکەکە جوانتریش کەوتبێتە بەرچاو. لەولاشەوە ئادەمیزاد وای بینیوە شێر ئازاترینی گیاندارانی دەوروبەرییانە، بۆیە ڕۆژێکیان لە بڕی ئەوەی گوتبی، کوڕەکەم

---

[1] د. احمد مطلوب، فنون بلاغیة (البیان والبدیع)، الطبعة الأولى، دار البحوث العلمیة، الکویت، ١٣٩٥هـ، ١٩٧٥م، ص٢٧.

ئازایە، ئەمجارە گوتوویەتی: کوڕەکەم شێرە! لەوەشدا چێژێکی خۆشی وەرگرتووە، چونکە گوتەکەی ڕوونتربووەو مەبەستەکەی باشتر هاتۆتە دی. دوای ئەوەش بە تێپەڕینی کات، ئەم جۆرە لێکچواندنە بەرهەمهێنراوە، ئەمجارە بە پێی مەبەستەکانیان ئادەمیزاد یەکتریان بە گیاندارەکان و دار و بەرد و ئەستێرەو مانگ و خۆر و شتەکانی دیکەی دەوروبەرییان چواندووە، گوتوویانە: فلان سەگە! فیسار گورگە! ئەو پیاوە مەیمونە! ئەویان ڕێوییە! ئەمەیان کۆترە! ئەوە گامێشە! ئەو بەرازە! ئەمە کوندەبۆیە! ئەو منداڵە گوڵە! ئەم پیرەژنە فریشتەیە! ئەو پیاوە پەپوولەیە! ئەم ڕووە ڕووی مانگە، ئەوە خۆرە، ئەمە مانگەو بەم شێوەیە، تا وای لێهاتووە ئەم لێکچواندنە بووەتە شێوازێکی دەربڕین، ئیتر چ قسەکەرێك لە نووسین بێ، یان لە ئاخاوتن نەیتوانیوە بەبێ سوودوەرگرتن لەم هونەرە دەربڕینەکانی خۆی درێژە پێ بدات.

دیارە لێرەدا ئەوش پێویستە بڵێم، کە: لێکچواندن باسی بنج و گرنگی ڕوونبێژی (البیان)ەو لە سەرچاوەکانی ڕەوانبێژیدا لای عەرەبەکان گرنگی زۆری پێدراوە، بە دورودرێژی جۆرەکانی لێکجیاکراونەتەوە، بەڵام لای کورد تا ئێستاش زۆر بە کەمی نەبێت تیشکی نەخراوەتە سەر.

پێناسە

وەکو خرایەڕوو لێکچواندن لە لایێك شێوازێك لە شێوازەکانی ڕوونبێژییە، بە قەد کۆنی دەربڕین کۆنە، ئەمەش چونکە نزیکترین هۆکارە بۆ ڕوونکردنەوەو ئاشکراکردن، باشترین هۆکاریشە بۆ نزیککردنەوەی واتا دوورەکان، لەلایێکی دیکەیشەوە وەکو هەر هونەرێکی تری بێجگەی خۆی بە چەندین قۆناغدا تێپەڕیوە، تیایاندا گەشەی کردووە، فراوان و دەوڵەمەندکراوە، تا وایلێهاتووە بۆ ئەمڕۆ، بووە بە یەکێك لە هونەرە زۆر فراوان و هەرە گرنگەکانی ڕوونبێژی، ئەمە وای کردووە لە بارەی (لێکچواندن)ەوە شتی زۆر بنووسرێت، لە خوارەوە هەندێ لەو شتانە دەخەینە بەرچاو:

لـه ڕووی زمانییـەوە: ((لێکـچوواندن نوواندنـە (تمثیـل)...))[1]، دەگـوترێ: وەکـو لێکچوواندن ئەمەم بەوە چوواندووە، واتە ئەمـەم بـەوە نوانـدووە. لـە زمـانی کوردیـشدا لێکچوواندن هەمان واتای لای عـەرەبی هەیـە. ئـەوەتا دەڵـێین: (ئـەم منداڵـە بـەو گوڵـە دەچێت).

ئیدی لێکچوواندنی شتێك بە شتێکی تر، واتە یەکـەمت وەکـو دووەم چـوواندووە، بـە هـۆی ئـەو سـیفەتە هاوبەشـەی لـە نێـوان هەردووکیانـە. واتـە لێکـچوواندنەکە لەبـەر سیفەتێك، یان زیاتر لە سیفەتێکی هاوبەشە، نـەك لەبـەر ئـەوەی یەکـەم و دووەم تـەواو وەکو یەك بن، چونکە ئەگەر وەهابێ، یەکەم و دووەم وەکو یەك بن، ئـەوا لێکـچوواندنی ناوێت و هەردووکیان دەبنە یەك شت.

لە ڕووی زاراوەییەوە: ئەبو هیلالی عەسکەری دەڵێـت: ((لێکـچوواندن وەسـف دانـە بەوەی یەکێکی وەسفکراوەکان جێی ئەوی تر دەگرێتەوە، بە ئەوزارێکی لێکـچوواندن (. . .) لە شیعرو لە سەرجەم گوتراوی تریشدا هەیە، تەنانەت بەبێ ئەوزاریش هاتووە).[2]

ــ (جەلالـــەدینی ســـیوتی)ش گوتوویـــەتی: ((لێکـــچوواندن گوزارشـــتکردنە لـــە هاوبەشبوونی شتێك لەگەڵ شتێکی تر))[3]، واتە هەبوونی سیفەتی شـتێکە بـە نزیکـی و هاوشێوەیی لە شتێکی تـردا، بۆچـی ئـەم شـتە بـە ئـەوی تـر دەچـوێنرێت؟ بـۆ ئـەوەی تێگەیـشتن لـە شـتە مەبەسـتەکە ڕوونـتر و جـوانتر بێـت، لەبەرئەوەشـە کەسـانی دیکـە گوتوویانـە: ((بریتییـە لـە گرێـدانی هاوشـێوەییەك لـە نێـوان دوو شـت، یـان زیـاتر، بـە مەبەســتی هاوبەشــییان لــە ســیفەتێك، یــان زیــاتردا، بــە ئــەوزارێك، کــە قــسەکەر مەبەستیەتی)).[4]

---

[1] الامام العلامة ابن منظور، لسان العرب، تصحيح: أمين محمد عبـدالوهاب و محمـد الـصادق العبيـدي، الجـزء السابع، الطبعة الثالثة، دار احياء التراث العربي — مؤسسة التاريخ العربي، بيروت ـ لبنان، ١٤١٩هـ، ١٩٩٩م، ص ٢٢.

[2] ابي هلال الحسن بن عبدالله بـن سـهل العـسكري، كتـاب الـصناعتين، تحقيـق: علـي محمـد البجـاوي و محمـد أبوالفضل ابراهيم، الطبعة ألأولى، المكتبة العصرية، بيروت، صيدا، لبنان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م، ص ٢١٣.

[3] الإمام الحافظ جلال الدين السيوطي المتوفى سنة (٩١١)هـ، عقود الجمان في علـم المعـاني والبيـان، ص ٢٧، من المكتبة الألكترونية، (أنترنيت).

[4] السيد جعفر الحسيني، اساليب البيان في القران، الطبعة الأولى، مطبعة مؤسسة الطباعة والنشر لـوزارة الثقافـة والارشاد الأسلامي، طهران، ١٤١٣هجري قمري، ص ٢٠٥.

ـ (ئەحمەد مەڕاعی)ش لە نوێکاندا بە زمانێکی ئاسان دەڵێت: ((لکاندنی سیفەتی لێچووە بە سیفەتی لەوچوو، لە واتایەکی هاوبەشیان، کە ئەمە ڕووی لێکچوونە)).[1]

بەڵام لێکچوواندن جۆری زۆرە، بۆیە پێناسەکە لای هەندێکی تر زیاتر خوردکراوەتەوەو گوتوویانە: ((بریتییە لە بڕیاردانی ئەوەی، کە: یەکێکی دوو شتەکان لە ئەقڵ، یان لە هەستدا شوێنی ئەوی تر دەگرێتەوە))[2]، دەبینین ئەم پێناسەیە دوو جۆری ئەقڵی و هەستی دەستنیشانکردووە، بەوەی کەوا لێیچوو، یان لەوچوو دەشێ ئەقڵی یان هەستی بن.. ئەمەش هەر پێناسەکەی پێشووانە، بۆ نمونە (رماني)ش گوتوویەتی: ((بەڵام لێکچوواندن ئەوەیە، کە یەك لە دوو شتەکان لە ڕووی هەست، یان ئەقڵەوە شوێنی ئەوی دیکە دەگرێتەوە)).[3]

واتە نووسەرانی نوێ چی ئەوتۆیان لە نووسەرانی کۆن زیاد نەکردووە بۆ پێناسەی لێکچوواندن، بەڵکو ئەوانیش هاتوون سوودیان لە پێناسە کۆنەکان وەرگرتووەو هەوڵیانداوە لە کۆ و پوختی ئەوان پێناسەکانی خۆیان دابڕێژن.

بە کورتی: لێکچوواندن بریتییە لە چوواندنی شتێك بە شتێکی دیکەوە، لەبەر هەبوونی سیفەتێك، یان زیاتر لە سیفەتێکی هاوبەش لە نێوان هەردوو شتدا، ئەمەش بە زیاتر لە شێوازێك پێشکەش دەکرێ، هەیانە ڕاستەوخۆ و بێ بەکارهێنانی ئەوزار و ڕووی لێکچوون، هەشیانە بە سوودوەرگتن لە ئەوزار و ڕووی لێکچوون، جا لە هەردووکیان، یان لە یەکیان.. بۆ نمونە:

. بە تڕخانی بە سەر ناچێ لەمەو پاش

لەهەر لاوە دەتان هاڕن وەکو ئاش... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٢.

لەهەر لاوە دەتان هاڕن وەکو ئاش: لێکچوواندنە، چوار بنەڕەتی لەخۆدا هەڵگرتووە، بریتینە لە:

ئەوان: لێیچووە، کە لە (ن)ی ڕاناوی لکاوی کۆتایی وشەی (دەتانهاڕن) بەرجەستەبووە

---

[1] أحمد مصطفى المراعي، علوم البلاغة، ص١٩٤.

[2] د. داود سلوم و د. عمر الملا حويش، نصوص النظرية البلاغية (في القرنين الثالث والرابع للهجرة)، ص ٢٤٤.

[3] د. أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، الدار العربية للموسوعات، الجزء الثاني، الطبعة الأولى، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م، ص ١٦٨. ئەویش لە: النكت في أعجاز القران، ص ٧٤.

ئاش: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

لە هارینی ئێوە: ڕووی لێکچوونە

. کە فرسەت کەوتە دەست غەم هێرشی هێنا وەکو شەیتان

وەها ڕێکەوت کە ڕۆژگیرانی ئەمجارە لە شەودا بوو... دیوانی حەمدی، ل١٧٦.

غەم وەکو شەیتان هێرشی هێنا: لێکچوواندنە، چوار بنەڕەتی لەخۆدا هەلگرتووە، بریتینە لە:

غەم: لێیچووە

شەیتان: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

هێرشهێنان: ڕووی لێکچوونە

بنەڕەتەکانی لێکچوواندن

وەکو لەم دوو نمونەی سەروو خرایە ڕوو، دەرکەوت بنەڕەتەکانی لێکچوواندن چوارن، ئەوانیش دابەشدەبنە سەر دوو بەشی سەرەکی و ناسەرەکی، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١ـ بنەڕەتە سەرەکییەکانی لێکچوواندن دووانن: (لێی چوو) و (لەو چوو).

٢ـ بنەڕەتە ناسەرەکییەکانی لێکچوواندن دووانن: (ئەوزار) و (ڕووی لێکچوون).

پێناسەی بنەڕەتەکانی لێکچوواندن و بەشەکانیان

١ـ بنەڕەتی سەرەکی لێکچوواندن

ئەو بنەڕەتەیە، کە لە (لێیچوو) و (لەو چوو) خۆ دەنوێنێت، بۆیەش بە بنەڕەتی سەرەکی دەژمێردرێت، چونکە بە نەمانی هەریەکە لە (لێیچوو)، یان (لەو چوو)ەکە، (لێکچوواندن)ە کە لە بار دەچێت.

أ ـ لێیچوو

شتێکە سیفەتێکی تایبەتی هەیە، بەڵام لەبەر ئەوەی بە هۆیەك لە هۆیەکان وەك پێویست بە لای بەرامبەر ئاشکرا نییە، دێین بە شتێکی تری دەچوێنین، کە بە لای بەرامبەرەوە ئاشکرایە.

ب ـ لەوچوو

ئەو شتە سیفەت ئاشکرایەیە، کە (لێیچوو)ی پێدەچووێنرێت.

٢ـ بنەڕەتی ناسەرەکی لێکچوواندن

بنەڕەتی ناسەرەکی لێکچوواندن (ئەوزار) و (ڕووی لێکچوون) دەگرێتەوە، ئەمانە ئەگەر بێت و لە نموونە لێکچوواندنەکاندا هاتبن، یان نەهاتبن، یان تەنیا یەکێکیان هاتبێ، هیچ لە (لێکچوواندن)ەکە کەم ناکەنەوە، بەڵکو چەندەی کەمتر بێن، لێکچوواندەکان بەهێزتر دەکەن، ئەگەرچی هەندێجاریش هاتنیان پێویستەو واتا ڕوونتر دەکەنەوە.

أـ ئەوزار

ئەو فرمان، یان پیت، یان ئامرازە ڕێزمانییەیە، کە بۆ لێکچوواندنی دوو بنەڕەتە سەرەکییەکانی لێکچوواندن: (لێیچوو) و (لەوچوو)، هەندێجار پەنای بۆ دەبرێت، ژمارەیان زۆرە لەوانە: (وەك ، میسل ، ئەڵێی و...هتد)، لە درێژەی ئەم بابەتە هەموو ئەو ئەوزارانە دەخەینە بەرچاو، کە ئەم دوو شاعیرانە بەکاریان هێناون.

ب ـ ڕووی لێکچوون

ئەوسیفەتەی دوو شتە لێکچووەکانە، کە تیایدا چ (لێیچوو)و، چ (لەوچوو) بە یەك دەچن.

جۆەکانی لێکچوواندن

لێکچوواندن جۆری زۆرە، بە پێی هەندێ بووار کە لەبەر چاو دەگیرێن، جۆرانێکی زۆری لێکچوواندن لە یەکدی جیاکراونەتەوە، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر ئەم جۆرانە:

یەکەم: بە پێی هەبوون و نەبوونی بنەڕەتە ناسەرەکییەکان

بـە پێـی هـەبوون و نـەبوونی بنەڕەتـە ناسـەرەکییەکانی لێکـچواندن، کـە ئایـا هەردووکیان هەبن، یان هەردووکیان نەبن، یان هـەرجارەی یـەکیان هـەبن، چـوار جـۆری لێکچوواندن هەنە، هەر یەکەیان لە ئەوی تر جیایەو نرخ و پایەی تایبەتی هەیە، بریتینـە لە:

١- لێکچوواندنی ڕەها (تەشبیهی موڕسەل): ئەمە ئەوەیە ئەوزاری تێدا هاتبێت.

٢- لێکچوواندنی جەختاو (تەشبیهی موئەککەد): ئەوەیە کە ئەوزاری تێدا لابرابێ.

٣- لێکچوواندنی درێژە (تەشـبیهی موفەصـصەل): ئەمـە ئەوەیـە ڕووی لێکـچوونی تێدا هاتبێت.

٤- لێکچوواندنی پوختە (تەشبیهی موجمەل): ئەمـە ئەوەیـە ڕووی لێکـچوونی تێـدا لابرابێ.

لەسەر ئەم دابەشکردنەی سەروو، لێکچوواندن بە شێوەیێکی گشتی دەبێتـە چـوار جۆری سـەرەکی، ئەمـەش لـەو بارانـەی لێکـچوواندنەکەی تێـدا دەردەکـەوێت، بـە پێـی هەبوونی ئەوزارو ڕووی لێکچوون، یان نەبوونیان، یان هەبوونی یەکیان و نەبوونی ئـەوی دیکەیان، ئەو چوار جۆرەش بریتینە لە:

١- لێکچوواندنی ڕەهای درێژە (تەشبیهی موڕسەلی موفەصصەل)، یـان (تەشـبیهی تام).

٢- لێکچوواندنی ڕەهای پوختە (تەشبیهی موڕسەلی موجمەل).

٣- لێکچوواندنی جەختاوی درێژە (تەشبیهی موئەککەدی موفەصصەل).

٤ـ لێکـچوواندنی جـەختاوی پوختـە (تەشـبیهی موئەککـەدی موجمـەل)، یـان (تەشبیهی بەلیغ).[1]

گرنگترینی ئەو چوار جۆرەی لێکچوواندن

((ڕەوانبێژییـەتی لێکـچوواندن لەسـەر ئـەو پڕووپاگەندەیـە وەسـتاوە، کـە دەڵێـت لێیـچوو خـودی لەوچـووە، بـوونی ئـەوزار و ڕووی لێکـچوونیش ئـەم پڕووپاگەندەیـە

---

[1] بڕوانە: سيد جعفر الحسيني، اساليب البيان في القرآن، ص ٢٥١.

ڕەتدەکەنەوە، بۆیە چ ئەوزار و چ ڕووی لێکچوونیش کە بە تەنیا لابران، تا ڕادەیێك پلەی لێکچواندنەکە لە ڕەوانبێژیدا بەرزدەکەنەوە، چونکە لابردنی هەر یەکەیان پڕووپاگەندەکەی وەکیەکی لێیچوو و لەوچوو بەهێزدەکات، بەڵام بەهێزترین جۆری لێکچواندن لێکچواندنی بەلیغە، چونکە لەسەر پڕووپاگەندەکە دامەزراوە، ئەو پڕووپاگەندەیەی دەڵێت لێیچوو وەکو لەوچووە)).[1]

١ـ لێکچواندنی ڕەهای درێژە (تەشبیهی مورسەلی موفەصصەل)، یان (تەشبیهی تام) ((ئەو لێکچواندنەیە، کە هەر چوار ڕەگەزەکان (بنەڕەتەکان)ی بە ئاشکرا تێدا هاتبێ))[2]، بۆ نمونە:

لازمە خول بخۆی وەکو بەرداش

هەموو قەڕنێ دەگۆڕێ ئەمری مەعاش... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٨٧.

(ی) کۆتایی (بخۆی) ڕاناوی لکاوی کەسی دووەمی تاکە، واتە (تۆ): لێیچووە

بەرداش: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

خول خواردن: ڕووی لێکچوونە

بەم شێوەیەش لێکچواندنی ڕەهای درێژە (تەشبیهی مورسەلی موفەصصەل)، یان (تەشبیهی تام) بەرهەم هاتووە، چونکە هەر چوار بنەڕەتەکانی لێکچواندن بەرجەستەبوونەو بە ڕوونی هاتوونە.

کەلامی تەفرەقەو فیکری پەرێشانی هەیە (حەمدی)

لە مەعنادا دەڵێی ئەشعاری بێ هەمتایە ئەو زلفە... دیوانی حەمدی، لا ١٨٧.

ئەو زلفە: لێیچووە

ئەشعاری بێ هەمتا: لەوچووە

---

[1] علي الجارم و مصطفى أمين، البلاغة الواضحة، للمدارس الثانوية، دار المعارف، قاعرة، ٢٠٠٦م، ص٦٧.

[2] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم ڕوونبێژی، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغدا، ١٩٧٢، لا ٣٦.

دەڵێی: ئەوزارە

لە مەعنادا (واتە: لە پەرش و بڵاوی واتادا): ڕووی لێکچوونە

بەم شێوەیەش لێکچوواندنی ڕەهای درێژە (تەشبیهی مورسەلی موفەصصەل)، یان (تەشـبیهی تـام) بەرهـەم هـاتووە، چـونکە هـەر چـوار بنەڕەتـەکانی لەوچـوواندن بەرجەستەبوونەو بە ڕوونی هاتوونە.

٢ـ لێکچوواندنی ڕەهای پوختە (تەشبیهی مورسەلی موجمەل)

((ئـەو لێکـچوواندنەیە کـە ئـەوزاری تێـدا هاتبێـت، بـەڵام ڕووی لێکـچوونی تێـدا لابراپێت))[1].. بۆ نمونە:

موناسەبەی ئەوو لەیلا میسالی دێو و پەری

موشابەهەی ئەوو عەزرا غەزال و جاموسی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل١٦١.

ئەو و لەیلا: لێیچوونە

میسالی: ئەوزارە

دێو و پەری: لەوچوونە

ئەو و عەزرا: لێیچوونە

موشابەهەی: ئەوزارە

غەزال و جاموس: لەوچوونە

ئەم لێکچوواندنانە لێکچوواندنی دوو بە دوونە، لە یەکەمدا (ئەو بە پەری و لەیلا بە دێو) چوویێنراون، دیارە لە نمونەی یەکەمدا کە لەیلا و دێون، ڕووی لێکچوون (ناشرینی و ترسناکی شێوەو ڕووخسارە، ئەگەر هەڵسوکەوتی شێتانەو سیفەتە خراپـەکانی دیکـەش نەبێ)، بەڵام ئەمانە شـاردراونەتەوەو نەهێنـدراون، لـە نمونـەی دووەمیـشدا کـە (ئـەو و پەرینـە)و بـە یـەکتری چـوویێنراون، دیـارە ڕووی لێکـچوون جـوانی و ناسـکی و هـەر سـیفەتێکی دیکـەی جوانـە، کـە دەشـێ لـە هەردووکیانـدا هـەبێ، بـەڵام ئـەوەش شاردراوەتەوە، هونەرمەندی شاعیریش دیارە زیاتر لە نمونەیەکی وەهادا لەوەدایـە، کـە هاتووە بۆ هەردوو لێکچوواندنەکان یەك ئەوزاری بەکارهێناوە، کە ئەمـەش کـورتبڕی بـێ

---

[1] السيد جعفر الحسيني، اساليب البيان في القرأن، ص ٢٥٣.

کەمییــەو لەگــەڵ رووحــی پێناســەی رەوانبێژیــدا یەکدەگرێتــەوەو جوانییــەکی ســەیر دەبەخــشێت، لــەوەش جــوانتر ئەوەیــە، لێکــچواندنەکە بــە نــارێکی لەوچــووەکەی لــە بەرامبــەری لێیــچووەکەی هــاتووە، بــەوەش لێکــچواندنی رەهــای پوختــە (تەشــبیهی مورسەلی موجمەل) بەرهەمهاتووە.

بەڵام ئەم دێرە لە نیوەی دووەمیشی دیسانەوە لێکچواندنێکی دوو بە دوویی تێدا هاتووە، ئەمجارەیان کە لەگەڵ عەزرای بەراورد دەکات، (ئەو بە غەزال و عەزرا بە جاموس) چووێنراون، لەوەشدا کە ئەو بە غەزال چووێنراوە، واتە لەبەر سوکی و جوانی و خۆشەویستی.. کە عەزراش بە جاموس چووێنراوە، لەبەر بێئەقڵی و زلی، لێرەشدا هەر یەك ئەوزار بەکارهێنراوە، ئەوەش وەکو گوتمان جوانییەکی سەیری بەخشیوەو دیسانەوە لێکچواندنی رەهای پوختە (تەشبیهی مورسەلی موجمەل) بەرهەمهاتووە. ئەوەش هەمووی موبالەغەی زۆرە بۆ ئەو وەسفکراوەی لە لەیلای قەیس و و عەزرای وامیق جوانتر و ناسکتر خراوەتەروو.

عادەتەن هەر وەك سەحیفەی بیٚ سەوادە بەدری رووت

حاشییەی هەر لازمە زلفی مەهی تابانە شەو... دیوانی حەمدی، لا ٣٥.

بەدری رووت: لێیچووە

سەحیفەی بیٚ سەواد: لەوچووە

هەر وەك: ئەوزارە

رووی لێکچوون دیارە پاکی و بێگەردییە بەڵام فەرامۆشکراوەو نەهێنراوە، بەوەش لێکچواندنی رەهای پوختە (تەشبیهی مورسەلی موجمەل) بەرهەمهاتووە.

٣ـ لێکچواندنی جەختاوی درێژە (تەشبیهی موئەککەدی موفەصصەل)

((ئەو لێکچواندنەیە کە رووی لێکچوونی تێدا هاتبێت، بەڵام ئەوزاری تێدا لابرابێت))[1].. بۆ نمونە:

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٥٥.

قەسری عومرم داتەپی، داری لەسەر بەردی نەما

بانییی تولی ئەمەل ئێستێکە دەستی پێ دەکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٦.

عومرم: لێیچووە

قەسر: لەوچووە

داتەپین و نەمانی داری لەسەر بەردی: ڕووی لێکچوونە

ئەوزار کە دەشیا (وەکو، دەڵێی، میسلی، ... هتد) بەکاربهێنرابووایە، نەهاتووە، بەوەش لێکچواندنی جەختاوی درێژە بەرجەستە بووە.

٤ــ لێکچوواندنی جەختاوی پوختە (تەشبیهی موئەککەدی موجمەل)، یان (تەشبیهی بەلیغ)

کورد لێکچوواندنی ڕەوانیشی پێدەڵێن: ((ئەو لێکچوواندنەیە، تیایدا تەنها لێیچوو و لەوچوو ئەوترێ و بەس))[1]، واتە: نە ئەوزار و نە ڕووی لێکچوون لەو جۆرەیان بوونیان نامێنێت.. بۆ نمونە:

حاجییە فیردەوسیی کورد سا ئەتۆش

گوێ وەکو مەحمود مەدە قەولی بەدان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٥.

حاجی: لێیچووە

فیردەوسی کورد: لەوچووە

لەم نمونەیەدا نە ئەوزار و نە ڕووی لێکچوون نەهاتوون، بەڵام بەوەش لێکچوواندنەکە بەهێزتر بووە، نەك بە پێچەوانەوە زیانی پێگەیشتبێت، بەوەش لێکچوواندنی جەختاوی پوختە (تەشبیهی موئەککەدی موجمەل)، یان (تەشبیهی بەلیغ) دروستبووە.

شوعلەیی ڕۆژی فیراقە ئاگری برژانی دڵ

هەر نەسیبی دوژمنم بێ قرچەیی بریانی دڵ... دیوانی حەمدی، لا ٤٤.

ئاگری برژانی دڵ: لێیچووە

---

[1] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم، ڕوونبێژی، لا ٣٧.

شوعلەیی ڕۆژی فیراقە: لەوچووە

لـەم نمونەیەشـدا نـە ئـەوزار و نـە ڕووی لێکـچوون نـەهاتوون، بـەڵام بـەوەش لێکـچوواندنەکە بـەهێزتر بـووە، نـەك بـە پێـچەوانەوە زیـانی پێگەیـشتبێت، بـەوەش لێکچوواندنی جەختاوی پوختە (تەشبیهی موئەککەدی موجمەل)، یان (تەشبیهی بەلیغ) درووستبووە.

جاری وەهاش هەیە زیاتر لە نمونەیێکی لێکچوواندنی جەختاوی پوختە (تەشـبیهی موئەککەدی موجمەل)، یان (تەشبیهی بەلیغ) لە دێڕێك، یان نیوە دێڕێك کۆدەکرێتـەوە، بۆ نمونە:

مەعادین خاتری تۆ بێ لەگەڵ کان

گەنمتان زێڕە حەتتا زیوە زیوان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٩.

نیوەدێڕی دووەم دوو لێکچوواندنی تێدایـە، هـەردووکیان لـە جـۆری: لێکـچوواندنی جەختاوی پوختە (تەشبیهی موئەککەدی موجمەل)، یان (تەشبیهی بـەلیغ)ن، ئـەوانیش بریتینە لە:

یەکەم:

گەنمتان: لێیچووە

زێڕە: لەوچووە

دووەم:

زیوان: لێیچووە

زیوە: لەوچووە

دەبینین لە هەردوو نمونەدا نە ئەوزار و نە ڕووی لێکچوون نەهاتوون، بەڵام بەوەش لێکچوواندنەکان بەهێزتر بوونە، نەك بە پێچەوانەوە زیانیان پێگەیشتبێت، بـەوەش دوو جار لێکچوواندنی جەختاوی پوختە (تەشبیهی موئەککـەدی موجمـەل)، یـان (تەشـبیهی بەلیغ) بەرهەم هاتووە.

دووەم: بە پێی ئەقڵی و هەستی دوو لایەنەکانی لێکچوواندن

بە پێی ئەقڵی و هەستی دوو لایەنەکانی لێکچوواندن لای زۆربەی ڕەوانبێژان ئاماژە بۆ چوار جۆری لێکچوواندن کراوە، بەڵام لای ئەم شاعیرانە بە تایبەت لای حاجی قـادری کۆیی جۆرێکی دیکەی تێکەڵیش هەیە، بۆیە بە بەرچاوگرتنی هەستی و ئەقڵی لێیـچوو و لەوچوو پێنج جۆری لێکچوواندن دەخەینەڕوو، بریتینە لە:

١ـ لێکچوواندنی هەستی هەستی (تەشبیهی حسی حسی)

((مەبەست لە هەستی ئەوەیە: کە بەر یەك لە پێـنج هەسـتەکانی: بیـنین، بیـستن، بـۆن، تـام، گـرتن.. دەکـەون، لێرەشـدا کـەوابێ هـەردوو بنەڕەتـە سـەرەکییەکانی لێکچوواندن لێیچوو و لەوچوو لەوانە دەبن، کە: دەبینرێن، یان دەبیـسرێن، یـان بۆنیـان دەکرێت، یان چـێژ دەبەخـشن، یـان دەگیرێـن، جـا یـان هـەموو ئـەو سـیفەتانەیان تێـدا دەبێت، یانیش یەك، یان زیاتر لە یەکێ لەو سیفەتانەیان تێدا دەبێت[1].. بۆ نمونە:

عوسمان کە نەهەنگێکە لە دەریایی حەیادا

کێوێکی بە تەمکینە لە دنیایی وەفادا... دیوانی حەمدی، لا ١٠٤.

عوسمان: لێیچووە، هەستییە

نەهەنگ: لەوچووە، هەستییە

کێو: لەوچووە، هەستییە

بەمە (لێکچوواندنی هەستی هەستی یەك بە دوویی) بەرهەم هاتووە.

جاری وەهاش هەیە دوو هەستی بە دوو هەستی دەچـوێنرێت، واتـە: لێکـچوواندنی هەستی هەستی (دوو بە دوویی) بەرهەم دێت، بۆ نمونە:

بەراو و ئەرزی ئێوە کیمیایە

دووڕ و گەوهـەر گـەزۆ و مـازووی چـییایە... دیـوانی حـاجی قـادری کـۆیی، لا٢٥٩.

دووڕ و گەوهەر: لێیچووە، دوونە، هەستینە

گەزۆ و مازووی چییا: لەوچووە، دوونە، هەستینە

---

[1] بڕوانە: السيد جعفر حسيني، أساليب البيان القرأني، ص ٢٦٧و٢٦٨.

واتە: گەزۆو مازووی چیای ئێمە بە نرخی دوورو گەوهەری خەڵکی ترن، بەمە (لێکچوواندنی هەستی هەستی دوو بە دوویی) بەرهەم هاتووە.

٢ـ لێکچوواندنی (ئەقڵی ئەقڵی)

((مەبەست لە ئەقڵی ئەقڵی ئەوەیە، دوو بنەڕەتەکان (لێیچوو و لەوچوو) بە ئەقڵ دەرکیان پێ دەکرێ، بەڵام بەر هیچ یەکە لە هەستەکان ناکەون، وەکو: ڕا، ڕەوشت، بەخت، هیوا، زانست، زیرەکی، ئازایەتی، تورەیی، نەرم و نییانی...))[1]، کەواشبێ لێرەدا چ لێیچوو و چ لەوچوو دەبێ ئەقڵی بن و بەر هیچ یەکە لە پێنج هەستەکان نەکەون.. بۆ نمونە:

مەماتم حەیاتە حەیاتم مەمات

کە لێم توند دەبێ ئەو دەمی ئیلتیفات... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٥٥.

نیوەدێڕی یەکەم دو لێکچوواندنی ئەقڵی ئەقڵی تێدایە، ئەوانیش:

لێکچوواندنی یەکەم:

مەماتم: لێیچووە، ئەقڵییە

حەیات: لەوچووە، ئەقڵییە

لێکچوواندنی دووەم:

حەیاتم: لێیچووە، ئەقڵییە

مەمات: لەوچووە، ئەقڵییە

بەمەش لەم دێڕەدا دوو لێکچوواندنی ئەقڵی ئەقڵی بەرهەم هاتووە.. کە جگە لەمە (حەمدی)ش وەکو (حاجی قادری کۆیی) بە (جێگۆڕین) جاری وا هەیە لە دێڕێکیدا دوو لێکچوواندنی ئەقڵی ئەقڵی بەرهەم هێناوە، بۆ نمونە:

خۆشە ژیان لە داخی عەدوو چونکە خائینە

مانی نەمانمانە نەمانی بە مانمان... دیوانی حەمدی، لا ٧٧.

نیوەدێڕی دووەم دو لێکچوواندنی ئەقڵی ئەقڵی تێدایە، ئەوانیش:

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٧٥.

لێکچوواندنی یەکەم:

مانی: لێیچووە، ئەقڵییە

نەمانمانە: لەوچووە، ئەقڵییە

لێکچوواندنی دووەم:

نەمانی: لێیچووە، ئەقڵییە

مانمان: لەوچووە، ئەقڵییە

بەمەش بۆ دوو جاری لەسەر یەك لێکچوواندنی ئەقڵی ئەقڵی بەرهەم هاتووە.

جاری واش هەیە دوو بنەڕەتەکان یەکیان ئەقڵیی هەمیشەیی و ئەوی دیکەیان ئەقڵیی کاتینە، بۆ نمونە:

کە فرسەت کەوتە دەست غەم هێرشی هێنا وەکو شەیتان

وەها ڕێکەوت کە ڕۆژگێرانی ئەمجارە لە شەودا بوو... دیوانی حەمدی، لا ١٧٦.

غەم: لێیچووە، ئەقڵی هەمیشەییە

شەیتان: لەوچووە، ئەقڵی کاتییە، چونکە لە دونیادا شەیتان بەر پێنج هەستەکانی ئادەمیزاد ناکەوێ، کەچی لە دواماییدا ئادەمیزاد شەیتان دەبینێ، کە ئەمە لە باسە غەیبییەکانی ئاینە.. بەمەش لێکچوواندنی ئەقڵیی هەمیشەیی بە ئەقڵیی کاتی بەرهەم هاتووە.

٣ـ لێکچوواندنی ئەقڵی هەستی

((ئەوەیە ـ واتە: ئەو لێکچوواندنەیە ـ ، کە: لێیچوو ئەقڵی و لەوچوو هەستی بێت))[1]، ئەمەش لەبەرئەوە پەنای بۆ دەبرێت، تا ئەو شتە ئەقڵییەی نادیارەو بە گشتی خراوەتە ڕوو بە شتێکی هەستپێکراو ببەسترێتەوە، بۆ ئەوەی واتاکەی زیاتر و جوانتر دەربکەوێت، وەکو ئەوەی ئازا بە شێر و دڕندە بە گورگ و زانست بە ڕووناکی و بەم شێوەیە ئەقڵییەکان بە هەستییەکان بچوێنرێن.. بۆ نمونە:

بە قەددی ئاوەگردە، دەردی دووری

نەزیری ئیچقەلاّیە بێ حزوری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٣.

دەردی دووری: لێیچووە، ئەقڵییە

---

[1] د. عيسى علي العاكوب، المفصل في علوم البلاغة العربية، ص ٣٥٩.

ئاوەگرد: لەوچووە، هەستییە
بەمە لێکچوواندنی ئەقڵی هەستی بەرهەم هاتووە.

. ئەی گەوهەری بەحری کەرەم و ڕەحمەتی خالیق
لوتف و کەرەمت بەحرە ئەدا مەوجی منەووەر... دیوانی حەمدی، لا ٢٨.
لوتف و کەرەم: لێیچووە، ئەقڵییە
بەحر: لەوچووە، هەستییە
بەمە لێکچوواندنی ئەقڵی هەستی بەرهەم هاتووە.

٤ـ لێکچوواندنی هەستی ئەقڵی
((ئەویە ـ واتە: ئەو لێکچوواندنەیە ـ، کە: لێیچووی هەستی و لەوچووی ئەقڵی بێت))[1].. بۆ نمونە:
بە شوێنی عالەما دەورە خەراباتی جیهانم کرد
لەناو خاکا وەکو خەم پارە ئێسکی عالەمم دەستکەوت... دیوانی حەمدی، لا٢٦٩.
پارە ئێسکی عالەم: هەستییە، لێیچووە
خەم: ئەقڵییە، لەوچووە
بەمەش لێکچوواندنی هەستی ئەقڵی بەرهەمهاتووە.
٥ـ لێکچوواندنی تێکەڵ
ئەو لێکچوواندنەیە، کە یەك لە بنەڕەتەکانی، جا لێیچووی بێت، یان لەوچووی، بە شێوەیێکی تێکەڵ دێت، واتە زیاتر لە شتێکی هەستی و ئەقڵیشی تێدا دەبێت و بنەڕەتەکەی دیکەش یان هەستی، یان ئەقڵی دەبێت، ئەمەش بە گوێرەی دابەشبوونی بەسەر بنەڕەتەکاندا دوو جۆری دەبێت، بریتینە لە:
أ ـ لێکچوواندنی تێکەڵی هەستی و ئەقڵی بە ئەقڵی
ئەو لێکچوواندنەیە کە لێیچووەکەی تێکەڵەیێك لە هەستی و ئەقڵی لەخۆ دەگرێت و لەوچووەکەی هەستییە. بۆ نمونە:

---
[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

چونکە هەرچی لە داری دنیایە

دێت و دەڕوا هەمووی وەکو بایە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٦.

هەرچی لە داری دنیایە (لە ئادەمیزاد و گیاندارەکان بە گشتی: ئەمانە لێیچوونە، هەستینە)، لەگەڵ تەواوی بێگیانەکانیش (لە وێنەی: ئاخاوتن و ئەدەبیات و خۆشەویستی و ڕق و...هتد: ئەمانەش هەر لەگەڵ ئەوانی پێشوو بەستراونەتەوە، لێیچوونە، بەڵام ئەقڵینەو بەر هەستەکان ناکەون).

با: لەوچووە، ئەقڵییە

بەمە لێکچوواندنی تێکەڵی هەستی و ئەقڵی بە ئەقڵی بەرهەمهاتووە.

ب ـ لێکچوواندنی هەستی بە تێکەڵی هەستی و ئەقڵی

بێخەویم دایێ نەخۆشیم لێ کڕی چاوی کەچی

وەك من و بەختی سییاهم هەر نەخۆش و نووستووە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٣٢.

چاوی: لێیچووە، هەستییە

من و بەختی سییاهم: یەکەمیان (من) هەستییەو (بەختی سییاهم) ئەقڵییە، هەردووکیان لەوچوونە

بەمە لێکچوواندنی هەستی بە تێکەڵی هەستی و ئەقڵی بەرهەمهاتووە.

شایانی باسە وەکو لە سەرەتاوە خستمە ڕوو: چ ڕەوانبێژێك ئاماژەی بۆ ئەوجۆرەی لێکچوواندن نەکردووەو هەموویان هەر چوار جۆرەکەی سەروویان دەستنیشان کردووە، بەڵام دەشێ ئەمە دیاردەیەکی دەربڕینی زمانی کوردی بێت.

سێیەم: بە بەرچاوگرتنی ژمارەی لێیچوو و لەوچووەکان

بە پێی ژمارەی لێیچوو و لەوچووەکان زیاتر لە جۆرێکی لێکچوواندن هەیە، لەوانە کە لە لای ئەم شاعیرانە بەدیکراون، بریتینە لە:

١ـ لێکچوواندنی یەك بە یەك

ئـەو لێکـچوواندنەیە کـە تیایـدا لێیـچوو (یـەك)ەو لەوچـوو (یـەك). ئـەبی هـیلالی عەسکەری ئاماژەی بەو جۆرە لێکچوواندنە کردووەو گوتوویەتی: ((دەشێ یەك شـت بـە یەك شت بچووێنرێت، ئەگەر بێت و لە یەك ڕووش پێی بچێت))[1].. بۆ نمونە:

وشکە سۆفی بڵێ بە شێخی تەرەس

با بە سەرما نەیێ میسالی هەرەس... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٦.

شێخی تەرەس: لێیچووە

هەرەس: لەوچووە

ڕووی لێکچوون: یەك شتە، ئەویش بەسەریدا هاتنە وەکو هەرەسی بەفر

٢ـ لێکچوواندنی یەك بە سێ

ئەو لێکچوواندنەیە کە تیایدا لێیچوو (یەك)ەو لەوچوو (سێ).. بۆ نمونە:

حاصڵی وەصفی گوڵم نایێتە سەر حەدد و بەیان

شیرنی فەرهادە، لەیلای قەیسە، عەزرای وامیقە... دیوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ١٢٢.

گوڵم: لێیچووە

شیرنی فەرهادە، لەیلای قەیسە، عەزرای وامیقە: سێنە، لەوچوونە

ڕووحی خاقان و گوڵی فەغفور و مەغزی قەیسەرە

ئەم خەمیرە بۆیە غەڕڕایە نەشەی فنجانی دڵ... دیوانی حەمدی، لا ٤٤.

ئەم خەمیرە: لێیچووە

ڕووحی خاقان و گوڵی فەغفور و مەغزی قەیسەرە: سێنە، لەوچوونە

٣ـ لێکچوواندنی دوو بە دوو

ئەو لێکچوواندنەیە کە تیایدا لێیچوو (دوو)و لەوچوو (دوو)نە.. بۆ نمونە:

مار و ماسین دەبنە ئەژدەری سەحراو و نەهەنگ

دەست و پای بێ سەروپای زاڵمە دەیکەنە وەزیر... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٦٤.

---

[1] ابي هلال العسکري، کتاب الصناعتين، ص ٢١٣.

مار و ماسی: لێیچووە، دووە

ئەژدەری سەحراو و نەهەنگ: لەوچووە، دووە

گوڵگوڵی سوور و سپی خاڵخاڵی خاکی ڕەش ئەڵێی

پۆدرەیی ڕوخسار و سورمەی ڕشتنی چاوانتە... دیوانی حەمدی، لا ٥٠.

گوڵگوڵی سوور و سپی، خاڵخاڵی خاکی ڕەش: لێیچووە، دووە

پۆدرەی ڕوخسار و سورمەی ڕشتنی چاوانتە: لەوچووە، دووە

جاری وەها هەیە لێکچوواندنەکە ناڕێکە، واتە لەوچووەکان بە ڕێکی لە بەرامبەر لێیچووەکان نەهاتوونە، بۆ نمونە:

گەلێ ساڵە ئەهالی شارەکەی کۆ

شەو و ڕۆژێ لەگەڵ شێخانی بێ پۆ

میسالی ئاگر و ئاگرپەرستن

دەسووتێن و هەمیسان دەیپەرستن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٨.

ئەهالی شارەکەی کۆ و شێخانی بێ پۆ: دوونە، لێیچوونە

ئاگر و ئاگرپەرست: دوونە، لەوچوونە، بەڵام بە ناڕێکی لە بەرامبەر لەوچوو هاتوونە، ئەمەش لەبەر کێش و قافیەو ئاسان خوێندنەوەی دێڕەکە وەهایان لێهاتووە، دەنا: ئەهالی بە ئاگرپەرست و شێخان بە ئاگر چوێنراون، دەبوو بڵێ: میسالی ئاگرپەرست و ئاگرن.

٤ـ لێکچوواندنی سێ بە سێ

ئەو لێکچوواندنەیە کە تیایدا لێیچوو (سێ)یەو لەوچوو (سێ).. بۆ نمونە:

خوسرەو و کەیقوبادو ئەسکەندەر

وەکو کیسرا و و کاوس و قەیسەر... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٦.

خوسرەو و کەیقوبادو ئەسکەندەر: سێنە، لێیچوونە

کیسرا و کاوس و قەیسەر: سێنە، لەوچوونە

٥- لێکچوواندنی سێ بە یەك

ئەو لێکچوواندنەیە کە تیایدا لێچوو (سێ)یەو لەوچوو (یەك)ە.. بۆ نمونە:

لە بەحر و بێشەو و سەحرا نەهەنگ و زەیغەم و ڕووبا

وەکو سەگ هەڵدەیێن ئێستا لە ئاهو ناڵەیی زارم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٩.

نەهەنگ و زەیغەم (شێر) و ڕووبا (ڕێوی): سێنە، لێچوونە

سەگ: یەکە، لەوچووە

٦- لێکچوواندنی چوار بە یەك

ئەو لێکچوواندنەیە کە تیایدا لێچوو (چوار)ەو لەوچوو (یەك)ە.. بۆ نمونە:

زوبانی کوردیی و تورکییو فارسی و عەرەبی

وەهای دەزانی وەکو بەیتی خوسرەوو شیرین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٧.

زوبانی کوردیی و زوبانی تورکی و زوبانی فارسی و زوبانی عەرەبی: چوارن لێچوونە

بەیتی خوسرەو و شیرین: یەکە، لەوچووە

بەم بەحسە دڵ و تە بع و زمان و قەڵەمم وەك

سەفحە هەموو غەرقە کە لە ئەمواجی سەفادا... دیوانی حەمدی، لا ١٠٥.

دڵ و تە بع و زمان و قەڵەم: چوارن، لێچوونە

سەفحە: یەکە، لەوچووە

٧- لێکچوواندنی چوار بە دوو

ئەو لێکچوواندنەیە کە تیایدا لێچوو (چوار)ەو لەوچوو (دوو)ە.. بۆ نمونە:

دڵ و جان و ڕەوان و تەن، وەکو ئیمان و دینی من

فیدای ڕوخساری گوڵناری، نیساری زوڵفی تەڕڕاری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٧١.

دڵ و جان و ڕەوان و تەن: چوران، لێیچوونە
ئیمان و دینی من: دووانن، لوچوونە

دوو تێبینی:

١ـ شایانی باسە ئەگەر: لێیچوو زیاتر بێ لە یەك و لەوچوو یەك بێت، ئەو جۆرە لێكچوواندنە پێی دەگوترێت: لێكچوواندنی وەكیەكی (تەشبیهی تەسویە).

٢ـ بەڵام ئەگەر هاتوو لەوچوو زیاتربێ لە یەك و لێیچوو یەك بێت، ئەو جۆرە لێكچوواندنە پێی دەگوترێت: لێیكچوواندنی كۆ (تەشبیهی جەمع).[١]

چوارەم: لێكچوواندنی لێكدراو

عەرەب (التشبیه المركب) و (التشبیه التمثیل)یشی پێدەڵێن، كوردیش (لێكچوواندنی وێنەیی)یان بۆ بەكارهێناوە، ((ئەو لێكچوواندنەیە، كە لەسەر شێوەی تابلۆیێكە وێنەی زیاتر لە شتێك دەكێشێ))[٢]. بۆ نمونە:

((سوپا لە دەوروبەرتدا باڵەكانی دەشەقێنێ وەكو چۆن باز باڵەكانی دەشەقێنێ

لێرەدا: وێنەكان دوونە: یەكەم سوپای ئەو پاشایە دەورەیان داوەو بە فرمانی ئەو بەڕێوەدەڕۆن، ئەمەش بە وێنەی ئەو (باز)ە چووێنراوە كەوا دوو باڵی هەیە، وەكو یەك و پێكەوەگونجاو درێژبوونەتەوە، جولەیەكی ڕێكوپێكیان هەیە، ئیتر پاشا چ دەسەڵاتێكی بەسەر ئەو سوپایەیدا هەیە، لەوەی كەوا بەرزترە لەوان و فرمانیان بەسەردا دەكات و ئەوان بە خێرایی فەرمانی بەجێدێنن.. دوو لایەنەكانی لێكچوواندن سوپای سەیفولدەولەو بازن.. (دوو باڵەكانی باز) ڕووی لێكچوونن، كەوا چۆن لە بەرزایینە، بەخێرایی دەجولێن، تەمەنیان درێژە، بەهێزن، دڵگیرن، ... هتد)).[٣]

---

[١] بۆ زیاتر بڕوانە: د. عیسى علي العاكوب، المفصل في علوم البلاغة، ص ٣٦٨.

[٢] عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الثاني، الطبعة الثانية، دار القلم، دمشق، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م، ص ١٨٦.

[٣] مصطفى الصاوي الجويني، البلاغة العربية (تأصيل وتجديد)، مطبعة منشأة المعارف، الأسكندرية، مصر، ١٩٨٥م، ص ٩٤.

کەوابێ: لێکچوواندنی تەمسیلی ئەوەیە کە ڕووی لێکچوونەکەی لە چەند شتێکەوە وەرگیرابێ.

. لە گۆڵەشینێ کە قاز و مراوی دێن و دەچن

نەزیری ماه و ستارەن لە قوڵزومی مینا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٢.

قاز و مراوی جولەی ئاسایی خۆیان لە گۆلە شین ئەنجام دەدەن، وێنەیێکی وەکو فلیم وەهایەو لە جولە بەردەوامە، ئەم وێنەیە لەسەر زەوی دەچووێنرێت بە وێنەیێك لە ئاسمانی دونیا، لەوێش مانگ و ئەستێرە لە جولەی سروشتی خۆیانن، ئەوان جولاو و وێکچووی قاز و مراویەکانن و ئاسمانی شینیش وێکچووی ئەو گۆلەیە، کە قاز و مراویەکانی لە نێودا دێن و دەچن، بەوەش لێکچوواندنی وێنەیی درووست بووە.

قاز و مراوی لە گۆڵەشینێ دێن و دەچن: لێیچووە

ماه و ستارەن لە قوڵزومی مینا: لەوچووە

دێن و دەچن، جولەی بەردەوامە، زیاتر ڕوویەکی لێکچوونی لێ بەرجەستە دەبێ، وەکو: سووربوون لەسەر ژیان، جولەو جێگۆڕین و نەمانەوە لەسەر یەك دۆخ... هتد: هەموو ئەوە ڕووی لێکچوونە

. گریەی عینەب بە باوەشی بادامەوە دەڵێی

تیفلێکی شیرەخۆرە بەبەر مەمکی دایەوە... دیوانی حەمدی، لا ٤٢.

گریەی عینەب بە باوەشی بادامەوە: وێنەیێکە، لێیچووە

دەڵێی: ئەوزارە

تیفلێکی شیرەخۆرە بەبەر مەمکی دایەوە: وێنەیە، لەوچووە

بەمە لێکچوواندنی لێکدراو، یان لێکچوواندنی وێنەیی درووستبووە، چونکە دوو وێنە کۆکراونەتەوە، دلگیر و جوانن، ڕووی لێکچوونیش لە خۆهەڵواسین و پشت بەستن بە غەیرو پێویستبوون بە یەکی تر و ... هتد بەرجەستە بووە.

پێنجەم: لێکچوواندنی پێچراو (تەشبیهی مەلفوف)

((ئەوەیە کە ئەو لێکچوواندنەی هۆنەر لە یەك هۆنراوەدا ئەیانهێنێ، هەموو لێچووەکان لە تەنیشت یەکەوە ڕیز بکا، پاشان هەریەکەیان بە شتێك بچوێنێ و هەموو لەوچووەکانیش بە دوای یەکەوە ڕیز بکات، یان بە پێچەوانەوە لە پێشا لەوچووەکان بێنێ، ئینجا لێیچووەکان))[1].. بۆ نمونە:

چەمەن لە لالەو و ڕەیحان و نەستەرەن ئیمڕۆ

سوپیهر و صوبح و شەوەو ئافتابی وەختی زوحا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٣.

لەم دێڕەدا لە نیوە دێڕی یەکەم چوار شت پێکەوە پێچراون، دواتر لە نیوە دێڕی دووەمدا چوار شتی تر بە ڕێکی لە بەرامبەر ئەم چوارانەی نیوەدێڕی یەکەم هێنراونەتەوە، بەوەش لێکچوواندنێکی پێچراو بەرهەمهاتووە.

یەك: چەمەن: لێیچووە
سوپیهر (ئاسمان): لەوچووە

دوو: لالە: لێیچووە
صوبح: لەوچووە

سێ: ڕەیحان: لێیچووە
شەو: لەوچووە

چوار: نەستەرەن: لێیچووە
ئافتابی وەختی زوحا: لەوچووە

قسەی عوششاق و تۆ هەروەك قسەی فیرعەون و موسایە

ئەگەر بووبێ لە فیرعەونا میسالی ئێوە مەغروری... دیوانی حەمدی، لا ٤٤٦.

ئەم دێڕە لە سەرەتایدا دوو شت پێکەوە پێچراون، (قسەی عوششاق و تۆ) لە پاشان هەردووکیان بە دوو شتی تر چوێنراون، کە بە ناڕێکی لە بەرانبەر ئەم دووەی پێشوو هاتوون، کە ئەوانیش (قسەی فیرعەون و موسا)نە، واتە:

---

[1] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم ڕوونبێژی، لا ٤٢.

له یەکەمدا: قسەی عوششاق: لێیچووە

قسەی موسا: لەوچووە

له دووەمدا: قسەی تۆ: لێیچووە

قسەی فیرعەون: لەوچووە

بەڵام دێڕەکە جوانییەکی دیکەی تێدایە، ئەویش کورتبڕییە، کە لەگەڵ (تۆ) و لەگەڵ (مووسا) وشەی (قسەی) لابردووەو کورتبڕی کردووە، بەوەش لێکچوواندنی پێچراو درووستبووە.

شەشەم: لێکچوواندنی بڵاو (تەشبیهی مەفروق)

لەمجۆرەدا زیاتر له وێنەیێکی لێکچوواندن له یەك دێڕە هۆنراوەدا دەهێنرێ، بەو مەرجەی، هەریەکەیان سەربەخۆ بن و بەوانی ترەوە نەبەستراین.

لێرەشدا لێکچوواندنەکان دەبێ به شێوەیێکی ڕێك دابڕێژرێن، ژمارەی (لێیچوو) و (لەوچوو)ەکان هەر چەند بن، بەڵام هەر (لێیچوو)ێك لەگەڵ (لەوچوو)ی خۆی بهێت[1].. بۆ نمونە:

چیایە شێخ و کەوای سەوزە مێزەری بەفرە

سیواکی چووزەرە ڕێواسە، تەیلەسانی گەڵا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل۲۳۲.

لەم دێڕەدا پێنج لێکچوواندن بە دوای یەکتریدا هێنراون، بریتینە لە:

یەك: چیا: لێیچووە

شێخ: لەوچووە

دوو: سەوزە (سەوزایی): لێیچووە

کەوا: لەوچووە

سێ: بەفر: لێیچووە

مێزەر: لەوچووە

---

[1] نەوزەت ئەحمەد عوسمان، وێنەی ڕوونبێژی له شیعری کلاسیکی کوردیدا بە نمونەی مەلای جزیری و نالی، نامەی ماستەری پێشکەشکراوە بە بەشی کوردی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین، جەمادی ئاخیرەی ١٤١٢هـ، کانونی یەکەمی ١٩٩١م، ل ٧٧.

چوار: چووزەرە ڕێواس: لێیچووە

سیواك: لەوچووە

پێنج: گەڵا: لێیچووە

تەیلەسان: لەوچووە

هیچ یەکیش لەو لێکچوواندنانە پێکەوە گرێنەدراون، بەڵکو هەر یەکەیان بە جیا لـە دوای یەکتری ڕیزکراون، بەمەش لێکچوواندنی بڵاو (تەشبیهی مەفروق) درووستبووە.

ئەحوالی ئەم زەمانە لە کایەی منالْ ئەچێ

دنیایەکی چ پووچە لە زەرفی بەتالْ ئەچێ... دیوانی حەمدی، لا ٦٥.

لەم دێڕەدا هەر نیوەی لێکچوواندنێکی تێدا هاتووە:

یەك: ئەحوالی ئەم زەمانە: لێیچووە

کایەی منالْ: لەوچووە

دوو: دنیایەکی پووچ: لێیچووە

زەرفی بەتالْ: لەوچووە

هیچ یەکیش لەو لێکچوواندنانە پێکەوە گرێنەدراون، بەڵکو هەر یەکەیان بە جیا لـە دوای یەکتری ڕیزکراون، بەمەش لێکچوواندنی بڵاو (تەشبیهی مەفروق) درووستبووە.

حەفتەم: لێکچوواندنی ئاوەژوو (تەشبیهی مەقلوب)

((بریتییە لەوەی لێیچوو بکرێ بە لەوچوو، بە بیانووی ئـەوەی ڕووی لێـکچوون لـە ئەودا بەهێزتر و دیارترە))[1]، دیارە ئەم جـۆرە لێـکچوواندنەش گرنگـی تایبـەتی هەیـەو بەلای هەندێ لە ڕەوانبێژان ((ئەم وێنە لێکچوواندنە مانا بەهێزدەکات)).[2]

بۆ لێکچوواندنی هەڵگەڕێنراوە مـەرج هەیـەو پێـوەرێکی مـەنتیقی و جـەمالی هەیـە، ئەوە وا دەکات بزانرێت، کامە لێکچوواندن هەڵگەڕێنراوەیەو کامەیان ئاساییە، گوتوویانە ((لە لێکچوواندنی هەڵگەڕێنراوە، ئەوەیان مەرجە، کە نابێ بهێت تـەنها لـەوە نـەبێ، کـە بەلای هەمووان ناسراوە، بۆ نمونە باو لە ڕەوانبێژیدا وەهایە، نـرم بـە بـەرزو بـچووك بـە

---

[1] د. عبدالعزيز عتيق، علم البيان، دار النهضة العربية، بيروت ـ لبنان، دون سنة الطبع، ص ٩٥.

[2] سيد جعفر الحسيني، اساليب البيان في القرأن، ص ٢٤٢.

گەورە بچووێنرێت، خۆ ئەگەر لێکچواندنەکە بە پێچەوانەی ئەوەوە هات، ئەوە وێنە هەڵگەڕێنراوەکەی تێدا دیار ناداو شتێکی ناشرینە، بۆ نمونە دەڵێیت: خەڵکەکە خەوتن وەك ئەوەی بڵێی مردوون.. بەڵام جوان نییە بڵێی: مردن، وەك ئەوەی خەوتوون)).[1]

وەك مەدینە بێ نەبی بێ یا نەجەف بێ بێ عەلی

شاری غەزنەش ئێستە بێ مەحمودە وەك داری کەلی... دیوانی حەمدی،لا١٧٧.

دەبوو بڵێ داری کەلی ئێستا وەکو شاری غەزنە بێ مەحمودە، چونکە لە کۆنەوەیە غەزنە مەحمودی نەماوە، بەڵام داری کەلی ئێستا (کاتی نووسینی شیعرەکە) مەحمودی ون کردووە، بەوەش لێکچواندنی ئاوەژوو درووستبووە.

وەکو حەمدی دەخوێنن بولبولانی ئەم گوڵستانە

چەمەن ئارایشی داوە گوڵاڵەی خستە تووی مێژەر... دیوانی حەمدی، لا ٧٤.

حەمدی لە بنجدا دەبێ لێچوو بێ و بولبولانی گوڵستان لەوچوو بن، چونکە ئەم خوێندنەی لێرەدا مەبەستە، کە ئادەمیزاد بە گۆرانی دادەنێ لە بنجدا هی بولبولەو بەمەش گۆرانی لای بولبول پێش گۆرانی لای ئادەمیزاد دەکەوێت، بۆیە هەمیشە ئادەمیزاد ئەگەر کەوتە گۆرانی گوتن بە بولوبول، یان هەر باڵدارێکی دیکە دەچووێنرێت لە کاتی خوێندنی، کەچی وێنەکە لێرەدا هەڵگەڕێنراوەتەوەو بەپێچەوانەوە بولبول بە حەمدی و ئادەمیزاد چووێنراوە لە خوێندنیدا، بەوەش لێکچواندنی ئاوەژوو درووستبووە.

هەشتەم: لێکچواندنی نائاشکرا (التشبیه الضمني)

((لێکچواندنێکە لێچوو و لەوچووی ناخرێتە نێو وێنەیێك لە وێنە ناسراوەکانی لێکچواندن، بەڵکو لە دارشتندا ئاماژەیان بۆ دەکرێ))[2]، ئەحمەد هاشمی هەمان شتی گوتووە، بەڵام ئەوەی بۆ زیادکردووە، کە: ((لە ڕێگەی واتاوە دەزانرێن)).[3]

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[2] محمود إبراهيم محمد علي، البلاغة العربية، مادة: (التشبيه) کتێبی ئەلیکترۆنی، arabicme@yahoo.com.

[3] السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٢٤٩.

هۆی پەنابردنیش بۆ ئـەم جـۆرە لێکـچوواندنە بـۆ ئـەوە دەگەڕێتـەوە، کـە: ((ئـەو حوکمەی دراوەتە پاڵ لێیچوو ئاساییە))[1].. بۆ نمونە:

خۆتان دەڵێن ئەگەرچی مەشهوری خاس و عامە

هەر ڕێوییەك گەڕابێ ئازاترە لە شێران... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٨.

لە نیوەدێڕی دووەمدا لێکچواندنێکی نائاشکرا (زمنی) هەیە، بریتییە لە:

ڕێوی: لێیچووە

شێر: لەوچووە

لێرەشدا ڕاستە شاعیر ئاشکرا نەیگوتووە، ڕێوی گەڕیدە وەکـو شـێرەکەیە، بـەڵکو گوتوویەتی: لە شێرەکەش باشترە، کەواشبێ لێکچوواندنێکی نائاشکرا لە دێڕەکە بـەدی دەکـەین، جـا ئەگـەر (ڕێـوی) و (شـێر)ەکـە لـەو ڕسـتـەیەدا بـۆ واتـای درووسـت هـاتبن، هەروایەو ئەگەر بۆ واتای درکاویش هاتبن، دیسانەوە هەر جیاوازی نابێت.

ئاسمان و مانگ و ڕۆژ و ئەنجومم دی تێگەییم

ساحیبی خەیمەو سەراوو شەمعی ئاوێزانە ئەرز... دیوانی حەمدی، لا ٣٧.

لەم دێڕەدا بە ئاشکرا ئاسمان بە خەیمەو مانگ و ڕۆژ و ئەنجوم بە شەمعی ئاوێزان نەچوێنراون، نەگوتراوە ئەم ئاسمانە وەکو خەیمەو ئـەو مـانگ و ڕۆژ و ئەنجومـە وەکـو شەمعی ئاوێزانن، بەڵام کە دەڵێت: کاتێك: ئاسمان و مانگ و ڕۆژ و ئەنجومم دی تێگەییم (ساحیبی خەیمەو سەراوو شەمعی ئاوێزانە ئەرز)، لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت، کـە بـەم قسەیەی شاعیر ویستوویەتی بڵێ: ئاسمان وەکـو خەیمـە، مـانگ و ڕۆژ و ئـەنجوم وەکـو سەراوو شەمعی ئاوێزانن، لەوانەشدا دوو لێکچوواندن هەیە، بریتینە لە:

یەك: ئاسمان: لێیچووە

خەیمە: لەوچووە

دوو: مانگ و ڕۆژ و ئەنجوم: لێیچووە

سەراوو شەمعی ئاوێزان: لەوچووە

بەمەش لێکچوواندنێکی نائاشکرا لە دێڕەکە بەدی هاتووە.

---

[1] محمود إبراهيم محمد علي، البلاغة العربية، مادة: (التشبيه) کتێبی ئەلیکترۆنی، arabicme@yahoo.com.

ئەوزارەکانی لێکچوواندن

ئـەوزارەکان: کۆمـەڵێ دەربـڕینن، گوزارشـت لەسـەر وەکیـەکی دەکـەن، کـە ئـەم وەکیەکییە دەشێ بەسترابێتەوە بە ڕووێك، یان چەند ڕووێکی لێکچوون، لەم ڕووە، یـان لەو ڕووانەدا لێیـچوو و لەوچـوو وەکـو یـەك دەچـوێنرێن.. ئەوانـەش چـەندین دەسـتەن، لەوانە:

یەك: هەیانە عەرەبینـە.. وەکـو: (کەئەننـەهو، میـسلی، میـسالی، بـە مەسـەل، بـە میسلی، ئەمسالی، عەینی، قەرین، شەبیهی، تەشبیهی، موشـابیهی، عـەینیهی، نـەزیری، ئەوزاری دوویی (بە مەسەل و عەینیهی)...).

کەئەننەهو

کە بێی و بچیەوە ئێستا کەئەننەهو دیسان

سەفەر دەکەی لە وەتەن دەچیە شاری جابولقا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٥.

میسلی

میسلی ئێوە پاڵییان دا بە دوعا

ئاخیری کافر بە ڕیشیان دا ڕیبا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٢.

دەعوەتی سەیدی بە هەم جنسێکی خۆی سەییاد ئەکا

ئیحتییاج ناکا بە دەعوت ئێمە میسلی کەو کەوین... دیوانی حەمدی، لا٤٠٨.

میسالی

وشکە صۆفی بڵێ بە شێخی تەرەس

با بە سەرما نەیێ میسالی هەرەس... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٦.

لە مەوجی بەحری فیکرەتدا پلۆپووشانە گەردانم

لە ئەوجی نوری وەحدەتدا میسالی زەڕڕە حەیرانم... دیوانی حەمدی، لا ١٩.

به مەسەل

خاكی بەری پێت گەر بدەنە دەستی سولەیمان

ئەیكاتە دوو دیدە بە مەسەل سورمەیی جەوهەر... دیوانی حەمدی، لا ٢٨.

به میسلی

وەكو بیستی بە میسلی هەوری بەهار

هاتە گریان و پێی گوتم ئەی یار... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٢٣٩.

ئەمسالی

دانیانە بەر تەقە هەروەك شەیاتین ڕەجم كەن

مانگ نەگیرا كەوتنە جامبازە ئەمسالی جەمەل... دیوانی حەمدی، لا ١٣٤.

عەینی

كوڕی غیلمانە كچیان عەینی حووری

نەزەربازن وەلێكین دوور بە دووری... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٢٥٢.

كە ئەوزاعی جیهانم دی قەناعەت عەینی سەروەت بوو

گەدایی ڕەحمەتی حەق پادشاهی حەققی زەحمەت بوو... دیوانی حەمدی، لا٤١٤.

قەرین

لەژێر قافی فیراقی دا وەها فەرسوودەیە جیسمم

لەگەڵ عەنقا قەرینم من لە ئیسمی بێ موسەممادا... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٤٨.

شەبیهی

لە ژووری مێگەلی هەورە لەژێری مێگەلی مەڕ

شەبیهی گوڵشەنی خەزڕایە، تودەیی غەبرا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٣٧.

تەشبیهی

تەشبیهی بە دوو قۆڵی قەوی ئەحمەدی موڕسەل

یا قووەتی پشت هێزی دڵ و بەندی جگەر کە... دیوانی حەمدی، لا ١٠٣.

موشابیهی

نامەی عەمەل موشابیهی ڕەنگی سییاهمە

ڕووحم فیدات زەلیلم و چاوم لە ئێوەیە... دیوانی حەمدی، لا ٢١١.

نەزیری

لە گۆڵەشینێ کە قاز و مراوی دێن و دەچن

نەزیری ماه و ستارەن لە قوڵزومی مینا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٢.

عەینیهی

نەرگس لە مێرغوزار دەزانی بەچی دەچێ

بنواڕە ئاسمان لە شەوا عەینیهی ئەوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٠.

ئەوزاری دوویی (بە مەسەل و عەینیهی)

نالی و خاکی بەبە، حاجی و کۆیە بە مەسەل

عەینیهی حافز و شیرازە کەلیم و هەمەدان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٤.

دوو: هەیانە تێکەڵەنە لـە عـەرەبی و کـوردی، لەوانـە ئـەوزاری دوویـی (بیعـەینیهی دەڵێی، تەمسیل ئەکا)، بۆ نمونە:

بیعەینیهی دەڵێی

لە ناوەی هەڵگەڕاوەی زوڵفی خاڵی ڕەش تەماشا کەن

بۆ تەیری دڵ بیعەینیهی دەڵێی ئەم دانە ئەو ئاوە... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ١٣٤.

تەمسیل ئەکا

سەیریکەن پووش و پەڵاشی ڕوویی لافاوی بەهار

عاشقی تەمسیل ئەکا، کەوتۆتە بەر جەریانی دڵ... دیوانی حەمدی، لا ٤٥.

سێ: هەیانە فارسییە وەکو: (مانەند، ئاسا، چەشنی...)

مانەند

دەستگیریت لە عەمەلدا کە ناکا مورشیدی پیر

دەستی تۆی گرتووە، پێی بەستووی مانەندی شێر... دیوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٦٤.

ئاسا

بەسەر عەرشی عیراقا هەر بمێنی سایەیی عەدلی

هومائاسا لەسەر سەرمان خودایە ڕاگری شاهپەڕ... دیوانی حەمدی، لا ٨٣.

چەشنی

خەزنەیە ئاو و گڵت ساحێبی دار و دەوەنی

بە سەفا چەشنی بەهەشتی کەچی بەیتولحەزەنی... دیوانی حەمدی، لا ٦٣.

چوار: هەیانە کوردینە لەوانە:

وەك، وەکـو، هـەر وەك، هـەر وەکـو، نمونـەی، ئـەڵێی، دەڵێـی، هـەر دەڵێـی، بـە ڕەنگی، چو (کورتکراوەی چونە) ، (ان) و (ییە) و (ین)، (لە... ئەچێ)، (لە... دەکا)...

وەك

لە هیجرا وەك پڵینگ ئامادە بۆ تەسخیری دڵدارن

لە خۆشی خۆشی وەسڵا هەموو حەیران و مەحرومن... دیوانی حەمدی، لا٣٩٩.

وەکو

بە شەستی زوڵف و ڕووی ماهی وەکو ماهی گرفتارم

گەهێ دڵگەستەیی مارم، گەهێ گیان خەستەیی نارم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٩.

دڵ نەبێ چیمە لە بەحری عەشقی یاری بێ وەفا

هەڵدڕێ ڕەببی وەکو ماسی بە نووکی خەنجەرێ... دیوانی حەمدی، لا ٤٤٠.

هەر وەك

ڕۆژێ وەصڵێکم دەوێ هەر وەك شەوی هیجران بەتوول

تا لە نیسبەت میحنەتمدا ئارەزووم بێتە حسوول... دیوانی حەمدی، لا ٣٥٨.

هەروەکو

بۆ شکارە باڵی ئەبرۆی دا بە یەکدا چاوی باز

دڵ کەوا کەوتە تەپ و کۆ هەروەکو کەپکی دەری... دیوانی حەمدی، لا ٤٢٥.

نمونەی

نمونەی جەننەتە شیوی ڕەزانی

بەهاری شامە ئەییامی خەزانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥١.

لەگەڵ ڕوومەت برۆت هاتۆتە مەیدان و جەدەل دێنێ

هیلال و خۆر لە مەغریبدا نمونەی ئەو مەسەل دێنێ... دیوانی حەمدی، لا٤٥٢.

ئەڵێی

ئیلاهی ئەم گرۆهی کوردە بێچارە چ مەزڵومن

بە شەوقیٚ دەبنە پەروانە، بە کبریتیٚ ئەڵێی مۆمن... دیوانی حەمدی، لا ٣٩٩.

دەڵێی

بە جیلوە لەمعە لەمعە پرتەو ئەڕژێنیٚ بە گەردندا

دەڵێی سەبحەی شەوە ڕۆژی جیهان ئارایە ئەو زولفە... دیوانی حەمدی، لا١٨٧.

هەر دەڵێی

بەدری کامیل سەر لە گۆشە دەردەهێنیٚ هەر دەڵێی

خێڵە ڕەشماڵی ڕەئیسی جوملە مەهڕوویانە شەو... دیوانی حەمدی، لا ٣٥

بە ڕەنگی

قەیسەر بە ڕەنگی قەیسەری دانا بینایی زوڵم

لێرانە ئاخری دەتەپیٚ وەك تەپانمان... دیوانی حەمدی، لا ٧٨.

- چو (کورتکراوەی چون)

چیا لە تەوقە سەری داڕژاوە تا کەمەری

چو زولفی سونبولی دەرهەم چو پەرچەمی بە ڕەزا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٢.

- ان

. ئەو ئایەتەی ﴿فسیروا في الأرض﴾ خوا کە فەرمووی

ئیجڕای دەکەن سەگانە، ﴿بالنفس﴾ی شاهی خۆیان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٦.

سەگانە.. واتە: وەکو سەگان.

- ئەشقەری ئیقبالی یاری سەرکەشی من سەرکەشە

بازوویکی ڕۆستەمانەی پێدەوێت بگرێت جڵەو... دیوانی حەمدی، لا ٤١٢.

ڕۆستەمانە.. واتە: وەکو ڕۆستەم

- ییە

دولبەرم مامزییە، بازی بە ڕەفتاری کەوە

ئەی دڵی خەستە وەکو گوربە بە شوێنی مەکەوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٣.

مامزییە.. واتە: وەکو مامزە.

- ین

هەناسەی ئاگرینم پووشی وەك من هەر دەسووتێنێ

سورشکم گەر نەکا خاکم بەسەر ئەسباب و بوستەر تەڕ... دیوانی حەمدی، لا ٣٠١.

- لە... ئەچێ

هەر ناڵە وا لە بورجی جەلالا وەکو هیلال

هەر ماهە وا لە کونجی مەلالا لە ناڵ ئەچێ... دیوانی حەمدی، لا ٦٦.

- لە... دەکا

بەستەیی زولفی نیگارێکم ڕەسەنبازی دەکا

صەففی موژگانی لە تابوری سوپای غازی دەکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٤.

مەبەستەکانی لێکچوواندن

هۆکاری درووستکردنی لێکچوواندن، یان مەبەست لە درووستکردنی لێکچوواندن زۆرن، لەوانە گرنگترینیان لەمانەی خوارەوە کورتدەکەینەوە:

١- خستنەڕووی حاڵی لێیچوو

ئەمە ئەو کاتە خۆ دەنوێنێ، کە سیفەتی لەوچوو لە لای قسەبۆکراو ڕوون بێ، بەڵام سیفەتی لێیچوو لەلایدا نەزانراو بێ، بۆیە لێکچوواندنەکە درووست دەکرێ، بۆ ئەوەی قسەبۆکراو بتوانێ لە حاڵی لێیچوو تێبگات.. بۆ نمونە:

ئەم کیبارانە سیغاڕن حەمدی ئەڕبابی فەزڵ

لازمە پەروەردەیان کەن هەروەکو تیفلی بەشیر... دیوانی حەمدی، لا ٣١٢.

کورتبڕی لە دەستەواژەکانی دێڕەکەدا هەیە، مەبەست لە کیباڕ خەڵکی کیباڕ و مەبەست لە سیغاڕ خەڵکی سیغاڕە، (خەڵك) لە هەردووکیان مەوسوفە بڕدراوەو تەنها سیفەتەکانیان ماون، ئەوانیش بریتینە لە کیباڕ و سیغاڕ و بوونەتە ئاوڵناوی بکەری.

کیباڕ: لێیچوو

سیغاڕ: لەوچوو

خەڵکی گەورە هەیە، کە لە کار و سیفەتیاندا بەداخەوە بچووکن و وەکو پێویست نین، خەڵکی ئاسایی ئەمە نازانێ، بەڵام شاعیر ئەم حاڵەتە ئاشکرا دەکات و بە سیغاڕ و بچووك دەیانچووێنێت، کە سیفەتی کەسی بچووکیش، واتە: منداڵ و دیارە، ناتەواون و پەروەردەنەبوونە، بەمەش حاڵەتی خەڵکە لەبەرچاو گەورەکان ئاشکرا دەکرێت و شاعیر دەیانخاتە بەرچاو، کە ئەم کیباڕانە چەند سەغیرن، چۆن وەکو منداڵێکی بچووك وەهان و پێویستییان بە پەروەردە کردن هەیە.

٢ـ زەقکردنەوەی حاڵەتی لەوچوو

ئەمە ئەو کاتە خۆ دەنوێنێ، کە سیفەتی لێیچوو لە لای قسەبۆکراو ڕوون بێ، بەڵام سیفەتی لەوچوو لەلایدا نەزانراو بێ، بۆیە لێکچوواندنەکە درووست دەکرێ، بۆ ئەوەی قسەبۆکراو بتوانێ لە حاڵی لەوچوو تێبگات.. بۆ نمونە:

. سەعدی ئەییامی خۆی نەبوو نانی

وەکو من بوو گەڕۆك و بێ خانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٧.

سەعدی: لێیچووە

من (حاجی): لەوچووە

شاعیر لەم دێڕەدا بە حسێب باس لە هەژاری و دەربەدەری سەعدی شیرازی دەکات، بەڵام لە ڕاستیدا لە ئاوێنەی باسی ئەودا مەبەستی خستنەڕوو و زەقکردنەوەی

هەواڵی ژیانی خۆیەتی، کە چۆن دەربەدەر و بێ مەئواو بێ نان و هەژارەو دوای ئەوەی کۆیەی جێهێشتووە، هاتۆتە ئەستەنبۆل لە چ ژیانێکی ناخۆش دایە.

٣- تەشویق درووستکردن

هەندێ جار شاعیر بۆ ئەوەی هەستی خوێنەر بۆ لای خۆی ڕابکێشێت، تا پەیامەکەی بگات و خوێنەر، یان بیسەر بەردەوام بێت، بە هۆشەوە بابەتەکەی بخوێنتەوە، یان گوێی لێبگرێت، دێت سۆزی خوێنەر و بیسەر دەجولێنێت، بەوەی کەوا بابەتەکەی زۆر خۆش و نایابە بۆخۆیان کێش دەکات.. بۆ نمونە:

لە جوملەی ماجەڕای دووری ویلایەت

ئەمەش باسێکە خۆشە وەك حیکایەت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٣.

باسێکە خۆش: لێیچووە

حیکایەت: لەوچووە

شاعیر (حیکایەت)ی کردۆتە لەوچوو، دەڵێت: ئەو باسەی پێشکەشی دەکەم وەکو حەکایەت وایە، (حەکایەت)یش بە بەخشینی وانەیەك، یان زیاتر لە وانەیێکی مەعریفی ژیاری و لە هەمانکاتدا بەخشینی چێژێکی خۆشیش لە لای بیسەر ناسراوە، کەوابێ شاعیر لەم ڕێگەوە دەیەوێت ئارەزوو لای خوێنەر درووست بکات و بە شەوقەوە گوێکانی بۆ باسەکەی بکاتەوە.

٤- کورتکردنەوەی ڕێگا

ئەمە ئەوکاتە دەبێت، کە پێویست بێت لێیچوو بە کۆمەڵێك سیفات وەسفبکرێت، بەڵام هەموو ئەو سیفاتانە، یان زیاتریش لە لەوچوودا هەبن، بۆیە یەکسەر شاعیر لێکچوواندنەکە درووستدەکات و دەڵێت: (پیاوەکە پەپوولەیە)، واتە: پاکەو بێگوناهەو ناسکەو ئازاری کەس نادات و لەبەردڵان شیرینەو خۆشەویستەو ...هتد، کە ئەگەر شاعیر هەموو ئەو سیفەتانەی بگووتبوونایە زۆری دەویست بۆ دەربڕین و کاتبردنی بەرامبەری، لەوانەیە لە مەودای دێڕە شیعرەکەشی جێیان نەدەبووەوە، بەڵام کە لێکچوواندنی درووستکرد و پیاوەکەی بە پەپوولە چوواند، ئیتر هەموو ئەو مەبەستانەی بە تەواوی

هاتنه دی و له ڕووی دەربڕینیشەوە کورتبڕییەکی باشی کرد، زۆر بە ئاسانی و زۆر بە کورتی مەبەستەکەی گەیاند.. بۆ نمونە:

کە دونیٚ هاتی و فەرمووت بیٚ و نەهاتم مەصڵەحەت وابوو

ئەوێستە چاوەکەی من چی دەفەرمووی بەندە فەرمانم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٧.

لێرەدا لێکچوواندنی نائاشکرا (تەشبیهی زمنی) هەیە، (ت)ی کۆتایی وشەی (فەرموت)، ڕاناوی لکاوی کەسی دووەمی تاکە، واتە: (تۆ)، لێیچووە

چاوەکەی من: لەوچووە

مەبەستی لە (چاو) واتە: خۆشەویست و قەدرگران و بەسوود و مایەی دونیای ڕوون و ...هتدە، بەڵام لە بڕی ئەوەی هەموو ئەو سیفەتانە بخاتە سەر (تۆ)، یەکسەر بە (چاوەکەی من) ڕێگەی کورتکردۆتەوەو بەوەش جوانیەکی ئەدەبی بەرهەم هێناوە،

٥- ناشیرنکردنی وەسفکراو

ئەمە بەوە دەبیٚ لێکچوواندنەکە بدرێتە پاڵ وەسفکراوێك، ئەو وەسفکراوە بە هۆی لێکچوواندنەکەوە، حاڵەتی درووستی خراپتر بکەوێتە بەرچاو.. بۆ نمونە:

فەرقی ناکا شەربەتی مردن لەگەڵ ئاوی حەیات

چونکە بێزەوقە فەقیرە زاهیدی سەهبا نەچێژ... دیوانی حەمدی، لا ٣٢٠.

لەم دێڕەدا لێکچوواندنی نائاشکرا (تەشبیهی زمنی) هەیە، چونکە ڕاستەوخۆ شەربەتی مەرگ بە ئاوی حەیات نەچووێنراوە، بەڵام سیاقەکەش هەر ئەوەمان تێدەگەینێت:

شەربەتی مردن: لێیچووە

ئاوی حەیات: لەوچووە

ئەگەر یەکێك شەربەتی مەرگ و ئاوی حەیات لێکتری جیانەکاتەوە، کەواتە بەڕاستی نەخۆشەو هەستەکانی وەکو پێویست ئیش ناکەن، بۆیە دەبیٚ خەڵك باش بزانیٚ کە وەسفکراو (زاهیدی سەهبا) چەند بیٚ ئاگایەو دیارە بەمەش چەند ناشرین دەبێت.

٦ـ بەزەییپێداهاتنەوە

لێرەدا لێیچوو زۆر بە سادەیی و لەوچوو زۆر بە گەورەیی دەخرێنـە دوای یـەك، بـە شـێوەییێك پەیوەنـدی نێـوان ئـەم دووانـە دەبێتـە هـۆی ئـەوەی حـاڵی لێیـچوو زۆر بەرجەستەو گەورە بکەوێتە بەرچاوو جێـی بەزەییپێداهاتنـەوە بێـت، بـە تایبـەت ئەگـەر رووی ئاخاوتنەکە لە خودای گەورە بێت.. بۆ نمونە:

وەکو کێوی گوناه هاتوومەتە بەر بارەگاهی تۆ

کـە موحتـاجی بـە قـەد یـەك پـەڕەگاهی عـەفوی غـوفرانم... دیـوانی حەمـدی، لا٢٣.

من: لێیچووە

کێوی گوناه: لەوچووە

کەسـێك کـە (شـاعیر)ە، لەبـەر زۆری گوناهـەکانی خـۆی بـە کێـوێکی گونـاح چوواندووە، (گوناح)یش واتە: خراپەکاری و ناشرینی و قێزەونی، کەواتە: وەکو کێوێکی گـەورەی ناشـیرین و قێـزەون هاتوومەتـە پـێش، ئەمـەش ئەوپـەڕی داننـان بـە تـاوان و خۆپیشاندانە بە زەلیلی، بەڵام لەولاشەوە ئەو کێوە بۆ عەفوی پـەروەردگار شـتێکی زۆر بچووکەو بەشی یەك عەفوی خوایی ناکات، بۆیە شاعیر دوعای عەفوی خوایی دەکـات و پێویستییەتی زۆری بۆ ئەو عەفوە پیشان دەدات.

لێرەدا ئەگەر لێکچوواندنەکە نەبووایە، گوناه چـەندەی زۆربـن، شـتی مەعنـەوین و بارستاییان نییە، بەڵام کە بە کێـو چـووێنراوە، کێـو مادییـەو بارسـتاییەکی زەبـەلاح و گەورەی هەیە، ئەوەش واتای باشتر خستۆتەڕوو و مەبەستی جوانتر پیشانداوە.

٧- شانازیکردن

بەوەوە دەبێت، کە لێکچوواندنەکە لێیچووەکەی لە ئاستی نزم و لەوچـووەکەی لـە ئاستی بەرزدا بێت و سەرەنجام لێیچووەکە لە هەمان ئاسـتی لەوچـووەکە، یـان لـەویش بەرزتر دابنرێت.. بۆ نمونە:

تەجرەبەی کە جاهیلی وەك عاریفی قەومی ترە

کوێری مادەرزادی سەیریکە ئولولئەبسارە کورد... دیوانی حەمدی، لا ٥٣.

جاهیل: ئەوپەڕی نەزان و دوورە ڕۆشنبیری و هونەرەکانی ژیانە، لێیچووە

عاریف: ئەوپەڕی خوداناس و خاوەن ڕۆشنبیری و وشیار و زانایە بە شتەکان، لەوچووە

شاعیر (جاهیلی کوردی) بە (عاریفی نەتەوەکانی تر) چوواندووەو لە یەك ئاستی داناون، گوتوویەتی: جاهیلەکانمان وەکو عاریفانی نەتەوەکانی ترن، ئەوەش بێگومان بۆ شانازیکردنەو لە ڕێگەی لێکچوواندنەکەوە بە حوانی بەرهەم هاتووە.

٨ـ بەرهەمهێنانی دەقی ئەدەبی

ئەمە لە زۆربەی لێکچوواندنەکان دێتە دی، بەڵام بەتایبەتیش ئەو کاتە جوان زەقدەبێتەوە، کە لێکچوواندنەکە وێنەیێکی نایاب و جوانی پێشکەش کردبێت، بۆ نمونە:

لەسەر ڕوخساری گوڵ شاخی سەمەن ئاسایە ئەو زوڵفە

بەسەر پشکۆوە هەروەك عەنبەری سارایە ئەو زولفە... دیوانی حەمدی، ل١٨٧.

ئەو زوڵفە: لێیچووە

شاخی سەمەن ئاسا: لەوچووە

ئەو ژینگەیەی ئەم لێکچوواندنەی تیا درووستکراوە وشەو دەربڕینەکانی گەلێ ناسك و جوان و سەرنجڕاکێشن، بەوەش وێنەیێکی ئەدەبی جوانی بەرهەمهێناوە.

رووی لێکچوون

ڕووی لێکچوون یەکێکی دیکەیە لە بنەڕەتە ناسەرەکییەکانی لێکچوواندن، ئەم بنەڕەتە هەندێ جار نەبوونی نرخی زیاتر بە لێکچوواندنەکە دەدات، هەندێجاری تریش هەبوونی پێویستەو بەبێ ئەوە تێکەڵاوی واتایی درووست دەبێت، لەبەرئەوە لە ماوەی داهێنانی خۆیاندا شاعیران هەندێ جار بەکاری دێنن و هەندێجاری دیکەش دەستبەرداری دەبن، لە خوارەوە باس لە حاڵەتەکانی دەرکەوتن و دەرنەکەوتنی ئەو بنەڕەتە دەکەین:

١ـ حاڵەتەکانی دەرنەکەوتن

ئەگەر ڕووی لێکچوون نەهات، ئەوا لێکچوواندنەکە لە چەند ڕووێکەوە نرخی زیاتر پەیدا دەکات، لەوانە:

أ ـ واتای لێچوونەکە فراوانتر دەبێت، چونکە ئەگەر ڕووی لێکچوون هاتبوو ئەوا سنووردارى بۆ لێکچوونی لێچوو و لەوچوو دادەنرێ، بەڵام ئەگەر ڕووی لێکچوون نەهاتبوو، ئەوا لێکچوونی نێوان لێچوو و لەوچووەکە چ سنوورداریيەکی نامێنێت و بە فراوانی واتای لەوچوو لەو ڕووانەی گونجاون بۆ لێچوو دەگوازرێتەوە، بۆ نمونە: (منداڵەکە گوڵە)، ئەمە ڕستەیەکە بەسوودترە لەوەی بڵێی (منداڵەکە لە جوانیدا گوڵە)، چونکە کە ڕووی لێکچوونەکە نەهێنراوە، ئەوا (جوانی و ناسکی و ئارامی و پاکی و بۆنخۆشی و دڵگیری و ...هتد) لە سیفاتەکانی گوڵەکە بۆ (منداڵەکە) دەگوازێنەوە، بەڵام لە باری یەکەمدا ئەو واتایە سنووردار دەبوو و تەنیا لە (جوانی) کورتدەبووەوە:

سەوزە جڵەوکێشی ئەوە

دنیا وەك باغی خوسرەوە... دیوانی حەمدی، لا ٥٨

لە چ ڕووێکدا دنیا وەك باغی خوسرەوە؟ نەگوتراوە، ئەوەش کەواتە هەموو ئەو سیفەتانەی لە باغی خوسرەو هەیە، هەمووی دەکرێ بدرێتە دنیا، لەوانە: (فراوانی، خۆشی، پڕی لە گوڵ و گوڵزار، پڕی لە میوان و خەڵکی جۆراوجۆر، جێگەی تیادڵخۆشبوون، جێگەی چێژوەرگرتنی چاو، تەمەن کورتی و بەسەرچوون...هتد)، هەرچەندە ئەم لێکچوواندنە لێکچوواندنی ئاوەژووە، دەبوو باغی خوسرەو وەکو دونیا بووایە، نەك دونیا وەکو باغی خوسرەو، بەڵام لەبەر زۆر بەناوبانگی باغی خوسرەو وێنەکە ئاوەژووکراوەتەوە.

ب ـ ئەگەر ڕووی لێکچوون نەهات، ئەوا ماوە بۆ بیری خوێنەر دەمێنێتەوە، کە زۆرتر لەگەڵ دەقەکە تێکەڵ بێت و واتای زیاتری پێوە بلکێنێت، بۆ نمونە:

ـ خەو و بێداری وەك یەکە بۆ من

مردنم کەم نییە لە حاڵی حەی... دیوانی حەمدی، لا ٩٦.

لە نیوە دێڕی یەکەمدا: خەو: لێچووە

بێداری: لەوچووە

ڕووی لێکچوون نەهاتووە، ئەوەش ماوەی فراوان لەبەردەم خوێنەردا دەهێڵێتەوە، کە خۆی بێت ڕووی لێکچوونەکە لەوەدا کورتبکاتەوە کە بە جوانی دەبینێ، ئایا ئەوە (لەبەر غەمی ژیانیەتی)، یان (لەبەر دووری ئازیزەکەیەتی)، یان (لەبەر ئەو شکستەیە

که بەسەریدا هاتووە لە ڕوویێك لە ڕووەکان)؟ یان لەبەر هەرچییەکی تـرە، کـە خوێنـەر ئەگەر لەو باردا نەبێ، هەسـتی پێناکـات، ئـەوەش کەواتـە بـە نـەهاتنی ڕووی لێکـچوون دێڕە شیعرەکە واتای زۆرتری دەشێ بۆ دروستبکرێ.

٢ـ حاڵەتەکانی دەرکەوتنی ڕووی لێکچوون

لەبەرهەندێ هۆکاری گرنگ ڕووی لێکچوون لـە دوو تـوێی دەربڕینـە ئەدەبییەکانـدا جارجارە دەردەکەوێت، لەوانە:

أ ـ بۆ ئەوەی خوێنەر بە هەڵە نەچێت

هەر منم ئێستا واریسی عیسا

بێ ژن و ماڵ و بێ کوڕ و مەئوا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٠.

لێـرەدا پێویـستبوو ڕووی لێکـچوون بخرێتـە ڕوو، چـونکە حـەزرەتی عیـسا (درودو سڵاوی خوای لەسەر) بە زانست و دینداری و خوداپەرسـتی دەناسـرێت، کـە باسـی ئـەو حەزرەتە دەکرێ ئەم سیفاتانە لە مێشکدا زەقدەبنـەوە، بـەڵام ئـەدی شـاعیر لـە کامـە ڕوویانەوە واریسی ئەو حەزرەتەیـە؟! جـا بـۆ ئـەوەی ئـەم تێکەڵاوییـە درووسـت نـەبێ، چـونکە هـیچ یەکـە لـەم مەبەسـتانە مەبەسـتی شـاعیر نەبوونـە، شـاعیر هـاتووە ڕووی لێکچوونەکەی هێناوەو دەریخستووە، کە لە بێ ژنی و بێ منـداڵی و بـێ جێیـی واریـسی ئـەو حەزرەتەیـە نـەك لـە ڕوویێکـی تـر، بەمـەش پارێزگـاری لـە واتـای مەبەسـت کـراوەو وایکردووە، شاعیر چی لە دڵدابێ ئەوە بگەیێنێتە خوێنەر.

٢ـ بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەست

هەندێجار پەیوەندی نێـوان لێیـچوو و لەوچـوو زۆر شـاراوەیە، ئەگـەر بێـت و ڕووی لێکچوونەکە نەهێنرێت، ئەوا خوێنەر ماندوو دەبێت و لـە مەبەسـتەکەش ناگـات، جـا بـۆ ئەوەی خوێنەر لە سەرسوڕمانی نەمێنێتەوە، نەشـتوانێ ڕووی لێکـچوونەکە بدۆزێتـەوە، شاعیر ڕووی لێکچوونەکە بە ئاشکرایی دێنێت.. بۆ نمونە:

وەکو بیستی بە میسلی هەوری بەهار

هاتە گریان و پێی گوتم: ئەی یار... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٢٣٩.

ئەو: لێیچوو

هەوری بەهار: لەوچوو

لێرەدا ڕووی لێکچوونەکە: (گریـان)ە، کـە شـاعیر بـە بـارانی نێـو هـەوری بـەهاری چوواندووە، دیارە بارانی بەهاران بارانێکی ئاسایی نییەو وەکو هی زستان نییە، هێمن و ورد بێ، بـەڵکو بـارانێکی زۆر خێـرا و پـڕ ئـاوو بـەخوڕە، ئەمـە تـاوەکو خوێنـەر بزانێـت لێیچوو لەبەر ئەو تراژیدیایەی بیری هاتەوە، لەوەی کەوا بیـستی، بـاری بـە شـێوەیێکی نائاسایی و خراپ تێکچوو، خۆی بۆ نەگیراو بە خوڕ فرمێسك لە چاوەکانی هاتە خوار!!

ئەوەش دیارە (موبالەغە)یەو بۆ ئەوەیە حاڵـەتی لێیـچوو بـە باشـی بخرێتـە بەرچـاو، تـا خوێنەر بزانێت لەبەر ئەو هۆیە گشتییەی هەمووان دەگرێتەوەو بۆ هەمووان گرنگە، ئـەو لێیـچووە چـی بەسـەرهاتووە! ئەگـەر بێـت و ڕووی لێکـچوونەکە لـە لایـەن شـاعیرەوە نەخرابووایە ڕوو، لە ڕاستیدا کەس نەیدەزانی (وەکـو بیـستی بـە میـسلی هـەوری بـەهار پێی گوتم: ئەی یار) یانی چـی؟! بۆیـە هێنـانی ڕووی لێکـچوونەکە لـە بـاری وەهـادا بـە پێویست و گرنگ دەزانرێ.

شەوقی وەصلێ و سۆزی هیجرەت وەك یەكن نێزیك و دوور

من دەسووتێنن كەوایە تۆ لە ئاگربە بە دوور... دیوانی حەمدی، لا ٣٠٩.

شەوقی وەصل: لێیچووە

سۆزی هیجرەت: لەوچووە

کەس نازانێ لە چ ڕووییێکدا وێکچوونە، بۆیە خوێنەر سەری لێتێکدەچێت و ناتوانێ بە ئاسانی واتای مەبەست بدۆزێتەوە، بەوەش کەوابێ پەیامی شاعیر ناگات، بۆیە شاعیر هەر خۆی ڕووی لێکچوونەکە لـەوەدا کورتدەکاتـەوە، کـە (هـەردووکیان وەکـو یـەك مـن دەسووتێنن)ە، بەوەش نایەڵێت مەبەست ونبێ و خوێنەر سەری لێتێکبچێت.

٣ـ بۆ زەقکردنەوەو دەرخستنی یەك لە بنەڕەتەکان (لێیچوو، یان لەوچوو)

قازی هەڕۆ سینەت سوپەری تیری قەزا بێ

وەك دینی ڕەوافیز بەدەنت بێ سەرو پـا بـێ... دیـوانی حـاجی قـادری کـۆیی، لا١٥٦.

بەدەنت: لێیچووە

دینی ڕەوافیز: لەوچووە

بێ سەروپایی: ڕووی لێکچوونە

لێرەدا لەبەر ناشیرینکردن و خستنەڕووی ئەوەی مەبەستە لەسەر لەوچوو، شاعیر ڕووی لێکچوونەکەی هێناوەو زەقیکردۆتەوە.

جوانی و گرنگی لێکچوواندن

ئادەمیزاد یەك لە ئارەزووەکانی ئەوەیە، شت بە ڕوونی و بە بەڵگەی سەلماو و بە وێنەیێکی زیندوو ببینێ، ئەمەی لەلا جوان و گرنگترە لە هەر دیمەنێکی تر، کە بە هەمان ئەو شێوەیە ناتوانێ سەرنجی ڕابکێشێ، بۆیە لێکچوواندن ئەو مەبەستەی ئادەمیزاد وەدی دێنێت و دڵی ئاسوودەو خۆش دەکات.

عەبدولقاهری جورجانی یەکەم کەس بوو تێبینی ئەمەی کردو ئەوەی خستە ڕوو، کە: کاتێك واتا بە شێوەی نواندن دەخرێتە ڕوو، واتە (لێکچوواندنی وێنە بە وێنە)، لە لای وەرگردا بە جۆرێك لە قەبەیی و چاکی و تەواوی و ڕێزەوە وەردەگیرێ، بەڵام ئەگەر بێت و لە لێکچوواندن ڕووتەوە بکرێ ئەم نرخ و بەهایەی نابێ! ئەمەش بەلای جورجانی و بێجگەی ئەوەوە لەبەر ئەوەیە، لێکچوواندن کۆمەڵێك داواو ویستی دەروون بەجێدێنێ، لەوانە:

١ـ لە ڕێگەی لێکچوواندنەوە سیفاتە ئاماژە بۆکراوەکان هی لێیچوو بن، یان لەوچوو جوانتر ڕووندەکرێنەوە.

٢ـ ((لێکچوواندن زمانی تێگەیاندن و تێگەیشتنە))[1]، ئەوەش واتا شتە نادیارەکان ئاشکراو شتە پۆشراوەکان ڕووندەکاتەوە.

٣ـ لە ڕێگەی لێکچوواندنەوە کاریگەری زۆرتر بۆ ئاخاوتن و دەربڕینەکان درووست دەبێت.

٤ـ لێکچوواندن دەبێتە هۆی ئەوەی بە وشەی کەم واتای زۆر و فراوان پێشکەش بکرێت، واتە: لێکچوواندن هەندێجار دەبێتە هۆیەك بۆ ئەوەی خوێنەر بە دوای واتای زیاتر و زۆرتردا بگەڕێت و بە هۆیانەوە لێیچوو باشتر بناسێتەوە، ئەمەش ئەوکاتە

---

[1] واجدة مجيد الأطرقجي، التشبيهات القرانية، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٨م، ص ٣٣.

دەبێت، کە لەوچوو وشەیێك بێت، یان وێنەیێك، بەڵام ئەم وێنەو وشەیە واتـای زیـاتر لـە سنووری وشەکان بگەینن و چەندەی لێیان وردبییەوە واتای زۆرتریان بۆ درووست بێت.

٥- لێکچوواندن وا دەکات وێنە لە نێوان شتە لێکدوورەکان درووست ببێت و زەینـی ئادەمیزاد بۆ هەبوونی پەیوەندی نێـوان ئـەو شـتانە کورتببێتـەوە، کـە ڕەنگبێ پێـشتر بیری لە بوونی پەیوەندی لەو شێوەیە لە نێوان ئەو شتانە دا نەکردبێ، کە لە نمونەکەدا دەیبینێـت، چـونکە ((وێنــەی لێکـچوواندن لەگـەڵ واقیعـی هەسـتپێکراودا بـە هـەموو ڕەهەندەکانی و هەروەها لەگەڵ لایەنە بیرییە ڕووتەکان و دیسانەوە لەگـەڵ قوڵاییـەکانی هەستی دەروونی ناوخۆیی مامەڵە دەکات)).[1]

٦ــ لێکـچوواندن بناغـەی هونــەرێکی دیکـەی گرنگـی ڕوونبێژییــە، کـە ئـەویش (خواستن)ە.

٧- ((لێکچوواندن لە بنـەماکانی وێنـاکردنی ڕوونبێـژی و سەرچـاوەکانی دەربڕینـی هونەرییە، تیایدا وێنەکان تـەواو دەبـن و دیمەنـەکان یـەکتری بـەرەوپێش دەبـەن، بۆیـە ڕەوانبێژەکان لە بارەی نرخـی ئـەو هونـەرەوە گوتوویانـە: بریتییـە لـە هونەرنوانـدن لـە زەقکردنەوەی وێنەی ڕەوانبێژی بۆ شێوە و خوێندنەوەی واتا هەستییەکانی، ئەمەش لە ڕێگەی خستنەکاری هێزی لە ڕادەبەدەری لێکچوواندن لە بۆیـەکردنی شـێوە بـە سـایەی داهێنراو و پۆشاکی جۆراوجۆر)).[2]

پوختەی ئەم باسە

١- لێکچوواندن هونەرێکی کۆن و گرنگی دەربڕینی ئەدەبییـە، لەوەتـەی ئـادەمیزاد هەیە سوودی لێوەرگیراوەو لە هونەرە یەکەمینەکانی وێناندنی ئەدەبییە.

٢ــ بـەپێی بنەڕەتـە سـەرەکی و ناسـەرەکییەکانی لێکـچوواندن چـوار شـێوازی لێکـچوواندن، بـە پێـی ئـەقڵی و هەسـتی دوو لایەنـەکانی لێکـچوواندن پێـنج شـێوازی لێکچوواندن، بە بەرچاوگرتنی ژمارەی لێیچوو و لەوچووەکان حەوت جۆری لێکچوواندن، ئینجا لێکچوواندنی لێکدراو و لێکچوواندنی پێچراو و لێکچوواندنی ئـاوەژوو لێکـچوواندنی

---

[1] فایز الدایة، جمالیات ألأسلوب، الطبعة الثانیة، دار الفکر، بیروت، ١٩٩٦، ص ٦٠.

[2] د. محمد حسین الصغیر، أصول البیان العربي رؤیة بلاغیة معاصرة، دار الشؤن الثقافیـة، بغـداد، ١٩٨٦، ص ٦٤.

نائاشکرا، کە بە هەموویان دەکەنە زیاتر لە بیست جۆرو شێوازی لێکچوواندن لە شیعری ئەم شاعیرانە بەرجەستەبوونە، لەوەشدا هەردوو شاعیر، وەکو یەك بەشداری باشیان هەیەو سەرکەوتوون.

٣ـ سەبارەت بە ئەوزارەکانی لێکچوواندن سی و چوار ئەوزار لای هەردوو ئەم شاعیرانە بەرجەستە بوونە، کە ئەمانە بە بێجگەی کوردی، لە عەرەبی و فارسیش وەرگیراون، چواردەی عەرەبی و دووی تێکەڵ لە عەرەبی و کوردی و سێی فارسی و پانزەی کوردینە. ئەمەش دەرکەوتی ئاسایی تیۆری شیعری کلاسیکە، کە جگە لە زمانی دایك، شاعیر ناچار دەکات، سوود لە زمانانی دیکەش وەربگرێت.

٤ـ سەبارەت بەو مەبەستانەش کە لێکچوواندنی بۆ دروستکراوە، ئەوە دەرکەوت کە بۆ مەبەستەکانی: خستنەرووی حاڵی لێیچوو، زەقکردنەوەی حاڵەتی لەوچوو، تەشویق دروستکردن، کورتکردنەوەی ڕێگا، ناشیرنکردنی وەسفکراو، بەزەییپێداهاتنەوە، شانازیکردن، بەرهەمهێنانی دەقی ئەدەبی. ئەم شاعیرانە لێکچوواندنیان بەرهەمهێناوە.

باسی دووەم: خوازە (مجاز)

چوونە ناو باس

بۆ ئەوەی لە خوازە تێبگەین، زانایانی ڕەوانبێژی هەمیشە باسێکی دیکەیان پێشخستووە، کە ئەویش باسی درووست (حەقیقەت)ە، چونکە ئەگەر لە درووست گەیشتین، ئەوکاتە ڕوونتر دەزانین خوازە چییە.. لەبەرئەوە لێرەشدا سەرەتا بە (درووست) دەستپێدەکەین، ئینجا دەچینە سەر خوازەو جۆرەکانی.

درووست

درووست لە عەرەبیدا (الحقیقە)ی پێدەگوترێت، زاراوەیێکە لە وشەی (حق) وەرگیراوە، (حق)یش واتایێکی چەسپاوو نەگۆڕی هەیە، واتە: بەکارهێنانی هەر شتێك بەو هەقەی، کە لە بنجدا هەیەتی. واتا زاراوەییەکەیشی لەوە هاتووەو مەبەست لێی: بەکارهێنانی وشەو دەربڕینە بۆ واتای درووستی خۆیان.. لە زمانی کوردیشدا (درووست) پێچەوانەی هەڵەیە، کەوابێ ئەگەر وشەیێك بۆ واتایێك بەکارهێنرا، واتای خۆی بوو، ئەوە (درووست)ەو ئەگەرنا (هەڵە)یە، جا ئەو هەڵەیە ڕێپێدراوە (خوازە)یە، یان ڕێپێنەدراوەو زمانی تێکداوە.. بۆ نمونە:

- ئەگەر گوترا (بەرد) ئەوا مەبەست لێی هەر بەردێکی ڕەق و تەقی قەبارە بچووك، یان گەورە بێ، کە هەموو تاکێك دەزانێ ئەوە بەردە.

- کە گوترا (پیاو) مەبەست لێی ئەو ڕەگەزە تایبەتیەی ئادەمیزاد بێ، لە قۆناغێکی تایبەتی ژیانی خۆیدا، کە هەموو دەیزانن.

بەڵام ئەگەر هاتوو ئەو (بەرد) و (پیاو)ەمان وەکو سیفەت دایە پاڵ شتانی تر، بۆ نمونە گوتمان: (سەیرە! بەردەکە پێدەکەنێ)، کەوابێ مەبەست لە (بەرد) واتای درووست نییە، چونکە (بەرد) پێناکەنێ، بەڵام مەبەست واتای (خوازە)ییە، واتە: (ئەو مرۆڤەی وەکو بەرد ڕەقە، ئەو پێکەنی)!

یان کاتێك حاجی قادری کۆیی دەڵێت:

مەڵێن بێکارە بوو حاجی لە ڕۆما

ئەمن پیاوم لە نێو شاری ژنانم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٦.

لەم دێڕەدا مەبەست لە (پیاو)یش و (ژن)یش دیارە واتا درووستەکانیان نییە، چونکە بۆچی (حاجی) بە تەنیا (پیاو)ەو خەڵکی تری ئەو شارە گەورەیە بۆ هەموویان (ژن)ن؟! ئەمە ئاشکرایە ئەو وشانە بۆ واتای (خوازە)یی هاتوون، نەك واتای (درووست)، مەبەست لە (ئەمن پیاوم)، واتە: ئەمن مەرد و ئازام.. مەبەست لە (شاری ژنان)یش، واتە: ئەو شارەی پیاوەکانی لاواز و بێهەڵوێستن و وەکو ژن هیچیان لە دەست نایە، کە ئەمە بۆچوونێکی ئەو ڕۆژگارە بووە، لەلای هەندێ کەسەوە بەرامبەر بە ژن.

ئەو گوڵە دەموت کە بێ دامێنی ئەگرم وەك دڕك
نەمدەزانی ئەو کە بێ، نابێ بمێنێ عەقڵ و هۆش... دیوانی حەمدی، لا ٣٢٧.

لێرەشدا دەبینین (گوڵ) بۆ واتای درووستی خۆی بەکارنەهێنراوە، قەرینەش (هاتن)ە، چونکە ئەم فرمانە تایبەتە بە ئادەمیزاد، نەك بە گوڵ، کەواتە مەبەست لە گوڵ لێرەدا واتا خوازەییەکەیتی، کە بریتییە لە کەسێکی وەکو گوڵ جوان.

جۆرەکانی درووست

کتێبەکانی ڕەوانبێژی دوو جۆر (درووست)یان دەستنیشانکردووە، ئەوانیش بریتینە لە: درووستی وشەیی و درووستی واتایی.

١ـ درووستی وشەیی

((بریتییە لە بەکارهێنانی تەنیا وشەیێك بۆ ئەو واتایەی لە بنجدا بۆی دانراوە))[١]، یان بە شێوەیێکی ڕوونتر: بریتییە لە بەکارهێنانی تاکە وشە، جا هەر وشەیێك بێ، بۆ ئەو واتایەی لە بنجدا وشەکەی بۆ درووست بووە، وەکو بۆ نمونە: (بەرد) بۆ (بەرد) و (ئاو) بۆ (ئاو) و (ئاگر) بۆ (ئاگر) و بەم شێوەیە. ئیتر کە دەڵێین (پێنووس) مەبەستمان لێی ئەو ئامێرەیە، کە کردەی نووسین ئەنجام دەدات. کە دەڵێین: (شێر) مەبەستمان ئەو ئاژەڵەیە، کە گەورەی دارستانەو بەم شێوەیە.. بنواڕە ئەم دێڕە:

---

[١] یوسف ابوالعدوس، البلاغة والأسلوبية، الطبعة العربية ألأولى، ألأهلية للنشر والتوزيع، أردن ـ عمان، ١٩٩٩م، ص ١٠٥.

لە كێوو كەژ كە سەر ئێوارە دێتەوە ماڵات

لە دەوری چادری صاحێبی مەوجی دا وەستا... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٣٤.

(كێو و كەژ) ، (ئێوارە) ، (ماڵات) ، (چادر)... هەموو ئەوانە بۆ واتای تایبەت و درووستی خۆیان بەكارهێنراون، (درووستی وشەیی)نە.

٢ـ درووستی واتایی

((درووستی واتایی لەسەر درانەپاڵ دەوەستێت، واتا: مانایێكی دیاریكراو بدرێتە پاڵ خاوەنە ڕاستەقینەو درووستەكەی خۆی، بۆ نمونە: چریكاندن دەدرێتە پاڵ مەل، قسەكردن دەدرێتە پاڵ ئادەمیزاد، بەڵام ئەگەر گوتمان: گۆرانیبێژەكە دەچریكێنێ! ئەوە كەواتە درانەپاڵی دەچریكێنێ بۆ گۆرانیبێژەكە درانەپاڵێكی خوازەییە، نەك درووست))[1]، ئەمەش كەواتە ئەو درووستەی واتایی مەودایەكی فراوانتری هەیە، لە درووستی وشەیی و بەم تایبەتمەندییانە دەناسرێتەوە:

أـ لە سنووری ڕستەدا دەبێ، یاخود بە لانی كەم لە سنووری گرێدا دەبێ، واتە: وەكو گوترا مەودایەكەی فراوانترە لە سنووری تاكە وشە.

ب ـ لەسەر درانە پاڵ (اسناد)ی سیفەتێك، یان فرمانێك بۆ خاوەنی ڕاستەقینەی خۆی دادەمەزرێت، واتە: مانایێكی دیاركراو بدرێتە پاڵ خاوەنە درووست و ڕاستەقینەكەی خۆی. بۆ نمونە: (جریوە جریو) بدرێتە پاڵ (بێچووە باڵندەكان)، بگوترێت: بێچووە باڵندەكان دەجریوێنن. ئەمە (درووستی واتاییە)، چونكە (جریواندن) ناوی ئەو دەنگەیە، كە بێچووە باڵندە درووستی دەكەن، لێرەشدا مادام داومانەتە پاڵ خاوەنی ڕاستەقینەو درووستی خۆی و واتایێكی تەواوی بەخشیوە، بۆیە بەم درووستە دەڵێین: (درووستی واتایی).. سەرنجی ئەم دێڕەی خوارەوە دەدەین:

لە حیلە حیلی كەحێل و لە بارە باڕی مەڕان

لە دەنگی قۆڕەیی گا جووت و بۆڕەیی مانگا... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا٣٤.

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

(حیله حیل) دەنگی ئەسپەو دراوەتە پاڵ (ئەسپی کەحێل)، کە دیارە لەبەر کورتبڕی (ئەسپ)ەکە نەماوەو تەنیا (کەحێل)ەکە ئەرکەکەی بەجێهێناوە.. (بارِە بارِ) دەنگی مەرِەو دراوەتە پاڵ خاوەنەکەی کە (مەرِ)ە.. (قۆرِە) دەنگی گایەو دراوەتە پاڵ ئەو..(بۆرِە)یش دەنگی مانگایەو درایتە پاڵ مانگا.. کەوابێ هەموو ئەو دەستەواژانە (درووستی واتایی)یان دروستکردووە.

خوازە

دەشێ لای عەرەب ئەبولفەتح کورِی عوسمانی ناسراو بە (ئیبن و جنني) یەکەم رِەوانبێژ بێ، هاتبێ پێناسەی بۆ (خوازە) کردبێ، ئەو ئەو زاراوەیەی لە بەرامبەر (دروست) بە کارهێناوە، گوتوویەتی: (دروست ـ هەقیقەت ـ ئەوەیە کە لە بەکارهێنانیدا بۆ ئەوە بەکارهێنرابێ، کە لە بنجدا لە زمانەدا بۆی دانراوە، بەڵام خوازە ئەوەیە بە پێچەوانەی ئەوەوە بێت)[1]. هەرچی (سەکاکی)یە، ئەو روونتر پێناسەی خوازەی کردووە، گوتوویەتی: ((خوازە: بریتییە لەو وشە بەکارهێنراوەی، بۆ بێجگەی واتای دروستی خۆی بەکارهێنراوە، واتە: سەبارەت بە راستەقینەی خۆی، بۆ شتێك بەکارهێنراوە، بێجگەی خۆیەتی، دیارە قەرینەیێکیشی لە تەکدایە، رِێگرە لەوەی بۆ واتای دروستی خۆی بەکارهێنرابێ)).[2]

پاش ئەوە دیارە رِەوانبێژان لە بارەی چەمکی زاراوەی (خوازە)ەوە شتێکی دیکەیان لەو پێناسەی (سەکاکی) زیادنەکردووە، ئەوە نەبێ، لە شێوازی دارشتنیان بۆ پێناسەکانیان، لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاوازییان هەیە، کە ئەوە شتێکی ئاساییە، هەر رِەوانبێژەی ویستوویەتی پێناسەکەی خۆی کورتتر و روونتر و جوان و کاریگەرتر بێت.

بە کورتی: خوازە بریتییە لە بەکارهێنانی وشەیێك بۆ بێجگەی ئەو واتا فەرهەنگییە درووستەی هەیەتی، لەگەڵ بوونی قەرینەیێك، زمانی بێت، یان ژیری،

---

[1] ابي الفتح عثمان بن جني، الخصائص، تحقيق: محمد علي النجار، الجزء الثاني، دار الهدى للطباعة والنشر، بيروت ـ لبنان، ص ٤٤٢.

[2] أبي يعقوب يوسف بن محمد بن علي السكاكي، مفتاح العلوم، تحقيق: د. عبدالحميد هنداوي، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤٠٢هـ، ٢٠٠٠م، ص ١٧٠ .

ڕێگری بکات، لەوەی کەوا ئەم وشەیە وەکو درووست بەکارهێنرابیٚ و بیـچەسپێنێت، کـە دەبێت بۆ واتای خوازەیی بەکارهێنرابێت.

بەکارهێنـانی خوازە

بە گشتی بابەت و بەکارهێنانەکانی خوازە زۆر بڵاوە، بۆیـە گـوتراوە: ((خـوازە بـە شێوەیێکی سروشتی لە زمانەکاندا درووست دەبێت، بۆیە بە پێش پڕۆسەی لێکۆلینەوەو گەڕان بەدوایدا دەکەوێت)).[1] ، واتە: ((دیاردەیەکی زمانییە، بە تەنیا تایبـەت نییـە بـە زمانێــك جیــا لــە زمانــەکانی دی، درووســتبوونی ئــەم دیاردەیــەش پەیوەســتە بــە بەرەوپێشچوونی زمان)).[2]

جوانی خوازە

خوازە کۆمەڵێك کاری گرنگ ئەدا دەکات، لەوانە:

١ـ وا دەکات خاوەنەکەی لە تەسکی واتای وشەیی وشەکان ڕزگـاری بێـت و وشـەو دەستەواژەکان بە واتای نویٚ و زۆرتر لە خۆیان فراوانتر بکات.

٢ـ هەر بەم هۆیەی سەروو لە لایێکی ترەوە، دەبتە هۆی ئەوەی فەرهـەنگی وشـەو دەربڕینەکانی زمانی نەتەوەییش فراوانتر و دەوڵەمەندتر بێت.

٣ـ وا دەکات خـەیاڵ ئازادانـە درێژبێتـەوەو شـێوازی ئـەدەبی جـوان بـۆ دەربڕینـە ئەدەبیەکان بەرهەم بێت.

٤ـ وا دەکات نووسەر لە وەستان و مانەوە لە نێو خولگەی وەسـتاوی بـەکارهێنانی ئاسایی بۆ زمان ڕزگاری بێت و شێوازێکی جوان و کاریگەر پێشکەش بکات.

٥ـ وا دەکات واتای زۆر لە وشەی کەم پێشکەش بکرێت.

---

[1] د. محمد عبدالمطلب، البلاغة والأسلوبية، مطبعة الشركة المصرية العالمية للنشر، بيروت ـ لبنان، ١٩٩٤، ص ٦٧.

[2] د. مهدي صالح السامرائي، المجاز في البلاغة العربية، الطبعة الأولى، مكتبة دار الدعوة، حماه، سوريا، ١٣٩٤هـ، ١٩٧٤م، ص ٢٦٠.

٦ـ هۆیەکە بـۆ لادان لـە زمـانی سروشـتی و بـەکارهێننانی شـێوازێکی هونـەری بـۆ دەربڕین.

٧ـ ئەگـەر لـە جۆرەکـانی خـوازەی ڕەهـاو ژێـریش ڕابمـێنی، دەبینـی لـە زۆربـەی جارەکاندا بە شێوەیێکی کورت و پوخت واتای مەبەسـت دەگـەیێنێت، بـۆ نمونـە: ئەگـەر گوتت (فەرماندەکە سوپاکەی شکاند) ، یان گوتت (ئەنجومـەن وەهـای بڕیـار دا)، ئەمـە پـوختترە لـەوەی بڵێـی: (سـەربازەکانی فەرماندەکـە سـوپاکەیان شـکاند) و (خـەڵکی ئەنجومەنەکـە وەهایـان بڕیـار دا)، دیـارە گومـانی تیـا نییـە، کـورتبڕیش بەشـێکە لـە بەشەکانی ڕەوانبێژی.

٨ـ زۆربەی جۆرەکانی خـوازەی ڕەهـاو ژێـری، لـە موبالەغەیـەکی جـوانی کاریگـەر خاڵی نینە، کـە ئەمـە وا دەکـات خوازەکـە جـوان و سـەرنجڕاکێش بێـت، بـۆ نمونـە کـە دەڵێیـت (فـلان هــەر دەمــە)، مەبەسـتت ئەوەیـە (شــەڕی ئــەو فلانــە هــەموو شـتێك دەگرێتەوە)، ئەوەش موبالەغەیێکی جوانە.[1]

جۆرەکانی خوازە

خـوازە وەکـو هونـەرێکی گرنگـی داهێنـانی ئـەدەب و وەکـو هۆکـارێکی هەمیـشە هێشتنەوەی دەق بە ناسکی، دوو جۆری هەیە، بریتینە لە: (خوازەی زمـانی و خـوازەی ژیری).

یەکەم: خوازەی زمانی

((بریتییە لە گوازتنەوەی وشە لـە واتـای درووسـتی (فەرهـەنگی)ی خـۆی، کـە لـە بنجدا بۆی دانراوە، بۆ واتاییێکی نوێ، ئەمە لەبەر بـوونی پەیوەندییـەك لـە نێـوان واتـای یەکەم و دووەم، دیارە دەبێ قەرینەییێکیش هـەبێ، ڕێگـری بکـات لـەوەی واتـای یەکـەم مەبەسـت بـێ و بـیر بـۆ ئـەوە ببـات، مەبەسـت واتـای دووەمـە))[2]، واتـە: ((لـە ڕووی بەکارهێنانەوە، سەرچاوەی خوازەی زمـانی زمانـە))[3]، بـۆ نمونـە: وشـەی (پـشت) لـە

---

[1] محمود إبراهيم محمد علي، بلاغة المجاز المرسل والمجاز العقلي، arabicme@yahoo.com، ٢٠٠٨.

[2] د. بن عيسى باطاهر، البلاغة العربية مقدمات وتطبيقات، ص ٢٤٩و٢٥٠.

[3] سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٥٠.

فەرهەنگەکانی زمانی کوردیدا بە واتای (بەشی دواوەی لاشەی ئادەمیزاد دێت)، ئەمە بەو حسێبەی ئادەمیزاد پێش و دوای هەیە، پێشی (زك)ەو دواوەی (پشت)، بەڵام ئەم وشەیە لە نێو ئەدەبیاتدا، چ سەر زاری و چ نووسراویش بۆ واتای دیکەش هاتووە، کە ئەویش (هێزێکی یارمەتیدەر)ە، ئەوەتا کە دەڵێین: (فلان پشتی هەیە)، مانای ئەوە نییە، ئەو فلانە کەسە وەکو مرۆڤێك چۆن (زگ)ی هەیە، ئاوا (پشت)یشی هەیە، چونکە ئەمە، ئەگەر وەکو زانیاری بخرێتە بەر گوێ، بەدیهییەکی ناخۆشەو بێزارکەرە، دیارە ئاشکراشە کەس لەو ئاستە نزمەی وشیاری نییە قسەی وەها بکات، بۆیە هەموو کەس دەزانێ مەبەست لەم (پشت)ەی ئەو ڕستەیە (هێزێکی یارمەتیدەرە)، کە لە پشتەوەی وەسفکراودا هەیە)، بەوەش کەوابێ (پشت) جگە لە واتا فەرهەنگی و بنجییەکەی ئەم واتا نوێیە خوازەییەی ئێرەیشی هەیە.

سەبارەت بە جۆریش، ئەوا (خوازەی زمانی) دوو جۆری لێدەبێتەوە، بریتینە لە: (خواستن و خوازەی ڕەها).

أ ـ خواستن

((لێرەدا پەیوەندی نێوان واتای درووست و واتای خوازەیی - وشەکان - لێکچوونە))[(١)]، ئەمەیان باسێکی درێژ و زۆرە، بۆیە دواتر لە باسی دوای ئەمە بە تێروتەسەلی باسی لێوە دەکەین.

ب ـ خوازەی ڕەها (مەجازی مورسەل)

((بریتییە لە وشەیێکی بەکارهاتوو بۆ بێجگەی ئەوەی بۆی دانراوە، لەبەر پەیوەندییەکی نێوانیان، کە لێکچوون نییە، لەگەڵ قەرینەیەك، ئەو قەرینەیە ڕێگرە لەوەی بۆ واتای خۆی بەکار هاتبێ))[(٢)]، دیارە ئەو پرۆسەیەش بە وشیارییەوە دەکرێ، بۆیە زانایان ئاماژەیان بۆ ئەوەش کردووە، گوتوویانە: ((بریتییە لەو وشەیەی بە

---

(١) سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

(٢) د. ناصر بن عبد الرحمن الخنين، مكتبة دروس الأكاديمية - اللغة العربية – المستوى الثالث - الدرس العاشر: علم المعاني، مادة (المجاز المرسل). (لە ئەنتەرنێتەوە)

مەبەست بۆ بێجگەی واتای بنجی خۆی بەکارهێنراوە، لەبەر پەیوەندییەك، کە لێکچوون نییە))[1]، واتە: ((لێرەدا پەیوەندی نێوان واتای درووست و واتای خوازەیی لێکچوون نییە))[2]، بەڵکو دەشێ پەیوەندی لەیکجیا بێت، گرنگترینی ئەو پەیوەندییانە کە لە شیعری ئەم شاعیرانە بەرجەستە بوونە، لە خوارەوە دەخەینە بەرچاو.

پەیوەندییەکانی خوازەی ڕەها

خوازەی ڕەها زیاتر لە پەیوەندییەکی هەیە، مەبەست لەو پەیوەندییانە ((واتای وشەی بنجی و واتا سیاقییەکەیەتی))[3]، بە واتا وشە لەو سیاقەی تێیدا هاتووە، لە بنجدا چ واتایەکی فەرهەنگی هەیەو لەنێو ئەو سیباقە نوێیەشیدا چ واتایەکی دیکە دەگەینێت، کە دیارە ئەم پەیوەندییانە زۆر زۆرن، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر هەندێکیان، کە لە شیعری ئەم شاعیرانە بەدیمان کردوون:

١ـ پەیوەندی کەرتی (العلاقة الجزئية)

((ئەوەیە کە واتای دانراو بۆ وشەی باسکراو بەشێك بێ لە واتا خوازەییەکەی، ئەم پەیوەندییەش ناونانی گشتی لە کەرتدا دارشتووە))[4]، واتە: لێرەدا باس لە کەرت دەکرێت و مەبەست لێی گشتە.. بۆ نمونە:

چوومە جەرگەی ئەهلی دڵ جەرگێکی بێ داغم نەدی

ناڵەیی بولبول لە باغا بێ قڕەی زاغم نەدی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل٢٦٨.

(جەرگی بێ داغ)، واتە: (کەسێکی بێ داغ)، جەرگ سەبارەت بە کەس کەرتێکی بچووکە، باس لەو کەرتە کراوەو مەبەست خاوەنی ئەو کەرتەیە، کە مرۆڤەکەیە، قەرینەش ئەوەیە جەرگ شاراوەیەو نابینرێ، ئەوەی دەبینرێ هەر ڕووخساری دەرەوەی مرۆڤەکەیە، لەمەوە کەسی بەرامبەر خوێندنەوە بۆ ناوەوەی مرۆڤەکان دەکات و دەڵێت جەرگسووتاون، جەرگداغکراون.

---

[1] راجي الأسمر، علوم البلاغة العربية، ص٩٨.

[2] د. بن عيسى باطاهر، البلاغة العربية مقدمات وتطبيقات، ص ٢٥٠.

[3] د. فايز الداية، جماليات ألأسلوب، ص ١٦٠.

[4] د. عيسى علي العاكوب، المفصل في علوم البلاغة العربية، ص ٥٠٤.

٢ـ پەیوەندی گشتی (العلاقة الكلية)

((ئەوەیە کە واتای دانراو بۆ وشەی باسکراو گشت بێت بۆ واتا خوازەییەکەی))[١]، واتە: لێرەدا باس لە گشت دەکرێت و مەبەست لێی کەرتە.. بۆ نمونە:

ئەمەند خاکم بە سەردا کرد، لە سەردا ئەشکی خوێنم ڕشت

بە کەیفی خۆم شوکر ئێستا لە خاك و خوێن غەلتانم... دیوانی حەمدی، لا٢٣٧.

لێرەدا باس لە (سەر) کراوە، گوایە ئەشکی خوێنینی لێ ڕشتووە، بەڵام مەبەست (چاو)ە، ئەمەش چونکە (چاو) بەشێکە لە (سەر) واتە پەیوەندی نێوان هەردوو وشە پەیوەندی گشتییە، باس لە گشت کراوە، کە (سەر)ەو مەبەست (چاو)ە، کە کەرتە.

٣ـ پەیوەندی تایبەتکردن (خصوص)

((ئەوەیە کە واتای دانراو بۆ وشەی باسکراو تایبەت بێت و مەبەست لێی گشتگیرکردن بێت))[٢]، واتە: ((بریتییە لەوەی وشەکە تایبەت بێت بە یەك شت))[٣]، وەك ئەوەی ناوی کەسێك بخرێتە سەر ناوی هۆزێك، یان نەتەوەییێك.. بۆ نمونە:

تا کورد و ئەمن لە دەستی دونان

دەرچین هەر ئەتۆی ڕەحیم و ڕەحمان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٧.

خوازە لێرەدا لە وشەی (کورد) دایە، لە زوودا ناوێکی تایبەت بووە، لە پاشان کراوەتە ناوی نەتەوەییێك بە گشتی، بە پێی سەرچاوەکان ناوی زۆربەی هۆز و نەتەوەکان هەر بەم شێوەیە لە ناوێکی تایبەتەوە خراوەتە سەر ئەو هۆز و نەتەوانەو ئیتر واتاییێکی گشتگیری بۆ درووستبووە.

---

[١] سەرچاوەی پێشوو، لا ٥٠٣و٥٠٤.

[٢] سەرچاوەی پێشوو، لا ٥٠٧.

[٣] السيد احمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٢٦٧.

٤ـ پەیوەندی گشتاندن (عموم)

((ئەوەیە کە واتای دانراو بۆ وشەی باسکراو گشتگیر بێ و مەبەست لێی واتای تایبەت بێت))[1]، واتە: ((بریتییە لەوەی شتی خراوەڕوو گشتگیر بێ بۆ زۆر شت))[2]، بەڵام مەبەست لێی هەر یەك شت بێت، بۆ نمونە:

دنیا بە تران دەخۆن و دەیدەن

هەر چۆنێ مەرامییانە دەیکەن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٩.

خوازەکە لە وشەی (دنیا)یە، ئەمە بە گشتی خراوەتەڕوو، بەڵام مەبەست لە دنیا هەندێ لە خۆشییەکانی دنیایە، نەك دنیا هەمووی بە هەموو ئەو خێراتەی لە سەر زەوی و لە نێو دەریاو لە دڵی زەوی و هەموو ئەوشتانەی دیکەیدا، کە دنیا لە خۆیان دەگرێ، چونکە ئەوەی دەیخۆن هەرچەند زۆریش بێ، هەر تەنیا هەندێ شتی بەشێکی دنیایە، کە وڵاتی خۆیانە. کەواتە شتەکە گشتێنراوەو مەبەستیش تایبەتە. قەرینەش (خواردن)ە، کە ڕێگە نادات مەبەست لێی هەر هەموو دونیا بێ و کەسێك هەبێ بتوانێ هەمووی بخوات.

. لە خەڵك و خوا نەترسای هەرچی مەیلت بوو ڕەقیب کردت

بەسە شەرمت ببێ ئەمجا لە زلف و ڕیشی ڕەشبۆزت... دیوانی حەمدی، لا٢٦٣.

مەبەست لە (خەڵك) کە بە گشتی هاتووە، واتە (من و یارم)، شاعیر شتەکەی فراوانکردووەو لە بری ئەوەی بڵێت نە شەرمت لە خودا کردو نە شەرمت لە من و یارم کرد، ئەو بەڵایەت بەسەردا هێنایین، خۆی و یاری دەشارێتەوەو بە گشتی دەڵێت لە خەڵك و خوا نەترسایت، هەرچی ئارەزووت بوو لە ناهەقی، وەها دژایەتیت کردین، قەرینەش ئەوەیە، ناشێ یەکێك هەبێ دژایەتی هەموو خەڵکی بکات و لە کەس نەترسێت، نا بێگومان کەسی وەها نییەو هەموو کەسێك بۆ بەرژەوەندی خۆی لە زۆر کەس دەترسێت، بەڵام لەو دووانە نەترساوە، کە دژایەتی کردوون، ئەوەش خوازەکەی درووستکردووە.

---

[1] د. عيسى علي العاكوب، المفصل في علوم البلاغة العربية، ص ٥٠٦.

[2] السيد احمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٢٦٧.

٥- پەیوەندی ڕابردوویی (ئیعتیباری ما کان)

((ئەوەیە، وەها تەماشای شت بکرێ، کە لە ڕابردوودا لە سەری بووە))[(١)] ، واتە: شت بە ناوی ئەوەوە ناو بنرێ، کە لە قۆناغێکی پێشوویدا لەسەری بووە، واتە: کە باس لە شتێك دەکرێ، ئەو شتە لە قۆناغی پێشوویدا چ واقیعێکی هەیە، باس لەو بکرێت، نەك لەوەی ئێستاکە پێی دەناسرێت.. بۆ نمونە:

ئەم شەکوەیی ئێمە کە لە بارێ دەنکێکە

بۆ تۆیە لەبەر تۆیە لە دەست نوتفەیی حەیدەر... دیوانی حەمدی، ل ٣٠.

مەبەست لە (نوتفە) واتە (منداڵ و نەوە)، چونکە نوتفە ناشێ چ کارێکی مەترسیدار بۆ بێجگەی خۆی بکات، بەڵام بۆیە هێنراوە، چونکە لە ڕابردوودا منداڵ و نەوە (نوتفە) بوونە، بەوەش خوازەی ڕەها بەرهەم هاتووە.

٦- پەیوەندی داهاتوویی (بە ئیعتیباری ما یەکون)

((ئەوەیە، شتی بەکارهاتوو، بە ناوی ئەوەوە ناو بنرێ، کە لە داهاتوودا پێی دەگات))[(٢)]، واتە: کە باس لە شتێك دەکرێ، ئەو شتە لە قۆناغی داهاتوویدا چ واقیعێکی دەبێ، باس لەو بکرێت، نەك لەوەی ئێستاکە پێی دەناسرێت.. بۆ نمونە:

واقیعەن خزمەتی لە بۆ خودایە

چ دەبوو ئەگەر بە کوردی نەبووایە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ٢٤٠.

خزمەتی لە بۆ (خودا)یە، واتە خزمەتی لەبۆ (خەڵك)ە، بەڵام بەو پێیەی، لە کۆتاییدا خزمەتی خەڵك هەر لەبەر خوایە، ئەو زانایە وەکو هەر زانایێکی دیکەی لەخواترس لەبەر خاتری خودا نییەتی خزمەتی خەڵکیی هێناوەو بە تەمای پاداشتی دواییە، بۆیە خزمەتەکە دراوەتە پاڵ (خودا) و مەبەست لێی، وەکو گوترا (خەڵك)ە، قەرینەش (خزمەت)ە، کە (خودای گەورە) پێویستی بە خزمەت نییە، چونکە چاوەڕوانی سوود و زیان لە هیچ یەکێك لە مەخلوقاتەکانی ناکات و لە هەموویان دەسەڵاتدارتر و دەوڵەمەندترە.

---

(١) د. شفیع السید، التعبیر البیاني، مطبعة الأستقلال الکبری، مصر، ١٩٧٧م، ص ١٢٣.

(٢) عبدالمتعال الصعیدي، بغیة الأیضاح لتلخیص المفتاح في علوم البلاغة، الجزء الثالث في علم البیان، الطبعة الخامسة، المطبعة النموذجیة، القاهرة، مصر، ١٤٠٥هـ، ١٩٨٥م، ص ٩٤.

وەختە ئەهلی دۆزەخ و جەننەت لە یەك جیا ببنەوە

وەك زەبانی وایە هەركەس لێرە بەم حاڵە ژییا... دیوانی حەمدی، لا ٢٤٩.

ئەهلی دۆزەخ و جەننەت.. واتە گوناهباران و ئیمانداران، ئەوانە بەو پێیەی لەمەولا لەبەر خراپی و بێدینی، یان باشی و دینداریيان دەچنە دۆزەخ و بەهەشت، بە دۆزەخی و بەهەشتی ناودەنرێن، قەرینە ئەوەیە لێرەدا كەس وەكو ئەهلی بەهەشت و دۆزەخ جیانەكراوەتەوەو ئەوە لە زانستی خوای گەورەیە، هێندە هەیە بە گشتی ئیمانداران بەهەشتی و كافر و گوناهبارانیش دۆزەخی دەبن لە داهاتوودا، چونكە بەهەشت و دۆزەخیش لە داهاتوودا بۆ بەندەكان پێشكەشدەكرێ، نەك لە ئێستا.

٧- پەیوەندی پێویستی (لازمی)

ئەم پەیوەندییە ((بریتییە لە پێویستی بوونی شتێك لە كاتی بوونی شتێكی تردا))[1]، واتە: ((ئەوەیە، واتای دانراو بۆ وشەی باسكراو پێویست بێت بۆ واتا خوازەییەكەی))[2]، ئەمە لەبەرئەوەی هەمیشە پێویست و پەیوەست (لازم و مەلزوم) هەیە، ئیتر ئەگەر شتە پەیوەستەكە هات و مەبەست پێویستەكە بوو، ئەوا لێرەدا خوازەی ڕەها بە پەیوەندی پێویستی بەرهەم دێت.. بۆ نمونە:

. شەوێ دانیشتبووم بێ شەمع و میسباح

ئەتۆی هێناوە یادم كاكە فەتتاح... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٢٤٣.

مەبەست لە (شەمع و میسباح) (ڕووناكی)یە، چونكە ئەگەر ئەوان ببن، ئەوا ڕووناكییەكە دەبێ ببێت و ئەگەر ئەوان نەبن، ئەوا ئەویش نابێت. قەرینەش ئەوەیە: بۆ دانیشتن ڕووناكییەكە پێویستە، نەك چراو میسباح، هێندە هەیە ئەو چراو میصباحانە هۆكاری ڕووناككەرەوەن، وەكو گەلێ هۆكاری دیكەی ڕووناككەرەوە.

. سەر لە جێگەی پێ دەنێ كوللی سەحەر مەستانە ڕۆژ

بۆ زیارەت دێتە كەعبە ئەو دڵە ئەو جانە ڕۆژ... دیوانی حەمدی، لا ٣٤.

---

[1] راجي الأسمر، علوم البلاغة، ص ٩٩.

[2] د. بن عيسى باطاهر، البلاغة العربية قدمات وتطبيقات، ص ٥٠٣.

لێرەشدا لە نیوە دێڕی یەکەم و نیوە دێڕی دووەمیش مەبەست لە ڕۆژ (ڕووناکی و تیشکەکانی ڕۆژ)ە، کە سەر بە هەموو شوێنێکدا دەگرن و زیارەتی کەعبەی پیرۆز و هەر بستێکی دیکەی زەویش دەکەن.. دەنا (ڕۆژ)ەکە خۆی لە ئاسمانەو ئەوێ جێناهێڵێ.. ئەو پەیوەندییەش کە لێرە ئەو خوازەی ڕەهایەی درووستکردووە، پەیوەندی پێویستییە، چونکە ئەگەر خۆر دەرکەوت، دەبێ تیشکەکانی بە هەموو شوێنێکی زەوی بکەوێت.

٨ـ پەیوەندی پەیوەستی (مەلزومی)

((ئەوەیە، واتای دانراو بۆ وشەی باسکراو پەیوەست بێت بۆ واتا خوازەییەکەی))[١]، واتە: ((ئەگەر شتێك پەیدابوو، پێویست بەوە بکات شتێکی دیکەش پەیدابێ))[٢].. بۆ نمونە کە دەگوترێت: (ڕووناکی دەرکەوت) واتە (خۆر دەرکەوت). لەم بارەوە لای ئەو شاعیرانە هاتووە:

ئەهلی ڕۆستەمن وەقتی شەجاعەت

لە حاتەم زێترن وەقتی سەخاوەت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٢.

لەم دێڕەدا باس لە دوو وەقت کراوە، یەکیان دراوەتە پاڵ شەجاعەت و ئەوی دیکە دراوەتە پاڵ سەخاوەت، دیارە قەرینە ئەوەیە، کە لە باری ئاساییدا چ شەجاعەت و چ سەخاوەت چ کاتێکی دیاریکراوییان نییە، چونکە ئەمانە لە خۆوە دەرناکەون و پەیوەستی شتی دیکەنە، ئەوەتا ئەگەر کاتی شەڕ هات، ئەو کاتە شەجاعەت پەیوەست دەبێ و ئەگەر کاتی بەخشین هات، ئەوکاتە سەخاوەت پەیوەست دەبێت، بۆیە لێرەدا مەبەست لە وەقتی شەجاعەت.. واتە وەقتی شەڕ، بەڵام بەو پێیەی شەجاعەت بۆ کاتی شەڕ یەکێکە لە پەیوەستە گرنگەکان، بۆیە باس لە شەجاعەت کراوەو شەڕ لابراوە، کە پێویستە. مەبەست لە وەقتی سەخاوەتیش.. واتە وەقتی بەخشین، بەڵام بەو پێیەی سەخاوەت لە کاتی بەخشین یەکێکە لە پەیوەستەکان، بۆیە باس لە سەخاوەت کراوەو بەخشین لابراوە.

---

[١] سەرچاوەی پێشوو لا ٥٠٣.

[٢] راجي الأسمر، علوم البلاغة، ص ٩٩.

٩- پەیوەندی مەحەللی

((ئەوەیە کە واتای دانراوی وشەی هێنراو مەحەل بێ بۆ شوێنی واتا خوازەییەکەی، واتە لەم پەیوەندییەدا ناوی حاڵ بە ناوی مەحەللەکەی دادەڕێژرێت)).[1] بە واتایەکی دیکە ((لێرەدا باس لە مەحەل دەکرێ و مەبەست لێی حالە))[2]، بۆ نمونە:

ئەی موحەممەد وەی ئەمینول دەولە ئیمڕۆ کۆیی تۆ

جەننەتێکە کەوتە دۆزەخ هەرچی لێی دوورکەوتەوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١١٨.

مەبەست لە (دۆزەخ) واتە (ناخۆشی)، دۆزەخ مەحەللە، ناخۆشی حالە، قەرینەش ئەوەیە جەهەننەم لێرە نییەو لە ژیانی دوای زیندووبوونەوە تاوانبار و بێدینانی تێدەچێ، بەڵام مەنتقی نییە ئەوەی لە کۆیە نەبێت، لە جەهەننەم بێت، بۆیە واتە: ئەو کۆییەی لە کۆیە دوورکەوتەوە لە ناخۆشیدا دەکەوێت.

١٠- پەیوەندی هۆیی (سەبەبی)

((بریتییە لەوەی واتای دانراو (یەکەم) بۆ وشەی هێنراو هۆ بێ بۆ ئەو واتا خوازەییەی دێتە سەری لە سیاقەکەدا، ئەم پەیوەندییە شت بە ناوی هۆیەکەی (سەبەب)ەکەی ناودەنێ))[3]، بۆ نمونە دەڵێیت: (باران ماڵاتەکەی پێگەیاند).. واتە: ڕووەکی پێگەیاند، چونکە واتای دانراوی یەکەم بۆ باران هۆیە بۆ واتای خوازەیی، کە (ڕووەك)ە، قەرینەش ئەوەیە، باران ماڵات پێناگەینێ، بەڵکو بە هۆی باران ڕووەك و گژوگیا پێدەگەن، بە هۆی ئەوانیشەوە ماڵات لە برسیەتی ڕزگاری دەبێت و درێژەی تەمەنی دەبێت.. لەم ڕووەوە هاتووە:

. عەشقبازی و هەوایی دەروێشی

میللەتی خستە فەقر و بێئیشی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٠.

مەبەست لە (خستیە فەقر و بێ ئیشی)، واتە: (خستییە تەمبەڵی و لێپاڵکەوتن)، دیارە تەمبەڵی و لێپاڵکەوتنیش مرۆڤەکان بۆ (فەقر و بێئیشی) دەبەن، (فەقرو بێ

---

[1] د. عيسى علي العاكوب، المفصل في البلاغة العربية، ص ٥٠٥.

[2] ابن عبدالله احمد شعيب، بحوث منهجية في علوم البلاغة العربية، ص ١٣٢.

[3] د. عيسى علي العاكوب، المفصل في علوم البلاغة العربية، ص ٥٠٢.

ئیشی) بەرهۆیەکەیە (موسەبیب)ەکەیە، (تەنبەڵیکردن و لێ پاڵدانەوە) هۆیەکە (سەبەب)ەکەیە، باس لە بەرهۆ (موسەبیب) کراوەو مەبەست هۆ (سەبەب)ە، قەرینە ئەوەیە، کە: عەشقبازی و هەوای دەروێشی ڕاستەوخۆ بێئیشی و هەژاری بلاونەکردۆتەوەو بە کەسی نەگوتووە، هەژار و بێ ئیش بکەون، بەڵام هێندە خەڵکی بە خۆی بەستاوەتەوەو هێندە بە باسە هەڵەکانی دونیای لەبەرچاوی خەڵك بچووککردۆتەوە، ئەمە وای کردووە، لە ئەنجامدا ئەوەی پێیانەوە کارتێکراوە، هەژار و بێئیش بکەوێت.

(میللەت)یش هەر خوازەی ڕەهای درووستکردووە، چونکە مەبەست لێی هەندێ لەو خەڵکانەن کە دەروێش و هەواداری شێخەکانن، واتە: بە گشتی هاتووەو مەبەست لێی کەرتە.

١١- پەیوەندی بەرهۆیی (موسەببی)

((ئەوەیە کە واتای دانراو (یەکەم) بۆ وشەی هێنراو بەرهۆ (موسەبیب) بێ بۆ واتا خوازەییەکەی، ئەم پەیوەندییە شت بە ناوی بەرهۆیەکەی (موسەبیب)ەکەی ناودەنێ))[1]، بۆ نمونە دەڵێیت: (ڕزق باری) مەبەست ئەوەیە (باران باری)، بەڵام بۆیە لە باتی وشەی باران وشەی ڕزق بەکارهێنراوە، چونکە باران هۆیە (سەبەب)ی ڕزقەکەیە، ئەگەر باران بوو، ئەوا دەغڵ و دان و کشتوکاڵی دیکەش بە شێوەیێکی گشتی زۆر دەبن، ئەوانیش هەموویان ڕزقن و هۆکاری بەرەوپێشچوون و درێژەدانی ژیانی مرۆڤن، لەبەرئەوە باس لە بەرهۆ (موسەبیب) کراوەو مەبەست هۆ (سەبەب)ە.

. دەنگی شەستتیر و تەیارەو قرچەیی تۆپ و تفەنگ

ڕۆژی حەشرێ بوو ئەباری هەروەکو تەرزە ئەجەل... دیوانی حەمدی، ل١٣٤.

ئەجەل واتە گوللە، چونکە گوللە هۆیە بۆ ئەجەل و ئەجەل بەرهۆیە، بۆیە لە بری ئەوەی باس لە هۆ (سەبەب) بکرێت، باس لە بەرهۆ (موسەبیب) کراوە، بەڵام بێگومان ئەوەی زۆربووەو وەکو باران باریوە، گوللە بووە، کە لە دەمی شەستیر و تەیارەو تۆپ و تفەنگ دەرچووە، بەوەش خوازەی ڕەها درووستبووە.

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

به فەرمانت ئیتاعەت هەر دەکەم تاکو نەفەس مابێ

لە دڵتا هەرچی تەکلیفە بفەرموو گەر هەموو شاقە... دیوانی حەمدی، لا١٨٨.

کە دەڵێت: تاکو نەفەس مابێ، واتە: تاکو (تەمەن) مابێ، چونکە واتای دانراوی یەکەم بۆ (تەمەن) هۆیە بۆ واتای خوازەیی، کە (نەفەس)ە، قەرینەش ئەوەیە، نەفەس لە خۆیدا نامێنێ، ئەگەر (تەمەن) نەمێنێ، بوونی تەمەن هۆیە بۆ درێژبوونەوەی نەفەس، نەك بە پێچەوانەوە، ئەوەش خوازەی ڕەهایە.

١٢ـ پەیوەندی سەرچاوەیی (مەصدەری)

لێرەدا فرمان دەدرێتە پاڵ سەرچاوەکەی خۆی، کە بەوەش ئەو دەربڕینەی بەرهەم دێ، خوازەیەو درووست نییە[1]، بۆ نمونە:

واقیعەن وایە وەك بەیانم کرد

هەرکەسێ زا بە ناعیلاجی مرد... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٦.

(هەرکەسێ زا) واتە (هەرکەسێ زایێنرا، کە کەس وەها قسە ناکات و هەمووی دەڵێ: هەرکەسێ لە دایکبوو)، کەوابێ لێرەدا فرمان هاتووەو مەبەست لێی (ئەوەیە کە لە زانەکە پەیدا بووە، نەك ئەوەی زاوە).. (زا) فرمانی ڕابردووە، کراوەتە سیفەتی (کەس)، کەسی زا (بەسەریەکەوە): بکەرە، کەسی زایێنرا: بەرکارە، (زا) و (زایێنرا) لە یەك بنچینە هاتوون و دەچنەوە سەر چاوگی (زان)، بە واتا، وەکو ئاماژەی بۆ کرا، کە: (زا) خراوەتە ڕوو، مەبەست لێی (زایێنرا)یە، بەوەش خوازەی ڕەهای پەیوەندی سەرچاوەیی درووست بووە.

١٣ـ پەیوەندی بەدەلی

((ئەوەیە کە شت لە جیاتی شتێکی دیکەوە هاتبێت))[2]. بۆ نمونە:

تەشخیسی دەواکەم مەکە ئەی بوعەلی سینا

لەو چاوە کە بۆم بوو بە شیفای عەینی نەخۆشی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٥٣.

---

[1] د. محمد هيثم غرة، البلاغة من منابعها، القسم الثاني، البيان و البديع، دار الرؤية، دمشق – سوريا، ص ٦٤.

[2] راجي الأسمر، علوم البلاغة(الموسوعة الثقافية العامة)، ص ١٠٠.

مەبەست لە (بوعەلی سینا) واتە: (دکتۆر)، چونکە بوعەلی سینا لە سەردەمی شاعیر نەبووەو ئەقڵ قەبوڵی ناکا ئەم دەربڕینەی درووست بێت، بەڵام لەبەرئەوەی بوعەلی سینا بە ناودارترین دکتۆری سەردەمی زوو ناوی دەرکردووە، کەوابێ دەکرێ بخوازرێ بۆ هەر دکتۆرێك و بە هەر دکتۆرێك بگووترێ بوعەلی سینا، واتە یەکەم لە باتی دووەم بەکاربهێنرێ، چونکە بووەتە بەدەلی ئەو.

دووەم: خوازەی ژیری

ئەمە لای عەرەب (مەجازی حوکمی) و (مەجازی ئیسنادی)شی پێدەگوترێت، ((بریتییە لە دانەپاڵی کار (فعل)، یان ئەوەی لە واتادا وەکو ئەو وایە، بۆ غەیری خاوەنی درووستی خۆی، لەبەر پەیوەندییەك، لەگەڵ بوونی قەرینەیێك ڕێگری بکات لەوەی ئەو دانەپاڵە درووست بێت))[1]، بۆ نمونە کە دەگوترێت: (ڕووبار دەڕوات)، لێرەدا هەریەکە لەم دوو وشانەی ئەو ڕستەیان درووستکردووە، کە بریتینە لە (ڕووبار) و (دەڕوات)، بۆ واتای درووستی خۆیان بەکارهێنراون، بەڵام (خوازە)کە لێرەدایە، کە فرمانی (دەڕوات) دراوەتە پاڵ (ڕووبار)، ئەگەرچی هەموو لا دەزانن، کە ئەوەی دەڕوات (ئاو)ی ناو (ڕووبار)ەکەیە، نەوەك (ڕووبار)ەکە، بەڵام بۆ کورتبڕی و بۆ بەخشینی جوانییەك بە دەربڕین، فرمانی ئەو ڕستەیە لە بکەری درووست وەرگیراوەتەوە، کە (ئاوی ڕووبار)ەکەیەو دراوەتە (ڕووبار)ەکە، ئەوەش لەبەر ئەو پەیوەندییە شوێنیەی، کە لە نێوان (ڕووبار)ی بکەری خوازەیی و (ئاوی ڕووبارەکە)ی بکەری درووستدا هەیە، چونکە ڕووبار ئاوەلفرمانی شوێنییەو چەسپاوە، بەڵام (ئاو)ەکەی ناوی ڕێدەکات و لە شوێنی خۆی نامینێتەوە. کەواتە ئەم جۆرە خوازەیە ((بە خستنە پاڵدا پێك دێت، بە واتە: فرمان، یان هەر شتێکی دیکەی هاوواتای فرمان بدرێتە پاڵ بێجگەی ئەوەی بۆ ئەوە، لەبەر پەیوەندییەك، لەگەڵ قەرینەیێکیش، کە ڕێگری دەکات لەوەی درانەپالەکە درووست بێت)).[2]

---

[1] د. محمد ربيع، علوم البلاغة العربية، الطبعة الأولى، دار الفكر، عمان، اردن، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م، ص٩٥.

[2] د. علي سلوم، بلاغة العرب، ص ١٩٤.

جۆرەکانی خوازەی ژیری

خوازەی ژیری بە هۆی جۆری ئەو پەیوەندییەی نێوان دراوەپاڵی درووست و دراوەپاڵی خوازەیی پێکی دێنن، چەند جۆرێکی هەیە، لەوانە تیشك دەخەینە سەر شەشیان، کە لەم دیوانانەدا نمونەمان بۆیان دۆزیوەتەوە، پێنجیان ئەوانەن کە لای ڕەوانبێژانی تریش تیشکیان خراوەتە سەر و ئەوەی شەشەمیش خۆم بۆ یەکەمجار تیشکی دەخەمە سەر، ئەوانیش:

١- پەیوەندی کاتی

((لەمەدا فرمان، یان ئەوەی لە واتای فرماندایە دەدرێتە پاڵ کاتی ڕوودانی فرمانەکە))[1]، واتە: لێرەدا شت دەدرێتە پاڵ کات، لەبەر ئەوەی پەیوەنی هەیە لە نێوان واتای خوازەیی (کات) لەگەڵ واتای درووست، کە بریتییە لە (ئەوەی لەناو ئەو کاتە دەژی).. بۆ نمونە:

نان و ئاوی نایە بەر سەیف و قەڵەم عەسری جەدید

نانی برد نوکی قەڵەم ئاویش نرایە لێوی شیر... دیوانی حەمدی، لا ٣١٢.

واتە: خەڵکی عەسری جەدید، پەیوەندی نێوان بکەری درووست و بکەری خوازەیی پەیوەندی کاتییە، چونکە خەڵك لە عەسر و سەردەم دەژیت، لەبەر ئەوە لە بڕی ئەوەی بڵێت: خەڵکی ئەو عەسرە جەدیدە نان و ئاوی نایە بەر سەیف و قەڵەم، واتە: لە بڕی ئەوەی نان و ئاو خستنە بەر سەیف و قەڵەمەکە بداتە پاڵ بکەری درووست، کە خەڵکە، داویەتییە پاڵ ئەو کاتەی خەڵکەکەی تیا دەژی، کە عەسری جەدیدە، چونکە ئەگەر بە بکەری درووست دێڕەکەی بهۆنیبووایەوە، ئەمە دەبووە قسەی ئاسایی و جوانییەکی نەدەبوو، درێژیش دەبووەوە، کێشی شیعرەکە نەیدەتوانی لەخۆی بگرێت، بۆیە شاعیر هاتووە گوتوویەتی: نان و ئاوی نایە بەر سەیف و قەڵەم عەسری جەدید و لە بڕی بکەری درووست بکەری خوازەیی بەکارهێناوە. ئەمەش خوازەیەکی ژیرییە پەیوەندییەکەی کاتییە.

زەمان بۆیە ئارایشیدا زەمین

کە یاران لەمەولا بە شادی بژین... دیوانی حەمدی، لا ٤٨.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ١٩٦.

لێرەدا ئارایشدانی زەمین و جوانبوونی بە ڕووەك و سەوزایی بە گشتی و ئـاوی زۆر و جوان دراوەتە پاڵ زەمان، بەڵام لە ڕاستیدا زەمان بکەری خوازەییەو ئەقڵ پەسـندی ناکات بکەری درووست بێت، چونکە زەمان چی لە دەستنایە، ئیتر چۆن شتی وەهای بۆ دەکرێت، بەڵام بکەری درووست (خوای بـە دەسـەڵات و گـەورە)یـە، کـە ئـەو دیـسانەوە زەمینی ئارایشداوە، بـەڵام بۆیـە زەمـان کراوەتـە بکـەر، چـونکە ئـەم ئارایـشدانە لـەنێو زەمان بەرهەم هاتووە، بەوەش خـوازەی ژیـری بـە هـۆی پەیوەنـدی کاتییـەوە بەرهـەم هاتووە.

لەم دوو نمونەی سەرەوودا فرمان ڕاستەوخۆ دراونەتە پاڵ کات، بەڵام جاری وەهاش هەیە بکەر دەدرێتە پاڵ کات، بۆ نمونە:

ئەی وەتەن کوانێ نەسیمی سوبحی عەنبەر بارەکەت
کوا گوڵی خەندان و کوانێ عەندەلیبی زارەکەت... دیوانی حەمدی، لا ١١٠.

لێرەدا (نەسیم) بکەرەو دراوەتە پال (سوبح)، کە لـە ڕاسـتیدا هـی (سـوبح) نییـەو هی (خودا)یە، بەڵام لەبەر ئەوەی لە کاتی سوبحدا دێت، بۆیە دراوەتە پال سـوبح، واتـە پەیوەندی کاتی لە نێوان سـوبح و نەسـیمدا هەیـە، قەرینـەش ئەوەیـە سـوبح لـە خۆیـدا هیچی نییە، ئەوەتا چەندین بەیانی دێت، چ نەسیمیشیان لەگەڵدا نییە.

حەزدەکەم ئەبنایی عەسرم شل کوتمکەن دائیمەن
نانەوا زۆری نەشێلێ کەی دەبێ پوختە هەویر... دیوانی حەمدی ٣١٢.

خوازە لە (ئەبنایی عەسرم)دایە، چونکە (ئەبنا) بکەرەو هی (عەسر) نییە، دراوەتە پاڵ (عەسر)، بەڵکو ئەبنا هی ئەو خەڵکانەیـە، کـە لـە نێـو عەسـرەکەی شـاعیر دەژیـن، واتە: (عەسر) لە ڕووی زەمەنییەوە ئەو زەمەنەیـە، کـە ئـەو ئەبنایانـەی تیـا دەژی، کـە شاعیر مەبەستییانە، پەیوەندی نێوان (عەسر) کە خوازەی ژیرییە، لەگەڵ (خەڵك) کە لە نێو ئەو عەسرە دەژین، پەیوەندی کاتییە، چونکە بێگومان خـەڵك هەمیـشە پەیوەسـتن بەو کاتەی تیای دەژین، ئەوەش خوازەی ژیری بەرهەم هێناوە.

٢ـ پەیوەندی شوێنی

((لەمەدا فرمان، یان ئەوەی لە واتای فرماندایە دەدرێتە پاڵ شوێنی دراوەپاڵەکە))[١]، بۆ نمونە:

ئافەرم ئەی ئەرز هەڵتهێنا حەقیقەت ئەختەرێ

میسلی دەرناخا لە دەهرا گەر بخا بەر ئاسمان... دیوانی حەمدی، لا ٣٩.

خوازە لە (ئەرز)دایە، کە هەڵهێنانی ئەختەر دراوەتە پاڵ ئەو و کراوەتە بکەر، بەڵام لە ڕاستیدا ئەرز کەس هەڵناهێنێ و ئەقڵ قەبولی ناکات بکەری هەڵهێنان بێت، چونکە ئەوەی مرۆڤێك هەڵدێنێ مرۆڤێکی دیکەی سەر ئەرزە، کەوابێ لەبەر پەیوەندی شوێنی ئەرز بووەتە بکەر، دەنا خەڵکی ئەرز بکەری درووستە، ئەرز بکەری خوازەییە.

دەشتی کەرکوك و کێوی هەورامان

شاعیری زۆرە بێ حەدد و پایان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٢٤.

شاعیر زۆری دراوەتە پاڵ دەشتی کەرکوك و کێوی هەورامان، ئەوە لەبەر ئەوە نا کە ئەم شاعیرە زۆرانە هی ئەو دەشت و کێوانە بن، بەڵکو لەبەر ئەوەی لەنێو ئەو دەشت و کێوانە دەژین، واتە: بە خوازە دەشتی کەرکوك و کێوی هەورامان بوونەتە بکەری شاعیر زۆری، دەنا شاعیری زۆر بەندەنە وەکو هەر مەخلوقێکی دیکەو ئەوانیش مەخلوقی خودان، بەڵام لە بڕی ئەوەی بڵێیت مەخلوقاتی خودا ئەوانەی لە دەشتی کەرکوك و کێوی هەورامانن زۆریان شاعیرن، کە ئەمە ئاخاوتنی درووستە، گوتوویەتی دەشتی کەرکوك و کێوی هەورامان شاعیری زۆرە، بەوەش کورتبڕی کردووەو بکەری خوازەیی لە بڕی بکەری درووست بەکارهێناوە، هۆیەکەش شوێنی تیا ژیانی شاعیرەکانە، کە ئەم دوو ناوچەیەیە، بۆیە شاعیر زۆرییەکە دراوەتە پاڵ شوێن و شوێنەکە کراوەتە بکەرو بکەری درووست نەهێنراوە.

٣ـ پەیوەندی بەرکاری

((لەمەدا ئەو وەسفەی بۆ بکەر بیناکراوە دەدرێتە پاڵ بەرکار، واتە جێگری بکەر بەکاردێت و مەبەست بکەرەکەیە))[٢]، واتە: لێرەدا باس لە بەرکار دەکرێت و مەبەست بکەرە.. بۆ نمونە:

---

[١] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[٢] سەرچاوەی پێشوو، لا ١٩٨.

وریابە قەڵەم باسی ئەبوبەکری صدیقە

ئیمانی کە دەریایەکی بێ حەدد و عەمیقە... دیوانی حەمدی، لا ١٠٠.

باس لە قەڵەم کراوەو کراوەتە بکەری (وریابە)، بەڵام ژیری ئەوە پەسند ناکات قەڵەم ببێتە بکەری درووست، چونکە قەڵەم لە خۆیدا چ هەول و هێزێکی نییە، ئەگەر یەکێك نەبێ بەکاریبێنێ، بۆیە کە باس لە قەڵەم کراوە، مەبەست خاوەنی قەڵەمەکەیە، کە ئەو بکەری درووستە، پەیوەندی نێوان قەڵەم کە بکەری خوازەییە، لەگەڵ خاوەنی قەڵەم کە بکەری درووستە، پەیوەندی بەرکارییە.

٤- پەیوەندی هۆیی

((لەمەدا فرمان، یان ئەوەی لە واتای فرماندایە دەدرێتە پاڵ هۆیەکەی))[١]، بۆ نمونە:

لەو ساوە حکومەت نییە بەربوونەتە میللەت

جاف و هەمەوەند بانەیی و مەنگوڕو پشدەر... دیوانی حەمدی، لا ٣٠.

حکومەت نییە، واتە: پۆلیس و یاسا نییە، بەڵام لەبەر ئەوەی حکومەت هۆی بەرقەراربوون و درووستبوونی پۆلیس و یاسایە، بۆیە کراوەتە بکەری خوازەیی، پۆلیس بکەری درووستە، پەیوەندی نێوان هەردوو بکەری درووست و خوازەیی، پەیوەندی هۆییە.

٥- پەیوەندی سەرچاوەیی (مەصدەری)

((لەمەدا فرمان، یان ئەوەی لە واتای فرماندایە دەدرێتە پاڵ سەرچاوەکەی))[٢]، واتە ئەو چاوگ و وشە بنجییەی کە فرمانەکەی لێدرووستبووە، بۆ نمونە:

سەبر سەبری نەماوە تاقەتی چوو تاقەتم حەمدی

تەحەممول جا دەبێ بگرم هەتا ڕۆژی موکافاتم... دیوانی حەمدی، ٣٧٠.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا نەمانی سەبر دراوەتە پاڵ (سەبر) و چوونی تاقەت دراوەتە پاڵ (تاقەتم)، لە ڕاستیشدا سەبر و تاقەت فرمانی درووست نینە، بەڵکو فرمانی درووست

---

[١] سەرچاوەی پێشوو، لا ١٩٥.

[٢] سەرچاوەی پێشوو، لا ١٩٧.

مرۆڤەکەیە، کە ئەو قسەیە دەکات، ئەوە کە (سەبر و تاقەت)ی هەیە، جا دەیمێنێ، یان نایمێنێ، هەردووکیانی لێ ڕوودەدەن. بەڵام دیارە سەرچاوەی (سەبر) هەر (سەبر) و سەرچاوەی (تاقەت) هەر (تاقەت)ە، بۆیە فرمان لەم دوو ڕستەیەدا دراونەتە پاڵ سەرچاوەکانیان و لە بکەری درووست وەرگێراونەتەوە.

٦- پەیوەندی پەیوەستەکی شوێنی

لێرەدا باس لە شتێکی پەیوەست بە شوێن دەکرێت و مەبەست شوێنەکەیە، ئەوەش لەبەر ئەو پەیوەستەی شتە باسکراوەکە بە شوێنێك، کە واتای درووستەو ئەو لابراوە، پەیوەستە شوێنییەکە کە واتا خوازەییەکەیە ئەو هێنراوە، بۆ نمونە:

لەو هەموو شێخ و موریدانەی ڕیا

فەردەکی ناچێتە مزگەوتی خودا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٢.

(شێخ و مورید) دەبێ بدرێنە پاڵ (تەکیەو خانەقا)کان، نەك (ڕیا)، قەرینەش واقیعە، کە عەقل دەیزانێ و پێچەوانەی پەسند ناکات، بەڵام کە دراوەتە پاڵ (ڕیا) لەبەرئەوەی ئەم سیفەتە لەلایەن شاعیرەوە کراوەتە پەیوەستی تەکیەو خانەقاکان، وەکو لە شوێنێکی دیکە هەر شاعیر خۆی گوتوویەتی:

شکلی تەکیەو خانەقاهی شێخەکان

واقیعەن ڕەنگینە ئەمما بۆ ڕیان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠١.

شایانی باسە من تەنیام لەوەی کە ئاماژە بۆ ئەوجۆرەی خوازەی ژیری دەکەم، لە سەرچاوە عەرەبی و کوردییەکاندا ئەمەم بەدینەکردووە، بەڵام ئەمجۆرەش لەو دێڕەی حاجی قادری کۆیی واقیعەو هەیە.

تێبینی

دەبێ ئەوە بڵێین کە (سەکاکی) خاوەنی (مفتاح) دانی بەمجۆرەی خوازەیە (خوازەی ژیری)دا نەهێناوەو ئەوەی لەبارەوەی نووسیوە، بۆ چەسپاندنی ئەم هونەرە نییە، بەڵکو بۆ بڕواهێنانە بە خوێنەر کە شتێك نییە بە ناوی خوازەی ژیری و ئەوەی هەیە خوازەی زمانییە، ئەوەتا دوای شەرحێکی درێژو هێنانەوەی چەندین نمونە، کە لای زانایانی تر بە خوازەی ژیری ناسێنراون، ئەو لە شەرحی خۆی ئەم ڕایەی

هەڵوەشاندۆتەوەو دوای هەموو ئەوە گوتوویەتی: ((ئیتر من بە بیناکردن لەسەر ئەو گوتەیەم لێرەو هەروەها ئەو گوتەیەشم لە بەشی خواستنی تەبەعی لەگەڵ ئەو گوتەیەشم کە لە بارەی ئەو خوازەیەوە کردم، کە بەلای هاوڕێیانەوە خوازەکە بۆ حوکمی وشە لەسەر ئەوەی پێش دەکەوێت، وایدادەنێم کە خوازە هەمووی زمانییە))[1]، بەڵام زانایانی دیکە گووتوویانە: ((ئەمە قسەیێکە ڕاست نابێت، بە تایبەت ئەگەر بتەوێت بە شێوەیێکی زانستی پڕاکتیکی بکەیت))[2]، بۆیە هەیانە لەسەر بنەمای شەش جۆری پەیوەندی (هۆیی و کاتی و شوێنی و بەرکاری و بکەری و مەصدەری)، شەش جۆری خوازەی ژێری دەستنیشانکردووە[3]، لای کوردیش عەزیز گەردی لە کتێبێکی خۆی باسی لە تەنیا سێ هونەری خوازەی ژێری کردووە، لەژێر ناوەکانی (دانەپاڵ هۆ، دانەپاڵ کات، دانەپاڵ شوێن)[4]، بەڵام لە کتێبێکی نوێی کە (٣٠ ساڵ) دوای ئەوەی یەکەم نووسیویەتی، هەرباسی لە خوازەی ژێری نەکردووە.[5] عەلائەدین سەجادیش تیشکی خستۆتە سەر دوو جۆری خوازەی ژێری ئەویش لەبەر پەیوەندییەکانی (هۆیی و کاتی)، بەڵام درێژەی بە جۆری خوازە بە بەرچاوگرتنی (واتای خوازەیی و واتای درووست)ی (موسنەد و موسنەد الیە) داوەو لەمڕووەوە خوازەی کردووەتە چوار بەش.[6]

پوختەی ئەم باسە

١ـ لەم باسەدا دەرکەوت چ وشەو چ ڕستە دووانن، لە باری ئاسایی و بە ڕەچاوکردنی یاساکانی زمان بۆ واتای ئەرکپێدراوی خۆیان بەکاردەهێنرێن، بەڵام بە

---

(١) السكاكي، مفتاح العلوم، ص ٥١١.

(٢) د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها، (علم البيان والبديع)، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان — اردن، ص ١٤٨.

(٣) بڕوانە: د. عبدالعزيز عتيق، علم البيان، ص ١٤٧ـ ١٥٥.

(٤) بڕوانە: عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم ڕوونبێژی، لا ٨٦و٨٧.

(٥) بڕوانە: ڕەوانبێژی بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگاکانی مەڵبەندی مامۆستایان، پۆلی پێنجەمی پەیمانگاکانی پێگەیاندنی مامۆستایان، لا ٦١ تا ٦٧.

(٦) عەلائەدین سەجادی، خۆشخوانی، هەولێر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٦، لا ٥٦ تا ٥٩.

لادان له باری ئاسایی و گۆڕینی مەبەست، ئەم وشەو ڕستانە ئیتر بۆ واتای خۆیان نامێنن و واتایەکی دیکە دەبەخشن، کە پێیان دەگوترێت، واتای خوازەیی.

٢- خوازە بەکارهێنانی وشەیە بۆ بێجگەی واتای بنجی خۆی.. دوو جۆری زمانی و ژیری هەیە، ڕەوانبێژان ڕای لەیەکجیایان لە بارەی هەریەکەیان و بە تایبەت خوازە ژیرییەکە هەیە، هەیە ڕەتیکردۆتەوەو هەیە ژمارەیەك پەیوەندی بۆ دۆزیوەتەوە.

٣- بابەت و بەکارهێنانەکانی خوازە زۆر بڵاون. تەنانەت تایبەتیش نین بە چ زمانێك و لە نێو هەموو زمانێکدا ڕوودەدەن.

٤- خوازە سوودی زۆرە، واتا فراوان دەکات، خەیاڵ ئازاد دەکات، نووسەر لە وەستاوی ڕزگاردەکات و بەدیلی زۆرتری دەخاتە بەردەست. چێژی ئەدەبی دەبەخشێت و ...هتد.

٥ـ دروستکردنی خوازە بەرهەمی ئەقڵێ تیژ و خەڵکی بە توانایەو هەموو خەڵکێکی سادەو ئاسایی ناتوانێ بەرهەمی بێنێ، بەڵام کە ئەو دەربڕینە خوازەییانە کەوتنە ناو زمان و لەگەڵ وشەو دەربڕینە فەرهەنگییەکان کەوتنە بەردەستی خەڵك، ئەو کاتی زۆربەی خەڵکی بەکاری دەهێنێ، هەرچەندە ئەوکاتیش لە بەرامبەر دەربڕینە خوازەییەکان خەڵك دەبنە دوو دەستە، هەندێکیان لە هەمووی ناگەن و پێیان وایە ئەوەی دەیبیسن هەڵەیە، هەیشە تا ڕادەیێکی زۆرتر و زیاتر تێیاندەگات، بە هەر حاڵ خوازە وەستای زیرەك و بیسەری زیرەکیشی پێویستە، تا وەکو هۆکارێکی پرۆسەی گەیاندن ئەرکی دروستی خۆی ببینێ.

٦- پەیوەندییەکانی خوازەی ڕەها - (زمانی) لای ئەم شاعیرانە بریتینە لە یانزە پەیوەندی، ئەوانیش: کەرتی - گشتی - تایبەتکردن - گشتاندن - ڕابردوویی - داهاتوویی - پێویستی - پەیوەستی - مەحەللی - هۆیی - بەرهۆیی - سەرچاوەیی و بەدەلی. هەرچی پەیوەندییەکانی خوازەی (ژیری)شن شەش پەیوەندینە، بریتینە لە: کاتی - شوێنی - بەرکاری - هۆیی - سەرچاوەیی - پەیوەستی شوێنی. لەو پەیوەندییانەش لە هەندێکیاندا هەردوو شاعیر و لە هەندێکیاندا یەکێکیان نمونەی جوانی هەبووە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی باسی خوازە لە هەست و داهێنانی ئەم شاعیرانە ئامادەییەکی بەرچاوی هەیە.

٧- بە گشتی لەم باسەدا تیشك خراوەتە سەر زیاتر لە (١٧) شێوازی خوازەیی لای ئەم دوو شاعیرانە.

باسی سێیەم: خواستن

چوونە ناو باس

١ـ پێشتر زانیمان دوو جۆرەکانی خوازەی زمانی، (ڕەها)و (خواستن)ن، ئەوەش لەسەر ئەو پەیوەندییەدا دەوەستێت، کە لە نێوان واتای درووست و واتای خوازەیی وشەکاندا هەیە، ئەگەر ئەو پەیوەندییە لێکچوون بوو، ئەوا هونەرەکە (خواستن)ەو ئەگەریش پەیوەندییەکە لێکچوون نەبوو، ئیدی هەر پەیوەندییەکی دیکە بوو، ئەوا پێی دەگوترێت (خوازەی ڕەها).

٢ـ پەیوەندییەکانی خوازەی ڕەها چەند زۆرن، جۆرەکانی خواستنیش ئەوەندە زۆرن، ئەگەر زیاتریش نەبن.

٣ـ خواستن لەبەر ئەو گرنگییەی کە هەیەتی، لای هەندێ لە ڕەوانبێژانی نوێ وەکو باسێکی سەربەخۆ لە چوارچێوەی (ڕوونبێژی) باسی لێکراوە، ئەم نامەیەش هەر ئەوە بە گونجاو دەزانێ، کە خواستن باسێکی سەربەخۆ بێت، بۆیە (خواستن) بوویە باسی سێیەمی ئەم بەشە.

پێناسە

لە ڕووی وشەییەوە: خواستن بریتییە لە وەرگرتنی شتێك لە یەکێکەوە بۆ ئەوەی بۆ پێویستییەکی دیکە و لە شوێنێکی دیکە بەکاربهێنرێ، بۆ نمونە: قەڵەمێك لە برادەرێك دەخوازی و دەیهێنی نووسینەکانی خۆتی پێدەکەیت. هەروەها بۆ خواستنی کچێك لە ماڵە باوکییەوەی بەکاردێت، کە کوڕێك دەیخوازێ و دەیهێنێتە ماڵەکەی خۆی، وەکو خێزان و دایکی منداڵەکانی ئیدی لە ماڵی خۆی مامەڵەی لەگەڵ دەکات. دەگوترێ: ئەم قەڵەمەم لە فلانی خواست.. ئەو کچەمان لە فلانی خواست.

لە ڕووی زاراوەییەوە: لە ڕەوانبێژیدا مەبەست لە خواستن: ((بریتییە لە بەکارهێنانی وشە بۆ بێجگەی ئەو واتایەی لە بنجدا بۆی دانراوە، لەبەر بوونی پەیوەندی لێکچوون لە نێوان ئەو واتایەی لێی گوازراوەتەوە لەگەڵ ئەو واتایەی بۆی

بەکارهێنراوە))[١]، (ئەبی هیلالی عەسکەری) هەر وەکو ئەمە گوتوویەتی: ((گوازتنەوەی دەستەواژەیێکە لە شوێنی بەکارهێنانی بنجی خۆی لە زماندا، بۆ شوێنێکی تر، لەبەر مەبەستێك))[٢]، بەلاّم (ئیبنول موعتەز) جوانتر گوتوویەتی: ((بریتییە لە خواستنی وشەیێك لە شتێك کە بەوەوە ناسراوە، بۆ شتێك کە بەوەوە نەناسراوە))[٣]، بەلاّم ئەوەش گشتییەو هێشتا وەکو پێویست نییە، تا خەڵکانی تر ڕونتر و وردتر گوتوویانە: ((بریتییە لە بەکارهێنانی وشە بۆ بێجگەی ئەو واتایەی بۆی دانراوە، بە پەیوەندییەکی لێکچوون لە نێوان واتای بنجی و واتای خوازەیی، لەگەڵ قەرینەیێك کە ڕێگرە لەوەی بۆ واتای درووست هاتبێ))[٤]، بە واتاییێکی دیکەی لەوە ڕوونتر: ((بریتییە لە بەکارهێنانی وشە بۆ بێجگەی ئەوەی بۆی دانراوە، لەبەر پەیوەندی لێکچوون لە نێوان واتای لێگوازراوەو ئەو واتایەی بۆی بەکارهێنراوە، لەگەڵ قەرینەیێکیش، ئەو قەرینەیە دوورییەخاتەوە لە گەیاندنی واتای بنجیی))[٥]، بۆ نمونە دەڵێیت: (گورگێکم بینی پێکەنی)، ئەمە واتای ئەوەیە: کەسێکی سیفەت گورگم بینی پێکەنی، قەرینە پێکەنینە، کە ئەمە تایبەتە بە ئادەمیزاد و ڕێگرە لەوەی بۆ گورگ بەکاربهێت.

لێخواستراو: ئاژەلێکی دڕندەیە

بۆخواستراو: ئادەمیزادە

خواستراو: گۆکراوی (گورگ)ە

قەرینە: پێکەنینە، هی مرۆڤەو گورگ پێناکەنێ

کەوابێ هەر خوازیەك لەسەر بنەمای لێکچوواندن پێکبێت و بنەڕەتەکانی ئەوزار و ڕووی لێکچوونی وەلانرابن و لە لێیچوو و لەوچووش یەکیان مابن، ئەو خوازەیە خوازەی زمانییەو پێی دەگوترێت (خواستن).

---

[١] د. محمد عبدالحليم غنيم، البلاغة النبوية دراسة تطبيقية، كتاب ألكتروني، نشر في ديسمبر ٢٠٠٣، على موقع ناشري، ص ٧. www.nashiri.net.

[٢] ابو هلال العسكري، كتاب الصناعتين، ص ٢٤٠.

[٣] عبدالله بن المعتز (؟ ـ ٢٩٦هـ)، كتاب البديع، اعتنى بنشره وتعليق المقدمة والفهارس: اغناطيوس كراتشقوفسكي، الطبعة الثانية، مكتبة المثنى بغداد، ١٣٩٩هجرية _ ١٩٧٩ ميلادية، ص ٢.

[٤] مقالة: مصطلح الأستعارة، شبكة النباء المعلوماتية، (انترنيت).

[٥] السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٢٧٧.

خەڵکی دیکەش دیارە بە دەربڕینی وەکو ئەمانە، یان کەمێك لەمانە جیا پێناسـەی ئەم هونەرەیان کردووە، بەڵام سەرچاوەکان جەخت لەسەرئەوە دەکەنـەوە، کـە هـەموو پێناسەکان هەر وەکو یـەکن، ئـەوەتا گـوتراوە: ((وەکـو ڕوونـە، پـەیامی ئـەو پێناسـانە خەریکە هەموویان دەبنە یەك شت، چـونکە لـە هەموویانـدا خواسـتن گـۆڕینی شـتێك بـە شتێکی دیکە، یان وشەیێك بە وشەیێکی دیکەیـە، لەبـەر پەیوەندییـەکی سـنووردار، کـە هەمیشە لێکچوونە)).[1]

بە کـورتی: خواسـتن لقێکـی خـوازەی زمانییـە، بریتییـە لـە هێنـانی وشـەیەك لـە شوێنێکەوەو بەکارهێنانی لە شوێنێکی دیکە، ئەمە لەبەر بوونی پەیوەندییەکی لێکچوون لە نێوان واتای درووست و واتای خـوازەیی وشـەکە، لەگـەڵ بـوونی قەرینـەیێکیش، ئـەو قەرینەیە ڕێگر بێ لەوەی ئەو وشەیە بۆ واتای درووست هاتبێ.

پەیوەندی خواستن بە لێکچوواندن

خواسـتن لەسـەر بنـەمای لێکـچوواندن درووسـت دەبێـت، ئـەویش ئـەو کاتـەی کـە لێکچوواندنەکە دوو بنەڕەتـە ناسـەرەکییەکانی (ئـەوزار و ڕووی لێکـچوون)ی لـە دەسـت دەدات و لە دوو بنەڕەتە سەرەکییەکانیشی (لێیچوو و لەوچوو)، کە ئیتر بێ ئەم دووانـە لێکـچوواندنەکە لەباردەچـێ، یـەکیان دەمێـنن و یـەکیان لادەبرێـت، بـەوەش ئـیتر ئـەو هونەرەی لە نوێ درووسـت دەبێـت، پێـی دەگوترێـت خواسـتن.. ئەگـەر لـەم نمونەیـەی خوارەوە وردبینەوە باشتر لەو باسە دەگەین:

ئەو منداڵەی لە پاکیدا وەکو گوڵبوو زامداربوو.

ئەم ڕستەیەی سەروو ڕستەیێکی ئاساییە، واتاکەی ڕوون و ئاشکرایەو هەموو کەس تێی دەگا، چ شتێکی سەیری تیا نییە، ئەم نمونەیە (لێکچوواندنی ڕەهای درێژە)یە، هەر چوار بنەڕەتەکانی لێکچوواندنی تێدایە، کە بریتینە لە:

ئەو منداڵە: لێیچووە

گوڵ: لەوچووە

---

[1] د. أحمد محمد ويس، الأنزياح في التراث النقدي والبلاغي، مطبعة اتحاد كتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٢، ص ١٢٦.

له پاکیدا: ڕووی لێکچوونه

وەکو: ئەوزاره

بەڵام ئەگەر ڕستەکەمان کرده: (گوڵەکە پێکەنی).. ئەوا هەست دەکەین لادانی تیایه له باری ئاسایی ئاخاوتن و بکەر و فرمانێك ڕستەکەیان بەرهەمهێناوه له باری ئاساییدا ناشێ پێکەوە بێن، چونکه (پێکەنین) حاڵەتێکه تایبەته به ئادەمیزاد ئیدی کەسێك بێت ئەو (پێکەنین)ه بداته (گوڵ)، ئەمه کەواته به ئاسایی نەدواوه، چونکه گوڵ پێناکەنێ، ئەدی بۆچی وەهای گوتووه؟ چونکه گوڵ بۆ واتای درووستی خۆی بەکارنەهێنراوەو بۆ ئەو منداڵه بەکارهێنراوه، که له پاکیدا وەکو گوڵ وابوو، وەکو له ڕستەکەی سەروو خستمانه ڕوو. کەواشبێ:

ئەو منداڵه: بکەری درووسته

گوڵ: بکەری خوازەییه

ئەگەر سەیری ئەو دوو بکەرانەش بکەین، دەبینین سەرەتا پەیوەندی نێوان ئەم دوو بکەرانه پەیوەندی لێکچوونه، دوای ئەوه گوڵ وەکو خوازه بۆ منداڵ بەکارهاتووه، خوازەکە زمانییه، چونکه وشەیێکه له جیاتی وشەیێکی تر بەکارهاتووه، دیاره هەر خوازەییێکیش بەم شێوەیه بێ، پێی دەگوترێت: (خواستن)، بۆ ئەوەی له جۆرەکانی دیکەی (خوازه) جیاببێتەوه.

پێناسەی خواستن له ڕووی پەیوەندیی به خوازەوه

لەم ڕووەوه دەکرێ به کورتی بگوترێ: خواستن جۆرێکی خوازەی زمانییه، که پەیوەندی نێوان بکەری درووست و بکەری خوازەیی، پەیوەندی لێکچوونه.

پێناسەی خواستن له ڕووی پەیوەندیی به لێکچوواندنەوه

لەم ڕووەوه دەکرێ به کورتی بگوترێ: خواستن ((لێکچوواندنێکه یەك له دوو بنەڕەته سەرەکییەکانی نەماوه))[1]، واته: خواستن هونەرێکه لەسەر بنەمای

[1] علي الجارم و مصطفى امين، البلاغة الواضحة، الطبعة الحادية والعشرون، مطابع دار المعارف، مصر، ١٣٨٩هـ، ١٩٦٩م، ص ٧٧.

لێکچوواندنی بەلیغ درووست دەبێت، بەڵام ئەو کاتەی کە لێکچوواندنە بەلیغەکە لە دوو بنەڕەتە سەرەکییەکانی کە (لێیچوو و لەوچوو)نە یەکیان بمێنن.

پایەکانی خواستن (أركان الإستعارة)

پایەکانی خواستن لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی دیکە لەوانەی لە بارەی ئەم هونەرەیان نووسیوە، لە نێوان (٣و٤و٥) دان، بەڵام لە ڕاستیدا ئەوانەی ئەو پایانەیان لە (٤) زیاتر داناوە، تێکەڵاوی و ئاڵۆزییەکیان بەرهەمهێناوە، لەبەرئەوە ئەم نامەیە لەگەڵ دابەشینە پێویستەکەی ئەو پایانەی خواستنە، کە بە (٤) پایە دەستنیشان دەکرێن و بریتینە لە:

١ـ لێخواستراو: (لەوچوو)ە.

٢ـ بۆخواستراو: (لێیچوو)ە، بەم دووانە دەگوترێت (دوو لایەنەکانی خواستن) واتە: (طرفا الإستعارة) .

٣ ـ خواستراو.. ئەمە گۆکراوەکەیە.

٤ـ قەرینە.. ئەمە ئەو ڕێگرەیە، کە خواستنەکە ڕوون دەکاتەوەو ڕێگری دەکات لەوەی کەوا ئەو وشەیەی خواستنی درووستکردووە، بۆ واتای درووست و بنجیی بەکارهاتبێت.

جا ئەگەر گوتت (سەگێکم بینی دەگریا)

ـ لێخواستراو: (ناوی گیاندارێك)ە

ـ بۆخواستراو: (ئادەمیزاد)ە

ـ خواستراو: گۆکراوی (سەگ)ە

ـ قەرینە: گریانە کە دراوەتە پاڵ سەگ، لە باری ئاساییشدا گریان سیفەتی مرۆڤەو تایبەتە بە مرۆڤەکان، نەوەك بە سەگ و بە چ گیاندارێکی تر.

بۆچ پەنا بۆ خواستن دەبرێت؟

لەبەر زیاتر لە هۆیەك هەر لە کۆنەوەو تا ئادەمیزادیش مابێ، سوود لە خواستن وەردەگرێ و بەبێ ئەمە پرۆسەی قسەکردن و داهێنانی ئەدەبی خۆی بەڕێوە نابات، هەندێ لەو هۆیانەی وا لە ئادەمیزاد دەکەن ئەو کارە بکات، بریتینە لە:

١ـ ئـادەمیزاد لـە کـۆی ڕۆژانـی دوورودرێـژی تەمـەنی خۆیـدا، هەسـت دەکـات ئـەو فەرهەنگە وشەیەی هەیەتی، زۆرجار مەودای دەربڕینی لەبـەر تەسـکدەکاتەوەو نـاتوانێ ئـەو خەیاڵـەی پێیـەتی بـەو وشـانە بیـانگۆڕێ بـۆ هێمـای زمـانی و بـە هۆیـەوەیان بەرامبەرەکانی ئاگاداربکاتەوە، بۆیە ناچارە بێت وشە لە باری ئاسایی خـۆی بترازێـنێ و بـۆ ئـەو واتـا نوێیـەی بـەکاربێنێ، کـە مەبەسـتیەتی، ئەمـەش دیـارە لەبـەر هـەبوونی پەیوەندییەکی لێکچوون لە نێوان وشەی خواستراو و وشـەی بۆخواسـتراو، بـەوەش ئـەو مەبەستەی قەسەکەر هەیەتی بـە ئاسـانی و بـە باشـیش وەدی دێـت، بۆیـە کـەس لـەوە ناسـلەمێتەوەو هـەموو کـەس وەکـو یـەك، بـەڵام بـە ڕێـژەی لێکجیـا بـۆ گەیانـدنی مەبەستەکانی سوود لە خواستن وەردەگرێت.

٢ـ ئارەزووی داهێنان و دوان بە جوانتر لەوەی ئاساییە، ئەمـە هۆکـارێکی دیکـەی داهێنان و پەنا بردنە بـەر خواسـتنە، بەمـەش کـەلتورێکی گـەورەی ئـەدەبی و شـێوازی جوان و کاریگەر بۆ هەر میللەتێك درووستبووە، جا چ لـەوەی نووسـرابێتەوە لـە خانـەی ئەدەبیاتی هونەری بەرزو چ لەوەیش کە نەنووسرابێتەوە.

٣ـ هۆکارەکانی سیاسـی و کۆمەڵایـەتی و دەروونـی و هـی دیکـەش دیـسانەوە بـێ کاریگەری نیـنە لـە پـەنابردنی ئـادەمیزاد بـۆ خواسـتن و بـەکارهێنانی لـەنێو ئاخـاوتنی زارەکی، یان نووسراوەکانی خۆی، چونکە بەمە ئامانجەکانی جوانتر و چاکتر وەدی دێـن و سەلامەتتریش دەردەچێت.

٤ـ خواسـتن لـە درووسـت کـورتتر و کاریگـەرترەو سـیحرێکی حـەڵاڵی هەیـە، ئـەم سیحرە هۆکارێکی گرنگـی سـەرکەوتنی دەقـی ئەدەبییـە، چـونکە کاریگـەری جێـدێڵێ و وروژان و گۆڕان درووست دەکات.

٥ـ ئەو شێوازە خواستنە ئاسانتر و جوانترە لە دەربڕینـی درووسـت، وا دەکـات بـە وشەی کەم واتای زۆر بگەینیت، ئەوەش لەسەر دڵەکان خۆشەو پەسندتر وەردەگیرێت.

٦ـ خواستن وێنەی جوان درووست دەکات و ئەگەر خواستن نەبێت، وێنە نابێت، بە شـێوەیێکی گـشتی بەشـێکی گـەورەی شـیعرییەت لـە خواسـتن کورتدەبێتـەوەو وێنـەی شیعری واتە خواستن، تەنانەت ((شت تیایـدا گـۆڕانی بەسـەردا دێـت و لـە وێنـەی نوێـدا

دەبینییەوە، کە بەرجەستەکەری هەستی قووڵن لە بەرامبەر هەڵوێست و شتەکان))[1]، دیارە هەر لەبەر ئەوەشە عەبدولقاهری جورجانی لە پایەی ئەم هونەرە زۆر بەرز دەکاتەوە، پێی وایە وێنەی خواستن دڵگیرتر و ڕازاوەترە، لە وێنەی لێکچوواندنیش بەرزتر و بە بەهاترە.[2]

دابەشبوونی خواستن بە شێوەییکی گشتی

به شێوەیێکی گشتی و هەر لە سەرەتاوە دەبێ ئەوە بزانین، کە خواستن بە بەرچاوگرتنی ئەو دارشتنەی درووستی دەکات، یان بە واتاییێکی تر بە بەرچاوگرتنی ئەو دەربڕینە زمانییەی خواستن درووست دەکات، دوو جۆری خواستن هەیە، بریتینە لە (خواستنی تاکە وشە) و (خواستنی دەربڕینی لێکدراو).

یەکەم: خواستنی تاکە وشە (ئیستیعارەی لەفزی موفرەد)

((ئەو جۆرە خواستنەیە، کە بۆخواستراوەکە (موستەعار **لە**)ەکەی وشەیێکی تاك بێت))[3]، بۆ نمونە: وشەی پەپولە لە ڕستەی (پەپولەکە پێی گوتم) خواستنی وشەی تاکە، واتە: (ئەو مرۆڤەی وەکو پەپولە پاکە ئەو پێی گوتم).

- موژدەبێ یاران ئەڵێن تەشریفی جانان دێتەوە

وەك هیلالە قامەتم تا بەدری تابان دێتەوە... دیوانی حەمدی، لا ٢٠٣.

خواستن لە (بەدری تابان) دایە، کە تاکە وشەیەکی لێکدراوە، بە واتای (یاری وەکو بەدری تابان جوان) هاتووە، قەرینە (دێتەوە)یە، کە تایبەتە بە ئادەمیزاد، بەڵام ئەگەر مەبەست بەدری تابانی ئاسمان بووایە، دەبوو بڵێ (هەڵدێتەوە)، بەوە خواستنی تاکە وشە بەرهەمهاتووە.

---

[1] د. محمد ابو موسى، التصوير البياني، الطبعة الثانية، دار التضامن للطباعة، القاهرة، ذو الحجة ١٤٠٠هـ، تشرين الثاني ١٩٨٠م، ص ٣٦٣.

[2] د. محمد جلال الذهبي، سمات البلاغة عند الشيخ عبدالقاهر، الطبعة الثانية، مطبعة الأمانة، ٣ شارع جزيرة بدران – شبرا – مصر، دون سنة الطبع، ص ٥.

[3] عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الثاني، ص ٢٣٥.

دەبێ بڵێین زۆربەی جۆرەکانی خواستن لەسەر بنەمای خواستنی تاکە وشە درووست دەبن، لە باسی دوای ئەمە بە تێروتەسەلّی باس لەو جۆرانەی خواستن، کە بەری تاکە وشەنە دەکەین و نمونەی پێویستیان لە شیعرەکانی دوو شاعیرەکانی ئەم نامەیەمان دەخەینە بەرچاو.

دووەم: خواستنی دەربڕینی لێکدراو (ئیستیعارەی لەفزی مورەکەب)

ئەم جۆرە خواستنە خواستنی دەربڕینی لێکدراو، یان خواستنی وێنەیی (ئیستیعارەی تەمسیلی و ئیستیعارەی لەفزی مورەکەب و مەجازی مورسەلی مورەککەب)یشی پێدەگوترێت.. ((ئەو جۆرە خواستنەیە، کە بۆخواستراو (موستەعار لە)ەکەی گوتەیێکی لێکدراوە لە چەند وشەیێکی تاك))[1]، واتە ئەم خواستنە لە کۆمەڵە وشە، یان لە دەربڕینی پێکهاتوو لە چەند وشەیێك پێکدێت، نەك لە تاکە وشە، تەواوی ئەو کۆمەڵە وشەیە بەسەریەکەوە لە واتای خۆیان دەبوێرێن و واتایەکی خوازەییان پێ پێشکەش دەکرێت، واتە: لەسەر گوازتنەوەی واتای درووستی دەربڕینەکە (کۆمەڵە وشەکە) بۆ واتای خوازەیی دادەمەزرێت، ئەمەش لە بەرامبەر خوازەی زمانی تاك بە هەردوو جۆری خوازەی ڕەهاو خواستن، چونکە خوازەی زمانی ـ وەکو دەزانرێ ـ لەسەر گوازتنەوەی واتای درووستی تاکە وشە، نەك کۆمەڵە وشە بۆ واتای خوازەیی دادەمەزرێ، کەواشبێ: ((خواستنی تەمسیلی دەربڕینێکی لێکدراوە بۆ بێجگەی واتای درووستی خۆی بەکاردەهێنرێ، ئەمەش لەبەر بوونی پەیوەندی لێکچوون لە نێوان واتای درووست و واتای خوازەیی، لەگەڵ بوونی قەرینەیێك، ڕێگری بکات لەوەی بۆ واتای درووست بەکارهێنرابێت و بیر بۆ واتا خوازەییەکە ببات))[2]، بۆ نمونە: ئەو قوتابییەی دەیەوێت بەبێ خوێندنەوە سەربکەوێت، وەکو ئەوە وایە، کە کۆشکی لە هەوا بینا دەکات.. ئەم نمونەیە لێکچواندنێکی لێکدراوی وێنەییە، بەم شێوەیە:

ئەو قوتابییەی دەیەوێت بەبێ خوێندنەوە سەربکەوێت: دەربڕینی لێکدراوە، لێیچووە

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[2] د. وليد قصاب، البلاغة العربية البيان والبديع، الطبعة الاولى، دار القلم للنشر والتوزيع، دبي، الأمارات العربية المتحدة، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م، ص ١٧٠.

وەكو: ئەوزارە

ئەو کەسەی کۆشکی لە هەوا بینا دەکات: دەربڕینی لێکدراوە، لەوچووە

دێن ئـەو لێکـچوواندنە دەشـكێنن و تـەنیا لەوچـووەکەی دێڵێنـەوە، دەڵـێن: تـۆ کۆشك لە هەوا بینا دەکەیت!

ئەمـەش خواسـتنی دەربڕینـی لێکـدراو، یـان خواسـتنی وێنـەیی (ئیـستیعارەی تەمـسیلی و ئیـستیعارەی لـەفزی مورەکـەب و مـەجازی مورسـەلی مورەککـەب)یـشی پێدەگوترێت.. لای ئەو شاعیرانەش هاتووە:

. میسلی ئێوە پاڵییان دا بە دوعا

ئاخری کافر بە ڕیشیان دا ڕیا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٢.

لـە بنجـدا لـە نیـوەدێڕی یەکـەمی ئـەم دەربڕینـەدا لێکـچوواندنێکی بـەم شـێوەیە هەبووە، گوتراوە: (دوعایان وەکو دیوار گرت و پاڵیان پێوەدا).. لەمەشدا:

دوعا: لێیچووە

دیوار: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

پاڵ پێوەدان: ڕووی لێکـچوونە، کـە ئـەم وێنەیـە ماناکـانی: تەنبـەڵی و کـاری خـۆ نەکردن و خراپتێگەیشتن و ... هتد دەگرێتەوە، واتە: ڕووی لێکچوونەکەی لـە زیـاتر لـە شتێکەوە درووستبووە.

لە پاشان ئەم لێکچوواندنە تێکدراوەو بنەڕەتەکانی لابراون، ئەوەی ماوەتەوە هـەر (لێیچوو)ەو (لەوچوو)ش لابراوە، بەڵام پەیوەستێکی (لەوچـوو) کـە (پاڵـدان)ە دراوەتـە (لێیچوو)، قەرینەش ئەوەیە، کە پـاڵ دەدرێتـە تـەك شـتی مـادی نـەك شـت مەعنـەوی، دوعاش شتی مەعنەوییەو ناشێ لە باری درووستدا پشت، کە ماددییـە بـە دوعـا بـدرێت، چونکە مەعنەوییە، ئـەوەش نوانـدنێکی جوانـە، بۆیـە بـەمجۆرەی خواسـتن دەگوترێـت: (خواستنی ئاشکرای تەمسیلی).

. لە گوێی گا نووستوون هەرچەندە شێرن

وەکو کەروێشکی چاوڕاماوو کوێرن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣١.

واتە: ئێوە کە ئاگاتان لە دونیا نەماوە، وەکو ئەو زیندەوەرە وانە کە لەگوێی گـادا خەوتبێ و لە ئـاوەدانی دوورکەوتبێتـەوە، دەربڕینەکـە ڕەنگـبێ هـی ڕۆژگارێـك بـێ، کـە هێشتا ئادەمیزاد گای بەماڵی نەکردبێ و گاکان لە دووری ئاواییەکان بووبن، لەمەشدا:

ئێوە: لێیچووە

ئەو زیندەوەرە: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

ئاگا نەمان لە دونیا: ڕووی لێکچوونە، کە ئـەم وێنەیـە ماناکـانی: لـە دونیـادابڕان و گێلی و بچووکبوونەوەو ڕازیبوون بە شتی کەم و خراپتێگەیشتن و ... هتـد دەگرێتـەوە، واتە: ڕووی لێکچوونەکەی لە زیاتر لە شتێکەوە دروستبووە.

بەمـەش لـە سـەرەتا لێکـچواندنێکی ئاسـایی هـەبووە، پاشـتر لێکـچواندنەکە تێکـدراوە، لـە لێیـچوو تـەنیا ڕانـاوی ئێـوە مـاوە، کـە ئـەویش تـەنها شـێوە لکاوەکـەی ماوەتەوە کە (ن)ە، لە (لەوچـوو)ش تـەنیا پـەیوەسـتێك وەرگـیراوە، کـە (لـە گـوێی گـا خەوتووە)یە، بەمـە (لـە گـوێی گـا خـەوتوون) وەکـو (خواسـتنێکی درکـاوی تەمـسیلی) بەرهەم هاتووە، قەرینەش (خەوتن)ەکەیـە، کـە ناشـێ ئـادەمیزاد لـە گـوێی گـادا جێـی ببێتەوەو بخەوێ.

جۆرەکانی خواستنی تاکە وشە

خواستنی تاکە وشـە بـە بەرچـاوگرتنی چـەندین ڕەهەنـد جۆرەکـانی دەستنیـشان دەکرێـت، لـە خـوارەوە بـە بەرچـاوگرتنی یەکـە یەکـەی ئـەو ڕەچـاوکراوانە جۆرەکـانی خواستنی تاکە وشە دەخەینە بەر چاو:

یەکەم: خواستن بە بەرچاوگرتنی جۆری وشە خواستراوەکان

مەبەست لە جۆری وشە خواستراوەکان پێکهاتەی فەرهەنگی ئەو وشانەیە، کە ئایا ناون، یان فرمانن، یانیش چینە، یان بە واتایێکی دیکە ئایا ئـەو وشـانە دەچـنەوە سـەر یەك لە (چاوگ)ەکان، یانیش سەربەخۆنەو چ چاوگێکیان نییـە، بـە بەرچـاوگرتنی ئەمـە دوو جـۆری خواسـتن دەستنیـشانکراوە، بریتینـە لـە خواسـتنی بنجـی و خواسـتنی شوێنکەوتەیی.

١ـ خواستنی بنجی (ئیستیعارەی ئەصلی)

ئەو خواستنەیە، کە وشەی خواستراوی ناوێك بێ، نەچێتەوە سەر هیچ یەکە لە چاوگەکان، وەکو (شێر، مانگ، گوڵ، پەپولە....هتد.[1] بۆ نمونە:

گرینم وەك شەوی پایز بە تاوە

گوڵێکم بوو لە باغاندا نەماوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٧.

خواستن لە (گوڵێك) دایە، بە واتای یاری وەکو گوڵ جوان هاتووە، قەرینە (نەماوە)یە، کە تایبەتە بە ئادەمیزاد، بەڵام ئەگەر مەبەست گوڵی باخچە بووایە، دەبوو بڵێ (وەریوە).

ئەو وشەی (گوڵ)ە ناوێکە ناچێتەوە سەر چ (چاوگ)ێك و لە چ (چاوگ)ێك وەرنەگیراوە، بەڵکو وشەیێکە بوونێکی فەرهەنگی سەربەخۆی هەیە، بۆیە ئەو خواستنەی درووستی کردووە، پێی دەگوترێت: خواستنی بنجی.

ڕۆژ کە گیرا شەمشەمە کوێرە عەجەب کەوتە سەما

سا دەبا کوێر بێ ببینێ ڕۆژی ڕەخشان دێتەوە... دیوانی حەمدی، ٢٠٣.

خواستن لە ڕۆژی ڕەخشان دایە، بە واتای یاری وەکو ڕۆژ ڕەخشان جوان هاتووە، قەرینە (دێتەوە)یە، کە تایبەتە بە ئادەمیزاد، بەڵام ئەگەر مەبەست ڕۆژی ئاسمان بووایە، دەبوو بڵێ (هەڵدێتەوە).

ئەو وشەی (ڕۆژ)ە ناوێکە ناچێتەوە سەر چ (چاوگ)ێك و لە چ (چاوگ)ێك وەرنەگیراوە، بەڵکو وشەیێکە بوونێکی فەرهەنگی سەربەخۆی هەیە، بۆیە ئەو خواستنەی درووستی کردووە، پێی دەگوترێت: خواستنی بنجی.

٢ـ خواستنی شوێنکەوتەیی (ئیستیعارەی تەبەعی)

ئەو خواستنەیە، کە وشەی خواستراوی فرمانێك یان هەر وشەیێکی دیکە بێت و بچێتەوە سەر یەك لە چاوگەکان.[2] بۆ نمونە:

بەیتی من چونکە کەڵکیان دەگرێ

لە غەریبی و بێکەسی دەمرێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٠.

---

[1] بروانە: عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الثاني، ص٢٣٧.

[2] بروانە: سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

خواستن له (دەمرێ) دایه، ئەم فرمانـه لـه چـاوگی (مـردن)ەوە وەرگـیراوە، واتـه: خواســتراوەکه شــتێکه شــوێنکەوتەی چــاوگە، بەمـــەش خواســتنی شــوێنکەوتەیی درووستبووە.

وەك ئینتیحارە سایەیی بێ عەقڵی گەورە چوون

کەنداوە هەر لەخۆیەوە بێشك ئەکا هەرەس... دیوانی حەمدی، لا ٣٢١.

لێرەدا داڕووخـانی کەنـداو بـه چـاوگی (هەرەسـهێنان) چـووێندراوە، بـەوەی کـەوا هەردووکیان هەر ترازان و کەوتنن، له پاشان لەم چاوگە فرمـانی ڕانـەبردووی (هـەرەس ئـەکا) وەرگـیراوە، واتـه: خواسـتراو شـتێکه شـوێنکەوتەی چـاوگە، بەمـەش خواسـتنی شوێنکەوتەیی درووستبووە.

دووەم: به بەرچاوگرتنی دوو لایەنەکانی خواستن

به بەرچاوگرتنی دوو لایەنەکانی خواسـتن (لێخواسـتراو و بۆخواسـتراو) دوو جـۆری خواستن هەیـە، بریتینـه لـه خواسـتنی ئاشـکرا (ئیـستیعارەی تەصـریحی) و خواسـتنی درکاو (ئیستیعارەی مەکنی).

١ـ خواستنی ئاشکرا (ئیستیعارەی تەصریحی)

ئــەو خواســتنەیە، کــه لــه دوو بنەڕەتــه ســەرەکییەکانی لێکــچوواندن (لێیــچوو و لەوچوو)[1]، تەنها (لەوچوو)ی مابێتەوەو بـه ئاشـکرا لـه جیـاتی وشـەیێکی دیکـه بـەکار هاتبێت، بۆ نمونە:

له حەققی مەقدەمی حاجی، قوڕی کێ کەم بەسەر خۆمدا

دڵێکم بوو له دنیادا، ئەویش بەینێکه تۆراوە... دیوانی حاجی قـادری کـۆیی، لا ١٣٨.

(دڵێکم بوو) واته (کەسێکی ئازیز و خۆشەویستی وەکو دڵەکەمم هـەبوو)، (دڵ) بـه ئاشکرا بۆ ئەو مەبەسته خواستراوەو ئەدای کاری خـۆی کـردووە، قەرینـەش (تـۆران)ە،

---

[1] د. محمد التونجي، معجم علوم العربية، الطبعة الأولى، دار الجيل للنشر و للطباعـة والتوزيـع، بـيروت ـ لبنـان، ١٤٢٤هـ، ٢٠٠٣م، ص ٣٨.

که دیاره (دڵ) ناکرێ ماوەیێکی باش لـە خاوەنەکـەی بتـۆرێ و دووربکەوێتـەوە، بـەڵکو ئەوەی دەتۆرێ (خاوەنی دڵ)ەکەیـە، کـە (یـار)ە، ئـەو دەتـۆرێ و بـۆ مـاوەی بـاش لـە دۆستەکەی دووردەکەوێتەوە.

٢ـ خواستنی درکاو (ئیستیعارەی مەکنی)

ئـەو خواسـتنەیە، کـە لـە دوو بنەڕەتـە سـەرەکییەکانی لێکـچوواندن (لێیـچوو و لەوچوو)، تەنها (لێیچوو)ی مابێتەوەو لەگەڵ پەیوەستێکی (لەوچـوو) ئەرکەکـەی خـۆی ئەدا کردبێ[1]، بۆ نمونە:

ڕۆژتە ئەی بادی نەورۆزی لە بن بەفری گران

کانی پێی سڕبوو، چناریش دەستی چوو، پەنجەی تـەزی... دیـوانی حـاجی قادری کۆیی، لا ١٦٤.

خواستن لە نیوە دێڕی دووەمە، کە دەڵێ: (کـانی پێـی سـڕبوو، چـناریش دەسـتی چوو، پەنجەی تەزی).. لە ڕاستیدا کانی پێـی نییـە، بـەڵام بـە مرۆڤێـك چـووێنراوە، کـە دووچاری ئەو حاڵەتە دەبێ، لە بنجدا وەها بـووە: (کـانی وەکـو مرۆڤێك پێـی سـڕبوو)، لەمەدا:

کانی: لێیچوە

مرۆڤ: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

پێ سڕبوون: ڕووی لێکچوونە

دواتر لەم لێکچواندنەدا لـە دوو بنەڕەتـە سـەرەکییەکانی لەوچـوو لابـراوەو تـەنیا لێیچوو ماوەتەوە، پەیوەستێکیش لە لەوچوو دراوەتە لێیچوو، بەوەش خواستنی درکاو بەرهەم هاتووە.

لە نمونەی دووەمیش (چناریش دەستی چوو)، دیسانەوە چـناریش دەسـتی نییـە، بەڵام ئەمەش بە مرۆڤێك چووێنراوە، کە دووچـاری ئـەو حاڵەتـە دەبـێ، لـە بنجـدا وەهـا بووە: (چناریش وەکو مرۆڤێك دەستی چوو)، لەمەدا:

چنار: لێیچوە

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٣٩.

مرۆڤ: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

دەست چوون: ڕووی لێکچوونە

دواتر لەم لێکچوواندنەدا لە دوو بنەڕەتە سەرەکییەکانی لەوچوو لابراوەو تەنیا لێیچوو ماوەتەوە، پەیوەستێکیش لە لەوچوو دراوەتە لێیچوو، بەوەش خواستنی درکاو بەرهەم هاتووە.

لە نمونەی سێیەمیش (چنار پەنجەی تەزی).. دیسانەوە چنار پەنجەشی نییە، بەڵام ئەمەش بە مرۆڤێك چووێنراوە، کە دووچاری ئەو حاڵەتە دەبێ، لە بنجدا وەها بووە: (چناریش وەکو مرۆڤێك پەنجەی تەزی)، لەمەدا:

چنار: لێیچوە

مرۆڤ: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

پەنجە تەزین: ڕووی لێکچوونە

دواتر لەم لێکچوواندنەدا لە دوو بنەڕەتە سەرەکییەکانی لەوچوو لابراوەو تەنیا لێیچوو ماوەتەوە، پەیوەستێکیش لە لەوچوو دراوەتە لێیچوو، بەوەش خواستنی درکاو بەرهەم هاتووە.

سێیەم: بە بەرچاوگرتنی بۆ گونجاوەکان (الملائمات)

بە بەرچاوگرتنی بۆ گونجاوەکان (الملائمات)، ئەوانەی لەگەڵ لێیچوو گونجاون، یان لەگەڵ لەوچوو گونجاون، یان لەگەڵ هەردووکیان گونجاون، لە باری یادکراوی، یان یادنەکراوی ئەو بۆگونجاوانە ئەم سێ جۆرەی خواستن هەیە:

١ـ خواستنی ڕەها (ئیستیعارەی موتڵەق)

ئەو خواستنەیە، کە دەشێ ئەو سیفەتەی لەگەڵی هاتووە بۆ لێخواستراو و بۆخواستراو گونجاو بێ و دەشێ هیچیش نەهاتبێ لەگەڵیان گونجاو بێ[1].. بۆ نمونە:

کە هەڵکرا شەوێ ئاگر لە کوللی ڕەشماڵەك

خجل دەبن لە زەوایانی خەیمەیی والا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٤.

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

خەیمـەیی والآ واتــە ئاسمـانی کـراوە، والآ سـیفەتێکە گونجـاوە لەگـەڵ لێیـچوو (ئاسمان) و لەگەڵ لەوچووش (خەیمە)، خجل بوونیش لەژێر هەر یەکیان بێ ئاساییە.

جۆرەکانی خواستنی ڕەها

دیـارە خواسـتنی ڕەهـا (ئیـستیعارەی موتلـەق)یـش دوو جـۆری هەیـە، ئـەوانیش بریتینە لە:

یەك: ((خواستنەکە بە تایبەتمەندی، یان هەندێ سیما بەسـترابێتەوە بـۆ هەریەکـە لە لێیچوو و لەوچـووش گونجـاو بـێ، واتـە: ئـەمجۆرەیان لـە هـەردوو جـۆری تەرشـیح و تەجریدیـشی پێکـەوە کۆکردۆتـەوە))[1]، بـۆ نمونـە بگـوترێ: (شـێرێکی چـڕنووك تیـژی شمـشێر بـە دەسـت داسـتانێکی بـۆ میللەتەکـەی تۆمـارکرد). لەمـەدا: چـڕنووك تیـژ تایبەتمەندی لەوچووە (کە شێرەکەیە) و شمشێر بە دەست تایبەتمەنـدی لێیـچووە (کـە مرۆڤە).. لای ئەو شاعیرانە هاتووە:

پڕ لە لەفزی نازکە هەروەك سەدەف بەحری فیکر

مەعنییە دووڕڕی یەتیمی ئاوی نیسانی قسە... دیوانی حەمدی، لا ١٨٦.

واتە (فیکر وەکو ئاوی بەحر وەهایە، پڕیـەتی لـە لـەفزی نـازکی وەکـو سـەدەف)، فیکر لێیچووە، ئاوی بەحر لەوچـووە، (لـەفزی نـازك) تایبەتـە بـە (فیکـر) و (سـەدەف) تایبەتە بە (ئاوی دەریا).

دوو: ((خواستنێکە لە هەموو تایبەتمەنـدی، یـان سـیمایێك ڕووتدەبێتـەوە، کـە بـۆ هەریەکـە لـە لێیـچوو و لەوچـووش گونجـاو بـێ، واتـە: ئـەمجۆرەیان لـە هـەردوو جـۆری تەرشیح و تەجریدیشی پێکەوە کۆکردۆتەوە))[2]، لێرەدا دەکرێ نمونەکەی سەروو وەها لێبکەین: (شێرێك داستانێکی بۆ میللەتەکەی تۆمارکرد). لێرەدا شـێر لـە هـەموو سـیماو تایبەتمەندییەکی لێیچوو، یان لەوچوو ڕووتکراوەتەوە.. بۆ نمونە:

تا بڵێی فەرقی هەیە میهری من و ماهی فەلەك

لە (**ثــەرا**) **تا بە** (**ثــورەییا**) لە (سەما) **تا بە** (سەمەك) ... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٦٩.

---

[1] د. ولید قصاب، البلاغة العربیة (البیان والبدیع)، ص ١٦٥.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

خواستن لـه (میهـری مـن) بەرجەستـە بـووە، میهـری مـن وشـەیێکە لـە هـەموو تایبەتمەندی، یان سیمایێك ڕووتبۆتەوە، كە بۆ هەریەكە لە لێیچوو و لەوچووش گونجاو بێ.

٢ـ خواستنی مورەششەح

ئەو خواستنەیە كە سیفەتێكی تیایە گونجاوە لەگەڵ لێخواستراو وەكو (شێرێكی دەم بە خوێن گریا)، واتە: كەسێكی وەكو شێر دەم بە خوێن گریا.. كەس: لێیچووە، شێر: لەوچووە، گریا: قەرینەیە، دەم بـە خـوێنی لەگەڵ (شێر)ەكـە گونجـاوە كـە لەوچووە.. بۆ نمونە:

ئەی مەهی دوو هەفتە تا شەمس و قەمەر تۆیان نەدی

دانەگیرسان ئەمیان میسلی ئاگر ئەویان گڕ نەبوو... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ١٠٤.

(دوو هەفتـە) سـیفەتی ماهـەو لەگـەڵ لەوچـوو گونجـاوە كـە وەكـو گوتمـان (مەه)ەكەیە، بەڵام (یار) كە لێیچووە مەعقول نییە تەمەنی یار دوو هەفتە بێت، هەر دەبێ لەوە گەورەتر بێت.

٣ ـ خواستنی موجەڕڕەد

ئەو خواستنەیە كە سیفەتێكی تیایە گونجاوە لەگەڵ بۆخواستراو وەكو (شێرێكی دەست بە چەك پێكەنی)، شێر لەوچووە، بەڵام مرۆڤێكی وەكو شێر: لێیچوو بووە، ئەو لابراوە، دەست بە چەكی هی مرۆڤەكەیەو بۆ ئەو گونجاوە.. بۆ نمونە:

ئەو سەگانەی كە لە لای مە وەزیر و ووكەلان

بێنە لای تۆ بە خودا نایانكەیە گاوان و شوان... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٨٣.

گـاوان و شـوان بـۆ (لێیـچوو) گونجـاون، كـە (كەسـەكان)ن، نـەك بـۆ (سـەگ) كـە (لەوچوو)ە، بەمەش خواستنی موجەڕڕەد بەرهەمهاتووە.

چوارەم: بە بەرچاوگرتنی (هەستی و ئەقڵی) دوو لایەنەکانی خواستن

بە بەرچاوگرتنی ئـەوەی دوو لایەنـەکانی خواسـتن (لێخواسـتراو) و (بۆخواسـتراو) هەریەکەیان هەستینە، یان ئەقڵینە، ئەمجۆرانەی خواسـتنمان لای ئـەم شـاعیرانە بـەدی کرد:

١ـ خواستنی ئەقڵی هەستی

ئــەو خواســتنەیە، کــە لێیــچوو (بۆخواســتراو)ەکــەی (ئــەقڵی) بێــت و لەوچــوو (لێخواستراو)ەکەی (هەستی) بێت.. بۆ نمونە:

پێی بڵێ بادی سەفا غەم لێرە بێکەس کەوتووە

دڵ بۆ غەمخواری ئەمانە لەحزەیێ گیری نەکا... دیوانی حاجی قـادری کـۆیی، لا ٥٣.

لە ڕستەی (غـەم لێـرە بێکـەس کـەوتووە).. غـەم: لێیـچووە، ئەقڵییـە.. مرۆڤێـك: لەوچووە، هەستییە، بەوەش خواستنی ئەقڵی هەستی بەرهەمهاتووە.

٢ـ خواستنی هەستی هەستی

ئــەو خواســتنەیە، کــە لێیــچوو (بۆخواســتراو)ەکــەی (هەســتی) بێــت و لەوچــوو (لێخواستراو)ەکەیشی (هەستی) بێت.. بۆ نمونە:

ماچی دەست و پێی ئەمیری دەستگیری حازرە

شێتە حـاجی ماچـی لێـو و دەسـتی دەسـت و پـێ دەکـا... دیـوانی حـاجی قادری کۆیی، لا ٤٧.

خواستنی ئاشـکرا لـە (دەسـت و پـێ)ی نیـوەدێڕی دووەمـدا هەیـە، (واتـە: شـێتە حاجی کە دێ لێوو دەستی کەسـانێك مـاچ دەکـا، کـە لـە خزمەتگەیاندنـدا ئـەو کەسـانە وەکـو دەسـت و پـێ وەهـان)، ئەوکەسـانە (لێیـچوو)ە (بۆخواسـتراو)ە، (هەسـتی)یـە، (دەست و پێ)ش (لەوچوو)ە، (لێخواستراو)ە، (هەستی)یە، بەمەش خواسـتنی هەسـتی هەستی درووستبووە.

گەردن کەشە وەنەوشە لە زەنبەق سەلام ئەکا

نیلۆفەرە بە قەهقەهە لێوی کرایەوە... دیوانی حەمدی، لا ٤٢.

خواستن له (گەردن کەشی) دایە، چونکە سیفەتی مرۆڤەو دراوەتە (وەنەوشە)، لێرەدا (وەنەوشە) کە یەکێکە لە گوڵەکان (بۆخواستراو)ە، (هەستی)یە، (مرۆڤ) کە بە قەرینەی (گەردن کەشە) دەیدۆزینەوە (لێخواستراو)ە، (هەستی)یە، بەمەش خواستنی هەستی هەستی درووستبووە.

پێنجەم: خواستنی عامی

ئەو خواستنەیە، کە لای هەموو کەسێك ئاشکرایە، واتە: چ ڕامان و بیرکردنەوەیێکی ئەوتۆی ناوێ و دەزانرێ لێخواستراو و بۆخواستراوی لە چ ڕوویێکدا پێك دەچن.. بۆ نمونە:

کە دونێ هاتی فەرمووت بێ و نەهاتم مەصڵەحەت وابوو

ئەوێستە چاوەکەی من چی دەفەرمووی بەندە فەرمانم ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٧.

پەیوەندی نێوان لێخواستراو و بۆخواستراو ئاشکرایە (ئازیزی)یە، (چاو) خواستراوە و یار بۆخواستراوە، لە خۆشەویستیدا چوون یەکن، هەموو کەسێکیش ئەو جۆرە خواستنە بەرهەم دێنێ.

شەشەم: خواستنی ویفاقی (ئیستیعارەی ویفاقی)

((ئەو خواستنەیە، کە تیایدا لێچوو و لەوچوو دوو وشەن لێکدوورکەوتنەوە لە نێوانیان نییە و پێکەوە دژ نین، بەڵکو دوو وشەن لە ڕووی ئەقڵییەوە چ ڕێگرییەك نییە بگەنە یەك و پێکەوە کۆببنەوە، بۆیەش بە ویفاقی ناونراوە، چونکە ویفاقێك لە نێویاندایە))[1].. بۆ نمونە:

کامە لوقمان کەوتە چەنگی پیری دەستی بانەدا

کامە ڕۆستەم تووشی بوو، نەیخست و دەست و پێی نەبەست... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٥٧.

---

[1] د. ولید قصاب، البلاغة العربیة (البیان والبدیع)، ص ١٦١.

پیری بە مرۆڤێك چوێنراوە کە چنگی هەبێ، لە پاشان چنگ لە مرۆڤەکە وەرگیراوە دراوەتە پیری، واتە پیری بە کائینێکی زیندوو چووێنراوە، کە زۆر ئاساییە مرۆڤ و پیری بگەنە یەك و پێکەوە کۆببنەوە، ئەمەش خواستنی ویفاقی بەرهەمهێناوە.

حەفتەم: خواستنی تەحقیقی (ئیستیعارەی تەحقیقی)

لەو جۆرەدا بۆخواستراو تەحقیقییە، جا یان هەستییە وەکو بۆ نمونە (شێر بۆ ئازا) بخوازرێت، یانیش ئەقڵییە وەکو بۆ نمونە (ڕێگەی ڕاست بۆ ئاین) بخوازرێت.. بۆ نمونە:

ماهی بێ میهرم لە دەرگا هاتە ژوور

ماتەم و شین و غەمی کردم بە سوور... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٦.

خواستنی ئاشکرا لە (ماه) دایە، کە مەبەست لێی ئەو دولبەرە خۆشەویستەی وەکو (ماه)ە لە جوانیدا، بەوەش خواستنی تەحقیقی بەرهەم هاتووە.

تێبینی

١- ڕەوانبێژانی عەرەب جۆر و شێوازی زۆریان بۆ خواستن دەستنیشانکردووە، ئەم کارەشیان ئەم هونەرە جوانەی وشك کردۆتەوەو ناخۆشیکردووە.

٢ـ تەواوی جۆرەکانی خواستن، کە لای ڕەوانبێژان لێکتری جیاکراونەتەوە، هەموویان هەر دەچنەوە سەر (خواستنی ئاشکرا)، یان (خواستنی درکاو).

پوختەی ئەم باسە

١- خواستن هونەرێکی ناوازەیە، لەسەر بنەمای لێکچوواندنی تێکشکاو دادەمەزرێت و لقێکی گەورەی خوازەی زمانییە.

٢- خواستن گەلێ دابەشینی بۆ کراوەو زۆر لەو دابەشینانە وشکیان کردۆتەوە.

٣- بە بەرچاوگرتنی گەلێ هۆکار، جۆرەکانی خواستن دەستنیشاندەکرێ، لای ئەم شاعیرانە ئەوەی بەدی کرا، بە بەرچاوگرتنی وشەی خواستراو: خواستنی تاکە وشە بە (٢) جۆری: بنجی و شوێنکەوتەیی بەدیکرا.. لەگەڵ: خواستنی ڕستەی لێکدراو.. بە بەرچاوگرتنی دوو لایەنەکانی خواستن (لێخواستراو و بۆخواستراو)یش (٢) جۆری دیکەی

خواستنی ئاشکرا و خواستنی درکاو بەدیکراون.. بە بەرچاوگرتنی بۆ گونجاوەکان (٣) جۆرەی خواستن بەدیکرا: خواستنی ڕەها بە (٢) جۆرییەوە، خواستنی مورەششەح، خواستنی موجەڕڕەد.. بە بەرچاوگرتنی هەستی و ئەقڵیّ دوو لایەنەکانی خواستنیش (٢) جۆری: خواستنی ئەقڵی هەستی، خواستنی هەستی هەستی نمونەیان بۆ دۆزرایەوە. ئینجا خواستنی عامی و خواستنی ویفاقی و خواستنی تەحقیقی نمونەیان لای ئەو شاعیرانە دۆزرانەوەو تیشکیان خرایە سەر.

٤ـ بە گشتی زیاتر لە (١٦) شێوازی خواستن لای ئەم شاعیرانە نمونەی جوانیان لیّ دۆزراوەتەوە.

باسی چوارەم: درکە

پێناسە

لە ڕووی وشەییەوە: عەرەب (کینایە)ی پێدەڵێن.. لای ئەوان مەبەست لە کینایە: ئەو گوتەیەیە، کە قسەکەر دەریدەبڕێت و مەبەستی واتایەکی دیکەیە، نەك واتای وشەکانی گوتەکەی خۆی. ئەوەتا لە فەرهەنگەکانیاندا هاتووە: ((کینایە ئەوەیە: بە شتێکەوە بدوێیت و مەبەستت شتێکی تر بێت))[1]، واتە: مەبەست واتاییێکی دوورترە، کە لە پشتی وشەکانی دەربڕینەکەتەوە خۆیان حەشارداوەو ئەوە نییە، کە لە ڕواڵەتدا وشەکانی دەربڕینەکەت دەیگەیەنن.

لە کوردیشدا مەبەست لە درکە: ئەو دەربڕینەیە، کە لە ڕواڵەتدا واتاییێك دەگەیەنێ، لەو دیوی ئەو واتایەش واتاییێکی دیکە درکپێدەکرێت، مەبەست واتاکەی دووەمە، نەك واتا ڕواڵەتییە یەکسەرەکە.

لە ڕووی (زاراوە)ییەوە: (عەبدولقاهری جورجانی) دەڵێت: ((درکە ئەوەیە، قسەکەر مەبەستی چەسپاندنی یەك لە ماناکانە، بەڵام بەو وشانە گوزارشتی لێناکات، کە لە زماندا بۆ ئەو مانا مەبەستەی دانراون، بەڵکو بەرەو مانایەکی تر دێت، کە بەدواهاتوو و هاوواتای مانای مەبەستە، لە بری ئەو دەست بەوە دەگرێت و دەیکاتە بەڵگەیەك بۆ گەیاندنی مانای مەبەست))[2]، ئەمە کە جورجانی دەیڵێت، زەقکردنەوەی ڕاستییێکە لە درکەدا، ئەویش ئەوەیە: لە درکەدا هەرگیز واتای درووستی وشەو دەربڕینەکان مەبەست نییە، بەڵکو مەبەست هەمیشە واتا درکەییەکەیە، ئەو واتایەی لەودیوی خۆیان ڕستەو دەربڕینەکان دەیگەیێنن، بۆیە ڕوونتر لەوە، ڕەوانبێژانی دیکە، لەوانە: هەریەکە لە ئیبنول ئەسیری جەزری لە کۆنەکان و دکتۆر بەسیونی عەبدولفەتاح لە نوێکان

---

[1] ـ الامام العلامة ابن منظور، لسان العرب، تصحيح: أمين محمد عبدالوهاب و محمد الصادق العبيدي، الجزء الثاني عشر، الطبعة الثالثة، دار احياء التراث العربي – مؤسسة التاريخ العربي، بيروت ـ لبنان، ١٤١٩هـ، ١٩٩٩م، ص ١٧٤.

[2] الامام عبدالقاهر الجرجاني، دلائل الاعجاز في علم المعاني، تصحيح: الشيخ محمد عبده، علق عليه: السيد محمد رشيد رضا، الطبعة الثالثة، دار المعرفة، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٢هـ، ٢٠٠١م، ص ٦٠.

گوتوویانـە: ((درکـە: بریتییـە لـە وەی شـتێك بخەیـە ڕوو، مەبەسـتت لێـی شـتێکی تـر بێت)).[1] ، ئەمەش وەکو (دکتۆر بەسیونی) هەر لە تەواوکردنی ئەو ڕستانەی پێشوویدا دەڵێت: چونکە ئەگەر شێوازی ڕاستەوخۆی قسەکردن پەیڕەو نەکرا، دەگوترێت: لە بڕی ئەمە مەبەستم بەوە درکاند.

خەڵکی دیش گووتوویانە: درکـە شـێوەیێکی ئاخاوتنـە، تیایـدا واتـا بـە تـەوارودی خەواتر دەبەسترێتەوە، ئەوەش پێچەوانەی (خواسـتن)ە، کـە لـە (خواسـتن)دا واتـا بـە لێکچوواندن دەبەسترێتەوە.[2]

لای کوردیش (عەزیز گەردی) هاتووە بەسوود وەرگرتن لە پێناسەکانی سەروو، بـە شێوەیێکی دیکە پێناسەی درکەی داڕشتووەو گوتوویەتی: ((درکـە: ئەوەیـە ڕاسـتەوخۆ ناوی سیفەت، یان مەوسوف نەدرێ، بەڵکو بە هۆی شتی ترەوە بـدرکێنرێ و لـە ڕەوتـی ڕستەکەدا دەربکەوێ. ئەمە مانای مانایشی پێدەڵێن، لە درکەدا مەرج نییە نیشانە هەبێ بـۆ ئـەوەی، دەربکـەوێ کـە مانـا درکاوەکـە مەبەسـتە، چـونکە هەڵـدەگرێ مانـای ڕاسـتەقینەی وشـەکانیش مەبەسـت بـێ، هەرچـەندە مەبەسـتی سـەرەکی هـەر مانـا درکاوەکەیە)).[3]

دیارە ئەو پێناسانەی درکە وایکردووە، هەندێ لە ڕەوانبێژان بێن یاسایێك گشتگیر بکەن و بە بێ سلکردنەوە بڵێن: مەبەست لە (درکە) ئەو دەسـتەواژەیەیە، کـە مەبەسـت لێی واتا درووستەکەی نییە، هەرچەندە دەشێت مانا ڕاستەقینەکەیشی مەبەسـت بێـت، چونکە هیچ قەرینەیەك نییـە، ڕێگری بکـات لـەوەی مانـا ڕاسـتەقینەکە مەبەسـت بێـت. بەڵگەشیان بۆ ئەمە بۆ نمونە درکەیێکی وەهایـە، وەکـو لـەم ئایەتـە پـیرۆزەدا هـاتووە: ﴿ويوم يعض الظالم على يديه يقول يـا لـيتني أتخـذت مـع الرسـول سـبيلا﴾..﴿الفرقـان/

---

[1] ضياءالدين نصرالله بن ابي الكرم محمد بن محمد بن عبدالكريم ابـن الأثـير الجـزري، المثـل السـائر في أدب الكاتب والشاعر، المجلد الثاني، الطبعـة الأولى، دار الكتـب العلميـة، بـيروت — لبنـان، ١٤١٩هــ، ١٩٩٨م، ص ١٧٢. هةروةها: د. بسيوني عبدالفتاح، علـم البيـان، الطبعـة الثانيـة، مؤسسـة المختـار للنشر والتوزيع، القاهرة ـ مصر، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م، ص ١٩٩.

[2] مصطلحات ادبية: الكناية، شبكة النبأ الملوماتية، ٢٠٠٩/٦/٢٨. www.annabaa.org

[3] عـەزیز گـەردی، ڕەوانبێـژی بـۆ پـۆلی دووەمـی پـەیمانگاکانی مەڵبەنـدی مامۆسـتایان، پـۆلی پێنجـەمی پەیمانگاکانی پێگەیاندنی مامۆستایان، لا ٦٩.

٢٧﴾ واته: (ڕۆژێك دێت ستەمكار قەپ دەكات بە هەردوو دەستی خۆیداو گاز لە هەردوو دەستی خۆی دەگرێت (لە حەژمەت و پەشیمانیدا)، دەڵێت: خۆزگە لەگەڵ پێغەمبەردا ڕێبازی ئیمانیم بگرتایەتە بەر).[1]

(دەستی خۆ گەزتن) لەم ئایەتەدا بۆ پیشاندانی ئەو وێنەیە هاتووە، بەڵام مەبەستێكی دیكەیشی پێ خراوەتەڕوو، كە مەبەستە (دركە)ییەكەیە، (حەسرەت كێشان و پەشیمان بوونەوە)یە، كە چۆن كاتی خۆی كەللە ڕەق بووەو بە دوای پێغەمبەر نەكەوتووە (درود و سڵاوی خوای لەسەر) بۆ ئەوەی ببێتە ئیماندارێكی باش، تا لە ئازارەكانی ڕۆژی دوامایی و ئەمڕۆی دەربازی بێت.

لە شیعری كوردیشدا ئەم دركەیە بەكارهێنانی زۆرە، ئەوەتا (حاجی قادری كۆیی)یش هەر ئەم وێنەیەی وەرگرتووەو بە شێوەیێكی دیكە گوتوویەتی:

ماهی سەرچاوەی حەیاتم كەوتە بەندو داوی شەست

پشتی دەستی خۆم لە حەیوانی و لە بێعاری نەگەست... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٥٧.

(پشتی دەستی خۆم نەگەست) دركەیە، دەشێ مەبەستی واتا وشەییەكە بێت، كە نەچووە (پشتی دەستی خۆی نەگەستۆتەوە)، بەڵام لە ڕاستیدا مەبەست واتا دوورەكەیە، كە ئەقڵی وەرنەگرتووەو پەشیمان نەبووەتەوە، هەر لەسەر هەڵەی خۆی ماوەتەوە.

دیارە لێرەدا وەكو تێبینیم كردووە، ئەم بڕیارەی سەروو، قسە هەڵدەگرێ و هەموو جارێك ڕاست نییە، چونكە ئەگەرچی ڕاستە، زۆرجار دەشێت ئەو دەربڕینەی (دركە)ی پێدرووست دەكرێت، واتا دركەیی و واتا ڕاستەقینەكەیشی بگەینێت، بەڵام ئەمە بۆ هەموو دركەیێك ڕاست نییە، چونكە لە (دركە)شدا زۆرجار نامەعقولییەت دەبێتەوە قەرینەو ڕێگری لەوە دەكات، كە دەربڕینە دركاوەكە بۆ واتای درووست بەكار هاتبێت، لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەی ئەو نووسەرانەی لەسەر ئەو بابەتەیان نووسیوە، لەوەدا ورد نەبوونە، كە گوتوویانە: (چ ڕێگرییەك نییە، ئەگەر واتای درووستیش

---

[1] بورهان محمدامین، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، چاپی سێیەم، لە بڵاوكراوەكانی كتێبخانەی ڕۆشنبیر لە سلێمانی – هەولێر، ٢٠٠٢ز، لا ٣٦٢.

مەبەست بێت)، چونکە وەکو گوتمان زۆرجار لە درکـەدا بەربەسـتی ئـەقڵی هەیـەو قـەت ڕێگە نادات بیسەر وێنای واتای درووست بۆ گوتە درکاوەکە بکات، بۆ نمونە:

عەقڵەکی خوا داویە، گەر پیرەژن سەرفی بکا

دەسـتی ڕۆسـتەم بـا دەدا، ئێـران لـە تـوران دادەنـیٚ... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ١٨٠.

لە نیوە دێڕی دووەمدا لە ڕستەی (دەستی ڕۆستەم بادەدا) درکە دروست بـووە، واتـا درکاوەکـەی بریتییـە لـە: (دەبێتـە کەسـێکی سـەرکەوتوو و بـە زیرەکـی خـۆی لـە قارەمانێکی وەکو ڕۆستەمیش دەباتـەوە)، بـەڵام واتـا دروسـتەکەی (دەسـتی ڕۆسـتەم بادەدا)، ئەمەیان مەحاڵەو ئـەقڵ قـەبوڵی ناکـات ئـەم ڕسـتەیە بـۆ ئـەو واتـا دروسـتەی بەکارهاتبێت، چونکە ڕۆستەم نەماوەو ئەمە وەدی نایێت.

بە بەرچاوگرتنی ئەم نمونەیەی سـەروو و چـەندین نمونـەی دیکـەش، کـە بـە ژمـار زۆرن، دەگەینە ئەو ڕایەی وەکو گوتمان، هەموو جارێك ناشێت ڕستە درکاوەکە ئاسـایی بێت بۆ واتای دروستیش بەکار هاتبێت.

بـە کـورتی: درکـە (کینایـە).. دەربڕینێکـە دوو واتـای هەیـە، یـەکیان دروسـت و یەکیان درکاو، مەبەست واتە درکاوەکەیە، نەك واتە دروستەکە، هەرچەندە هەنـدێکجار چ ڕێگرییەك نییە واتا دروستەکەش مەبەست بێت، بەڵام هەنـدێك جـاری دیکـەش ئـەقڵ پەسندی ناکات، جگە لە واتای درکاو، واتای دروست مەبەست بێت.. بۆ نمونە:

چ کوردیٚ بیٚ نەوایی ساحێبی ئالامی فەقروددەم

نەماوە قەترەییٚ خوێنی ئەگەر بدرێتە بەر خەنجەر... دیوانی حەمدی، لا ٧٣.

درکە لەم دێڕەدا لە ڕستەی (نەماوە قەترەییٚ خوێنی) بەرجەستە دەبیٚ، مەبەسـت لێی زۆر ئازاربردن و وشکبوونەوەیە لەژێر سەختی ئازارەکانـدا، دەشـیٚ واتـای دروست بگـەینیٚ و دەشـیٚ واتـای درکـاو، بـەڵام وەکـو گوتمـان وێناندنەکـە بـۆ گەیانـدنی واتـای درکاوە، نەك واتای دروست.

جیاوازییەکانی نێوان (خوازە) و (درکە)

لە (خوازە)دا لەبەر بوونی قەرینەیەك کە ڕێگرە لەوەی مانای ڕاستەقینەی وشـەکە مەبەست بێت، بیر تەنیا بە لای مانا خوازەییەکە دەچێت، وەکو بۆ نمونە:

ماچی دەست و پێی ئەمیری دەستگیری حازرە

شێتە (حاجی) ماچی لێوو دەستی دەست و پێ دەکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٧.

لەم دێڕەدا وشەی (دەست و پێ) بۆ مانای خوازەیی هاتووە، کە (خەڵکانی وەکو دەست و پێ)ن ، نەك بۆ واتای درووستی هاتبێت، کە (دەست و پێ)یە، قەرینەش (لێو و دەست)ە، کە بە (دەست و پێ) تەواوکراوە، چونکە ناشێت (دەست و پێ)یەك هەبێت (لێو و دەست)یان هەبێت.. بەڵام لە درکەدا کە دەڵێیت: (دەستی داخستووە).. دەشێت مانا (درکە)ییەکە مەبەست بێت، کە بریتییە لە بەخیلی، هەروەها دەشێت مەبەست لێی واتە درووستەکەش بێت، کە کەسێکە دەستی داخستووە، چونکە لە دەستەواژەکەدا چ ڕێگرێك نییە، ئاماژە بەوە بکات، کە مەبەست لە دەستەواژەکە تەنها واتا درووستەکەی بێت، بەڵام وەکو گوتمان هەندێ جار نامەعقولییەت دەبێتەوە قەرینەو ڕێگری دەکات لەوەی دەربڕینە درکاوەکەش بۆ واتای درووست هاتبێ.

بنەڕەتەکانی درکە

درکە دوو بنەڕەتی سەرەکیی هەیە، ئەوانیش بریتینە لە:

١ـ دەربڕینی درکاو: مەبەست لەمە ئەو دەربڕینەیە، کە بە هۆیەوەی درکە درووست دەبێت.. واتە: ((ئەو وشانەیە کە لە دەربڕیندا بەکار هێنراون، دوو واتایان هەیە، یەکیان درووست و ئەوی تر دوور و درکاو)).[١]

٢ـ واتای درکاو.. مەبەست لێی ئەو واتایەیە، کە لە دەربڕینە درکاوەکە بەرجەستە دەبێت.. واتە: ((ئەو واتایەیە، کە قسەکەر مەبەستیەتی، شاراوەو پەنهانە، بەڵام بە هۆی سیاق و بە یارمەتی قەرینەوە دەردەکەوێت)).[٢]

پەیوەندی نێوان دوو بنەڕەتەکانی درکە

پەیوەندی نێوان ئەم دوو بنەڕەتانەی درکە، پەیوەندی پێویستی و پەیوەستییە، واتە دەربڕینی درکاو پێویستە بۆ واتای درکاو، واتای درکاویش پەیوەستە بە دەربڕینی درکاو.. بۆ نمونە کە دەگوترێت:

---

[١] د. بن عیسی باطاهر، البلاغة العربیة مقدمات وتطبیقات، ص ٢٩٧.

[٢] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

ئەم ئاوو ئەرزە ئێمە هەمانە زەرع کریٚ

دەوڵەت دەبیٚ بە کوٚڵکەش و شا بە سەپانمان... دیوانی حەمدی، لا ٧٨.

لەم دێڕەدا درکە لە (شا دەبیٚ بە سەپانمان)دا بەرجەستە دەبیٚ، ئەم ڕستەیە (دەربڕینی درکاو)ە، واتای درووستی خوٚی هەیە، وەکو لە فەرهەنگی زماندا دیارەو هیچ شاراوەیی و تەمومژ و ئاڵوٚزییەکی تیا نییە، بەلاّم مەبەست لێی ئەوەیە (دەوڵەمەند دەبین)، کە ئەمە (واتای درکاو)ە، چونکە کاتێك دەبینە خاوەنی سەپان، کە دەوڵەمندبین و کێڵگەو کشتوکاڵمان ببێت، خوٚ ئەگەر سەپانەکەشمان پاشا بوو، ئەوا دیارە دەوڵەمەندییەکەمان یەکجار گەورەیە، ئەمە لە هەمان کاتدا بوٚ (موبالەغە)ش بەکار دیٚ. ئەوەشە بوٚمان ڕووندەکاتەوە، کە (دەربڕینی درکاو) و (واتای درکاو) لە (درکە)دا تا چەند بە یەکدا چوون و تا چ ڕادەیێك بەیەکەوە پەیوەستن.

بەشەکانی درکە

بە وردبوونەوە لەو دابەشکردنانەی ڕەوانبێژان بوٚ بەشەکانی (درکە)یان کردووە، دەگەینە ئەوەی بڵێین: درکە سیٚ بەشی هەیە، ئەوانیش بریتینە لە:

١ـ درکە لە سیفەت (الکنایة عن الصفة)

٢ـ درکە لە مەوسوف (الکنایة عن الموصوف)

٣ـ درکە لە هاوگری (الکنایة عن النسبة)

لەوەشدا تەواوی ڕەوانبێژان یەکڕان و چ دابەشکردنێکی دیکە نییە.

باسی سیٚ بەشەکانی درکە

١ـ درکە لە سیفەت (الکنایة عن الصفة)

ئەمجوٚرەیان ((ڕستەیێکە یان دەستەواژەیێکە سیفەتێك دەگەینیٚ، کە ڕاستەوخوٚ نەگوتراوە، بەڵکو لە ڕستەکەوە هەڵدێنجریٚ، جا یان بە هوٚیە، یان بە ئەنجامە، یان بە لێکچوواندنێکی ناڕاستەوخوٚیە))[1]، واتە: ((سیفەی داواکراو شاراوەیەو سیفاتی دیکەی

---

[1] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی بوٚ پوٚلی دووەمی پەیمانگاکانی مەڵبەندی ماموٚستایان، پوٚلی پێنجەمی پەیمانگاکانی پێگەیاندنی ماموٚستایان، لا ٦٩.

بەدیلی پێویس بەومان هێناوە))[1]، کەواشبێ: واتای درکاو لەمجۆرەدا سیفەتە، ئەمەش جۆرێکی درکەیە، جیا لە جۆرەکانی دیکەیە، چونکە ((لەم جۆرەدا وەسفکراو باسدەکرێت و سیفەت دەشاردرێتەوە، هەرچەندە سیفەتەکە خۆی مەبەستە))[2].. بۆ نمونە:

. حاجی کەسێکە بێ کەس بۆ ئێوە قوڕ دەپێوێ

گوێی لێ دەگرن زەریفە ناگرن بەڵا لە خۆتان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٩.

درکە لەم دێڕەدا لە (قوڕ دەپێوێ) بەرجەستە دەبێ، کە ئەمە وەسفکراوەکەیە، مەبەست لێی (ئەو ماندووبوونە دەکات)، چونکە ئەوەی قور بپێوێ ماندوو دەبێت و ئەوەی قسە و ئامۆژگاری زۆریش پێشکەش بکات، هەر ماندوو دەبێ، هاتووە لە بری ئەوەی بڵێ بۆ ئێوە ئەو کۆشش و ماندووبوونە دەکات، دەڵێت: بۆ ئێوە قوڕ دەپێوێ، لە مانای یەکەمەوە، کە قوڕپێوانە، دەگەینە مانای دووەم، کە کۆشش و هەوڵدان و ماندووبوونە، بۆیەشە وەکو گوتمان درکە بە مانای ماناکان ناوبراوە.

دەربڕینی درکاو: قوڕ دەپێوێ

واتای درکاو: ئەو ماندووبوونە دەکات، ئەوەش (سیفەتە)

. حیسابی خۆم دەکەم قەسدم وەهایە خۆم بسووتێنم

کە فیکری بەحری ئیحسانت دەکەم پڕ ئاوە لێوانم... دیوانی حەمدی، لا ٢٢.

درکە لە (پڕ ئاوە لێوانم)دایە، کە ئەمە مەبەست لێی ئەوەیە، کاتێك فیکری چاکەو ئیحسانەکانی تۆی خودا دەکەم، کە چەندە چاکەو ئیحسان و بەخشینت زۆر و بێژمارن، دڵم خۆش دەبێت و سەرسام دەبم، لە کاتی دڵخۆشبوون و سەرسامیش ئادەمیزاد ئاگای لە خۆی نامێنێ دەمی بەش دەبێتەوەو دەمارەکانی شەویلاگی خاودەبنەوە، ئاوێك دەردەدەنە ناو دەم، بەمە دەمی کەسە سەرسامەکە پڕ دەبێ لە ئاو، ئەوەش وێنەیێکە شاعیر کردوویەتییە درکە بۆ گوزارشتکردن لە دڵخۆشبوونی زۆری خۆی بە لوتف و

---

[1] د. مصطفى حلوة، محاضرات في البلاغة العربية، الطبعة الاولى، مطبعة البهجة، عمان — اردن، ١٩٩٤م، ص٩٧.

[2] سيد جعفر الحسيني، اساليب البيان في القرأن، ص ٧٢٧.

چاکەو عەفوی خودای. بەم شێوەیەش لە مانای یەکەمەوە، کە درکەکەیە (پڕ ئاوە لێوانم)، دەگەینە واتای دووەم (زۆر دڵخۆش دەبم)، ئەوەش درکەیە لە سیفەت.

دەربڕینی درکاو: پڕ ئاوە لێوانم

واتای درکاو: دڵم خۆشدەبێت و سەرسامم

٢ـ درکە لە مەوسوف

لێرەدا ((سیفەتێك یان چەند سیفەتێك دەگوترێ، کە تەنیا لە یەك شتدا هەن، بەو شتانە دەگەینە ناسینی خاوەنی سیفەتەکان، کە مەوسوفە، یان زاتە، وەکو: نانەخۆری پێنج ئەنگوست، چڵکی دەست، جێی جگەرە (مستێکی لە جێی جگەرەی دا)، هەموو مەتەڵەکانی کورد لەو جۆرەن))[1]، بە واتە: ((واتای درکاو لەمجۆرەدا وەسفکراوە))[2]، بۆ نمونە:

بانییی نۆ تاقی قوببەی بێ ستوون

کەعبەییێکی بۆمە کردە ڕێنموون... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠١.

دەربڕینی درکاو: بانییی نۆ تاقی قوببەی بێ ستوون

واتای درکاو: خودای گەورەو خولقێنەر

درکە لە (بانییی نۆ تاقی قوببەی بێ ستوون) دایە، کە بە واتای (خودای گەورەو خولقێنەری ئاسمانەکان) هاتووە، ئەو خودایەتی کە ئاسمانی بەم هەموو تاقەیەوەی درووستکردووە، ئەم دەربڕینە درکاوەی (بانییی نۆ تاقی قوببەی بێ ستوون) بووەتە وەسف بۆ خاوەنەکەی کە (خودای گەورە)یە، بەوەش درکە لە مەوسوف بەرهەم هاتووە.

قەصری عومرم داتەپی داری لەسەر بەردی نەما

بانییی تولی ئەمەل ئێستێکە دەستی پێ دەکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٦.

---

[1] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگاکانی مەڵبەندی مامۆستایان، پۆلی پێنجەمی پەیمانگاکانی پێگەیاندنی مامۆستایان، لا ٦٩.

[2] محمد طاهر اللاذقي، المبسط في علوم البلاغة، ص ١٩٣.

درکە لە (بانییی تولی ئەمەل) دایە، کە بە واتای ئەو کەسە دێت، کە ئومێدی بە ژیان دوور و درێژەو وا نازانێ لەوانەیە بە زوویی لە دونیا دەربچێت.. ئەم دەربڕینە درکاوەی (بانییی تولی ئەمەل) بووەتە وەسف بۆ خاوەنەکەی، بەوەش درکە لە مەوسوف بەرهەم هاتووە.

٣ـ درکە لە هاوگری (کینایە لە نسبە)

((ئەمەش هەر سیفەت دەگرێتەوە، بەڵام لێرەدا سیفەتەکە ڕاست و ڕاست دەگوترێ، ئەوەندە هەیە بە هۆی وەسیلەیێکەوە، دەدرێتە پاڵ مەوسوف، نەك یەکەو ڕاست، وەکو: بەرگی تەمبەڵی دڕیوە))[1]، بە واتە: ((واتای درکاو لەمجۆرەدا هاوگرییە))[2]، بۆ نمونە:

. بە بەرگی مەعسیەت ڕازایەوە نەفسم دەڵێی بوکە

ئەجەل نەقڵم دەکا تازە لە هێنانی ژنانم چی... دیوانی حەمدی، لا ٤٢٢.

بە بەرگی مەعسییەت ڕازایەوە نەفسم، ئەو ڕستەیەیە کە درکەکەی دروستکردووە، واتە: بە گوناه و تاوان دەروونم داپۆشرا، هۆکاری دروستکردنی درکەکە زۆربوونی تاوان و گوناهە کە هاتوونە باڵیان بەسەر دەروونی شاعیر داکێشاوەو دەڵێی بەرگێکە دەروون لەبەری کردووە، بەمەش لێکچوون لە نێوان بەرگی تاوان کە خوازەیەو بەرگی دروستی ئادەمیزاد، کە لە ڕووی ئەرکەوە چوون یەکن، دروستبووە، بۆیە شاعیر گوتوویەتی بە بەرگی مەعسییەت ڕازایەوە نەفسم. ئەمەش درکەیە لە هاوگریدا، لێرەدا:

دەربڕینی درکاو: بە بەرگی مەعسییەت ڕازایەوە نەفسم

واتای درکاو: بە گوناه و تاوان دەروونم داپۆشرا

. ئەسبابی زەفەر خیلعەتی حەق بوو لە ئەزەلدا

بڕڕابوو بە باڵای عەلی بۆ ئەو بە کەرەم هات... دیوانی حەمدی، لا ١٠٦.

---

[1] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگاکانی مەڵبەندی مامۆستایان، پۆلی پێنجەمی پەیمانگاکانی پێگەیاندنی مامۆستایان، لا ٦٩.

[2] محمد طاهر اللاذقي، المبسط في علوم البلاغة، ص ١٩٣.

ئەسبابی سەرکەوتن و زەفەر و خیلعەتی حەق کە لە ئەزەلدا بۆ عەلی نووسراون، ئەمانە وەکو کراسێك بۆ بالأی عەلی بڕرابوون و بۆ ئەو بە دیاری هات، درکە لە (بڕابوو بە بالأی عەلی)دایە، واتە: (بۆ ئەو بەخشرا)، شتێك کە بۆ یەکێك ببەخشرێت، دیارە تەواو پڕ بە پێست و لێهاتوویی ئەو کەسە دەبێت، کەواشبێت لێکچوون لە نێوان هەقی عەلی و بە بالأبڕانیدا هەیە، ئەوەش درکەیە لە هاوگری، چونکە سیفەتەکە ڕاستەو ڕاست هێنراوەو لە ڕێگەی بەبالأبڕاندا وەکو هۆکارێك پێشکەشی عەلی کراوە.

دەربڕینی درکاو: بڕابوو بە بالأی عەلی

واتای درکاو: هەر بۆ عەلی دانرابوو و بەو بەخشرابوو

جوانییەکانی درکە

١ـ ئەو واتایەی لە ڕێگەی (درکە)وە دەخرێتە ڕوو، کاریگەرتر و بەهێزترە لەو واتایەی لە کۆمەڵێ وشەی درووست و بە شێوەیێکی ڕاستەوخۆ دەخرێتە ڕوو، جورجانی لە زووەوە ئاماژەی بەو ڕاستییە کردووەو گوتوویەتی: ((هەموو لەسەر ئەوە کۆنە، کە درکە ڕەوانترە لە قسەی ئاشکرا))[1]، بۆ نموونە: ئەگەر گوترا: عەباس هەژارە. پرسیارێك درووست دەبێت، کە: بەڵگە چییە عەباس هەژارە؟! ئەوا دەبێ بۆ نموونە بڵێی: ئەوەتا هێندە پەڕپووت و بێ جل و بەرگە، ئەمە بەڵگەیە لەسەر هەژاریەکەی! بەڵام ئەگەر هەر زوو گوترا: عەباس بسووتێنی بۆن سۆی لێ نایە! ئەوا وەڵامەکەی تیایە، واتە: ڕووت و ڕەجاڵەو بێ بەرگ و جل و بەرگە، ئەوەش لەبەر ئەوەی کەسێکی هەژارە! یان ئەگەر گوتت: دڵی گەورەیە! ئەمە هەر واتای ئەوە نییە، کە دڵی فراوانەو بەرگەی هەموو شتێك دەگرێت، بەڵکو مانای وایە: کەسێکی سەرکەوتوو و بە ئەزموون و دنیادیتەشە، چونکە کەسێك بە ئەزموون و دنیادیتە نەبێ، ناتوانێ خۆی لە بەرامبەر هەموو حاڵەتە خۆش و ناخۆشەکان بگرێت و تێکنەچێت.

دەبینین لە هەردوو نموونەکاندا گوتە درکاوەکە هەر زوو واتای درووست و بەهێز و تێگەیێنەر پێشکەش دەکات و هەر زوو بیسەر ئاسوودە دەکات. بۆیە: ڕەوانبێژان گوتوویانە دەشێ لە پێشەکی هەموو ئەو ئامانجە جوانی و دەروونیانەی درکە، کە وا لە ئودەبا دەکەن پەنا ببەنە بەر بەکارهێنانی درکە، مەسەلەی چەسپاندنی ماناو زێدەڕۆیی تێداکردن بێ، چونکە ئەگەر درکە شتێکی تایبەتترو زیاتری هەبێت بەسەر ئاشکراوە،

---

[1] الامام عبدالقاهر الجرجاني، دلائل الأعجاز، ص ٦٢.

ئەو تایبەت و جوانییە لە واتای درکاویدا نییە، بەڵکو لە چەسپاندنی ئەو واتایەیدایە، کە بۆی چەسپاوە.[1]

٢ ـ لە ڕێگەی (درکە)وە قسەکەر دەتوانێ گوزارشت بە هەموو شتێك بکات، بە تایبەت ئەو شتانەی، کە لە باری ئاساییداو لە کۆڕو کۆبوونەوە فەرمییەکان لەبەر شەرم و حەیاکردنی خۆی لە واقیعەکە، یان لە کەسانی بەرامبەری، یانیش لەبەر ترس و لەبەر هەر هۆیەکی تر، ناتوانێ بییانلێت.

٣ ـ (درکە) لە گوێگردا واتا بە جۆرێك لە نادیاری و شاراوەیی پێشکەش دەکات، کە بەلاوەی خۆشە.

٤ـ (درکە) زامنکەری ئەوەیە، کە شتی جوان نەبێ، چێژدار نەبێ، نەگاتە گوێ.

٥ ـ قسەکەر ئەگەر مەبەستی خۆی بە هۆی (درکە)وە خستەڕوو، ئەوا دەتوانێ داخی دڵی خۆی بە دوژمنەکەی دەربڕێ و هیچیشی لەسەر نەکەوێ، چونکە بە ئاشکرا هیچی نەگوتووە، بەلام بە شاردراوەیی خورشتی دڵی خۆی کوشتووەو هەرچی ویستوویەتی گوتوویەتی، چێژەکەیشی لەوەدایە، کەوا دوژمنەکەیشی بێگومان تێیگەیشتووە، بەلام بەڵگەی بەدەستەوە نییە، بڵێ: مەبەست ڕوونەو شکاندن و دژایەتی منە.[2]

٦ـ درکە ڕووالەتێکە لە ڕووالەتەکانی ڕەوانبێژی و ئامانجێکە لە ئامانجەکان کەسێك خاوەن سروشت و هەستێکی ناسك و سەلیقەییەکی باش نەبێت، ناتوانێت بەرهەمی بێنێت، نهێنی لە ڕەوانبێژییەتی ئەم هونەرە ئەوەیە، درکە لە وێنەی جۆراوجۆردا ڕاستەقینەت بە بەڵگەوە پێشکەش دەکات.

٧ـ درکە واتاکان لە وێنەی جواندا پێشکەش دەکات، ئەمەش بێگومان لە تایبەتمەندییەکانی هونەردایە، چونکە کاتێك وێنەکێشێك وێنەیێکت بۆ دەکێشێت، لە بارەی پیربوون، یان منداڵی، شتانێکت لە وێنەکەدا بۆ زەقدەکاتەوە، تۆ بیرت لێ نەکردبوونەوەو هەستت پێ نەکردبوون، بەوەش سەرسامیت تیا درووست دەکات، لە بەرامبەر سیحری ئەو هونەرەی پێشکەشت کراوە، درکەش بە هەمان شێوە سەرسامت دەکات بەرامبەر بەو شێوازە جوان و کاریگەرەی، کە واتاییکی پێبەخشی، تۆ نەتدەتوانی بە هەمان شێوە چێژ و جوانی بە شێوەی ڕاستەوخۆی بەکارهێنانی وشەکان ئەوە بەرهەم بێنی.

---

[1] بڕوانە: ابن عبدالله احمد شعیب، بحوث منهجیة في علوم البلاغة العربیة، ص ٢١٢.

[2] مصطلحات ادبیة: مقالة: الكنایة، شبكة النبأء الملوماتیة، ٢٠٠٩/٦/٢٨. www.annabaa.org.

چەند جۆرێکی دیکەی درکە

یەکەم: درکەی مەعقول و درکەی نامەعقول

بە پێی ئەو وێنەیەی دەربڕینی درکاو بەرهەمی دێنێت، درکە بە شێوەیێکی گشتی دوو جۆری هەیە، یەکیان مەعقولەو عەقل پەسندیەتی، یەکیش عەقل ناتوانێ پەسندی بکات و موبالەغەیەکی زۆری تێدایە، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر هەردوو جۆر:

١ـ درکەی مەعقول

ئەو درکەیەیە، کە دەربڕینی درکاوی مەعقولەو بە ژینگەیێك بەستراوەتەوە ئەویش مەعقولەو عەقل پەسندی دەکات، چونکە وێنەیێکە بە بارێکی ئاسایی بەستراوەتەوە، وەدیهاتنی نزیکە.. بۆ نمونە:

هەر کە بیستم پێم دەڵێ: حاجی سەگی دەرگانەمە

من لە ترسی گورگی بەدکارم کەری خۆم بەستەوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٧.

دەربڕینی درکاو: کەری خۆم بەستەوە

واتای درکاو: ئیشی خۆم تەواو کرد و خۆمم بێخەم کرد

درکە لە ڕستەی (کەری خۆم بەستەوە) دایە، کارێکی ئاساییەو عەقڵ قەبولی دەکات، چونکە بە ئاسانی درووستبوونی ئەم وێنەیە وەدی دێت و چ کێشەیێکی نابێت، ئەوەش ناودەنێم درکەی مەعقول.

٢ـ درکەی نامەعقول

ئەو درکەیەیە، کە دەربڕینی درکاوی دەشێ مەعقول بێت، بەڵام بە ژینگەیێك بەستراوەتەوە ئەو مەعقول نییەو عەقل پەسندی ناکات، چونکە دەربڕینە درکاوەکە وێنەیێکە بە بارێکی ئاسایی نەبەستراوەتەوەو وەدیهاتنی دوورە، هۆی ئەمجۆرە درکەیەش موبالەغەی زۆرە، کە وێنەکە لە باری ئاسایی وەدیهاتنی خۆی دووردەخاتەوە.. بۆ نمونە:

شەرتە تا ڕۆژی قیامەت دەست لە ئەژنۆ بەرنەدەم

سەر لە قوڕ نێم بۆ سیادەت بەم دڵەی غەمناکەوە... دیوانی حەمدی، لا ٥٥.

ئەم دێڕە دوو درکەی تێدایە، هەردووکیان نامەعقولن.. ئەوانیش:

درکەی یەکەم:

دەربڕینی درکاو: شەرتە تا ڕۆژی حەشر دەست لە ئەژنۆ بەرنەدەم

واتای درکاو: تا ڕۆژی حەشر بە ماتی و مەلولی و بێ هیچ چالاکییەك دادەنیشم

درکەی دووەم:

دەربڕینی درکاو: تا ڕۆژی حەشر سەر لە قوڕ نێم

واتای درکاو: تا ڕۆژی حەشر لە شین و ماتەمدا بم

ئەم دوو درکەیەی ئەم دێڕە بەستراونەتەوە بە ژینگەیێك، ئەو ژینگەیە لە ساتی نووسینەوەی شیعرەکە تا ڕۆژی قیيامەت دەگرێتەوە، ئەوەش مەعقول نییەو عەقل قەبولی ناکات کەسێك هەبێ تا ڕۆژی قیامەت بە ماتی و مەلولی دابنیشێ و شین و پرسە بگێڕێت، بۆیە ئەم جۆرەی درکە ناودەنێم درکەی نامەعقول.

دووەم: درکەی گشتی و درکەی تایبەتی

بە پێی ئەو دەربڕینەی درکەکە درووست دەکات، دوو جۆر درکە هەیە، یەکیان درکەی گشتییەو ئەوی دیکەیان درکەی تایبەتییە.. لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر ئەم دوو جۆرە:

١ـ درکەی گشتی

ئەو درکەیەیە، کە بە تێپەڕینی ڕۆژگار نەتەوە بەرهەمی هێناوەو هەموو تاکێکی نەتەوە بەکاریدێنێ، بەبێ ئەوەی جێ پەنجەی کەسی بەسەرەوە بێ و بەبێ ئەوەی شتێکی تازەی تیابێ.. بۆ نمونە:

قوڕی کوێ کەم بەسەر خۆما لە غوربەت

خەوم نایێ لە داخی موڵك و میللەت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٠.

دەربڕینی درکاو: قوڕی کوێ کەم بەسەر خۆما

واتای درکاو: چی بکەم

(قوڕی کوێ کەم بەسەر خۆما) درکەیێکی گشتییەو هەموو نەتەوە بەکاریدێنێ، ئیتر چ شتێکی نوێی تیا نییە.

له بۆ ئەم یەك دوو ئەشعاری ڕەشوو ڕووت

هەتا پەیدا بوو ڕۆحم گەییە سەر لوت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٠.

دەربڕینی درکاو: ڕۆحم گەییە سەر لوت

واتای درکاو: خەریکبوو بمرم

(ڕۆحم گەییە سەر لوت) درکەیێکی گشتییەو هەموو نەتەوە بەکاریدێنیێ، ئیتر چ شتێکی نوێی تیا نییە.

کەر لە کویێ کەوتووە لە کویێ کوندە دڕاوە سەیریکەن

ئاشەوان دانی نییە بەرداشەکەی بیراز ئەکا... دیوانی حەمدی، لا ٢٣٢.

دەربڕینی درکاو: کەر لە کویێ کەوتووە کوندە لە کویێ دڕاوە

واتای درکاو: مەسەلە چییەو باس لە چ دەکریێ

(کەر لە کویێ کەوتووە لە کویێ کوندە دڕاوە) درکەیێکی گشتییەو هەموو نەتەوە بەکاریدێنیێ، ئیتر چ شتێکی نوێی تیا نییە.

سکم سووتا بە خۆم عومری جوانیم هاتەوە خاتر

کە هەڵگیرسا چراغی دڵ بە نووری عەشقی پڕ سۆزت... دیوانی حەمدی، لا٢٦٣.

دەربڕینی درکاو: سکم سووتا

واتای درکاو: بەزەییم هاتەوە

(سکم سووتا) درکەیێکی گشتییەو هەموو نەتەوە بەکاریدێنیێ، ئیتر چ شتێکی نوێی تیا نییە.

٢ـ درکەی تایبەتی

ئەو درکەیەیە، کە لە باری تایبەتدا شاعیر، یان کەسی داهێنەر بەرهەمی دێنیێ، هەموو تاکێکی نەتەوە بەکاریناهێنیێ و تەنیا لە دەقە ئەدەبییە داهێنراوەکاندا بەدیی دەکەین، خاوەنی دیارەو تایبەتە لە سنوورێکی بەرتەسکی ئەدەبیاتدا بەکاردەهێنرێت، نوێیەو جوانییەکی تایبەتی تێدایە.. بۆ نمونە:

بیست و سێ بەیتە قەسیدەم هەرکەسێ گوێی لێ بکا

پێ لەسەر تاقی مەه و ئەیوانی کەیوان دادەنێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٨٠.

دەربڕینی درکاو: پێ لەسەر تاقی مەه و ئەیوانی کەیوان دادەنێ

واتای درکاو: سەرکەوتوو دەبێ

(پێ لەسەر تاقی مەه و ئەیوانی کەیوان دادەنێ) درکەیێکی تایبەتە، شاعیر بەرهەمی هێناوەو شتێکی نایاب و جوان وورووژێنەرە.

بزانێ تا چ قەوماوە لە ئەتراف

سەراپا ئاگرە ئەتراف و ئەکناف... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣١.

دەربڕینی درکاو: سەراپا ئاگرە ئەتراف و ئەکناف

واتای درکاو: دەوروبەر زۆربەی شەڕ و هەرایە

(سەراپا ئاگرە ئەتراف و ئەکناف) درکەیێکی تایبەتە، شاعیر بەرهەمی هێناوەو شتێکی نایاب و جوان و ورووژێنەرە.

فەقر تۆشەی خوڵاصەی سالیکی عیرفانە تەحقیقە

موسیبەت بەرگی ڕەعنایی قەدی ئەڕبابی هیممەت بوو... دیوانی حەمدی، لا٤١٤.

دەربڕینی درکاو: موسیبەت بەرگی ڕەعنایی قەدی ئەڕبابی هیممەت بوو

واتای درکاو: موسیبەت بووە بەشی خەڵکانی بە هیممەت

(موسیبەت بەرگی ڕەعنایی قەدی ئەڕبابی هیممەت بوو) درکەیێکی تایبەتە، شاعیر بەرهەمی هێناوەو شتێکی نایاب و جوان و ورووژێنەرە.

شێوازەکانی درکە

ئەگەر لە نێو درکەکاندا وردببینەوە، دەبینین بە زیاتر لە شێوازێك درکە پێشکەش دەکرێ، هەندێ لەو شێوازانە کە لە لای ئەم دوو شاعیرە بەدیکراون، بریتینە لە:

١ـ دركەی خەبەری

ئەو دركەیەیە كە لە ناواخنی خۆیدا خەبەرێك پێشكەش دەكات و وەكو ڕستەیێكی خەبەری دەخرێتە ڕوو.. بۆ نمونە:

من لە تۆفانا بەڕی خۆم دەردەكەم

وا مەزانە دامەنی خۆم تەڕ دەكەم... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٢٠٥.

دەربڕینی دركاو: بەڕی خۆم دەردەكەم

واتای دركاو: دەردەچم

دەربڕینی دركاو لێرەدا بە شێوازی خەبەری ئەرێ هاتووە (بەڕی خۆم دەردەكەم).

جاری وەهاش هەیە دەربڕینی دركاو بە شێوازی خەبەری نەرێ دێت، بۆ نمونە:

ئاسنی سارد بە فوو نەرم نابێ

بە تڕانیش حەمام گەرم نابێ... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٢٣٥.

هەریەكە لە نیوە دێڕەكانی ئەم دێڕە دركەیێكن، هەردووكیان وەكو شێوازێكی خەبەری نەرێ هاتوونە، بریتینە لە:

دركەی یەكەم:

دەربڕینی دركاو: ئاسنی سارد بە فوو نەرم نابێ

واتای دركاو: شت دەبێ كاری بۆ بكرێ ئینجا جێبەجێ دەبێ

دەربڕینی دركاو خەبەری نەرێیە، مەبەست وشیاركردنەوەو تێگەیاندنە.

دركەی دووەم:

دەربڕینی دركاو: بە تڕانیش حەمام گەرم نابێ

واتای دركاو: ئیشكردن و ماندووبوون كارەكان بەرەوپێش دەبات و بە ئەنجامیان دەگەینێت.

دەربڕینی دركاو خەبەری نەرێیە، مەبەست وشیاركردنەوەو تێگەیاندنە.

٢ـ دركەی پرسیاری

ئەو دركەیەیە كە لە ناواخنی خۆیدا زیاتر لە مەبەستێك پێشكەش دەكات و وەكو ڕستەیێكی پرس دەخرێتە ڕوو.. بۆ نمونە:

له حەققی مەقدەمی حاجی قوڕی کیٚ کەم بەسەر خۆما

دڵێکم بوو له دنیادا ئەویش بەینێکە تۆراوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل١٣٨.

دەربڕینی درکاو: قوڕی کیٚ کەم بەسەر خۆما

واتای درکاو: چی بکەم

دەربڕینی درکاو لێرەدا بە شێوازی پرس هاتووه، مەبەست لێی پرسیارێکی دیکەیە، که سەرسوڕمانی تێدایە.

کەس نەبوو داوێنی ساقی بابدا ڕەحمی ببیٚ

خوێنی من بۆچی دەکاتە کاسەیی خوبانەوە... دیوانی حەمدی، ل ٢٠٦.

دەربڕینی درکاو: خوێنی من بۆچی دەکاتە کاسە

واتای درکاو: بۆچی ئازاری من دەدا

دەربڕینی درکاو لێرەدا بە شێوازی پرس هاتووه، مەبەست لێی پرسیارێکی دیکەیە، که سەرسوڕمانی تێدایە.

٣ـ درکەی سەرسوڕمان

ئەو درکەیەیە که له ناواخنی خۆیدا زیاتر له مەبەستێك پێشکەش دەکات و وەکو ڕستەییێکی سەرسوڕمان دەخرێتە ڕوو.. بۆ نمونە:

لەژێر پێدا دەچن حەیف و مخابن

گەدابن ئێوە دوژمنتان بە شا بن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ٢٣٢.

دەربڕینی درکاو: لەژێر پێدا دەچن

واتای درکاو: تێکدەشکێن و زەلیل دەکەون

دەربڕینی درکاو لێرەدا بە شێوازی سەرسوڕمان هاتووه، مەبەست لێی خەبەرەو بۆ ترساندن و ئاگادارکردنەوەیە.

٤ـ درکەی مەرجی

ئەو درکەیەیە که له ناواخنی خۆیدا زیاتر له مەبەستێك پێشکەش دەکات و وەکو ڕستەییێکی مەرجی دەخرێتە ڕوو.. بۆ نمونە:

نانی خۆی تاکو بە تەندووری گەرم پێوە نەدا

ناڕوا (حاجی) ئەگەر چاوی دەرێنن بە بزووت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦١.

دەربڕینی درکاو: نانی خۆی تاکو بە تەندووری گەرم پێوە نەدا

واتای درکاو: هە تا ئیشی خۆی تەواو نەکات

دەربڕینی درکاو لێرەدا بە شێوازی مەرجی هاتووە (نانی خۆی تاکو بە تەندووری گەرم پێوە نەدا)، ئەمە بووەتە فرمانی مەرج و ئەگەر ڕوونەدات، ئەوا وەڵامی مەرج کە (ناڕوات)ە، هەر ڕوو نادات.

پوختەی ئەم باسە

١ـ درکە هەر وەکو خوازە دەربڕینێکە بۆ واتای خۆی بەکارنەهێنراوەو خوازەییە، ئەقڵ دەرکی پێدەکات، بەڵام جیاوازییەکەی لەگەڵ خوازەدا ئەوەیە، کە ئەم لە سنووری ڕستە دەردەکەوێ و خوازە لە سنووری وشە.

٢ـ سێ جۆر درکە هەیە لە سیفەت و لە مەوسوف و لە هاوگری، لای هەموو ڕەوانبێژانی کورد و عەرەب هەر ئەم دابەشینە درووستە بۆ جۆرەکانی درکەو هەموو ئەوانەش نمونەی جوانیان لای ئەو دوو شاعیرە بەدیکراوە.

٣ـ بە پێی دابەشینێکی نوێ بۆ جۆرەکانی درکە لای ئەو شاعیرانە دەرکەوت: درکەی مەعقول و درکەی نامەعقول و درکەی گشتی و درکەی تایبەتی هەیە، بەڵام هەمیشە درکە تایبەتییەکان بەرهەمی بیری داهێنەرانەی شاعیرن و لە گشتییەکان بەنرخترن، نامەعقولەکانیش موبالەغەی زۆریان تێدایەو جوانیەکی ئەدەبی زۆرتر لەوان بەرجەستەیە.

٤ـ هەر ئەم لێکۆلینەوەیە سەرنجی ئەوەی دا، کە ئەم شاعیرانە بە شێوازەکانی: خەبەر و پرسیار و سەرسوڕمان و مەرج درکەکانیان بەرهەمهێناوە.

٥ـ بە هەموو ئەوە دەرکەوت زیاتر لە (١١) جۆر و شێوازی تایبەتی درکە لای ئەم شاعیرانە بەرهەمهێنراوە.

بەشی سێیەم: جوانکاری

پێناسە

١ـ لە ڕووی وشەییەوە: لەم ڕووەوە جوانکاری لە وشەی (بدیع)ی عەرەبییەوە هاتوە، لە ڕووی وشەییەوە (بدیع) بریتییە لە ((نوێی داهێنراو، نە لەسەر نمونەیەکی پێشوو و نە بە شوێن پێ هەڵگرتنی شتێکی پێشوو)).[1] واتە بریتییە: لە : ((شتی داهێنراو)).[2] بە مەرجێك شتەکە ((بۆ یەکەمجار داهێنرابێت)).[3]

لە قورئانی پیرۆزدا هەر بە هەمان واتای تازەهێنراوی و داهێنراوی هاتووە، ئەوەتا لە بارەی پەسنی خوای میهرەباندا هاتووە: ﴿بَدِيعُ ٱلسَّمَاوَاتِ وَٱلأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ سورەتی البقره، ئایەتی: ١١٧.. واتە: (خودا) بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوییە بە جوانترین شێوە، جا هەر کاتێك بڕیاری هەر شتێك بدات، تەنها ئەوەندەی بەسە، کە فەرمانی بوون، یان پێشهاتنی بدات، ئیتر خێرا ئەو شتە، یان ئەو کارە، دەبێت و ئەنجام دەدرێت.

لە شوێنێکی تریشد خوای گەورە ڕووی گوتە پیرۆزەکەی دەکاتە پێغەمبەر (درودو سلاوی خوای لەسەر) و پێی دەفەرموویێت: ﴿قُلْ مَا كُنتُ بِدْعاً مِّنَ ٱلرُّسُلِ﴾ سورەتی الأحقاف، ئایەتی ٩. واتە: بڵێ من تازانەی پێغەمبەران نیم. واتە یەکەمین نێردراو نیم، بەر لە من کەسی تر بەو ناوەوە نەهاتبێت، یان یەکەمجار نییە پێغەمبەرێکتان بۆ هاتبێت، کە منم، بەڵکو بەر لە منیش پێغەمبەرانی تر هاتوون (درودو سلاوی خوایان لەسەر).. لە فەرموودەشدا هاتووە: ((کل بدعة ضلالة)).[4] واتە: هەموو تازەهێنراوێك

---

[1] یوسف ابو العدوس، البلاغة والأسلوبية، ص ١٢٩.

[2] الامام العلامة ابي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الافريقي المصري، لسان العرب، المجلد الثاني، الطبعة الاخيرة، دار ومكتبة الهلال و دار البحار، بيروت — لبنان، دون سنة الطبع، ص ٣٧.

[3] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[4] الامام ابي زكريا يحيى بن شرف النووي الدمشقي، رياض الصالحين من كلام سيد المرسلين، تحقيق: نزار مصطفى الباز، الطبعة الثالثة، مكتبة نزار مصطفى الباز، المملكة العربية السعودية، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م، ص٥٤.

(لـه بـواری تەشـریع و پەرسـتش)دا گومڕاییـە.. کـە لێرەشـدا هـەر بـە هـەمان واتـای تازەهێنراوی هاتووە.

بەڵام لە فەرهەنگەکانی زمانی کوردیدا جوانکاری لـە ڕووی وشـەییەوە بـە دوو واتـا هاتووە، ئەوانیش بریتینە لە:

١ـ ڕازێنەوە، بوك جوانکەر

٢ـ دەست ڕەنگین، بە هونەر.[1]

هەرچی (جوانکاری)شە، ناوێکی واتاییە، پێکهاتووە لـە (جوانکـار) کـە ئاوەڵنـاوی بکەری لێکدراوە، لەگەڵ (ی)، کە وەکو پاشگرێکی درووستکردنی ناوی واتـایی هاتۆتـە سەر (جوانکار)ی ئاوەڵناو و ناوە واتاییەکەی لـێ درووسـتکردووە، کـە (جوانکـاری)یـەو بەسـەر یەکـەوە: بریتییـە لـەو کـارە جوانانـەی هەرکەسـە لـە بـواری پـسپۆڕی خـۆی ئەنجامیان دەدات.[2]

٢ـ لـە ڕووی زاراوەییـەوە: لـە ڕووی (زاراوە)ییـەوە، جوانکـاری: ((زانـستێکە بـە هۆیەوەی ئەو ڕوو و سیفاتانە دەناسرێنەوە، کـە وا دەکـەن گوتـە بـاش و پەسـندکراو بێـت، ئەمـەش دوای ڕەچـاوکردنی وەکیـەکی لـە سروشـتی حـاڵ و ڕوونـی گوزارشتکردنەکەی، بە دوور لە ئاڵۆزکردنی واتایی)).[3]

جۆرەکانی جوانکاری

جوانکاری لای تەواوی ئەوانەی لە بارەیان نووسیوە، دوو جۆری سـەرەکیی هەیـە، ئەوانیش بریتینە لە:

١ـ جوانکاری وشەیی

٢ـ جوانکاری واتایی

لەسەر ئەو بنەمایەش ئەم بەشە دەکەینە دوو باسی سـەرەکی، یـەکیان جوانکـاری وشەیی و ئەوی دیکەیان جوانکاری واتایی.

---

[1] هەژار، هەمبانە بۆرینە، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، سروش، تەهران، ١٣٦٩ی هەتاوی، لا ١٨٥.

[2] ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سـەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣ز، لا ٩.

[3] یوسف ابو العدوس، البلاغة والأسلوبية، ص ١٢٩.

باسی یەکەم: جوانکاری وشەیی

باسێکی سەرەکی جوانکارییە، ((مەبەست لێی جوانکردنی دەربڕینە، با هەندێك جار واتاش بە دوای ئەوەوە جوان بکرێت، نیشانەکەشی ئەوەیە، ئەگەر دەربڕینی دووەم بۆ هاوواتاکەی گۆڕا، جوانییەکە نامێنێت)).[1] بە واتا ئەم جۆرە ((لە لایەنی ئاوازو مۆسیقای وشە دەکۆڵێتەوە، زایەڵەو ئاوازی وشەکان لە هەردوو ئاستی ئاسۆیی و ستونیدا بەیەکەوە دەبەستێتەوە، مەبەست لەم جۆرەیان ئەوەیە، چۆن ڕەگەزەکانی بەرهەمی ئەدەبی پەیوەندی ئاوازو مۆسیقایان دەکەوێتە نێوان و چۆن بەم ئاوازە ناوەکی و دەرەکییە، کەشی دەربڕینی بیرو سۆز بە جۆشتر دەبێ و چنینی ڕستەو دێڕەکان، سفت و تۆکمە دەبێ، ئەم بەشە زیاتر خۆی بە دووبارەبوونەوەی دەنگ خەریك دەکات، کە ئاوازی ناوەو ڕەگەزدۆزی و دووبارەبوونەوەو سەروا دەگرێتەوە)).[2]

دیارە ئەمجۆرەی جوانکاری ژمارەیێکی زۆری هونەر لە خۆی دەگرێت، ئەوانەی لای ئەم شاعیرانە بەدیمانکردن و تیشکمان خستنە سەر، ژمارەیان (٢١) هونەرن و بریتینە لە: (ڕەگەزدۆزی - هێنانەوە - پاتکردنەوە - گێڕانەوە - لێیوەرگرتن - تێکهەڵکێش - تەصریع - تەڕصیع - مولەممەع - ئیکتیفا - تەسمیت - تەشتیر - متەوازی - متەوازن - موترِیف - ڕەدیف - پێکەوەگونجان - تەتریز - بوونی پێویستە - خەیەف - پێنجخشتەکی).

یەکەم: ڕەگەزدۆزی

لە عەرەبیدا (الجناس)ی پێدەگوترێت.. بریتییە لە بوونی دوو وشە، کە لە دەربڕیندا بە شێوەیەکی تەواو، یانیش بە کەمتر لەوە، لێکچوونێك لە نێوانیاندا هەبێت، بەڵام لە واتادا هەریەکەو واتای سەربەخۆی خۆیان هەبێت.. ئەوەش دوو جۆری سەرەکیی هەیە: (تەواو و ناتەواو).

جۆرەکانی ڕەگەزدۆزی

یەکەم: ڕەگەزدۆزی تەواو (الجناس التام) : ئەو ڕەگەزدۆزییەیە، کە دوو وشەکانی لە ڕووالەتدا تەواو وەکو یەکبن، واتە دوو وشەکان لە ڕووی ژمارەو شێوەو جۆرو

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[2] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی، بۆ پۆلی دووەمی ... لا ٧٦و٧٧.

ڕیزبوونی پیتـەکانیان وەکـو یـەکبن و هـیچ جیاوازییـەکیان لـە نێوانـدا نـەبێت، لـە ڕووی واتاشەوە هەریەکەو واتای سەربەخۆی خۆیان هەبێت[1].. بۆ نمونە:

حۆری نەسەبی خۆر لەقەبی ماه نیشانی... میوانە زەمانی

پەروینە بڕەقسێت و سوهەیلە بە سەما بێ... تا خەیمە سەما بێ... دیوانی حەمدی، لا ١٤٠.

(سـەما)ی یەکـەم، واتـە: ڕەقـس.. (سـەما)ی دووەم، واتـە: ئاسمـان... هـەردوو (سـەما) لـە ڕووی ژمـارەو شـێوەو جـۆرو ڕیزبـوونی پیتـەکانیان وەکـو یـەکن، هـیچ جیاوازییەکیان لە نێواندا نییە، بەڵام لە ڕووی واتاوە هەریەکەو واتای سـەربەخۆی خـۆی هەیە، بەوەش ڕەگەزدۆزی تەواو درووستبووە.

جۆرەکانی ڕەگەزدۆزی تەواو

ڕەگـەزدۆزی تـەواو گـەڵێ جـۆری لـە یـەکتری جیاکراوەتـەوە، ((ئەمـە بـەو پێیـەی یەکێکـە لـە درەوشـاوەترین هونـەرەکانی زانـستی جوانکـاری، بۆیـە زۆر بـە فراوانـی جۆرەکانیان دابەشکردووە، هەیانە گەیاندوویەتیانە زیاتر لـە بیـست جـۆر))[2]، لای ئـەم دوو شـاعیرەش بـە فراوانـی ڕەگـەزدۆزی تـەواو بەرهـەمهێنراوە، لـە خـوارەوە تیـشك دەخەینە سەر گرنگترین جۆرەکانیان:

یەکەم: ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن.. ((ئەوەیە، کە هەموو ئەو وشـانەی دەکەونـە بـەر ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن بن، واتە لە یەك ڕەگەز و ڕەسەن دابـن، وەك ئـەوەی هـەموویان (ناو) بن، یان هەموویان (کردار) بن))[3]، یانیش هەر شتێکی دیکە بن، بۆ نمونە:

دەهاتە جونبوش و لەرزین لە ماهی بگرە تا ماهی

لـە سـەحرا چەندە وەحشی بوون لـە ترسـان چوونە سـەر کێـوان.. دیـوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٢.

---

[1] بڕوانە: السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٣٥٦.

[2] د. مختار عطية، علم البديع ودلالات الآعتراض في شعر البحتري، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، اسكندرية ـ مصر، ص ١٣٠.

[3] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم: جوانکاری، چاپی یەکەم، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر، ١٩٧٥، لا ١٠.

ماهیی یەکەم: ماسی، کینایەیە لە نزمی.. ماهیی دووەم: مانگ، کینایەیە لە بەرزی.. دەبینین لەم دێڕەدا هەردوو (ماهی)یەکان (ناو)ن، بەوەش ڕەگەزدۆزی تەواو لە جۆری (هاوڕەسەن) درووستبووە.

. خەرمانی لەفزی کوردی کوردی کە کردی پێوان

نالی کە نالّی کاسەیەکی دا بە ئەو لێوان... دیوانی حەمدی، لا ١٧٥.

کوردی یەکەم: ناوی میللەتی کوردە.. کوردی دووەم: ناوی شاعیرێکی کوردە.. هەردوو (کوردی)یەکان (ناو)ن، بەوەش ڕەگەزدۆزی تەواو لە جۆری (هاوڕەسەن) درووستبووە.

دووەم: ڕەگەزدۆزی تەبا.. ئەمجۆرەیان ئەوەیە، کە ((دوو وشە بێن، هەردووکیان ڕەگەزدۆزی تەواویان لێبکەوێتەوە، هەردووکیشیان لە ڕەگەز و ڕەسەندا لە یەك جیا بن، یەکێکیان (ناو) و ئەوی دیکەیان (کردار) بێت))[1]، کە ئەم (ناو) و (کردار)ە هەر بۆ نمونە خراونەتەڕوو، دەنا ئاساییە، هەریەکە لە وشەکان هەر شتێك بن، بەو مەرجەی هەردووکیان یەك شت نەبن، ((بۆیەش پێی دەڵێن تەبا، چونکە لەگەڵ ئەوەی ڕەسەنیشیان جودایە، لە ڕووالّەتدا یەك شتن و زۆر لەگەڵ یەکتردا تەبان))[2]، ئەمەش زیاتر لە جۆرێکی هەیە، لەوانە ئەوەی لای ئەم دوو شاعیرە بەدیکراون، بریتینە لە:

١ـ دەشێ دوو وشەکان یەکیان (ناو) و ئەوی تریان (فرمان) بێت، جا ئاساییە کامیان یەکەم و کامیان دووەم بێت.. بۆ نمونە:

أ ـ وشەی یەکەم فرمان و وشەی دووەم ناو بێ.. بۆ نمونە:

مەبە غافل یەکێ بگرە دوو بەردە

کە دنیا هەر هەوایی حەڕڕ و بەردە... دیوانی حەمدی، لا ١٦٣.

(بەردە)ی یەکەم: فرمانە.. (بەردە)ی دووەم لە ناوی (بەرد)ی عەرەبی درووستبووە کە بە واتای (سەرما) دێت، لەگەڵ (ە)ی فرمانی ناتەواو.

ب ـ وشەی یەکەم ناو و وشەی دووەم فرمان بێ.. بۆ نمونە:

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ١١.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

کامە دانا مێزەری داناو و فێسی کردە سەر

بێ حەیاو و سەرپەل و سەرخۆش و بێ پەروا دەبێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ۱۵۰.

(دانا)ی یەکەم: واتا زانا ئاوەڵناوی بکەرە، وەکو (ناو) بەکارهاتووە.. (دانا)ی دووەم: فرمانی ڕابردووی سادەیە، ڕووتە.

۲ـ دەشێ دوو وشەکان یەکیان (ناو) بێ، ئەوی تریان (ئاوەڵناو) بێ، جا کامیان بە پێش بکەوێ، ئاساییە، بۆ نمونە:

أ ـ وشەی یەکەم (ناو) و وشەی دووەم (ئاوەڵناو) بێ:

لە وەقتی خۆی هەموو شا بوون سەراپا بێغەم و شا بوون

لە جودا حاتەمی تائی لە شەڕدا ڕۆستەمی مەیدان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ۹۱.

(شا)ی یەکەم: واتە پادشا، ناوە.. (شا)ی دووەم: واتە (شاد)، ئاوەڵناوە.

ب ـ وشەی یەکەم (ئاوەڵناو) بێت و وشەی دووەم (ناو) بێ.. بۆ نمونە:

زوڵمیان عامە، لەسەر عامە، ڕەعییەت فەوتا

تۆ مەکە مەنعی عەوامیل، کە خەتای گای بنەیە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ۱٤۰.

(عامە)ی یەکەم واتە: گشتییە، ئاوەڵناوە.. (عامە)ی دووەم: واتە (زۆرینەی خەڵکی)، وەکو ناو بەکار هاتووە.

۳ـ دەشێ دوو وشەکان یەکەم (ئاوەڵناو) بێت و دووم (ئامرازی لێکدەر) بێ.. بۆ نمونە:

چین یەکێکە لە کەچی زوڵفی کەچی عاجزە بۆ

دڵی سەودایی خەتای کردووە بۆیە نەدەمە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا۱٤۲.

(کەچی)ی یەکەم: ئاوەڵناوە وەصفی پرچ دەکات.. (کەچی)ی دووەم: ئامرازی لێکدەرە.

٤ـ دەشێ دوو وشـەکان یەکـەم (ئاوەڵنـاو) بێـت و دووم (نـاوی واتـایی و پێـشگری فرمانی لێکدراو) بێ.. بۆ نمونە:

لە تووشیی خۆم بوو هەرچی تووشی خۆم بوو

لە دەستی خۆیەتی حاجی شکاتی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٦٧.

(تووشی) یەکەم: واتە خراپی خۆم.. (تووشی) دووەم: بووەتە پێشگر بۆ (هـات)ی فرمانی سادە، واتە هەرچی دووچارم هات.

٥ـ دەشێ دوو وشـەکان یـەکیان (ئاوەڵنـاو) و ئـەوی تـر (کـورتکراوەی ڕسـتەیەك) بێت، بۆ نمونە:

لە من شەیداترە واعیز بە حوسنی سووڕەتی قالە

تەماشاکە لەسەر قیلێ هەزار دەفعە دەڵێ قالە... دیوانی حەمدی، لا ١٦١.

قاڵەی یەکەم: واتە خەریکە، ئاوەڵناوە.. قالەی دووەم: عەرەبییە، واتە: قال فـلان (ئەو گوتی)، کورتکراوەی ڕستەیێکە.

سێیەم: ڕەگـەزدۆزی ئاوێتـە.. ((ئەوەیـە، کـە ئـەو هـەردوو وشـەی ڕەگـەزدۆزییان لێدەکەوێتەوە، وشەی لێکدراو بن، واتە سادە نـەبن و هەریەکـەیان لـە چـەند وشـەیەکی سادە، یا لە وشەیەکی سادەو پارچـەیەکی وشـەیەکی دی پێکهـاتبێ، لێرەشـدا سـەیری ئەوە ناکرێ، ئاخۆ دوو وشەکە ناون، یان کردارن، بەڵکو هەر سەیری ئـەوە دەکـرێ، کـە وشەی لێکدراون و بەس))[1].. بۆ نمونە:

لەسەر پارە کە تەقدیری حیساباتی شەرەف بکرێ

منیش صاحێب قڕانێکم شوکر صاحێب قڕانێکم... دیوانی حەمدی، لا ١٧٤.

(صاحێب قڕانێکم)ی یەکەم، واتە: کەسێکی ئـەو بنەماڵەیـەم کـە نـاوی (صـاحێب قڕان)ە، وشەیێکی لێکدراوە لە (صاحێب) و (قڕان).. (صاحێب قڕانێکم)ی دووەم، واتە: خاوەنی قڕانێکم، کە قڕان پارەیێکی کۆنە، ئەوەش دیسانەوە ، وشـەیێکی لێکـدراوە لـە (صاحێب) و (قڕان).. کەوابێ هەردوو ئەم وشانە وشەی لێکدراون، بەوەش ڕەگـەزدۆزی تەواو لە جۆری ئاوێتە بەرهەمهاتووە.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ١٢.

چوارەم: ڕەگەزدۆزی ساوێتە.. ئەمە لە عەرەبیدا ڕەگەزدۆزی لێکدراوی مەرفوی پێدەڵێن.. لێرەدا شاعیر دوو وشە دێنێ، لە ڕواڵەتدا وەکو یەکن و لە واتاشدا سەربەخۆن، بەڵام یەکیان سادەو ئەوی تریان لێکدراوە، واتە: ((ئەوەیە کە دوو وشەکان یەکیان سەربەخۆ بێت و ئەوی دیکەیان پێکهاتبێت لە وشەیەکی سادەو لەتە وشەیێك))[1]، بەڵام لێرەدا مەرج ئەوەیە وشەکان پێکەوەلکاو بن و لەسەر یەك هێڵ بن.. دیارە دەبێ لێرەدا ئەوە بزانین، کە مەبەستمان لە لێکدراو لێکدراوی ڕێزمانی نییە، بەڵکو مەبەستمان پێکەوە هاتنی دوو وشەیە، با ئیتر هەر یەکە لەو وشانە هەر چییەك بن، نەك وەکو ڕێزمان دوو وشەی واتادار بن. بۆ نمونە:

. عەصاو و قامەتم تیر و کەوانە

کەچی دڵ تالبی ڕەوتی کەوانە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٨.

(کەوان)ی یەکەم ناوێکی سەربەخۆیە، واتە: (القوس).. (کەوان)ی دووەم پێکهاتووە لە ناوی (کەو) و پاشگری (ان)ی کۆکردنەوە.. هەردوو (کەوان)ەکان (ناو)ن، بەڵام یەکیان سادەو ئەوی تریان لێکدراوە، بەوەش ڕەگەزدۆزی تەواو لە جۆری ساوێتە بەرهەمهاتووە.

. کاسەی سەری کاسە خول ئەدا مەجمەری گەردوون

سەرمەستە لە نەشئەی گوڵی خۆش بۆیی محەمەد... دیوانی حەمدی، لا ٩٧.

(کاسە)ی یەکەم: ناوە، سادەیە.. (کاسە)ی دووەم: واتە: گێژە، پێکهاتووە لە ئاوەڵناوی (کاس) و (ە)ی فرمانی ناتەواوی دەمی ئێستا.. هەردووکیان بەسەریەکەوەو وەکو یەك هاتوون، بەڵام یەکیان سادەو ئەوی تریان لێکدراوە، بەوەش ڕەگەزدۆزی تەواو لە جۆری ساوێتە بەرهەمهاتووە.

٥- ڕەگەزدۆزی سادە.. ئەو جۆرە ڕەگەزدۆزییەیە، کە دوو وشەکانی هەردووکیان سادە بن و چ پێشگر و پاشگرێك بەشداری لە درووستبوونیان نەکردبێت، با ئیتر ڕەگەزی وشەکانیش هەرچییەك بێت.. بۆ نمونە:

---

[1] د. مختار عطية، علم البديع ودلالات الأعتراض في شعر البحتري، ص ١٣٢.

. به غەیری جەددی ئێوە کیهە دانا

لە کوردستان ئەساسی عیلمی دانا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٦.

(دانا)ی یەکەم: واتا (زانا) ئاوەڵناوی بکەرە، وەکو (ناو) بەکارهاتووە.. (دانا)ی دووەم: فرمانی ڕابردووی سادەیە، ڕووتە.. هەردووکیان وشەی سادەو بێ پێشگر و پاشگرن و بە هۆیانەوە ڕەگەزدۆزی تەواو لە جۆری سادە بەرهەمهاتووە.

. لە گێژ و خول و ئیهتیزازی هەوا

لە مۆسیقە دانە درەخت یەك هەوا... دیوانی حەمدی، لا ٤٧.

هەوای یەکەم، واتە: هەوا.. هەوای دووەم، واتە: نەزم.. هەردوو وشەکان سادەن و هەردووکیشیان هەریەکەو واتای سەربەخۆیان هەیە، بەمەش ڕەگەزدۆزی تەواوی سادە بەرهەمهاتووە.

٦ـ ڕەگەزدۆزی تەواوی موکتەنیف (الجناس التام المکتنف).. ئەوەیە دوو وشەکان بە تەواوی وەکە یەك بن، بەڵام یەکێکیان پیتێکی لە ئەوی دیکە زیاتر بێ و ئەو پیتە زیادەیە کەوتبێتە پێش دوایین پیتەکانی دوابەشی، ئەوەش بەو مەرجەی پیتە زیادەکە ڕاناوی لکاو بێت و هاتبێتە ئەوێ.. بۆ نمونە:

بۆچی ئەنباری زەخیرەی کائیناتە شارەزوور

شەهربازاڕ خوانی میوانە لەبەر میوانتە... دیوانی حەمدی، لا ٥٠.

لە (میوانە)دا (میوان) ناوی کۆیە، (ە) فرمانی ناتەواوی دەمی ئێستایە.. (میوانتە).. (میوان) ناوی سادەیە، مێوانی ماڵە، (ت) ڕاناوی لکاوی تەواوکەری ناوەکەیە، هاتۆتە پێش پیتی کۆتایی ئەم ناوە، بەوە موکتەنیفی بەرهەمهێناوە، (ە) فرمانی ناتەواوی دەمی ئێستایە.

٧ـ ڕەگەزدۆزی لێکدراوی بڵاو (المرکب المفروق).. ((ئەوەیە کە تیایدا دوو وشەکان لە کێشدا لەگەڵ یەك ڕێکن، بەڵام لەسەر یەك هێڵ نین))[1].. واتە: یەك لە وشەکان

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، ص ١٣١.

یەكپارچەو بەسەریەكەوەیە، بەڵام ئەوی دیكە دوو پارچەیەو بەسەریەكەوە نییە[1].. بۆ نمونە:

سەد وەكو ڕۆستەم بە دڵ قەمچی لە ڕەخشیدا بەزی

وەك گەیشتە خەندەكی پایانی عومری دابەزی... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ١٦٤.

(دا بەزی)ی یەكەم.. لێكدراوە لە (دا)ی بەشی دووەمی ئامرازی لێكدەر، كە پاشكۆی (لە)ی پێشە خۆیەتی، لەگەڵ (بەزی) واتە ڕایكردوو پێی بە غارێوە نا.. (دابەزی)ی دووەم.. وشەیەكە فرمانی ڕابردووە، لە چاوگی لێكدراوی (دابەزین)ەوە هاتووە.. بەمە ڕەگەزدۆزی تەواو لە جۆری لێكدراوی بڵاو بەرهەمهاتووە.

بازاڕی عالەمە كە بەقاڵی بە قاڵییە

مەعنا لە مەعنایە قسەی خاڵی لە خاڵییە... دیوانی حەمدی، لا ١٦٦.

بەقاڵی: یەكەم وشەیەكی سادەیە، ناوی واتاییە.. بە قاڵی: دووەم، وشەیێكی لێكدراوە، لە (بە) و (قاڵی)ی ناو وەرگیراوە.. بەمە ڕەگەزدۆزی تەواو لە جۆری لێكدراوی بڵاو بەرهەمهاتووە.

٨ـ ڕەگەزدۆزی لێكدراوی مەڕفوی بڵاو.. ئەوەیە كە دوو وشەكان یەكیان لە ڕووی پێكاتەوە سادەو لە ڕووی دەركەوتنەوە سەربەخۆ بێت، ئەوی دیكەشیان لە ڕووی پێكهاتەوە لێكدراوو لە ڕووی دەركەوتنەوە لێكبڵاو بێت.. بۆ نمونە:

دەڵێن یار دێتەوە بابی مەحەببەت یاخودا وابێ

ئەگەر دوشمن دەڵێ: نابێ، موغەننی تۆ بڵێ: نا بێ... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ١٧٥.

(نابێ)ی یەكەم: فرمانی ڕانەبردووە، سادەیە، سەربەخۆیە.. (نا بێ)ی دووەم: وشەیەكی لێكدراوە، پێكهاتووە لە (نا)ی ئامرازی نەفی و (بێ)ی فرمانی داخوازی، لە

---

[1] ابي بكر بن علي بن عبدالله المعروف: بابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، دراسة: د. كوكب دياب، الطبعة الثانية، المجلد الاول، دار صادر، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٥م، ص ٣٨٥.

ڕووی دەرکەوتنیشەوە دوو پارچەیە و ئـەو پارچـانەی لێکـبلاون.. بەمـەش ڕەگـەزدۆزی تەواو لە جۆری لێکدراوی مەڕفوی بلاو بەرهەمهاتووە.

دووەم: ڕەگەزدۆزی ناتەواو (الجناس الناقص)

ئەو ڕەگەزدۆزییەیە، کە دوو وشەکانی لە ڕووالەتدا تەواو وەکو یەك نـین، واتـە دوو وشەکانی لە ڕووی ژمارەی پیتەکانیان، یان شێوەی پیتەکانیان، یان جۆری پیتەکانیان، یان ڕیزبوونی پیتەکانیان تەواو وەکو یـەك نـین و جیاوازییـەکیان لـە نێوانـدا هەیـە، جـا دەشێت جیاوازیەکـە کـەم بێـت و دەشـشێت جیاوازیەکـە زۆر بێـت، لـە ڕووی واتاشـەوە دەبێت هەریەکەو واتای سەربەخۆی خۆی هەبێت[1].. بۆ نمونە:

عالیمی چاکمان هەموو فەوتان

ئەهلی فەتوا موسایری مەوتان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٩.

(فەوتان) و (مەوتان) دوو وشەن، تەنها لە پیتی یەکەمیان جودان، بەوە واتاشـیان لێکجیابۆتەوە، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواو درووستبووە.

جۆرەکانی ڕەگەزدۆزی ناتەواو

ڕەگەزدۆزی ناتەواو زیاتر لە جۆرێکی هەیە، هەریەکـەیان لەگـەڵ ئـەوەی دیکـە لـە شتێك، یان زیاترەوە لە چـوار هۆیـەکانی ژمـارەو شـێوەو جـۆر و زنجـیرەی پیتـەکانیان لێکدی جیادەبنەوە، گرنگترینی ئەو جۆرانە لە مانەی خوارەوە دەخەینە ڕوو:

١ـ ڕەگەزدۆزی ناتەواوی تەصحیف.. ئەو ڕەگەزدۆزیەیـە، کـە: ((دوو وشـەکانی لـە ژمارەو ڕیزبوونی پیتەکانیان وەکو یەك بن، بەڵام لـە خـاڵی سـەر پیتـەکانیان لێکجیـاواز بـن))[2]، واتـە یـەکیان (سـێو) و ئـەوی دیکـەیان (شـێو) بێـت، دەبیـنین دوو پیتـەکانی یەکەمیان (س)ەکە بێ خاڵ و (ش)ەکـە خاڵـدارە، بـەڵام لەبـەر تایبەتمەنـدی ڕێنووسـی

---

[1] ئیدریس عەبدوڵڵا، هەندێ هونەری جوانکاری لە شیعرەکانی (پیرەمێرد)دا، ژمارە (٦)، ئـەکادیمی (کـۆواری کۆڕی زانیاری کوردستان)، هەولێر، ٢٠٠٧ز، لا ٢٥٢.

[2] د. محمد أبو شوارب، د. أحمد المـصري، قطـوف بلاغيـة، الطبعـة ألأولى، دار الوفـاء لـدنيا الطباعـة والنـشر، أسكندرية، مصر، ٢٠٠٦م، ص ١٥٨.

کوردی، دەتوانین ئەوەش زیاد بکەین، کە پیتەکان یەکیان سەر و ژێری هەبێت و ئەوی دیکەش بێ سەر و ژێر بێت، وەکو (ڕ) و (ر)، یان (ڵ) و (ل) و بەم شێوەیە.. بۆ نمونە:

. ئەو کە نۆشی شەڕابەکی تاڵی

نالی لەو عەرصەدا بووە تالی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٩.

وشەکانی (تاڵی) و (تالی) لە پیتەکانی (ل) و (ڵ)دا، لێکتر جیابوونەتەوە، دەنا ژمارەو ڕیزبوونی پیتەکانیان وەکو یەکن، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی تەصحیف درووست بووە.

سەیری عینوانی ئیشارەی ئەمر ئەدا مەعنا برۆ

یەعنی گەر نیتە برادەر مەیلی شیربازی بڕۆ... دیوانی حەمدی، لا ٤٢٠.

وشەکانی (برۆ) و (بڕۆ) لە پیتەکانی (ر) و (ڕ)دا، لێکتر جیابوونەتەوە، دەنا ژمارەو ڕیزبوونی پیتەکانیان وەکو یەکن، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی تەصحیف درووست بووە.

٢ـ ڕەگەزدۆزی ناتەواوی جودا (موزاریع).. ((بریتییە لە بوونی دوو وشەی هاوشێوە، کە بە تەنیا لە یەك پیت لێك جیابن))[١]، بەڵام بەو مەرجەی ئەم دوو پیتە لێکجیایە لە مەخرەجیاندا یەك بن، یان لێکنزیك بن.[٢] جا ئەم دوو پیتە لێکجیایە لە سەرەتا، یان لە ناوەڕاست، یان لە کۆتایی وشەکان بن.. بۆ نمونە:

بە فیکرت دێ زومانێ چووینە باڵەك

بە پێخواسی نە کەوشم بوو نە کاڵەك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٦.

(ب) پیتێکی لێوییە لە لێوەکان و بەشی پێشەوەی دەم درووست دەبێت، (ك)یش کەمێك لە پێش ئەوە، لە خوارووی مەلاشووی پێشەوە درووستدەبێت، کە شوێنی درووستبوونی هەردووکیان لێکنزیکە، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی جودا (موزاریع) بەرهەم هاتووە.

---

[١] ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لا ٣١.

[٢] بڕوانە: د. أحمد هنداوی هیلال، الجناس في أساس البلاغة للزمخشري، القاهرة، مصر، الطبعة الأولى، مكتبة وهبة، ١٤٢٣هـ، ٢٠٠٢م، ص ٧٤.

لەسەر عەرزی گوڵ ڕەیاحینی ڕەش

بە دامەن دەکا ئاتەشی غونچە گەش... دیوانی حەمدی، لا ٤٦.

(ڕەش) و (گەش) دوو وشەن، لە پیتی یەکەمیان جیاوازن، (ڕ) بە لەرینەوەی زمان لە بەشی پێشەوەی دەم و لە نێوان ددانەکان بەرهەم دێ، بەڵام (گ)یش کەمێك لە پێش ئـەوە، لـە خـوارووی مەڵاشـووی پێـشەوە درووسـتدەبێت، کـە شـوێنی درووسـتبوونی هەردووکیان لێکنزیکە، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی جودا (موزاریع) بەرهەم هاتووە.

٣ـ ڕەگەزدۆزی ناتەواوی لاحیق

دیسانەوە ئەم ڕەگەزدۆزییەش بریتییە لە بوونی دوو وشەی هاوشێوە، کە بە تەنیا لە یەك پیت لێك جیابن، بەڵام ئەمە کاتێك بەرهەم دێت، کە ((شوێنی گۆکراوی ئەو پیتە لێکجیایانە لێکدوور و لێکجیاوازبوون))[1]، جا ئەم دوو پیتە لێکجیایە لە سەرەتا، یان لە ناوەڕاست، یان لە کۆتایی وشەکان بن، واتە: ئەو ڕەگەزدۆزییەیە، کە ((تیایدا دوو پیتـە لێکجیاوازەکان، لە شوێنی درووستبوون و دەرچوونیاندا لێکنزیك نینە))[2].. بۆ نمونە:

موعەممایە جیهان ئیسمی موعەمما

مەکانی ئیسمە نەك جێگەی موسەمما... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٢.

(ع) لـە (موعەممایـە) پیتێکی قورگییـەو (س) پیتێکـی سـەرەتای زمانـەو لـە نێـو ددانەکان درووست دەبێت، لێکدوورن، بۆیە ڕەگەزدۆزی ناتەواوی لاحیق بەرهەمدێنن.

جاری واش هەیە لە نمونەیەکدا ناتەواوی موزاریع و ناتەواوی لاحیق پێکـەوە بـەدی دەکرێن، بۆ نمونە:

قوتبی زەمانە خالید ئاوارەبوو وەکو من

بێ قەدر و قیمەت و شان، بێ خان و مان و بێ نان... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٨٧.

(م) و (ن) لە (مان) و (نان)دا یەکەمیان لێوی و ئەوی دووەمیان ددانییـە، شـوێنی گۆکردنیان لە تەك یەکە، بەوەش ناتەواوی موزاریع درووستبووە.

---

[1] د. أحمد هنداوي هيلال، الجناس في أساس البلاغة للزمخشري، ص ١٠٠.

[2] د. محمود احمد حسن المراغي، علم البيان، الطبعـة الثانيـة، دار النهظـة العربيـة للطباعـة والنـشر، بـيروت – لبنان، ١٩٩٩م، ص ١١٥.

دیسانەوە (ش) و (ن) لە (شان) و (نان) یەکەمیان مەلاشوویی و ئەوی دووەمیان ددانییە، شوێنی گۆکردنیان لە تەك یەکە، بەوەش ناتەواوی موزاریع درووستبووە.

هەروەها (خ) و (ن) لە (خان) و (نان)دا یەکەمیان مەلاشوویی و ئەوی دووەمیان ددانییە، شوێنی گۆکردنیان لە تەك یەکە، بەوەش ناتەواوی موزاریع درووستبووە.

بەڵام (م) و (خ) لە (مان) و (خان)دا یەکەمیان مەلاشوویی و ئەوی دووەمیان ددانییە، شوێنی گۆکردنیان لەیەك دوورە، بەوەش ناتەواوی لاحیق درووستبووە.

هەروەها (م) و (ش) لە (مان) و (شان)دا یەکەمیان لێوی و ئەوی دووەمیان مەلاشووییە، شوێنی گۆکردنیان لەیەك دوورە، بەوەش ناتەواوی لاحیق درووستبووە.[1]

٤ـ ناتەواوی زیاد: ((بریتییە لەو ڕەگەزدۆزییە ناتەواوەی، کە دوو وشەکانی یەکێکیان بە پیتێك، یان زیاتر لە وشەکەی تر زیاتر بێ، جا وشە زیادەکە وشەی یەکەم بێت، یان وشەی دووەم، ئەوە گرنگ نییە))[2]، هەروەها شوێنی زیادییەکەش لە سەرەتا، یان لە ناوەڕاست، یان لە کۆتایی هەریەکە لە وشەکانیان بێت، ئەوەش هەر ئاساییە.. ئەمەش سێ جۆری هەیە، بریتینە لە:

یەك: ناتەواوی زیادی موتریف (الجناس المترف).. ئەوەیە کە دوو وشەکان، یەکیان بە پیتێك، یان دوو پیتی سەرەتای لە وشەکەی دیکە زیاتر بێت[3]، بۆ نمونە:

ئەو زەمانی بوونە ئاردی نێو دڕك

پارەیەك ناکا دوو سەد جار بێنە ڕك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٧.

(دڕك) بە یەك پیتی سەرەتای لە وشەی (ڕك) زیادە، بەوە ڕەگەزدۆزی ناتەواوی زیاد بەرهەم هاتووە، بەمەش ناتەواوی زیادی موتریف (الجناس المترف) درووستبووە.

---

[1] بۆ دەستنیشانکردنی شوێنی درووستبوون و دەرکەوتنی پیتەکانی زمانی کوردی، بڕوانە: غازی فاتح وەیس، فۆنەتیك، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەدیبی بەغدادی، ١٩٨٤ز، لا ٦٠. ئەم لێکۆڵینەوەیەش سوودی لە زانیارییەکانی ئەو کتێبە وەرگرتووە.

[2] ئیدریس عەبدوڵڵا، هەندێ هونەری جوانکاری لە شیعرەکانی (پیرەمێرد)دا، ژمارە (٦)، ئەکادیمی (گۆواری کۆڕی زانیاری کوردستان)، هەولێر، ٢٠٠٧ز، لا ٢٥٥.

[3] بڕوانە: د. محمد أبو شوارب و د. أحمد المصري، قطوف بلاغية، ص ١٥١.

دوو: ڕەگـەزدۆزی ناتـەواوی زیـادی موکتـەنیف (الجنـاس المكتنـف، أو الزائـد).. ئەوەیە کە دوو وشەکان، یەکیان بە پیتێك، یان دوو پیتی ناوەڕاستی لە وشەکەی دیکە زیاتر بێت[1]، بۆ نمونە:

چاکی سینەم بۆچی ئەو خەییاتە نایدورێتەوە

چاوی بیماری وجودی کردمە دەرزی و دەزی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٦٤.

(دەرزی) بە یەك پیتی ناوەڕاستی لە وشەی (دەزی) زیـادە، بـەوەش ڕەگـەزدۆزی ناتەواوی زیادی موکتەنیف درووست بووە.

سـێ: ناتـەواوی زیـادی پاشـکۆدار (الجنـاس المـذیل).. ئەوەیـە کـە دوو وشـەکان، یەکیان بە پیتێك، یان دوو پیتی کۆتاییی لە وشەکەی دیکە زیاتر بێت[2].. بۆ نمونە:

سەلامێکە دیاریمان دیارە

لە دار و بەردی ئەو دار و دیارە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٥.

(دیاری) بە پیتێکی کۆتاییی لە وشەی (دیار) زۆرترە، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتـەواو لە جۆری زیادی پاشکۆدار (الجناس المذیل) درووست بووە.

٥ـ ناتەواوی کەرتی.. جۆرێکی دیکەی ڕەگەزدۆزی ناتەواوە، بریتییە لە بـوونی دوو وشە، کە دووەمیان کەرتی یەکەمیانە، واتە: وشەی دووەم لە ڕووی ژمارەی پیتەکانـەوە لە وشەی یەکەم کەمترە، کە ئەوەش وابێت، کەوابێ واتای هەردوو وشەکەش لە یەکتری جیادەبنەوەو هەریەکەیان واتایەکی سەربەخۆی دەبێت، دیارە لێرەدا بە لای هەنـدێ لـە ڕەوانبێژانی عەرەب و کوردیش مەرج ئەوەیە وشەی کـەرتکراو لـە پێـشەوەو ئـەو کەرتـە وشەی لێیـشی کراوەتـەوە ڕاسـتەوخۆ بـەدوای خۆیـدا بێتـەوە، بـێ ئـەوەی هـیچ وشـەو دەسـتەواژەیەك نێوانییـان بکـات. بـۆ نمونـە: (شارسـتان شـار جێنـاهێڵێ)، (باغـەوان باغەکەی فرۆشت)، (دەنگخۆشـەکە دەنگـی نووسـا)، لـە هـەموو ئـەو نمونانـەی پێـشوو

---

[1] بڕوانە: سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[2] بڕوانە: سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

دەبینین، هەمیشە کەرتە وشەی دووەم بە ڕاستەوخۆیی لە پاش وشە بنجەکەی یەکەمی هاتووەو واتاشیان جیاو سەربەخۆیە، ئەوەتا لە نمونەی یەکەمدا: وشەی (شارستان) کە بکەرەو گوزارشت لەو کەسە دەکات، کە خەڵکی شارە، یان خاوەن بەهاو نەریتە ژیاری و شارستانییە بەرزەکانە، وشەی (شار)ی لێ کراوەتەوە، کە واتایەکی دیکەی هەیەو بریتییە لەو بازێڕە گەورەی دامەزراوەی جۆراوجۆر و دوکان و کۆشك و سەراو فەرمانگە جۆراوجۆرە خزمەتگوزارییەکان و شتانی دیکەی تیایەو بەوە لە گوند جیادەکرێتەوە، ئەو وشە (شار)ەش ڕاستەوخۆ کەوتۆتە پاش (شارستان)ەکە[١].. بۆ نمونە:

. مشتەری مشتێ لە بارێ بۆ نمونە سەیر ئەکا

کافییە بۆ ئەهلی دنیا تاقە یەك ئیشی قەبیح... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٥.

(مشت) کەرتی یەکەمی وشەی (مشتەری)یە، کە لە پێشە خۆیدا هاتووە، بەوەش ڕەگەزدزی ناتەواوی کەرتی بەرهەم هاتووە.

٦ــ ناتەواوی هاوکێشی.. ((بریتییە لە بوونی دوو وشە، ئەگەرچی زۆربەی پیتەکانیان لەیەك جیابێ، بەڵام لەسەر یەك کێش بن))))[٢].. لێرەشدا مەرج ئەوەیە:

١- ئەو پیتانەی لێکجیاواز دەبن، لە دوو کەمتر نەبن و زیاتریش بن ئاساییە.

٢- ئەو پیتە لێکجیاوازانە لە بەرامبەریەك بن لە هەردوو وشەدا، واتا هەردوو کیان لە پیتی یەکەم و سێیەم و چوارەم و بەم شێوەیە بن بە ڕێکی.

٣- ئەو پیتە لێکجیاوازانە لە پیتە نەبزوێنەکان بن.

٤- نابێ جیاوازی بکەوێتە پیتە بزوێنەکان، بەڵکو مەرجە ژمارەو شێوەو جۆر و شوێن و ڕیزبوونی پیتە بزوێنەکان لە هەردوو وشەدا وەکو یەك بن.

٥- دەبێ ژمارەی کۆی پیتەکانی هەردوو وشەو ژمارەی برگەکانیان وەکو یەك بن و تەنانەت دەبێ شێوەو کورتی و درێژی برگەکانیشیان وەکو یەك بێت.. بۆ نمونە:

. خەللاقی بێ فتووری، سوڵتانی بێ قسووری

ڕەززاقی مارو مووری، ئاودێری دێمەکاری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا١٤٣.

---

[١] بڕوانە: ئیدریس عەبدوڵڵا و نووسەرانی تر، کوردۆلۆجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٩ز، لا١٦٩.

[٢] ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لا ٣٢.

(خەللاقی) و (ڕەززاقی) دوو وشەنە، ئەگەرچی لە زۆربەی پیتەکانیان لێکجیاوازن، بەڵام لە ڕووی ژمارەی پیتەکانیان و ئەو کێشەی هەیانە، هاوپیت و هاوکێشن، هەموو ئەو مەرجانەی سەرووشیان تیا هاتۆتە دی، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی هاوکێشی بەرهەمهاتووە.

. ئەم شارە کە ئەشراف و توجاری چەلەبی بێ

وێرانە ئەبێ کاری تەواوی جەڵەبی بێ... دیوانی حەمدی، لا ١٦٢.

(چەلەبی) و (جەڵەبی) دوو وشەنە، ئەگەرچی لە پیتەکانی یەکەم و سێیەمیان لێکجیاوازن، بەڵام لە ڕووی ژمارەی پیتەکانیان و ئەو کێشەی هەیانە، هاوپیت و هاوکێشن، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی هاوکێشی بەرهەمهاتووە.

٧ـ ناتەواوی هاوڕەگەزی.. ئەوەیە دوو وشەکان لە زۆربەی ڕووەکانی ژمارەو شێوەو جۆر و ڕیزبوونی پیتەکانیان لێکتر جیاوازبن، بەڵام هەردووکیان هاوڕەگەز بن و لە فەرهەنگدا یەك ڕیشەیان هەبێت[1].. بۆ نمونە:

. موعەممایە جیهان ئیسمی موعەمما

مەکانی ئیسمە نەك جێگەی موسەمما... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٢.

(ئیسم) و (موسەمما) دوو وشەنە، هەردووکیان یەك ڕەگەزیان هەیە، ئەگەرچی لە زۆربەی ڕووەکانی ژمارەو شێوەو جۆر و ڕیزبوونی پیتەکانیان لێکتری جیاوازن، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی هاوڕەگەزی بەرهەمهاتووە.

. نەدرابی بە تۆ خاتەمی ئەمووت کە ئەمانە

نیزیکە بدەن خاتیمە بەم دینە سەراسەر... دیوانی حەمدی، لا ٣٠.

(خاتەم) و (خاتیمە) دوو وشەنە، هەردووکیان یەك ڕەگەزیان هەیە، کە مەسدەری (ختم)ەیە، ئەگەرچی لە زۆربەی ڕووەکانی ژمارەو شێوەو جۆر و ڕیزبوونی پیتەکانیان لێکتری جیاوازن، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی هاوڕەگەزی بەرهەمهاتووە.

---

[1] بڕوانە: جلالدين محمد بن عبدالرحمن القزويني، ألأيضاح في علوم البلاغة، تقديم: د. علي أبو ملحم، منشورات دار ومكتبة الهلال، بيروت ـ لبنان، ص ٣٢٢.

٨ـ هاوڕەگەزی وەهمی.. ((ئەوەیە دوو وشەکان لە ڕوواڵەتدا لێکچوو بن، کە ئەمە بەوە دەچێ هاوڕەگەزبن، بەڵام هاوڕەگەز نینەو لە فەرهەنگدا دوو شتی لێکجیاوازن))[1].. بۆ نمونە:

. مەعدەنی عیلم و عالمی عامیل

قوتبی دەوران و مورشیدی کامیل... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٢١.

(عالم) و (عامیل) دوو وشەنە، هەردووکیان دوو ڕەگی جیاو سەربەخۆیان هەیە، ئەگەرچی لە ڕوواڵەتدا تا ڕادەیەکی باش پێکدەچن، بەوەش هاوڕەگەزی وەهمی بەرهەمهاتووە.

. تا فەلەك شەرحی ئەم کەلامە دەکەن

کە خەم و پێچ ئەدەن بوخار و بوخور... دیوانی حەمدی، لا ٩١.

(بوخار) و (بوخور) دوو وشەنە، هەردووکیان دوو ڕەگی جیاو سەربەخۆیان هەیە، ئەگەرچی لە ڕوواڵەتدا تا ڕادەیەکی باش پێکدەچن، بەوەش هاوڕەگەزی وەهمی بەرهەمهاتووە.

٩ـ ناتەواوی پێچەوانەیی.. ئەمە بە (ڕەگەزدۆزی ئاڵۆز)یش ناوبراوە، بریتییە لە بوونی دوو وشە، کە ژمارەی پیتەکان و جۆری پیتەکانیان وەکو یەکن، بەڵام شێوەی پیتەکانیان مەرج نییە وەکو یەك بن، ڕیزبوونی پیتەکانیشیان تەواو بە پێچەوانەی یەکن.. بۆ نمونە: وشەکانی: (حوور) و (رووح).. وشەکانی: (شەڕ) و (ڕەش).. وشەکانی: (کەو) و (وەك)و بەم شێوەیە[2].. بۆ نمونە:

ئۆخەی ئۆخەی چەندە یارم نازەنینە و شۆخ و خۆش

وەك کڕیدارە بە خەندە وا بە غەمزە خۆفرۆش... دیوانی حەمدی، لا ٣٢٧.

---

[1] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، لا ٣٢٣.

[2] ئیدریس عەبدوڵڵا، هەندێ هونەری جوانکاری لە شیعرەکانی (پیرەمێرد)دا، لا ٢٥٥.

(شۆخ) و (خۆش) دوو وشەن ژمارەی پیتەکان و جۆریان وەکو یەکن، بەڵام لە ڕیزبوون و شێوەدا لێکجیابوونەتەوە، تەواو پێچەوانەی یەك ڕیزبوونە، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی پێچەوانەیی بەرهەم هاتووە.

تەوەحوش قەت مەکەن ئەهلی موحیببەت قاتیلە صەییاد

ئەگەر سیمورغی بەڕ بێ کوشتەیە یا وەك کەوی ڕامە... دیوانی حەمدی، لا١٩٦.

(وەك) و (کەو) دوو وشەن ژمارەی پیتەکان و جۆریان وەکو یەکن، بەڵام لە ڕیزبوون و شێوەدا لێکجیابوونەتەوە، تەواو پێچەوانەی یەك ڕیزبوونە، بەوەش ڕەگەزدۆزی ناتەواوی پێچەوانەیی بەرهەم هاتووە.

ئەم دوو نمونەیەی سەرووش وشەکانی پێکهێنەری ڕەگەزدۆزی ناتەواوی پێچەوانەیی، تەواون، بەڵام جاری وا هەیە، درووستکراون، بۆ نمونە:

فەرقی ناکەس لەگەڵ سەگان ناکەم

ها بە عەکسی بخوێنەوە ناکەس... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٦.

(ناکەس) و (سەگان) دوو وشەن، ڕاستە ژمارەی پیتیان یەکسانە، بەڵام بە پێچەوانەی یەکتری ڕیزبوونە، کەچی پیتی سێیەمیشیان لە یەکەم (ك) و لە دووەم (گ)ە، ئەمەش کەواتە تەواو دوو وشەکان لە جۆری پیتەکانیان یەکسان نینە، بەڵام شاعیر هەوڵی داوە، وەهای لێبکات. ئەم هونەرەش (جێگۆڕینی کەرتیی)ە، عەرەب (قلب بعض)یان ناوناوەو گوتوویانە: ((ئەوەیە کە پێشخستن و دواخستنەکە لە هەندێ لە پیتەکانی وشەکە بێت و لە ئەوانی تریدا نەبێ)).[1]

دووەم: هێنانەوە

لە عەرەبیدا ئەم هونەرە هونەری چوارەم بوو لەلای (ابن المعتز)، ئەو ناوی نابوو (رد اعجاز الكلام على ما تقدمها)، هەریەکە لە (ابن رشيق القيرواني) و (ابن قيم الجوزي)

---

[1] علي الجندي، فن الجناس، مطبعة الأعتماد، مصر، دون سنة الطبع، ولكن مقدمة المؤلف مكتوب في: ١٩٥٤/١/١٠، ص ١٠٥.

و (ابن حجه الحموی)ش ناویان ناوه (التصدیر) و (ابن الأثیر)یش ناوی ناوه (رد الأعجاز علی الصدور)، هەندێکی تریش لەوانە (د. احمد مطلوب) ناوی ناوه (رد العجز علی الصدر).. لای کوردیش (هێنانەوه)ی بۆ بەکارهێنراوه، بریتییە لە هێنانەوەی دوو وشەی هاوشێوه، یان هاوڕەگەز، بەو مەرجەی ((یەکیان بکەوێتە کۆتایی دێڕەکە، ئەوی تریش یان لە سەرەتای نیوەدێڕی یەکەم، یان ناوەڕاستی، یان کۆتاییەکەی، یان سەرەتای نیوەدێڕی دووەم هێنرابێ))[1]، بەڵام هەندێکی تریان وەکو (د. أحمد مطلوب) دەڵێت: جۆرێکی تر ئەوەیە وشەی یەکەم بکەوێتە ناوەڕاستی نیوەدێڕی دووەم، بەو شێوەیەش کەوابێ (١٠) شێوەی هێنانەوه هەیە.

بە کورتی: هێنانەوه بریتییە لە هێنانی وشەیێك لە سەرەتا، یان ناوەڕاست، یان کۆتایی نیوەدێڕی یەکەم، یان سەرەتاو ناوەڕاستی نیوەدێڕی دووەم و هەمان ئەو وشەیە، یان وشەیێکی هاوڕەگەزی خۆی لە کۆتایی دێڕەکەش هێنرابێتەوه.. بۆ نمونە:

لەسەرخۆچوونی عوششاقە ئەگەر حاڵی لەسەرخۆ بوون

لەسەرخۆبوونی مەخلوقاتە حاڵاتی لەسەرخۆچوون... دیوانی حەمدی، ل٤٠٢.

(لەسەرخۆچوون) لە سەرەتای نیوەدێڕی یەکەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش هێنراوەتەوه، هاوشێوەو هاوواتانە.

جۆرەکانی هێنانەوه

بە بەرچاوگرتنی جۆری وشە هێنراوەکان، دوو جۆری هێنانەوه هەیە، بریتین لە هێنانەوەی هاوشێوەیی و هێنانەوەی هاوڕەگەزی، هەردووکیان لە شیعرەکانی ئەم شاعیرانە بەدی کراون، بەڵام لەبەر درێژی باسەکە بۆ هەر جۆرەی نمونە لە یەك شاعیر وەردەگرین، بۆ نمونە:

یەکەم: هێنانەوەی هاوشێوەیی هاوواتا.. واتە ئەو وشەیەی لە هەردوو شوێنەکانی دێڕەشیعر دەهێنرێتەوه، لە هەردوو ڕووی ڕووخسار و ناوەڕۆکیش وەکو یەکن.. بۆ نمونە:

١ـ وشەی یەکەم لە سەرەتای نیوەدێڕی یەکەم:

---

[1] بڕوانە: المطول، ص ٨٤.

ئۆف و ئاخ حەمدی لە دەم تۆشا خەریکە سەوز ئەبێ
سێبەری خۆشە ئەگەر بکرێ بە دارێ ئۆف و ئاخ... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٦.
(ئۆف و ئاخ) لە سەرەتای نیوەدێڕی یەکەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش هێنراوەتەوە، هاوشێوەو هاوواتانە.

٢ـ وشەی یەکەم لە ناوەڕاستی نیوەدێڕی یەکەم:
واقیعەن دڵسۆزە ئۆف و ئاخی سوبحی موستەمەند
دڵ نەوایە شەو کە بکرێ بۆ نیگارێ ئۆف و ئاخ... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٦.
(ئۆف و ئاخ) لە ناوەڕاستی نیوەدێڕی یەکەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش هێنراوەتەوە، هاوشێوەو هاوواتانە.

٣ـ وشەی یەکەم لە کۆتایی نیوەدێڕی یەکەم:
بێ کتێبن ئەمە لەوان دوورە
مەردی ئازا لە ناقصیان دوورە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٢٤.
(دوورە) لە کۆتایی نیوەدێڕی یەکەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش هێنراوەتەوە، هاوشێوەو هاوواتانە.

٤ـ وشەی یەکەم لە سەرەتای نیوەدێڕی دووەم:
من لە غەمت ڕێگەییێکم کەوتەبەر
خوانی بەهەشتەو سەفەری هەفت خوان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٤.
(خوان) لە سەرەتای دێڕی دووەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش هێنراوەتەوە، هاوشێوەو هاوواتانە.

٥ـ وشەی یەکەم لە ناوەڕاستی نیوەدێڕی دووەم:
دڵ و رووحم لە کن یارە کە هەر دوو صاحیب ئیدراکن
لە خۆم خۆشم ببم غائیب لە من یارم نەبێ غائیب... دیوانی حەمدی، لا ٢٥٥.

(غائیب) لە ناوەڕاستی نیوەدێڕی دووەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش هێنراوەتەوە، هاوشێوەو هاوواتانە.

دووەم: هێنانەوەی هاوڕەگەزی.. واتە ئەو دوو وشەیەی لە هەردوو شوێنی دێڕەکە دەهێنرێن، هاوڕەگەزبن و یەك ڕەگی فەرهەنگییان هەبێ، بەڵام واتاو شێوەیان لێکجیاواز بێ، ئەگەرچیش واتایان بێگومان لێك نزیك دەبێ، ئەمە واتە دوو وشەکان (ڕەگەزدۆزی ناتەواوی لە جۆری هاوڕەگەز)ی دەبن، لە ڕووخسار و ناوەڕۆك لێکتر جیاواز دەبن.. بۆ نمونە:

١ـ وشەی یەکەم لە سەرەتای نیوەدێڕی یەکەم:

پەشیمانی ئەگەر شاخی لە ئینسان دەرئەکرد بێ شك

لە گەردوون توند دەبوو شاخم بە دڵ هێندە پەشیمانم... دیوانی حەمدی، ل۲۲٧.

(پەشیمانی) ناوی واتاییە، لە سەرەتای نیوەدێڕی یەکەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش (پەشیمان) هێنراوەتەوە، کە ئاوەڵناوە، هەردووکیان یەك ڕەگی فەرهەنگییان هەیە، کە (پەشیمانی)یە، بەڵام لە واتاش لێکجیاوازن.

٢ـ وشەی یەکەم لە ناوەڕاستی نیوەدێڕی یەکەم:

ئەهلی ئیسلام و موجاهید وا کە دەکوژن یەکتری

خۆزگە دەمزانی ئەمانە کامەیان دەیکەن جیهاد... دیوانی حەمدی، ل ۲۸۹.

(موجاهید) ئاوەڵناوی بکەرە، لە ناوەڕاستی نیوەدێڕی یەکەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش (جیهاد) هێنراوەتەوە، کە ناوی واتاییە، هەردووکیان یەك ڕەگی فەرهەنگییان هەیە، کە (جهد)ە، بەڵام لە واتاش لێکجیاوازن.

٣ـ وشەی یەکەم لە کۆتایی نیوەدێڕی یەکەم:

کە شایع بوو دەپرسی حاڵ و وەختی دەردەدارانت

هەموو تووشی وەرەم بوون ئەو بەخیلانەی کە بێ دەردن... دیوانی حەمدی، ل ۳۹۵.

(دەردەداران) ئاوەڵناوی بکەرە، وەکو ناوی کۆ بەکارهاتووە، لە کۆتایی نیوەدێڕی یەکەم هاتووە، لە کۆتایی دێڕەکەش (بێ دەردن) هێنراوەتەوە، کە ڕستەیێکە، هەردووکیان یەك ڕەگی فەرهەنگییان هەیە، ئەویش (دەرد)ە، بەڵام لە واتاش لێکجیاوازن.

٤ـ وشەی یەکەم لە سەرەتای نیوەدێڕی دووەم:

ئینتیزاری نیعمەتی مومسیك دەزانی وەك چییە

بتپەرست ئومێدی غوفران کا لە گوفتاری بتان... دیوانی حەمدی، لا ٣٩٣.

(بتپەرست) ئاوەڵناوی بکەرە، لە سەرەتای نیوەدێڕی دووەم هاتووە، لە کۆتایی دێڕەکەش (بتان) هێنراوەتەوە، کە تەواوکەری ناوە، هەردووکیان یەك ڕەگی فەرهەنگییان هەیە، کە (بت)ە، بەڵام لە واتاش لێکجیاوازن.

٥ـ وشەی یەکەم لە ناوەڕاستی نیوەدێڕی دووەم:

بەو شەشە دین موحافەزە ئەکرێ

یەکێ مرد لەو شەشانە دین دەمرێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٧.

(مرد) فرمانی ڕابردووە، وەکو ڕستەیێکە، لە ناوەڕاستی نیوەدێڕی دووەم هاتووەو لە کۆتایی دێڕەکەش (دەمرێ) هێنراوەتەوە، کە فرمانی ڕانەبردووەو ڕستەیێکە، هەردووکیان یەك ڕەگی فەرهەنگییان هەیە، کە چاوگی (مردن)ە، بەڵام لە واتاش لێکجیاوازن.

جوانی هێنانەوە

١ـ بۆ جەختکردنەوە لە واتایێك کە پێشتر لە دێڕەکە خراوەتە ڕوو.

٢ـ بۆ دەرکەوتنی توانای زمانی ئەو نەتەوەیەی شیعرەکەی پێ نووسراوەتەوە، کە تا چەند لە ڕووی هاوواتایی و فرەواتایی و واتای نزیك لە یەکتری دەوڵەمەندە.

سێیەم: پاتکردنەوە

لـە عەرەبیـدا (التکـرار)ی پێـدەڵێن.. حەمـەوی گوتوویـەتی: ((ئەوەیـە قـسەکەر وشـەیەك بـە هـەمان دەربـڕین و واتـا پاتبکاتـەوە))[1]، ئەمـەش لەبـەر ئـەوە پـەنای بـۆ دەبرێت، چونکە واتا هەندێ جار لە وشە فـراوانترن، وەکـو زانایـان گوتوویانـە: ((لەبـەر ئـەوەی واتـا بـە گـشتی لـە وشـەکان فـراوانترە، بۆیـە پێویـستی وەهـای خواسـتووە، پاتکردنـەوە ئـەنجام بـدرێت، بـۆ پڕکردنـەوەی واتاکـان))[2]. ئـەو مەبەسـتانەش کـە لـە پاتکردنەوە وەدی دێن، لای حەمـەوی تیـشك خراوەتـە سـەر هەنـدێکیان و گوتوویـەتی: ((مەبەسـتیش لەمـە جەختکردنـەوەی وەصـف، یـان پیاهەڵـدان، یـان لۆمـەکردن، یـان هەرەشەکردن، یان لاملێییکردن، یان ترساندن... یان مەبەستێکە لە مەبەستەکان))[3]. ئەمـەش وەکـو بابـەتێکی جوانکـاری ((دیـاردەیێکی هونەرییـە، ئـەدەبیاتی نـوێ بـە شـێوەیێکی تایبـەت گرنگـی پێـدەدات، ئـەوەش بـە سەرچـاوە گـرتن لـەو ڕاسـتەقینە دەروونییە گشتییەی کە بۆ ئەوە چووە: فێربوونی سلوك یەك لـە ڕەگـەزەکانی ئەوەیـە، پشت بە پاتکردنەوە دەبەستێت، دیارە هونەریش بە ڕۆڵی خۆی دەبێت سوود لەو لایەنە وەربگرێت، بۆیە ڕەگەزی پاتکردنەوە لە هەندێ هەڵوێستی دیاریکراو بەکاردەهێنێت، بۆ چەسپاندنی ئەو مەبەستەی دەق هەیەتی لە دەروونی بیسەر))[4].

بە کورتی: پاتکردنەوە بریتیی لە بەدوای یەکدا هێنانـەوەی وشـەیێك، جـارێ، یـان دوو جار، یان زیاتر، ئەو وشانە هاوشێوەبن و هەمان واتا بگەیێن، یانیش شێوەیان جیـا بێت بەڵام هاوواتابن.. بۆ نمونە:

گاهـ دێوانەوار و گەهـ عاقڵ

یاهوو یاهوو دەڵێم یا هەی هەی... دیوانی حەمدی، لا ٩٥.

---

[1] ابي بكر بن علي بن عبدالله المعروف: بابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، دراسة: د. كوكب ديـاب، الطبعة الثانية، المجلد الثاني، دار صادر، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٥م، ص ٤٤٩.

[2] د. حامد عبدالهادي حسين، البلاغة والمعنى في النص القرآني، مطبعة هيئة ادارة واستثمار اموال الوقف السني، بغداد، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م، ص ١٨٨.

[3] ابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، المجلد الثاني، ص ٤٤٩.

[4] د. محمود البستاني، القواعد البلاغيـة في ضـوء المـنهج ألأسـلامي، الطبعـة ألأولى، مؤسـسة الطبـع والنـشر في ألأستانة الرضوية، مشهد ـأيران، ١٤١٤هـ، ص ١٢١.

(یاهو) واته (یا ئەڵڵا) شاعیر له نیوه دێڕی دووه‌م دووجاری به هەمان شێوەو واتـا پاتکردۆتەوە.

پاتکردنەوەی هاوشێوەو پاتکردنەوەی شێوه جیا

١ـ پاتکردنەوەی هاوشێوەیی.. ئەو پاتکردنەوەیە، که وشه پاتکراوەکه هاوشـێوەو هاوواتابێ.. بۆ نمونه:

ئەم قیسسەیەی که کردم، ناگاته چەند ساڵی تر

ئەم حاڵەته دەبینن، یەك یەك به چاوی خۆتـان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٦.

(یەك) له نیوه دێڕی دووەمدا، که پاتکراوەتەوە، هاوشێوەو هاوواتایە.

٢ــ پاتکردنـەوەی شـێوه جیـا.. ئەمـەیان دوو جـۆرە.. یـەکیان ئەوەیـه کـه وشـه پاتکراوەکه له بنجدا هەر هاوشێوەو هاوواتـای وشـەکەی پێـشه خۆیـەتی، بـەڵام لەبـەر تەنگی سەروا کەرتێکی لێکراوەتەوەو وەکو وشەیێکی شێوه جیا کەوتۆته بەرچـاو.. بـۆ نمونه:

صەلاحی ئێوه ئێستاکه سیلاحه

تەماعی گەورەیی بێ چەك نەکەن نەك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧١.

(نەك) هەر (نەکەن)ەو بەمەش پاتکردنەوه درووستبووە، بەڵام لەبەر تەنگی سەروا کەرتێکی لێکراوەتەوەو وەکو وشەیێکی شێوه جیا کەوتۆته بەرچاو.

دووەمیشیان ئەو پاتکردنەوەیە، که وشه پاتکراوەکـه، لـه جارێك بـۆ جـارێکی تـر شێوەی دەگۆڕێ، بەڵام هەردووکیان هەر یەك واتایان هەیە.. بۆ نمونه:

سەد قائیمەو قەسیده کەس نایکڕێ به پوولێ

ڕۆژنامەو و جەریده کەوتۆته قیمەت و شـان... دیـوانی حـاجی قـادری کـۆیی، لا٨٨.

(ڕۆژنامەو و جەریدە) کە بە دوا یەك پاتکراونەتەوە، هاوشێوە نینەو شێوەیان لە یەکتری جیاوازە، بەڵام هاوواتانەو هەر یەك واتا دەگەینن.

جوانی پاتکردنەوە

١ـ جەختکردنەوە لەسەر واتایێك کە دەخرێتە ڕوو.

٢ـ گەورەکردنی حاڵەتێکی دەروونی، یان سیاسی، یان هەر حاڵەتێکی تر، کە گوزارشتی لێ دەکرێ.

٣ـ دروستکردنی مۆسیقایەکی خۆش

چوارەم: گێڕانەوە

لای عەرەبەکان (حاتمی) لە (حلیة المحاضرة)یدا (الترديد)ی ناوناوەو (ابن رشیق القیروانی)ش لە (العمده..)یدا (المجانسه)ی ناوناوە.. (حاتمی) پێدەچێ یەکەم عەرەب بێ تیشکی خستبێتە سەر ئەم هونەرە، گوتویەتی: ((گێڕانەوە: بریتییە لە هەڵواسینی وشەیەك لە لایەن شاعیرەوە لە دێڕێکیدا بە واتایێك، دواتر لە هەمان دێڕیدا ئەو وشەیە دەگێڕێتەوەو بە واتایێکی دیکەی دەبەستێتەوە))[1]، ئەوانەی تریش کە تیشکیان خستۆتە سەر ئەم هونەرە، هەر هەمان شتیان گوتۆتەوە، با بە شێواز و وشەی دیکەش بێت، لای کوردەکانیش نە سەجادی و نە مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس باسیان لێ نەکردووە، عەزیز گەردی کە کتێبەکەی پێش ئەوان بڵاوکردۆتەوە سەرنجی خوێنەری بۆ ڕاکێشاوە، وەهای پێناسە کردووە: ((گێڕانەوە: ئەوەیە کە وشەیەك، یا ڕستەیەك، یا دەستەواژەیەك بێنی، کە بە مانایێکی تایبەتییەوە بەسترابێتەوە، پاشان دووبارە هەمان وشە، یا ڕستە، یا دەستەواژە بێنیتەوە، بەڵام ئەمجارە پەیوەندی بە شتی ترەوە هەبێ))[2]، دیارە ئەمەش دیسانەوە هەر هاوواتای پێناسەکەی حاتمییە.

بە کورتی: گێڕانەوە بریتییە لە گێڕانەوەی یەکجار، یان زیاتری وشە، یان دەستەواژەو ڕستەیێك، لە سنووری دێڕێکدا، بە مەرجێ هەرجارەی لە پاڵ واتایێکی جیا لەوەی پێشووی گێڕدرابێتەوە.. بۆ نمونە:

---

[1] د. أنعام فوال عكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ٣٠٣.

[2] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم ـ جوانکاری، لا ٤٢.

ئەگەر چاوم لە دوورِ باری، نە عەینی ما، نە ئاساری

لە دینی ناکەویٚ چونکە نیشانەی خاڵی هەر ماوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٣٩.

لە نیوە دێڕی یەکەمدا دووجار (نە) گێڕدراوەتەوە، جارێك لە پاڵ (عەین) و جارێك لە پاڵ (ئاسار).

جۆرەکانی گێڕانەوە

یەکەم: بە پێی ژمارەی وشە گێڕدراوەکان

بە بەرچاوگرتنی ژمارەی ئەو وشەو دەستەواژەو ڕستەو ئامرازەی دەگێڕدرێتەوە، ئەم جۆرانەی گێڕانەوە لە شیعری ئەم دوو شاعیرانە بەدی دەکرێن:

١ـ گێڕانەوەی دووجاری.. بریتییە لە گێڕانەوەی دەربڕینێك دوو جار لە نیوەدێڕێك، یان لە دێڕێکدا، کە وەها جوانترە لە سنووری نیوەدێڕێك ڕووبدات، بۆ نمونە:

نە ڕوحانی نە جیسمانی بە کونهی زاتیا زاتی

نەبووبیٚ، کەس بکا، خاکم بەسەر من چیم؟ کە ئینسانم!... دیوانی حەمدی، لا ٢٠.

(نە)ی نەهێشتن دووجار گێڕدراوەتەوە، جارێك لە پاڵ (ڕوحانی) و جارێك لە پاڵ (جیسمانی).

٢ـ گێڕانەوەی سیٚ جاری.. بریتییە لە گێڕانەوەی دەربڕینێك سیٚ جار لە نیوەدێڕێك، یان لە دێڕێکدا، کە وەها جوانترە لە سنووری نیوەدێڕێك ڕووبدات، بۆ نمونە:

قوتبی زەمانە خالید ئاوارەبوو وەکو من

بیٚ قەدر و قیمەت و شان، بیٚ خان و مان و بیٚ نان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٧.

(بیٚ) سیٚ جار گێڕدراوەتەوە، جارێك لە پاڵ (قەدر و قیمەت و شان) و جارێك لە پاڵ (خان و مان) و جارێك لە پاڵ (نان).

٣ـ گێڕانـەوەی چـوار جـاری.. بریتییـە لـە گێڕانـەوەی دەربڕینێـك چـوار جـار لـە نیوەدێڕێك، یان لـە دێڕێکدا، کـە وەهـا جـوانترە لـە سـنووری نیوەدێڕێك ڕوویـدات، بـۆ نمونە:

دەکا یەغما بکا جانان لەگەڵ فەردی بەشەردا شەڕ

لـە دڵ شـەوق و لـە دەم زەوق و لـە مـل تـەوق و لـە ئەفسەر سـەر... دیـوانی حەمدی، لا ٣٠١.

(لە) چوار جار گێڕدراوەتەوە، جارێك لە پاڵ (شەوقی دڵ) و جارێك لە پاڵ (زەوقی دەم) و جارێك لە پاڵ (تەوقی مل) و جارێك لە پاڵ (سەری ئەفسەر).

دووەم: بە گوێرەی جۆری گێڕدراوەکە

بە بەرچاوگرتنی جۆری گێڕدراوەکە، دەشێ ئەم جۆرانەی گێڕانەوە هەبێ:

١ـ گێڕانەوەی ئامرازی لێکدەر:

ـ گێڕانەوەی (یا، یا، یا)ی لێکدەر.. بۆ نمونە:

ساڵێ جارێ هەر دەبێ ئەم شارە بێ بە مەزبەلە

یا بە بۆمبا، یا بە ئاگر، یا بە بارانی پەڵە... دیوانی حەمدی، لا ٧٠.

ـ گێڕانەوەی ئامرازی لێکدەری (لەگەڵ).. بۆ نمونە:

بە با زوڵفی کە لەرزی تا بە تا بوو

لەگەڵ لەرزو لەگەڵ تا بوونە هەمتا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٢.

٢ـ گێڕانەوەی ئامرازی پەیوەندی

أ ـ گێڕانەوەی ئامرازی پەیوەندی (لە).. بۆ نمونە:

ماهی سەرچاوەی حەیاتم کەوتە بەند و داوی شەست

پشتی دەستی خۆم لە حەیوانی و لـە بـێ عـاری نەگەست... دیـوانی حـاجی قادری کۆیی، لا ٥٧.

ب ـ گێڕانەوەی ئامرازی پەیوەندی (بە).. بۆ نمونە:

(حاجی) وه ك دڵ تۆ بە گریە بە شوێنی مەكەوە
ئاسكێكە بە بەزین و بە هەرا نایەتە گیر!... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا٦٥.

٣- گێڕانەوەی ڕاناوەكان
أ - گێڕانەوەی ڕاناوی خۆیی.. بۆ نمونە:
بنواڕە سەعی و غیرەت ئێستا لە دەوڵەتی ڕۆم
خۆیان خەزێنەدارن، خۆیان تەبیب و سوڵتان... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٨٨.

ب - گێڕانەوەی ڕاناوی سەربەخۆ.. بۆ نمونە:
ئەم شەكوەیی ئێمە كە لە باریَ دەنكێكە
بۆ تۆیە لە لای تۆیە لە دەست نوتفەیی حەیدەر... دیوانی حەمدی، لا ٣٠.

ج - گێڕانەوەی ڕاناوی نیشانە بۆ تاكی نزیك.. بۆ نمونە:
وەكو گۆ كەوتووەتە بەر شەق و لیسی غەیرە
ئەمە حاڵە ئەمە ژینە شەڕە یا خۆ خەیرە... دیوانی حەمدی، لا ٦٣.

د- گێڕانەوەی ڕاناوی نیشانە بۆ تاكی دوور (ئەوە) .. بۆ نمونە:
ئەوە ئێوەو ئەوە كوردەو ئەوە ئەسبابی میللییەت
لە تەعنەی خۆ بپارێزن بكەن ئەختاری مایەختەر... دیوانی حەمدی، لا ٧٤.
(ئەوە) ڕاناوی نیشانەیە بۆ تاكی دوور، سیَ جار لە پاڵ سیَ وشەدا گێڕدراوەتەوە.

٤- گێڕانەوەی ئاوەڵناو
أ - گێڕانەوەی ئاوەڵناوی ژمارەیی (یەك).. بۆ نمونە:
یەك بەرگن و یەك زوبان و یەك ڕەنگ

ب ـ گێڕانەوەی ئاوەڵناوی چۆنی (تازە) .. بۆ نمونە:

(حەمدی) نەبێ خولاصە بە جەمعی خەلایقا

عومرێکی تازە لەززەتی تازە بەشایەوە... دیوانی حەمدی، لا ٤٣.

٥ـ گێڕانەوەی ئاوەڵفرمان

أ ـ گێڕانەوەی ئاوەلفرمانی نادیاری (هەم) .. بۆ نمونە:

گەر لە سەقفی گونبەدی ئەفلاکەوە سەیری بکەی

سابیت و دەورانە، ساف و هەم خڕە هەم پانە ئەرز... دیوانی حەمدی، لا٣٨.

ب ـ گێڕانەوەی ئاوەلفرمانی نادیاری (هەتا) .. بۆ نمونە:

وەرە ڕەبعی دڵ و چاوم بەهەشتی ڕوبعی مەسکونە

هەتا دڵ حەزدەکا باغە هەتا چاو بڕ دەکا ئاوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٣٧.

٦ـ گێڕانەوەی پیتی پرسی (چ).. بۆ نمونە:

موحیببەتخانەیە دنیا خەریکی عیشقە مەوجودات

چ عوشـشاقی چ مەعـشوقی چ شـاگردی چ ئوسـتادی... دیـوانی حەمــدی، لا٤٢٣.

٧ـ گێڕانەوەی فرمان.. بۆ نمونە:

ئەو ڕۆژەیە باقڵ بە پەرێشانیی خەڵکا

موحتاجە ئەکا شین و ئەکا گریە توانگەر... دیوانی حەمدی، لا ٢٩.

٨ـ گێڕانەوەی ئەوزاری (دەڵێی).. بۆ نمونە:

ئەگەر ئەم زوڵفە موشکینە وەگەر ئەم لەعلە ڕەنگینە

دەڵێی صەحرایی ماچینە، دەڵێی کانی بەدەخشانی... دیوانی حاجی قـادری کۆیی، لا ١٧٣.

٩ـ گێڕانەوەی (ناوی واتایی).. بۆ نمونە:

وازحی نالێی دەوای دەردم بە تەورییەی بڵێ

شینە یاسینە دەخیلە چاری یاسین چاری شین... دیوانی حەمدی، لا ١٢٠.

سێیەم: بە پێی شوێنی وشە گێڕدراوەکە، دوو جۆری گێڕانەوە هەیە:

أ ـ وشە گێڕدراوەکە هەمیشە دەکەوێتە پێشەوەو ئەو وشانەی پێیانەوە دەبەسترێتەوە، کە زۆربەی گێڕانەوە لەم جۆرەن.. بۆ نمونە:

هەموو یەك قەول و یەك زمان و یەك دڵ

بێتەفاووت و بە حەڵقە وەستابوون... دیوانی حەمدی، لا ٨٦.

(یەك) وەکو ئاوەڵناوێکی ژمارەیی سێجار گێڕدراوەتەوە لە پاڵ سێ وشەدا، هەمیشە کەوتۆتە پێش وشەکان.

ب ـ جاری وەهاش هەیە وشە گێڕدراوەکە دەکەوێتە دوای وشە پێوەبەستراوەکە، ئەمەش زۆر کەمترە لە جۆری یەکەم.. بۆ نمونە:

ئەو گوڵەم دی وا دەزانم هاتووە بۆم موژدەیێ

عومری نەو ئیقبالی نەو هەم ڕۆژی نەو هەم ماهی نەو... دیوانی حەمدی، لا٤١٢.

(نەو) چوار جار گێڕدراوەتەوە، جارێك لە پاڵ (عومر) و جارێك لە پاڵ (ئیقبال) و جارێك لە پاڵ (ڕۆژ) و جارێك لە پاڵ (ماه).

جوانی گێڕانەوە

١ـ کێشی هۆنراوە پڕ دەکات و ئاوازێکی خۆش و هەندەسیی لە ناوەوە بۆ درووست دەکات.

٢ـ دەربڕین خۆش و کاریگەرو سەرنجڕاکێش دەکات.

٣ـ واتا جەختێنراو و مەبەست تۆختر دەکاتەوە.

پێنجەم: لێیوەرگرتن

عەرەب (اقتباس)ی پێدەڵێن.. عەبدوڵڵای کوڕی موعتەز وەکو (حسن التضمین) ئاماژەی بۆ هونەری لەو شێوەیە کردووە، بەڵام پێناسەی نەکردووەو هەر بە نمونە بۆ هێنانەوە وازی هێناوە، لەوەشدا لێیوەرگتن (أقتباس) و تێکهەڵکێش (التضمین)ی جیانەکردۆتەوە. ئیبن و حوججەی حەمەوی گوتوویەتی: ((لێیوەرگرتن ئەوەیە، قسەکەر بۆ گوتەکەی خۆی شتێکی ئایەتێك، یان ئایەتێکی کتێبی خودا بە تایبەت وەربگرێ، کۆی ڕاکان لەسەر ئەوەیە))[1]، دواتر ئەم هونەرە بەرەوپێش هاتووەو لەسەر یەك پێناسە نەماوە، جەلالەدینی سیوتی گوتوویەتی: ((بریتییە لە وەرگرتن لە قورئان و فەرموودە، بە ڕێگەیێك، کە دەرنەکەوێ ئەوە لەوانە))[2]، ئەمەش کەواتە لێیوەرگیراو دەشێ جگە لە قورئانی پیرۆز فەرموودەش بگرێتەوە، ئیتر هەر تەنها وەرگرتن لە قورئان و فەرموودە بە لێیوەرگرتن دادەنرێ و دەشبێ بەو شێوەیە بێ، کە شاعیر ئاماژەی بەوە نەدابێ، کە ئەوە شتێکی وەرگرتووە. دیسانەوە ئەو پێناسەیەش هاتۆتە پێش و درەنگتر لەوە جەرمانۆس فەرحات گوتوویەتی: ((بریتییە لەوەی قسەکەر بۆ گوتەکەی خۆی ئایەتێکی کتێبی پیرۆز، یان فەرموودەیێك، یان یاسای زانستێك لە زانستەکان وەربگرێ))[3]، لێرەش دیارە جگە لە ئایەتی قورئانی پیرۆز و فەرموودەی پێغەمبەر (درودو سڵاوی خوای لەسەر)، یاسای هەر زانستێك لە زانستەکانیش زیادکراوە. بەڵام دیسانەوە پێناسەکە فراوان کراوەو هەموو شتێکی وەرگیراو بەبێ ئاماژەکردن بۆ سەرچاوەکەی گرتۆتەوە، سەجادی دەڵێت: ((لێیوەرگرتن وشەیێکە بۆ هەموو شت ئەبێ، واتە شتێکی گشتییە، هەر شتێکی ماددی، یان مەعنەوی لە شتێکی تر وەربگیرێ، هەر لێیوەرگرتنە، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە هۆنەر، وە یا نووسەر هەندێ وشە بە گوزارەکەیەوە لە شتی تر وەرئەگرێ و ئەیخاتە ناو بەرهەمەکەی

---

[1] ابي بكر بن علي بن عبدالله المعروف: بابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، دراسة: د. كوكب دياب، الطبعة الثانية، المجلد الرابع، دار صادر، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٥م، ص ٣٥٧.

[2] الإمام الحافظ جلال الدين السيوطي المتوفى سنة (٩١١)هـ، عقود الجمان في علم المعاني والبيان، ص ٤٧، من المكتبة الألكترونية، Ramy٠٩.

[3] د. انعام فوال العكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ١٩٥.

خۆیـەوە))[1]، کەواتـە: ((ئـەم لێیوەرگرتنـە ئەوەیـە، کـە بەرهـەمی کەسـێکی تایبـەتی شتێکی تر بخاتە ناو خۆیەوە، بەڵام نەك بـەو نـاوەوە کـە ئەمـە لـە ئـەوە، واتـە: باسـی خاوەنی لێیوەرگیراوەکە نەکات، چونکە ئەگەر ناوی هێنا، وە یـا باسـی کـرد، ئـەوە بـە چەمکی لێیوەرگرتن ناو نابرێ، بەڵکو ئەبێ بە تێکهەڵکێش)).[2]

بە کورتی: لێیوەرگرتن (أقتباس) ئەوەیە کە بەرهەمی شـاعیرێك ، یـان نووسـەرێك شتێکی دیکەی کورت یا درێژ لە بەرهەمێکی دیکە وەربگرێت، وەها تێکەڵی خۆی بکات، کە هی خۆیەتی، چونکە بە هیچ شێوەیێك ئاماژە بۆ ناوی سەرچاوەکەی نەکات و دەری نەخات کە ئەمەی لەو سەرچاوەیە وەرگرتووە، ئەو شـوێنەش کـە شـتی لێـوەردەگیرێ، دەشێ هەر یەکـە لەمانـە بێـت: قورئـانی پـیرۆز، فـەرموودەی پێغەمبـەر (درودو سـڵاوی خـوای لەسـەر)، قـسەی نەسـتەقی پیـاوە گـەورەکان، دەربڕینێکـی زانـستی، پەنـدی پێشینان، ئیدیۆم، دێڕێك، یان نیوەدێڕێك، یان زیاتری شیعرێکی دیکە، بەشێکی چیرۆك، یان هەقایەتێك، یان هەر شتێکی دیکە.

جۆرەکانی لێیوەرگرتن

یەکەم: بە گوێرەی جۆری شتە وەرگیراوەکە، لێیوەرگرتن لە شـیعرەکانی ئـەم دوو شاعیرانەدا ئەم جۆرانەی خوارەوەی هەیە:

١ـ لێیوەرگرتن بە ئایەتی قورئانی پیرۆز

یا بە (بسم الله الرحمن الرحیم) دەست پێ بکەم

چونکە تینووی ڕەحمەتم دڵئاگرینم ڕەحمەتێ... دیوانی حەمدی، لا ١٧.

ئەم دێـڕە لێیـوەرگرتن بـە ئایـەتێکی زۆر دیـاری قورئـانی پـیرۆزە، کـە ﴿بسم الله الرحمن الرحیم﴾ە، بەڵام شاعیر ئاماژەی نەداوە، کە ئەمەی وەرگرتووە.

٢ـ لێیوەرگرتن بە فەرموودە

یا ئیلاهی بە قەدری تۆ بێشك

(**ما عرفناك حق معرفتك**)... دیوانی حەمدی، لا ٨٦.

نیوە دێڕی دووەم چەمکی فەرموودەیێکە، شاعیر ئەگـەر وشەکانیـشی بـە تـەواوی نەهێنابێ، بەڵام واتاکەی هێناوە.

---

[1] عەلائەدین سەجادی، خۆشخوانی، لا ١٥٢.

[2] سەرچاوەی پێشوو، لا ١٥٣.

٣ـ لێیوەرگرتن بە گوتەی نەستەقی پێشینان

لە بۆ مەردووم وەها چاکە کە ماڵی خۆی لەبەر چاو بێ

وەکو چاوم لە دونیادا ئەگەر مەحصولی هەر ئاوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٣٩.

نیوە دێڕی یەکەم قسەیێکی نەستەقی کوردییە، شاعیر بێ ئاماژەکردن خستوویەتییە ناو دێڕەکەی خۆی و واتاکانی دێڕەکەی پێ بەهێز و دەوڵەمەند کردووە.

٤ـ لێیوەرگرتن بە پەندی پێشینان

دەوەن ئاخر دەبێتە داری گەورە

مەڕی لەڕ خدمەتی بۆ گۆشتی چەورە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٦٠.

دەوەن ئاخر دەبێتە دار.. پەندی پێشینانەو شاعیر وەریگرتوون و بە شیعرەکەی خۆی تێکەڵ کردووە.

٥ـ لێیوەرگرتن بە گوتەی ئامادەی سەر زاری خەڵکی

لە بۆتان تا بەبان و سەرحەدی ڕەی

لە ئەولاتر وەها نۆش بێتە سەر دەی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٣.

(نۆش بێتە سەر دەی) گوتەی ئامادەیە، شاعیر وەریگرتووەو خستوویەتییە نێو دێڕەکەی، بێ ئەوەی ئاماژەی بەوە دابێ، کە ئەم گوتەیەی وەرگرتووە. حاجی قادری کۆیی نمونەی وەهای زۆرە، بەڵام بۆ ئەوەی درێژ نەبێتەوە، بەم نمونەیە وازمان هێنا.

٦ـ لێیوەرگرتن بە کینایە

ئەدیب و عاقلی لەم بەحرە وەك ترِی بن گۆم

گەلێکی ون بووە حاجی وە چاکە لێی دەرچین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٩.

(تری بن گۆم) کینایەیە، بەڵام شاعیر ئاماژەی نەداوە، کە ئەمەی وەرگرتووە.. ئەوەش لێیوەرگرتنە.

٧ـ لێیوەرگرتن بە شیعر

دەخیلت بم وەرە ساقی (أدر كأسا وناولها)

غەم و غوصصەی دڵم کەمبوو (ولی أفتاد مشكلها)... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٥١.

ئەو پارچانەی نێو کەوانە، هی حافزی شیرازینەو شاعیر بە شیعرەکەی خۆی تێکەڵ کردوونە.

دووەم: بە گوێرەی چۆنیەتی وەرگرتنی شتە وەرگیراوەکە، لێیوەرگرتن لە شیعرەکانی ئەم دوو شاعیرانەدا ئەم جۆرانەی خوارەوەی هەیە:

١ـ لێیوەرگرتنی بەبێ دەستکاری وشەو واتا.. بۆ نمونە:

لە گوێی گا نووستوون هەرچەندە شێرن

وەکو کەروێشکی چاو ڕاماوو کوێرن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣١.

(لە گوێی گا نووستوون) خواستنێکە بۆ بێ ئاگایی، شاعیر وەکو خۆی وەریگرتووەو بەبێ دەستکاری واتا، یان وشە بەکاریهێناوەتەوە.

٢ـ لێیوەرگرتنی بەبێ دەستکاری واتاو بە دەستکاری وشە.. بۆ نمونە:

هەر کەسێکی کەسە ناکەس نییە حەرفێکی بەسە

وەرە سەر باسی خەت و خاڵی هەتیوی خۆمان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٣.

نیوەدێڕی یەکەم (هەر کەسێکی کەسە ناکەس نییە حەرفێکی بەسە)، پەندێکی پێشینانە، بەڵام بە دەستکارییەوەو بە بێ دەستنیشاکردن بۆ ئەوەی ئەمە پەندی پێشینانە، شاعیر وەریگرتووەو خستوویەتییە ناو دەقەکەی خۆی، ئەصڵی پەندەکە وەهایە: (کەسێکی کەسە، حەرفێکی بەسە)، دەبینین شاعیر بۆ ڕێکخستنی کێشی هۆنراوەکەی وشەی بۆ ئەم پەندە زۆر کردووە، بەڵام واتا هەر وەکو خۆیەتی و گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە.

جوانی لێیوەرگرتن

جوانی لێیوەرگرتن ئەوەیە، شاعیر بە هۆی شتانێکی گرنگی بێجگەی خۆی دەربڕینەکانی پڕ واتاو بەهێز دەکات، هێند بە ئاساییش پەیامەکەی خۆی پێشکەش

دەكات، زۆرجار هەموو كەسێك هەستی پێناكات شتێكی وەرگرتووەو ئەوەی دەیڵێ هەمووی هی خۆی نییە، ئەوەش كاریگەری زۆرتر بۆ شیعرەكەی درووست دەكات و بەپێز و بەهێزتری دەكات، لەوەی كەوا بەبێ ئەم وەرگرتنانە شیعرەكەی پێشكەش بكردبووایە، خۆ ئەگەر خەڵكیش زانیان فلانە شتی وەرگرتووە، شاعیر بە دز دەرناچێ، چونكە دەڵێ: شتێكم وەرگرتووە، زۆر زەقەو خەڵك دەبێ بزانێ ئەوە هی خۆم نییە.

شەشەم: تێكهەڵكێش

عەرەب (التضمین)ی پێدەڵێن.. لای ئەبی هیلالی عەسكەری لە عەیبەكانی شیعرەو بریتییە لەوەی بەشی یەكەم پێویستی بە بەشی دووەمی دەربڕین هەبێ و دێڕی یەكەم پێویستی بە دێڕی دووەم هەبێ، بەڵام لای ئیبن و لموعتەز لە جوانییەكانی شیعرە.[1]

خەتیبی قەزوینی دەڵێت: ((هەرچی تێكهەڵكێشە، ئەوەیە، كە: شیعر شتێك لە شیعری بێجگەی خۆی وەربگرێ، لەگەل ئامـاژەدان بەوەی ئەوەی وەرگرتووە، ئەمە ئەگەر هاتوو شیعرە وەرگیراوەكە لەلای خەڵكییەوە ناسراو نەبوو))[2]، نووسەرانی تریش هەر هەمان شت دەڵێن: ((تێكهەڵكێش ئەوەیە: نووسەر لە نووسینەكەی خۆی، یان شاعیر لە شیعرەكەی خۆی، هەندێ وتە، یان هەندێ شیعری بەناوباگی بێجگەی خۆی بێنێ و بیخاتە ناو بەرهەمەكەی خۆی)).[3]

بە كورتی: تێكهەڵكێش بریتییە لە تێكهەڵكێشكردنی ڕستەو گوتەی یەكێكی تر بەو هۆنراوەیەی شاعیرێك لە نوێ دایدەڕێژێت، جا گوتەو ڕستەكە: ئایەتێكی قورئانی پیرۆز، یان فەرموودەیێك، یان پەندێكی پێشینان، یان نیوەدێڕو دێڕە هۆنراوەی شاعیرێكی تر، یان چەمكێكی مەعریفی، یان هەر شتێكی دیكە بێت، بەڵام بە دوو مەرج:

---

[1] د. عبده عبدالعزیز قلقیلة، معجم البلاغة العربیة نقد ونقض، الطبعة الأولى، دار الفكر العربي، قاهرة، ١٤١٢هـ، ١٩٩١م، ص ٩٢.

[2] المختصر، الجزء الثاني، ص ٢٣٧.

[3] بڕوانە: د. علي سلوم، بلاغة العرب، دار المواسم للطباعة والنشر والتوزیع، بیروت ـ لبنان، الطبعة الثانیة، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م، ص ٢٥٢. هەروەها: د. أحمد مصطفى المراغي، علوم البلاغة، دار القلم، بیروت ـ لبنان، دون سنة الطبع، ص ٣٤٨.

١ـ وەرگیراوەکە لە ڕستەییێکی سادە کەمتر نەبێت.

٢ـ وەرگر ئاماژەی کردبێ کە ئەمەی وەرگرتووەو هی خۆی نییە.

جۆرەکانی تێکهەڵکێش

یەکەم: بە بەرچاوگرتنی ئەو سەرچاوەیەی شتەکەی لێ وەردەگیرێ، ئەم جۆرانەی تێکهەڵکێش هەیە:

١ـ تێکهەڵکێش بە ئایەتی پیرۆز

ئەو ئایەتەی ﴿فسیرو في الأرض﴾ خوا کە فەرمووی

ئیجرای دەکەن سەگانە، (بالنفس)ی شاهی خۆیان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٦.

دەبینین شاعیر خۆی گوتوویەتی ئەوەی خستوومەتە نێو شیعرەکەم ئایەتی خوایە، ئەوەش تێکهەڵکێشە.

٢ـ تێکهەڵکێش بە فەرموودە

لە حەدیسا هەیە حەبیبی خودا

گوتی: الکاسب حبیب الله... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٨٦.

شاعیر خۆی گوتوویەتی ئەوەی خستوومەتە نێو شیعرەکەم فەرمودەی پێغەمبەری خوایە (درودو سڵاوی خوای لەسەر)، ئەوەش تێکهەڵکێشە.. جاری واش هەیە، دەشێ فەرموودەکا کرابێتە کوردی، بۆ نمونە:

موسبەتە فەرمووی حەبیبی کیبریا

من نەبی شێرم لە مەیدانی وەغا

گوڵشەنی پڕ میوەیی باغی مەعاد

وا لە ژێری سایەیی تیغی جیهاد... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٣.

سێ نیوەدێڕەکەی دووەم و سێیەم و چوارەم فەرمودەی پێغەمبەری خودان وەکو ئاماژەی بۆ کردوون و بە شیعرەکەی خۆی تێکهەڵکێشکردووە.

٣ـ تێکهەڵکێش بە گوتەی پێغەمبەران

بەم عومرەوە کە بوویەتی نوحی وتوویەتی

دنیا لە ڕیحلەتا لە خەوی بێ خەیاڵ ئەچێ... دیوانی حەمدی، لا ٦٦.

نیوە دێڕی دووەم وەکو ئاماژەی بۆ کراوە، گوتەی بەڕێزی حەزرەتی (نوح)ە (سەلامی خوای لەسەر)، شاعیر وەریگرتووەو بە دێڕەکەی خۆی تێکهەڵکێش کردووە.

٤ـ تێکهەڵکێشی شیعر بە شیعر

. بە تەزمین فەردەکی نالی دەهێنم تا ڕەفیقانم

بزانن فەرقمان زۆرە خەزەف قەت وەك گوهەر نابێ

(کەمەندی زوڵفی دوو لانە لە بۆ گەبر و موسڵمانە

دەکێشێ بێ موحابانە، چ لەم لا بێ، چ لەو لا بێ)!... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٧٥.

دێڕی دووەم هی (نالی)یەو شاعیر کە وەریگرتووە، ئاماژەی پێداوە.

٥ـ تێکهەڵکێش بە گوتەی نەستەقی پێشینان

خۆتان دەڵێن: ئەگەرچی مەشهوری خاص و عامە

هەر ڕێوییەك گەڕابێ ئازاترە لە شێران... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٨.

هەر ڕێوییەك گەڕابێ ئازاترە لە شێران.. گوتەی نوستەقی پێشینانەو شاعیر بە شیعرەکەی خۆی تێکهەڵکێش کردووە.

٦ـ تێکهەڵێش بە چەمکی فەلسەفی

فەلاتون تۆ دەڵێی دنیا قەدیمە

لە خمخانەت بنێن وەك خۆت لە خم نا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٩.

(دنیا قەدیمە) چەمکێکی فەلسەفەی یۆنانییە، مەبەست لێی دونیا هەر لە ئەزەلدا هەر هەبووە، ئەگەر ئەوەش وابێ، واتە خەلقنەکراوە، ئەوەش پێچەوانەی دیدو عەقیدەی ئیسلامییە، کە خودا خولقێنەری هەموو ئەرز و سەماو گەردوون و دونیاو تەواوی شتەکانی ترە، خۆی ئەزەل و ئەبەدییەو بێجگەی خۆی، هەموو گیاندار و

بێگیانێك خولقێنراوی ئەون، کە هەر ئەوەشە ئەقڵ قەبوڵی دەکات، چونکە بەبێ بوونی خودایێکی خولقێنەری خاوەن سیفەتەکانی ئەزەلی و ئەبەدی، کە خولقێنەری هەموو شتەکانی تر بێ، ئەوا لە توانادا نییە دڵ بە هیچ ڕاییێکی دیکە دڵنیا بێ، بۆیەشە حاجی قادری کۆیی ڕەدی ئەفلاتوون دەداتەوەو بەم شێوەیە ناشرینی دەکات.

جیاوازی نێوان تێکهەڵکێش و لێیوەرگرتن

لە تێکهەڵکێشدا وەرگیراوەکە ئاماژەی بۆ دەکرێ، کە ئەم دەربڕینە وەرگیراوە، بەڵام لە لێیوەرگتندا مەرج ئەوەیە، ئەو ئاماژەیە نەکرێت.

هەفتەم: تەصریع

لە (التصریع)ی عەرەبی وەرگیراوە.. یەکەم کەس خەلیلی کوڕی ئەحمەدی فەراهیدی ئاماژەی بۆ ئەم هونەرە کردووەو خستوویەتییە خانەی جوانییەکانی ئاخاوتن، قودامەی کوڕی جەعفەریش لە کتێبی (نقد الشعر)دا خستوویەتییە (باب نعت القوافي).. ((بریتییە لەوەی دوا بەشی صەدرِ و عەجزی دێڕ لە کێش و ڕەوی و جولەشدا وەکو یەك بن))[1]، واتە کۆتا وشەی صەدر و عەجزی دێڕ لە سەر یەك کێش و یەك سەروا و یەك دەرکەوتن بن، هەرئەوەشە وای لە (جەلالەدینی قەزوینی) کردووە ناوی ئەم هونەرە بنێ (سجع التصریع) و گوتوویەتی ((ئەوەیە کە عەروزی دێڕ هاوسەروای زەربی دێڕەکە بکرێت))[2]، دیارە بوونی دوو وشەی بەم شێوەیە یەك کێش و یەك سەروا لە غەزەل و قەسیدەو دوو بەیت و پارچەکاندا تەنها لە دێڕی یەکەم بەرجەستە دەبێت، بۆیە گوتوویانە ئەم هونەرە ((زیاتر بۆ سەرەتای قەسیدە شیاوە))[3]، بەوەش دواتر وایلێهاتووە، بوونی دێڕی وەها بووەتە نیشانەیەك بۆ سەرەتای شیعرەکە، تەنانەت هەندێك لە ڕەوانبێژان وەهایان ژماردووە، کە: ((تەصریع لە شیعردا بۆ ئەوەیە، تا گوزارشت بکات لەوەی خاوەنەکەی چیرۆکە شیعر، یان قەسیدەکەی دەست

---

[1] ابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، المجلد الرابع، ص ٥١.

[2] جلال الدين محمد بن عبدالرحمن القزويني، ألآيضاح في علوم البلاغة، تقديم: د. علي بوملحم، منشورات دار ومكتبة الهلال، بيروت ـ لبنان، الطبعة ألآخيرة، ٢٠٠م، ص ٣٢٧.

[3] خزانة الأدب وغاية الأرب، المجلد الرابع، ٥١.

پێکرد))[1]، لەمەشدا ئەوە تێدەگەین، کە: ((زانایانی ڕەوانبێژی تەصریعیان بۆ دێڕی یەکەم بە باش بینیوە، بۆ ئەوەی بەمە جیاوازی لە نێوان سەرەتای قەسیدەو دێڕەکانی دواتری بکەن))[2].. بۆ نمونە:

فلاتوون بوو وتوویە: نابی قەت ئەمسالی خۆر جازیب

بزانە چۆنی ڕاکێشا بە ڕووی یاری کە کرد حاجیب... دیوانی حەمدی، لا٢٥٥.

لەم دێڕەدا دەبینین، دوا بەشی صەدرِ و دوا بەشی عەجزیش یەکسانن، هەردووکی هاوڕەوین و لەسەر یەك كێشن و یەك جولەشیان هەیە.

بەڵام لە هۆنراوەی مەسنەویدا، زۆربەی دێڕەکان تەصریعکراو دەبێ، ئەوەتا بۆ نمونە لە هۆنراوەی (خوسرەو و کەیقوباد)دا حاجی قادری کۆیی دەنووسێت:

سەعدی ئەییامی خۆی نەبوو نانی

وەکو من بوو گەڕۆك و بێ خانی

ئێستە خەڵقی لە حەسرەتی دەمرن

بەیتەکانی لە زێڕ و زیو دەگرن

ئاخیری ڕۆژەکیش دەیێ وەعدی

خەفەتم بۆ بخۆن وەکو سەعدی

قازییی نەسر و موفتییی نازیم

تێدەگەن تا مودەڕڕیس و عالیم

بۆ تەسیحەی زوبانی کوردانە

شیعرەکانم دەلیل و بورهانە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٧.

لەم پارچەیەدا: (نانی) و (خانی) لە دێڕی یەکەم، (دەمرن) و (دەگرن) لە دێڕی دووەم، (وەعدی) و (سەعدی) لە دێڕی سێیەم، (نازیم) و (عالیم) لە دێڕی چوارەم، (کوردانە) و (بورهانە) لە دێڕی پێنجەم، هەموویان دێڕەکانیان بە دوای یەکتریدا تەصریعکردووە. ئەمەش جوانییەکی بە دێڕەکان بەخشیوە.

---

[1] حسني عبدالجليل يوسف، علم القافية عند القدماء والمحدثين، مؤسسة المختار للنشر والتوزيع، القاهرة، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٥م، ص ٧٧.

[2] بروانە: د. أنعام فوال العكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ٣٦٦. ئەویش لە: أبن أبي الأصبع، تحرير التحبير.

مەرجەکانی تەصریع

بۆ ئەو وشانەی بۆ درووستکردنی ئەم هونەرە وەردەگیرێن، چەند مەرجێك دانراوە، لەوانە: دەبێ پیتەکانی خۆش و ئاسان بن، مەبەست لێی ئەوە بێ، کۆتا برگەی نیوەدێڕی یەکەم (صەدر) لە دێڕی یەکەمی هۆنراوە وەکو قافیەکەی (عەجز)ەکەی بێ، دیارە بۆ ئەمەش وادەبێ پێویست دەکات، گۆڕان بەسەر دوا پێی کێشێکی دیاریکراودا بێت، بۆ ئەوەی عەروزەکەی وەکو زەربەکەی لێ بێت، ئەوەش ئاساییەو دەبێ بکرێت، دەنا تەصریعەکە بەرهەم نایێ، لەبەرئەوەیە زانایان گوتوویانە: ((تەصریعکردنی دێڕی شیعر، واتە عەروزەکەی وەکو زەربەکەی لێ بکرێت))[1]، کەواشبێ بۆ بەرهەمهێنانی تەصریع، لە لایێك دەبێ وشەی خاوەن پیتی خۆش و ئاسان بێنرێن، ئینجا ئەگەر ئەو وشانەش زیادەیان لێ بەرجەستە دەبوو، دەبێ ئەو زیادانەش ببڕدرێن و چ لە عەروز و چ لە زەربەکە بێ، وشەی زیاد، دەبێ بە وشەکەی تر یەکسان بکرێت.

جۆرەکانی تەصریع

تەصریع زیاتر لە جۆرێکی هەیە، هەریەکەیان لەگەڵ ئەوانی دیکە بە هۆیەك لە هۆیەکان جیادەبنەوە، گرنگترینیان ئەمانەی خوارەوەن:

١ــ تەصریعی تەواو (التصريع الكامل).. لە رووی پلەوە، بەرزترین جۆری تەصریعە، بریتییە لەوەی هەر نیوەدێڕێکی دێڕەکە لە گەیاندنی واتادا سەربەخۆ بێت و پێویستی بە نێوەدێڕەکەی دواوەی نەبێت[2].. بۆ نمونە:

ئێمەش دەمرین دەبینە خاکی سەرڕێ

ئەم ڕۆژ و شەوە تەنوری سوبحی دەگرێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا١٥١.

نیوەدێڕەکانی یەکەم و دووەمی ئەم دێڕە لە ڕووی واتاوە هەردووکیان سەربەخۆن و ئەگەر لێکبکرێنەوە هەریەکەیان واتای تەواو دەگەینن، بەبێ ئەوەی پێویستییان بە واتای یەکتری هەبێت، بەوەش تەصریعی تەواو بەرهەمهاتووە.

---

[1] حسني عبدالجليل يوسف، علم القافية عند القدماء والمحدثين، ص ٧٧.

[2] د. أنعام فوال العكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ٣٦٧.

٢ـ تەصریعی سەربەخۆ (التـصريع المـستقل).. ئەمـە لـەنێو تەصـریعەکاندا پایـەی دووەمی هەیە، بریتییە لەو تەصریعەی نیوەدێڕی یەکەمی دێڕ لە واتادا سەربەخۆ بێت و چ پێویـستی بـە واتـای نیوەدێڕەکـەی دواوەی نـەبێت، بـەڵام ئەگـەر نیوەدێڕەکـەی دواوەیشی هات، تەواوکەری واتای نیوەدێڕی یەکەم بێت[1].. بۆ نمونە:

قەومی کوردن ئەم گرۆهە ئەی ڕەفیقان یا مەلەك؟

ئەڕزە گەییە ئاسمان، یا بۆتە فەرشی ئەرز فەلەك؟... دیوانی حەمدی، ل٣٥١.

لـەم دێـڕەدا نیـوەدێڕی یەکـەم لـە واتـادا سـەربەخۆیە و چ پێویـستی بـە واتـای نیوەدێڕەکـەی دواوەی نییـە، بـەڵام ئەگـەر نیوەدێڕەکـەی دواوەیـشی هـاتووە، بووەتـە تەواوکەری واتای نیوەدێڕی یەکەم، بەوەش تەصریعی سەربەخۆ بەرهەمهاتووە.

٣ـ تەصریعی ئاراستەکراو (التصريع الموجه)

(أبن الأثير الجزري) پایەی سێیەمی پێداوەو دەڵێـت: ئـەو تەصـریعەیە کـە شـاعیر سەرپـشك بـێ لـەوەی نیـوەدێڕی یەکـەمی لـە شـوێنی نیـوەدێڕی دووەم و نیـوەدێڕی دووەمی لـە شـوێنی نیـوە دێـڕی یەکـەمی بـەکاربێنێ و جـوانی دێڕەکـەش وەکـو خـۆی بمێنێتەوەو خراپی بەسەر نەیێ[2].. بۆ نمونە:

باسی زاری تۆ خەیاڵێ بوو کرابوو هات و چوو

بۆچی لێم عاجز دەبی؟ قوربان! لەسەر هیچی نەبوو... دیوانی حـاجی قـادری کۆیی، ل ٢٧٠.

ئەم دێـڕە ئاسـاییە نیوەدێڕەکـانی پـاش و پێـشیش بکـرێن و هـەر وەکـو خۆیـشی دەمینێتەوە، بێ ئەوەی لە پایەو جوانییەکەی کەمببێتەوە.. ئەوەتا:

بۆچی لێم عاجز دەبی؟ قوربان! لەسەر هیچی نەبوو

باسی زاری تۆ خەیاڵێ بوو کرابوو هات و چوو

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٨.

[2] ضياءالدين نصرالله بن ابي الكرم محمد بن محمـد بـن عبـدالكريم ابـن الأثـير الجـزري، المثـل الـسائر في أدب الكاتب والشاعر، المجلد الأول، الطبعـة الأولى، دار الكتـب العلميـة، بـيروت – لبنـان، ١٤١٩هــ، ١٩٩٨م، ص ٢٣٦.

٤ـ تەصریعی هەڵواسراو (التصریع المعلق).. بریتییە لەو تەصریعەی کە واتای نیوەدێڕی یەکەمی بەستراوەتەوە لەسەر سیفەتێك، کە لە سەرەتای نیوەدێڕی دووەمدا دێت[1].. بۆ نمونە:

وشکە صۆفی بڵێ بە شێخی تەرەس

با بە سەرما نەیێ میسالی هەرەس... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٦.

واتای نیوە دێڕی یەکەم لەم دێڕەی سەروو ناتەواوەو بەستراوەتەوە بەوەی لە نیوەدێڕی دووەمدا هاتووە، بەوەش تەصریعی هەڵواسراو بەرهەمهاتووە.

٥ـ تەصریعی ناتەواو (التصریع الناقص).. بریتییە لەو تەصریعەی نیوەدێڕی یەکەمی دێڕەکە سەربەخۆیی نەبێت و واتای ئاشکرا نەگەینێت، تەنها ئەو کاتە نەبێ، کە نیوەدێڕێ دووەمی دەخوێنرێتەوە[2].. بۆ نمونە:

لە گاوان و شوانی کوردەکان یەك

بەسە بۆ لەشکری صەد کەڕەت دوو لەك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧١.

نیوەدێڕی یەکەمی ئەم دێڕە بە تەنیا چ واتایەك ناگەینێ و سەربەخۆیی نییە، چونکە واتاکەی بەستراوەتەوە بەو واتایەی لە نیوەی دووەمی دێڕەکەدا هاتووە، بەمە تەصریعی ناتەواو بەرهەمهاتووە.

٦ـ تەصریعی پاتکراوە (التصریع المکرر).. بریتییە لەو تەصریعەی کە دوا وشەی نیوە دێڕی یەکەم لەگەڵ وشەی سەرواکەی وەکو یەك بن[3]. واتە: دوو وشەکان یەك شێوەو بە یەك واتا هێنرابنەوە.. بۆ نمونە:

دوو صەد گوناهی هەیە حەڵق با وجودی کەریم

ئەوی کە داوییە هەر دەیدا چ ڕازقێکە کەریم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٨١.

---

[1] د. أنعام فوال العكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ٣٦٨.

[2] ابن الأثير الجزري، المثل السائر في أدب الكاتب والشاعر، المجلد الأول، ص ٢٣٦.

[3] د. أنعام فوال العكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ٣٦٩.

(کەریم) واتا خوای کەریم و بەخشندە، لە عەروز و زەربەکەی ئـەم دێـڕەی سـەروو بە هەمان واتا هاتۆتەوە، بەوەش تەصریعی گێڕدراوە درووستبووە.

جوانی ئەم هونەرە

١ـ بە هۆیەوەی پێش تەواوبوونی دێڕەکە ڕەوی و سەروای دێڕەکە دەزانرێت.
٢ـ خوێندنەوە ڕێك و ئاسان و خۆش دەکات.
٣ـ کۆتایی نیوەدێڕەکان جوان دەکات و چێژی تایبەت دەبەخشێت.

هەشتەم: تەرصیع

لە (الترصیع)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە، جۆرێکی گرنگی سـەرواداره، ئـەبی هـیلالی عەسـکەری لـە بارەیـەوەی گوتویـەتی: ((بریتییـە لـەوەی حەشـوی دێـڕ سـەروادار کـراو بێ))[1]، (ئوسامەی کـوڕی مـونقین)یـش لـە کتێبەکـەی خۆیـدا بـە کـورتی و بـە پـوختی پێناسەیێکی ئـەم هونـەرەی کـردووەو وەکـو ئـەوەی سـەروو نووسـیویەتی: ((تەرصـیع ئەوەیـە، کـە دێڕەکـە سـەروادارکراو بـێ))[2]. فـراوانتریش لەوانـەی سـەروو گوتوویانـە: تەرصـیع ئەوەیـە ((شـاعیر دێڕێـك بـێنێ، وشـەکانی (صـەدر)ەکـەی هـەموویان، یـان هەندێکیان لە ڕووی کێش و سـەرواوە بەرامبـەر بـن بـە وشـەکانی (عـەجز)ەکـەی))[3].. ئەمـەش قـسەیێکە ڕەوانبێـژانی دیکـەش لـە نوێکـان ئاماژەیـان بـۆ کـردووەو جـەختیان لەسەر کردۆتەوە، گوتوویانە: ((ئەوەیـە کـە هـەموو وشـەکانی دوو ڕسـتە، یـان زۆربـەی وشەکانیان لە ڕووەکـانی کـێش و سـەرواوە لەگـەڵ یـەك ڕێکـبن، کـە ئـیتر هـەموو، یـان زۆربەی وشەکانی ڕستەی یەکەم، لەگەڵ بەرامبەرەکانیان لە ڕستەی دووەم لە ڕووەکانی کێش و سەرواوە ڕێکدەکەون))[4]، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە ئەم هونـەرە چـێژی زۆر

---

[1] ابي هلال الحسن بن عبدالله بن سهل العسكري، كتاب الصناعتين، المكتبة العصرية، صـيدا ـ بـيروت، الطبعـة الأولى ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م، ص ٣٤١.

[2] أسامة بن منقذ، البديع في نقد الشعر، تحقيق: د. أحمد أحمد بـدوي و د. حامـد عبدالمجيـد، شـركة مكتبـة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، مصر، ص ١١٦.

[3] الخوري بولس عواد، العقد البديع في فن البديع، تحقيق وتقديم: د. حسن محمـد نورالـدين، الطبعـة الأولى، دار المواسم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت ـ لبنان، ٢٠٠٠، ص ٢٩٣.

[4] د. محمد أبو شوارب و د. أحمد المصري، قطوف بلاغية، الطبعـة ألأولى، دار الوفـاء لـدنيا الطباعـة والنـشر، أسكندرية، مصر ، ٢٠٠٦م، ص ١٧٣.

دەبەخشێت و ڕەوانبێژان هەمیشە حەزیان كردووە خانەی ئەو چێژە فراوانتر بكەن، بۆیە ئەگەر تەواوی وشەكانی نیوەی دووەم بە ڕێكی لە بەرامبەر وشەكانی نیوەی یەكەم هاتنەوە، لە ڕووەكانی كێش و سەروا، ئەوا هۆنراوەكە بەهێزتر دەبێت، چێژەكە زۆرتر دەبێت، لەوەی هەندێ وشە ئەو حاڵەتەیان درووستكردبێت.

بە كورتی: تەرصیع ئەوەیە: دێڕ دابەشبكرێتە سەر چەند وشەو دەستەواژەیێك، ئەم وشەو دەستەواژانە زۆربەیان، یان هیچ نەبێ **هەندێكیان لە هەردوو نیوەدێڕەكاندا لە ڕووەكانی كێش و سەرواوە** وەكو یەك بن، مەرجیش ئەوەیە وشە هاوكێش سەروادارکراوەكان هاوشوێن بن.

تەرصیعی تەواو و تەرصیعی ناتەواو

بە بەرچاوگرتنی ئەو وشانەی لە هەردوو نیوەدێڕەكەدا تەرصیعەكە درووست دەكەن، زانایان دوو جۆری تەرصیعیان دەستنیشان كردووەو سێیەمی نییە، ئەوانیش تەرصیعی تەواو و تەرصیعی ناتەواون، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر هەردوو كیان:

١ـ تەرصیعی تەواو.. ((ئەوەیە كە هەموو وشەیێك لە وشەكانی بەشی یەكەم، یەكسان بێ لەگەڵ هەر وشەیەك لە وشەكانی بەشی دووەم، لە هەردوو ڕووی كێش و سەرواوە، بەبێ ئەوەی وشەیێكی یەكێكیان لەگەڵ ئەوەی تر لە یەكێ لەو ڕووانەدا جیاوازییان تێبكەوێت، بە كەمبوونەوە، یان زۆربوون))[1]، ئەمەش بەداخەوە لە شیعری ئەم شاعیرانە بەدی نەكراوە، كە ئەوەش كەمی نییە بۆ ئەو شاعیرانە، چونكە زانایان دەڵێن: زۆر بە دەگمەن، دەنا دێڕی تەڕصیعی تەواو درووست نابێ، هۆیەكەش ((زەحمەتی بەدەستهێنانی و تەسكی ڕێگەكەیەتی))[2]، كە ئەوە مەودا لەبەردەم شاعیر بچووكدەكاتەوە، بۆ ئەوەی بتوانێ پارێزگاری لە واتاو لە تەرصیعەكەشی بكات.

---

[1] الأمام يحيى بن حمزة بن علي بن ابراهيم العلوي اليمني، الطرازلأسرار البلاغة وعلوم حقائق الأعجاز، تحقيق: د. عبدالحميد هنداوي، الجزء الثاني، المكتبة العصرية، صيدا – بيروت – لبنان، ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م، ج٢: ص١٩٤.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

٢ـ تەرصیعی ناتەواو.. ((ئەمە ئەوەیە كێشی وشەكان جیاوازییان تێدەكەوێت، بەڵام لە سەروایاندا یەكسان دەبن))[١]، یانیش ((كێشی وشەكان یەكسان دەبن، بەڵام سەرواكانیان یەكسان دەبن، یان لێكنزیك دەبن))[٢]، بۆ نمونە:

لەو لاوە ئەوان بە حیلەسازی

لەم لاوە ئەمان بە تەقڵەبازی... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٢٠٠.

دەبینین لەم دێڕەدا تەنیا وشەی یەكەمی هەردوو نیوە دێڕەكان، (لەم) و (لەو) لە (سەروا)وە لێكجیاوازن، دەنا هاوكێشن، وشەكانی دیكەش لە هەردوو نیوەدێڕدا، كە لە بەرامبەر یەكتری هاتوون، هاوكێش و هاوسەرواشن، بەوەش (تەرصیعی ناتەواو) درووستبووە.

بەڵام بەپێی پێناسەكەی خۆری بوترص كە لە سەروو خستمانە ڕوو، ئەو ئەوەی زیادكردووە، كە دەشێ هەندێ لە وشەكان نەك لە سەروا، بەڵكو لە كێشیشەوە لێكجیاوازبن، خۆیشی نمونەی وەهای بۆ ئەو مەبەستەی هێناوەتەوە، بەوە لە دێڕێكی (حەمدی)ش تەرصیعێكی ناتەواوی جوان دەبینین، كە تیایدا دەڵێت:

هەموو مەجزووب و بێخود و حەیران

هەموو مەفتوون و عاشق و شەیدان... دیوانی حەمدی، لا ٩٠.

لەم دێڕەشدا تەنیا وشەی سێیەمی هەردوو نیوە دێڕەكان، (بێخود) و (عاشق) لە (كێش) و (سەروا)وە لێكجیاوازن، دەنا وشەكانی دیكە لە هەردوو نیوەدێڕدا، كە لە بەرامبەر یەكتری هاتوون، هاوكێش و هاوسەرواشن، بەوەش (تەرصیعی ناتەواو) درووستبووە.

جوانی تەرصیع

١ـ ئاوازی خۆش بۆ دێڕ و لەتەدێڕەكان درووست دەكات.

٢ـ خوێندنەوە خۆش و ئاسان دەكات.

٣ـ داهێنانی تێكستێكی ئەدەبی جوان زامن دەكات.

---

[١] سەرچاوەوەی پێشوو، لا ١٩٥.

[٢] بڕوانە: السید أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٣٦٥.

نۆیەم: مولەممەع

لـە (الملمـع)ی عـەرەبی وەرگـیراوە.. عەرەبـەکان کـە تەماشـای شـیعری خۆیـان کردووە، بینیویانە دەشێ شاعیرێك بێت، شیعر، یان دێڕەشیعرێکی بە زیـاتر لـە زمانێـك بنووسێ، بۆیە بە بەرچاوگرتنی ئـەم ڕاسـتییە گوتوویانـە: مولەممـەع ((بریتییـە لـەوەی شاعیر لە شیعرەکەی خۆیدا نیوەدێڕێکی عەرەبی و نیـوەدێڕێکی عەجـەمی، یـان دێڕێـك لەم و دێڕێك لەو بهێنێت))[1]، ئـەوەش وەکـو گوتمـان تایبەتـە بـەو هونـەرە لـە شـیعری عەرەبی، لەبەر ئەوە لەسەر ئەو بنەمایـە لای کـوردانیش وەهـا پێناسـەی کـراوە: ((بـەو شیعرە دەگوترێ کە بە زمانێك زیـاتر دەنووسـرێ، واتـە: بـە دوو، یـان سـێ، یـان چـوار زمان))[2]، هۆیەکەش دیارە تیۆری شیعری کۆنە، بۆ ئەوەیە شاعیر بیسەلمێنێ زیاتر لـە زمانێك دەزانێت و توانای نووسینی بە زیاتر لە زمانەکەی خۆی هەیە.

بە کورتی: مولەممەع بریتییە لە شیعرێك، یان چەند دێڕێکی شیعر، کە بە زیاتر لە زمانێك نووسرابێ، بەو مەرجەی بەکارهێنانی هەر زمانێك بۆ کـەمتر لـە نیوەدێڕێـك، یـان ڕستەییێك کورتنەبووبێتەوە، جا بە دوو زمان مولەممەعەکە نووسرابێ، یان بە سێ زمان، یان بە چوار زمان، هەروەها دەبێ هەموو شیعرەکەش هی خودی شـاعیرەکە خـۆی بـن، نەك شتی لە شاعیرانی تر وەرگرتبێ.. بۆ نموونە:

تمنيت من الدهر ندائي أزمنا نادى

گوتی: هەرچی تەمەنناکەی لە دنیا غەیری من نادا... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٤٨.

ئەم مولەممەعە بە دوو زمانی عەرەبی و کوردی نووسـراوە، هـەردوو نیوەدێڕەکـان هی خودی حاجی قادری کۆیینە، بەوەش مولەممەعێك درووستبووە.

جۆرەکانی مولەممەع

بە پێی ژمارەی ئەو زمانانەی مولەممەعی پێ دەنووسرێت، بە تایبەت لای ئەم دوو شاعیرانەی سنووری ئەم لێکۆلینەوەیە، ئەم جۆرانەی مولەممەع هەیە:

---

[1] ابي عبدالله محمد بن ابي بكر الرازي، روضة الفصاحة، ص ١٦٤.

[2] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی بۆ پۆلی دووەمی ...، لا ١١٠.

١ـ مولەمەعی بە دوو زمان.. ئەو مولەممەعەیە کە بە دوو زمانی دوو نەتەوەی لێکجیا دەنووسرێت، کە دەشێ یەکیان کوردی و ئەوی تریان عەرەبی بێ.. بۆ نمونە:

ئەی بێ بەدەل و شەریك و تەنها

(**ما أعظم شأنك تعالی**)!... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٧.

ئەم مولەممەعە بە دوو زمانی کوردی و عەرەبی نووسراوە.. هەروەها دەشێ یەك لە زمانەکان کوردی و ئەوی دیکە فارسی بێ.. بۆ نمونە:

فەقر و سەروەت بۆ بەشەر هەردوو گرفتاری نییە

میحنەتی جاری نییە

هر کرانبود تمنا بیشتر از اب و زاد

واقعا ازاد زاد... دیوانی حەمدی، لا ١٣٧.

دێڕی یەکەم بە کوردی و دێڕی دووەمی ئەو موستەزادەی حەمدی بە فارسی نووسراون.

٢ـ مولەممەعی چوار زمانی.. ئەو مولەممەعەیە کە بە چوار زمانی چوار نەتەوەی لێکجیا دەنووسرێت، ئەمەش یەکێکە لە جۆرە گرنگەکان.. بۆ نمونە:

دریغ و حسرت أزان شاهباز سدرەنشین

بدام مرگ فتادو بخاك گشت دفین

ز لوحەء خەتتی مەوزون قتعەیی مەنزوم

خجل شد ئیبن هیلال و روان ئیبن مەتین

بە کێ بڵێم کە بە کەیفی بڵێ بە کەیف و سروور

غەمی نەبێ لە فەلەك عاکیفانی چللەگوزین

جنوبهم تتجافی عن مضاجعهم

یستغفرون لك بالغدو حتی حین

علی تعلو بأعلی الجود عبرتنا

مدی الزمان أنواع نیاح منتدبین

اوگون کە اسب کلامی زمانە ایلدی زین

کف کفایتی کیفیە ویردیلر درگین

بوگیجه کیفی افندی گورندی رؤیادیه

جنانده زمزهء غلمان و حوره اولدی یقین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٨.

ئەم موله‌ممه‌عه به چوار زمانی فارسی و کوردی و عەرەبی و تورکی نووسراوە.

موله‌ممه‌عی هاوسەنگ و موله‌ممه‌عی لاسەنگ

١ـ موله‌ممه‌عی هاوسەنگ: ((ئەوەیە شاعیر لە سەرەتاوە تا کۆتایی، بە ڕێکی دوو، یان سێ، یان چوار زمان بەکاربێنێ))[1]، بەڵام ئەو جۆرەمان لای ئەم شاعیرانە بەدی نەکردووە.

٢ـ موله‌ممه‌عی لاسەنگ: مەبەست لێی ((ئەوەیە، کە ئەو زمانانەی لە شیعرەکە بەکارهاتوون، بە قەد یەك بەکار نەهاتبن))[2].. بۆ نمونە:

ـ سلام الله منی کل یوم

له ئەصحابانی صاحێب غیرەت و دین

له بێ عاری هەموویان کەوتە یادم

ڕموزی ئیتتیفاق و ئیتتیحادم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٠.

ئەم دوو دێڕە بەشی پێشەوەی قەسیدەیێکی حاجی قادری کۆیییە، کە پێکهاتووە لە (٣١) دێڕە شیعر، تەنها نیوە دێڕی سەرەتای یەکەم دێڕی قەسیدەکە بە عەرەبی نووسراوە، ئەوی دیکەی هەمووی بە زمانی کوردی نووسیوە، بەوەش موله‌ممه‌عی لاسەنگ درووست بووە.

جوانی موله‌ممه‌ع

١ـ شاردنەوەی هەندێ شت بە زمانەکانی دووەم و سێیەم و چوارەم، کە ئەم زمانانە لای خوێنەری ئاسایی و زۆرێکی خوێنەرانی باشیش دەشێ ئاشکرا نەبن، بەوەش شاعیر جوانییەکی واتایی بۆ شیعرەکەی بەرجەستە دەکات.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ١١٠.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

٢ـ هونەرێکە بۆ پیشاندانی دەسەڵاتی شاعیر بەسەر زمانەکان لە کلاسیکدا ڕەواجی پێدراوە.

٣- پڕکردنەوەی ئەو پێویستیانەی شیعر لە هەر زمانێك، کە بە تەنیا وشەکانی زمانە نەتەوەییەکە فریای شاعیرەکە ناکەوێت بۆ گەیاندنی ئەو واتایانەی دەیەوێت بییانگەینێت.

دەیەم: ئیکتیفا

لە (الأكتفاء)ی عەرەبی وەرگیراوە.. ((بریتییە لە لابردنی شتێك لە لایەن شاعیرەوە لە دێڕە هۆنراوەکەی، لەبەر ئەوەی ئەقڵ دەتوانێ ئەو شتە بخاتەوە بەر چاو، بۆیە شاعیر دەستبەرداری دەبێ))[١]، ئەمەش لە ڕاستیدا جۆرێکە لە کورتبڕی و جوانییەك بە شیعر دەبەخشێت، بۆیە (رمانی) خستوویەتییە بەشی (أیجاز) و گوتوویەتی: ئەمە کورتبڕییە بە لابردن[٢]. هەیشە وەکو (ئیبنو حوججەی حەمەوی) بە هونەرێکی سەربەخۆی داناوەو ئەگەرچی ئاماژەی داوە بەوەی کورتبڕییە، بەڵام ئەم کورتبڕییەی خستووەتە دوا وشەی سەروا، گوتوویەتی: ((ئەوەیە شاعیر دێڕێك بێنێ، سەرواکەی بەستراپێتەوە بە لابراوێك، بەڵام پێویستی بە لابراوەکە نەبێ، چونکە بەشەکانی تری دێڕەکە ئەو لابراوە بخەنەوە بەرچاو، ئیدی ئیکتیفا بکات بەوەی لە زەیندا زانراوەو واتاکە تەواو دەکات))[٣].. بۆ نمونە:

(سلام الله منى كل يوم)

لە ئەصحابانی خاوەن غیرەت و دین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٠.

واتە: (سەلامی ئەڵڵا لە منەوە هەموو ڕۆژێك لە ئەصحابانی خاوەن غیرەت و دین بێت)، بەڵام (بێت)ی فرمان لابراوەو وازی لێهێنراوە، چونکە شێوازی دێڕەکەو واتاکەی ئەو فرمانە لە زەین درووست دەکات، ئەگەریش بهاتبووایە، سەرواکەی تێکدەدا، بۆیە ئیکتیفای لێکراوە.

---

[١] السيد أحمد الهاشمي، دلائل الأعجاز، ص ٣٦٨.

[٢] بڕوانە: د. انعام فوال عكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ٢٠٢.

[٣] أبن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية ألآرب، المجلد الثاني، ص ٣١٤.

. من لەبەر تۆ هەر وەکو شەونم هەڵەستم دەرکەوی

بۆ دەڕۆی وەك خۆر بە سەرما بێ سەلام و بێ سەباح... دیوانی حەمدی، ل۲۸۲.

شاعیر لێرەشدا لە نیوەدێڕی دووەمدا مەبەستی ئەوەیە بڵێ: (بۆ دەڕۆی وەك خۆر بە سەرما بێ سەلام و عەلەیکوم کردن و بێ سەباحولخەیر کردن)؟! ..، بەڵام کێش ماوەی لە بەردەمدا کورتکردۆتەوەو نەیتوانیوە دەستەواژەکانی (سەلام و عەلەیکوم) و (سەباحولخەیر) و فرمانەکانیان وەکو خۆیان بەکار بێنێ، بۆیە ئیکتیفای بە بەشی یەکەمیان کردووەو ئەوی دیکەی لێ لابردوون، واتاش بە تەواوی گەیشتووەو خوێنەر چ کێشەیێکی لەمڕووەوە نییە.

جوانی ئیکتیفا

١ـ بە وشەی کەم واتای زۆر پێشکەش دەکات، بەمەش دەربڕین پوخت و چڕو جوانتر دەبێت و واتاشی فراوانتر دەبێ لە واتای وشەکانی.

٢ـ مەودای بیرکردنەوەو خەیاڵ کۆکردنەوە بۆ خوێنەر دەهێڵێتەوە، ئەوەش چێژ بە خوێنەر دەبەخشێت و خۆشی لێوەردەگرێت.

بەڵام لە ڕاستیدا ئەو دوو شاعیرە گرنگییان بەم هونەرە نەداوەو شتی جوان و تایبەتیان بەرهەمنەهێناوە، ئەگەر لەگەڵ ئەو دێڕەی شێخ ڕەزای تاڵەبانی بەراوردی بکەین، دەردەکەوێ نمونەکانی ئێرە چەند لاوازن، شێخ ڕەزا دەڵێت:

لایەقی شانی من و شایانی شەئنی تۆ نەبوو

چاوەکەم چیت پێ بڵێم؟ چارم نییە غەیری سکوت[١]

لەم دێڕەدا شێخ ڕەزا هەجوی ئەو میرە دەکا، کە ئەسپە نەخۆشەکەی بۆ ڕەوانکردووە، بەڵام بە شێوازێکی بەرزی هونەری، بەوەی کەوا لە دوا وشەیدا بە (سکوت) ئیکتیفا دەکات و وای تێدەگەینێ ئەوە ڕێزی گرتووە، بۆیە چ قسەی ناشرین و ناخۆشی پێ ناڵێت، بەڵام لە ڕاستیدا ئەمەی هەجوێکی پۆشراوە، مەبەستی لە (سکوت)

---

[١] شێخ ڕەزای تاڵەبانی، دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، کۆکردنەوەو ساغکردنەوەی: شێخ محەمەدی خاڵ و ئومێد ئاشنا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣، ل٤٤.

دەربڕینی سەرزاری (السكوت جواب الأحمق)ـە ! ئیدی ئەوە نمونەی جوانی ئیکتیفایە، کە بەداخەوە لای ئەو شاعیرانە نمونەی وا جوان بەدی نەکرا.

یازدەیەم: تەسمیت

لـە (التـسميط)ی عەرەبییـەوە وەرگـیراوە.. یـەکێکی دیکەیـە لـە هونـەرەکانی جوانکاری وشەیی و پەیوەندی بە مۆسیقای شیعرییەوە هەیە، ((بریتییە لـەوەی شـاعیر دێڕەکەی خۆی بکاتە چوار بەش، سێیان بە یەك شێوە سـەرواکراو بـن و جیـابن لەگـەڵ سەروای دێڕەکـە))[1]، بـەم شـێوەیەش مۆسـیقای شـیعرەکە زۆر ئەنـدازەیی و کاریگـەر دەبێت و چێژی خۆش دەبەخشێت، هەیـشە ژمـارەی بەشـەکانی هۆنراوەکـەی لـە چـوار زیـاتر دانـاوەو کردوویەتییـە شـەش بـەش، وەکـو هـاتووە: ((بریتییـە لـەوەی شـاعیر دێڕەکەی بۆ چوار بەش، یـان شـەش بـەش دابـەش بکـات، دوابەشـیان لەسـەر سـەروای هۆنراوەکە بێت و ئەوانی دیکەش لەسەر سەروایەکی دیکەی جیا لە سـەروای هۆنراوەکـە بن))[2].

بە کورتی: تەسمیت هونەرێکی جوانکاری وشەییە، تیایدا شاعیر هـەر نیـوەدێڕێکی دێڕەکەی دابەشی سەر دوو بەش، یان سێ بەشی یەکسان و ئەندازەیی دەکات، سەروای ناوەوەی هەموو ئەو بەشـانە بـە پیتێـك دەکـات، ئـەو سـەروایە جیایـە لەگـەڵ سـەروای تەواوی هۆنراوەکە.

لە شیعرەکانی حـاجی قـادری کۆییـدا ئـەم هونـەرە زۆرجـار بـەدی دەکـرێ، بـەڵام هەمووی لەو جۆریەیە، کە دێڕەکە دەکرێتە چوار بەش و نمونەی دێڕی شەش بەشـکراوم بەدی نەکردووە، بەڵام لای (حەمدی) گرنگی بەمە نەدراوەو نەکەوتۆتە بەرچاوم دێڕێکـی وەها بەش کردبێ.. بۆ نمونە:

. لە دەوری تا بە تا وەستا، لە تەشبیهی دڵی وەستا

موعەتتەل بوو گوتی ئێستا، لـە چین و پێچش و تـەرزی... دیـوانی حـاجی قادری کۆیی، لا ١٥٩.

---

[1] السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٣٦٨.

[2] الخوري بطرس، العقد البديع في فن البديع، ص ٢٩٦.

ئەم دێڕە کراوەتە چوار بەش، سەرەوای هۆنراوەکە (زی)ە، بەڵام سەرەوای سێ کەرتەکانی پێشووی (ستا)یە، ئەوەش (تەسمیت)ێکی جوانی بەرجەستە کردووە.

. لە بەرقی ڕەنگی شەپوالی حەیا دامێنی هەڵماڵی

لە تەقەی دەنگی خڵخالی لە گەردوون زوهرە داماوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٣٥.

لەم دێڕەدا ئەگەر وردبینەوە، دەبینین کراوەتە چوار لەتەدێڕی یەکسان، هەر لەتەدێڕەی دابەشکراوەتە سەر هەشت برگە، کۆتایی لەتەدێڕەکانی یەکەم و دووەم و سێیەم بە (ل) سەروادارکراوە، ئەمەش جیاوازە لەگەڵ سەورای گشتی هۆنراوەکە، کە سەرواکەی بە (او) درووستکراوە.

جوانی تەسمیت

١ـ جوانی تەسمیت لەوەدایە دێڕەکە بەسەر چەند بەشێکی یەکسان دابەشکراوەو بەشەکانی نیوە دێڕی دووەم لە ڕووی درێژی و ژمارەی برگەو خوێندنەوەوە لە بەرامبەر بەشەکانی نیوەدێڕی یەکەم دێنەوە.

٢ـ مۆسیقای دێڕەکە کاریگەر دەکات.

٣ـ دەسەڵاتی شاعیر لە داهێنان و دەربڕین پیشان دەدات و شاعیر پێیەوەی دڵخۆش دەبێت.

دوازدەیەم: تەشتیرکراو

لە (سجع التشطیر) یان (السجع المشطور)ی عەرەبی وەرگیراوە.. جۆرێکە لە سەروادار، ((تایبەتە بە شیعر، ئەوەیە کە شاعیر هەر نیوەدێڕێکی دێڕەکەی خۆی بکاتە دوو لەت، ئینجا هەردوو لەتەکانی تەصریع بکات، بەڵام نیوەی هەر لەتێکی دێڕەکەی لە ڕووی سەرواوە جیاوازبێ لە نیوەی لەتەدێڕەکەی تر))[1].. بۆ نمونە:

---

[1] ابن عبدالله أحمد شعیب، بحوث منهجیة في علوم البلاغة العربیة، دار أبن حزم، بیروت ـ لبنان، الطبعة الأولى ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م، ص ٤٢٢.

. جۆشێك بدەن وەكو هەنگ، تەگبیر بکەن بە بێ دەنگ

ئەسبابی شەڕ پەیدا کەن، تۆپ و تفەنگ و هاوەن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٧.

نیوە دێڕی یەکەم کراوەتە دوو لەت، لەتی یەکەم و لەتی دووەم کە هەردووکیان (٧) برگەن، لە کۆتاییاندا بە پیتەکانی (ەنگ) سەروادارکراون. بەڵام نیوە دێڕی دووەم لەتی یەکەم و لەتی دووەم، کە هەردووکیان (٧) برگەن، لە کۆتاییاندا بە پیتەکانی (ەن) سەروادارکراون.

. هەرگیز خودا نەبینم، دائیم خودا ببینم

ئولفەت لەگەڵ ڕەقیبا، کولفەت لەگەڵ حەبیبا... دیوانی حەمدی، لا ٢١٧.

نیوە دێڕی یەکەم کراوەتە دوو لەت، لەتی یەکەم و لەتی دووەم کە هەردووکیان (٧) برگەن، لە کۆتاییاندا بە پیتەکانی (بینم) سەروادارکراون. بەڵام نیوە دێڕی دووەم لەتی یەکەم و لەتی دووەمی، کە هەردووکیان (٧) برگەن، لە کۆتاییاندا بە پیتەکانی (یبا) سەروادارکراون.

جوانی تەشتیرکراو

١ـ وەکو هەموو ئەو جۆرانەی دیکەی سەروادار دەبنە هۆی ئەوەی خوێندنەوە ئاسان و خۆش بێت.

٢ـ شێوەی هەندەسی وشەکان ڕێك و یەکسان بێت.

سێزدەیەم: متەوازی

لە (التسجیع المتوازی)ی عەرەبی وەرگیراوە.. جۆرێکە لە سەروادار، ((ئەوەیە کە وشە کۆتاییەکانی ڕستە، یان لەتەدێڕ هاوکێش و هاوسەروا بن))[(١)]، واتا متەوازی ئەوەیە کە وشە کۆتاییەکانی ڕستە، یان لەتەدێڕ پیتەکانیان بە قەد یەکبن، یا زۆربەشیان، یان هەندێکیشیان لێك جیاواز بن، بەڵام لەسەر یەك کێش بن و یەك سەرواشیان هەبێ.. بۆ نمونە:

---

(١) سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

ئەم قسەی ئێستا عەیبی لێ دەگرن

ئەو دەمەش دێ کە ئێوە بۆی دەمرن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٤.

وشـەکانی (دەگـرن) و (دەمـرن) کـە کەوتوونەتـە کۆتـایی هـەردوو لەتـەدێڕەکانی یەکەم و دووەمی ئەم دێڕەی سەروو، هەردووکیان هاوکێش و هاوسەروان.

. چۆن زمانی خامە نەشکێ، نەپچڕێ ڕشتەی خەیاڵ

کاسەیی پڕ مێشکی کەللە بۆ نەبێ یەکسەر بەتاڵ... دیوانی حەمدی، لا ٥٦.

وشەکانی (خەیاڵ) و (بەتاڵ) کە کەوتوونەتە کۆتایی هەردوو لەتەدێڕەکانی یەکـەم و دووەمی ئەم دێڕەی سەروو، هەردووکیان هاوکێش و هاوسەروان.

جوانی متەوازی

١ـ وەکو هەموو ئەو جۆرانـەی دیکـەی سـەروادار دەبێتـە هـۆی ئـەوەی خوێندنـەوە ئاسان و خۆش بێت.

٢ـ وادەکات شێوەی هەندەسی وشەکان ڕێك و یەکسان بێـت، بەمـەش مۆسـیقای شیعرەکە خۆش دەکات و بینای وشە کۆتاییەکان هاوکێش و یەکسان دەکـات، ئـەوەش ناسکیەکی پێ دەبەخشێت.

چواردەیەم: متەوازن

ئەمە (موازنة) و (مماثلة) و (التـسجیع المتـوازن)یـشی پێدەگوترێت.. جۆرێکـە لـە سەروادار، لەسەر ئەوە دادەمەزرێ، کە: ((دوو وشەکانی کۆتایی لەتەدێڕەکان هاوشـێوە بن و تەنیا لە پیتی دواییینیان لێك جیابن))[١]، دیارە مەبەست لـە هاوشـێوەیی، ئەوەیـە ئەو وشانە لە ڕووی مۆسیقییەوە وەکو یەك بکەونە بەرگوێ، بۆیە پێناسـەکەی قـەزوینی ئەمە ڕوونتردەکاتەوە، کە دەڵێت: ((بریتییە لەوەی دوو وشەکانی کۆتایی لەت، هاوکێش بن بەڵام هاوسەروا نەبن))[٢]، ئەمەش ئەوە دەردەخات، کەواتە متـەوازن: ((بریتییـە لـە

---

[١] د. أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغیة وتطورها، الدار العربیة للموسوعات، الطبعة الأولى، الجزء الثالث، الدار العربیة للموسوعات، بیروت ـ لبنان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م، ص ١٩٠ـ ١٩١.

[٢] جلال الدین القزویني، الأیضاح في علوم البلاغة، ص ٣٢٨.

یەکسانی دوو وشەکانی کۆتایی لەتەدێڕ بێ ئەوەی لە سەرواشدا یەکسان بن))[1].. بۆ نمونە:

. بۆ باغی مەردی باغی سەرمایەکەی خەزانی

بۆ مەزرەعەی فەقیران سەرمایەکەی بەهاری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٣.

کۆتایی لەتی یەکەم بە (خەزان) و کۆتایی لەتی دووەم بە (بەهار) هاتووە، ئەم دوو وشەیە هاوکێشن، بەڵام لە سەروادا لێکجیاوازن، ئەوەش (متەوازن)ی پێ دەڵێن.

. هیجرەتە حەمدی عیلاجی دەردی هەمسایەی خراپ

ئەمسەر و ئەو سەر خەریکی گەستنی لێوە ددان... دیوانی حەمدی، لا ٣٩٤.

کۆتایی لەتی یەکەم بە (خراپ) و کۆتایی لەتی دووەم بە (ددان) هاتووە، ئەم دوو وشەیە هاوکێشن، بەڵام لە سەروادا لێکجیاوازن، ئەوەش (متەوازن)ە.

جوانی متەوازن

١ـ وەکو هەموو ئەو جۆرانەی دیکەی سەروادار دەبنە هۆی ئەوەی خوێندنەوە ئاسان و خۆش بێت.

٢ـ ئەمە وا دەکات شێوەی هەندەسی وشەکان ڕێك و یەکسان بێت.

پازدەیەم: موتریف

لە (سجع المطرف)ی عەرەبی وەرگیراوە.. جۆرێکە لە سەروادار، ((ئەوەیە کە وشە کۆتاییەکانی ڕستە، یان لەتەدێڕ هاوکێش نەبن، بەڵام هاوسەروا بن))[2].. بۆ نمونە:

وەرە با بۆت بکەم باسی نیهانی

تەفەننون خۆشە گەر چاکی بزانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٦.

وشەکانی (نیهانی) و (بزانی) هەردووکیان بە پیتەکانی (انی) سەروادارکراون، (ن) پیتی ڕەوییە، (ی) پاش ڕەوییە، (ا) بوونی پێویستەیە، بەڵام هاوکێش نینە، ئەوەش (موتریف)ی پێدەگوترێت.

---

[1] علي بن نايف الشحود، الخلاصة في علوم البلاغة، کتێبی ئەلیکترۆنی، ص ٢٥٦. (لە ئەنتەرنێتەوە)

[2] ابن عبدالله أحمد شعيب، بحوث منهجية في علوم البلاغة العربية، ص ٤٢٢.

زەمان ئەمڕۆ نەجاتیدا لە دەستی گورگی زاڵم مەڕ

زەمان ئەمڕۆ جەوابیدا بە حەشری مەسئەلەی مونکەڕ... دیوانی حەمدی، ل٧٢.

وشەکانی (مەڕ) و (مونکەڕ) هەردووکیان بە پیتەکانی (ەڕ) سەرواداركراون، (ڕ) پیتی ڕەوییە، (ە) بوونی پێویستەیە، بەڵام هاوکێش نینە، ئەوەش (موتریف)ی پێدەگوترێت.

جوانی موتڕیف

- کۆتایی لەتەدێڕەکان ڕێك و ئاسان دەکات و مۆسیقای خۆشیان بۆ درووست دەکات.

شازدەیەم: ڕەدیف

لە (الردیف)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە.. ((بریتییە لە هاتنی وشەیێك، یان زیاتر لە وشەیێك لە دوای پیتی ڕەوی))[١]، ئەم جۆرەش دیارە لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی شیعری عەرەبی نەگونجاوە، بەڵام یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی شیعری کوردی و فارسی، بۆیە زۆربەی ڕەوانبێژانی عەرەب باسیان لێوە نەکردووە، ئەوەی باسیشی کردووە گوتوویەتی: ((ئەمە لە شیعری عەجەمانە، موڕدەفی پێدەڵێن، زۆربەی شیعرەکانی عەجەمان بەم شێوەیەن، بەڵام عەرەب شیعری موڕدەفیان نییە)).[٢]

حەمدی لای خۆیەوەی، زۆرێکی شیعرەکانی بەم شێوەیەن، لەوانە شیعرە زۆر دیارو بەرزەکانی وەکو (تێکهەڵکێشی سوڕەتی فاتیحە) و (شیعری نەعت) و (ڕۆژ) و (شەو) و (ئەرز) و (بۆ سەر کێلی عەبدوڵڵا ئەفەندی سوورە) و (ستایشی حەزرەتی عومەری کوڕی خەتاب) و زۆری دیکە.. بۆ نمونە لە شیعری (تێکهەڵکێشی سوڕەتی فاتیحە)دا دەنووسێت:

یا ڕەسولەڵڵا زەلیل و دڵ حەزینم ڕەحمەتێ

موستەمەند و بێ قەرار و بێ قەرینم ڕەحمەتێ

---

[١] ابي عبدالله محمد بن ابي بكر الرازي، روضة الفصاحة، ص ١٥٢.

[٢] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

ڕاحەتی قەلب و وجوود و عیززەتی نەفسم نەما
وەختی مەرگە حافیزی ئیمان و دینم ڕەحمەتێ
داد خواهی مەحشەر و پشت و پەناهی موئمینان
هەمنشینی زاتی دنیا ئافەرینم ڕەحمەتێ
با بە ﴿بسم الله الرحمن الرحیم﴾ دەست پێ بکەم
چونکە تینووی ڕەحمەتم دڵ ئاگرینم ڕەحمەتێ
کائینات ﴿الحمد لله﴾ پڕ لە نووری ڕوویی تۆ
ئەی حەبیب و یاری ﴿رب العالمین﴾م ڕەحمەتێ
ئەی وجوودت مەنبەعی ئەڵتافی ﴿رحمن الرحیم﴾
﴿مالك﴾ی ئیعجازی شەمسی ﴿یوم الدین﴾م ڕەحمەتێ
قائیمی ﴿أیاك نعبد﴾ بووم بە تەبلیغاتی تۆ
وا ﴿وأیاك﴾ ئەڵێم بۆ ﴿نستعین﴾م ڕەحمەتێ
﴿أهدنا﴾ بۆ ڕێی ﴿صراط المستقیم﴾م توو خودا
بۆ ئیزائەی ڕێی ﴿صراط الذین﴾م ڕەحمەتێ
من لە ﴿أنعمت علیهم﴾ با نەبم بێبەش چییە
خۆ سەگی کۆیی ئەمیرولموڕسەلینم ڕەحمەتێ
﴿غیر﴾ی تۆ کێ من لە ﴿مغضوب علیهم﴾ لا ئەدا
وەك ﴿ولا الضالین﴾ ئامین هیچ نەبینم ڕەحمەتێ
تو خودا غافڵ لە حەمدی قەت مەبە ڕۆژی جەزا
ڕووسیاهم ئەی شەفیعەلموزنبینم ڕەحمەتێ... دیوانی حەمدی، لا ١٧و١٨.

ڕەوی ئەم هۆنراوەیە پیتی (ن)ە، پیتی (ی) پێش ڕەوی و پیتی (م) پاش ڕەوییە، وشەی (ڕەحمەتێ) کە هەموو جارێ لە کۆتایی هەموو دێڕەکان لە پاش ئەم ڕەوییە هاتۆتەوە (ڕەدیف)ی درووستکردووەو هۆنراوەکەی کردۆتە هۆنراوەیێکی ڕەدیفکراو.

جوانی ڕەدیف

١- کۆتایی دێڕ هاوکێش و ڕێك دەکات.

٢- وشەی مەبەست هەمیشە دووپات دەکاتەوەو بە هۆیەوەی جەختی لەسەر دەکاتەوە.

هەڤدەیەم: پێکەوە گونجان

عـەرەب (الأنـسجام) و (الـسهولة)ی پێـدەڵێن.. هونـەرێکی جوانکـاری وشـەییە، ((ئەوەیە قسەکەرەکە بەبێ مەبەست ئاخاوتنەکەی ببێتە شـیعر، ئـەوەش گوزارشـت لـە ئامادەیی و خێرایی تواناو غەریزە دەکات))[1]، ئەوەش بەوە دەبێت، ئاخاوتنەکە ڕەوان و ئاسان بێت، زۆرلەخۆکردنی تێدا نـەبێت و وشـەو دەربڕینـەکان خـۆش و ڕێك بـەدوای یەکتریدا بێنەدەر، بۆیە هەندێکی تر گوتوویانە: ((بریتییە لە سـاغی وشـەکان و ئاسـانی واتا، لەگەڵ چاکی و پێکەوەگونجانیان))[2].. بۆ نمونە:

حاکم و میرەکانی کوردستان
هەر لە بۆتانەوە هەتا بابان
یەك بە یەك حافیزی شەریعەت بوون
سەییدی قەوم و شێخی میللەت بوون... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٣.

لەم پارچەیەدا دەبینین تەواوی وشەکان ساغن و چۆن لە فەرهەنگدا هەنـە، وەهـا بەکارهێنراون، واتاش زۆر ئاسان و ئاشکرا گەیەنراوە، وشەو واتاکان پێکەوە گونجانێکی جوانیان هەیەو چ زۆرلەخۆکردن و زەحمەتێك لـە دارشـتنیان هەسـتی پێناکرێـت، وەکـو ئەوەیە شاعیر قسەی ئاسایی کردبێت و ئەو قسانە خۆیان ئەو قالبەیان گرتبێت.

. چۆنت کە ئەکرد کافری موتڵەق بە موسڵمان
بەم نەوعە موسڵمانە ئەیکەن ئێستە بە کافر... دیوانی حەمدی، لا ٣٠.

لێرەشـدا دەبیـنین تـەواوی وشـەکان سـاغن و چـۆن لـە فەرهەنگدا هەنـە، وەهـا بەکارهێنراون، واتاش زۆر ئاسان و ئاشکرا گەیەنراوەتـە بەرامبـەر، واتـە وشـەو واتاکـان پێکەوە گونجانێکی جوانیان هەیە، چ زۆرلەخۆکردن و زەحمەتێك لە دارشتنیان هەسـتی پێناکرێت، دەڵێی شاعیر قـسەی ئاسـایی کـردووەو و ئـەو قـسانە خۆیـان ئـەو قالبـەیان گرتووە.

---

[1] د. انعام فوال عكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ٢٣٥.
[2] السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٣٦٨.

جوانی پێکەوەگونجان

١ــ وشـەکان بـە درووسـتی و بـە ئاسـانی بـەکاردەهێنرێن و ئەدەبەکـە سـنوورێکی فراوانتر لە سنووری نوخبە دەبڕێ.

٢ــ داهێنــان لــە شــاعیر ئاســایی دەبێــت و چ زۆرلــەخۆکردنێك بـۆ درووســتکردنی دەربڕین و واتا لە لای شاعیر پێویست ناکات.

هەژدەیەم: تەترپیز

لە (التطرین)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە.. زیـاتر لـە شـێوەیێکی هەیـەو بـە گـوێرەی شێوەکان پێناسەکەی لە لای ڕەوانبێژانی عەرەب گۆڕانی بەسەردا هاتووە، لە کوردیـدا، یان وردتر بڵێم لە شیعری ئەم شاعیرانەدا ئەم شێوانەی بەدیکراوە:

یەکــەم: ئــەو جــۆرە تــەترپیزەی، کــە ((بریتییــە لــەوەی لــە چــەند دێڕێکــی بەدواییەکداهاتووی هۆنراودا، وشەی هاوکێش هـاتبێ))[1]، بـەڵام بـەو مەرجـەی شـوێنی وشە هاوکێشەکان لە دێڕەکان هەمان شوێن بـێ و هـەر یەکـەیان نەکەوتبێتـە شـوێنێکی تایبەت، ئەمەش دەشێ لـە دوو دێـڕ، یـان سـێ دێـڕ یـان زیـاتر بەرجەسـتە بـبێ، لەبـەر درێژنەبوونەوە بەو دوو نمونەیە وازدێنین:

من بە پەیغام و بە قاصید (موتەسەللی) نابم

تاکو بانگم نەکەیە بارەگەهی حەزرەتی خۆت

وەرە ئەی دڵ بەسییە، بیدە سەگانی دەری یار

دڵەکەی کوت کوتی من، یا جگەری لەت لەتی خۆت

زوڵفی سەد دەفعە گوتی: خانە خەراب ڕووی مەدەرێ

حەیفە بەربادی مەکە، شانی من و شەوکەتی خۆت... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٥٩.

وشــەکانی (حــەزرەتی) لــە نیـوەدێڕی دووەمـی دێـڕی یەکـەم و (لـەت لـەتی) لـە نیوەدێڕی دووەمی دێڕی دووەم و (شەوکەتی) لە نیوەدێڕی دووەمی دێـڕی سـێیەم، کـە هاوشوێن کەوتوونە، هاوکێشن و یەکسانییەکیان لەو شوێنە درووست کردووە.

---

[1] راجي الأسمر، علوم البلاغة (الموسوعة الثقافية العامة)، ص ٢٠٠.

. عەبەس حاڵم بە مازی کرد ئەگەر بۆ حاڵی ئیستیقبال
لە ڕێی ئەو شۆخەدا سەرفی ئەکەم باقی هەدەر دەڕوا
لە بەینا پەردەییێکە مانیعی دیداری ئەو ماهە
کە لاچوو پەردە جا شەوکەت لەبەر پێتا بەسەر دەڕوا
مەماتی جا حەیاتە هیجرەتی ئەوسا مەلاقاتە
بەڵێ عوششاقی ئەو شۆخە لە حەشرا بێ خەتەر دەڕوا
قبوڵی کە بە سەگ حەمدی ئەگەر نابێتە عوششاقت
کە پابۆسی سەگی تۆیە هەتا شەمس و قەمەر دەڕوا... دیوانی حەمدی، لا٢٤٨.

وشەکانی (هەدەر) لە نیوەدێڕی دووەمی دێڕی یەکەم و (بەسەر) لە نیوەدێڕی دووەمی دێڕی دووەم و (خەتەر) لە نیوەدێڕی دووەمی دێڕی سێیەم و (قەمەر) لە نیوەدێڕی دووەمی دێڕی چوارم هاوشوێن کەوتوونە، هاوکێشن و یەکسانییەکیان لەو شوێنە درووست کردووە.

دووەم: جۆرێکی دیکەی (تەترین) لای ڕەوانبێژانی عەرەب ((بریتییە لەوەی شاعیر وا بکات لە یەکەم پیتەکانی سەرەتای دێڕەکانی ناوێکی دیاریکراو درووست بکات))[1]، ئەمەش لە لای ئەوان دوو جۆری هەیە، یەکیان ئەوەیە لە سەرەتای دێڕەکان بۆ خواروو شۆڕببیتەوەو لە پیتی سەرەتای دێڕەکان ناوی خۆشەویستێك درووست ببێ، دووەمیشیان ئەوەیە لە خوارەوە بۆ سەرەوە بێیتەوەو بە پیتی یەکەمی دێڕەکان ناوی خۆشەویستێك درووست بکەیت. لای ئەو شاعیرانەی ئەم لێکۆلینەوەیەم شتی وەهام بەدی نەکرد، مەسەلەکەش پێم وایە ئەمە لەگەڵ تایبەتمەندی زمانی کوردی بە ئاسانی ناگونجێ، چونکە بۆ درووستکردنی زۆربەی ناوەکان، جگە لە پیتی نەبزوێن پێویستیمان بە پیتی بزوێنیش دەبێ، دیارە پیتی بزوێنیش لە زمانی کوردیدا ناتوانێ لە سەرەتای برگەو وشەکان بێت، لەبەر ئەوە ئەو هونەرە مەگەر زۆر بە دەگمەنی و بە زۆرلەخۆکردن، دەنا لە شیعری کوردیدا بەرهەمهێنانی ئاسان نابێ. تەنانەت لای ڕەوانبێژانی عەرەبیش ئەگەر بۆ سەرچاوەکان بگەڕێینەوە، دەبینین هەموویان بۆ هەموو

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٠١.

جۆرەكـان نمونـەیان نەهێناوەتـەوە، ئـیتر یـان هـەموو شـێوەو جۆرەكانیـان بـە جـوان نـەدیوە، یـانیش نمونـەیان بـۆ هـەموویان دەسـت نەكـەوتووە، بۆیـە بـە ئامـاژەدان بـە جۆرێكەوە وازیان هێناوە.

جوانی تەترِیز

١ـ ڕێكی لە كێش درووست دەكات.

٢ـ خوێندنەوە ئاسان و خۆش دەكات.

٣ـ شیعرەكە بە جۆرێك لە سنعەتكارییەوە بەرهەم دێنێ و وا دەكـات هەنـدێ جـار شاعیر بە بیركردنەوە وشەو دەستەواژەكان بۆ ئەو شوێنەی دێڕەكان بدۆزێتەوەو هەموو وشەیێك بەكارنەهێنێ، سنعەتیش بەرهەمی ئەدەبی بەپێز و جوانتر دەكات، ئەگـەر بێـت و شاعیرەكەی بە تواناو هونەرمەند بێت.

جیاوازی لە نێوان (تەترِیز) و (متەوازن)

١ـ متەوازن لە سنووری تاكە دێڕ بەرهەم دێ، بەڵام تەترِیز لە سنووری بە لانی كەم دوو دێڕ بەرهەم دێ، خۆ ئەگەر لە سێ دێڕ و چوار دێڕ و پێـنج دێـڕ و زیـاتریش بەرهـەم هات، یان هەموو هۆنراوەكەی گرتەوە، ئەوە هۆنراوەكە بەهێزتر و جوانتر دەكات.

٢ـ متەوازن ئەوەیە دوو وشەكان هاوكێش بن و هاوسەروا نەبن، بـەڵام لـە تـەترِیزدا هاوسەروا نەبوونی وشەكان مـەرج نییـە، دەبـێ هـاوكێش بـن، ئینجـا هاوسـەروابن، یـان هاوسـەروا نـەبن، وەكـو یەكـەو ئاسـاییە، وەكـو لـە نمونـەكانی سـەروو هـەردوو ئـەو جۆرانەیمان بینی.

٣ـ لە متەوازندا وشـەی هـاوكێش دەكەوێتـە كۆتـایی لەتـەدێڕەكان، بـەڵام لێـرەدا مەرج نییە بكەوێتە كۆتایی لەتە دێڕەكان، دەشێ بكەوێتە وشەی پێش كۆتاییش، بـەڵام بەو مەرجەی شوێنیان لە دێڕەكاندا هەمان شوێن بێت.

نۆزدەیەم: بوونی پێویستە

لە عەرەبیدا (لزوم ما یلزم)ی پێدەگوترێت.. ((ئەم هونەرە واتە لـە ئەسـتۆ گرتنـی شتێ، كە پێویست نەبێ، ئەمەیش بریتییە لەوە، كە لای كەمی دوو حەرفی دوواییـی، لای

کەمی دوو وشـەی بەرانبـەر، لای کـەمی دوو ڕسـتەی بەرانبـەر، وەك یـەك وابـن))[1]، بـە واتایەکی تر: بوونی پێویستە: ((بریتییـە لـە وەك یـەکی و هاوشـێوەهاتنی پیتێك، یـان چەند پیتێکی بـەر لـەو پیتـەی، کـە لـە هـۆنراودا (سـەروا) و لـە پەخـشاندا (سـەروادار) درووست دەکات، ئەمەش (سەروا) و (سەروادار)ەکان جوان و ڕێکتر دەکـات لـە شـێوە، بـۆ سـەر زار خۆشـتر گـۆ دەکـرێن، بـەر لـە گەیـشتنمان بـە کۆتـایی ڕسـتە، یـان دێـڕە شیعرییەکە، دەزانین کۆتاییان بە چی دێت))[2].. بۆ نمونە:

باسی باوکی مەکە ئارامی نییە ئەو تەرەسە

ڕۆژێ جاسووسە بە شەو تا بە سبەینێ عەسەسە

ناکرێ مەتح و سەنای تۆ بە زوبان و بە قەڵەم

حەقە مەتحت نەکەم و قافیە زانیم عەبەسە

شێر وەکو موورە لە لای زولفی کەمەند ئەندازی

فیلە مێشوولەیە لێی لابدە عەنقاش مەگەسە... دیوانی حـاجی قـادری کـۆیی، ل١١٤.

وشەکانی (عەسەسە) و (عەبەسـە) و (مەگەسـە) سـەروایان درووسـتکردووە، (س) پیتی ڕەوییە، (ە) سـەرواکەی بەرهـەمهێناوە، پـاش ڕەوییـە، (ە)ی پـێش ئـەو ڕەوییـە (بوونی پێویستە)یە.

. ئەی شەهیدان ئابڕۆی ئەهلی مەحەببەت با نەچێ

لەم مەسافی عەشقەدا بمرن بسووتێن بێ تەلاش

وا بەسەر تەختی هەواوە وەك سولەیمان عاشقت

تاجدارە هەرکەسێ سووتا وەکو پووش و پەلاش

ئەی سەنەم ئاوێنەیی ڕوومەت نیشانی خۆر مەدە

نەك بە جارێ گڕ لـە گـەردوون بەربدا عەکسی جەلاش... دیـوانی حەمـدی، ل٣٢٦.

---

[1] مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، بەدیع و عەروزی نامی، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٩١، ل ٥٤.

[2] ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، ل ٥٣.

وشەکانی (تەلاش) و (پەلاش) و (جەلاش) سەروایان دروستکردووە، (ش) پیتی ڕەوییەو سەرواکەی بەرهەمهێناوە، سێ پیتەکانی (ە) و (ل) و (ا)یش کە لە پێشی ئەو ڕەوییە هاتوونە (بوونی پێویستە)نە.

جوانی ئەم هونەرە

١ـ پیتەکانی بوونی پێویستە هۆکارێکی باشن بۆ بەهێز و جوان و چەسپاو دەرکەوتنی سەروا.

٢ـ خوێندنەوەی کۆتا دێڕ ئاسان و خۆش دەکەن و چەندەی ئەو پیتانەی بوونی پێویستە زیاتر بن، باشتر زۆرتر کێشی هاوشێوە بۆ دوا وشەکان درووست دەکەنەوە.

بیستەم: خەیەف

لە (الخیف)ی عەرەبییەوە هاتووە، (عەلەوی) وەها پێناسەی کردووە: ((بریتییە لەوەی ئاخاوتن لە پەخشان و لە شیعردا لە دوو بەش پێکهاتبێ، یەك لە وشەکانی پێکەوەبەستراوەکە بە تەواوی پیتەکانی خاڵدار بێت و ئەوی تریشیان هیچ پیتێکی خاڵدار نەبێ))[1]، بە واتا: بریتییە لەوەی ڕستەکانی شیعر، یان پەخشان کە بە لانی کەم لە دوو بەش پێك دێن، دوو وشە پێکەوە بەستراوەکانی هەر یەکێ لەو ڕستانە، لە رووی خاڵدارییەوە لێك جیاواز بن، یەکیان هەموو پیتەکانی خاڵداربن، ئەوی تریشیان هیچ پیتێکی خاڵدار نەبێ. بەڵام لە هەموو شیعری ئەو شاعیرانەدا نمونەی وەها بەرجەستە نەبووە، ئەمەش لەبەر تایبەتمەندی ڕێنووسی زمانی کوردی، کە زۆری جیایە لە ڕێنووسی زمانی عەرەبی، ئەوەتا لەبەر بوونی پیتە بزوێنەکانی وەکو (ە، و، وو، ا)، کە ئەمانە هەمیشە دەکەونە نێوان برگەکانی وشەی کوردی و بێ خاڵیشن، بۆیە ئاسان نییە ئەوەی لە عەرەبیدا بەرجەستە دەبێ، کە ئەو بزوێنە بێخاڵانەیان نییە، لای کوردیش بەرجەستە بێ، ئەوەش وایکردووە وشە کوردییە تەواو خاڵدارەکان، خۆیان لە یەك برگە ببیننەوە، یانیش (ی)یە بزووێنەکەیان بکەوێتە ناوەڕاستەوە، بەڵام لای

---

[1] الأمام يحيى بن حمزة بن علي بن ابراهيم العلوي اليمني، الطرازلأسرار البلاغة وعلوم حقائق الأعجاز، ج٢: ص١٠٠.

عەرەب دەشێ وشەی خاڵداریان لە زیاتر لە چوار پیت پێکهاتبێ. ئەوەش ئەم هونەرە لە دەربڕینی کوردی لاواز دەکات و زۆر کاتی بۆ خەرج ناکرێت.

بیست و یەکەم: پێنجخشتەکی

ئەمە هونەرێکی شیعری فارسییە، شاعیرانی کلاسیکی کوردیش پەیڕەوییان لێیکردووە، هەمیشە هونەرێکی شیعری تێکهەڵکێشکراوە، چونکە بینای ئەم هونەرە شیعرییە بەوە دەبێت، شیعرێکی ناوداری شاعیرێك وەربگیرێ و بکرێتە بناغە بۆ شیعرێکی پێنجخشتەکی نوێ، لەو پێنجخشتەکییە نوێیە هەمیشەو بە ڕیز دێڕی یەکەمی شیعرە بەناوبانگەکە دەکرێتە بناغەی پێنجینی یەکەم و سێ نیوەدێڕی بۆ دەخرێتە سەر، ئینجا دێڕی دووەمی شیعرە ناودارەکە دەکرێتە بناغەی پێنجینی دووەم و شاعیری خاوەن پێنجخشتەکییەکە سێ نیوەدێڕی تر دەخاتە سەر ئەویش، بەم شێوەیە تا شیعرە ناودارەکە دەگاتە کۆتایی، هەر دێڕێکی بە ڕیزە دەبێتە بناغەی پێنجینێکی شیعرە نوێیەکە، ئەوەش کەوابێ هەموو شیعرێکی پێنجخشتەکی شیعری تێکهەڵکێشە، هەر لەبەر ئەوەشە ئەم شێوازەی نووسینی شیعرە وەکو یەك لە هونەرە جوانکارییە وشەییەکان دەتوانرێ بژمێردرێ و لە کوردان هەیە، خستوویەتییە خانەی هونەرە جوانکارییەکان.[1]

لای (حاجی قادری کۆیی) ئەم هونەرە سوودی لێوەرنەگیراوەو شاعیر هیچ شیعرێکی بەم شێوەیە نەنووسیوە، بەڵام لای (حەمدی) ئەم هونەرە سوودی زۆری لێوەرگیراوەو هاتووە شیعری (مەحوی) و (سالم) و (کوردی) و هی دیکەی وەرگرتووەو کردوونی بە بناغە بۆ پێنجخشتەکییەکانی، ئەمانەی خوارەوە نمونەی هەندێ لە پێنجخشتەکییەکانی (حەمدی) نە:

١- پێنجخشتەکی حەمدی لەسەر شیعری مەحوی:

بە سەرما پێ دەنێ لەم ئەرزەدا بێ ڕێم دەڵێ یا شێخ
کە دەستی کەوتە کار عادەتیەتی جێ پێم دەڵێ یا شێخ
دەڵێی نورە لە فانۆسی دڵا بێ جێم دەڵێ یا شێخ

---

[1] بروانە: عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم - جوانکاری - ، لا ٥٥.

چ شۆخە ئاگرم تێبەردەدات و پێم دەڵێ یا شێخ

بە خاشاکی دەوت شوعلە عەسامە دەستی پێ دەگرم... دیوانی حەمدی، ل١٥٣.

سێ نیوەدێڕی یەکەم هی (حەمدی) و دوو نیوەدێڕەکانی چوارەم و پێنجەم هی (مەحوی)نە، بەمە پێنجخشتەکییەکی تێکهەڵکێشکراو درووستبووە.

٢ـ پێنجخشتەکی حەمدی لەسەر شیعری سالم:

چ موشتەعیل چ موزڵیم ئەجرامی ئەرز و کێوان

جوملە میساڵی شەونم مەحون بە ڕۆژی ڕەخشان

لەم ئەمرەدا ئەرستۆ بڕوانی چی بە دەستە

تیماری چاکی سینەم ڕاجیع بە چاوی مەستە

بەختیش موافقی عیشق بۆ من خراپی هێنا... دیوانی حەمدی، ل ١٤٢.

سێ نیوەدێڕی یەکەم هی (حەمدی) و دوو نیوەدێڕەکانی چوارەم و پێنجەم هی (سالم)ن، بەمە پێنجخشتەکییەکی تێکهەڵکێشکراو درووستبووە.

٣ـ پێنجخشتەکی حەمدی لەسەر شیعری کوردی:

. وەرن یاران ئەجەل ڕەهبەرمە ئەمشەو

فیراقە ئەووەڵی ئاخرمە ئەمشەو

خەیاڵی بەزمەکەی قەیسەرمە ئەمشەو

سەدای سەمتوری کەللەم گەرمە ئەمشەو

چریکە بانگی دڵ بێ شەرمە ئەمشەو... دیوانی حەمدی، ل ١٤٤.

سێ نیوەدێڕی یەکەم هی (حەمدی) و دوو نیوەدێڕەکانی چوارەم و پێنجەم هی (کوردی)ن، بەمە پێنجخشتەکییەکی تێکهەڵکێشکراو درووستبووە.

جوانی ئەم هونەرە

١ـ جەختکردنەوە لەسەر واتا بەهێز و جوانەکانی پێشوو، کە شاعیرانی پێشوو پێشکەشیان کردووە.

٢ـ فراوانكردنی وێنە شیعرییە كۆنەكان.

٣ـ بەرەوپێشبردنی بیر و ڕامانە پێشووەكان.

٤ـ بەرەوپێشبردنی ئەزموونە كەسییە سەركەوتووەكان.

٥ـ تێكەڵاوكردنی داهێنانی نوێ بە كۆن.

پوختەی ئەم باسە

جوانكاری وشەیی، كە مامەڵەی هونەرەكانی زیاتر لەگەڵ وشەیەو لەواندا بەرجەستە دەبێت، وەكو بەدیكرا، (٢٠) هونەر لای ئەو شاعیرانە لەو باسە بەرجەستەبوونە، بەو واقیعەی هەریەكە هەیانە تیشكیان دەخەینە سەر:

١ـ ڕەگەزدۆزی (الجناس).. ئەمە (٢) جۆری تەواو و ناتەواوی هەیە، تەواوەكەی (٨) جۆر و زیاتر لەوە شێوەی هەیە، ناتەواوەكەشی (٩) جۆرو هەندێ جۆری وەكو زیادی بە تەنیا (٣) دەركەوتنێكی هەیە.

٢ـ هێنانەوە (رد العجز علی الصدر).. (٢) جۆر و هەر جۆرەی (٥) شێوەی هەیە.

٣ـ پاتكردنەوە (التكرار).. دوو شێوەی هەیە، پاتكردنەوەی هاوشێوەیی و پاتكردنەوەی شێوە جیا، هەردووكیان لای حاجی قادری كۆیی بەرجەستە بوونە.

٤ـ گێڕانەوە (الترديد).. زیاتر لە بیست شێوە دەركەوتنی گێڕانەوە لە شیعرەكانی ئەم دوو شاعیرە بەرجەستەبوونە، چ گێڕانەوەی دوویی و سێیی و چواری بێ و چ گێڕانەوەی ناو و ئاوەڵناوو ئاوەڵفرمان و ڕاناوەكانی خۆیی و سەربەخۆ و ئامرازەكانی پەیوەندی و لێكدەر و ... هیدیكە بێ، لای هەردوو شاعیر گرنگی زۆری پێدراوە.

٥ـ لێیوەرگرتن (اقتباس).. ئەمە دوو جاری بەبێ دەستكاری و بەدەستكاری لای ئەو شاعیرانە هەبوو، جۆری یەكەمی (٧) شێوە وەرگرتنی بە ئایەتی قورئانی پیرۆز و بە فەرموودەو بە قسەی نەستەق و بە پەندی پێشینان و بە گوتەی ئامادەو بە كینایەو بە شیعری لەخۆگرتبوو.

٦ـ تێكهەڵكێش (التضمين).. وەكو لێیوەرگرتن وەهایە، بەڵام بە ئاماژەدان بەوەی ئەمە وەرگیراوە، ئەم شاعیرانە لە (٦) سەرچاوەی قورئانی پیرۆز و فەرموودەو ئاخاوتنی پێغەمبەرانی تر (درودو سڵاویان لەسەر) و چەمكە فەلسەفیەكان و شیعر و قسەی نەستەق شتیان بە شیعرەكانی خۆیان تێكەڵكردبوو.

٧ـ تەصریع (التصریع).. هونەرێکی تایبەت بـە شـیعرە، بـۆ ئەوەیـە بـە هۆیـەوەی بزانرێ، خاوەنەکەی چیرۆکە شیعر، یان قەسیدەکەی دەست پێکرد.. زیاتر لە جـۆرێکی هەیە، هەریەکەیان لەگەڵ ئەوانی دیکە بە هۆیەك لە هۆیەکان جیادەبنەوە، گرنگترینیـان کە لای ئەم شاعیرانە بەدیکراون، (٦) جۆرن و بریتینە لە: تەصـریعی تـەواو، تەصـریعی سەربەخۆ، تەصریعی ئاراستەکراو، تەصریعی هەڵواسراو، تەصریعی ناتـەواو، تەصـریعی پاتکراوە.

٨ــ تەرصـیع (الترصـیع).. ئەوەیـە: دێـڕ دابەشـبکرێتە سـەر چـەند وشـەو دەستەواژەیێك، ئەم وشەو دەستەواژانە زۆربەیان، یان هیچ نەبێ هەندێکیان لـە هـەردوو نیوەدێڕەکاندا لە ڕووەکانی کێش و سـەرواوە وەکـو یـەك بـن، مـەرجیش ئەوەیـە وشـە هاوکێش سەروادارکراوەکان هاوشـوێن بـن. جۆرەکـانی بریتینـە لـە: تەرصـیعی تـەواو و تەرصیعی ناتەواو، هەرچی جۆری یەکەمە ئەمە مەرجەکانی قورسن و لای ئەم شـاعیرانە بـەدی نـەکراون، بـەڵام جـۆری دووەم، کـە ناتـەواوە، لای هـەردووکیان نمونـەی جـوان بەدیکرا.

٩ـ مولەممەع (الملمع).. شیعرێکە دێڕەکـانی بـە زیـاتر لـە زمانێـك نووسـرابن، دوو جۆری هەیە، یەکەمیان: (هاوسەنگ) کـە دەبـێ ژمـارەی دێڕەکـانی هـەر زمانێـك لەگـەڵ ئەوەی تر یەکسان بێت لەنێو هۆنراوەکە، کەسیان نمونەی وەهایان نییـە، بـەڵام جـۆری دووەم کە (لاسەنگ)ەو مەرج نییـە ژمـارەی دێڕەکـانی زمانـەکان پێکـەوە یەکـسان بـن، هەردووکیان هەیانە.

١٠ـ ئیکتیفا (الأکتفاء).. هونەرێکی جوانی کۆتایی دەربڕینـەو لەبـەر قافیـە شـاعیر واز لە ئاخاوتنەکەی دێنێ، هەر وشەیەك، یان لەتە وشەیێکی لـێ دەڵـێ و ئـەوی دیکـەی وازلێدێنێ، بـەو مەبەسـتەی خـەڵکی خوێنـدەوار و وشـیار تێیدەگـەن، ئـەم شـاعیرانەش نمونەی وەهایان هەیە، بەڵام لە نمونەکانیان لاوازن و داهێنانی جوانیان نییە.

١١ــ تـەسمیت (التـسمیط).. هونـەرێکی جوانکـاری وشـەییە، تیایـدا شـاعیر هـەر نیوەدێڕێکی دێڕەکەی دابەشی سەر دوو بـەش، یـان سـێ بەشـی یەکـسان و ئەنـدازەیی دەکات، سەروای ناوەوەی هەموو ئەو بەشـانە بـە پیتێـك دەکـات، ئـەو سـەروایە جیایـە لەگەڵ سەروای تەواوی هۆنراوەکە.

له شیعرەکانی حاجی قادری کۆییدا ئەم هونەرە زۆرجار بەدی دەکرێ، بەڵام هەمووی لەو جۆریەیە، کە دێڕەکە دەکرێتە چوار بەش و نمونەی دێڕی شەش بەشکراوم بەدی نەکردووە، بەڵام لای (حەمدی) گرنگی بەمە نەدراوەو نەکەوتۆتە بەرچاوم دێڕێکی وەها بەش کردبێ.

١٢ـ تەشتیرکراو (سجع التشطیر).. جۆرێکە لە سەروادار، تایبەتە بە شیعر، ئەوەیە کە شاعیر هەر نیوەدێڕێکی دێڕەکەی خۆی بکاتە دوو لەت، ئینجا هەردوو لەتەکانی تەصریع بکات، بەڵام نیوەی هەر لەتێکی دێڕەکەی لە ڕووی سەرواوە جیاوازبێ لە نیوەی لەتەدێڕەکەی تر.. هەردوو شاعیر نمونەی جوانیان لەم هونەرە هەیە.

١٣ـ متەوازی (التسجیع المتوازی).. جۆرێکی ترە لە سەروادار، ئەوەیە کە وشە کۆتاییەکانی ڕستە، یان لەتەدێڕ هاوکێش و هاوسەروا بن.. هەردوو شاعیر نمونەی جوانیان لەم هونەرە هەیە.

١٤- متەوازن (التسجیع المتوازن).. جۆرێکی دیکەیە لە سەروادار، بریتییە لەوەی دوو وشەکانی کۆتایی لەت، هاوکێش بن بەڵام هاوسەروا نەبن.. هەردوو شاعیر نمونەی جوانیان لەم هونەرە هەیە.

١٥– موتریف (سجع المطرف).. جۆرێکی دیکەیە لە سەروادار، ئەوەیە کە وشە کۆتاییەکانی ڕستە، یان لەتەدێڕ هاوکێش نەبن، بەڵام هاوسەروا بن.. هەردوو شاعیر نمونەی لەم هونەرە هەیە.

١٦– ڕەدیف (الردیف).. بریتییە لە هاتنی وشەیێك، یان زیاتر لە وشەیێك لە دوای پیتی ڕەوی، ئەم جۆرەش دیارە لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی شیعری عەرەبی نەگونجاوە، بەڵام یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی شیعری کوردی و فارسی، بۆیە زۆربەی ڕەوانبێژانی عەرەب باسیان لێوە نەکردووە، ئەوەی باسیشی کردووە گوتوویەتی: ئەمە لە شیعری عەجەمانە، موردەفی پێدەڵێن، زۆربەی شیعرەکانی عەجەمان بەم شێوەیەن، بەڵام عەرەب شیعری موردەفیان نییە..

حەمدی لای خۆیەوەی، زۆرێکی شیعرەکانی بەم شێوەیەن، بەڵام حاجی گرنگیدانی وەهای نییە.

١٧- پێکــەوە گونجــان (الأنــسجام).. ئەوەیــە قــسەکەرەکە بــەبێ مەبەســت ئاخاوتنەکەی ببێتـە شـیعر، ئـەوەش گوزارشـت لـە ئامـادەیی و خێرایـی توانـاو غـەریزە دەکات.. هەردوو شاعیر نمونەی جوانیان لەم شێوەیە هەیە، بەڵام هی حاجی زیاترە.

١٨- تەترپز (التطرين).. هونەرێکی شیعرییە، دوو جۆری هەیە، یەکـەمیان: بریتییـە لەوەی لە چەند دێڕێکی بەدوابیەکداهاتووی هۆنراودا، وشەی هـاوکێش هـاتبێ.. هـەردوو شاعیر نمونەی وەهایان هەیە.. جـۆری دووەمـیش: بریتییـە لـەوەی شـاعیر وا بکـات لـە یەکـەم پیتـەکانی سـەرەتای دێڕەکـانی نـاوێکی دیـاریکراو درووسـت بکـات، ئەمـەش دیسانەوە دوو جۆری هەیە، لای ئەو شاعیرانەی ئەم لێکۆلینەوەیەم شـتی وەهـام بـەدی نەکرد.

١٩- بوونی پێویستە (لزوم مـا یلـزم).. هونەرێکـە لـە خزمـەتی سـەروا (قافیـە)یـە، هەردوو شاعیر نمونەی جوانیان پێ درووستکردووە.

٢٠- خییەف (الخیف).. بریتییە لەوەی ڕستەکانی شیعر، یان پەخشان کە بـە لانـی کەم لە دوو بەش پێك دێن، دوو وشە پێکەوە بەستراوەکانی هەر یەکێ لـەو ڕسـتانە، لـە ڕووی خاڵدارییەوە لێك جیاواز بن، یەکیان هـەموو پیتـەکانی خاڵـداربن، ئـەوی تریـشیان هـیچ پیتێکـی خاڵـدار نـەبێ. بـەڵام لـە هـەموو شـیعری ئـەو شـاعیرانەدا نمونـەی وەهـا بەرچەستە نەبووە، ئەمەش لەبەر تایبەتمەندی ڕێنووسی زمانی کوردی، کە زۆری جیایە لە ڕێنووسی زمانی عەرەبی.

٢١- پێنجخشتەکی.. هونـەرێکی شـیعری فارسـییە، شـاعیرانی کلاسـیکی کـوردیش پــەیرەوییان لێیکــردووەو گۆڕانیــان بەســەردا هێنــاوە، هەمیــشە هونــەرێکی شــیعری تێکهەڵکێشکراوە، لای (حاجی قادری کۆیی) ئەم هونەرە سوودی لێوەرنەگیراوەو شاعیر هیچ شیعرێکی بەم شێوەیە نەنووسیوە، بەڵام لای (حەمدی) ئەم هونەرە سـوودی زۆری لێوەرگیراوەو هاتووە شیعری (مەحوی) و (سالم) و (کوردی) و (حافزی شـیرازی) و هـی دیکەی وەرگرتووەو کردوونی بە بناغە بۆ پێنجخشتەکییەکانی.

باسی دووەم: جوانکاری واتـایی

ئەم بابەتەی جوانکاری واتایی ((ئەوەیە، کە جوانکردنەکە تیایدا بـە زۆری بـۆ واتـا دەگەڕێتەوە، ئەگەرچی هەندێکیان بە واتای جوانکردنی دەربڕینیش دێن، نیـشانەکەشی

ئەوەیە، ئەگەر دەربڕینێکی دەقەکە بە هاوواتاکەی گۆڕدرا، جوانکاریە ئاماژە بۆکراوەکە ناگۆڕێت، چونکە مەبەست لەم جوانکارییە جوانکردن و باشکردنی مانایە)).[1] ئەمەش کەواتە ئەم جۆرە جوانکارییە ((لە لایەنی واتای وشەو دەستەواژەو ڕستەکان دەکۆڵێتەوە لە ڕووانگەی چێژی جوانیناسییەوە)).[2] ئەمجۆرەش وەکو جۆرەکەی پێشوو ژمارەیێکی زۆر، بەڵکو زۆرتر لەوەی پێشوو هونەری هەیە، ئەوانەی لای ئەو شاعیرانە بەدیکراون، بریتینە لە (٤٦) هونەر، بە شێوازی جۆراوجۆریان، ئەوانیش: (دژیەك (الطباق) ـ بەرامبەری (المقابلە) ـ موشاکەلە (المشاكلە) ـ جێگۆڕین (العكس) ـ تیلنیشان (تلمیح) ـ کۆکردنەوە (الجمع) ـ لێککردنەوە (التفریق) ـ دابەشکردن (التقسیم) ـ کۆکردنەوە لەگەڵ دابەشکردن (الجمع مع التقسیم) ـ لێککردنەوە لەگەڵ کۆکردنەوە (التفریق مع الجمع) ـ پێچەوپەخش (اللف والنشر) ـ موبالەغە (المبالغە) ـ جوانی بایس (حسن التعلیل) ـ خۆلۆمەکردن (عتاب المرء نفسە) ـ وەصفی لە بەرگی لۆمە (المدح بما یشبە الذم) ـ لۆمەی بە وەکو وەصف (الذم بما یشبە المدح) ـ جەختی وەصف بە وەکو لۆمە (تأكید المدح بما یشبە الذم) ـ جەختی لۆمە بە وەکو وەصف (تأكید الذم بما یشبە المدح) ـ هەڵگەڕانەوە (التغایر) ـ تەجرید ـ ز ڕۆچوون (الأطراء) - خۆهەڵەکردن (تجاهل العارف ومزج الشك بالیقین) ـ ئیدماج ـ تەوجیە (التوجیە) ـ تەفسیر ـ تەنکیت ـ لێکچوونی لایەکان (تشابە الأطراف) ـ پەندبێژی (ارسال المثل) - کۆپەند (أرسال المثلین) ـ دەستپێکی جوان (حسن الأبتداء) ـ دەستپێکی دلگیر (براعة الأستهلال) ـ کۆتایی جوان (حسن الأنتهاء) ـ کۆتایی دلگیر (براعة المقطع) ـ ڕێبازی گوتەیی (المذهب الكلامي) ـ چاو لە یەك (مراعاة النظیر) - گردکردنەوە (العقد) ـ پێکەوەگونجانی کێش و واتا (ائتلاف الوزن مع المعنی) ـ پێکەوە گونجانی وشەو واتا (أئتلاف اللفظ مع المعنی) ـ گێڕانەوەی گفتوگۆ (الترجیع في المحاورة) ـ هەماهەنگی جوان (حسن النسق) – هاوبڕیی (مواردة) ـ هێماکەر (الارصاد) ـ بەهەڵەبردن (الخداع) ـ فرەواتایی ـ جیاکردنەوە ـ داهێنان (ابداع).

---

[1] یوسف أبوا العدوس، البلاغة والأسلوبیة، ص ١٣٢.

[2] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی بۆ پۆلی دووەمی ...، لا ٧٧.

یەکەم: دژیەك

عەرەب (الطباق) و (المطابقة) و (التضاد) و (التكافوء)یشی بۆ بەکاردێنن.. ئیبنول موعتەز کە دەشێت یەکەم کەس بێت کتێبێکی تایبەت بە جوانکاری (البدیع) نووسیبێ، ئەو هاتووە پێناسەی خەلیل و ئەبوسەعیدی هێناوەو دەڵێت: ((خەلیل ڕەحمەتی خوای لێبێ گوتوویەتی: دوو شتم بەرامبەر کردووە، ئەمە ئەگەر هەردووکیانت لەسەر یەك ڕەوتی بەرامبەر یەك کۆکردەوە، ئەبوسەعیدیش هەر وای وتووە.. بۆ نمونە: ئەگەر یەکێك بە هاوڕێکەی گوت: هاتینە لات، بۆ ئەوەی ڕێگای فراوانبوومان پێ بگریە بەر، کەچی ئێمەت خستە تەسکایی تێکەوتن.. لێرەدا فراوانی و تەسکایی بەرامبەر کردووە))[1].. دوای ئەوە دەڵێ: ((بە ئیبن و عومەریان گوت: فلان سەد هەزار درهەمی جێهێشت، پێی گوتن: بەڵام ئەو درهەمانە ئەو بەجێناهێڵن))[2]. ئیدی ئیبنول موعتەز نمونەکانی شینەکردۆتەوە، بەڵام دیارە لە نمونەکانیدا لە یەکەمدا (فراوانی) و (تەسکایی) دژیەکی فەرهەنگینەو لە دووەمیاندا (بەجێهێشت) و (بەجێناهێڵن) دژیەکی نافەرهەنگین، کەواشبێ ئەو نووسەرە نمونەی بۆ دژیەکی فەرهەنگی و نافەرهەنگیش هێناوەتەوە، بەڵام وەکو تیۆر و ڕوونکردنەوە جیاوازی لەنێوانیان نەکردووە.

دوای ئیبنول موعتەز چ لای عەرەب و چ لای کوردانیش پێناسەی زۆر بۆ دژیەك کراوە، ئەو پێناسانە ڕاستە لە دەربڕین و شێوازی گەیاندیان کەم تا زۆر جیاوازییەکیان هەیە، یان یەك لە ئەوی تر کورتتر، یان درێژترە، بەڵام هەموویان هەر جەخت لەسەر یەك شت دەکەنەوە، هەندێ لەو پێناسانە دەڵێن: دژیەك: ((بریتییە لە کۆکردنەوەی شت و بەرامبەرەکەی، یان شت و دژەکەی))[3]، یان دژیەك ((بریتییە لە کۆکردنەوەی نێوان دوو دژ لە ئاخاوتندا)).[4] ئەمانە پێناسەی ڕەوانبێژانی عەرەب بوون، کە زۆربەیان هەر وەهایان گوتووە، تەنها کەمێکیان نەبن، کە ئەوان بۆ ئەو پێناسانەی ئێرە

---

[1] عبدالله بن المعتز، کتاب البدیع، ص ٣٦.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[3] د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها (علم البیان والبدیع)، دار الفرقان للنشر والتوزیع، عمان ـ أردن، طبعة أولی ١٤٠٧ه، ١٩٨٧م، ص ٢٧٥.

[4] د. أمین ابو لیل، علوم البلاغة (المعاني والبیان والبدیع)، الطبعة الأولی، دار البرکة للنشر والتوزیع، عمان – أردن، ٢٠٠٦م، ص ٢١٤.

(التكافؤ)یان بەکارهێناوە، بەڵام بۆ (الطباق) پێناسەیەکی دیکەیان کردووە، وەکو ئیبن و ڕەشیقی قەیرەوانی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات و دەڵێت: ((لەلای هەموو خەڵکییەوە، دژیەك (الطباق) بریتییە لەوەی لە ئاخاوتندا، یان لە دێڕە شیعرێکتدا دوو دژ کۆبکەیەوە، تەنها قودامەو شوێنکەوتووانی ئەو نەبێ، ئەوان پێیان وایە، دژیەك (الطباق): واتە کۆبوونەوەی دوو واتای دژیەك لە یەك وشەدا))[١]، دیارە کوردیش هەر بە تێگەیشتنی دەستەی یەکەم لەو بابەتەیان کۆڵیوەتەوە، بۆیە ئەوانیش هەر هەمان شتی دەستەی یەکەمیان بە شێوەی دیکە گوتووەو باسیان لەم جۆرەی دووەمە نەکردووە، کە قودامەی کوڕی جەعفەر و شوێنکەوتووانی تیشکیان خستۆتەسەر و جیایانکردۆتەوە.

بە کورتی: دژیەك بریتییە لە بوونی دوو وشەی واتا دژو پێچەوانەی یەك، جا ئەم وشانە لە فەرهەنگدا سەربەخۆییان هەبێ، یانیش دووەمیان نەرێی یەکەم بێ، گرنگیش نییە دوو وشەکان دوو ناو، یان دوو فرمان، یان دوو ڕاناو، یان دوو چاوگ، یان دوو ئاوەڵناو و یان دوو هەرچییەك بن، لە یەك جۆردا بن، یان لە دوو جۆری لێکجیادا بن.

دژیەکی فەرهەنگی و دژیەکی نافەرهەنگی

بەبەرچاوگرتنی ڕەهەندی فەرهەنگی ئەو دوو وشانەی دژیەك درووست دەکەن، دژیەك دوو جۆری هەیە، بریتینە لە دژیەکی فەرهەنگی و دژیەکی نافەرهەنگی.

١ـ دژیەکی فەرهەنگی (طباق الأیجاب).. ((ئەو دژیەکەیە، کە دوو وشەکانی لە فەرهەنگی زمانەوە هەر یەکەو ڕەگێکی سەربەخۆیان هەیە))[٢].. بۆ نمونە:

هەم ڕەواجی بدەن لە هەر لاوە

تێنەگەن مردووم بڵێن: ماوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٩.

(مردووم) و (ماوە) دوو وشەن لە فەرهەنگدا هەریەکەو ڕەگێکی سەربەخۆیان هەیە، بەوەش دژیەکی فەرهەنگی درووستبووە.

---

[١] أبي علي الحسن بن رشيق القیرواني الأزدي، العمدة في محاسن الشعر وادابه ونقده، تحقیق: محمد محي الدین عبدالحمید، الطبعة الأولى، دار الطلائع للنشر والتوزیع والتصدیر، القاهرة– مصر، ٢٠٠٦م، جـ ٢: ص ٥.

[٢] ئیدریس عەبدوڵڵا، گۆڤاری ئەکادیمی، ژ ٦، لا ٢٧٢.

٢ـ دژیەکی نافەرهەنگی (طباق السلب).. ((ئەو دژیەکەیە، کە دوو وشەکانی یەکیان نەفی ئەوی تریانە، واتە هەردووکیان لە فەرهەنگدا یەك ڕەگیان هەیە، نەك دوو ڕەگی سەربەخۆ))[1].. بۆ نمونە:

میسلی عەبدوڵلا عیبادەت خەڵکی بۆ یەزدان ئەکا

چونکە بۆ بوون و نەبوونی کوللی شت فرمان ئەکا... دیوانی حەمدی، لا ٨٤.

(بوون) و (نەبوون) دوو وشەی دژو پێچەوانەی یەکن، هەردووکیان یەك ڕەگیان لە فەرهەنگ هەیە، بەڵام دووەمیان نەرێی یەکەمە.

جۆرەکانی دژیەك بە پێی بوونی ڕێزمانی دوو وشە دژیەکەکان

١ـ دژیەکی ناوی.. ئەو دژیەکەیە کە دوو وشە دژیەکەکانی ناو بن، جا ئەم ناوانە ناوی بەرجەستە بن، یان ناوی واتایی.. بۆ نمونە:

سەحرانەوەردی شەوقت خورشید و ماهی تابان

دوو جارییەن شەو و ڕۆژ بیٚ مەحمەل و عەماری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٤.

(شەو) و (ڕۆژ) دوو ناوی دژو پێچەوانەی یەکن، لە فەرهەنگدا وشەی سەربەخۆن، بۆیە دژیەکی فەرهەنگین لە ناو.

ب ـ دژیەکی فەرهەنگی ناوی واتایی بە ناوی واتایی

چاکە دایم هەر لە پێناوی خراپدا ڕۆییوە

گەوهەری دەریا بە دایم وا لەژێر خاشاکەوە... دیوانی حەمدی، لا ٥٤.

(چاکە) و (خراپە) دوو ناوی واتایین و دژو پێچەوانەی یەکترین، فەرهەنگین.

٢ـ دژیەکی ئاوەڵناوی.. ئەو دژیەکەیە کە دوو وشە دژیەکەکانی ئاوەڵناو بن.. بۆ نمونە:

شاعیری کۆن و تازەیی کوردان

کە لە تەعدادی عاجزە ئینسان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٢١.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو.

(کۆن) و (تازە) دوو ئاوەڵناوی چۆنی دژو پێچەوانەی یەکن، لە فەرهەنگدا دوو ڕیشەی سەربەخۆیان هەیە.

٣ـ دژیەکی فرمانی: ئەو دژیەکەیە کە دوو وشە دژیەکەکانی فرمان بن.. بۆ نمونە:

أ ـ دژیەکی فەرهەنگی لە فرمان.. جا ئەو فرمانانە هەردوو یەك باریان هەبێ، یان گوزارشت لە دوو باری لێکجیاواز بکەن.. بۆ نمونە:

چونکە هەرچی لە داری دنیایە

دێت و دەڕوا هەمووی وەکو بایە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٦.

(دێت) و (دەڕوات) دوو فرمانی دژ و پێچەوانەی یەکترین، هەریەکەو لە فەرهەنگدا ڕیشەی سەربەخۆیان هەیە، بۆیە دژیەکی فەرهەنگینە لە فرمان.

ب ـ دژیەکی نافەرهەنگی لە فرمان: جا دەشێ ئەمە لە دوو فرمانی ناتەواو، یان دوو فرمانی تەواو بەرجەستەبێت.. بۆ نمونە:

یەك: دژیەکی نافەرهەنگی لە فرمانی ناتەواو

لە فەصاحەت بلا موعەڕڕا بێ

چ قیامەت بە ئەرمەنیش نابێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٠.

(بێ) و (نابێ).. دوو فرمانی ناتەواوی دژو پێچەوانەی یەکن، لە فەرهەنگدا وشەی سەربەخۆ نینە، بەڵکو یەك ڕیشەیان هەیە، بەڵام هێندەیە دووەم نەرێی یەکەمە، بۆیە دژیەکی نافەرهەنگین لە فرمان.

دوو: دژیەکی نافەرهەنگی لە فرمانی تەواو

لە دنیادا ئەوی باقی بمێنی

لە عوقبادا گوناهی پێ نەمێنی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٦٠.

(بمێنێ) و (نەمێنێ) دوو فرمانی تەواوی دژو پێچەوانەی یەکن، لە فەرهەنگدا وشەی سەربەخۆ نینە، بەڵکو یەك ڕیشەیان هەیە، بەڵام هێندەیە دووەم نەرێی یەکەمە، بۆیە دژیەکی نافەرهەنگین لە فرمان.

٤ـ دژیەکی ناو و چاوگی: ئەو دژیەکەیـە، کـە دوو وشـە دژیەکـەکانی یـەکیان نـاو و ئەوی دیکەی چاوگ بێ.. بۆ نمونە:

مەرگ و ژین میسلی سێبەر و تاوە

ئەوی باقی بمێنێ هەر ناوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٦.

(مەرگ) و (ژین) یەکەمیان ناوەو دووەمیان چاوگە، دژ و پێـچەوانەی یـەکترین، لـە فەرهەنگدا هەر یەکەو سەربەخۆن، بۆیە دژیەکی ناوی چاوگییە.

٥ـ دژیەکی چاوگی و فرمانی: ئـەو دژیەکەیـە دوو وشـە دژو پێـچەوانەکانی یـەکیان چاوگ و ئەوی دیکەیان فرمان بن، جا هەر کامیان پێشبکەوێت ئاساییە.. بۆ نمونە:

عالەم هەموو مردن، لە غەمی زانینی

ئەم حیکمەتەیان نـەزانی هـیچ لێـی مەگـەڕێ... دیـوانی حـاجی قـادری کـۆیی، لا١٥١.

(زانین) چاوگە و (نەزانی) فرمـانی ڕابـردووە، یەکـەمیان وەکـو ئـەرێ و دووەمیـان وەکو نەرێ هێنراون، دژ و پێچەوانەی یەکن، بۆیە دژیەکی چاوگی فرمانینە.

٦ـ دژیەکی فەرهەنگی لـە دوو ئـامراز: ئـەو دژیەکەیـە دوو وشـە دژو پێـچەوانەکانی دوو ئامرازی ئەرێ و نەرێ بن، جا هەر کامیان پێشبکەوێت ئاساییە.. بۆ نمونە:

عاشقکوژ و بێ ڕەحم و بە ئاشوب و بە قینە

بێ واسیتە پەیوەستە لەگەڵ ئێمە بە جەنگە... دیوانی حەمدی، لا ١٩١.

(بێ) ئامرازی نەفی و (بـە) ئـامرازی ئەرێیـە، دوو ئـامرازی دژو پێـچەوانەی یـەکن، دژیەکی ئامرازییان درووستکردووە.

بە ئا یان نەئ، جەوابی مەسئەلەی وەسڵت بدەو بگرە

لـە خەزنـەی پـڕ جـەواهێری دەمـت، دوڕ دانـەیێ کـەمتر... دیـوانی حەمـدی، لا٣٠٨.

(ئا) و (نەئـ) دوو ئامرازی ئەرێ و نەرێنە، گوزارشت لە دوو وەڵامـی ئـەرێ و نـەرێ دەکەن، کە ئەم دوو وەڵامە تەواو دژو پێچەوانەی یەکن.

دژیەکی سادەو دژیەکی بەدوای یەکدا هاتوو

١ـ دژیەکی سادە: بریتییە لەو دژیەکەی، کە خاوەنەکەی لە دێڕێك شیعردا یەك حاڵەتی دژیەکی دروستکردووە.. بۆ نمونە:

لە سیڕڕی حیکمەتی چاوت گەیشتم باعیسی ڕووحە

تەبەسووم ماوە تێناگەم لە فەهمی ڕەمزی حەیرانم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٧.

(تێگەیشتم) و (تێناگەم) جووتێك وشەی دژو پێچەوانەی یەکترن، یەکەمیان فرمانی ڕابردوو و دووەمیان فرمانی ڕانەبردووە.

٢ـ دژیەکی بڵاو: بریتییە لەو دژیەکەی خاوەنەکەی لە دێڕێك شیعردا زیاتر لە یەك حاڵەتی دژیەکی دروستکردووە، ئەمەش دەبێ لە دوو حاڵەت کەمتر نەبێ، ئینجا دەشێ سێ حاڵەت و چوار و زیاتریش لە حاڵەتی دژیەکی بە پێی هەڵگرتنی دێڕەکە درووست بکات.. بۆ نمونە:

أ ـ دژیەکی دوو حاڵەتی: ئەوەیە لە دێڕە شیعرێکدا دوو جووتە وشەی دژو پێچەوانەی یەکتری بە جودا هاتبن، بۆ نمونە:

هەر شکستی ئەهلی مەعنای مەتڵەبە دەورانی پیر

ڕەش دەخاتە سەر سپی پیسی ئەکاتە پاکەوە... دیوانی حەمدی، لا ٥٤.

(ڕەش و سپی) و (پیسی و پاك) دوو حاڵەتی دژیەکی بە دواییەکداهاتوو لەم دێڕەدا پیشان دەدەن.

ب ـ دژیەکی سێ حاڵەتی: : ئەوەیە لە دێڕە شیعرێکدا سێ جووتە وشەی دژو پێچەوانەی یەکتری بە جودا هاتبن، بۆ نمونە:

. خودا نەناسینمە خوداناسین

دەرکە بێدەرکی بێشعووری شعوور... دیوانی حەمدی، لا ٩١.

(خودا نەناسین و خوداناسین)، (دەرك و بێدەرکی)، (بێشعووری و شعوور) سێ حاڵەتی دژیەکی بە دواییەکداهاتوو لەم دێڕەدا پیشان دەدەن.

دژیەکی نزیك و دژیەکی دوور

بە پێی جۆری بەرجەستەبوونی دژیەکەکە، دەشێ دوو واتا دژیەکەکان بە نزیکی و بێ بیرکردنەوە، یانیش بە دووری و دوای بیرکردنەوەیك بەرجەستە ببن، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر ئەم دوو جۆرانە.

١ـ دژیەکی نزیك: ئەو دژیەکەیە، کە دوو وشە دژیەکەکانی، چ بیرکردنەوەیەکیان ناوێت و هێندە نزیکن، بە ئاسانی خوێنەر پێیان دەگات.. بۆ نمونە:

ئەتۆ مەصنوعی چیت داوە لە صانیع

لە زانینی ئەوە نادانە دانا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٢.

(نادان) و (دانا) دوو وشەنە، هەردووکیان ناوی واتایینە، لە نزیکەوە دیارە دژ و پێچەوانەی یەکترینە، تێگەیشتن لەوە چ بیرکردنەوەیەکی ناوێت.

٢ـ دژیەکی دوور: ئەو دژیەکەیە، کە دوو وشەکانی بە ڕووالەت و بە واتاش دژو پێچەوانەی یەکتری نینە، بەڵام بە شێوازێك خراونەتە ڕوو، مانایەکی دیکەیان پێدراوە، کە لە سیفەتێکی ئەو وشانە وەرگیراوە، لەو سیفەتانەش ئەو دوو وشەیە دەبنە دژو پێچەوانەی یەك، یانیش لەو سیاقەی وشەکە دەرکەوتووە، ئەو واتا دژیەکییە بەرجەستە دەبێت، بێ ئەوەی بە ئاشکرا دژیەکەکە هاتبێت، واتە لە هەردوو باردا بۆ تێگەیشتن لەو دژیەکە، بیرکردنەوەیەك پێویستەو دوای بیرکردنەوەکە پەی بە دژیەکەکە دەبرێت، نەك یەکسەر.. بۆ نمونە:

هەر بە لاشە ڕەشبەلەك گیرابوو لەو مەیدانەدا

تاڵەبانی میسلی بەت جوندی هەژاریش میسلی قەل... دیوانی حەمدی، لا١٣٤.

مەبەست ئەوەیە تاڵەبانی سپی و بێگەرد و بەرگی خۆشی و سەرکەوتنیان پۆشیبوو، بێ ئەوەی زامداربووبن، یان جلەکانیان بە هۆی شەڕەوە تێکچوو بێ و دڕابێت، بەڵکو وەکو مراوی جلەکانیان لوس و پاك بوو، واتە چ کاریگەرییەکی شەڕیان لەسەر نەبوو، بەڵام جوندی هەژار وەکو قەل ڕوویان ڕەشببوو، ئەوەش لەبەر ئەوەی شکستیان هێنابوو و کوژرابوون و گیانیان تیا نەمابوو.

جوانییەکانی دژیەك

١ـ درووستکردنی موفاجەئە.. دژیەك بەوەی دوو وشەی دژو پێچەوانەی یەکتری دێنێ، زۆرجار دەبێتە هۆی ئەوەی پاش پێشکەشکردنی واتاییێك، واتاییێکی دیکەی چاوەڕوواننەکراو بکاتە موفاجەئەو پێشکەشی بکات، بۆ نمونە لە جوانترین دژیەکیدا حاجی دەنووسێت:

لەسەر شەو ڕۆژی داناوە، مەڵێن فێسی لەسەر ناوە

لەبەر با جامی یاقوتی بە میسکی وشکی داداوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٣٤.

دەبینین سەرەتا باس لە شەو دەکات، ئیتر دەڵێین دەبێ مەبەستی چی بێت، کەچی دواتر دەڵێ ڕۆژی داناوە، ئەوەش واتاییێکی ناکاوە، گوزارشت لە جوانی پێسەکەی سەری دەکات، ئەوەش موفاجەئەیەکی خۆشە.

٢ـ گشتگیرکردنی واتا.. زۆرجار دژیەك بەوەی کەوا باس لە دوو جەمسەرە لێکدوورەکان دەکات، ئەو جەمسەرانەی دژ و پێچەوانەی یەکترینەو بە هۆیانەوە گوزارشت لە واقیعێکی فراوان و گشتگیر دەکات، بۆ نمونە دەگوترێت: دەرەوەو ناوەوەت پاکبکەوە. واتە هەموو پێکهاتەی مادی و مەعنەویت پکبکەوە، بەو دوو وشەیەی (دەرەوە)و (ناوەوە) واتای فراوانی درووست دەکات.. بۆ نمونە:

من نەخۆشیم گرتووە بمری بەری نادەم ئیتر

دوور لە تۆ زەحمەت دەدا با لەم سەرو لەو سەر کەوێ... دیوانی حەمدی، لا٤٥٥.

لەم سەر و لەو سەر دوو ئاوەڵناوی نیشانەنە، بۆ نزیك و دوور، واتا ئەم لاو ئەولا هەمووی دەگرێتەوە، ئەوەش فراوانکردنەو زۆر دەگرێتەوە.

دووەم: بەرامبەری

لە عەرەبیدا (المقابلە)ی پێدەڵێن.. ابن المعتز ئەمەیشی هەر بە (دژیەك) خستۆتە ڕوو، وەها نمونەی بۆ هێناوەتەوە: ((.. (ئەبولدەرداء) دەڵێت: چاکەی سەردەمی مە، خراپەی سەردەمێك بووە، بەسەرچووەو خراپەی سەردەمی مە، چاکەی سەردەمێکە

هێــشتا نــەهاتووە))[1]، ئەمــەش (بەرامبــەری)یــە، بــەڵام لــەلای (ئیبنولموعتــەز) جیانەکراوەتــەوەو وەکــو (دژیــەك) هێنــراوە، هۆکــەش ئەوەیــە هــەموو بەرامبەرییــەك دژیــەکێکی پێکەوەییــە، کەچــی زانایــانی دوای ئــەو (بەرامبــەری)یــان لــە (دژیــەك) جیاکردۆتەوە، گوتوویانـە: ((ئەوەیـە دوو واتـای لەگـەڵ یـەك گونجـاو، یـان زیـاتر لـەوە بهێنــرێن، دواتــر واتــای وەهــا بهێنــرێن کــە بــە ڕیــز دژو پێــچەوانەی ئــەو واتایانــەی پێشوون))[2]، دیارە ئەم جیاکردنەوەیش لەبەرئەوە کراوە، چونکە وەکو گـوترا: هـەموو (بەرامبەری)یەك (دژیەك)ە، بەڵام هەموو (دژیەك)ێك (بەرامبەری) نییە. ئینجا سـەبارەت بـە هاتنـەوەی وشـە دژیەکـەکان بـە وشـەکانی بەشـی پێـشەوەی دەربـڕین، ئەمـە لای هەمووان مەرج نییە هەر بە ڕیز و بە ڕێکی بێن، بەڵکو دەشێ بە ناڕێکیش بهێن.

بە کورتی: بەرامبەری بریتییە لە بوونی بە لانی کەم چوار وشە، دوویـان لـە بەشـی یەکەمی ئاخاوتن و دووەکانی تر لە بەشی دوای ئەوەوە بـێن، بـەو مەرجـەی پەیوەنـدی نێــوان هــەر وشــەیەکی بەشــی یەکــەم و وشــە بەرانبەرەکــەی لــە بەشــی دووەمــدا پەیوەندییەکی دژیەکی بێت، جا بە ڕێکی لە بەرامبەر یەك بێن، یان بە ناڕێکی.

بەرامبەری ڕێك و بەرامبەری ناڕێك

١ـ بەرامبــەری ڕێـك: ئەوەیـە وشـەکانی بەشـی دووەمـی بـە ڕێکـی لـە بەرانبـەر وشەکانی بەشی یەکەمیدا دێن.. بۆ نمونە:

لەولاوە ئەوان بە حیلەسازی

لەملاوە ئەمان بە تەقڵەبازی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٠.

لە سەرەتادا وشـەکانی (لـەولاوە) و (ئـەوان) هـاتوون، دواتـر لـە بەرامبەریانـدا لـە نیـوەدێڕی دووەمـدا بـە ڕێکـی وشـەکانی (لـەملاوە) و (ئـەمان) هـاتوون، (لـەملاوە) لـە بەرامبەر (لەولاوە) دژیەکن، یەکەمیان بۆ نزیك و ئەوی تریان بۆ دوورە، (ئـەمان)یـش لـە بەرامبەر (ئەوان)دا، یەکەمیان بۆ نزیـك و دووەم بـۆ دوورە، بـەوەش بەرامبـەری دوویـی ڕێك بەرهەمهاتووە.

---

[1] عبدالله بن المعتز (؟ ـ ٢٩٦هـ)، كتاب البديع، ص ٣٧.

[2] د. محمد التونجي، المعجم المفصل في الأدب، الجزء الثاني، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤١٩ هـ، ١٩٩٩م، ص ٨١٤.

٢ـ بەرامبەری نارێك: ئەوەیە وشەكانی بەشی دووەمی بە نارێكی لە بەرانبەر وشەكانی بەشی یەكەمیدا دێن.. بۆ نمونە:

بەسیڕیٚ ڕۆژی ئەووەل كردەوەی ئاخر شەوی دیبیٚ

چلۆن وەصفی دەنووسریٚ بۆم ئەگەر بینایی چاوانم...دیوانی حەمدی، لا٢٠.

لە سەرەتادا (ڕۆژ) و (ئەووەل) هاتوون، دوای ئەوە (ئاخر) و (شەو) هاتوون، وشەی دووەمی بەشی دووەم كە (شەو)ە لە بەرانبەری وشەی یەكەمی بەشی یەكەم كە (ڕۆژ)ە، وشەی یەكەمی بەشی دووەمیش كە (ئاخر)ە لە بەرانبەر وشەی دووەمی بەشی یەكەم كە (ئەووەل)ە، بەوەش بەرامبەری دوویی نارێك بەرهەمهاتووە.

بەرامبەری وێنەی تاك و بەرامبەری وێنەی جوڵاو

١ـ بەرامبەری وێنەی تاك: لێرەدا دوو كۆمەڵە دەربڕینی بەرامبەر بە یەك دەكەونە نێو دێڕەكان، ئەو دەربڕینانە چەسپاون و جولەیەكی ئاشكراو زیندوویان نییەو وەكو وێنەیێكی تاك و وەستاو دەبینرێن، وشەكانی دووەم لە بەرامبەرو وەكو پێچەوانەی وشەكانی یەكەم دەردەكەون، بۆ نمونە:

دڵ و ڕۆحم لە كن یارە كە هەردوو صاحێب ئیدراكن

لە خۆم خۆشم ببم غائیب لە من یارم نەبیٚ غائیب... دیوانی حەمدی، لا ٢٥٥.

(ببم غائیب) و (نەبیٚ غائیب).. دوو ڕستەی بەرامبەری یەكن، (من) و (ببم غائیب)، لەگەڵ (ئەو) و (نەبیٚ غائیب)، (ئەو) لە بەرامبەر (من) و (نەبیٚ غائیب) لە بەرامبەر (ببم غائیب)، هەردوو لاش وێنەی تاك و چەسپاون، بەوەش بەرامبەری دوویی تاك بەرهەم هاتووە.

٢ـ بەرامبەری وێنەی جولاو: لێرەدا دوو وێنەی بەرامبەر بە یەك دەكەونە نێو دێڕەكان، ئەو وێنانە جولەیەكی ئاشكراو زیندوویان هەیە، دووەم لە بەرامبەرو وەكو پێچەوانەی یەكەم دەردەكەوێت، بۆ نمونە:

دەسگاو دوكانی شارەكان دادەنریٚ

ئەمیان دەفرۆشێت و ئەوی تر دەكڕیٚ... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ١٥١.

(ئـەميان دەفرۆشـێت) وێنەيێكـە، ڕۆژانـە لـە نێوبازاڕەكانـدا بـەدی دەكـرێن، لـە بەرامبەر ئەمەدا هەر لـە هـەمان شـوێندا، لـەولاوە كڕيـاريش هەيـەو (ئـەوی تـر دەكـڕێ) ئەمەش وێنەيێكی پێچەوانەو بەرامبەری وێنـەی يەكەمـە، (ئـەم) و (ئـەو) ڕانـاوی لكـاوی نزيـك و دوورن لــە بەرامبــەر يــەكتری هــاتوون، (دەكــڕێ) پرۆســەيەكەو بەرامبــەری (دەفرۆشێ)يە، ئەوەش (بەرامبەری)يە.

سێيەم: موشاكەلە

ئەم هونەرە ((بريتييە لە باسكردنی شت بـە وشـەی غـەيری خـۆی، لەبەرئـەوەی كەوتۆتە هاوەڵێتی ئەو، جا بە درووست (تحقيق) بێ، يان بە خەملاندن (تقدير)..))[1].. بۆ نمونە: (پاداشتی خراپە خراپەيێكی وەكو خۆيـەتی).. لێـرەدا مەبەسـت لـە خراپـەی دووەم پاداشتی دادگرانەيە بۆ خراپەكەی يەكەم، بەڵام لەبەر ئەوەی لە هاوەڵێتی ئـەودا هــاتووە، بــە هــەمان وشــە پاداشــتەكە بــە خراپەكــە نــاوزەد كراوەتــەوە، ئــەوەش درووستەكەيە، هەرچی خەملاندنەكەيە، لە قورئانی پیرۆزدا (سيبغەتوڵڵا) لە بڕی (ئيمان بە ئەڵڵا) هاتووە، ئـەوەش خەملاندنەكەيـە، كـە بـە واتـای ئـەوە هـاتووە، ئيمـان وەكـو (سيبغەتوڵڵا)يەو دڵان خاوێن و جـوان دەكاتـەوە.[2] لـەلای ئـەو شـاعيرانەش لـە جـۆری يەكەمدا گەلێ نمونە هەنـە، كـە جـۆری يەكـەم بـە لای منـەوە موشـاكەلەكەی بـەهێزتر و سەربەخۆترە، دەنا جۆری دووەمەكەی نزيكدەبێتـەوە لـە خـوازەو دركـە، لـە خـوارەوە تيشك دەخەينە سەر هەندێ نمونەی ئـەم دوو شـاعيرە، كـە موشـاكەلەی جوانيـان تێـدا بەرهەمهێناون.

١ـ موشاكەلە لە شيعرەكانی حاجی

. سەد قوببەيی خەورنەق و سەددی سكەندەری

ناگاتە بەيتە كاوڵی (ناڵی) و مەتانەتی... ديوانی حاجی قادری كۆيی، لا ١٥٨.

---

[1] دەستنووسی، مختصر في فن لبلاغة وتوابعە، بدون اسم المؤلف، من مخطوطات: الأزهر الشريف، مصر، رقـم النسخة: ٣١٥٨٩٤، الورقة الثامنة. (لە ئەنتەرنێتەوە) ..لەگەڵ: شرف الـدين الحسين بـن محمـد بـن عبـدالله الطيبي، التبيان في البيان، تحقيـق: د. توفيـق الفيـل و عبـداللطيف لطـف الله، الطبعـة الأولى، ذات السلاسل للطباعة والنشر، الكويت، ١٤٠٦هـ، ١٩٨٦م، ص ٢٩٠و٢٩١.

[2] بڕوانە: رؤف عثمان، الجوانب البلاغية عند الشيخ معروف النـودهي، مطبوعـات وزارة الثقافـة لحكومـة أقلـيم كردستان، السليمانية، ٢٠٠١، ص ٢٤١.

(قوببەیی خەورنەق و سەددی سکەندەری) ئەمانـە شـتی ماددینـەو چـوێنراون بـە (بەیتە شیعری نالی)، لەبەرئەوەی لە هاوەڵێتی یەك هـاتوون، شـاعیر هـەلی وەرگرتـووەو گوتوویەتی بەیتە کاولی نالی، کە لە ڕاستیدا کاول سیفەتی بەیتی درووستە کـە (مـاڵ)ە، نـەك (بـەیتی شـیعر)، مەتانـەت و هێـز و قـایمیش هـەر هـی بەیتـە لـە بـەردو ئاسـن درووستکراوەکانە نـەك هـی بەیتـە شـیعر، بـەڵام چـونکە پێکـەوە هـاتوون شـاعیر هـەلی وەرگرتووەو موشاکەلەی لیٚ درووستکردووە.

. وەك موحەمەد حەنیفە بەیتی مەتین
نییە ئیللا حەساری قوستەنتین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٢٤.

ئەمەش بە هەمان شێوەی پێشووە، بـەڵام ئـەمجارە بـە هەڵگـەڕێنراوەیی، چـونکە بەیتی محەمەد حەنیفـە چـیرۆکە شـیعرەو واتاییـە، کەچـی حەسـاری قوسـتەنتینییە لـە ماددەی بەهێز و سەخت درووستکراوە، ئەمە لەبەر هـاتنی وشـەی بەیتەکـە، کـە شـاعیر هەلی پیٚ وەردەگـریٚ، دێـت موشـاکەلەکەی پـیٚ درووسـت دەکـات و دوو شـتی مـاددی و مەعنەوی پێکەوە دەبەستێتەوە، کە لە ڕاستیدا پێکەوە نابەسـترێنەوەو ناشـیٚ پێکـەوە بەراورد بکرێن، ئەمەش جوانییەکی دڵگیر پێشکەش دەکات.

٢ـ موشاکەلە لە شیعرەکانی حەمدی

. خۆ لابدەن لە باری گرانی حقوقی خەڵك
بنواڕە هەڵگری کە لە فیلەی حەماڵ ئەچیٚ... دیوانی حەمدی، لا ٦٦.

باری گرانی حقوق جیایە لە باری گرانی شتانی تر، چونکە شتانی تر کە باردەکرێن لەسـەر مـل، یـان لەسـەر هـەر شـتێکی تـر شـتی ماددیینـە، بـەڵام (حقـوق) شـتێکی مەعنەوییــە، شــاعیر لەبەرئــەوەی ئــەم دووشــتانە پێکــەوە هــاتوون، موشــاکەلەی درووستکردووەو بە گاڵتەو بۆ خۆشی ئـەوەی حـەقی خـەڵکی لـە ملـە، ئـەو کەسـەی بـە فیلەی حەمال چوواندووە، کە چ لێکچوواندنێك لە نێوان هەردووکیاندا نییە.

. کاشکیٚ ئەوسا ئەسیری دەستی ئینگلیزی دەبووم
نەك بکەومە داوی زلف و پەرچەمی پڕ پێچی یار... دیوانی حەمدی، لا ٣٠٢.

موشاكەلەشە، چونكە ئەم دوو ئەسیرییە چ پەیوەندییەكیان پێكەوە نییـە، كـە لـە نیوەدێڕی یەكەم باسی ئەوە دەكات: خۆزگا ئەسیری ئینگلیز دەبـووم، عـەقڵ بـۆ ئـەوە دەڕوات، كە ئێستا دەڵێت: بەڵام ئێستا بوومەتە ئەسیری ئەم وڵاتە لە ئینگلیز خراپترە، كەچی كە دێڕەكەی تەواو دەكات و دەڵێت: نەك بكەوتمایەتە دیلـی زولفـی ئـەو یـارە ! ! ئەمە خوێنەر بۆ ئەوە دەبات، كە بەهەڵەچووە، شاعیر موشـاكەلەی لـە نێـوان دوو شـت كردووە، كـە ئـەوانیش سـوپای داگیركـەری ئینگلیـز و كاریگـەری پـەرچـەمی یـارن، ئـەم دووشـتەش لـە دوو كـەناڵێ لـێكتر جیـاوازن و یـەك شـت نینـەو دووەم جێگـەی یەكـەم ناگرێتەوە، بەوەش موشاكەلە بەرهەم هاتووە.

جوانی موشاكەلە

ئەم هونەر وا دەكات شاعیر لە باسێكی ماددی بگوازێتەوە سەر باسێكی مەعنەوی، كە لە واقیعدا بە تەنیا لێكچوونی وشەیی ئەم هەلە دێنێتە پێش، دەنا چ پەیوەندییەك لە نێوان شتە ماددی و مەعنەوییەكە نییە، كە شاعیر موشاكەلەی پێـوە كـردوون، ئـەوەش چێژ و لەزەتێكی خۆش بە خوێنـەر دەبەخـشێت، هـەروەها زەیـن فـراوان دەكـات و بـیر گەورەتر دەكات.

تێبینی

لە ڕاستیدا هەردوو شاعیر لە درووستكردنی موشاكەلە بەهێزن و هەر كاتێك هەلیان وەرگـرتبێ موشـاكەلەی جوانیـان بەرهـەمهێناوە، ئـەم نمونانـەی ئێـرە هەنـدێكی ئـەو موشاكەلانەیانن، نەك هەمووی.

چوارەم: جێگۆڕین (العكس)

عەرەب (العكس) و (التبدیل)یشی پـێ دەڵـێن.. ((ئەوەیـە ئاخـاوتن هەڵگێڕییـەوە، بەشی كۆتاییی بكەیتە بەشی یەكەمی))[1]، یان بـە واتـایێكی تـر: ((جێگـۆڕین ئەوەیـە، كە: لە گوتەدا بەشێك پێشبخەی، دواتر هەڵیبگەڕێنییەوە، بـەو شـێوەیەی ئـەوەی دوات

---

[1] ابي هلال العسكري، كتاب الصناعتين، ٢٣٧.

خـستووه پێـشی بخـەیت و ئەوەشـی پێشتخـستووه دوای بخـەیت))[1]، ئەمـەش لای ڕەوانبێژانی کورد و عەرەب هەر یەکەو ڕایەکی دیکەی لە بارەوە نییە.

بە کورتی: جێگۆڕین ئەوەیە: گرێیەك، یان ڕستەیێکی پێکهاتوو لە چەند وشـەیەك بێنی، ئەم گرێ و ڕستەیە وشەکانی چۆن ڕیزبووە، لە جاری دواتر تەواو بە پێـچەوانەوە وشەکانی ڕیزبکەیەوە، واتە ئەوەی لە جاری یەکەم لە پێشەوە هاتبوو لـە جـاری دووەم بیخەیـە دواوەو ئـەوەی لـە جـاری یەکـەم لـە دواوە هـاتبوو، لـە جـاری دووەم بیخەیـە پێشەوە.. بۆ نمونە:

بچووك هەر کاری گەورەو گەورە هەر کاری بچووکی کرد

خەریکی مەبحەسی گەورەو بچووکی وەختی ئاوانم... دیوانی حەمدی، ل٣٨٣.

لەم دێڕەی سەرەوودا لە نیوەی یەکەمدا سەرەتا (بچووك هەر کاری گەورە) هاتووە، لە پاشان (گەورە هەر کاری بـچووك) هێنـراوە، دەبیـنین وشـەکانی ئـەو بەشـەی یەکـەم پاش و پێش کراون و جێگۆڕکێیان پێ کراوە، واتە دەستەواژەکە هەڵگەڕێنراوەتەوە.

جۆرەکانی جێگۆڕین

یەکەم: بە بەرچاوگرتنی ئەو بەشەی گوتە، کە جێگۆڕینی پێدەکرێت، دەشـێ ئـەم جۆرانەی جێگۆڕین هەبێ:

أ ـ جێگۆڕینی وشەکانی دەستەواژە، یان وشەی لێکدراو.. بۆ نمونە:

ئەم بە ئەو، ئەو بە ئەم دەڵێ کاکە

سەیری قانونی حاجی چەند چاکە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ٢١٤.

لە نیوەی یەکەمی ئەو دێڕەداو لـە بەشـی یەکەمیـدا دەسـتەواژەی (ئـەم بـە ئـەو) هاتووە، لە پاشان لـە بەشـی دووەمیـدا ئـەوەی بەشـی یەکـەم جێگـۆڕکێ بـە وشـەکانی کراوەو بووەتە (ئەو بە ئەم).

ب ـ جێگۆڕینی وشەکانی ڕستەی سادە.. بۆ نمونە:

خوسرەو کە سەری دابوو لە بەرد بەردی لە سەر دا

کیسرا دڵی هەر زوو شەق و پەق بوو بوو بە خەنجەر... دیوانی حەمدی، ل ٢٩.

---

[1] السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٣٥٢.

له نیوەدێڕی یەکەمدا سەرەتا (سەری دابوو لە بەرد) وەکو ڕستەیەکی سادە هاتووە، لە پاشا هەڵگەڕێنراوەتەوەو بووەتە (بەردی لە سەردا).

ج ـ جێگۆڕکێی بەشەکانی ڕستەی ناوی.. بۆ نمونە:

خۆشە ژیان لە داخی عەدو چونکە خائینە

مانی نەمانمانە نەمانی بە مانمان... دیوانی حەمدی، لا ٧٧.

له نیوەدێڕی دووەم سەرەتا (مانی نەمانمان) وەکو ڕستەیێکی ناوی هاتووە، دواتر جێگۆڕکێ بە وشەکانی کراوەو کراوەتە (نەمانی بە مانمان)، ئەوەش دوو وێنەی دژ بە یەك درووست دەکات، ئەوانیش:

یەك: ئەگەر ئەو بمێنێ، ئێمە دەبێ بمرین.. دوو: ئەگەر ئەو نەما، ئەوا ئێمە دەژین و دەمێنین.

دووەم: بە بەرچاوگرتنی گۆڕینی وشە جێگۆڕکراوەکان، یان وەکو خۆ بەکارهێنانیان دوو جۆر جێگۆڕین هەیە.. ئەوانیش:

أ ـ جێگۆڕینی بێ دەستکاریکردن.. بۆ نمونە:

باسی تەشکیلاتی سانی هەر ئەکەم بۆ پێکەنین

کەمترین بوو گەورەتر هەم گەورەتر بوو کەمترین... دیوانی حەمدی، لا ١١٨.

لە نیوە دێڕی دووەمدا سەرەتا لە بەشی یەکەمی دەربڕینەکە (کەمترین بوو گەورەتر) هێنراوە، لە پاشان لە بەشی دووەمی هەمان نیوەدێڕدا جێگۆڕکێ بە وشەکانی ئەم ڕستەیە کراوەو کراوەتە (گەورەتر بوو کەمترین)، بەوەش جێگۆڕکێی بێ دەستکاری درووست بووە.

ب ـ جێگۆڕینی دەستکاریکراو.. بۆ نمونە:

ـ چوومە پارێزی کە موژگان و برۆم دی لە کەمین

تیری من بو بە کەمان، پشتی کەمانم بووە تیر... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٤.

له نیوه دێڕی دووەمدا شاعیر له سەرەتادا دەڵێت: (تیری من بوو به کەمان)، پاش ئەوەش مادام جێگۆڕین دەکات، دەبێ بڵێ: (کەمانی من بوو بە تیر).. کەچی هاتووە لەبەر کێشی هۆنراوەکەی گۆڕانی بەسەر هەندێ وشەدا هێناوە، وشەی (پشتی) بۆ (کەمان) زیادکردووە، کە لە بەشی یەکەمی دەربڕینەکەی نەبووە، لەولاشەوە (ی من)ی کورتکردۆتەوەو کردوویەتییە ڕاناوی لکاوی (م)، بەوەش جێگۆڕینێکی بە دەستکاریی دروستکردووە.

جوانی جێگۆڕین

دیارە بۆ چەند مەبەستێك جێگۆڕین دەکرێت، ئەم مەبەستانە جوانی و نرخی جێگۆڕین لە خەرمانی ئاخاوتن و دەربڕیندا بەرجەستە دەکەن، ئەوانە هەندێکیان کە لە شیعرەکانی ئەم دوو شاعیرەمان بەرجەستە کردووە، ئەوانەی خوارەوەن:

١ـ جێگۆڕین بۆ هەڵگەڕاندنەوەی وێنەکان.. بۆ نمونە:

ئەو زەمانە بۆ هەموو دەردێ دەوایان دادەنا

ئەهلی حیکمەت دەردیان داناوە بۆ دەرمانی دڵ... دیوانی حەمدی، لا ٤٥.

لێرەدا شاعیر باس لە دوو وێنە دەکات، وێنەیێکی کۆن بۆ هەموو دەردێك دەرمانێك دانراوە، لەگەڵ وێنەییێکی نوێ، ئێستاکە دەرد دادەنێن بۆ دەرمان!! واتە: ئەم جێگۆڕینەی لێرەدا بە وشەکانی نیوەدێڕی یەکەم کراوە، وێنە کۆنەکەی هەڵگەڕاندۆتەوەو هەواڵ و باسەکەی بەرەوپێش بردووە.

٢ـ جێگۆڕین بۆ دروستکردنی واتای نوێ و بەهێز.. بۆ نمونە:

ئەوا خۆی کردە مەهدی حاجی قادر

نە نادر شای هەیەو نە شاهی نادر... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٥٥.

(نادر شا) هەڵگەڕێنراوەتەوەو جێگۆڕکێ بە وشەکانی کراوە، بووەتە (شای نادر)، ئەمەش واتای نوێ و جوانی دروستکردووە.

پێنجەم: تیلنیشان

لە عەرەبیدا (تلمیح)ی پێدەگوترێت.. بریتییە لە ئاماژەدانی شاعیر، بە ئایەتێکی قورئانی پیرۆز، یان فەرموودەیەك، یان پەندێکی پێشینان و ڕووداوێکی مێژوویی گرنگ،

یان داستان و بەسەرهات و هەر شتێکی تری هاوشێوە، بەلاَم بێ ئـەوەی کـە ئامـاژە بـۆ شتێ دەکات، لەسەری بوەستێ و بەدرێژی باسی بکات، بەڵکو هەر بەئاماژەیـەکی خێـرا بەسەریاندا تێدەپەڕێت[1]..واتە هەر بە وشەیێك، یان واتاییێك ئەو ئاماژەیە دەکات.. بـۆ نمونە:

ئەی موڕسەلی حەق تاجی سەری جوملە پەیامبەر

ئەی نووری دڵی ئەرزو سەما سەییدی سەروەر... دیوانی حەمدی، لا ٢٨.

(موڕسەلی حەق) تێلنیشانە بۆ ئایەتی پیرۆزی ﴿مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّـه... ﴾ سـوڕەتی ﴿الفتح﴾ ئایەتی (٣٠).

تێلنیشانی بە وشەو تێلنیشانی بە واتا

بە پێی ئەو دەربڕنەی تێلنیشانەکە بەرهەمـدێنێت، دەشـێ تێلنیـشانەکە دوو جـۆر بێت، یان بە وشە بێت، یانیش بە واتا، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر ئەم دووە:

١ـ تێلنیشان بە وشە: ئەو تێلنیشانەیە کە بە وشەیێك ئاماژە بۆ ئایەتێکی قورئـانی پیرۆز، یان فـەرموودەیێك، یـان ڕووداوێکـی مێـژوویی، یـان هـەر گوتـەو بابـەتێکی دیکـە بکات.. بۆ نمونە:

تەبیعەت بەرزە زاهیر گەرچی پەستم

نەوەی ئەو شێرەکەی ڕۆژی ئەلەستم... دیوانی حەمدی، لا ١٤٤.

ڕۆژی ئەلەست تێلنیشانە بۆ ئەو ڕۆژە کۆنەی تیایـدا خـودا پرسـیاری لـە ئـەرواحی مەخلوقاتـەکانی کـردووە: (ئایـا مـن خوداتـان نـیم)؟ ئـەوانیش گوتوویانـە: بـەڵێ تـۆ خودامانی، وەکو لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّـكَ مِـن بَنِـي آدَمَ مِـن ظُهُـورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّـا كُنَّـا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾.. (الأعراف : ١٧٢).

٢ـ تێلنیشان بە واتا: ئەو تێلنیشانەیە کە بە واتاییێك ئاماژە بـۆ ئایـەتێکی قورئـانی پیرۆز، یان فـەرموودەیێك، یـان ڕووداوێکـی مێـژوویی، یـان هـەر گوتـەو بابـەتێکی دیکـە بکات.. بۆ نمونە:

---

[1] بڕوانە: ئیدریس عەبدوڵلا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لا ١٢٦.

دەخیلی شێخ و مێخ مەبن ئەبەدا

هیچ کەسێ ڕزقی هیچ کەسێ نادا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٨٦.

نیوە دێڕی دووەم بە واتا دەبێتە تێلنیشان و خوێنەر بۆ ئایەتی پـیرۆزی ﴿إِنَّ اللَّـهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ﴾.. (الذاريات : ٥٨).. دەبات.

جۆرەکانی بابەتی تێلنیشانکراو

بە پێی ئەو بابەتەی تێلنیشانی بۆ دەکرێت، دەشێ بابەتی تێلنیشانکراو زیـاتر لـە جۆرێك بێت، لەوانە:

١ـ تێلنیشان بۆ ئایەت.. ئەو تێلنیشانەیە کە بە وشـە، یـان بـە واتایێـك ئامـاژە بـۆ ئایەتێکی قورئانی پیرۆز دەکات.. وەکو لە سەروو نمونەمان بۆ هێنایەوە.

٢ـ تێلنیشان بۆ فەرموودە.. ئەو تێلنیشانەیە کە بە وشە، یان بە واتایێك ئاماژە بۆ فەرموودەیێکی پێغەمبەر (درودو سلاوی خوای لەسەر) دەکات.. بۆ نمونە:

وەرە حەمدی ئەوی ماڵە لە پێش خۆتا ڕەوانەی کە

ئەوی بێجێ کە چوو وا چـوو، ئـەوی جێـی بێلـە کـەی ماڵـە... دیـوانی حەمـدی، لا ١٩٢.

ئەوی جێی بێلـە کـەی ماڵـە تێلنیـشانە بـۆ فـەرموودەی پێغەمبـەر (درودو سـلاوی خوای لەسەر)، کە دەفەرمووێت: ((أيكم مال وارثه أحب اليه من ماله؟)) قالوا: يا رسول الله. ما منا أحد الا ماله أحب اليه. قال: ((فان ماله ما قدم ومال وارثه مـا أخـر)).. رواه البخاري.[1]

٣ـ تێلنیشان بۆ ڕووداوی ئاینی.. ئەو تێلنیشانەیە، کـە بـە وشـە، یـان بـە واتایێـك ئاماژە بۆ ڕووداوێکی ئاینی گرنگ دەکات.. بۆ نمونە:

وەك گەردی بوڕاقت شەوی میعراجت بەجێما

جبڕیلی ئەمین نەیبوو ئیتر قووەتی شەهپەڕ... دیوانی حەمدی، لا ٢٨.

---

[1] الامام ابي زكريا يحيى بن شرف النووي الدمشقي، رياض الصالحين من كلام سيد المرسلين، ص ١٣٦.

ئەم دێڕە بەسەریەکەوە لە ڕووی واتاوە تێلنیشانە بۆ ڕووداوی پڕ موعجیزەی ئیسڕاو میعراج، کە ڕووداوێکی زۆر گرنگی ژیانی پێغەمبەری ئیسلامە (درودو سلاوی خوای لەسەر) و ئەدەبیاتی تەواوی میللەتە موسلمانەکان تیشکی زۆریان خستۆتە سەر.

٤ـ تێلنیشان بۆ ئەفسانە.. ئەو تێلنیشانەیە کە بە وشە، یان بە واتایێك ئاماژە بۆ ئەفسانەیێك لە ئەفسانەکان دەکات.. بۆ نمونە:

من لە غەمت ڕێگەییێکم کەوتەبەر

خوانی بەهەشتەو سەفەری هەفت خوان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٤.

سەفەری حەفت خوان.. تێلنیشانە بۆ یەك لە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی ڕۆستەمی زاڵ لە شانامەدا.

٥ـ تێلنیشان بۆ چەمکی فەلسەفی.. ئەو تێلنیشانەیە کە بە وشە، یان بە واتایێك ئاماژە بۆ چەمکێکی فەلسەفی دەکات.. بۆ نمونە:

ئەگەر توججاڕی حاجی پارە بێنە

مەتاعە نێك و بەد دنیا دوکانە

لە بۆ عوقبا بزانە کام بە کەڵ دێ

ئەتۆ موختاری ئێستا لەم میانە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٩.

ئەتۆ موختاری تێلنیشانە بۆ (موخەییەڕ)ی ئینسان لە ژیاندا، کە ئەمەش بیرێکی فەلسەفی و ئاینی پێکەوە گرێدراوە.

جوانی تێلنیشان

١ـ واتا فراوان دەکات و بە هۆیەوەی دەق بە شێوەیێکی ئاسۆیی فراوان و دەوڵەمەند و پڕ دەبێت، واتاکانی گەلێ زۆرتر و بەهێزتر دەبن، لە واتا وشەییەکانی نێو دێڕە هۆنراوەکەی تیایدا تێلنیشان هاتووە.

٢ـ خوێنەری قووڵ و خوێنەری سادە لێکجیادەکاتەوەو چێژ بە خوێنەری قووڵ و بە ئەزموون و خاوەن ڕۆشنبیری باش دەبەخشێت.

٣ـ دەربڕینەکان بە بەڵگەی ئەقلی و نەقلی بەهێز پشتئەستوور دەکات.

شەشەم: کۆکردنەوە

لـە عەرەبیـدا (الجمـع)ی پێـدەگوترێت.. (سـیوطي)ی لـە کۆنـەکان گووتویـەتی: ((کۆکردنەوە بریتییە لە کۆکردنەوەی ژمارەیێك شت لەژێر یەك بڕیار))[1]، ڕەوانبێـژانی نوێش لە کوردو عەرەبیش هەر هەمان شتیان بە پێش و پاشکردنی هەندێ وشە دووبارە کردۆتەوە، کەس شتێکی جیای نەگوتووە، بۆ نمونە: ((کۆکردنەوە وا دەبێ، کە کۆمەڵـە شتێك پێکەوە کۆبکەیتەوەو هەموویان بخەیتە ژێر فەرمانی حوکمێکەوەو یەك فەرمانیان بەسەردا ببڕێ))[2]، بەڵام ئەو پێناسانە زۆر ورد نینـە، چـونکە شـتە کۆکراوەکـان مـەرج نییە (کۆمەڵە شتێك) بـن و (هـەموویان)یـان بـۆ بـەکابهێنرێت، چـونکە زۆر جـار ئـەوەی پێکـەوە کۆدەکرێتـەوە، دوو شـتن، نـەك زیـاتر، سـەکاکی لـە (مفتـاح العلـوم)دا ئەمـەی چەسپاندووەو گوتوویەتی: ((کۆکردنەوە ئەوەیە، دوو شت، یـان زیـاتر بخەیـە نێـو یـەك جۆرەوە)).[3]

بە کورتی: کۆکردنەوە ئەوەیە دوو شت یان زیاتر لەژێر دەواری یەك شت، یان یەك بڕیار کورتبکەیتەوە.. بۆ نمونە:

هەر بەشی شەوقێکە وەك شەونم کوڕی ڕۆژە زەمان

شەم و پەروانەو من و یار مەردی مەیدانی شەوین... دیوانی حەمدی، لا٤٠٨.

لە نیوە دێڕی دووەمی ئەم دێڕەی سەروو ناوەکانی (شەم و پەروانـە و مـن و یـار) پێکەوە کۆکراونەتەوەو خراونەتە ژێر دەواری (مەردی مەیدانی شەو).

جۆرکانی کۆکردنەوە

بە ڕەچاوکردنی بوونی مادی کۆکراوەکان دوو جۆر کۆکردنەوە هەیە، ئەوانیش:

١ـ کۆکردنەوەی تاك: ئەو کۆکردنەوەیە، کە لایەنە کۆکراوەکانی وشەی ڕووتن و بە شێوەیێکی وەستاو و دابڕاو لە دەوروبەریان، دەکەونە بەرچاو.. بۆ نمونە:

صەد قائیمەو قەصیدە کەس نایکڕێ بە پووڵێ

ڕۆژنامەو و جەریدە کەوتۆتە قیمەت و شان...دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٨٨.

---

[1] الإمام الحافظ جلال الدين السيوطي المتوفى سنة (٩١١)هـ، عقود الجمان في علم المعاني والبيان، ص ٣٨.

[2] عەزیز گەردی، ڕەونبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم: جوانکاری، لا ١٠٧.

[3] السكاكي، مفتاح العلوم، ص ٥٣٥.

له نیوه دێڕێ یەکەم (قائیمە) و (قەسیدە)، کە هەردووکیان تاکن، وشـەی دابـڕاون لە دەوروبەریان و لە وێنە خەیاڵییەکەدا بە تەنیا دەکەونە بەرچاو، ئەمانە لـەژێر بڕیـاری (نەکرپین) کۆکراونەتەوە.

٢ـ کۆکردنـەوەی وێنـە: ئـەو کۆکردنەوەیـە، کـە لایەنـە کۆکراوەکـانی وێنـەن و بـە شێوەی وێنەیێکی جولاو و زیندو لە خەیاڵدا خۆ دەنوێنن.. بۆ نمونە:

لە ئۆحە ئۆحەیی گاوان و قیڕە قیڕی شوان

لە بگرە بەردەیی کابان دەبێتە حەشرو حەلا... دیوانی حـاجی قـادری کـۆیی، لا٣٤٧.

(ئۆحە ئۆحی گاوان) و (قیڕە قیڕی شوان) و (بگرەو بەردەیی کابان) هەر سـێکیان وێنـەی زینـدوون و لـەژێر بڕیـاری دروستکردنی وێنەیـەکی تـر، کـە (کەوتنـە حەشـر و حەلا)یە کۆکراونەتەوە.

جوانی کۆکردنەوە

کۆکردنـەوە هـەر کـارێکی بێسوود و بـە ئاسـایی دروسـتبوو نییـە، بـەڵکو لەبـەر مەبەستگەلێکی لێکجیا شـاعیر، یـان نووسـەر، یـان قـسەکەر بـە شـێوەیێکی گشتی لـە ئاخاوتن و دەربڕینەکانی خۆیان پەنای بۆ دەبەن، هەندێ لەو مەبەستانە، بریتینە لە:

١ـ دەرخستنی وەك یەکی پێکەوە کۆکراوەکان، حەمدی دەڵێت:

ئەی وەتەن ڕۆم و عەجەم موشتاقی کوردستانتە

ئیفتیخاری میللەتی کورد شەوکەتی عینوانتە... دیوانی حەمدی، لا ٥٠.

لەم دێڕەیدا حەمدی لە نیوەی یەکەمیدا ڕووی دەمی کردۆتە کوردستانی نیشتمان و لە پەرۆشبوونیان بـۆ دەسـتگرتن بەسـەر خێـرات و دوورو گەوهـەرەکانی وڵات (ڕۆم و عەجەم)ی لەگەڵ یەك کۆکردۆتەوە، ئەوەش وەك یەکی کۆکراوەکان دەگـەینێ، کـە ئـەم دووانەی لەگەڵ یەك کۆکراونەتەوە، هەردووکیان لە چـاوبڕینیان بـۆ خێـر و سـوودەکانی نیشتمان وەکو یەکن و چ جیاوازییەکیان نییە.

٢ـ گشتگیرکردنی ئاخاوتن و خۆ ڕزگـارکردن لـە ئاخـاوتنی کـەرتی زۆر و دووبـارە، حاجی قادری کۆیی دەڵێت:

کتێب و دەفتەر و کاغەز بە کوردی گەر بنووسرایە زوبانی

مەلاو و شێخ و پیر و پادشامان هەتا مەحشەر دەما ناوو نیشانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣-

لێرەدا مەبەست گرنگی نووسینە بە زمانی کوردی، ئەگەر ئەمە کرا، بێگومـان بـۆ ئەوسا کە نووسین بە زمانی کوردی زۆر کەم بوو، خوێندن و خوێندنەوەو نامەنووسـین و هەموو ئەوانە بە زمانانی عەرەبی و فارسی و تورکی دەکران، بۆیـە هـاتووە هـەموویانی پێکەوە کۆکردۆتەوە: کتێب (واتە: دانان)، دەفتەر (واتە: خوێندن)، کاغەز (واتـە: نامـە نووسین و هەر پەیوەندییەك کە لە ڕێگەی نووسینەوە دەکرێت)، ئەمانەی هـەموو لـەژێر بڕیاری (بە زمانی کوردی نووسین) کۆکردۆتەوە، ئینجـا لـە نیـوە دێـڕی دووەم هـاتووە، وەکو ئەنجامی ئەو کارەی پێشوو، گوتوویەتی (مەلا و شێخ و پـیر و پادشـا)مـان (هـەتا مەحشەر ناو و ناونیشانیان بە زینـدوویی دەمایـەوە).. واتـە شـاعیر کۆکردنەوەکـەی بـۆ گشتاندن ئەنجامداوەو بـە پێویـستییەکی گەیانـدنی مەبەسـتی زانیـوە، بۆیـە پـەنای بـۆ بردووە، بەوەش دەربڕینی لە وتەی بـچووکتر ڕزگـار کـردووە، کـە مەبەسـتی بـەو وەدی نەدەهات.

حەوتەم: لێککردنەوە

عـەرەب (التفریـق)ی پێـدەڵێن.. ئەوەیـە شـاعیر دوو شـتی لـە یـەك جـۆردا بـێنێ، جیاوازی بخاتە نێوانیان و لێکیانبکاتەوە، واتە: ((بریتییە لە دروستکردنی جیاوازی لـە نێوان دوو شتی لە یەك جۆردا، جا هەردووك پیاهەڵدان بن، یـان بێجگـەی ئـەوەش))[1]، ئەوەش پێچەوانەی (کۆکردنەوە)یە، چونکە لێرەدا شـت نـەك پێکـەوە لـەژێر یـەك بڕیـار نـابن، بـەڵکو هەریەکـەو بـە بڕیـارێکی سـەربەخۆش دەبەسـترێنەوە، مـەلا عەبـدوڵڵای فەرهادی بەبەرچاوگرتنی ئەم ڕاستییە، گوتوویەتی: ((پێچەوانەی کۆکردنەوە (الجمع)ە، بریتییە لە دروستکردنی جیاوازی لە نێوان دوو شـتدا، لـە جـۆری پیاهەڵـدان، یـان هـەر

[1] د. محمد خلیل الخلایلة، المصطلح البلاغي في معاهد التنصیص علی شواهد التلخیص لعبـدالرحیم العباسـي ٩٦٣هـ، الطبعة الاولی، عالم الکتب الحدیث، اربد – اردن، و جدارا للکتاب العالمي، عمان – اردن، ص ١٨٨.

جۆرێکی تر))[1]، ئەوەش هەمووی ئەوەمان تێدەگەینێت، کە لێککردنەوە: ((بریتییە لە لێککردنەوەی دوو شتی لە یەك جۆردا لە جیاوازی بڕیارەکانیان))[2].. بۆ نمونە:

فیرقەتی تۆ لەشکری ئێرانییە

صەبری منیش لەشکری تۆرانییان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٤.

لێرەدا دەبینین دوو لەشکر لێککراونەتەوە، یەکیان لەشکری ئێرانییەو بە (فیرقەتی تۆ) بەستراوەتەوە، ئەوی دیکەش لەشکری تۆرانییەو بە (صەبری من) بەستراوەتەوە، بەوەش لێککردنەوە بەرهەمهاتووە.

. ئەمری سوڵتانان هەموو تەکلیف و قەید و زەحمەتە

توڕڕەیی ئازادی و ختووتی شادییە فەرمانی دڵ... دیوانی حەمدی، لا ٤٤.

لە نێوان دوو ئەمر و فرمان جیاوازی کراوە، ئەوەی فرمانی سوڵتانە ئەمە زەحمەت و ئەرکە، ئەوەیشی فرمانی دڵە ئەمە توڕڕەیی ئازادی و هۆکاری شادییە، بەوەش (لێککردنەوە) درووستبووە.

هەشتەم: دابەشکردن

عەرەب (التقسیم)ی پێدەڵێن.. ((بریتییە لە باسکردنی چەند شتێك، دوای ئەوە بە دەستنیشان کردن ئەوە بخەیە پاڵ هەر یەکێکیان کە هی خۆیەتی))[3]، واتە: ((بریتییە لەوەی قسەکەر مەبەستی چەند شتێك، یان ئەوە بێ، کە لە حوکمی چەند شتێك دایە، دوای ئەوە بە دەستنیشانکردن بۆ هەریەکە لەوانەی پێشوو، شتێك باس بکات))[4].. بۆ نمونە:

جیسمی نورین و ددانی گەوهەرین

ئەو شکا، ئەمیان بووە جێگەی برین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٣.

---

[1] عبدالله الفرهادي الواعظ، أحسن الصياغة في حلية البلاغة، مطبعة سلمان الأعظمي، بغداد، ١٣٨٧ه، ١٩٦٧م، ص ٦٣.

[2] السيد احمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٣٣٨.

[3] عبدالله الفرهادي الواعظ، أحسن الصياغة في حلية البلاغة، ص ٦٣.

[4] محمد عزام، مصطلحات نقدية من التراث الادبي العربي، منشورات وزارة الثقافة في الجمهورية العربية السورية، مكتبة الاسد، دمشق ـ سوريا، ١٩٩٥م، ص ١٥١.

له نیوەدێڕی یەکەمی ئەم دێڕەدا دوو شت هاتوون، کە بریتینە لە (جیسمی نورین) و (ددانی گەوهەرین)، ئینجا لە نیوەدێڕی دووەم (شکان) بۆ (ددانی گەوهەرین) و (برین) بۆ (جیسمی نورین) دابەشکراوە، بەمەش (دابەشکردن) بەرهەم هاتووە.

نۆیەم: کۆکردنەوە لەگەڵ دابەشکردن

عەرەب (الجمع مع التقسیم)ی پێدەڵێن.. ((بریتییە لەوەی چەند شتێك لەژێر یەك بڕیار کۆبکەیەوە، لە پاشان دابەشی بکەی، یان بە پێچەوانەوە))[1].. بۆ نمونە:

ئەی مەهی دوو هەفتە تا شەمس و قەمەر تۆیان نەدی

دانەگیرسان ئەو میسالی ئاگر ئەمیان گڕ نەبوو... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٠٤.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا (شەمس) و (قەمەر) لەژێر واتای (تۆیان دی)دا کۆکراونەتەوە، ئەمە (کۆکردنەوە)کەیە، ئینجا لە نیوەدێڕی دووەمدا (وەکو ئاگر) بۆ (شەمس) و (وەکو گڕ) بۆ (قەمەر) دابەشکراون، ئەوەش (دابەشکردن)ەکەیە، بەوەش (کۆکردنەوە لەگەڵ دابەشکردن) بەرهەم هاتووە.

. عیززەت و زیللەت کە یادی دیدەیی حەمدی بکەن

قاچی ئەشکێ عیززەت و زیللەت بە ئانێ دێ بە تاو... دیوانی حەمدی، لا٤١٣.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا (عیززەت) و (زیللەت) لەژێر واتای (یادی دیدەیی حەمدی) کۆکراونەتەوە، ئەمە (کۆکردنەوە)کەیە، لە پاشان شکانی قاچ بۆ عیززەت و هاتنی بە تاو)یش بۆ (زیللەت) دابەشکراون، ئەوەش (دابەشکردن)ەکەیە، بەوەش (کۆکردنەوە لەگەڵ لێککردنەوە) بەرهەم هاتووە.

دەیەم: لێککردنەوە لەگەڵ کۆکردنەوە

ئەوەیە دوو شت لێکبکەیتەوە، دواتر هەردووکیان لەژێر یەك وەصف، یان یەك بڕیاردا کۆبکەیتەوە.. بۆ نمونە:

---

[1] عبدالله الفرهادي الواعظ، أحسن الصیاغة في حلیة البلاغة، ص ٦٣. هەروەها: د. عبدالعزیز عتیق، علم البدیع، الطبعة الاولی، دار افاق عربیة، القاهرة – مصر، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م، ص ١١٠.

دڵ بە شەوقی ڕوومەتی سووتاوە، پەروانە بە شەمع

هەردوو هەم سووتانە، ئەمما قابیلە ئەم بێتە ئەو... دیوانی حەمدی، لا ٤١٢.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا لە هۆکاری سووتاندا (دڵ) و (پەروانە) لێکجیاکراوەنەتەوە، بەوەش (لێککردنەوە) درووستبووە. بەڵام دوای ئەوە هەردوو سووتانەکان لەژێر وەصفی هەردوو هەر سووتانەدا کۆکراونەتەوە، ئەوەش (کۆکردنەوە)کەیە، بەوەشش لێککردنەوە لەگەڵ کۆکردنەوە بەرهەمهاتووە.

یازدەیەم: پێچەو پەخش

لە عەرەبیدا (اللف والنشر)و (الطي والنشر)ی پێدەگوترێت.. ((بریتییە لە خستنەڕووی چەند شتێك، بە درێژی، یان بە پوختی، دواتر هێنانی شت بۆ هەریەکە لە شتەکانی پێشوو، بەبێ دەستنیشانکردن، لەبەرئەوەی متمانەی ئەوە هەیە، کە گوێگر دەتوانێ، ئەو شتانەی دووەم بۆ هاوپەیوەندەکانیان لە بەشی یەکەم بگەڕێنێتەوە))[1].

دیارە لێرە مەرج ئەوەیە ژمارەی وشەکانی بەشی یەکەمی گوتەکەو ژمارەی وشەکانی بەشی دووەمی گوتەکە بە قەد یەك بن و پەیوەندی نێوانیشیان دەشێت بەیەکەوە گونجان و بۆیەك شیان و پەیوەستی و دژیەکی یان هەر پەیوەندییەکی تر بێت، بەڵام پەیوەندی نێوان هەموویان دژیەکی نەبێت، چونکە لەو بارەدا دەبێتە (بەرامبەری)[2].. بۆ نمونە:

ئەم سەراپەردەیە کە بەرپابوون

مانگ و ڕۆژی هەڵات و ئاوابوون... دیوانی حەمدی، لا ٨٥.

لە نیوەدێڕی دووەمدا سەرەتا وشەکانی مانگ و ڕۆژ پێکەوەپێچراون، دوای ئەوە وشەکانی (هەڵات و ئاوابوون)یان بۆ پەخشکراوەتەوە، ئەو پەخشە پەخشێکی ڕێکە، چونکە بە ڕیزە (هەڵات) بۆ (مانگ) و (ئاوابوو) بۆ (ڕۆژ)ەکە هاتوون.

---

[1] د. جميل عبدالمجيد، البديع بين البلاغة العربية واللسانيات النصية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، اسكندرية، مصر، ١٩٩٨م، ص ١١٧. هەروەها.. د. اسعاد عبدالهادي قنديل، فنون الشعر الفارسي، الطبعة الثانية، دار الاندلس للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت — لبنان، ١٤٠٢هـ، ١٩٨١م، ص ٣٦٦.

[2] ئیدریس عەبدوڵڵا، هەندێ هونەری جوانکاری لە شیعرەکانی (پیرەمێرد)دا، ٢٧٧.

پێچەوپەخشی ڕێك و پێچەوپەخشی ناڕێك

یەك: پێچەوپەخشی ڕێك: ئەو پێچەوپەخشەیە کە وشە پەخشکراوەکانی بە ڕێکی لە بەرامبەر وشە پێچکراوەکانیدا هاتبن، جا هەریەکەیان دوو وشە، یان سێ وشە، یان هەرچەند وشە بن.. بۆ نمونە:

١ـ پێچەوپەخشی دوویی ڕێك: ئەو پێچەو پەخشەیە، کە ژمارەی وشە پێچکراو و ژمارەی وشە پەخشکراوەکانیشی دوو بە دوو بن و وشە پەخشکراوەکانی بە ڕێکی لە بەرانبەر وشە پێچکراوەکانی هاتبن، بۆ نمونە:

بە تەخمین وەصفی فیردەوس و جەهەننەم بۆچ دەکا واعیز

لە سایەی وەصلٚ و هیجرانت بە خۆم دیتوومە دەیزانم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٧.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا سەرەتا وشەکانی (فیردەوس) و (جەهەننەم) پێکەوەپێچراون، لە دوایاندا (وەصلٚ) و (هیجران)یش بۆیان پەخشکراونەتەوە، (وەصلٚ) بۆ (فیردەوس) و (هیجران) بۆ (جەهەننەم)، بەمەش پێچەوپەخشی دوویی ڕێك درووستبووە.

٢ـ پێچەوپەخشی سێیی ڕێك: ئەو پێچەو پەخشەیە، کە ژمارەی وشە پێچکراو و ژمارەی وشە پەخشکراوەکانیشی سێ وشە بە سێ وشە بن و وشە پەخشکراوەکانی بە ڕێکی لە بەرانبەر وشە پێچکراوەکانی هاتبن، بۆ نمونە:

لە بەحرو بێشەو و سەحرا نەهەنگ و زەیغەم و ڕووبا

وەکو سەگ هەڵدەییێن ئێستا لە ئاه و ناڵەیی زارم... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧٩.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا سەرەتا وشەکانی (بەحر) و (بێشەو) و (سەحرا) پێکەوەپێچراون، لە دوایاندا وشەکانی (نەهەنگ) و (زەیغەم) و (ڕووبا)یش بۆیان پەخشکراونەتەوە، (نەهەنگ) بۆ (بەحر) و (زەیغەم) بۆ (بێشە) و (ڕووبا) بۆ (سەحرا)، پەیوەندی نێوان هەر یەکە لەم سێ جووتە پێکەوەییانەش پەیوەندییەکی بۆیەکپێویستی و واقیعییە، بەمەش پێچەوپەخشی سێیی ڕێك درووستبووە.

دوو: پێچەوپەخشی نارێك: ئەو پێچەوپەخشەیە، کە وشە پەخشکراوەکانی بە نارێکی لە بەرامبەر وشە پێچکراوەکانیدا هاتبن، جا هەریەکەیان دوو وشە، یان سێ وشە، یان هەرچەند وشە بن.. بۆ نمونە:

ئیعجازی دەم و دەستی مەسیحاو و کەلیمی

هەردوو دەم و دەست کەوتنە بازوویی محەمەد... دیوانی حەمدی، لا ٩٧.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا سەرەتا وشەکانی (ئیعجازی دەم) و (ئیعجازی دەستی) پێکەوەپێچراون، لە دوایاندا (مەسیح) و (کەلیم)یش بۆیان پەخشکراونەتەوە، (مەسیح) بۆ (ئیعجازی دەست) و (کەلیم) بۆ (ئیعجازی دەم) ، بەمەش پێچەوپەخشی دوویی نارێك درووستبووە.

سێ: پێچەو پەخشی نادیار: ئەو پێچەو پەخشەیە، کە دیارنییە وشە پەخشکراوەکانی بۆ کامە وشەی پێچکراون، چونکە هەر وشەیەکی پەخشکراوی بۆ تەواوی وشە پێچکراوەکانی دەشێن.. بۆ نمونە:

خوسرەو و کەیقوباد و ئەسکەندەر

وەکو کیسرا و کاوس و قەیسەر... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٦.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا سەرەتا وشەکانی (خوسرەو) و (کەیقوباد) و (ئەسکەندەر) پێکەوەپێچراون، لە دوایاندا وشەکانی (کیسراو) و (کاوس) و (قەیسەر)یش بۆیان پەخشکراونەتەوە، بەڵام نازانرێ کامە وشەی پەخشکراو لە بەرانبەر کامە وشەی پێچراوە، دەشێ هەر یەکە لە وشە پەخشکراوەکان، بۆ هەریەکە لە وشە پێچراوەکان ڕەوابێ پەخشبکرێت، بەوەش پێچەوپەخشی سێیی نادیار بەرهەم هاتووە.

دوازدەیەم: موبالەغە

عەرەب (المبالغە) و (التبلیغ)یشی پێ دەڵێن.. ((بریتییە لەوەی قسەکەر ئیدیعای وەصفێك بکات، کە گەیشتنی بەو وەصفە لە توندی، یان لاوازیدا بە دووردەزانرێ، یان مەحاڵە))[1]، واتە ئەو پەسنەی دراوەتە پاڵ پەسندراو لە هیچ بارێکدا ئەقڵ پەسندی ناکات و ناتوانێ قەبوڵی بکات، موبالەغەش وەصفەکانی تێدەپەڕێنێ، ((ئەوەیە شاعیر

[1] السید احمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٣٤١.

له وەصفكردنیدا ئیدیعای زیاد له ڕاستی بۆ شتێك بكات، بەڵام وەكو باوو عەقڵ نەشێ شتی وەها ببێ))[1]، بەمەش كەواتە ناشێ هەموو ئەوەی شاعیر گوتوویەتی وابێ، بەڵكو هێندێكی، یان زۆری ئەوەی گووتوویەتی، پێچەوانەكەی ڕاستە، لەبەرئەوەیە هەندێ له ڕەوانبێژانی تر گوتوویانە: ((بریتییە له زێدەڕۆچوون له پیاهەڵدان، تا وای لێدێ هەندێجار دەگاتە درۆ))[2]، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو وەصفە جوانەو هەندێجار داهێنانێكی گەورە پێشكەش دەكات، بە تایبەت لەو بوارانەدا كە موبالەغەكە پەیوەندی بە واقیعێكی ئەقڵییەوە هەیەو هەستی شاعیرەكە ئەوە درووست دەكات، نەك موبالەغەكە له بۆ واقیعێكی ماددی بێت و وەهاش نەبێت.

به كورتی: موبالەغە بریتییە له وەسفی زیاد له پێویست بۆ شتێ له شتەكان، جا بە باش بێ، یان بە خراپ، گرنگ ئەوەیە، ئەو وەصفە هەمووی لەگەڵ واقیعدا یەكنەگرێتەوەو خوێنەر نەتوانێ بڕوا بە تەواوی واتاكەی بكات، بەڵام لەگەڵ ئەوەش پێی جوان بێت و چێژێكی ئەدەبی خۆشی لێوەربگرێت.. بۆ نمونە:

كە تۆفانی سروشكم كەوتە غەوغا

بە مەهـ ماهی گوتی: یا حافظ الله... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٤٩.

(تۆفانی سروشكم) موبالەغەو زێدەڕۆییەكی زیاد لە پێویستە بۆ فرمێسكەكانی چاو، چونكە چاو ئەگەر شەو و ڕۆژیش فرمێسك ببارێنێ، ئینجا ئەو شوێنەوارەی درووستی دەكات، بە بەراورد لەگەڵ تۆفان شتێكی شیاوی باس نانوێنێ، قەت لەگەڵ واقیع و عەقڵ یەكناگرێتەوە، بەڵام مەبەستێكی شاعیرانە ئەو موبالەغە جوانەی درووستكردووە، چێژێكی ئەدەبی خۆشیش دەبەخشێت.

مەبەستەكانی موبالەغە

دیارە موبالەغە وەكو هونەرێكی جوانكاری بۆ زیاتر لە مەبەستێك پەنای بۆ دەبرێت، بە كورتی ئاماژە بۆ دوو لەو مەبەستانە دەكەین، كە بریتینە لە:

١ـ بۆ هاندانی خۆشەویست.. هەموو شاعیرێك بازنەی گەورەو بچووكی خۆشەویستی هەیە، كە دیارە نەتەوە یەكە لەو بازنانە، بۆ ئەوەش تاكەكانی

---

[1] الخوري بولص عواد، العقد البديع في فن البديع، ص ١٩٥.

[2] د. مختار عطية، علم البديع ودلالات الأعتراض في شعر البحتري، ص ١١٨.

نەتەوەکەی خۆی هانبدات، تا گیانی بەرخودان و وزەو توانایان تیادا درووست بکات، دێت بە گەورەرتر لە خۆیان وەصفیان دەکات و موبالەغەی زۆر دەکات.. بۆ نمونە:

لە گاوان و شوانی کوردەکان یەك

بەسە بۆ لەشکری صەد کەڕڕە دوو لەك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٧١.

هەر (لەك)ێك واتە: (سەد هەزار سەرباز).. ئەگەر ئەمە وابێ، ئایا شوان و گاوانی کورد چەندە ئازاش بن، دەشێ یەکێکیان بە قەد هەموو ئەو ژمارە گەورەیەی سەربازی میللەتانی تر بێ؟! بێگومان نەخێر! چونکە ئەمە نە عەقڵ و نە عادەتیش قەبوڵی ناکەن، بەڵام بۆ دەرخستنی خۆشەویستی زۆری بۆ نەتەوەکەی و بۆ هاندانی ئەندامانی نەتەوەکەی، شاعیر بەم موبالەغەیە زۆرەوە پێی هەڵداون، ئەوەش موبالەغەیێکی ئاشکراو جوانە.

٢ـ بۆ گەورەکردنی گوناهەکانی خۆ:

جەهەننەم باوەڕم نایێ قیامەت من لە خۆی بگرێ

ئەڵێ ئالوودە ناکەم من بە پیسی حەیفە دامانم... دیوانی حەمدی، لا ٢٢.

(باوەڕم نایێ لە قیامەتدا جەهەننەم من لە خۆی بگرێ) ئەمە موبالەغەیەو وەکو درکەییێك بۆ زۆر تاوانباری خراوەتە ڕوو، بەڵام ئەوەش لەگەڵ واقیع و عەقڵ یەکناگرێتەوە، چونکە بەندە چەندەی پیستر و تاوانبارتر بێ، شوێنێکی شیاوتر بە خۆی هەر بۆ دانراوە لە دۆزەخ، چونکە دۆزەخ هێندە گەورەیە، هەموو پیس و تاوانبارێك لە خۆی دەگرێ و هێشتاش پڕنابێ. دواتر مەحاڵە دۆزەخ بڵێ: من شوێنی پیسان ناکەمەوە تا پیس نەبم، چونکە ئەصڵەن دۆزەخ جێگەی پیسانە.

سێزدەیەم: جوانی بایس

عەرەب (حسن التعلیل)ی پێ دەڵێن.. ((ئەوەیە دیاردەیەك هۆی ڕاستەقینەی خۆی هەبێ، ئەم هۆیە بەلاوە بنرێ و هۆیەکی تری هونەرمەندانەی بۆ بدۆزرێتەوە، کە هۆی ڕاستەقینە نەبێ، کە ئەمە جوانییەکی زیندووی پێ دەبەخشێ))[1]، زانایانیش هەمووی لەسەرئەوە ڕێکن، بۆیە هەموویان هەر هەمان شت دەڵێنەوە: ((ئەوەیە کە

[1] عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی بۆ پۆلی دووی پەیمانگاکانی...، لا ١٤٥.

داوای سەبارەت بە عیللەتێکی موناسب بکرێ بۆ وەسفی خاسەوێژ ـ شتێك، کە ئەو خاسەوێژییە لە ڕاستیدا خاسەوێژی شتەکە نەبێ، واتە غەیر حەقیقی بێ، بەڵام ئەم داواکردنە کە ئەکرێ، بە شێوەیێکی جوان ـ لەتیف ـ بێت. ئەم ئیشەش بۆ ئەوەیە، کە بەلاغەت و جوانییەکی تر بدا بە هۆنراو وەیا ڕستە))[1]، دیارە ئەم هۆیەی شاعیر بۆ دۆخەکە دایدەنێ، وەکو لە پێناسەکەدا هاتووە، هۆی درووست نییەو لە باری ئاساییدا ئەقڵ و زانست ڕەتیدەکەنەوە، بەڵام لە شیعردا لەبەرئەوە ئاساییە، چونکە شاعیر وەکو زانا لە دیاردەکان ناکۆڵێتەوە، بەڵکو هەمیشە وەکو شاعیرێك هەست و سۆز بەسەریدا زاڵ دەبێت، ئەوەش چڕبوونەوەی ئەدەبیات لە شیعرەکەدا دەخاتە ڕوو.

بە کورتی: مەبەست لە جوانی بایس دانانی ئەو هۆیەیە، کە شاعیر بۆ ڕوودان و ڕوونەدانی کارێ لە کارەکان، یان دیاردەیێ لە دیاردەکانی دادەنێ، بەڵام ئەو هۆیە هۆی درووستی کار و دیاردەکە نییە، کە خستوویەتیە پاڵیان، بەڵکو بۆ ناسکی دەربڕین و جوانی شێوازی ئەدەبی پەنای بۆ بردووە.. بۆ نمونە:

. لە بەرقی ڕەنگی شەڕواڵی حەیا دامێنی هەڵماڵی

لە تەققەی دەنگی خڵخاڵی لە گەردوون زوهرە داماوە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٣٤.

لە نیوەدێڕی دووەمدا شاعیر دەڵێت: ئەستێرەی زوهرە لە ئاسمانەوە بۆیە داماوە، چونکە گوێبیسی دەنگی خۆشی خڕخاڵەکانی یار بووە لەسەر زەوی، ئەدی ئەگەر دەنگی خڕخاڵەکان وەها خۆش و ورووژێنەر و کاریگەربن و لەو دوورەوە زوهرە داماو بکەن، دەبێ حاڵی منی نزیك بە گوێبیستبوونی ئەم دەنگە خۆشە چی لێبێت و چیم بەسەر بێ؟ بەڵام ئەمە لە ڕاستیدا لێکدانەوەی شاعیرانەیە، چونکە لە لایێك زوهرە داماو نییە، چونکە داماوی بۆ مرۆڤە نەك بۆ ئەستێرەو ئاسمان و خۆر و مانگ، لەولاشەوە ئەگەر هات و زوهرە داماویش بێ، لەبەر دەنگی خڵخاڵی یارەکەی شاعیر نییە، چونکە زوهرە ئەستێرەیەو لەم دەنگ و ئاوازانە ناگات و پێیان ورووژاوو کارتێکراو نابێ. ئەمەش لێکدانەوەیێکی جوان و دلگیرە بۆ بابەتەکەو بە (جوانی بایس) دادەنرێت.

---

[1] عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێکۆلینەوە لە ئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٦٨، لا١٠٤.

. هەر لە ئاوابوونی ڕۆژانایە ماتەم دەیگریٚ

عەرزی ئەندامی دەکا دیارە لە ڕەشپۆشانە شەو... دیوانی حەمدی، لا ٣٥.

شاعیر لێرەدا دەڵێ: لەبەر ئاوابوونی ڕۆژ شەو غەمبار و ماتەمدار دەبێ و جلی ڕەش دەپۆشێ، دیارە ئەوەش هۆکاری ڕەش دەرکەوتنی شەو نییە، بەڵکو ئەمە خەیاڵی شاعیرانەیەو (جوانی بایس)ە، چونکە ماتەمگرتن بۆ مەرگی ئازیز کاری مرۆڤە، نەك هی شەو، چون شەو هەست و سۆزی نییەو ئەقڵ و فیکری نییە، بتوانێ وەکو مرۆڤێك بیربکاتەوە.

جوانی جوانی بایس

جوانی (جوانی بایس) لەوەدایە، شیعرییەت، یان ئەدەبیەت چڕدەکاتەوە لە سنووری تاکە دێڕو چێژو خۆشییەکی زۆر بە خوێنەر دەبەخشێت، خەیاڵ فراوان دەکات، چونکە هۆکارە درووستەکان دەشارێتەوەو لێکدانەوەی ئەدەبی و شاعیرانە بۆ هۆکارەکان دەکات. ئەمەش کەوابێ دەقی ئەدەبی ناسك و جوان بەرهەمدێنێ و لە ڕووی ناوەوەو (جەوهەر)دا دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی تێکستی ئەدەبی ناوازەو جوان.

چواردەیەم: خۆلۆمەکردن

عەرەب (عتاب المرء نفسه)ی پێدەڵێن.. (ئیبنولموعتەز) ئاماژەی بۆ کردووەو لە جوانییەکانی شیعری ژماردووە، بەڵام هیچی لەسەر نەنووسیوە، هێندە هەیە دوو دێڕ شیعری بە نمونە بۆ هێناوەتەوە[١]، لە پێناسەی خۆلۆمەکردندا گوتوویانە: ((بریتییە لە سیفەتێکی حاڵ))[٢]، بەڵام ئەمە دەبێ بە شێوازێکی بەرزی ئەدەبی بێت و لە دەربڕینی بچووك و سادە ڕزگاری بووبێت.

بە کورتی: خۆلۆمەکردن بریتییە لە لۆمەکردنی شاعیر بۆ خودی خۆی، لەو ڕووەی، بە شیاوی لۆمەکردنی دەزانێ، کە ئەمە دەبێ بە شێوازێکی بەرزی ئەدەبی بێت و لە دەربڕینی بچووك و سادە ڕزگاری بووبێت.. بۆ نمونە:

لە تووشی خۆم بوو هەرچی تووشی خۆم بوو

لە دەستی خۆیەتی حاجی شکاتی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٦٧.

---

[١] بروانە: أبن المعتز، البديع، ص٧٤.

[٢] أبن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، الجزء الثاني، ص ٣٨٤.

حاجی لەم دێڕەیدا لۆمەی خۆی دەكات، كە ئەوەی بە سەری هاتووە لەبەر نزیكە بەڵایی و زۆر تووشی خۆی بووە، ئەوە بووەتە هۆی ئەوەی ئاوا دەربەدەر و ماڵوێران ببێ، بۆیەشە شكات و گلەیی بەر لە هەر یەكێك، هەر لە دەستی خۆیەتی.

. بۆچی حەمدی وا بە سوكی سەیری ئەهلی دڵ ئەكا

بۆ بە گوێیا نەچووە مێشوولە كە چی كردووە لە فیل... دیوانی حەمدی، ل٣٦٠.

لێرەدا حەمدی بە ئاشكرا لۆمەی خۆی دەكات، كە بۆچی بەو چاوە تەماشای ئەهلی دڵ دەكات و بۆ وەها بە بچووكیان دەزانێ، ئەدی ئەوە نییە مێشوولەی بچووك ئەو دەردەی داوەتە فیل وەكو لە سەربردەو حەكایەتەكاندا هەیە.

جوانی ئەم هونەرە

١ـ جوانی خۆلۆمەكردن لە دوو ڕووەوەیە، یەكەمیان لە واتاكەیدایە، كە كارێكی ژیاری جوانە ئادەمیزاد لە هەڵەو كەموكوڕی و تاوانەكان خۆی ڕزگار نەكات و لەسەریان بووەستێ، بۆ ئەوەی گۆڕان و نوێبوونەوە لە خۆیدا بەرهەمبێنێ، لەم ڕێگەیەشەوە دیارە كاریگەری بۆسەر دەروونی خوێنەر درووست دەكات و وای لێدەكات بیربكاتەوە، ئەگەر ئەویش بزانێ هەڵەو تاوانێكی هەیە بۆ لەمەودوا وازیان لێبێنێ و دەست بە شتی باشترەوە بگرێت.

٢ـ دووەمین جوانی خۆلۆمەكردن لە شێوازە ئەدەبیەكەیدایە، كە بە شێوازێكی جوان و دڵگیر دەخرێتە ڕوو، ئەوەش چێژێكی ئەدەبی خۆش دەبەخشێت.

پازدەیەم: وەصفی لە بەرگی لۆمە

عەرەب (المدح بما يشبه الذم)ی پێدەڵێن.. بریتییە لەو گوتەیەی، تیایدا شاعیر سەرەتا لە بەرگی لۆمە پەسنێك، یان چەند پەسنێكی خراپ ئاراستەی شتێ، یان كەسێ دەكات، لە پاشان بە شێوەیێكی تر دەدوێت و دەریدەخات، كە ئەو گوتانەی پێشووی كە وەكو لۆمە دەبینران، نەك مەبەست لێیان لۆمە نەبووە، بەڵكو وەصفیش بووە[1]،

---

[1] بڕوانە: ئیدریس عەبدوڵلا، جوانكاری لە ئەدەبی كوردیدا، ل ١٠٢.

یانیش وەصفی لە بەرگی لۆمە بریتییە لە وەصفکردنێك، کە بە دەربڕین و شێوازی لۆمە بەرهەم دێت.. بۆ نمونە:

بۆچی بەشیری ئێمە یەعنی ڕەسولی ئەکرەم

هیچ ئەدعیەی نەزانی ڕۆژێ کە دەچووە مەیدان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٧.

لەم دێڕەدا نەزانینی دوعا دراوەتە پاڵ پێغەمبەری خۆشەویست (درودو سڵاوی خوای لەسەر)! ئەمەش سەرسامییەك درووست دەکات، کە چۆن ئەو سەروەرە دوعای نەزانیوە؟! بەڵام کە دێڕەکەی تەواو دەکات و دەڵێت: ئەو کاتە دوعای نەدەزانی، کە دەچووە گۆڕەپانی جیهاد و بەرگری!! ئەمە لە لایێك بۆ (موبالەغە)یە!! لەولاشەوە پرسیاری خوازەییە، چونکە مەبەستی ئەوە نییە بۆ نەیدەزانی، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە لەو شوێنەدا جگە لە دوعا هۆکارەکانی دیکەیشی بە توندییەوە بە دەستەوە دەگرت، وەکو ئەوە وابێ بڵێین، دەڵێی دوعای وازلێهێناوە، ئەمەش کەوابێ وەصفە بۆ پێغەمبەر (درودو سڵاوی خوای لەسەر) نەك پەنا بە خوا شتێکی پێچەوانەی ئەوە.

بوومی وێرانە بە ڕۆژ و سەگی ئەو کۆیە بە شەو

هەردووکی خزمی یەکن، حاجی بەبێ خزم و کەسە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١١٤.

حاجی وامان بۆ دەخاتە بەرچاو، گوایە بێ خزم و کەسە، ئەمەشی بە ڕوواڵەت وەکو لاوازی بۆ خۆی پیشانداوە، بەڵام مەبەستی ئەوە نییە، خۆی بە لاواز پیشان بدات، کە ئەمە باش نییە، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە، کە: حاجی خزمی خراپی نییە وەکو بوومی وێرانەو سەگی کۆی یار، ئەوەش وەسفە شاراوەکەیە.

جوانی وەصفی بە وەکو لۆمە

وەکو لۆمەی بە وەکو وەصف ئەرکی جوانی خۆی دەبینی، بەڵام بە شێوازی پێچەوانە، واتە لێرەدا بە شێوازی بەهەڵەبردن و گاڵتەجاڕییانەی بەهێز وەصفی شتەکان دەکات، نەك بە شێوازی وەصفکردنی ئاسایی.

شازدەیەم: لۆمەی بە وەکو وەصف

له عەرەبیدا (الذم بما یشبه المدح)ی پێدەگوترێت، پێچەوانەی (وەصفی بە وەکو لۆمه)یه، بریتییه لەو دەربڕینەی، شاعیر تێیدا سەرەتا بە باشی وەصفی یەکێك، یان شتێك، یان دیاردەییێك دەکات و پەسنی باشی دەداتە پاڵ، بەڵام دواتر دەردەکەوێت، لە گوتەکەیدا مەبەستی لۆمەیە نەك وەصف.. بۆ وێنە:

ماڵی میراتی بە هەرزان حەمدی مەفرۆشە کە شێخ

بۆیە بەدناوە بە هەرزانی فرۆشتووە دینمان... دیوانی حەمدی، لا ٣٩٢.

لە نیوەدێڕی دووەمدا گوایە شاعیر وەصفی شێخ دەکات، بەوەی کەوا هەرزانفرۆشە، هەرزانفرۆشیش شتێکی باشە، ئەمە وەکو وەصفێك دەکەوێتە بەرچاو، بەڵام دیارە تەماشای فرۆشراوەکە دەکرێت، کە ئایا چییە؟ جا کاتێك دەڵێت: فرۆشراوەکە ئاینمانە، کە ئەمە فرۆشتنی لەسەر نییە، ئەوەی ئاینی بفرۆشێ سووك و چرووك و بێنرخ دەمێنێ، بۆیە بەمە لۆمەییێکی گرنگ و پشتشکێن ئاراستەی شێخ دەکات و ناشرینی دەکات، بەوەش لۆمەی بە وەکو وەصف بەرهەمدێت.

شێوازەکانی لۆمەی بە وەکو وەصف

لۆمەی لە بەرگی وەصف بە لانی کەم دوو شێوازی هەیە، یەکێکیان ئاشکرایەو ئەوی دیکەیان نائاشکرایە، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر ئەم دووانە:

١ـ شێوازی ئاشکرای لۆمەی لە بەر گی وەصف

لێرەدا شاعیر بە شێوەی ئاشکرا لۆمەی کەسێك، یان شتێك دەکات، هەرچەندە لە سەرەتاوە وەهای پیشانداوە، کە ئەوە وەصفی شت، یان کەسەکە دەکات.. بۆ نمونە:

شکڵی تەکیەو خانەقاهی شێخەکان

واقیعەن ڕەنگینە ئەمما بۆ ڕیان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠١.

لەم دێڕەدا، سەرەتا شاعیر دانی بەوە داناوە، کە شێوەی تەکیەو خانەقای شێخەکان جوان و ڕەنگینن، ئەمەش پیاهەڵدانێکی چاکە، بۆ ئەو خانەقاو تەکیانە، کەچی دوای ئەوە هەر بە ئاشکرا دێت عەیبێکی گەورەیان باس لێوە دەکات، ئەویش ئەوەیە دەڵێت: ئەو شوێنانە ئەگەرچی دەبێ بۆ خواپەرستی بینا بکرێن، بەڵام لە ڕاستیدا بۆ ئەو مەبەستە بینا نەکراون و ڕیاکارییان تێدا دەکرێت، ئەوەش لۆمەیەکی

گەورەیە ئاراستەی ئەو دامەزراوانەی دەکات، بۆیە گەرچی سەرەتا وەصفێکیشی کردبن، بەڵام لە ڕاستیدا مەبەستی شتێکی پێچەوانەیەو لۆمەیە، بەوەش (لۆمەی بە وەکو وەصف) بەرهەم هاتووە.

٢ـ شێوازی نائاشکرای لۆمەی لە بەرگی وەصف

لێرەدا شاعیر بە شێوەی ئاشکرا لۆمەی کەس ناکات، بەڵام ژینگەی دەقەکە وەهای لێدەخوێنرێتەوە، کە شاعیر لەم دێڕەیدا مەبەستی لۆمەیە، نەك وەصف.. بۆ نمونە:

بولغار و سیرب و یۆنان هەم ئەرمەن و قەرەتاغ

هەر پێنجییان بە تەعداد نابن بە قەددی بابان

هەر ئێکە موستەقیللن کوللێکی دەوڵەتێکن

صاحێبی جەیش و ڕایەت، ئەرکانی حەرب و مەیدان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٨.

ئەمە لە لایێك ئەوەی لێدەخوێنرێتەوە، کە بابان لە هەموو ئەو پێنجانە گەورەتر و گرنگترە، چونکە ئەوان، واتە: بولغار و سیرب و یۆنان و ئەرمەن و قەرەتاغ هیچ نینە ، بە هەرپێنجیان هێندەی بابان نابن، ئەوەش دەبێتە وەصفی بابان و لۆمەی ئەوان. بەڵام کە ئەم دێڕە دێڕی دیکەی بەدوادا دێت و دەڵێت: بەڵام ئەوان هەموو دەوڵەتن و سەربەخۆنە، کەوابێ ئەمە لۆمەیێکی شاراوەی بۆ بابان و لە ڕێی ئەمیشەوە بۆ هەموو کورد لەخۆ دەگرێت، چونکە کوردان کەسیان نەیانتوانیوە وەکو ئەو نەتەوە بچووکانەی تر ببنە شتێك و شتێك بۆ میللەتەکەیان بەدەستبێنن! ! ئەوەش لۆمەی شاراوەیەو بە وەکو وەصفە.

هۆیەکانی لۆمەی بە وەکو وەصف

١ـ بۆ گاڵتەجاڕی.. ئەمە ئەوکاتە دەبێ، کە شاعیر بییەوێت لەبەر هۆیەك لە هۆیەکان، گاڵتەی خۆی بخاتە سەر یەکێك و ناشیرینی بکات، ئیتر دێت بە شێوازی وەصف باسی دەکات، بەڵام مەبەستیشی لۆمەیە نەك وەصف.. بۆ نمونە:

من له دیوانا حیکایەی سەی عەلیم قەید کردبوو

ناوی بیسمیللام که نووسی وەك جنۆکه دەرپەڕی... دیوانی حەمدی، ل١٦٢.

لێرەدا شاعیر ڕاستەوخۆ نەیگوتووە، سەید عەلی جنۆکەیە، بەڵکو سەرەتا بە ڕێزەوە گووتوویەتی: من حیکایەتی ئەوم خستبووە نێو دیوانەکەم.. بەڵام پاش ئەوە گوتوویەتی: بەڵام کاتێك ناوی بیسمیللام که نووسی وەکو جنۆکه دەرپەڕی!! ئەمەش لۆمەو سوکایەتیکردنە بە سەید عەلی، بۆیە لۆمەی بە وەکو وەصفەو بۆ گاڵتەکردن بەو کەسە بەرهەمهێنراوە.

٢ـ بۆ دەرخستنی ماهییەتی شتەکان.. گەلێ کەس و شت و دیاردە هەن، وێنەی نادرووستیان کەوتۆتە لای خەڵك، شاعیر زۆرجار دێت، دەیەوێت ئەو وێنە ناتەواوانە بێنێتەوە باری تەواویان، ئیتر ئەمە ناچاری دەکات، هەمان وێنەی خەڵك بە شێوەیێکی دیکەو وەکو ئەوەی بە درووستی دەبینێ، بیخاتەوە بەر گوێی خوێنەرانی.. بۆ نمونە:

. بەڵێ شێخ قوتبە ئەمما قوتبی ئاشە

بە ئاو و نیعمەتی خەڵکە گەڕانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ١٤٧.

لێرەدا سەرەتا وەکو قسەی خەڵکی سادە شاعیر وەصفی شێخ دەکات، کە قوتبە! واتە: بەرزەو گرنگە، ئەمەش وەصفە، بەڵام دواتر دێت ئامرازی ئەمما دێنێت و دەڵێت: قوتبی ئاشە، نەك قوتبی ئادەمیزاد!! ئەوەش کەوابێ لۆمەی شێخەکەی دەکات، نەك وەصفی کردبێت، دوای ئەوەش دێت هۆی ئەو قوتبییەی شێخەکەی باس دەکات و دەڵێت: چونکە وەکو ئاش بە ئاو و نانی خەڵك دەگەڕێت، دەنا گەڕانی نابێت!! ئەوەش کەواتە: شێخ لە پارەو پولی خەڵکی تێرنابێت و ژیانی بەوانەوە بەستراوەتەوە، ئەمەش گلەیی و لۆمەیێکی ناشیرینکەرە دەیداتە پاڵ شێخەکەی، بەوە لۆمەی بە وەکو وەصف بەرهەمهاتووە.

٣ـ بۆ دەربڕینی داخ و پەژارە.. زۆرجار شاعیر غەم بە شتێکەوە دەخوات، چونکە ئەو شتە ئازاری داوە، ئیتر دێت بە لۆمەیێکی پۆشراوەوە دەیخاتەڕوو و بەو لۆمەیەی لەم شێوازەدا دەیکات، داخ و پەژارەی خۆی دەردەبڕێ و کەمێك لە غەمەکانی کەمدەکاتەوە.. بۆ نمونە:

. له (قوشخانه)وه تا دەمی (ئیچ قەڵا)

له (بایزاغه)وه تا مەحەللەی (قەڵات)

هەموو خزمی خۆمن دەزانم دەڵێن:

لە بێ حورمەتیمان بوو (حاجی) هەڵات ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٥٥و٥٦.

شاعیر سەرەتا خەڵکی قوشخانەو ئیچقەڵاو بایزاغەو قەڵات هەموو بە خزمی خۆی وەصف دەکات، ئەوەش وەصفدانی ئەو خەڵکانەیە، بەڵام دواتر دەڵێت: دەزانم دەڵێن: لە بێ حورمەتی ئێمە بوو حاجی وڵاتی جێهێشت و چووە دوور! ! ئەوەش لۆمەیە، ئاراستەی ئەو خزمانەی دەکات، کەوابێ شاعیر لێرەدا مەبەستی لۆمەیە نەك وەصف و بەمە لۆمەی وەکو وەصف درووستبووە.

هەڤدەیەم: جەختی وەصف بە وەکو لۆمە

عەرەب (تأكيد المدح بما يشبه الذم)ی پێ دەڵێن.. بریتییە لە جەختکردنەوەی وەصفێك کە لە بەشی یەکەمی گوتە خراوەتە ڕوو، دواتر دوای وەستەیێك لەبەر هاتنی ئامرازێکی جیاکردنەوە، یان هەر هۆیەکی تر، سەرنجی خوێنەر بۆ ئەوە بچێت، کە لەوانەیە پەشیمان بوونەوەیێك لە ئاخاوتنەکە ڕوویدات و لۆمەیێکی بە دوادابێت، بەڵام کە بەشی دووەمی گوتەکە دەخرێتە ڕوو وەسفێکی دیکەش بۆ وەسفەکەی یەکەم زیاد دەکرێت، ئەوەش کەواتە هەر جەختکردنەوەبوو بۆ وەسفەکەی پێشوو.. ئەم هونەرە زیاتر لە شێوەیێکی هەیە، ڕەوانبێژان بە گوێرەی شێوەکانی پێناسەیان کردووە.. لەوانە:

یەکەم: ((بریتییە لە هاڵاوێرکردنی سیفەتێکی ستایشکراو لە سیفەتێکی لۆمەکراوی ناپەسند، بەو خەملاندنەی کە ئەوە لە سیفەتە لۆمەکراوەکەیە، کە ئەمەش ئەوپەڕی مەبەستە لە پیاهەڵدانا))[1].. بۆ نمونە: (چ عەیبیان نییە، هێندە نەبێ گەلێ مەرد و ڕاستگۆن)!

لەم نمونەیەدا سەرەتا بوونی عەیب لە باسکراودا ڕەتکراوەتەوە، دواتر هێنراوە مەردی و ڕاستگۆیی، کە دوو سیفەتی جوانن، لە باری شێوازی ناشیرنکردندا دوو سیفەتی تر بۆ باسکراو زیادکراون، کە لە ڕاستیشدا ئەمانە پیاهەڵدانەکەی فراوان و جوانتر دەکەن، نەك لۆمە بن لە بۆی.

شایانی باسە نمونەی ئەم جۆرەم لە شیعرەکانی ئەو شاعیرانە نەدۆزییەوە.

---

[1] ابن عبدالله أحمد شعيب، بحوپ منهجيه فى علوم البلاغه العربيه، ص ٣٨٨.

دووەم: ((بریتییە لە چەسپاندنی سیفەتێکی سوپاسکراو بۆ شتێك، دوای ئەوە ئامرازێکی جیاکردنەوە بێت، ئەوەی بە هۆیەوەی جیادەکرێتەوە سیفەتێکی سوپاسکراوی تر بێت))[1].. بۆ نمونە:

گەرچی وەکو یارانی ئەمیش پایەیی دین بوو

ئەمما بە عەلی خاصە وەکو بابی حەرەم هات... دیوانی حەمدی، لا ١٠٦.

سەرەتا عەلی بەوە ستایشکراوە، کە وەکو سێ خەلیفەکانی تر یەکێك لە کۆڵەگەو پایە گەورەکانی ئاینی ئیسلام بووە، دواتر ئامرازی (ئەمما) هاتووە، ئەمەش ئامرازی جیاکردنەوەیە سەرنج بۆ ئەوە دەبات سیفەتێکی لۆمەکراو و جیا لەوەی پێشە خۆی بە دوای خۆیدا بێنێ، کەچی سیفەتێکی دیکەی سوپاسکراوی بۆ عەلی بە دوای خۆی هێناوە، کە ئەویش (باب العلم)ە وەکو لە فەرموودەدا وەها وەسفی هاتووە، بەوەش جەختی وەصف بە وەکو لۆمە درووستبووە.

سێیەم: ((بریتییە لە هێنانی جیاکراوەیێك واتای پیاهەڵدانی تیابێت، بەڵام لە فرمانێك بارکرابێ، ئەو فرمانە واتای لۆمەی تیابێ))[2].. بۆ نمونە:

هەر ئەمری تۆ مەدارە بۆ کارو باری عالەم

هەرچەندە بێ وەزیر و بێ صەدر و کاروباری... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٤.

لەم دێڕەدا شاعیر باس لە گەورەیی خودای گەورە دەکات، کە بڕیار لە هەموو جیهان و گەردووندا بڕیاری خوایەو هەر بڕیاری ئەوە ژیان بەڕێوەدەبات، ئەمەش سیفەتێکی سوپاسکراوو پیاهەڵدان و ستایشە، بەڵام لە نیوە دێڕی دووەمدا هەر لە سەرەتاوە بە وشەی (هەرچەندە) دەست پێدەکات، ئەم وشەیە وەکو ئامرازێکی جیاکردنەوە خەیاڵی بیسەر بۆ ئەوە دەبات، کە مەبادا شتێکی جیا لەوەی پێشوو بگووترێت، بەڵام کە دوای ئەوە دێڕەکە تەواو دەکات، دەردەکەوێ ئەم وشەی (هەرچەندە)، کە بۆ دەرهێنانی شتێك، یان شتانێك بەکاردەهێنرێ، بۆ ڕەتکردنەوەو دوورخستنەوەی هەندێ سیفەت بەکارهێنراوە، کە ئەم سیفەتانە هی مرۆڤن و بۆ خودای

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٣٨٩.

[2] سەرچاوەی پێشوو، لا ٣٨٨.

گەورە شیاو نین، بەوەش دەردەکەوێ، کە مەبەستی شاعیر هەر لە سەرەتاوە ستایش بووەو دواتریش جەختی لە هەمان ستایش کردۆتەوەو جوانتر و زۆرتر سیفاتەکانی خوای گەورەی ڕوونکردۆتەوەو ستایشی کردووە.

شایانی باسە (بێ وەزیری و بێ سەدر و کاروباری) لە فرمانێك بارکراوە واتای کەموکوڕی تیایە، بەڵام نەبوونی ئەو سیفەتانە لە خودای گەورەدا دەبنە وەصف و ستایشی خوا دەکەن، چونکە تایبەتی مرۆڤن و بۆ ئەو شیاو نین.

هەژدەیەم: جەختی لۆمە بە وەکو وەصف

عەرەب (تأكيد الذم بما يشبه المدح)ی پێ دەڵێن.. بریتییە لە جەختکردنەوەی لۆمەیێك کە لە بەشی یەکەمی گوتە خراوەتە ڕوو، دواتر دوای وەستەیێك لەبەر هاتنی ئامرازێکی جیاکردنەوە، یان دەرهێنان، یان هەر شتێکی تر، سەرنجی خوێنەر بۆ ئەوە بچێت، کە لەوانەیە پەشیمان بوونەوەیێك لە ئاخاوتنەکە ڕوویدات، بەڵام کە بەشی دووەمی گوتەکە دەخرێتە ڕوو لۆمەیێکی دیکەش بۆ لۆمەکەی یەکەم زیاد دەکرێت، ئەوەش کەواتە هەر جەختکردنەوەیە بۆ لۆمەکەی پێشوو..بە واتە: ئەم شێوازە جەختکردنەوەی لۆمەیە لە کەسێك، یان شتێك، یان دیاردەیێك بە شێوازێك لەو شێوازانەی چێژ و خۆشییەك بە خوێنەر دەبەخشێت و جوانییەکیش بۆ دەقە ئەدەبیەکە درووست دەکات، ئەمەش دوو جۆری هەیە:

یەکەم: سەرەتا لەوەصفکراودا، نەفی وەصفێك دەکرێت، ئینجا بەهۆی یەکێ لەئامرازەکانی جیاکردنەوە، وەك جەختکردنەوەی واتای ڕستەی یەکەم، لۆمەشی دەکرێت[1]، بۆ وێنە: (ئەوەی خوا پێی خۆشبێت، نایکات، بەڵام ئەوەندە هەیە، ترسنۆکە).. لەم پارچەیەدا، سەرەتا نووسەر نەفی ئەوەدەکات، کە لەپەسندراودا هیچ سیفەتێکی باش هەبێت، بەڵام دواتر کە ئامرازی جیاکردنەوەی (بەڵام) دێنێت، سەرەتا خوێنەر بۆ ئەوە دەبات، کە لەوانەیە، ئەمجارە وەصفێکی باشی بکات، کەچی کە ڕستەکەی تەواو دەکات (ئەوەندە هەیە ترسنۆکە)، ئینجا بۆ خوێنەر دەردەکەوێت، کە ئەم بەشەی دووەمی قسەکەشی هەر لۆمەیەکی ترەو دیسانەوە جەختە بۆ لۆمەکەی پێشوو، بەوەش دەگوترێت (جەختی لۆمە بەوەکو وەصف).

[1] بڕوانە: د. أحمد مصطفى المراغي، علوم البلاغة، ص ٣٤٣.

له سەفحەی دەفتەری ئەخلاقی عالەمدا ئەگەر بووبێ

وەفا نەمدیوە، بیستوومە بووە، ئەمما بە قیللەت بوو! ... دیوانی حەمدی، ل٤١٤.

لەم دێڕەدا لە نیوە دێڕی یەکەمدا شاعیر ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە لە دەفتەری ئەعمالی خەڵکدا، ئەخلاقی نەدیوە، واتە نەفی ئەوە دەکات لە کردەوەی ئێستای خەڵکیدا وەفا هەبێ، ئەمەش لۆمەیەکە لە ئادەمیزاد، کە بەداخەوە بێوەفان و بۆ یەکتری وەفادارنینە، بەڵام دوای ئەوە کە دەڵێت: (بیستوومە بووە)، واتە لە کۆندا دەڵێن هەبووە، ئەوەش کەوابێ، ئەو بێوەفاییەی خەڵکی، کە یەکەمجار باسی کردبوو، مانای ئەوە نییە گشتگیر بێ، دیارە ڕۆژگارێکی زۆریش وەفا هەبووەو خەڵك بۆیەکدی وەفاداربوونە، خوێنەر بەمە وا هەست دەکات، شاعیر ڕای خۆی دەگۆڕێت، کەچی هەر دوای ئەوە دەڵێت: ئەمما بە قیللەت بوو! ئەوەش ئەوە دەردەخات، کە شاعیر هەر سوورە لەسەر لۆمەکەی خۆی و جەخت لەسەر هەمان لۆمەی خۆی دەکاتەوە، کە لۆمەکردنە لە نەبوونی وەفا لە لای خەڵکی چ لە ئێستاو ڕابردووی نزیك و چ لە ڕابردووی دوور و کۆنیشدا، چونکە با لە ڕابردوودا هەشبووبێ، بەڵام ئەویش بە کەمی بووە، ئەوەش کەواتە جەختکردنەوەیە لەسەرئەوەی ئادەمیزاد بە شێوەیێکی گشتی بێوەفانە.

دووەم: سەرەتا پەسندکراو لۆمەیەك دەکرێت، ئینجا دواتر بەهۆی یەکێ لە ئامرازەکانی جیاکردنەوە لۆمەیەکی تریش دەکرێت[1].. بۆ وێنە:

ئەم کەرانە لوشکیان کرد نیشانیان دان کە زیو

کەوتنە نەعرەی زەڕین ئەمما بە وشکی نەك بە زەڕ... دیوانی حەمدی، ل١٣١.

سەرەتا لەم دێڕەیدا شاعیر ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە کەسانێکی کەرئاسا لوشکە لوشکیان کردووەو زەڕیون، بەس بەوەی هەندێ زیویان پێ نیشانداون، ئەوەش لۆمەیە، چونکە ئادەمیزاد نابێ بۆ زێڕ و زیوی کەس لوشکە لوشك بکات، ئەمە لە نرخی ئادەمیزاد کەمدەکاتەوە، بەڵام دوای ئەوە شاعیر ئامرازی (ئەمما)ی جیاکردنەوە دێنێت، بەوەش خوێنەر سەرنجی بۆ ئەوە دەچێت، دوای ئەم لۆمەیە شاعیر شتێکی باشیش

---

[1] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ٣٤٣.

بلّێت و وەصفێکی کەرەکان بکات، کەچی کە قسەکەی تەواو دەکات و دەڵێت: (بە وشکی نەك بە زەڕ)!! ئەمە واتا زەڕینەکەیان هەر لە بەلاش بووەو چ سوودێکیشی پێنەگەیاندوون، ئەوەش کەواتە لۆمەیێکی دیکەیە، جەخت لەسەر زەڕینەکەیان دەکاتەوە، نەك وەصفێکی دیکەی نوێی بۆ هێنابن و چاکەیەکیشیانی ئاشکرا کردبێت. بەوەش جەختی لۆمە بە وەکو وەصف درووست بووە.

سێیەم: ((جاری وا هەیە بەبێ بەکارهێنانی ئامراز و بەشێوەیەکی تر شاعیر جەختی لۆمەکەی پێشووی دەکات))[1].. بۆ وێنە:

تا وەها بێ ئیتتیفاق و سەرکەشی بێ شێوەتان

تاجی کیبر و نیخوەت و غیرەت لەسەرتان دادەنێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٧٩.

لەم دێڕەدا شاعیر سەرەتا لۆمەی نەتەوەکەی دەکات، کە سەرکەشن و بێئیتتیفاقن، ئەوەش لۆمەیە، ئینجا دوای ئەوە شتێکی دیکە دەڵێت، کە لە ڕوواڵەتدا وەسفە چونکە بە وشەکانی وەصف مەبەستەکەی دەردەبڕێت، ئەویش ئەوەیە (تاجی کیبر و نیخوەت و غیرەتتان لەسەر سەر دادەنێ)! بەڵام لە ڕاستیدا ئەوەش لۆمەیێکی دیکەیەو دەکەوێتە سەر لۆمەکەی یەکەم، بەوەش جەختی لۆمە بە وەکو وەصف درووست دەبێت.

نۆزدەیەم: هەڵگەڕانەوە

عەرەب (التغایر) و (التلطف)ی پێ دەڵێن، من (هەڵگەڕانەوە)م بەلاوە جوانە، چونکە شاعیر تیایدا پێچەوانەی ڕای باو دەوەستێتەوەو لێیان هەڵدەگەڕێتەوە.. زیاتر لە پێناسەیێکی بۆ کراوە، لەوانە: ((بریتییە لەوەی قسە لەسەر واتای جوان بکەی، تا ناشرینی دەکەیت و قسە لەسەر واتای ناشرین بکەی، تا جوانی دەکەیت))[2]، هەروەها گوتوویانە: ((بریتییە لەوەی قسەکەر بە پێچەوانەی باوی خەڵکەوە قسە بکات، ئەگەر

---

[1] ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لا ١٠٢.

[2] ابي هلال العسكري، كتاب الصناعتين، ص ٣٩٤.

پیایهەڵدەن لۆمەیان بکات و ئەگەر لۆمەی بکەن پیایان هەڵبدات))[1].. ئەو پێناسانەش بۆ ئەوەمان دەبەن، کە:

١ـ هەڵگەڕانەوە زیاتر لە شێوەییێکی هەیە.

٢ـ هەر ڕەوانبێژەی باسی لە شێوەیێك، یان زیاتری هەڵگەڕانەوە کردووە، لای هەموویان ئەو شێوەیە، یان شێوانە هەمان شت نینە.

بە کورتی: هەڵگەڕانەوە بریتییە لە قسەکردنی شاعیر بە پێچەوانەی باو، یان پێچەوانەی ئەوەی پێشتر زۆرینەی خەڵك گوتوویانە، جا لە پیاهەڵدانەوە گوتاری بگۆڕێ بۆ لۆمە، یان لە لۆمەوە گوتاری بگۆڕێ بۆ پیاهەڵدان، ئەوەش دەشێ لە دێڕێك، یان لە هۆنراوەییێك، یان لە زیاتر لە دێڕێك و زیاتر لە هۆنراوەییێك بێت.. بۆ نمونە:

. تەماشای قامەتم پیری چڵۆن تیری عەسای دایە

درۆیە داری گەورە وەك نەمامی تازە دانایە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل١٢٤.

دەبینین لەم دێڕەدا شاعیر پێچەوانەی هەموو باوی پێشینان قسەی کردووە، هەموو ئەقڵی پێشینان لەسەر ئەوە کورت بۆتەوە، کە: (دار کە پیر بوو وەك نەمامی تازە دانایە)! کەچی شاعیر پێچەوانەی ئەوە وەستاوەتەوەو لۆمەی ئەو قسەیە دەکات و ناشرینی دەکات، گوایە ئەمە ڕاست نییە، بەڵگەیشی بۆ ناڕاستی ئەو قسە نەستەقەی پێشینان ئەوەیە، کە: خۆی پیربووەو چەماوەتەوە.

. لە پشکۆی کوڵمی ئەو شۆخە دیارە ئاووڕنگ دەتکێ

ئیتر حەمدی لەگەڵ ئاوا مەڵێن یەك ناکەوێ ئاتەش... دیوانی حەمدی، ل٣٢٥.

حەمدی لەم دێڕەیدا دێت پێچەوانی پێشوو و باوی میللی دەوەستێتەوە، کە گوتوویانە: (ئاو و ئاگر یەك ناکەون)، حەمدی دەڵێ: ئەوە مەڵێن، چونکە ڕاست نییەو یەك دەکەون.

---

[1] د. أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، الدار العربية للموسوعات، الطبعة الأولى، الجزء الثاني، ص ٣٠٤.. ئەویش لە: حسن التوسل، ص ٢٦٩ .. نهاية الأرب، ج ٧، ص ١٤٥.

جوانی هەڵگەڕانەوە

دەشێ جوانی (هەڵگەڕانەوە) لەوەدا کورت بکەینەوە، کە: واتا بە هۆیەوەی قووڵتر دەبێتەوەو سەرنجی خوێنەر بۆ لایەنی دیکە دەبرێت، کە پێشتر وەهای بیرنەکردۆتەوە.

بیستەم: تەجرید

لە (التجريد)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە، ((بریتییە لەوەی لە شتێکی خاوەن سیفەت شتێکی دیکەی وەکو خۆی داربهێنرێ، بۆ ئەوەی بە تەواوی موبالەغە لە بارەی لێدەرهێنراودا بکات، بە شێوەیەك وای لێبخوێنرێتەوە، کە ئەو سیفەتە دەرهێنراوە بووەتە ئەصڵ و دەشێ وەسفکراوێکی دیکەی وەکو خۆی لەو سیفەتەوە لێ دەربهێنرێ))[1].. بۆ نمونە:

وەرە ئەی دڵ بەسییە، بیدە سەگانی دەری یار

دڵەکەی کون کونی من، یا جگەری لەت لەتی خۆت... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٥٩.

لێرەدا:

لێدەرهێنراو: خودی شاعیر خۆیەتی

دەرهێنراو: دڵە.. لە بڕی خۆی ئەرکی پێدراوە

کە لە دەربڕینەکەی شاعیر ورد دەبینەوە، دەبینین، هەموو وتارەکەی ئاراستەی (دڵ)ەکەی کردووە، وەکو ئەوە وایە بڵێین، ئەم دڵە دەڵێی ئەصڵە، چونکە وەکو شتێکی جیایە لە خۆی و خۆی نییە.

وەرە ئەی دڵ لە قوڕ نیشە لە هیجرانا کە قوڕ پێوی

بڕێژە ئەی جگەر خوێنت کە موحتاجی دەم و لێوی... دیوانی حەمدی، لا٤٣٢.

لەم دێڕەشدا هەر بە هەمان شێوەی دێڕەکەی حاجی (تەجرید)ەکە بەرجەستە کراوە، ئەوەندە هەیە، لە باتی شتێك دوو شت لە شتە بنجییەکە کراوەتەوە، ئەوەتا دەبینین:

---

[1] تالیف مجموعة، شرح دروس البلاغة، شرح محمد بن صالح العثيمين، دار الهيثم القاهرة، دار ابن الجوزي القاهرة، ١٤٢٩ه، ٢٠٠٨م، ص ٢٣٠.

لێدەرهێنراو: خودی شاعیر خۆیەتی

دەرهێنراو دوونە، بریتینە لە: (دڵ) و (جگەر).. ئەمانەش هەردووکیان لە (خودی شاعیر) وەرگیراون و لە باتی خۆی بەکارهێنراون. بۆیە کە لەم دەربڕینەی شاعیر ورد دەبینەوە، دەبینین، هەموو وتارەکەی ئاراستەی (دڵ) و (جگەر)ەکەی کردووە، وەکو ئەوە وایە بڵێین، ئەم (دڵ و جگەر)ە دەڵێی ئەصڵە، چونکە وەکو شتێکی جیایە لە خۆی و خۆی نییە.

بیست و یەکەم: ڕۆچوون

عەرەب (الاطراء)ی پێدەڵێت.. بریتییە لەوەی، کە شاعیر یان نووسەر بەیەکێکدا هەڵدەدات، نەك هەر باسی کەسەکە دەکات، بەڵکو باوك و باپیری و دەشێ دوای ئەوەیشی وەصف بکات و، بەرزیان هەڵنێ[1].. بۆ وێنە:

وەلێکین تۆ کەریم ئیبنول کەریمی

بە ڕەحمەت بابی ئەشعاری یەتیمی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٥.

لێرەدا، شاعیر کە بەدۆستەکەیدا هەڵدەدات وەکو باوکی بەرزی هەڵدەنێ، دەڵێت خۆشت کەریم و باوکیشت هەر کەریمن.

دیارە بۆ ئەم هونەرەی (ڕۆچوون) زانایانی ڕەوانبێژی دوو مەرجی سەرەکییان بە گرنگ زانیوە، ئەوانیش بریتینە لە:

١ـ کە شاعیر باوك و باپیرو.. هتدی پیاهەڵدراو، بەرز هەڵدەنێ، دەبێ ڕەچاوی زووتری لە دایك بوونی ئەوانە بکات، بە واتا سەرەتا ناوی باوك بێنی، ئینجا ناوی باپیر، ئینجا باوکی باپیرو.. بەم شێوەیە.

٢ـ دەبێت لەو پیاهەڵدان و بەزرهەڵنانە زۆر لە خۆکردن نەکرێت، بەڵکو زۆر ئاساییانە ئەنجام بدرێت[2]، بەڵام نمونەی بەهێزمان لای ئەم شاعیرانە نەدۆزیەوە، دیارە ئەوەش لەبەر گرنگیدانی بیری خۆیانە.

---

[1] ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لا ١١٨.

[2] بڕوانە: سعدالدین التفتازاني، شرح المختصر، الجزء الثاني، ص ١٩٠.

بیست و دووەم: خۆھەڵەکردن

کورد (ڕاگومکی ئاشنا) و (خۆگێلکردن) و (خۆهەڵەکردن)یشیان بۆ بەکار هێناوە، عەرەبیش یەکێکی وەکو ئەبی هیلالی عەسکەری (تجاهل العارف ومزج الشك باليقين)ی بۆ بەکارهێناوەو لەبارەیەوەی نووسیویەتی: ((بریتییە لەوەی شتێك کە دەزانرێ درووستە، وەکو گومان بخرێتە ڕوو، بۆ ئەوەی بەمە زیاتر جەختی لەسەر بکرێتەوە))[1]، زۆریشیان هەر (تجاهل العارف)یان بۆ بەکارهێناوەو کورتتر پێناسەیان کردووە: ((بریتییە لەوەی زانراو ببرێتە پایەی نەزانراو، لەبەر خاڵێك کە مەبەستە لای ڕەوانبێژان))[2]، دیارە ئەمەش بە شێوازێك دەبەسترێتەوە، کە شێوازی پرسیاری خوازەییە، چونکە بۆ وەرگرتنەوەی وەڵام نییە، بەڵکو بۆ جەختکردنەوەی پرسیارلێکراو، یان هۆی درووستبوونی پرسیارلێکراوە لای خوێنەر، بۆیەشە هەندێکی دیکە گوتوویانە ((بریتییە لەوەی قسەکەر وەکو نەزانێك پرسیار لە شتێك بکات، هەرچەندە خۆی شارەزابێ بەوەی پرسیاری لەبارەوە دەکات)).[3]

بە کورتی: خۆهەڵەکردن بریتییە لە خۆهەڵەکردنی شاعیر بەرامبەر ئەو شتەی پرسیاری لەبارەوە دەکات، چونکە باش دەزانێ ڕاستی ئەو شتە چییە، یان چۆنە، بەڵام بۆ مەبەستێکی تایبەت بەو شێوەیە خۆی هەڵەدەکات... بۆ نمونە:

. بەفرە باریوە لەسەر بەختی ڕەشی خاکی وەتەن

یا بە دەم شەستیرەوە مێشکی هەژارانە پژان... دیوانی حەمدی، لا ١٢٨.

شاعیر لەم دێڕەدا باش دەزانێ ئەوەی بەسەر وڵاتدا دەبارێ گوللەی شەستیرەو مێشکی گەنج و پیری میللەتەکەی دەپێکێ، بەڵام بۆ ئەوەی خوێنەر وشیار بکاتەوە، دێت ڕاستەقینە زانراوەکە دەباتە پایەی نەزانراوو وەکو پرسیار دەیخاتە ڕوو، کە: ئایا ئەوەی باریوە گوللەیە، یان بەفر؟! ئەمەش خۆهەڵەکردنی هونەرییەو نرخ و بەهای جوانی خۆی هەیە.

---

[1] ابي هلال العسكري، كتاب الصناعتين، ص ٣٦٢.

[2] عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الثاني، ص ٣٩٦.

[3] راجي الأسمر، علوم البلاغة (الموسوعة الثقافية العامة)، ص ١٦٢.

جۆرەکانی خۆهەڵەکردن

بە بەرچاوگرتنی ئەو مەبەستەی خۆهەڵەکردنی بۆ بەرهەم دێنرێت، چەند جۆرێکی خۆهەڵەکردن هەیە، لەوانە:

١ـ بۆ گەورەکردنی قەوارەی کارەساتەکان.. بۆ نمونە:

. بۆ هەوا ئاڵۆزە بۆچی لێڵ و سوورە ئاسمان

گێژەلووکەی نەگبەتە یا فیتنەیی ئاخر زەمان... دیوانی حەمدی، لا ١٢٨.

ئـەم دێـڕە پارچـەیێکە لـەو هـۆنراوە بەناوبانگـەی (حەمـدی)ی شـاعیر، کـە دوای کارەساتەکەی شەشی ئەیلولی (١٩٣٠ز)ی بەر دەرکی سەرای سلێمانی نووسیویەتی، ئەو باش دەزانێ چی رووی داوەو چۆن گـەنج و پـیر و جـوان و منـداڵی شـارەکەی بـە هـۆی گوللەی تفەنگ و قینی پۆلیس و پیاوانی حکومـەت کـوژراون، ئـیتر بـاس لـەوە ناکـات و خۆی لە ئاست ئەوە هەڵە دەکات، دێت وێنەی بارە دەروونی و واقیعیەکە بۆ ئـەوەی لـە خۆی گەورەتر بکات، یان زەقتری بکاتەوە، دەخاتە شـێوازی پرسـیار و خۆهەڵـەکردن و ئەوە دەڵێت: کە هەوا بۆ ئاڵۆزو ئاسمان بۆ سوور هەڵگەڕاوە؟! ئەم پرسـیارە دیـارە لـە باری درکەییش خراوەتە ڕوو، نەك لە باری درووست، چونکە لە باری درووسـت نـە هـەوا ئـاڵۆز و نـە ئاسمـان بـەم کارەسـاتە سـوور هەڵدەگـەڕێ، بـەڵام خـەیاڵی شـاعیر ئـەوە وێنادەکات. ئەوەش خۆهەڵـەکردنێکی جوانـەو بـە هۆیـەوەی لـە قـەوارەی کارەسـاتەکە جوانتر و گەورەتر دەکرێت، پەیامی ئەدەبیش دیارە بەوە وەدی دێ.

٢ـ بۆ زێـدە پیاهەڵـدان و گـەورەترکردنی بەخـشش و شـتە سوپاسـکراوەکان.. بـۆ نمونە:

بەرق ئەداو ئەڕژێ وەکو ئەمواجی گەوهەر چەشمەکان

ئاوە یا ڕۆحی ڕەوانی چەشمەیی حەیوانتە... دیوانی حەمدی، لا ٥٠.

شاعیر خۆ دەزانێ ئەوەی لە کانیەکان هەڵدەقوولێ ئاوی سافە، بەڵام دەیەوێت لـە پایەو نرخی ئەم ئاوە گەورەتر بکات و سەرنجی خوێنەر بۆ گرنگی ئەو بەخششە خواییە ڕابکێشێت، بۆیە خۆی هەڵەدەکات و دەپرسێت ئەوەی لە چەشمەکان دەردەچـێ، ئـاوە یان ڕۆحی ڕەوانە؟ کە ئەمە سەرچاوەی ژیانەو هەر ئەوە نییـە مـادەیێکی ئاسـایی بـێ، بەڵکو بە هۆی ئەوەوەیە ژیان بەردەوام دەبێ.

٣ـ بۆ دڵخۆشکردنی دولبەر.. بۆ نمونە:

وەك موجەسسەم بیٚ لە تۆدا ناز دەبینم ئەی سەنەم

توخودا نازیش لە خزمەت ئێوەدا ئەعزایە بۆچ... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٠.

شاعیر لێرەدا باس لە نازی دولبەرەکەی دەکات و دەڵێت: ناز لە تـۆدا هێنـدە زەق و بەرچاوە، وەکو ئەوە وایە ئەندامێکی ئێوە بێت! ئـەریٚ بـە ڕاسـت نـازیش ئەنـدامێکی ئێوەیە؟!

بێگومان شاعیر دەزانیٚ ئەمە وا نییە، بەڵام بۆ دڵخۆشـکردنی دولبەرەکـەی تـا بـەو وەسـفەی بـۆ نازەکـەی دەیکـات، جوانییـەکانی بـۆ زەقبکاتـەوە، بـۆ ئەوەشـە شـێوازی خۆهەڵەکردنی هەڵبژاردووە، تا کاریگەرییەکەی زۆرتر بێت.

جوانی خۆهەڵەکردن

١ـ دڵنیایی دەگۆڕیٚ بۆ گومانێکی ناسـك و خەبـەر دەکاتـە پرسـیارێکی جـوان، بـۆ ئەوەی خەڵك لە ئاست و قـەوارەی شـت و دیاردەکـانی دەوروبـەریان وشـیاربینەوەو لـە هەقیقەتیان تێبگەن.

٢ـ هۆکارێکی باشە بۆ وروژاندنی خوێنەر.

٣ـ شێوازێکی جیا لە شێوازی قسەکردنی ئاسـاییەو بـەری داهێنـان و سـەلیقەیێکی ئەدەبی جوانە.

بیست و سێیەم: ئیدماج

لـە عـەرەبی وەرگـیراوە.. ((بریتییـە لـەوەی ئاخاوتنێـك کـە بـۆ مانـایێ هێنـراوە، مانایێکی تر بگەینیٚ، کە بە ئاشکرا ئەوەی دووەمی نەگوتووە))[1].. بۆ نمونە:

. بۆچی بەشیری ئێمە یەعنی ڕەسولی ئەکرەم

هـیچ ئەدعیـەی نـەزانی ڕۆژیٚ کـە دەچـووە مەیـدان... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٨٧.

---

[1] السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص ٣٣١.

واتای باس نەکراو لێرە بریتییە لە: ئەوەی بیەوێت بچێتە مەیدانی بەرگری، دەبێ خۆی بۆ ئامادە بکات و بە هەلە لە تەوەکول نەگات.

. بەم هەموو تەجریدە وا حاجی دڵی خۆشی نەدی

تا لە ئەتوارِ و قسەی ئەم دەورە کوێر و کەڕ نەبوو... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٠٥.

واتە: ئادەمیزاد لە ڕۆژی ئەمڕۆ دڵی خۆش نابێ مەگەر کوێر و کەڕبێ، یان واتە: قسەی ئەو زەمانە ناخۆش و جەرگبڕو غەم بەخشن، قسەی خۆش نەماوە، دیمەنی جوان نەماوە، هەر شەڕوشۆڕو بەڵایە!

جیاوازی ئیدماج و درکە

درکەو ئیدماج لەوەدا لێکنزیکدەبنەوە، کە هەردووکیان لە ڕووی واتای وشەییەوە گوزارشت لە شتێك دەکەن، کەچی واتای ئەو دیو وشەکانیان شتێکی دیکەیە، بەڵام لەوەشدا لێکدەبنەوە، کە لە (درکە)دا واتای وشەیی لە بووارێکەو واتای درکەیی لە بووارێکی دیکە، بۆ نمونە باس لە (چەم و چەقەڵ) دەکات، کە ئەمە سروشت و سەوزایی و ئاژەڵ دەگرێتەوە، کەچی مەبەستی کۆمەڵگاو کەسی خراپە.. بەڵام لە (ئیدماج)دا واتای وشەیی لە چ بووارێکدا بێ، واتای بەدواداهاتوو لە هەمان بووار دەبێت و لەم ڕووەوە دوورکەوتنەوە ڕوونادات.

جوانی ئەم هونەرە

١ـ بە قسەی کەم واتای زۆرتر پێشکەش دەکات.

٢ــ دەربڕین بە هێماو ئامـاژە دەبێت و واتای پەندئامێزی لێدەخوێنرێتەوە، ئەگەرچی ئەو واتا پەندئامێزە شاراوە بێت.

٣ـ خوێنەر و نووسەریش چێژ لەم جۆرە دەربڕینانە دەبەن، کە بەم شێوەیە ئیدماجن.

بیست و چوارەم: تەوجیـە

(ألأيهـام) و (التوجيـە)يـشى پێـدەڵێن.. ((بريتييـە لـەوەی گوتـە بـە شـێوەيێك بهێنرێـت، بـشێ دوو مانـای وەكـو يـەك (بـۆ نمونـە پياهەڵـدان و لۆمـەكردن) هـەڵبگرێ، ئەمەش لەبەر نەبوونی هيچ ئاماژەيەك، كە وای دەربخات كامە واتا مەبەستە، هـەروەكو (پۆشين — التوريە)ش وەهايە، بەڵام ئەگەر هاتوو (پۆشـين) لـە ڕوواڵەتـدا خوێنـەری بـە واتا ئاشكراكە بەستاوە، لـە كاتێكدا كـە ئـەو خوێنـەرە، ئـەوەی نـەدەزانی بـەرەو دوور بچێت و واتای دەرەكی ديكە بدۆزێتەوە، بەڵام (تـەوجيـە) خوێنـەر لـە ناوەڕاسـتی ڕێـدا دێڵێتەوە، ڕێنماييشی ناكات، ئاخۆ كامە ڕێگەيان بگرێتە بەر))[1]، لێرەدا ديـارە ڕێـژەی شيانی هەريەكە لە دوو واتاكان بە قەد يەك دەبێت و هەردوو واتا هێندەی يـەك ئەگـەری مەبەستبوونيان لە لای شاعيردا ڕێيتێدەچێ، چونكە ((گوتەكـە دەشـێ بـۆ هەريەكـە لـە دوو بابەتەكـە هاتبێـت، بـێ ئـەوەی خـۆی بەسـتابێتەوە بـە پياهەڵـدان، يـان شـتێكی دی))[2].. بۆ نمونە:

ئەوەی خۆشم دەوێ ميسلم نەديوە

بە غەيرەز خۆی لەژێر ئەو ئاسمانە... ديوانی حاجی قادری كۆيی، لا ١٢٨.

لێرەدا شـاعير بـە وشـەی (ميـسل) مەبەسـتی ونكـردووە، ئـيتر كـەس نـازانێ لـەم دووانەی خوارەوە، مەبەستی كامەيانە:

١ـ ئايا لە باشی و بەسۆزی، لە جـوانی و خـان و مـانی، لـە سـيفاتی جـوانی وەكـو خۆی لەژێر ئاسماندا نەيديوە؟! كە ئەگەر مەبەستی ئەوە بێ، ديارە پێيهەڵداوە.

٢ـ يـانيش لـە دڵڕەقـی و بێويـژدانی، لـە لوتبـەرزی و خـۆ بـەدوورگرتنی، يـان لـە سيفاتێكی ديكـەی خراپـی، كەسـی وەكـو ئـەوی لـەژێر ئاسمانـدا نـەديوە؟! كـە ئەگـەر مەبەستی ئەوەش بێ، ديارە ئەوە داشۆرينە.

---

[1] د. طالب محمد الزوبعي و د. ناصر حلاوي، البيان والبديع، الطبعة الأولى، دار النهظة العربية، بيروت — لبنان، ١٩٩٦م، ص ٢٠٧و٢٠٨.

[2] د. مختار عطية، علم البديع ودلالات الاعتراض في شعر البحتري، ص ٧٨.

بیست و پێنجەم: تەفسیر

یەکێکە لەو داهێنراوانەی (قودامەی کوڕی جەعفەر) دەستنیشانی کردووە، عەرەب (التفسیر) و (التبیین)یشیان بۆ بەکارهێناوە، لە کوردیشدا (ڕوونکردنەوە)ی بۆبەکارهێنراوە، بەڵام (تەفسیر)ەکەم بەلاوە جوانتر بوو وەکو زاراوەیەك بۆیە هەر ئەوەم بەکارهێنایەوە، لە پێناسەیدا گوتوویانە: ((تەفسیر ئەوەیە لە وشەکانی ئاخاوتنەکەت وشەیەکی نادیار، یان ژمارەییەکی پوخت، یان هەرشتێکی دیکەی وەها هەبێت، کە پێویستییان بە ڕوونکردنەوە هەبێت، ئیدی بێی ئەوە بێنی، کە دان بەوەی پێشوودا دەنێ و دەبێتە شەرح و تەفسیر لە بۆی، ڕوونی بکاتەوەو ئاشکرای بکات))[1]، ئەمەش ئەوە دەگەینێ، کە شاعیر لە یەکێ لە دێڕەکانیدا واتایێك بێنێ، ئەگەر شەرح و ڕاڤە نەکرێ، ئاسان نەبێ خوێنەر بە باشی تێیبگات، جا تەفسیرەکە لە دێڕەکەی دواتر بێت، یان لە بەشەکەی تری هەمان دێڕ بێت.. بۆ نمونە:

جۆشێك بدەن وەکو هەنگ، تەگبیر بکەن بە بێ دەنگ

ئەسبابی شەڕ پەیدا کەن، تۆپ و تفەنگ و هاوەن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٧.

لە نیوە دێڕی دووەمدا کە باسی ئەسبابی شەڕکراوە، یەکسەر لە دوای ئەوە تەفسیری ئەوە کراوە، کە ئەم ئەسبابانەی شەڕ بریتینە لە: تۆپ و تفەنگ و هاوەن.

شێوازەکانی تەفسیر

تەفسیر وەکو هونەرێکی جوانکردنی دەربڕین و ڕوونکردنەوەی واتا لە پێناو تێگەیشتنێکی باشتر، زیاتر لە شێوازێکی هەیە، لەوانە:

١ـ کە هەواڵی شتێك دەدات، یەکسەر هۆیەکەی ڕووندەکاتەوەو دەڵێت: چونکە، یان: لەبەرئەوەو بەم شێوەیە.. بۆ نمونە:

میسلی عەبدوڵڵا عیبادەت خەڵکی بۆ یەزدان ئەکا

چونکە بۆ بوون و نەبوونی کوللی شت فەرمان ئەکا... دیوانی حەمدی، لا٨٤.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا شاعیر هەواڵی ئەوە دەدات، کە خەڵکی وەکو عەبدوڵڵا عیبادەت بۆ خودا دەکەن، لە نیوەدێڕی دووەمدا بە ئامرازی (چونکە) دەستپێدەکات و

[1] الأمام العلوي، الطرازلأسرار البلاغة وعلوم حقائق الأعجاز، جـ٣: ص ٦٢.

ئەوە ڕووندەکاتەوە، کە لەبەرچی وەها دەکەن؟ دەڵێت: چونکە فرمانی هەموو شتێك هەر لە خواوە سەرچاوە دەگرێت و هەموو چارەنووسێکی ئادەمیزاد بە دەستی خواوەیە، ئیتر چۆن عیبادەت بۆ خودا ناکەن؟

٢ـ کە باسی شتێك دەکات، پرسیارێك لە بارەیەوەی درووستدەکات، ئینجا یەکسەر وەڵامی پرسیارەکەی دەداتەوە.. بۆ نمونە:

خصوصەن ئاستانەی ئەرجومەندی

جەلیزادێکە عەبدوڵڵا ئەفەندی

چ عەبدوڵڵا؟ عوبەیدوڵڵاهی ئەحرار

موصەغغەڕ بەندەییێکە زەڕ خڕێدار... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٥.

دەبینین لێرەدا، کە شاعیر باسی (عەبدوڵڵا) ناوێکی کردووە، بۆ ئەوەی ڕوونی بکاتەوە کامە (عەبدوڵڵا)یە؟ خۆی پرسیارێکی درووستکردووە، ئینجا وەڵامی پرسیارەکەی داوەتەوە.

٣ـ جاری واش هەیە، شاعیر کە باسی شتێك دەکات، یەکسەر لە دوای ناوی شتەکە، دەکەوێتە ڕوونکردنەوەی شتەکەو تەفسیری دەکات، مەبەست لەو شتە چییە.. بۆ نمونە:

وەڵڵاهی سوممە بیللا تەڵڵاهی ئەم بەڵایە

هەر هێندی پێ دەزانن ئیقلیمی کردە تۆفان

تۆفانی ئاو نییە هیچ، دەرچێ لە کێوی جوودی

بەحری تفەنگ و تۆپە، ئینسانە بەحری عوممان... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٨٥.

دەبینین لە کۆتایی دێڕی دووەمدا کە باسی تۆفان دەکات، بۆ ئەوەی خەڵك بە تۆفانی ئاوی تێنەگات، یەکسەر و بەبێ هیچ ئامرازێك تۆفانەکە تەفسیر دەکات و خوێنەر لەوە حاڵی دەکات، کە مەبەستی تۆفانی ئاو نییە، بەڵکو تۆفانی ئاگر و ئاسنی مەبەستە.

مەبەستەکانی تەفسیر

دیارە بۆ زیاتر لە مەبەستێك شاعیر پەنا بۆ (تەفسیر)کردنی هەندێ وشەو دەستەواژەکانی نێو دێرەکانی دەبات، لە گرنگترینی ئەو مەبەستانە:

١ـ بۆ گەورەکردن و سەرسامی.. بۆ وێنە:

. دوو پەلی نالّی بوراقی ئەو شەوە لیٚ کەوتبوو

من دەلّێم مانگە یەکێکیان و ئەوی تریانە ڕۆژ... دیوانی حەمدی، لا ٣٤.

لێرەدا شاعیر کە باس لە بوراق دەکات و دەلّێت لە شەوی میعراجدا دوو پەل لە بوراقی پێغەمبەر (درود وسلاوی خوای لەسەر) بۆ دونیا جیٚ مان، یەکسەر تەفسیری ئەم دوو پەلە دەکات و دەلّیٚ یەکیان مانگەو ئەوی تریان خۆرە! ئەوەش بۆ گەورەکردنی موعجیزەی میعراج، کە ئەگەر بوراقەکەی، کە تاکە هۆکارێکی دەرکەوتووی ئەم شەو و سەفەرەبووە وەها گرنگ بیٚ، دەبیٚ میعراجەکە خۆی چەند بیٚ و چەند جێگەی سەرسامی و ئیعجاز بێت؟!

٢ـ بۆ زەقکردنەوەی مەبەست.. بۆ نمونە:

کە گویٚ ئەگرم بە جاریٚ هاتە هاتی کەوتە ئەم خەلّکە

کە هات چی تاجداریٚ بوو ئەدا جەبهەی میسالی خوەر

وتم: کێیە ئەمە ئەم حیشمەتە لەم حەشرەدا وتیان

ئەمە شاهی عیراقەو ئەشرەفی ئەولادی پێغەمبەر... دیوانی حەمدی، لا ٨٢.

شاعیر باسی هاتنی کەسێکی کردووە، کە بە هۆیەوەی قەرەباڵغی و کۆبوونەوەو دەنگ و هەرا درووستبووە، بەوەش حەزی ئەوەی بۆ درووستبووە، بزانیٚ کێیە، بۆیە پرسیاری کردووە: کیٚ هاتووە؟ ئینجا دوی ئەو پرسیارە ڕوونی کردۆتەوە ئەوەی هاتووە، مەلیکە. لێرەشدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، (تەفسیر)یش وەکو (ڕاگومکی ئاشنا)، زۆرجار بۆ ئەوەیە حاڵەتەکان زیاتر زەقبکاتەوەو زیاتر لە دڵی خوێنەریان بچەسپێنیٚ، چونکە ئەگینا خۆی پێشتر وەڵامی پرسیارەکەی خۆی دەزانیٚ، بەلاّم کە بەم شێوەیە سەرەتا پەسنی دەدات، ئەوە دڵگیرتر و بەهێزترە.

٣ـ بۆ خۆشی دروستکردن.. بۆ نموونە:

یەکی تریان ئەمین بەگی دزەیی

دز نییە شاعیرێکە جەربەزەیی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢١٩.

شاعیر کە باسی ئەمین بەگی کردووەو گوتوویەتی (دزەیی)یە، یەکسەر هەڵیقۆستتەوەو تەفسیری کردووە، کە ئەمە دز نییە، بەڵکو شاعیرێکی جەربەزەیی گرنگە، ئەمەش بۆ دروستکردنی خۆشییەك، دەنا (دزەیی) ئاشکرایەو لە (دز) جیایە، بەڵام وەکو وشە لێکنزیکییەکیان هەیە، شاعیر (موشاکەلە)ی لەمە دروستکردووەو هاتووە بۆ چێژبەخشین و پێکەنین ئەم (تەفسیر)ەی کردووە.

بیست و شەشەم: تەنکیت

((بریتییە لەوەی قسەکەر بە جیا لە هەموو شتەکانی تر مەبەستی شتێکی تایبەت بێت و بەم جێگەی ئەوانی تر بگرێتەوە، ئەمەش لەبەر هۆیەك لە هۆیەکان، ئەگەر ئەو هۆیە نەبووایە، ئەوا ناوی شتەکەی تری دەبرد))[1]، دیارە هەبوونی هۆش بۆ بۆ ئەوەی لە جیاتی شتێك ناوی شتێکی تر ببات، هۆکارێکی سەرەکییەو گرنگی خۆی هەیە، چونکە ((زانایانی ئەم هونەرە هەموو لەسەر ئەوە ڕێکن، کە ئەگەر ئەو هۆیە نەبووایە، کە وایکرد بە جیا لە شتەکانی تر ناوی ئەو شتە ببات، ئەوا باسکردنی ئەو شتە لە باتی شتەکانی تر، لە لای ڕەخنەگران دەبووە هەڵە)).[2]

بە کورتی: تەنکیت ئەوەیە لەبەر هۆیەکی تایبەت، کە قسەکەر مەبەستیەتی، بە وشەیێك، یان دەربڕینێك شوێنی وشەو دەربڕینێکی تر پڕبکاتەوە، ئەمە لە ڕوواڵەتدا هەڵە بێ، بەڵام وەکو هونەریش هەڵە نەبێت و واتایێکی وردتر بگەینێت.. بۆ نموونە:

کاکە ئێمە موئمنین نە ڕووسین

بۆچ کفرە زوبانمان بنووسین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٦٣.

لە نیوە دێڕی یەکەم لە بەرامبەر وشەی (موئمین) وشەی (ڕووس) بەکار هاتووە، کە لە ڕاستیدا ڕاست وابوو کە دەڵێ (موئمنین)، دواتر بڵێ نە (کافرین)، چونکە

---

[1] أبن حجة الحموي، خزانة الأدب و غاية الأرب، المجلد الرابع، ص ٩٩.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

دژەواتــای وشــەی (مـوئمین) وشــەی (کــافر)ە نـەك وشـەی (ڕووس)، کەچـی شـاعیر نەیگوتووە نە (کافرین)، گوتوویەتی نە (ڕووسین)، ئەوەش دیارە بە مەبەست هێنـراوەو شاعیر بۆ ئەوەی هێناوە، تا دەری بخات، ڕووسـیش مـوئمین نینـەو کـافرن وەکـو هـەر غەیرەدینێکی دیکە وەهان، لەبەرئەوەیە دەربڕینەکە بەم شێوازە پەسند دەکرێ و هەڵە نییە، ئەگینا لە باری ئاخاوتنی ئاساییدا، دەبینین هەڵەیە.

جوانییەکانی تەنکیت

١ـ هونەرێکی سـەیرەو شـێوازێکی دەربڕینـی نـاوازە بەرهـەم دەهـێنێ، خوێنـەری ئاسایی لەوانەیە کە دەیبیسێ بە هەڵەی بزانێ، بەڵام لە ڕاسـتیدا هەڵـە نییـەو خوێنـەری وشیار بە باشی تێیدەگات و دەزانـێ شـاعیر بـە مەبەسـت وەهـای دەربڕیـوە، لەوەشـدا چێژێکی خۆش وەردەگرێ.

٢ـ لـە ڕێگـەی ئـەم هونـەرەوە جـەخت لەسـەر زەقکردنـەوەی شـتێك لـە شـتەکان دەکرێتـەوە، بـەوەی کـەوا زۆر بـاش و گرنگـە، یـان زۆر زیانـدار و ترسـناکە، یـان هـەر هەقیقـەتێکی هەیـە، کـە لـە ڕاسـتیدا خـەڵك بـە تـەواوی تێینەگەیـشتوون، یـان ئـەو وشیارییەیان نییە تێیبگەن.

٣ـ ئەم هونەرە بریتییە لە قسەکردن بـە گـوێرەی پێویـست و ئـەوەی ئـەو هـەل و مەرج و ژینگەیە دەیخوازێت، کە شاعیر تیای دەژی.

بیست و حەوتەم: لێکچوونی لایەکان

عەرەبە کۆنەکان (التسبیغ) و ئەوانی دواتر (تشابە الأطراف)ی پێدەڵێن.. لە بنچـدا ئـەوەبوو ((وشــەی قافیــە لــە یەکــەم وشـەی دێڕەکـەی دواتـردا بێنێتـەوە))[1]، بـەڵام لەبەرئەوەی ئەمە وەدینەدەهات تەنیا لە دوو دێڕە شـیعر نـەبێت، هـاتن سـنوورەکەیان تەسککردەوەو حسێبی هەر نیوەدێڕێکیان وەکو دێڕێکی تەواو کرد، گوتیان دەشێ کۆتا وشـەی صـەدرەکە لـە سـەرەتای عەجزەکـەش بێتـەوە، ئەمـەش بـۆ ئـەوەی لـە تاکـە دێڕێکیشدا ئەو هونەرە وەدیبێت. بۆیە بە گشتی گوتراوە: ((شێوازێکە پشت دەبەستێت

[1] أبن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، المجلد الثاني، ص ٢١٠.

بــە دووبارەكردنــەوەی گوزارشــتكەر (الــدال) لــە دەقەكــەی خۆیــدا بــە شــێوەیێكی بازنەیی))[1].

بە كورتی: لێكچوونی لایەكان ئەوەیە واتایێك كە لە سەرەتای دێڕ بە وشەو دەربڕینێك هاتووە، بە شێوە وشەو دەربڕینێكی دیكە لە كۆتایی دێڕەكە بێتەوە، یانیش ئەوەیە وشەیێك كە لە كۆتایی نیوەدێڕی یەكەم، یان كۆتایی دێڕ هاتبێ، لە سەرەتای نیوەدێڕی دووەم، یان دێڕەكەی دواتر بهێنرێتەوە، لە هەموو ئەوانەشدا پەیوەندی سەرەتاو كۆتایی واتاو وشەكان پەیوەندی پێكەوە گونجان بێ.

جۆرەكانی لێكچوونی لایەكان

لێكچوونی لایەكان دوو جۆری هەیە واتایی و وشەیی، لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر ئەم دوو جۆرانە:

١ـ لێكچوونی لایەكان لە جۆری واتایی.. (ئەمەیان ئەوەیە: قسەكەر كۆتایی قسەكانی بە واتایێك بێنێ، كە لەگەڵ واتای سەرەتای قسەكەی گونجاوبێ))[2].. بۆ نمونە:

بێ لێوە ئەم جیهانە تەماشاكە نەیژەنی

بینایی كوێرە ئەفسەحی دایم لە لال ئەچێ... دیوانی حەمدی، لا ٦٦.

لەسەرەتای ئەم دێڕە شیعرە شاعیر سیفەت و واتای (بێ لێوی) دەداتە پاڵ دونیا، لە كۆتایی دێڕەكەش سیفەتی (لال)ی دەداتەوە دونیا، دیارە لە نێوان (بێ لێوی) و (لال)یدا گونجان هەیە، چونكە یەكێك لێوی نەبێ، دەبێ لال بێ، ئەمەش لێكچوونی لایەكانە لە جۆری واتایی.

سەرتیاچوونە خوماری نەشئەیی كیبر و غرور

ئەی بەهاری شێتی ماڵكاول بووەستە بۆ خەزان... دیوانی حەمدی، لا ٣٩٤.

لەسەرەتای ئەم دێڕە شیعرە شاعیر سیفەت و واتای (سەرتیاچوون) دەداتە پاڵ خاوەن سیفەتی كیبر و غرور، لە كۆتایی دێڕەكەش باس لە هاتنی (خەزان) دەكات،

---

[1] د. عبدالقادر عبدالجليل، الأسلوبية وثلاثية الدوائر البلاغية، الطبعة الأولى، دار صفاء للنشر والتوزيع، عمان ـ اردن، ١٤٢٢هـ، ٢٠٠٢م، ص ٥٦١.

[2] علي بن نايف الشحود، الخلاصة في علوم البلاغة، ص ٢٣٥.

دیاره له نێوان (سەرتیاچوون) و (خەزان)یشدا گونجان هەیە، چونکه هەموو کاتێك خەزان واته تیاچوون، ئەمەش لێکچوونی لایەکانه له جۆری واتایی.

٢ـ لێکچوونی لایەکان له جۆری وشەیی

هەرچی لێکچوونی لایەکان له جۆری وشەییە، ئەوەشیان دوو جۆری هەیە، ئەوانیش بریتینه له:

یەك: ((قسەکەر تەماشای ئەو وشەیە دەکات، کە دەکەوێتە کۆتایی نیوە دێڕی یەکەم و نیوە دێڕی دووەم بەو دەست پێدەکات))[1].. بۆ نمونه:

. بۆ حزوری قادری بۆچی دەنێری ماکیان

ماکیان ئەمری لەسەر شاهێن له کویَ ئیجرا دەبیَ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٦٨.

(ماکیان) وشەیێکه له کۆتایی نیوەدێڕی یەکەم هاتووەو له سەرەتای نیوەدێڕی دووەمیش هاتۆتەوە، ئەوەش لێکچوونی لایەکان له جۆری وشەییە.

. جەبری نەفسی پیَ دەویَ خەڵکینه کەسری ئیعتیبار

ئیعتیبار و نەفس ئەکەن لەم باسه چونکه ئینکیسار... دیوانی حەمدی، لا١٢٥.

(ئیعتیبار) وشەیێکه له کۆتایی نیوەدێڕی یەکەم هاتووەو له سەرەتای نیوەدێڕی دووەمیش هاتۆتەوە، ئەوەش لێکچوونی لایەکان له جۆری وشەییە.

دوو: ((ئەوەیە، شاعیر وشەی قافیەی هەموو دێڕەکان له سەرەتای دێڕەکەی پاشتر دەهێنێتەوە))[2]، بۆ نمونه:

. وێردی مەخصوصی هەیە پیری تەریقەت بۆ مورید

زیکری شێخی ئێمەیە، دەیکەین بە جاریَ ئۆف و ئاخ

ئۆف و ئاخ حەمدی له دەم تۆشا خەریکه سەوز ئەبیَ

سێبەری خۆشه ئەگەر بکریَ به داریَ ئۆف و ئاخ... دیوانی حەمدی، لا ٢٨٦.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٣٦.

[2] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

(ئۆف و ئاخ) دەربڕینێکە لـە کۆتـایی دێـڕی یەکـەم هـاتووەو لـە سـەرەتای دێـڕی دووەمیش هاتۆتەوە.. ئەوەش لێکچوونی لایەکان لە جۆری وشەییە.

. بۆ شەهادەت شەمع و گوڵ ئەندامیان بۆتە زمان
ئاگری بەرداوەتە دڵ بولبول و پەروانە عەشق
عەشقی چی من ئاگرێکی قودرەتم دیوە دەخیل
دڵمی کردۆتە جەهەننەم نەك بە ئاتەشخانە عەشق... دیوانی حەمدی، ٣٤٩.

(عەشـق) دەربڕینێکـە لـە کۆتـایی دێـڕی یەکـەم هـاتووەو لـە سـەرەتای دێـڕی دووەمیش هاتۆتەوە، ئەوەش لێکچوونی لایەکان لە جۆری وشەییە.

جوانی لێکچوونی لایەکان

١ـ ئەم هونەرە سەرەتاو کۆتایی قسە پێکەوە دەبەستێتەوەو گونجانێکی جوان لـە نێـوان وشـەو واتاکـانی سـەرەتاو کۆتـا درووسـت دەکـات، بـەوەش چـێژێکی خـۆش دەبەخشێت و واتا بەهێز تر دەکات.

٢ـ واتای وشەی کۆتایی نیوەدێڕو دێڕە شیعریەکان لـە دوای خۆیانـدا جـەخت لـێ دەکاتەوە، یانیش تەفسیر و ڕاڤەیان دەکات و دەوڵەمەندیان دەکات.

بیست و هەشتەم: پەندبێژی

عەرەب (ارسال المثل)ی پێ دەڵێن.. ((جۆرێکی چاکی جوانکارییە، بریتییە لەوەی شاعیر لە هەندێ لە دێڕەکانی خۆی شتێك بێنێ وەکو پەنـد وابـێ، جـا دانـایی بـێ، یـان وەسـف بـێ، یـان هـەر شـتێکی بێجگـەی ئەوانـەش بـێ لەوانـەی دەکـرێ وەکـو پەنـد وەربگیرێن))[1]، لەو پێناسایەش ئـەوەمان بـۆ دەردەکـەوێت، کـە ئـەو پەنـد، یـان قسە نەستەق، یان وەسفەی دەهێنرێت، دوو مەرجی هەیە، ئەوانیش:

١ـ قسەکەر ئەو پەندەی دەیهـێنێ، هـی خـۆی بـێ، نـەك پەنـدێکی پێـشینان، یـان یەکێکی دیکەی وەرگرتبێ، چونکە ئەگـەر وەریگرتبـوو، ئەمـە دەبێـە تێکهـەڵکێش، یـان (لێیوەرگرتن) و نابێتە (پەندبێژی).

---

[1] ابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، المجلد لثاني، ص ١٢٥.

٢ـ له دێڕەکه یەك پەند وەربگیرێ، یان دێڕەکه یەك پەند لەخۆ بگرێت، نەك زۆرتر، چونکه ئەگەر زۆرتر بوو، بۆ نمونه بوو بە دوو، ئەوا پێی دەگوترێت کۆپەند (أرسال المثلين).

به کورتی: پەندبێژی ئەوەیە قسەکەر پوختەی ئەزموون و بیری خۆی لە ڕستەیێك، یان له دێڕێکیدا، کورت بکاتەوەو وەکو وانەیێکی جوان پێشکەشی بکات.. بۆ نمونە:

ئەگەر موساو و دارا بی لە دونیا بەهرەوەر نابی

دەزانی مەنصەبی هەردوو شوانی و ئاشەوانی بوو... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٠٣.

نیوە دێڕی یەکەمی ئەم دێڕە (ئەگەر موساو و دارا بی لە دونیا بەهرەوەر نابی)، قسەیێکی پەندئاسایەو بەری ئەزموون و وانەیێکی جوانە.

ـ حەیفە بۆ مەردی صاحیبی تەمییز

هێندە باسی مەکانی پیسیی و مییز... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٨٩.

ـ دەبوو حاتەم لەگەڵ ئەهلی بوخلدا فەرقی بکرایە

تەماشای ئەو علوویی هیممەتەو ئەو جوودە ناکا مەرگ... دیوانی حەمدی، لا٣٥٤.

هەردوو ئەم دێڕانە قسەیێکی پەندئامێزی جوان لەخۆدا هەڵدەگرن، بە شێوەیێکی گشتی هەڵگۆزراوی واقیع و بەڵگە ئەقڵی و نەقڵییەکانن، لەگەڵ ئەقڵ دەدوێن و جێی خۆیان دەکەنەوە، بۆیە چێژ دەبەخشن و وانەیێکی بەهێزیش پێشکەش دەکەن.

جوانی پەندبێژی

١ـ لە ڕووی واتاوە وانەی مەعریفی جوان و بەهێز پێشکەش دەکات و نهێنی هێزیشی زیاتر لەو واتایەی بەرجەستە دەبێت.

٢ـ خوێنەر فێری بەڵگە ئەقڵی و نەقڵی و ئەزموونی تایبەت و تێگەیشتن لە واقیع دەکات.

بیست و نۆیەم: کۆپەند

عەرەب (أرسال المثلین)ی پێدەڵێن.. گوتویانە: ((ئەو صنعەتە وەهـا پێکـدێ، کـە شاعیر لە دێڕێکی دا دوو پەند کۆبکاتەوە))[1]، دیـارە لێرەشـدا وەکـو (پەندبێـژی)، کـە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، ئەو پەندانەی دەخرێنە ڕوو، دەبێ بەری ئەزموونەکانی شاعیر بن و قسەی ئەو بن، نـەك شـتی وەرگـیراو، چـونکە ئەگـەر وەریگرتبـوون، ئـەوا دەبێتـە (تێکهەڵکێش)، یانیش (لێیوەرگرتن).

بە کورتی.. کۆپەند بریتییە لە کۆکردنـەوەی دوو پەنـد، لەوانـەی بـەری ئـەزموونی شاعیرن، لە سنووری دێڕە شیعرێکدا.. بۆ نمونە:

بە قسەی سادە برسی تێر نابێ

عەمەلە عیززی دین و دنیا بێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٥.

لەم دێڕەی سەروودا، نیوەدێڕی یەکەم (بە قسەی سادە برسی تێر نابێ)، هەروەها نیوەدێڕی دووەم (عەمەلە عیززی دین و دنیا بێ)، هەردووکیان دوو پەندی جوانی بـەری ئەزموونەکانی شاعیرن، کە لە واقیع هەڵیهێنجاون و (کۆپەند)ی پێدرووستکردوون.

. گفتوگۆ حاصلی هەمووی بایە

عەمەلیاتە نانی تێدایە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٣٦.

نیـوەدێڕی یەکـەم (گفتوگـۆ حاصـلی هـەمووی بایـە)، هـەروەها نیـوەدێڕی دووەم (عەمەلیاتە نانی تێدایە)، هەردووکیان دوو پەندی جوانی بەری ئەزموونـەکانی شـاعیرن، کە لە واقیع هەڵیهێنجاون و (کۆپەند)ی پێدرووستکردوون.

جوانی کۆپەند

جـوانی کۆپەنـد لەوەدایـە، کـە لـە پەندبێـژی زیـاتر واتـا دەگـەینێ و دوو وانـەی مەعریفی بەسەریەکەوە پێشکەش دەکات.

---

[1] د. أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغیة وتطورها، الدار العربیة للموسوعات، الطبعة الأولی، الجزء الاول، الدار العربیة للموسوعات، بیروت ـ لبنان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م، ص ٩٣، ئەویش لـە: الوطـواط، حـدائق الـسحر، ص١٥٦.

سییەم: دەستپێکی جوان

عەرەب (حسن الأبتداء) و (حسن الأستهلال)یشی پێ دەڵێن.. بە لای ڕەوانبێژان لە جوانترین و ناسکترین هونەرەکانی ڕەوانبێژییە، عەبدوڵڵای کوڕی موعتەز لە (البدیع)ەکەی خۆیدا بە (حسن الأبتداءات) ئاماژەی پێداوەو لە (محاسن الشعر)ی ژماردووە، بەڵام بێ ئەوەی پێناسەی بکات، یەکسەر نمونەی بۆ هێناوەتەوەو هیچی تیۆری لە بارەوە نەگوتووە.. لە پێناسەی ئەم هونەرە گوتوویانە: ((ئەوەیە کە شاعیر سەرەتای هۆنراوەکەی پێ جوان بکات))[1]، ئەمەش دیارە بەوە دەبێت: ((وشەکانی سەرەتای گوتە شیرین بن، سەبکەکەی جوان بێ، واتاکەی تەواو بێ))[2]، بەڵام ئەمە دەبێ بەو مەرجە بێت، ئەم دێڕە لەخۆیدا چ ئاماژەیەکی هەڵنەگرتبێت، کە ئایا لە پاشە خۆی هۆنراوەکە باسی چی دەکات، چونکە ئەگەر ئاماژەی بۆ بابەتی دوای خۆی هەڵگرتبوو، ئەوە دەبێتە دەستپێکی دلگیر، کە لە ڕاستیدا ئەمانە دوو هونەرن و جیاوازییان هەر ئەوەیە.. بۆ نمونە:

ئێمەش دەمرین دەبینە خاکی سەر ڕێ

ئەم ڕۆژ و شەوە تەنوری صوبحی دەگرێ... دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل١٥١.

ئەم دێڕە هی سەرەتای هۆنراوەیەکی (حاجی)یە، هەموو وشەکانی شیرین و خۆشن، سەبکەکەی جوان و بەهێزە، واتاکەی ڕوون و تەواوە، بەوەش بووەتە سەرەتای جوان.

ئەهلی دنیا نین ئەوی پیاون لە کن ئەهلی سەلاح

گەر دەڵێن پیاوین لە دنیا بۆ دەکەن خۆیان نیکاح... دیوانی حەمدی، ل٢٨٢.

ئەم دێڕە هی سەرەتای هۆنراوەیەکی (حەمدی)یە، هەموو وشەکانی شیرین و خۆشن، سەبکەکەی جوان و بەهێزە، واتاکەی ڕوون و تەواوە، بەوەش بووەتە سەرەتای جوان.

---

[1] د. مختار عطية، علم البديع ودلالات الأعتراض في شعر البحتري، ص ٧٥.

[2] محمد بن صالح العثيمين، دروس في البلاغة، ص ١٦٣.

جوانی دەستپێکی جوان

١ـ لەلایێکدا جوانی ئەم هونەرە لەوەدایە، بە بیستنی یەکەم دێڕی هۆنراوە خوێنەر ناگاتە بڕیار، کە ئایا ئەو بابەتەی بۆی باسدەکرێت کامەیەو ئایا بەنرخە، یان نا، تا گوێی بۆ بگرێت، یان نا، بەڵکو هێشتا خوێنەر بە خۆی دەبەستێتەوە، کە ئاخۆ دەبێ دوای ئەوە باسی چی بێت؟! ئەوەش چاوەڕوانی و وشیاری لە خوێنەر درووست دەکات.

٢ـ دیسانەوە ئەو هونەرە جوانییەکی دیکەی ئەوەیە، شێوازی ئاسان و وشەکانی ناسك و ئەدەبی و دەرکەوتنەکەی جوان و بەهێزە، هەموو ئەوەش بەها بۆ دەقەکە زۆر دەکەن.

٣ـ چێژێکی خۆش بە خوێنەر دەدات و واتایێکی گرنگی پێشکەش دەکات، ئەم دوو هۆیەش بەسن بۆ ئەوەی خوێنەر بە هۆنراوەکە سەرسام بێ و زەوقی خوێندنەوە، یان گوێگرتنی لا درووست بێت.

سی و یەکەم: دەستپێکی دڵگیر

عەرەب (براعة الأستهلال) و (براعة المقطع)ی پێدەڵێن.. ((ئەوەیە کە دێڕەکە لەگەڵ مەبەست بگونجێ و هەر لە سەرەتاوە ئاماژە بۆ بابەتەکەی دوای خۆی بکات))[١]، لەوەش ڕوونتر گوتوویانە: ((بریتییە لەوەی سەرەتای ئاخاوتن بە هۆیەك لە هۆیەکان هەست بۆ ئەوە ببات، کە مەبەستە)).[٢]

بە کورتی: دەستپێکی جوان ئەوەیە یەکەم دێڕی هۆنراوە، بە هۆیێك لە هۆیەکان زەینی خوێنەر بۆ ئەوە ببات، کە هۆنراوەکە باسی دەکات، دەبێ وشەکانی ناسك و دەربڕینەکانی جوان و بیری ڕوون و واتای بەهێز بێت.. بۆ نمونە:

یەك لەمعەیی ئەنوارە سەراپایی پەیەمبەر

ئەمسالّی بە سایەش نییە ئەعزایی پەیەمبەر... دیوانی حەمدی، لا ٩٨.

---

[١] ابي عبدالله فيصل بن عبده قائد الحاشري، تسهيل البلاغة، دار الأيمان للطبع والنشر والتوزيع، أسكندرية ـ مصر، ٢٠٠٦، ص ١٢٧.

[٢] محمد بن صالح العثيمين، دروس في البلاغة، ص ١٦٣.

ئەم دێڕە دەستپێکی هۆنراوەیێکی جوانی (حەمدی)یە لەسەر پێغەمبەر (درودو سلاوی خوای لەسەر)، هۆنراوەیێك کە سەرەتای بە وەصفی پێغەمبەر دەست پێبکات (درودو سلاوی خوای لەسەر)، دیارە زۆر لەوە زیاتر هەڵدەگرێ، کە بە یەك دێڕ لەسەری بنووسرێ، بۆیە ئەوە ئاماژەیە، کە هۆنراوەکە باس لە چی دەکات. شێوازی ئەم دێڕە بەهێزە، وشەکانی جوان و کاریگەرن، واتاکەی ڕوون و بەهێزە، بەوەش (دەستپێکی دڵگیر) بەرهەم هاتووە.

شێوازەکانی دەستپێکی دڵگیر

بە بەرچاوگرتنی ئەو هۆیانەی وا دەکەن یەکەم دێڕی هۆنراوە وەکو (دەستپێکی دڵگیر) بۆی بڕوانرێ، ئەو شێوازانەی (دەستپێکی دڵگیر) هەنە:

١ـ گەورەیی و دەوڵەمەندی باسکراو.. بۆ نمونە:

تا ڕێك نەکەون قەبیلی ئەکراد

هەروا دەبنە خەرابە ئاباد... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩٩.

ئەم دێڕە لە سەرەتای هۆنراوەیێکی گرنگی (حاجی قادری کۆیی) هاتووە، بە ڕوون و ئاشکرایی باس لە حاڵی پەرتەوازەیی و پێکەوە دژی هۆزە کوردییەکان دەکات، دەیخاتەڕوو ئەگەر ئەم هۆزانە یەکنەگرن، ئەوا هەمیشە هەر بە تێچوویی و بەر کارەساتەکانی سەردەم دەکەون. ئەم باسە ئاماژەیێکی ڕوونی تیایە، کە هۆنراوەکە باس لە کورد و کێشەو گرفت و ئێستاو ئایندەی دەکات، چونکە باسێکی وەها ئەوە نییە، بە یەك دێڕ تەواو ببێ و بێگومان دەبێ زیاتری لە دوا بێ، ئەمەش دەستپێکێکی دڵگیرە.

٢ـ ئاماژەدانی وشەیی شاعیر بۆ باسەکە، جا ئەمەش دوو شێوازی هەیە، یان بە ناڕاستەوخۆیی شاعیر ئەوە دەکات، بۆ نمونە لە بڕی ئەوەی ڕاستەوخۆ بە خوێنەر بڵێت، باسی ئەوە دەکەم، بە قەڵەمەکەی دەڵێت: وریابە باسی ئەوە دەکەم، وەکو لەم بارەوە هاتووە:

وریابە قەڵەم باسی ئەبوبەکری سدیقە

ئیمانی کە دەریایەکی بێ حەدد و عەمیقە... دیوانی حەمدی، لا ١٠٠.

لەم دێڕەدا کە سەرەتای یەکێکە لە هۆنراوەکانی (حەمدی) و بە یەك لـە جـوانترین دەستپێکە دڵگیرەکانی دەژمێردرێت، بە ڕوونـی خـۆی ئامـاژەی داوە، کـە قەڵـەم، واتـە (حەمدی) خۆی کە خاوەنی قەڵەمەکەیـە وریـابێ، چـونکە ئێـستا دەچـێتە سـەر باسـی خەلیفەی یەکەم ئەبوبەکری صدیق (ڕەزای خـوای لەسـەر)، وشـەکانی جـوان و ناسـك و شیرین و دەربڕینەکانی بەهێز و شێوازی چێژدار و واتا ڕوون و ئاشکرایە.

٣ـ جاری وەهاش هەیە شاعیر ڕاستەوخۆ ڕوو لە خوێنـەری خـۆی دەکـات و پێیـان دەڵێت: من لێرەدا باسی ئەو شتەتان بۆ دەکەم، بۆ نمونە:

باسی تەشکیلاتی سانی هەر ئەکەم بۆ پێکەنین

کەمترین بوو گەورەتر، هەم گەورەتر بوو کەمترین... دیوانی حەمدی، لا ١١٨.

دەبینین لێرەدا شاعیر ئاشکرا دەڵێت باسی پێکهێنان و پێکهاتەی کابینـەی دووەم حکومەتتان بۆ دەکەم، کە مەبەستی دووەم حکومەتی شێخ مەحمودە.

جوانی دەستپێکی دڵگیر

١ـ سەرەتای شیعر جـوان دەکـات و چـێژی خـۆش دەبەخـشێت، بـەوەش خوێنـەر دەخاتە ژێر کاریگەری و لە مێشکیدا خۆی دەهێڵێتەوە.

٢ـ هەر لەو دێڕەوە خوێنەر زەینی بۆ ئەوە دەڕوات، کە ئیتر شیعرەکە باسی چـی بۆ دەکات.

تێبینی: لە ڕاستیدا زۆربەی شیعرەکانی ئـەم دوو شـاعیرە دێـڕی سـەرەتایان ئـەم هونەرە بەرجەستە دەکەن، لەبەر زۆرییان بەوەندەو بەم تێبینییە وازمان هێنا.

سی و دووەم: کۆتـایی جوان

عەرەب (حسن الأنتهاء) و (حسن الختام)یشی پـێ دەڵـێن.. ((ئەوەیـە کـە کۆتـایی گوتە خۆش و جوان بێ، بۆ ئەوەی کە بە کۆتا دێ، چـێژەکەی لـە گوێیانـدا بمـێنێ، بـە شـێوەیێك گـوێگران خۆزگـەی ئـەوە بخـوازن قـسەکەر زیـاتری گوتبـاو هەمیـشە

ڕەوانبێژییەتی قسکەریان لەبیر بمێنیٚ))[1]، دیارە ئەمەش بەوە دەبیٚ: ((وشەکانی دوابەشی گوتە شیرین بن، سەبکەکەی جوان بیٚ، واتاکەی تەواو بیٚ))[2]، ئەگەر ئەم سیٚ مەرجانە لە هەر دوادێڕێك هاتنە دی، بێگومان ئەو کۆتاییە جوانە بەرجەستە دەبیٚ، کە ڕەوانبێژان بە جوانی جیایانکردۆتەوەو نرخ و بەهایەکی ڕەوانبێژییان پیٚ داوە.

بە کورتی: کۆتایی جوان ئەوەیە دوا دێڕی شیعر، هەروەها دوا ڕستە، یان دوا پارچەی پەخشان لە ڕووەکانی وشەو واتاو شێوازدا جوان و تەواو ڕوون و خۆش و بەهێز بن، چ ئەوەشیان لیٚ نەخوێنرێتەوە، کە ئەمە دێڕی دوایینە.. بۆ نمونە:

. ئەو زەمانی بوونە ئاردی نێو دڕك

پارەیەك ناکا دوو سەد جار بێنە ڕك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٠٧.

ئەم دێڕە، کە ئەمە دێڕی دوایینە، لە ڕووەکانی وشەو واتاو شێوازدا جوان و تەواو ڕوون و خۆش و بەهێزە، چ ئەوەشی لیٚ ناخوێنرێتەوە دوادێڕ بێت، بەوەش کۆتایی جوان بەرهەم هاتووە.

. بۆچی حەمدی وا بە سووکی سەیری ئەهلی دلٚ دەکا

بۆ بە گوێیا نەچووە، مێشوولە کە چی کردووە بە فیل... دیوانی حەمدی، لا٣٦٠.

ئەم دێڕە، کە ئەمە دێڕی دوایینە، لە ڕووەکانی وشەو واتاو شێوازدا جوان و تەواو ڕوون و خۆش و بەهێزە، چ ئەوەشی لیٚ ناخوێنرێتەوە دوادێڕ بێت، بەوەش کۆتایی جوان بەرهەم هاتووە.

جوانی کۆتایی جوان

ئەم هونەرە وا دەکات، کاریگەری هۆنراوەو بەیتی مەبەستداری شاعیر لەسەر خوێنەر، یان گوێگر بمێنێتەوەو هەر وەکو بەیتێکی تایبەت حەزی لەبەرکردن و دووبارەکردنەوەی تیا درووست بکات.

---

[1] ابي عبدالله فيصل بن عبده قائد الحاشري، تسهيل البلاغة، ص ١٣٢.

[2] محمد بن صالح العثيمين، دروس في البلاغة، ص ١٦٣.

سی و سێیەم: کۆتایی دڵگیر

عەرەب (براعة المقطع)ی پێدەڵێن.. جۆرێکە لە (کۆتایی جوان)، بەڵام شتێکی لەو زیاترە، ((بریتییە لەو دوا بەشەی ئاخاوتن، کە بە هۆیەك لە هۆیەکان وا دەکات، هەست بەوە بکرێ، کە ئەمە کۆتاییە))[1].. بۆ نمونە:

١ـ دەشێ شاعیر تۆمەت بداتە پاڵ قەڵەم، بەوەی کەوا توانای نووسینی نەماوە، چونکە شکاوە، یان مەرەکەبی تیانەماوە، کە ئەمە یەکێکە لە شێوازە بەهێزەکانی شیعری کلاسیکی کوردی، شاعیر کە پەنا دەباتە بەر ئەم شێوازە، ئیتر ناڵێت هۆنراوەکەم تەواو بوو و بە خواتان دەسپێرم، یان وەکو حەکایەت گێڕانەوە ناڵێت، (منیش کلاشم دڕاو چیم پێ نەبڕا)! بەڵکو بە شێوازێکی هونەری جوان و دڵگیر دەڵێت: (خامەکەم نووکی شکا)، یان (خامەکەم مەرەکەبی نەما)، بەم شێوەیە خوێنەر لەوە حاڵی دەکات، کە هۆنراوەکەی گەیشتە کۆتایی، دیارە ئەوە لە هەمان کاتیشدا خۆدزینەوەیێکی جوانە لە چیتر درێژکردنەوە، شاعیریش بەهێزەوە پیشان دەدات، چونکە گوایە قسەو باس و فیکر و داهێنانی دیکەی مابوو، لەبەر نەمانی ئەوانە نییە هۆنراوەکەی بە کۆتا دێنێ، بەڵکو لەبەر ئەوەیە قەڵەمەکەی چیتر نانووسێ، یان بە هۆیێکی تر پەکی کەوتووە.. بۆ نمونە:

گەلێ قسەم لە دڵا بوو حیکایەتم مابوو

کەچی لە بەختی کەچم، خامە نووکی لێرە شکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٣٧.

(خامە نووکی لێرە شکا) ئاماژەیە بەوەی کەوا ئیتر بەمە هۆنراوەکە هاتە کۆتایی. وشەکانی ئەم دێڕەش هەموویان ڕوون و ئاشکران و واتای جوان و تەواو دەگەینن، شێوازەکەش وەکو گوتمان شێوازێکی جوان و بەهێزە، بۆیە ئەمە بە یەك لە کۆتاییە دڵگیرەکانی حاجی قادری کۆیی دادەنرێت.

(حەمدی)ش سەر بە هەمان قوتابخانەی کلاسیکە، بۆیە ئەویش سوود لە هەمان شێوازی کلاسیك وەردەگرێت، ئەوەتا دەڵێت:

---

[1] سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

زمانی خامە مووی لیٚ دیٚ، لە باسی زوڵفی جانانە

بە دەست حەمدی نییە چ بکەم، کە نانووسیٚ قەڵەم گەر خەت... دیوانی حەمدی، لا ٣٣٢.

کەوابیٚ تۆمەت دانە پاڵ خامە بە نەمانی توانای نووسینی، ئەوە یەکێکە لەو هۆیانەی زەینی خوێنەر بۆ ئەوە دەبات، کە شیعرەکەی گەیشتە کۆتایی.

٢ـ جگە لەوەی سەروو، هەندیٚ جاری دیکە شاعیر ڕوو دەکاتە خۆی و داوای وازهێنان لە خۆی دەکات، بەوەش دیسانەوە سەرنجی خوێنەر بۆ ئەوە دەبات، کە شیعرەکەی لێرەدا ئیتر بە کۆتا دەگات.. بۆ نمونە:

ئەدیب و عاقڵی، لەم بەحرە وەك تڕی بن گۆم

گەلێکی ون بووە (حاجی)، وەچاکە لێی دەرچین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٩.

شاعیر لێرەدا ئەوەی خستۆتە ڕوو، کە ئەم باسەی کردوویەتیانەوە باسێکی ئاوکێشەو زۆر کەس تیای دەرنەچووە، بۆیە داوای لە خۆی کردووە، کە ئەویش وازبێنیٚ و چیتر درێژی نەکاتەوە، ئەوەش هۆکارێکی دیکەی جوانە بۆ سەرنج ڕاکێشانی خوێنەر بەوەی کەوا شیعرەکەی گەیشتە کۆتایی، لەولاشەوە وشەکانی ئەم دێڕە شیرین و واتا ڕوون و بەهێزن و شێوازی دێڕەکە کاریگەری جوانی هەیە، هەموو ئەوەش دەبیەنە خانەی کۆتایی دڵگیر.

جوانی کۆتایی دڵگیر

١ـ چێژی ئەدەبی خۆش دەبەخشێت.

٢ــ ئامۆژگارییەکی هێندە بەهێز پێشکەش دەکات، هەمیشە هەر لە بیر دەمێنێتەوە.

٣ـ وشەکانی مۆسیقی و خاوەن کێشێکی خۆشن و لە بیردا دەمێننەوە.

لێکچوونی نێوان کۆتایی جوان و کۆتایی دڵگیر

هەریەکە لە کۆتایی جوان (حسن الأنتهاء) و کۆتایی دڵگیر (براعة المقطع) لە هەندیٚ خاڵدا دەگەنەوە یەك و پێکدەچن، گرنگترینی ئەو لێکچوونانە دەکریٚ لە مانەی خوارەوە کورتبکەینەوە:

١ـ هەردووكیان دەبێ وشەكانیان جوان و ناسك و شیرین بن.

٢ـ هەردووكیان دەبێ واتایان ڕوون بێ.

٣ـ هەردووكیان دەبێ شێوازی كاریگەریان هەبێ.

جیاوازی نێوان كۆتایی جوان و كۆتایی دڵگیر

جیاوازی لە نێوان ئەم دوو كۆتاییانە، كۆتایی جوان (حسن الأنتهاء) و كۆتایی دڵگیر (براعة المقطع)، ئەوەیە لە (كۆتایی دڵگیر) بە شێوەیێك لە شێوەكان هێما هەیە بۆ بەكۆتا گەیشتنی شیعرەكە، بەڵام لە (كۆتایی جوان)دا ئەو ئاماژەیە هەستی پێ ناكرێ، بڵێین: ئەوە شیعرەكە ئیتر گەیشتە كۆتایی، بۆیە: هەموو (كۆتایی دڵگیر)ێك (كۆتایی جوان)ە، بەڵام هەموو (كۆتایی جوان)ێك (كۆتایی دڵگیر) نییە.

سی و چوارەم: ڕێبازی گوتەیی

لە عەرەبیدا (المذهب الكلامي)ی پێدەگوترێت.. لەلای (ئیبنول موعتەز) بە هونەری پێنجەمی (جوانكاری) دانراوە، ((جۆرێكە لە بەڵگەكانی ئەقڵ و چەسپاندنی بنەماكان بە بەڵگەو سەلماندنی مەنتیقی،... ئەمەش لە شوێنەواری ڕۆشنبیری ئاخاوتنەو بەڵگە مەنتیقیەكانە...))[1]، (زەركەشی)ش دەڵێت: ((بریتییە لە پاساوهێنانەوەی قسەكەر بۆ واتای مەبەستی، بە شێوەیێكی ئەقڵی وەها، هیچ لاملێییكردنێك بۆ خۆی نەهێڵێتەوە))[2]، دیارە ئەم جۆرەش بۆیە بە ڕێبازی گوتەیی ناونراوە، چونكە لەسەر شێوازی زانستەكانی كەلام و تەوحید هاتووە، كە ئەوان بریتینە لە چەسپاندنی بنەماكانی ئاین بە بەڵگە ئەقڵییە سەلمێنراوە گومانبڕەكان.

بە كورتی: شێوازی دانایان بریتییە لەوەی شاعیر، یان نووسەر لەسەر شێوازی كەلامییەكاندا بەرگری لەو بیرەی خۆی بكات، كە پێشكەشی دەكات و بەرگریكردنەكەیشی لە بیرەكەی خۆی بە بەڵگەی ئەقڵی وەهابێت، گومان و پرسیاربڕین و بەرانبەر چ بیانوویێكی بۆ نەمێنێتەوە، یەكسەر بڕوای پێبكات. بۆ نمونە:

---

[1] د. ولید قصاب، البلاغة العربیة البیان والبدیع، ص ٣٣٧.

[2] د. احمد مطلوب، البلاغة العربیة، مطبعة جامعة الموصل، الموصل، ١٩٨٠، ص ٢٩٥.

خوا پێم بڵێ ڕێوی منی من شێر دەشکێنم

ئەم سەولەتە بۆ شێری خودا زۆری بە کەم هات... دیوانی حەمدی، لا ١٠٦.

حەمدی لەم نمونەیەیدا باس لە (شێری خودا) دەکات، کە مەبەستی لێی (ئیمامی عەلی)یە (ڕەزای خوای لێ بێ)، سەرسامی خۆی لەوە دەردەبڕێ، کە: ئەم شێرەی خودایە دەبێ چەند ئازابوو بێ و چی کردبێ؟! دەشێ یەك بپرسێ: لەبەرچی؟! حەمدی پاساوێکی مەنتیقی و ئەقڵی بەهێز دێنێتەوەو دەڵێت: ئاخەر ئەو شێری خودا بوو!! ئەگەر خوای گەورە من بکاتە ڕێوی خۆی، من شێر دەشکێنم، ئەدی ئەو کە شێری خودایە چۆن جێی خۆی نییە بە ئازایەتیەکەی و دوژمنشکێنییەکەی سەرسام ببین و چەندی بیربکەینەوە نەزانین ڕادەی غیرەت و ئازایەتییەکەی چەندە؟

. بێ شیعر شیرین نییە گەر قووتی ڕووحە وەصفی یار

بێ شەکر دەیخۆنەوە فەرموو بزانە شیری ساف... دیوانی حەمدی، لا ٣٤٢.

شاعیر دەڵێت وەسفکردنی یار ئەگەر هەرچییەك بێ و لە هەر چییەك بەرهەم هاتبێ، بەبێ شیعر ئەو وەسفە تامی نابێ، شیعر نرخ بۆ وەسفەکە درووست دەکات، بەڵگەشی بۆ ئەو قسەیەی ئەوەیە: کوا کەس هەیە شیری ساف بەبێ شەکر بخواتەوە؟! واتە: ئەگەر وەسفی یار وەکو شیری سپی پاك و جوان بێ، بەڵام شیعرەکە وەکو شەکر وەهایە، بۆیە دەبێ پێکەوە بن، چونکە وەکو چۆن شیر بێ شەکر خۆش نییەو کەس نایخواتەوە، بە هەمان شێوە وەسفی یاریش بێ شیعر بێ تامەو یار حەزی پێناکات.

جوانی ڕێبازی گوتەیی

١ـ شێوازێکی ئەقڵی بەهێزە بۆ بڕینی گومان و پرسیاری بەرامبەر و بەمە ڕێگەی بڕواهێنان بە خوێنەر نزیکتر و ئاسانتر دەکات.

٢ـ شێوازێکە لەگەڵ ئەقڵ دەدوێ و خۆشییەکی سەیر بە بەرامبەر دەبەخشێت.

سی و پێنجەم: چاو لە یەك

لە عەرەبیدا (مراعاة النظیر)و (التناسب) و (أئتلاف اللفظ مع اللفظ)یشی پێدەڵێن.. ((کۆکردنەوەی دوو وشە، یا زیاتر، یا دوو دەستەواژە، یا زیاترە، لەبەر پێکەوە

گونجانیان، به شێوەیەکی وەها کە پێچەوانەی یەکتری نەبن))[1]، یان بە واتایەکی دیکە: ((ئەوەیە لە ئاخاوتندا دوو شت، یان زیاتر لە دوو شتی لەگەڵ یەك گونجاو کۆبکرێنەوە، کە پەیوەندییان دژیەکی نەبێت، دەنا دەبنە دژیەك))[2]، واتە: چاولەیەك خوێنەر بەرەو واتای نزیك دەبات و ڕێگەی ئەوەی لێدەگرێت، لە تێگەیشتندا بە هەڵە بچێت.. بۆ وێنە:

بە فیکرت دێ زەمانێ چووینە باڵەك
بە پێخواسی نە کەوشم بوو نە کاڵەك... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٢٤٦.

لە نیوەدێڕی دووەمی ئەم دێڕەدا کەوش و کاڵەك هاتووە، کە شاعیر نەیبوونە، کاڵەك هەڵدەگرێ لە بڕی (گندۆرە) هاتبێت، من خۆم خەڵکم دیوە وەهای بۆچووە، بەڵام (چاولەیەك) ڕێگە لەم بۆچوونە دەگرێت، کە تەواو نییە، چونکە بۆ ئێرە (کاڵەك)ی خواردن گونجاو نییە، بەڵکو (کاڵەك)ی پێڵاو گونجاوتر و جوانترە، ئەوە لەبەرئەوەی ئەو دەڵێت من پێخواس بووم، نە کەوشم بوو، نە کاڵەك. کەوش پێڵاوێکی باشتر و کاڵەك پێڵاوێکی سادەتر بووە، ئەو هەژار بووە، نەك هەر کەوشی نەبووە، بەڵکو کاڵەکەکەشی نەبووە، کە ئەمە شتێکی زۆر سادە بووە، ئەوەش وێنەی هەژاریەکەی جەرگبڕتر دەکات و بە تەواوی پیشانی دەدات. چاولەیەك ئەوە دەسەپێنێت، کە شتە بەدواییەکداهاتووەکان دەبێ لە یەك خولگە بن و لێکنزیك بن.

جوانی (چاولەیەك)

ڕەنگبێ گرنگترین جوانی و سوودی (چاولەیەك) لەوەدا بەرجەستە بێت، کە کاتێك لە نیوە دێڕێکدا دوو وشە، یان زیاتر پێکەوە دێن، یەکێ لە وشەکان تەنیا دەشێت بە یەك واتای نەگۆڕ هاتبێت، بەڵام وشەکانی تر ئاسایی بن، بە واتای تریش هاتبن، واتا زیاتر لە واتا دروستەکە، واتای (خوازەیی)شیان هەبێت، ئەوا لەوکاتەدا وشە واتا

---

[1] عەبدولسەلام سالار عەبدولڕەحمان، هونەری ڕەوانبێژی لە شیعری (نالی)دا، نامەی ماستەری پێشکەشکراو بە بەشی کوردی کۆلێژی زمانی زانکۆی سلێمانی، شەوالی ١٤١٠هیجری، کانوونی دووەمی ٢٠٠٠زاینی، لا١٨٨.

[2] د. عبدالفتاح لاشين، البديع في ضوء أساليب القرأن، دار التضامن للطباعة، القاهرة، ١٩٧٩، ص ٣٥.

نەگۆڕەکـە سـنووری واتـای وشـەکانی تریـشمان بـۆ دەستنیـشان دەکـات و بۆمـان دەردەخات کە دەبێت، مەبەست لێیـان ئـەو واتایـە بـێ، کـە لـە واتـای وشـە نەگۆڕەکـە نزیکە.

سی و شەشەم: گردکردنەوە

عەرەب (العقد)ی پێدەڵێن.. ئوسامەی کوڕی مونقیز گوتویـەتی: ((بریتییـە لـەوەی پەخشانێك بێنی و بیکەیە شیعر))[1]، جەلالەدینی قەزوینی لە دوای ئەو هاتووەو هـەمان شتی ئەوی گوتووە، بەڵام بە زیادییەك، ئەویش گوتویەتی: ((بریتییـە لـەوەی پەخـشان بکرێتە شیعر، بەڵام بە لێیوەرگرتن نەبێ))[2]، لەوەشدا مەبەسـتی ئەوەیـە: ئـەو پارچـە پەخشانەی دەکرێتە شیعر، ئەگەر هەرچییەك بێ، نابێ وەکـو خـۆی پەخـشانەکە بخاتـە نێو شیعرەکەی، چونکە ئەمە دەبێتە لێیوەرگرتن (اقتباس)، بـەڵام دەبـێ بـەو شـێوەیە بێ، کە پەخشانەکە چڕوپڕ و دەوڵەمەند بکرێتەوە، واتـە پوختبکرێتـەوە لـە مەودایـەکی کورتتر لە خۆی، یـان دەوڵەمەنـد بکرێـت و لـە خـۆی فـراوانتر بکرێـت، بەمـە شـیعرێکی جوانی لێ درووست بکرێ، چونکە ((لە مەرجـەکانی گردکردنـەوە ئەوەیـە: پەخـشان بـە تەواوی وشەکانی، یان زۆربەیانی وەربگیرێ، واتە شاعیر لێیان کەم، یان زیاد بکـات، بـۆ ئەوەی لەگەڵ کێشی شیعری بگونجێن، خۆ ئەگەر هات و هەنـدێ مانـای پەخـشان بـەبێ وشەکانی وەرگیرابوون، ئەوا دەبێتە دزی و دەچـێتە خانـەی دزی لـە شـیعردا))[3]، ئـەم قسانەی حەمەوی بۆ ئەوەمان دەبەن، بڵێین: با ئینجـا لـەم پێنـاوەش وشـەکانی دەقـی یەکەم کەم، یان زیاد بکەن، چونکە گرنگ ئەوەیە شیعرە تازەکە واتاکانی پەخشانەکەی بناغەی بەخۆوە گرتبێ.

بە کورتی: گردکردنەوە ئەوەیە پەخشان بە تەواوی وشەکانی، یان بە بڕێکی زۆری وشەکانی لە لایەن شاعیرەوە وەربگیرێت و بە دارشتنێکی نوێ بکرێتە شیعر، کە لەمـەدا شاعیر بۆی هەیە لە وشەکانی پەخشانەکە زیاد، یان کەم بکات، بەڵام دەبێ واتا هـەمان واتا بێت.. بۆ نمونە:

---

[1] اسامة بن منقذ، البديع في نقد الشعر، ص ٢٥٩.

[2] جلال الدين القزويني، الأيضاح في علوم البلاغة، ص ٣٤٦.

[3] ابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، المجلد الرابع، ص ٤٢١.

. له پێشا خاكی مه لانەی پڵنگ و شێری ئازا بوو

ئەمێستا مارو مێروو، گورگ و ڕێوی لێی دەكەن سەیران... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٩١.

ئەم دێڕە گردكردنەوەی ئەو قسه نەستەقەی پێشینانە، كه گوتوویانە: (له جێی شێران ڕیوی دەكەن گێرە)!

. وەك مریشكێ كه عەقڵی نەیهێنێ
بێت و هێلكەی مراوی هەڵبێنێ
وەك بگاته كەناری جۆگەلەیەك
نایەته شوێنی بمرێ جوجەڵەیەك
جێی ئەمه وشكە، جێی ئەوی ئاوە
تێدەگا قینگ دڕانی پێ ماوە... دیوانی حاجی قادری كۆیی، لا ٢٤١.

ئەم پارچەیه گردكردنەوەی حەكایەتێكه كه دەڵێ: مریشكێك هێلكەی مراوی له بن دانرایەوە، دوای هەڵهێنانی، كه جوجەڵەكانی دەبردنه دەر تێر دانیان بكات، دەگەیشتنه ئاو، جوجەڵەكانی وریا دەكردەوە، كه له ئاوەكه نزیك نەبنەوەو به دوای ئەو بچن، تا سەلامەت دەربچن، بەڵام جوجەڵە مریشكەكان به قسەیان دەكرد و له دو داكیان دەچوون، كەچی جوجەڵە مراویەكان خۆیان به ئاوەكه دادەداو به قسەیان نەدەكرد، ئیتر بەمه مریشك تێدەگەیشت، كه هەر ماندووبوونی بۆ مایەوە، دەنا جوجەڵەی كەس نابێته هی كەس.

جوانیەكانی گردكردنەوە

١ـ دەق له تێكەڵی ڕزگار دەكات و وای لێ دەكات له ڕێگەی كێش و سەرواوە ئاسان بخوێنرێتەوە، هەر لەبەر ئەو هۆیەش بووە له كۆندا زانستەكانیان به هەڵبەست نووسیوەتەوە.

٢ـ شتی كۆن به شێوازی نوێ پێشكەش دەكات و دەیخاتەوە بەر چاو و گوێ.

سی و حەفتەم: پێکەوەگونجانی کێش و واتا

عەرەب (ائتلاف الـوزن مـع المعنـى)ی پێـدەڵێن.. ((بریتییـە لـەوەی دێـڕ لـە ڕووی واتـاوە تـەواو بێـت و لـە ڕووی کێشیـشەوە ڕاسـت بـێ، تیایـدا شـاعیر ناچـار نـەبێ بـۆ پاراستنی کێشەکەی واتا لە ڕووی درووستیەوە دەربێنێ، یان پاش و پێشی بکات و یان شتێکی لێ کەم بکاتەوە))[1].. بۆ نمونە:

. لە ڕۆما کەوتە بەر چاوم کەسێکی هائیم و حەیران

بە هەیئەت تێی گەییم کوردە بە شێوەی ئەهلی کوردستان... دیوانی حـاجی قادری کۆیی، لا ٩١.

. گەلێکم بیستووە پەستی و بڵندی میللەتان، ئەمما

جیهان نەیدیوە پەستی وا میسالی حاڵی کوردستان... دیوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ٩١.

. لە ژووری ئاوی موسایە، لە خواری ئاگری توورە

عەجایب خەتتی فیرعەونی نە خنکاوەو نە سووتاوە... دیوانی حاجی قـادری کۆیی، لا ١٣٩.

هەموو ئەم دێڕانە لەسەر کێشی (هەزەج)ن، کە ئەو کێشە لە بـاری درووسـتیدا لـە هەر نیوەدێڕێك لە چوار پێی (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) خۆ دەنوێنێ، دەبینین لەم دێڕانەدا لە هەردوو نیوەدێڕەکانی ئەو کێشە بـە درووسـتییەوە پێیـەکانی هاتوونـە، کەوابێ لە ڕووی کێشەوە درووست و بێ کەم و کوڕییە.

لە ڕووی واتاشەوە دێڕەکـان واتـایێکی جـوانی بـێ پـاش و پێـشکردنی بەشـەکانی ئاخـاوتن، یـان کەمکردنـەوەو بڕینـی وشـەیێك لـە وشـەکان و بـێ زۆر لـەخۆ کـردن پێشکەشکراون، ئەوەش کەوابێ گونجانێکی جوان لە نێوان کـێش و واتـادا لـە هەرسـێ ئەو دێڕانە هەیەو چ کێش و چ واتاکەش بە قەد یەکن.

جوانی پێکەوەگونجانی واتاو کێش

١ـ دێڕەکان ئاسان و ڕێك و جوان و لە ڕووی واتاوە درووست و خۆش دەکات.

---

[1] د. احمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغیة وتطورها، الجزء الأول، ص ٢٩، ئەویش لە: انوار الربیـع، جلـد ٦، ص ٢٢٧.

٢ـ كێشی هۆنراوەکە ڕێك دەکات و مۆسیقاییێکی خۆش و ناسکی بۆ درووست دەکات.

سی و هەشتەم: پێکەوە گونجانی وشەو واتا

عەرەب (أئتلاف اللفظ مع المعنی)ی پێ دەڵێن.. ((وشە لاشەیەو واتا ڕۆحەکەیتی، پەیوەندیشی پێیەوەی وەکو پەیوەندی ڕۆحە بە لاشەوە، بە لاوازیی لاواز دەبێت و بە بەهێزیشی بەهێز دەبێت، جا ئەگەر هات و واتا درووست بوو و وشەکان کەمێ ناتەواو بوون، ئەوە دەبێتە کەمی و ناشرینییەك بۆ شیعر، بە هەمان شێوە ئەگەر واتاش لاواز بوو و کەمێ نارێکی و ناتەواویی تێکەوت، ئەوا بۆ وشە تێیدا شانسێکی زۆرتری دەبێت، خۆ ئەگەر واتاش هەمووی ناتەواوی تێکەوتبوو و تێکچووبوو، وشەکان با ئیتر باشیش هاتبن، ئەوا چ سوودیان نابێ، با ئیتر خۆشیش بخوێنرێنەوەو باشیش بکەونە بەر گوێ، بە هەمان شێوە ئەگەر لاشەش ناتەواوی تێکەوتبوو و لەبەریەك هەڵوەشابووەوە، ئەوا چ واتاییێکی درووستی بۆ نامێنێتەوە))[1]، بۆیە دەبێ وشەکان و واتاکان هەردووکیان تەواو و جوان و پێکەوە گونجاو بن.. بۆ نمونە:

. کوردی ئێمە نەزان و پاشکەوتن

پێکەوە پووش و ئاگر و نەوتن... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٨٨.

لەم دێڕەی سەرەوەدا دەبینین وشەکان بە هەمان ڕیزبوونی ئاسایی ئاخاوتنی کوردی ڕیزبوونە، هەموویان هەڵگری واتای تایبەتن و کە ڕیزیشکراون وێنەییێکی زەینی تەواویان درووستکردووە، لە ڕووی واتاشەوە هەموویان تەواون و هیچ گرفت و ناتەواویەك، یان تێکچوون و کەموکورییەك ڕوویان تێناکات، ئەمە هەمووی بەسەریەکەوە ئەوەی بۆ دەرخستووین، کە وشەکان و واتاکان پێکەوە گونجاون و یەك ئەوی دیکەی بەهێز و شیرین و جوانتر کردووەو بە هۆیانەوە دێڕەکەش جوان و بەسوود و شیرین بووە.

هەروەها ئەگەر لەم دێڕانەی خوارەوە وردبینەوە:

---

[1] د. محمد التونجي، المعجم المفصل في الأدب، الجزء الأول، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤١٩ هـ، ١٩٩٩م، ص ١٢.

١. تا له ژێر باری ڕۆمییان نەمرن
زەحمەتە قەدری بەیتی من بگرن... دیوانی حلجی قادری کۆیی، لا ١٩٠.

٢. ئەو کەسەی دەوڵەمەندەکی چاکە
بەندەیی ڕۆمییانی ناپاکە... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٩١.

ئەم دوو دێڕانەی سەرووش هەر بە هەمان شێوە، وشەکان هەموویان هەڵگری واتای تایبەتن و کە ڕیزیشکراون وێنەیێکی زەینی تەواویان درووستکردووە، لە ڕووی واتاشەوە هەموویان تەواون و هیچ گرفت و ناتەواویەك، یان تێکچوون و کەموکوڕییەك ڕووی تێ نەکردوون، ئەمە هەمووی بەسەریەکەوە ئەوەی بۆ دەرخستووین، کە وشەکان و واتاکان پێکەوە گونجاون و یەك ئەوی دیکەی بەهێز و شیرین و جوانتر کردووەو بە هۆیانەوە دێڕەکەش جوان و بەسوود و شیرین بووە.

سی و نۆیەم: گێڕانەوەی گفتوگۆ

عەرەب (الترجيع في المحاورة) و (المراجعة)ی پێدەڵێن: ((ئەوەیە قسەکەر گفتوگۆییێکی نێوان خۆی و یەکێکی دیکە بە کورتترین دەربڕین و کەمترین وشە بگێڕێتەوە))[١]، بەڵام هەیشە ئەم پێناسەیەی فراوانتر کردووەو گوتوویەتی: ((ئەوەیە قسەکەر گفتوگۆییێکی نێوان خۆی و خەڵکی تر، یان نێوان دوو کەسی تر، بە کورتترین دەربڕین و ناسکترین سەبك و ئاسانترین وشە بگێڕێتەوە، ئەمەی بخاتە سنووری تاکە دێڕێك، یان چەند دێڕێك، یان یەك ڕستە))[٢]، بە پێی ئەم پێناسەیەی دووەمیش، سنووری تیاگێڕانەوەکە دەستنیشانکراوەو لە ڕستەو دێڕ و چەند دێڕ کورتکراوەتەوە، هەروەها ئەوەش خراوەتەڕوو، کە گفتوگۆیە گێڕدراوەکە مەرج نییە لە نێوان تەنیا نووسەر و یەکێکی دی ڕووی دابێ، بەڵکو دەشێ لە نێوان خۆی و کەسانی تر و یانیش هەر لە نێوان کەسانی تر ڕوویدابێ.

---

[١] الأمام العلوي، الطرازلأسرار البلاغة وعلوم حقائق الأعجاز، جـ٣: ص ٨٤.

[٢] بڕوانە: د. أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، ص ١٢٦، ئەویش لە: تحرير التحبير، ص ٥٩٠ و بديع القرأن، ص ٣٠٠.

له ئەدەبی کوردیداو بە تایبەت لە لایەن حاجی قادری کۆیی، نمونـەی زۆر جـوانی گفتوگۆ هەیـە، کـە لـە ڕووی چـەندێتییەوە سـنووری ڕسـتەو تاکـە دێـڕ تێدەپـەڕێنێت و تەواوی هۆنراوەکە، یان جاری وەها هەیە چەند دێڕێکی زۆری دەگرێتەوە.

بە کـورتی: (گێڕانـەوەی گفتوگـۆ) داڕێـشتنەوەی گفتوگۆیێکـە، کـە لـە نێـوان دوو کەس، یان زیاتر ڕووی دابێ، جا قسەکەر خۆی یەکێکیان بێ، یان نا، مـەرجیش ئەوەیـە وشەو دەستەواژەکانی ناسك و ڕوون و جوان بن و شێوازەکەی کاریگەر بێ، شتی زیادی تێنەکەوێ و حەشوی نەبێ، یان کەم بێ، ئیتر لە ڕسـتەو لـە تاکـەدێڕێك جێـی ببێتـەوە، یانیش چەند دێڕ و یان تەواوی هۆنراوەیێکیش بگرێتەوە.. بۆ نمونە:

. لە ناکاو دلبەرم فەرمووی هەڵستە ئێستەکێ واعیز

لە بۆمان دادەدا وەعزێ. گـوتم: باکـت چییە با بـێ... دیـوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ١٧٣.

. دەڵێن یار دێتەوە بابی مەحەببەت یاخودا وا بێ

ئەگەر دوشمن دەڵێ: نابێ! موغەننی تۆ بڵێ: با بێ... دیوانی حـاجی قـادری کۆیی، لا ١٧٣.

لەم دوو دێڕەدا لە یەکەمیان گفتوگۆ لە نێوان شـاعیر و دلبـەرەو لـە دووەمـیش لـە نێوان خەڵك و دوشمن و شاعیر و موغەننییە.

بەڵام لە قەسیدەی (لە ڕۆما کەوتە بەرچاوم)دا حـاجی قـادری کـۆیی گفتوگـۆیێکی خۆش لە نێوان خۆی و کەسێکی دیکەی ئاوارەبووی وڵاتـی بابـان دەگێڕێتـەوەو تـەواوی هۆنراوەکەی بۆ تەرخان دەکات، تیایدا دەڵێت:

لە ڕۆما کەوتە بەرچاوم کەسێکی هائیم و حەیران

بە هەیئەت تێیگەییم کوردە بە شێوەی ئەهلی کوردستان

کە چوومە خدمەتی پرسیم: برادەر خەڵکی کام جێگای؟

لە کام لا هاتووی؟ گریا، گوتی: بابان! گوتم: بابان!

دڵم داوە گوتم: باوکە هەمووومان بێکەسین لێرە

چ قەوماوە؟ گەلێ حەیفە، مەگریێ هەروەکو باران!

گوتی: بۆ غوربەت و ڕووتی نییە ئەفغان و هاوارم

لە داغی حاکمی خۆمە، لە شان و شەوکەتی تورکان

گەلێکم بیستووە پەستی و بڵندی دەوڵەتان ئەمما
جیهان نەیدیوە پەستی وا میسالی حاڵی کوردستان
لە وەقتی خۆی هەموو شا بوون، سەراپا بێغەم و شا بوون
لە جودا حاتەمی تائی، لە شەڕدا ڕۆستەمی مەیدان
لە پێشا خاکی مە لانەی پڵنگ و شێری ئازا بوو
ئەمێستا مار و مێروو، گورگ و ڕێوی لێی دەکەن سەیران
لە کوێ ما نەعرەتەی تەقڵەو جلیت و ڕمب و ڕمبازی
لە کوێ ما دەنگی زوڕناو و دەهۆل و شایی و سەیران
لە هاڕەی شەشپەڕ و نەڕڕەی سوار و بەرقی شەشخانە
لە تەققەی ناڵ و شەققەی سم، لە ڕەققەی تۆبز و قەڵغان
دەهاتە جونبوش و لەرزین لە ماهی بگرە تا ماهی
لە سەحرا چەندە وەحشی بوون لە ترسان چوونە سەر کێوان
لە ڕیزی زەبر و زەنگی وان کەسێکی تر نەبوو هەرگیز
بە شیر و حیشمەتی کوردە، کە ماوە دەوڵەتی ئێران
سەراو ئەیوانییان ئێستا کەلاوەی کوندەبۆو جوغدە
ئەگەر مەیدان و دیوانە سەراپا بوویتە جێی دۆمان
لە پاشی ئەم هەموو گریان و ناڵەو زارییە پێم گوت:
عەزیزم خەم مەخۆ هێندە، لە سایەی ڕەحمەتی ڕەحمان
ئەمیرێك ماوە پاشایە! گوتی: کێیە؟ گوتم: شێرە!
گوتی: لێرە؟! گوتم: لێرە! هەتا تاران و هیندستان
بە خۆی شێرە وەکو ناوی لە شەڕدا دوشمن ئەندازە
تەمایان هەر بە ئەو ماوە جەمیعی خاکی کوردستان
هەچی جێگەی ئومێدمانەو ئەوی دڵخۆش دەکا ئەمڕۆ
کەسی تر لەو بەدەر نابێتە غەمخۆری گەلی کوردان!! دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩١و٩٢.

ئەم گفتوگۆیەی لەم شیعرە حاجی قادری کۆیی دەیگێڕێتەوە، یەکێکە لە گفتوگۆیە هەرە جوان و چێژدارەکانی ئەدەبی کوردی، تەواوی هۆنراوەکەی بۆ

تەرخانكراوە، وشەو دەستەواژەكانی جوان و ناسكن و شێوازەكەی هەستجولێن و پڕ لـە كاریگەرییە بەسەر خوێنەر.

هەرچی (حەمدی)یە كەمتر ئەم هونەرە لە شیعرەكانیدا دەبینرێ، بـەڵام گفتوگـۆی زۆرجوانیشی هەیە، كە ڕستەكانی چڕو پڕترن، كورت و ناسكترن، بۆ نمونە:

لەگەڵ یارم موقیمی گوڵشەنێ بووین
وتی: باغی جینان و حووری عەینە
وتم: غونچەی نەپشكووتووی دەدامێ
وتی: دەم تەنگە ڕەوزەی عارفینە
وتم: دوو ماری نایە گەردنی من
وتی: زولفی سییاهی عەنبەرینە
وتم: سێوێكی خونساری لە دەم نام
وتی: كوڵمی زەریف و نازەنینە
وتم: دوو نەجمی هەڵێنا لە قەوسا
وتی: چاوی خوماری نێرگسینە
وتم: ڕۆژی لە شەودا شوعلەوەر بوو
وتی: پەرچەم لەسەر تەختی جەبینە... دیوانی حەمدی، لا ١٩٩.

ئەمەش هۆنراوەییەكە ئەگەر هەر دێڕێكی وەربگری، گێڕانەوەیێكی جوانی لـە خـۆدا هەڵگرتووە.

جوانی گێڕانەوەی گتوگۆ

١ـ تابلۆییێكی شانۆگەری جوان درووست دەكات.

٢ـ شیعرەكە دەبێتە پارچەیێك لە ڕەوانبێژی جوان و كاریگەر.

چلەم: هەماهەنگی جوان

عەرەب (حسن النسق)ی پێدەڵێن.. ((بریتییە لەوەی شاعیر چەند دێڕێكی بـەدوای یەكی پێكەوە بەستراوی جوان بێنێ، ئەگەر هەر دێڕێكیشی لێ دەرهێنرا، بـە تـەنها واتـا ببەخشێ))[1].. بۆ نمونە:

[1] الخوري بطرس، العقد البديع في فن البديع، ص ٢٧٩.

تا لە مەکتەب ئەو مەهەم دی مەشقی ئەلف و بیٚ دەکا
چاوەکەم بوویتە دویّت و گریە سورخی تیٚ دەکا
لێی مەپرسە مەسئەلەی نوقتەی دەم و موویی کەمەر
موو شکافە بووعەلی باسی پەری و جین چیٚ دەکا
ئەم هەموو دنیایە خاصی حوکمی دوو دێوانەیە
من لە شارم غایەتی مەجنون هەوای لادیٚ دەکا
قەصری عومرم داتەپی داری لەسەر بەردی نەما
بانییی تووڵی ئەمەل ئێستێکە دەستی پیٚ دەکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٦.

ئەمە بەشێکە لە غەزەلێکی حاجی قادری کۆیی، بەسەریەکەوە دێڕەکان زۆر هەماهەنگن و خزمەت بە بیرێك دەکەن، کە حاجی مەبەستیەتی گوزارشتی لیٚ بکات، بەڵام ئەگەر هات و دێڕەکانیشمان لێککردەوە، ئەوا هەر یەکەی واتاییّکی سەربەخۆ و جوان بە دەستەوە دەدات، بیٚ ئەوەی هەست بە ناتەواوییەك بکرێت و وا بزانریٚ شتێك لە گەلیدا لابراوە. ئەوەتا:

(تا لە مەکتەب ئەو مەهەم دی مەشقی ئەلف و بیٚ دەکا

چاوەکەم بوویتە دویّت و گریە سورخی تیٚ دەکا).. دەبینین ئەمە دێڕێکی واتا تەواوەو چ کەموکوڕی و ناڕوونییەکی تیا نییە.

(لێی مەپرسە مەسئەلەی نوقتەی دەم و موویی کەمەر

موو شکافە بووعەلی باسی پەری و جین چیٚ دەکا).. بە هەمان شێوە دێڕێکی واتا تەواوەو چ کەموکوڕی و ناڕوونییەکی تیا نییە.

(ئەم هەموو دنیایە خاصی حوکمی دوو دێوانەیە

من لە شارم غایەتی مەجنون هەوای لادیٚ دەکا).. بە هەمان شێوە دێڕێکی واتا تەواوەو چ کەموکوڕی و ناڕوونییەکی تیا نییە.

(قەصری عومرم داتەپی داری لەسەر بەردی نەما
بانییی توولی ئەمەل ئێستێکە دەستی پیێ دەکا).. هەروەکو ئەوانی پێشوو ئەمەش دێڕێکی واتا تەواوەو چ کەموکوڕی و ناڕوونییەکی تیا نییە.

هەرچی (حەمدی)یە ئەویش شیعری وەهای هەیە لە سەرەتاوە تا کۆتـایی، دەشـێ دێڕەکانی یەك بە یەك لـێکتر دابڕێنـرێن و واتـاش بـە تـەواوەتی ببەخـشن، بـەڵام لەبـەر درێژبوونەوە، نمونەی وەرناگرین.

تێبینی

١ـ شایانی باسە لە شیعری کلاسیکی کوردیدا ئەمە یەکێکـە لـە تایبەتمەندییـەکان، کە یەکێتی بابەت بە زۆری لە سنووری تاکە دێڕدا بەرجەستەیە.

٢ـ حەمـدی وەکـو کلاسـیکەکانی تـر لـە شـیعرەکانیدا بـە زۆری یـەکێتی بابـەتی خستۆتە سنووری تاکە دێڕ، بۆیە بە ئاسانی لە زۆربەی هۆنراوەکانیـدا هـەر تاکـە دێڕێـك دەربکەی واتاییێکی جوان و سەربەخۆ پێشکەش دەکات.

٣ـ بـەڵام لـە لای حـاجی قـادری کـۆیی، ئـەم حاڵەتـە گـۆڕانی بەسـەرداهێنراوەو شیعرەکانی بە زۆری بابـەتێکی درێـژی بـەدوای یەکـدا هـاتوو و بەسـەریەك گێڕانەوەنـە، ئەمە وایکـردووە کـەمتر ڕێـك بکـەویێ هۆنراوەییێـك بـەدی بکـەین، لـە هـەر تاکـە دێڕێکـی واتاییێکی جوان و سەربەخۆمان دەست کەویێ، ئەگەرچی هەشیەتی، هۆی ئەوەش دیـارە بۆ درێژی بیری حاجی دەگەڕێتەوە، کە زۆرجار ئـەو بـیرەی ویـستوویەتی بیگـەینیێ، لـە سنووری تاکە دێڕ جێی نەبۆتـەوە، بۆیـە یـان پەڕیوەتـە چـەند دێڕێکـی لـە دوای یـەك و یانیش زیاتریشی گرتۆتەوە، واتا جاری وا هەیە هەموو هۆنراوەکە، یانیش بەشـی هـەرە زۆری هۆنراوەکەی بۆ تەرخانکردووە.

جوانی هەماهەنگی جوان

هەماهەنگی جوان (حسن النسق) جوانیەکەی لەوەدایە، هۆنراوە جگـە لـە پـەیام و جـوانی بەسـەریەکەوەی، پـەیام و جوانیـەکی دیکەیـشی بـۆ دروسـت دەبێـت، ئـەویش ئەوەیە هەر تاکە دێڕێك دەتوانیێ ببێتە یەکەیەکی واتایی و جوانی سەربەخۆ و پەیامێکی گرنگ لە کات و ساتە لێکجیاکان پێشکەش بکات، چونکە هۆنراوە لێـرەدا کۆمەبەسـت و واتایە.

چل و یەکەم: هاوبڕیی

عەرەب (مواردە)ی پێدەڵێن.. من هاوبڕینم بۆ بەکارهێنا، ئەمە بەو پێیەی دەشێ دوو کەس، شاعیربن، یان نووسەر، لە بەرامبەر شتێکی دیاریکراودا هەردووکیان ئەقڵیان وەکو یەکی بڕیبێ و هەردووکیان وەکو یەکیان بە بیردا هاتبێت، بۆیەش وەکو لە پێناسەکەیدا هاتووە: بریتییە لەوەی ((دوو شاعیر ئەگەر هەردووکیان هاوچەرخ بوون، یان یەکێکیان لە دوای ئەوەکەی ترشەوە بوو، لەسەر یەك واتا ڕێکبکەون، بێ ئەوەی لەیەکیان بیستبێ، یان لێکیان وەرگرتبێ، بیری خۆیان ئەو واتایەی بڕیبێ و بە یەك شێوە دەریانبڕیبێ))[1]، ئەمەش لە ڕاستیدا شتێکی ئاساییە، کە دوو کەس لە یەك هەلومەرجدا بن و هەمان مەعریفەیان هەبێت، یان لە بەرامبەر هەمان بار، یان کێشەدا بووەستن، ئاساییە هەمان شتی وەکو یەك پێشکەش بکەن، ئەوەتا حاجی قادری کۆیی کە بیر لە ئایندەی ئادەمیزاد دەکاتەوە، دەبینێ گەورە بن، یان بچووك، ناسراو بن، یان نەناسراو، هەژاربن، یان دەوڵەمەند، پاشابن، یان گەدا، بە گشتی هەرچییەك بن، هەر چەند بستێك زەوی، هەندێ کفن، لەگەڵ مستە خولێك، دەم، یان چاوی ئادەمیزاد لە ئەنجامدا پڕدەکاتەوەو تەواو، بۆیە گوتوویەتی:

ئەم ئەرزە کۆنە هەوارە خەلایقیش کۆچە

تەماعی سووری نەبێ کەس لەژێری چادری شین

دوو گەز زەمین و سێ گەز جاو و مستە خۆڵێکە

لیباسی پێخەف و ڕایەخ هەتا دەگاتە سەرین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٦.

حەمدی شاعیر ئەویش لە نێو هەمان واقیعدا دەژی، هەمان مەعریفەو زانستی حاجی قادری کۆییی هەیە، بۆیە ئەویش بە شێوەیێکی نزیك لەوەی حاجی دەڵێت:

بچووك و گەورە زانیوتە نەتیجەی

گەزێ ئەرز و دوو گەز جاو و سێ بەردە... دیوانی حەمدی، لا ١٦٣.

دێڕەکان دەبینین ڕاستە لە دەربڕین و کێش و سەروادا جیاوازییەکیان هەیە، بەڵام لە ڕاستیدا لە واتادا هەمان واتایان پێشکەشکردووە، ئەوەش پێم وا نییە یەك لە ئەوی

---

[1] الأمام يحيى بن حمزة بن علي بن ابراهيم العلوي اليمني، الطرازلأسرار البلاغة وعلوم حقائق الأعجاز،جـ ٣، ص٩٣.

دیکـەی وەرگـرتبێ، بـەڵکو واقیـع و ڕۆشـنبیری چـوونیەك ئـەم بیرەچـوونیەکەی بەرهەمهێناوە، ئەمانە وایلێکردوون ئەقڵیان بە هەمان شێوە ببڕێ و بێن وەکو یەك بڵێن.

لە وێنەیێکی تردا، حەمدی بیر لە کۆنی مێژووی ئادەمیزاد دەکات لەسەر پشتی زەوی، وا دەزانێ دونیا زۆر کۆنەو ئەم خاك و خۆڵەی ڕووی زەوی ئەمڕۆ پێکدێنن، هەمووی وردبووی ئێسك و پرووسکی مردووانی پێشینن، بۆیە داوا دەکات ڕێز لە زەوی بگیرێت و بە سوکی و بە کەمی بۆی نەڕوانرێ، دەنووسێت:

پێی بەسەردا قەت مەنێن نامەرد بە عیزز و شانە ئەڕز

خاکەکەی پاکی غوباری مەقدەمی جانانە ئەڕز... دیوانی حەمدی، لا ٣٧.

ئەم دێڕەش موارەدەیە لەگەڵ دێڕێکی ئەبو عەلای موعەڕڕی، کە پێی وابووە تۆز و گەردی ڕووی زەوی، شیاوی ئەوەیە ئادەمیزاد بە هێمنی و بەسۆزەوە پێی لەسەر دابنێت، چونکە هەمووی لاشەی وردوخاشبووی خەڵکانی پێشووە، گوتوویەتی:

خفف الوطء؟ ما أضن أديم   ألأرض الا من هذه الأجساد.[1]

چل و دووەم: هێماکەر

عەرەب بۆ ئەمە (الارصاد) و (التوشيح) و (التسهيم)یشیان بەکارهێناوە، ئیبن و سینانی خەفاجی دەڵێت: ((ئەوەیە کە سەرەتای گوتە ئاماژە بۆ هەواڵی کۆتاییەکەی بکات، یان ئەگەر (صەدر)ی دێڕەکەت خوێندەوە، بزانی لە (عەجز)ەکەیدا چی دێت))[2]، تەفتازانیش گوتویەتی: ((بریتییە لەوەی بەر لە کۆتایی نیوەدێڕ، یان دێڕەکە، شتێك بگوترێت، ئەگەر ئەو بیسترا، بزانرێ ئەوەی بە دوایدا دێت چییە))[3]، ئەمانەش هەردووك ئاماژە بۆ وشەو واتا دەکەن، بەڵام هەندێ ڕەوانبێژی تر ئاماژەیان بە (ڕەوی) دێڕیش کردووە، کە ئەویش دەبێتەوە هێماکەر بۆ ئەوەی بزانرێ لە دواتردا چی دێت، بۆیە شتێك لەو پێناسانەی سەروو زیاد دەکەن، ئەوەتا (د. احمد مطلوب)یش

---

[1] ابو علاء المعري، سقط الزند، دار بيروت للطباعة والنشر، بيروت ـ لبنان، ١٣٧٦هـ، ١٩٥٧م، ص ٧.

[2] د. عبدالرزاق أبو زيد زايد، كتاب سر الفصاحة لأبن سنان الخفاجي، مكتبة الأنجلوا المصرية، ١٩٧٦، ص١٤٠.

[3] تفتازاني، شرح المختصر، ٢: ١٤٣.

هەمان پێناسەی تەفتازانی بە شێوەیێکی تر دووبارەدەکاتەوە، بەڵام بە لای ئەوەوە زانینی ڕەوی دێڕەکەش گرنگە، دەڵێت: ((بریتییە لەوەی شاعیر وەها بکات بەر لە عەجزی برگە، یان دێڕ، شتێك بخاتەڕوو هێما بۆ عەجز بکات، ئەگەر هات و ڕەوی دێڕەکەی زانی)).[1]

بە کورتی: هێماکەر ئەوەیە شتێك لە بەشی یەکەمی دەربڕین، یان لە (صدر)ی دێڕە شیعردا هاتبێت، کە خوێنەر خوێندییەوە، بە هۆیەوەی بیری ئەوەی بۆ درووست بێت، کە لە (عەجز)ی دێڕەکەدا چی دەگوترێت، ئەگەر ڕەوی شیعرەکەش بزانرێ باشترەو ئاسانتر دەزانرێ، کە لە (عەجز)ەکەیدا چی دێت. لە خوارەوە تیشك دەخەینە سەر جۆرەکانی.

جۆرەکانی هێماکەر

ئیبن و حوججەی حەمەوی لە (خزانة الأدب)یدا دەڵێت: ((هێماکەر ئەوەیە لە گوتەدا شتێك پێشکەوێ، گوزارشت لەوەی بکات، کە لە دواوەی دێت، جارێك بە ماناو جارێك بە وشە))[2]، ئەمەش مانای ئەوەیە دوو جۆر هێماکەر هەیە، بریتینە لە:

١ـ هێماکەر بە واتا.. بریتییە لەو هێماکەرەی کە واتای نیوەی یەکەمی گوتە زەین بۆ واتای بەشی دووەمی ببات، بۆ نمونە:

چۆنت کە ئەکرد کافری موتڵەق بە موسڵمان

بەو نەوعە موسڵمانە ئەکەن ئێستە بە کافر... دیوانی حەمدی، لا ٣٠.

بەشی یەکەمی ئەو دێڕە لە نیوە دێڕی یەکەمی، کە دەڵێت: (چۆنت کە ئەکرد کافری موتڵەق بە موسڵمان) ئەمە زەین بۆ ئەوە دەبات بڵێت: (بەو نەوعە موسڵمانە ئەکەن ئێستە بە کافر)، چونکە وێنەکە وێنەیێکی پێچەوانەییە، وێنەی پێچەوانەی بەشی یەکەمی گوتەکەش، هەر دەبێ (ئێستە بە کافر) لە دوای خۆی بێنێ. ئەمەش هێماکەرە بە واتا.

٢ـ هێماکەر بە وشە.. بریتییە لەو هێماکەرەی کە وشەیێکی بەشی یەکەمی گوتە زەین بۆ دەربڕینی بەشی دووەمی گوتە ببات.. بۆ نمونە:

---

[1] د. احمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، الجزء الأول، ص ٩٤.

[2] ابن حجة الحموي، خزانة الأدب، المجلد الرابع، ص ٩٢.

بەستەیی زوڵفی نیگارێکم ڕەسەن بازی دەکا

سەففی موژگانی لە تابوری سوپای غازی دەکا... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٤٤.

ڕەوی ئەم دێڕە پیتی (ز)ە، (ا) پێش ڕەوییە، (ی) پاش ڕەوییە، (دەکا) پاش سەروایە، بۆیە کە نیوەدێڕی یەکەم دەخوێنرێتەوەو دواتر دەگوترێت (سەففی موژگانی لە تابووری)، ئیتر ئەمە دەبێتە هێماکەر بۆ ئەوەی بڵێ (سوپای غازی دەکا) چونکە لە لایێك سەروای دێڕەکە ئەوەی پەسندەو هەر ئەوە دەخوازێ، لەولاوەش تابوور هەر هی سوپایە، ئینجا لێکچوواندنەکەش هەر ئەوە دەچەسپێنێ. ئەوەش هێماکەرێکی زۆر بەهێزە، کە بە (ڕەوی) و بە وێنە لێکچوواندنەکەیشی، کە دەچێتە خانەی واتا، بەشی یەکەمی گوتەکە هێما بۆ بەشی دووەمی دەکات.

٣ـ هێماکەری یەك نیوە دێڕ.. من پێم وایە لە شیعری کوردیدا جۆرێکی تری هێماکەر ئەوەیە، کە تەنانەت لە یەك نیوەدێڕیشدا، دەشێ بەشی یەکەمی ببێتە هێماکەر بۆ ئەوەی لە بەشی دووەمی هەمان نیوەدێڕدا دێت، وەکو ئەم نمونانەی خوارەوە:

. بە حوققەبازیی و لەعبی زەمانە ناغەڵەتێین

ئەمێستە پێدەکەنین و لە ئاخیردا دەگرین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٩٦.

بەشی یەکەمی نیوەدێڕی دووەم (ئەمێستە پێدەکەنین) بە واتا زەین بۆ نیوەکەی دووەم دەبات، کە دەبێ (لە ئاخیردا دەگرین)بێت، چونکە بەرامبەر ئێستا ئاخیر و بەرامبەری پێکەنین گریانە.

جوانی هێماکەر

١ـ هێماکەر دەبێتە هۆی ئەوەی دوو وێنەی پێچەوانە، یان بە دوای یەکدا هاتوو پێکەوە ببەسترێتەوەو ژینگەی دێڕەشیعر پڕ و دڵگیر بێت.

٢ـ هێماکەر دەبێتە هۆی ئەوەی خوێنەر زووتر بە شیعرەکە تێکەڵببێت و ئاسانتر بۆ ئەوە بچێت، کە لە ئایندەی نزیکدا و لە دوای ئەو بەشەی یەکەمی گوتەیە چی لە

شاعیر دەبیسێت، ئەوەش چێژێکی خۆشتر لە گوێگرتنی ئاسایی، کە تیایدا نازانێت چیتر بە دوای گوتەی یەکەمدا دێت، بە خوێنەر دەبەخشێت.

چل و سێیەم: بەهەڵەبردن

بریتییە لەو دەربڕینەی، کە سەرەتا لە مێشکی بەرامبەردا، واتایەك دروست دەکات، بەڵام کە قسەکەر قسەکانی تەواو دەکات، ئینجا بەرامبەرەکەی بۆی دەردەکەوێت، کە بە هەڵەچووە، ئەگینا مەبەست بە تەواوی پێچەوانەی ئەو واتایەیە کە یەکەم جار بۆی دروستبووە[1].. بۆ وێنە:

. هەوێنی شیری سافی شیعری حەمدی باسی شێخانە

ئەترسم بیبزرکێنن کە نابن قەت بەبێ ئاشووب... دیوانی حەمدی، لا ٢٥٤.

لە نیوەدێڕی یەکەمدا باسی شێخانی بە هەوێنی شیعرەکانی خۆی داناوە، ئەمەش خوێنەر بۆ ئەوە دەبات، وا بزانێ لەبەر گرنگی و پیرۆزی شێخەکان، چونکە هەوێن زۆر گرنگە بۆ ئەوەی شیرەکە بگەینێتە دوا قۆناغ و بیکاتە ماست، کەچی کە تەواوی دەکات، دەڵێ دەترسم شیعرەکەم ببزرکێنن وەکو ماست، چونکە شێخەکان هەمیشە بە بەڵاو ئاشووبن! ئەمە خوێنەر ساردەکاتەوەو ئەوەی لە لا درووست دەبێ، کە بەهەڵەچووە، دەنا مەبەستی شاعیر لە سەرەتاوە پیاهەڵدان و بە گرنگگرتنی شێخان نەبووە.

جوانی بەهەڵەبردن

خوێنەر لە سەرەتاوە تێی ناگات و دواتر لەوە دەگات، کە مەبەست شتێکی وردترە لەوەی ڕواڵەتی دەربڕین لە مێشکیدا درووستی کرد.

چل و چوارەم: فرەواتایی

یەکێکی دیکەیە لە هونەرە قەشەنگەکانی جوانکاری، دەچێتە خانەی جوانکاری واتایی، چونکە لێرەدا مامەڵە لەگەڵ وشەو دەربڕین و ڕستەیێك دەکرێت، بۆ زیاتر لە واتایێك ئاساییەو زیاتر لە وێنەیەك درووست دەکەن، ئەم هونەرە بۆ یەکەمجار لە

[1] ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لا ١٣٩.

کتێبی (جوانکاری له ئەدەبی کوردیدا) له لای نووسەری ئەم نامەیە ئاماژەی بۆکراوەو خراوەتە نێو جوانکاری، کە پێشتر چ ڕەوانبێژێکی کورد ئاماژەیان بۆ نەکردووه، ((بریتییه له بەکارهێنانی وشه، یان چەند وشەو دەستەواژەییێك، کە بەسەر یەکەوه زیاتر له واتاییێك دەبەخشن))[1]، بۆ نمونه:

تا گوڵی ڕووخساری تۆ وەك من هەزاری عاشقه

ڕاستیی قەدت لەسەر سەروو سنەوبەر فائیقه... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٢٢.

وشەی (هەزار) بەم واتایانە دێ:

١ـ هەزار کەس

٢ـ بولبول

چاکەم لە کەس نەدیوە برا مەرحەبا نەبێ

چی دەردەچێ لە کیسە قسەی سادە با نەبێ... دیوانی حەمدی، لا ٤٣٧.

لە نیوە دێڕی دووەمدا، (قسەی سادە با نەبێ)، بەم واتایانەی خوارەوە دێی:

١ـ چی دەردەچێ لە کیسە؟ (قسەی سادە) با ئەوەش نەبێ!

٢ـ چی دەردەچێ لە کیسە (قسەی سادە) و (با) نەبێ! چونکە (قسە) هەر (با)یە.

جاری واش هەیە، ژمارەی ئەو واتایانە لە دەربڕینێك دەکەوێتەوە، دەشێ زۆرتر بن، حاجی قادری کۆیی لە یەکێ لە دێڕەکانیدا کە باسی گوڵەحاجیلەکانی دەشتی هاموون دەکات، گەورەترین فرەواتایی بەرهەمدێنێت و ژمارەیێکی پێوانەیی لە داهێنانی لەمڕووەوە لە هەموو ئەدەبی کوردیدا تۆماردەکات، ئەوەتا دەڵێت:

گوڵی حاجیلەکانی دەشتی هاموون

نەکەی بیدەی بە نەرگس جاڕی گەردوون... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا٢٥١.

دەستەواژەی (گوڵی حاجیلەکان) دەشێ هەر یەکێك لەم نۆ واتایانە ببەخشێت:

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لا ١٣٤.

١ـ گوڵی حاجیله له دەوروبەری (کان)ە پڕ له سامانەکەی دەشتی هاموون.

٢ـ گوڵی حاجیله له دەوروبەری (کانی)یەکەی دەشتی هاموون.

٣ـ گوڵە حاجیلەکانی دەشتی هاموون.

٤ـ (گوڵی حاجیله) و (کان)ە پڕ له سامانەکەی دەشتی هاموون.

٥ـ (گوڵی حاجیله) و (کانی)یەکەی دەشتی هاموون.

٦ـ گوڵی حاجیله له کوێ، (کان)ەکەی دەشتی هاموون.

٧ـ گوڵی حاجیله له کوێ، (کانی)یەکەی دەشتی هاموون.

جۆرەکانی فرەواتایی

بە گوێرەی توانای شاعیر لە دەربڕین و بە گوێرەی ئەو ژینگەیەی (فرەواتایی)ەکەی تیا دەردەکەوێ، دەشێ فرەواتاییەکە لە وشەیێك، یان دەستەواژەیێك، یان ڕستەیێك دەربکەوێت.. بۆ نمونە:

أـ فرەواتایی لە تاکە وشە:

بۆچی حاجی نەخوێنی وەك تووتی

ئەم زوبانە هەزاری خستە قەفەس... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٦٧.

لێرەدا فرەواتاییەکە لە وشەی (هەزار) بەرهەم هاتووە، کە وەکو لە دێڕێکی هاوشێوەی سەرووشدا ئاماژەمان بۆیکرد، (هەزار) بەم دوو واتایانە دێ:

١ـ (هەزاری ژمارە) واتە: ئەم زوبانە هەزار کەسی خستە قەفەس

٢ـ (هەزاری ناو بە واتای بولبول)، واتە: ئەم زوبانە بولبولی خستە قەفەس

ب ـ فرەواتایی لە ڕستە:

ئەگەر کوردێك قسەی بابی نەزانی

موحەققەق داکی حیزە، بابی زانی... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ١٤٦.

ڕستەی (بابی زانی) بەم واتایانە دێ:

١ـ (باوك)ی کەسێکی زیناکارەو ئەو وەلەدەل زینایە.. (بابی + زانییە ـ زیناکارە).

٢ـ با ئەو ڕاستیە بزانێت، کە دایکی حیزەو وەلەدەل زینایە.. (با + بیزانێت).

خەیاڵی عەشقی ڕووتە وا لە سەرما

بە ڕووتی بۆیە نیمە باکی سەرما... دیوانی حەمدی، لا ٢٤٠.

لێرەشدا فرەواتاییەکە لە وشەی (ڕووت) بەرهەم هاتووە، کە بەم دوو واتایانە دێ:

١ـ ڕووت (مجرد)، واتە: خەیاڵی بە تەنیا عەشقی تۆیە..

٢ـ ڕووت بە واتای (ڕووخساری تۆ)، واتە: خەیاڵی عەشقی ڕووخساری تۆیە..

جوانییەکانی فرەواتایی

١ـ ئەم هونەرە وا دەکات خوێنەر لە مەودایەکی فراوانتردا بخولێتەوەو زیاتر لە واتایێك بۆ دەقەکە بدۆزێتەوە.

٢ـ ئەم هونەرە وا دەکات دەق کراوە بێت و بە تەنیا لەسەر واتاییێك کورتنەکرێتەوە.

٣ـ توانای داهێنانی شاعیر لە دەربڕین و درووستکردنی حاڵەتی ئەدەبی بەرز و سەرنجڕاکێش پیشان دەدات و کارێکی هونەری جوانە، شاعیری بەهێز لە بێجگەی خۆی جیادەکاتەوە، وا لە شیعر دەکات پیشەیێکی داهێنانی وەها بێت، هەموو کەس نەوێرێت خۆی لێبدات.

چل و پێنجەم: جیاکردنەوە

بریتییە لە خستنەڕووی شتێك بە پەسنێکی گشتییەوە، ئینجا دواتر لە پەسنێکی تایبەت، شتێکی تر بەسەر شتەکەی پێشوو، زەقبکرێتەوە، مەبەستیش لەمە جیاکردنەوەی دۆسییەکان بێ[1].. بۆ وێنە:

ئیسلام و یەهودی و نەساڕاو مەجوسی

بێزارە وەلێ قیسمی موسڵمان زیاتر... دیوانی حەمدی، لا ٢٩.

لێرەدا شاعیر سەرەتا بە گشتی باس لە ئیسلام و یەهودی و نەساڕاو مەجوسییەکان دەکات و دەڵێت هەموویان وەکو یەك بێزارن، بەڵام دوای ئەوە دێت موسلمانان جیادەکاتەوەو دەڵێت: (بەڵام قیسمی موسڵمان زیاتر)، ئەمەش جیاکردنەوەی وەسفکراوێکی نێو وەسفکراوە گشتییەکەیە لە وەسفێکی تایبەتداو بەمە

[1] ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لا ١٤٨.

جیاکردنەوە بەرهەمهاتووە، کە دەشێت مەبەست لەمەش هەمووی، هەر دەرخستنی باری جیاکراوەکە بێت.

ئەوەی تۆ هەتبوو، من نەمبوو: قەرارو صەبرو عیززەت بوو

ئەوەی من هەمبوو، تۆ نەتبوو: وەفاو میهرەبانی بوو.. دیوانی حاجی قادر کۆیی، لا ١٠٣..

لێرەدا، دیارە کاتی قسەکردنی شاعیرە لەسەر خۆی و هاوڕێکەی بە شێوەیێکی گشتی، ئینجا شاعیر بۆ جیاکردنەوەی دۆسیەی خۆی و ئەو هاوڕێیەی، لە نیوە دێڕی یەکەمدا بە شێوەیەکی گشتی هاوڕێکەی بە وشەکانی (قەراو صەبرو عیززەت) پەسن دەدات و خۆی جیادەکاتەوە لەوەی ئەو سیفەتانەی وەك ئەوی هەبێ، بەڵام لە نیوە دێڕی دووەمدا ئەمجارەیان بە شێوەیەکی گشتی، بە وشەکانی (وەفاو میهرەبانی) پەسنی خۆی دەدات، کەچی هاوڕێکەی جیادەکاتەوە لەوەی ئەو سیفەتانەی هەبێ.

چل و شەشەم: داهێنان

عەرەب (ابداع)ی پێدەڵێن.. ((بریتییە لەوەی ئاخاوتن چەند جۆرێکی جوانکاریی تیا بێت))[1]، دیارە لێرەدا مەبەست لە وشەی جوانکاری واتای زاراوەییی نییە، بەڵکو واتای وشەییەتی، بە واتا: ئاخاوتن چەند هونەرێکی جوانی ڕەوانبێژی لەخۆ بگرێت.. چونکە ((جوانکاری پلەیەکی جیاکردنەوەو داهێنانە، هونەرە ڕەوانبێژییەکانیش هەموویان جوانکارین، ئەگەر هاتوو جیاکردنەوەو داهێنانیان تیابوو))[2]، ئەوەتا (ابن ابي الأصبع) کاتێك باس لە جوانکارییەکانی ئەم ئایەتە پیرۆزە دەکات: ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءكِ وَيَا سَمَاء أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاء وَقُضِيَ الأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾..(هود : ٤٤).. دێت هونەرەکانی تیا بەرجەستە بووی دەژمێرێت، دەڵێت: ئەم هونەرانە لە خۆ دەگرێت: دژیەك، حسن النسق، جوانی بایس، دابەشکردن،

---

[1] راجي الأسمر، علوم البلاغة، الوسوعة الثقافية العامة، ص ١٦٧.

[2] منير سلطان، البديع (تأصيل و تجديد)، مطبعة منشأة المعارف، الأسكندرية ـ مصر، ١٩٨٦، لا ٢٣.

ئاماژە، هێماکەر، ارداف، کورتبڕی، خوازە، خواستن و... هتد.[1] دیارە هیچ یەکە لە کورتبڕی و خوازەو خواستن سەر بە زانستی جوانکاری نینە. بۆیە هەندێکی تر گوتوویانە: ((ئەوەیە شاعیر لە تاکە دێڕێکیدا چەند جۆرێك بێنێت))[2]، کە مەبەستیان لە چەند جۆرێك چەندین هونەری ڕەوانبێژییە، بەبێ جیاوازی لەوەی کەوا دەکەونە خانەی کامە لە سێ زانستەکانی، چونکە: داهێنان لە دایهێناوە هاتووە، ئەوەیە شاعیر شتێك بێنێ، تازەبێ.[3]

ئەمەش ((کارێکە سیمای شاعیری داهێنەر و نووسەری بەتوانایە، ڕەوانبێژان و ڕەخنەگران خستوویانەتە لوتکەی بەرهەمهێنان))[4]، بۆیە ئەمە وەکو هونەرێك ئەگەر بە بێجگەی خۆی لە هونەرەکانی تر بەراورد بکرێت، کەم بەرجەستە دەبێت، چونکە ئاسان نییە هەموو دێڕێك ژمارەییێك هونەری تێدا کۆبکرێتەوە.

بە کورتی: داهێنان ئەو پەڕەگرافانەی پەخشان و ئەو دێڕانەی شیعر دەگرێتەوە، کە دەوڵەمەند و جوانکراون بە ژمارەیێك هونەری لێکجیای ڕەوانبێژی و بە هەموویان جەمالیاتێکی دڵگیری پێ دەدەن. بۆ نموونە:

ئەم ئەرزە کۆنە هەوارە خەلایقیش کۆچە

تەماعی سووری نەبێ کەس لەژێر چادری شین... دیوانی حاجی قادری کۆیی، لا ٩٦.

لەم دێڕەدا ئەو هونەرانەی ڕەوانبێژی بەرجەستە دەبن:

١ـ ئەم ئەرزە کۆنە هەوارە.. لێکچوواندنی بەلیغە

٢ـ خەلایقیش کۆچە.. لێکچوواندنی بەلیغە

٣ـ کۆچە.. لە ڕووی ڕوونبێژییەوە خواستنی ئیشتیقاقییە، (کۆچ) ناوە لە بری (کۆچەر) هاتووە، کە (ئاوەڵناوی بکەر)ە

٤ـ کۆچە.. لە ڕووی واتاناسییەوە، کورتبڕییە، لە وشەی (کۆچەر) کورتکراوەتەوە

٥ـ سوور.. لە ڕووی واتاناسییەوە، کورتبڕییە، لە وشەی (سروور) کورتکراوەتەوە

---

[1] بڕوانە: ابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، المجلد الرابع، ص ٧١.

[2] د. انعام فوال عكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص ١٨.

[3] هەمان سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

[4] هەمان سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

٦ـ چادری شین.. خواستنی ئاشکرایه، واته ئاسمان

٧ـ نیوەدێڕی دووەم بەسەریەکەوە (تەماعی سووری نەبێ کەس لەژێر چادری شین)، (درکەی تایبەتە)، واتای درکاوی ئەوەیە: لە دنیادا کەس بە تەمای گەیشتن بە ئومێدەکانیی نەبێ

٨ـ نیوەدێڕی دووەم بەسەریەکەوە (تەماعی سووری نەبێ کەس لەژێر چادری شین)، لەسەر بنەمای درکەیەکی گشتی وەرگیراوە، کە دەڵێت: (کەس ناگاتێ)، بەڵام فراوانتر کراوە، ئەوەش درێژبڕییە

٩ــ نیوەدێڕی یەکەم (ئەم ئەرزە کۆنە هەوارە خەلایقیش کۆچە)، خەبەری مەجازییە، بۆ وشیارکردنەوەو ترساندنە

١٠ـ نیوەدێڕی دووەم بەسەریەکەوە (تەماعی سووری نەبێ کەس لەژێر چادری شین)، نەهێشتنی مەجازییە، بۆ ترساندنە

١١ـ لە نیوەدێڕی دووەمدا دوو کورتبڕی هەیە، لە بنجدا ڕستەکە وەهایە: با کەس تەماعی سووری نەبێ، لەژێر چادری شیندا. چونکە: کەس تەماعی سووری نەبێ، ڕستەیێکی ئەمری نائاشکرایە، ئەمجۆرە ڕستەیەش پێویستی بە پێشگری (با) هەیە، کە لێرەدا لابراوە، هەروەها (لەژێر چادری شین)، گرێی ئاوەڵفرمانی شوێنییە، ئەم گرێیەش پێکدێت لە ئامرازی پەیوەندی لێکدراو لەگەڵ ناوی شوێنەکە، ئامرازی پەیوەندی لێکدراویش چەند شێوەیێکی هەیە، یەکیان کە لێرە بە کورتبڕێ بەکارهاتووە، وەهایە (لە... دا)، کە (دا)یەکەی دوابەشی کورتکراوەتەوە.

١٢ـ لە ئەم ئەرزە کۆنە هەوارە.. کورتبڕی هەیە، چونکە ئەرز کۆنە هەوار نییە، واتە: ئەم ئەرزە لە کۆنیدا وەکو هەوارێکی جێهێڵاوی خەڵکانی پێشەخۆمان وەهایە.

بە هەموو ئەوانەشەوە ئەم دێڕە بووەتە دێڕێکی ئیبداعی و جوانی و کاریگەرییەکی زۆری بۆ درووستبووە.

. بە بادی صەڕصەڕی سەردی دەوت من ناشکێم ئەمما

برا پشتی شکاندووم بێکەسی بەستوویەتی باڵم... دیوانی حەمدی، لا ٣٨٢.

١ـ بە بادی صەڕصەڕی سەردی دەوت.. واتە: بادی صەڕصەڕی سەردی وەکو زۆردارێك گرتبوو، پێی دەوت.. خواستنی درکاوە.

٢ـ برا پشتی شکاندووم.. واته: برام مرد، یان براکەم ئەو کارەساتەی بەسەرهێنام، یان براکەم وای کرد من بشکێم، هەر یەکە لەوانە مەبەست بێت، ئەو دەربڕینە درکەیە.

٣ـ بێکەسی دەستی بەستووم.. واتە: بێکەسی وەکو زۆردارێك دەستی بەستووم.. ئەمە خواستنی درکاوە.

٤ـ بەستوویەتی باڵم.. واته: ئیتر ڕێگەم نادات هیچ بکەم، ئەوەش درکەیێکی ترە.

٥ـ ناشکێم و شکاندووم.. دژیەکی نافەرهەنگییە.

٦ـ لە دێڕەکەدا (بادانەوە) هەیە، کە دەڵێ من ناشکێم، ئەمما برا پشتی شکاندووم.

٧ـ من ناشکێم.. درکەیە، واتە: من ناکەوم

٨ـ من ناشکێم.. خەبەری مەجازییە بۆ شانازی

٩ـ برا پشتی شکاندووم.. خەبەری مەجازییە بۆ بەزەییپێداهاتنەوە

١٠ـ بێکەسی بەستوویەتی باڵم.. دیسانەوە خەبەرێکی تری مەجازییە بۆ بەزەییپێداهاتنەوەیە

١١ـ برا پشتی شکاندووم.. وتەی گشتی و ئامادەی سەرزاری خەڵکە، شاعیر (ئیقتیباس)ی کردووە.

جاری واش هەیە چوارینێك پڕیەتی لە شێواز و هونەری جوانی ڕەوانبێژی.. بۆ نمونە حەمدی لە چوارینێکیدا دەڵێت:

مەبە غافڵ یەکێ بگرە دوو بەردە

کە دنیا هەر هەوایی حەڕو بەردە

بچووك و گەورە زانیوتە نەتیجەی

گەزێ ئەرز و دوو گەز جاو و سێ بەردە... دیوانی حەمدی، لا ١٦٣.

لەم چوارینەدا ئەم هونەرانەی ڕەوانبێژی بەرجەستەنە:

١ـ بەرامبەری دوویی ڕێك هەیە لە نیوە دێڕی یەکەم، سەرەتا (یەکێ بگرە) هاتووە، لە دوای ئەودا (دوو بەردە) هاتووە، (دوو) لە بەرامبەر (یەك) و (بەردە) لە بەرامبەر (بگرە).

٢ـ دێڕی یەکەم تەصریعکراوە.

٣ـ لە نێوان (حەڕ) و (بەرد)دا دژیەکی فەرهەنگی هەیە.

٤ـ له نێوان (بچووك) و (گەورە)دا دژیەكی فەرهەنگی هەیە.

٥ـ گێڕانەوە هەیە، ئەوەتا وشەی (گەز) جارێك له پاڵ ئەرز و جارێك لـه پـاڵ جـاو گەڕێنراوەتەوە.

٦ـ له نێوان سێ وشەكانی (بەردە)دا ڕەگەزدۆزی تـەواو هەیـە.. (بـەردە)ی یەكـەم فرمانی داخوازییە، له چاوگی (بـەردان)ەوە هـاتووە.. (بـەردە)ی دووەم پێكهـاتووە لـە (بەرد) كه وشەیێكی عەرەبییەو ناوە بـە واتـای (سـەرما)ی كوردییـەوە هـاتووە، لەگـەڵ (ە)ی فرمـانی ناتـەواوی دەمـی ئێـستا.. (بـەردە)ی سـێیەمیش پێكهـاتووە لـە وشـەی (بـەرد)ی كـوردی، كـە نـاوی گـشتییەو بەرامبـەرە بـە (حجـر)ی عـەرەبی، لەگـەڵ (ە)ی فرمانی ناتەواوی دەمی ئێستا.

٧ـ بـچووك و گـەورە زانیوتـە نەتیجـەی؟ پرسـیاری خوازەییـەو بـۆ وەرگرتنـەوەی وەڵام نەهاتووە، بەڵكو بۆ وشیاركردنەوە هێنراوە.

٨ـ نەتیجەی، گەزێ ئەرز و دوو گەز جاو و سێ بەردە.. كینایەیە له قەبر و مردن.

٩ــ لــە (مەبــە غافــڵ)دا نەهێــشتنی خــوازەیی هەیــە، كــە بــۆ مەبەســتی تكــاو وشیاركردنەوە هاتووە.

١٠ـ له (یەكێ بگرە)دا فرمانی خوازەیی هەیە، كه بۆ مەبەستی تكاو وشیاركردنەوە هاتووە.

١١ـ له (دوو بەردە)دا فرمانی خوازەیی هەیە، كه بۆ مەبەستی تكاو وشیاركردنەوە هاتووە.

١٢ـ له (یەكێ بگرەدا) تێلنیشانی واتایی هەیە، بۆ ئەو گوتەیەی پێشینانی كـورد، كه دەپرسێت: ((یەك زۆرترە، یا هەزار)؟ له وەڵامدا دەگوترێـت: (یـەك). چـونكه (یـەك) خودایەو (هەزار) مەخلوقی خودان، كەواش بێ (یەك) زۆرتر و گـەورەتر و بـەتواناترە لـە (هەزار و له هەزار هەزاریش).

١٣ـ دنیا هەر هەوایی حەڕو بەردە.. خەبـەری داواكـراوە، چـونكه جـەختێنراوە بـە ئاوەڵناوی نادیاری (هەر).

١٤ـ بچووك و گەورە.. كینایەنە له كەسی گەورەو كەسی بچووك.

١٥ـ گەزێ ئەرز و دوو گەز جاو و سێ بەردە.. له (سێ بەردەدا) موشـاكەلە هەیـە، لەگەڵ سێ بەردەی تەڵاق. ئەگەرچی بۆ ئێرە چ پەیوەندییان پێكەوە نییە.

جوانی داهێنان (ابداع)

١ـ جوانی داهێنان لەوە دایە، کە دێڕەکە لە ڕووی واتاوە زۆر فـراوانتر دەبێـت، بـە هۆی ئەو هەموو هونەرەی لە خۆی دەگرێت.

٢ـ بە هۆی هەموو ئەو هونەرانەی لەو دێڕو چوارین و پارچە کورتانـەی شـیعر، یـان پەخشاندا بەرجەستە دەبن، چێژی ئەدەبی خۆشیان لێ بەرجەستە دەبێت و جوانییەکی دڵگیریان بۆ درووست دەبێ.

تێبینی

دیـارە ئـەم دێڕانـەی ئـەو شـاعیرانە کـە پـڕی داهێنـانن، زۆر زۆرن بـەڵام لەبـەر درێژبوونەوە بە کورتی ئاماژەمان پێیداوە، ئەوەش توانـای داهێنـان و شـاعیریەتی ئـەم شاعیرانە دەسەلمێنێت.

پوختەی ئەم باسە

گوتمان جوانکاری واتایی.. ئەو جوانکاریەیە، لە ڕووانگەی چێژی جوانیناسـییەوە، لە لایەنی واتایی وشەو دەستەواژەو ڕستەکان دەکۆڵێتەوە.. ئەوانەی لای ئـەو شـاعیرانە بەدیکراون، بریتینە لە (٤٦) هونەر، بـە شـێوازی جۆراوجۆریـان.. لـە خـوارەوە واقیعـی هەریەکە لەو هونەرانە تیشك دەخەینە سەر:

١ـ دژیەك (الطباق).. بریتییە لە کۆکردنەوەی نێـوان دوو وشـەی دژ لـە ئاخاوتنـدا، جا ئەم وشانە لە فەرهەنگدا سەربەخۆییان هەبێ، یانیش دووەمیان نـەرێی یەکـەم بـێ.. لەسەر ئەو بنەمایە (٢) جۆری فەرهەنگی و نافەرهەنگی هەیە.. لای ئەم شاعیرانە گرنگی زۆر بەم هونەرە دراوەو زیاتر لە (١٠) جۆریان بەدیکراون، لەوانە: دژیەکی ناوی، دژیەکی ئاوەڵناوی، دژیەکی فرمانی، دژیەکی ناو و چاوگی، دژیەکی چـاوگی و فرمـانی، دژیـەکی فەرهەنگی لە دوو ئامراز، دژیەکی سادەو دژیەکی بـەدوای یەکـدا هـاتوو: دژیـەکی بـڵاوی دوویی، بڵاوی سێیی، دژیەکی نزیك، دژیەکی دوور.

٢ـ بەرامبـەری.. بریتییـە لـە بـوونی بـە لانـی کـەم چـوار وشـە، دوویـان لـە بەشـی یەکەمی ئاخاوتن و دووەکانی تر لە بەشی دوای ئەوەوە بـێن، بـەو مەرجـەی پەیوەنـدی نێـوان هـەر وشـەیەکی بەشـی یەکـەم و وشـە بەرانبەرەکـەی لـە بەشـی دووەمـدا

پەیوەندییەکی دژیەکی بێت، جا بە ڕێکی لە بەرامبەر یەك بێن، یان بە ناڕێکی.. ئەم شاعیرانە گرنگی زۆریان پێداون و زیاتر لە (٤) جۆری وەکو بەرامبەری ڕێك و بەرامبەری ناڕێك، بەرامبەری وێنەی تاك و بەرامبەری وێنەی جولاّویان بەرهەمهێناوە.

٣- موشاکەلە.. بریتییە لە باسکردنی شت بە وشەی غەیری خۆی، لەبەرئەوەی کەوتۆتە هاوەڵێتی ئەو، جا بە درووست (تحقیق) بێ، یان بە خەملاندن (تقدیر).. لای هەردوو ئەم شاعیرانە گرنگی پێدراوە، بەلاّم لای حاجی گرنگی زیاتری پێدراوەو گەلێ نمونەی جوانی لەمڕووەی بەرهەمهێناوە.

٤- جێگۆڕین (العکس).. ئەوەیە: گرێیەك، یان ڕستەیێکی پێکهاتوو لە چەند وشەیەك بێنی، ئەم گرێ و ڕستەیە وشەکانی چۆن ڕیزبووە، لە جاری دواتر تەواو بە پێچەوانەوە وشەکانی ڕیزبکەیەوە.. لای ئەم شاعیرانە گرنگی پێدراوەو گەلێ مەبەستی جوانیان پێ بەرهەمهێناوە.

٥- تیلنیشان.. بریتییە لە ئاماژەدانی شاعیر، بە ئایەتێکی قورئانی پیرۆز، یان فەرموودەیەك، یان پەندێکی پێشینان و ڕووداوێکی مێژوویی گرنگ، یان داستان و بەسەرهات و هەر شتێکی تری هاوشێوە، بەلاّم بێ ئەوەی کە ئاماژە بۆ شتێ دەکات، لەسەری بوەستێ و بە درێژی باسی بکات، بەڵکو هەر بەئاماژەیەکی خێرا بەسەریاندا تێدەپەڕێت.. دوو جۆری واتایی و وشەیی هەیە، ئەم شاعیرانە گرنگی زۆریان بەم هونەرەش داوە، تێلنیشانیان بۆ ئایەت و فەرموودە و ڕووداوی ئاینی و ئەفسانە و چەمکی فەلسەفی کردووە.

٦- کۆکردنەوە.. ئەوەیە دوو شت یان زیاتر لەژێر دەواری یەك شت، یان یەك بڕیار کورتبکەیتەوە.. کۆکردنەوەی تاك و کۆکردنەوەی وێنە هەیە، هەردوو شاعیریش نمونەی زۆریان لەم ڕووەوە هەیە.

٧- لێککردنەوە.. پێچەوانەی (کۆکردنەوە)یە، چونکە لێرەدا شت نەك پێکەوە لەژێر یەك بڕیار نابن، بەڵکو هەریەکەو بە بڕیارێکی سەربەخۆش دەبەسترێنەوە.. هەردوو شاعیر گرنگییان پێداوە.

٨- دابەشکردن.. بریتییە لە باسکردنی چەند شتێك، دوای ئەوە بە دەستنیشان کردن ئەوە بخەیە پاڵ هەر یەکێکیان کە هی خۆیەتی.. هەردوو شاعیر گرنگییان پێداوە.

٩ـ كۆكردنەوە لەگەڵ دابەشكردن.. بریتییە لەوەی چەند شتێك لەژێر یەك بڕیار كۆبكەیەوە، لە پاشان دابەشی بكەی، یان بە پێچەوانەوە.. هەردوو شاعیر گرنگییان پێداوە.

١٠ــ لێككردنەوە لەگەڵ كۆكردنەوە.. ئەوەیە دوو شت لێكبكەیتەوە، دواتر هەردووكیان لەژێر یەك وەسف، یان یەك بڕیاردا كۆبكەیتەوە.. لای حەمدی بەدیكراوە، بەڵام لای حاجی نا.

١١- پێچەوپەخش.. بریتییە لە خستنەڕووی چەند شتێك، بە درێژی، یان بە پوختی، دواتر هێنانی شت بۆ هەریەكە لە شتەكانی پێشوو، بەبێ دەستنیشانكردن، لەبەرئەوەی متمانەی ئەوە هەیە، كە گوێگر دەتوانێ، ئەو شتانەی دووەم بۆ هاوپەیوەندەكانیان لە بەشی یەكەم بگەڕێنێتەوە.. سێ جۆری ڕێك و ناڕێك و نادیاری هەیە.. هەردوو شاعیر گرنگییان پێداوەو نمونەی زۆریان لێ بەرجەستەكردوون.

١٢ـ موبالەغە.. ئەوەیە شاعیر لە وەسفكردنیدا ئیدیعای زیاد لە ڕاستی بۆ شتێك بكات، بەڵام وەكو باوو عەقڵ نەشێ شتی وەها ببێ.. هەردوو شاعیر گرنگییان پێداوەو نمونەی جوانیان هەیە.

١٣ـ جوانی بایس.. مەبەست لەمە دانانی ئەو هۆیەیە، كە شاعیر بۆ ڕوودان و ڕوونەدانی كارێ لە كارەكان، یان دیاردەیێ لە دیاردەكانی دادەنێ، بەڵام ئەو هۆیە هۆی درووستی كار و دیاردەكە نییە، كە خستوویەتیە پاڵیان، بەڵكو بۆ ناسكی دەربڕین و جوانی شێوازی ئەدەبی پەنای بۆ بردووە.. هەردوو شاعیر گرنگییان پێداوەو نمونەی جوانیان هەیە.

١٤ـ خۆلۆمەكردن.. بریتییە لە لۆمەكردنی شاعیر بۆ خودی خۆی، لەو ڕووەی، بە شیاوی لۆمەكردنی دەزانێ، كە ئەمە دەبێ بە شێوازێكی بەرزی ئەدەبی بێت و لە دەربڕینی بچووك و سادە ڕزگاری بووبێت.. هەردوو شاعیر گرنگییان پێداوەو نمونەی جوانیان هەیە.

١٥ـ وەسفی لە بەرگی لۆمە.. بریتییە لە وەسفكردنێك، كە بە دەربڕین و شێوازی لۆمە بەرهەم دێت.. حاجی قادری كۆیی گرنگی بەمە داوەو نمونەی جوانی هەیە.

١٦ـ لۆمەی بە وەکو وەسف.. بریتییە لە لۆمەییێك، کە بە دەربڕین و شێوازی وەسف بەرهەم دێت..زیاتر لە شێوازێکی هەیە، هەردوو شاعیر گرنگییان پێداوەو نمونەی جوانیان هەیە.

١٧ـ جەختی وەسف بە وەکو لۆمە.. هونەرێکی دەربڕینی جوانە، لای عەرەب سێ جۆری هەیە، دووان لای ئەو شاعیرانە بەدیکراون.

١٨ـ جەختی لۆمە بە وەکو وەسف.. هونەرێکی دیکەی جوانە، بریتییە لە جەختکردنەوەی لۆمەییێك کە لە بەشی یەکەمی گوتە خراوەتە ڕوو، سێ جۆری هەیە، دووانیان لای حەمدی و یەکیان لای حاجی قادری کۆیی بەدیکراوە.

١٩ـ هەڵگەڕانەوە.. بریتییە لە قسەکردنی شاعیر بە پێچەوانەی باو، یان پێچەوانەی ئەوەی پێشتر زۆرینەی خەڵك گوتوویانە، جا لە پیاهەڵدانەوە گوتاری بگۆڕێ بۆ لۆمە، یان لە لۆمەوە گوتاری بگۆڕێ بۆ پیاهەڵدان، ئەوەش دەشێ لە دێڕێك، یان لە هۆنراوەییێك، یان لە زیاتر لە دێڕێك و زیاتر لە هۆنراوەییێك بێت.. هەردوو شاعیر نمونەی جوانیان هەیە.

٢٠ـ تەجرید.. بریتییە لەوەی لە شتێکی خاوەن سیفەت شتێکی دیکەی وەکو خۆی داربهێنرێ، بۆ ئەوەی بە تەواوی موبالەغە لە بارەی لێدەرهێنراودا بکات، بە شێوەیەك وای لێبخوێنرێتەوە، کە ئەو سیفەتە دەرهێنراوە بووەتە ئەصڵ و دەشێ وەسفکراوێکی دیکەی وەکو خۆی لەو سیفەتەوە لێ دەربهێنرێ.. هەردوو شاعیر نمونەی زۆر جوانیان هەیە.

٢١ـ زێدە هەڵنان.. بریتییە لەوەی، کە شاعیر یان نووسەر بەیەکێکدا هەڵدەدات، نەك هەر باسی کەسەکە دەکات، بەڵکو باوك و باپیری و دەشێ دوای ئەوەیشی وەسف بکات و، بەرزیان هەڵنێ¨ لای حاجی نمونەییێکی لاوازم بەدیکردووەو لای حەمدی چ نمونەی وەهام بەدی نەکردووە.

٢٢ـ خۆهەڵەکردن.. بریتییە لەوەی قسەکەر وەکو نەزانێك پرسیار لە شتێك بکات، هەرچەندە خۆی شارەزابێ بەوەی پرسیاری لەبارەوە دەکات.. حەمدی گرنگی زۆری بەم شێوازە هونەرییە داوەو نمونەی زۆر جوانی تۆمارکردووە، بەڵام لای حاجی نمونەی وەهام بەدی نەکردووە.

٢٣ـ ئیدماج.. بریتییە لەوەی ئاخاوتنێك كە بۆ مانایێ هێنراوە، مانایێكی تر بگەیەنێ، كە بە ئاشكرا ئەوەی دووەمی نەگوتووە.. حاجی گرنگی زۆری بەم شێوازە هونەرییە داوەو نمونەی زۆر جوانی تۆماركردووە، بەڵام لای حەمدی كەمتر.

٢٤ـ تەوجیە.. بریتییە لەوەی گوتە بە شێوەیێك بخرێتە ڕوو، بشێ دوو مانای وەكو یەكی بۆ نمونە پیاهەڵدان و لۆمەكردن هەڵبگرێ.. هونەرێكی گرنگە، لە نمونەیێكی حاجی قادری كۆیی بەدیم كردووە.

٢٥ـ تەفسیر.. ئەوەیە كە وشەیەكی نادیار، دەكەوێتە نێو شیعرەكە، شاعیر لە هەمان دێڕ، یان لە دێڕی دواییدا ڕوونیدەكاتەوە.. سێ شێوازی هەیەو بۆ زیاتر لە مەبەستێك بەرهەمدێت، هەردوو شاعیر نمونەی جوانیان هەیە.

٢٦ــ تەنكیت.. ئەوەیە لەبەر هۆیەكی تایبەت، كە قسەكەر مەبەستیەتی، بە وشەیێك، یان دەربڕینێك شوێنی وشەو دەربڕینێكی تر پڕبكاتەوە، ئەمە لە ڕواڵەتدا هەڵە بێ، بەڵام وەكو هونەریش هەڵە نەبێت و واتایێكی وردتر بگەینێت.. لای حاجی قادری كۆیی نمونەیم بەدی كردووە.

٢٧ـ لێكچوونی لایەكان.. ئەوەیە واتایێك كە لە سەرەتای دێڕ بە وشەو دەربڕینێك هاتووە، بە شێوە وشەو دەربڕینێكی دیكە لە كۆتایی دێڕەكە بێتەوە، یانیش ئەوەیە وشەیێك كە لە كۆتایی نیوەدێڕی یەكەم، یان كۆتایی دێڕ هاتبێ، لە سەرەتای نیوەدێڕی دووەم، یان دێڕەكەی دواتر بهێنرێتەوە، لە هەموو ئەوانەشدا پەیوەندی سەرەتاو كۆتایی واتاو وشەكان پەیوەندی پێكەوە گونجان بێ.. دوو جۆری واتایی و وشەیی هەیەو هەردووكیان نمونەی زۆر جوانیان هەیە.

٢٨ـ پەندبێژی.. پەندبێژی ئەوەیە قسەكەر پوختەی ئەزموون و بیری خۆی لە ڕستەیێك، یان لە دێڕێكیدا، كورت بكاتەوەو وەكو وانەیێكی جوان پێشكەشی بكات.. هونەرێكی پڕ لە دانایی و بیری جوانە، لای هەردوو شاعیر هەیە، بەڵام لای حاجی گرنگی زۆرتری پێ دراوە.

٢٩ــ كۆپەند.. بریتییە لە كۆكردنەوەی دوو پەند، لەوانەی بەری ئەزموونی شاعیرن، لە سنووری دێڕە شیعرێكدا.. لای حاجی قادری كۆیی گرنگی زۆری پێدراوەو لای حەمدی بەدیم نەكرد.

٣٠ـ دەستپێکی جوان.. ئەوەیە وشەکانی سەرەتای گوتە شیرین بن، سەبکەکەی جوان بێ، واتاکەی تەواو بێ.. لە ڕاستیدا دێڕەکانی سەرەتای هۆنراوەکانی هەردوو شاعیر، ئەگەر دەستپێکی دڵگیر نەبن، کە ئەوان زۆرترن، ئەوا دەستپێکی جوانن.

٣١ـ دەستپێکی دڵگیر.. ئەوەیە یەکەم دێڕی هۆنراوە، بە هۆیێك لە هۆیەکان زەینی خوێنەر بۆ ئەوە ببات، کە هۆنراوەکە باسی دەکات، دەبێ وشەکانی ناسك و دەربڕینەکانی جوان و بیری ڕوون و واتای بەهێز بێت.. زیاتر لە شێوازێکی هەیە، زۆربەی شیعرەکانی ئەم دوو شاعیرە دێڕی سەرەتایان ئەم هونەرە بەرجەستە دەکەن.

٣٢ـ کۆتایی جوان.. ئەوەیە دوا دێڕی شیعر، هەروەها دوا ڕستە، یان دوا پارچەی پەخشان لە ڕووەکانی وشەو واتاو شێوازدا جوان و تەواو ڕوون و خۆش و بەهێز بن، چ ئەوەشیان لێ نەخوێنرێتەوە، کە ئەمە دێڕی دوایینە.. هەردوو شاعیر کۆتایی وەها جوانیان هەیە.

٣٣ـ کۆتایی دڵگیر.. جۆرێکە لە (کۆتایی جوان)، بەڵام شتێکی لەو زیاترە، بریتییە لەو دوا بەشەی ئاخاوتن، کە بە هۆیەك لە هۆیەکان وا دەکات، هەست بەوە بکرێ، کە ئەمە کۆتاییە.. ئەمەش بە زیاتر لە شێوازێك لە شیعری ئەم شاعیرانە بەرجەستە بووە.

٣٤ــ ڕێبازی گوتەیی.. بریتییە لەوەی شاعیر، یان نووسەر لەسەر شێوازی کەلامییەکاندا بەرگری لەو بیرەی خۆی بکات، کە پێشکەشی دەکات و بەرگریکردنەکەیشی لە بیرەکەی خۆی بە بەڵگەی ئەقڵی وەهابێت، گومان و پرسیاربڕین و بەرانبەر چ بیانووێکی بۆ نەمێنێتەوە، یەکسەر بڕوای پێبکات.. لای حەمدی گرنگی پێدراوەو نمونەی جوانی بەم هونەرە داهێناوە.

٣٥ـ چاو لە یەك.. ئەوەیە لە ئاخاوتندا دوو شت، یان زیاتر لە دوو شتی لەگەڵ یەك گونجاو کۆبکرێنەوە، کە پەیوەندییان دژیەکی نەبێت، دەنا دەبنە دژیەك.. هونەرێکی گرنگ و خاوەن وردی تایبەتە، لای حاجی قادری کۆیی نمونەی بەدیکراوە.

٣٦ـ گردکردنەوە.. ئەوەیە پەخشان بە تەواوی، یان بەشێکی بکرێتە شیعر.. حاجی قادری کۆیی حەکایەتی کردۆتە شیعر، بەڵام لای حەمدی نمونەییم بەدی نەکردووە.

٣٧ـ پێکەوەگونجانی کێش و واتا.. بریتییە لەوەی دێر لە ڕووی واتاوە تەواو بێت و لە ڕووی کێشیشەوە ڕاست بێ، تیایدا شاعیر ناچار نەبێ بۆ پاراستنی کێشەکەی واتا

لـه ڕووی درووسـتیەوە دەربـڕێنێ، یـان پـاش و پێـشی بکـات و یـان شـتێکی لـێ کـەم بکاتەوە.. لە شیعرەکانی حاجی قادری کـۆیی نمونـەی جـوانی ئەمـە بەرجەسـتە بـووە، بەڵام لای حەمدی بەدیم نەکردووە.

٣٨- پێکەوە گونجانی وشەو واتـا.. ئەوەیـە واتـاو وشـە تـەواو و جـوان و پێکـەوە گونجاو بن.. لە شیعرەکانی حاجی قادری کۆیی نمونەی جوانی ئەمە بەرجەسـتە بـووە، بەڵام لای حەمدی بەدیم نەکردووە.

٣٩- گێڕانەوەی گفتوگـۆ.. ئەوەیـە قـسەکەر گفتوگـۆیێکی نێـوان خـۆی و یـەکێکی دیکە بە کورتترین دەربڕین و کەمترین وشە بە شیعر بگێڕێتەوە.. لە لایەن حاجی قادری کۆیی، نمونەی زۆر جوانی گفتوگۆ هەیە، کە لە ڕووی چەندێتییەوە سنووری ڕستەو تاکە دێـڕ تێدەپـەڕێنێت و تـەواوی هۆنراوەکـە، یـان جـاری وەهـا هەیـە چـەند دێڕێکـی زۆری دەگرێتەوە. هەرچی (حەمدی)یە کەمتر ئـەم هونـەرە لـە شـیعرەکانیدا دەبینـرێ، بـەڵام گفتوگۆی زۆرجوانیشی هەیە.

٤٠- هەماهەنگی جوان.. بریتییە لەوەی شاعیر چەند دێڕێکی بەدوای یەکی پێکەوە بەستراوی جوان بێنێ، ئەگەر هەر دێڕێکیـشی لـێ دەرهێنـرا، بـە تـەنها واتـا ببەخـشێ.. حەمدی نمونەی وەهای زۆرەو بە زۆربەی هۆنراوەکانیدا شۆڕبۆتەوە، بەڵام حاجی قادری کـۆیی لەبەرئـەوەی شـیعرەکانی وەکـو چـیرۆك و گێڕانـەوە دەخاتـەڕوو، کـەمتر ئـەم هونەرەی لەلا بەرجەستە دەبێت.

٤١- هاوبیری.. بریتییـە لـەوەی دوو کـەس، شـاعیربن، یـان نووسـەر، لـە بەرامبـەر شتێکی دیاریکراودا هەردووکیان ئەقڵیان وەکو یەکی بربیێ و هەردووکیان وەکو یـەکیان بە بیردا هاتبێت، بۆیەش وەکو یەکیان نووسـیبێ.. ئەمـەش لـە هەنـدێ هـەل و مـەرجی یەکـسان کـە دوو کەسـی پێـدا دەڕوات، ئاسـاییە لای هـەردووان وەکـو یـەك دەربـڕین درووست بێت، لای هەردوو شاعیر نمونەم لەم جۆرە بەدیکرد.

٤٢- هێماکەر.. ئەوەیە شتێك لە بەشی یەکەمی دەربـڕین، یـان لـە (صـدر)ی دێـڕە شیعردا هاتبێت، کە خوێنەر خوێندییەوە، بە هۆیەوەی بیری ئەوەی بـۆ درووسـت بێـت، کە لە (عەجز)ی دێڕەکەدا چی دەگوترێـت، ئەگـەر ڕەوی شـیعرەکەش بزانـرێ باشـترەو ئاسانتر دەزانرێ، کە لە (عەجز)ەکەیدا چی دێت. دوو جۆری بە واتاو بە وشـەش هەیـە، هەردوو شاعیر سوودیان لەم هونەرە وەرگرتووەو نمونەیان بۆ درووستکردووە.

٤٣ـ بەهەڵەبردن.. بریتییە لەو دەربڕینەی، کە سەرەتا لە مێشکی بەرامبەردا، واتایەك دروست دەکات، بەڵام کە قسەکەر قسەکانی تەواو دەکات، ئینجا بەرامبەرەکەی بۆی دەردەکەوێت، کە بە هەڵەچووە، ئەگینا مەبەست بە تەواوی پێچەوانەی ئەو واتایەیە، کە یەکەم جار بۆی دروستبووە.. هونەرێکی نایابە، لای حەمدی نمونەم بۆی بەدیکردووە، بەڵام بە کەمی، کەچی لای حاجی نەمدیوە.

٤٤ـ فرەواتایی.. یەکێکی دیکەیە لە هونەرە قەشەنگەکانی جوانکاری، بریتییە لە بەکارهێنانی وشە، یان چەند وشەو دەستەواژەیێك، کە بەسەر یەکەوە زیاتر لە واتاییێك دەبەخشن.. هەر دوو شاعیر نمونەی جوانیان هەیە، بەڵام لای حاجی نمونە هەیە گەلێ فراوانتر و دەوڵەمەندترە.

٤٥ـ جیاکردنەوە.. دەرهێنانی شتێکە، لە وەسفکراوێکی پێشوودا بە گشتی، ئەوەش بۆ زەقکردنەوەی جیاکراوەکەو لێککردنەوەی دۆسیەکان، لای هەردوو شاعیر نمونەی جوان هەیە.

٤٦ـ داهێنان.. بریتییە لەوەی ئاخاوتن چەند جۆرێکی جوانکاریی تیا بێت، کارێکە سیمای شاعیری داهێنەر و نووسەری بەتوانایە، ڕەوانبێژان و ڕەخنەگران خستوویانەتە لوتکەی بەرهەمهێنان، هەریەکە لەم دوو شاعیرە گەلێ دێڕی پڕ داهێنانیان هەیو دیوانەکانیان پێ دەوڵەمەند کردوون.

ئەنجام

لە کۆتاییدا ئەم نامەیە (لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردی.. بە نمونەی شیعری حەمدی و حاجی قادری کۆیی) گەیشتە چەند ئەنجامێك، لەمانەی خوارەوەیان کورتدەکاتەوە:

یەکەم: زانستی واتاناسی وەکو هەر زانستێکی دیکەی ڕەوانبێژی ژمارەیەك باسی لە یەکجیا لە خۆوە دەگرێت، گرنگترینیان کە ئەم نامەیە لێیکۆلینەوە بریتی بوون لە هەشت باس، کە پەیڕەویکردن لە هەموو ئەوانە وادەکات پرۆسەی بەرهەمهێنانی واتا سەرکەوتوو بێت و شاعیر دڵنیا بێت لە گەیشتنی سەرکەوتووانەی پەیامەکەی. ئەنجامی واقیعی هەریەکە لەو باسانە وەکو دەرکەوتن بەو شێوەیە بوو:

أ ـ پرۆسەی بەرهەمهێنانی هەواڵ بە هەردوو شێوەی درووست و خوازەیی لای هەردوو ئەم شاعیرانە زۆر فراوان و تێرو تەسەلە، زیاتر لە (٣٢) جۆر و شێوازی هەواڵی درووست و خوازەییان بەرهەمهێناوە، کە ئەمەش بەشی هەواڵی لە دەربڕینەکان کردۆتە بەشێکی گەورە.

ب ـ پرۆسەی داهێنانی دارشتن لای ئەم شاعیرانە پرۆسەیەکی فراوانترە لە پرۆسەی بەرهەمهێنانی هەواڵ، هەردوو شاعیر زیاتر لە (٦٧) شێواز و جۆری (دارشتن)یان لە شیعرەکانیان بەرجەستە کردووە، گرنگی زیاتریان بە مەبەستە خوازەییەکانی دارشتن داوە، تەنیا لە بەشە دارشتنی (خۆزی)دا لاوازن، وەکو پێویست سوودیان لەم شێوازە بۆ بەرهەمهێنانی دەقەکانیان وەرنەگرتووە، ئەمەش مانای ئەوەیە، ئەو شاعیرانە جگە لە بیر، ئەدەبیەت و شیعری واتا قووڵتر لە واتای وشەییشیان بەلاوە گرنگ بووە.

ج ـ پێشخستن و دواخستن و تایبەتی و جیاکردنەوە و بەستنەوە، هەموو ئەوانە بنەمای زمانی دروستیان هەیەو زامنکەری گەیشتنی واتای مەبەستن، بەو شێوەیەی کە ساغەو بە ئاسانی دەگاتە مێشکی بەرامبەر، لەو هونەرانەدا ئەو شاعیرانە وەکو یەك بەشداری جوانیان هەیەو ڕستەو دەربڕینەکانیان بە وردی و بە ڕەچاوکردنی پێوەرە یاساییەکان نووسیوە، با ئەگەر زۆرجار مەبەستیان واتای خوازەییش بێت، ئەوەش بەرهەمەکانی واتادار و بەنرختر کردوون.

د ـ سەبارەت بە باسەکانی یەکسانی و کورتبڕی و درێژبڕی، بە دەگمەن دێڕیان هەیە، لە تەواوی دێڕەکەی، یان لە نیوەدێڕێکیدا وشەو واتا پێکەوە یەکسان بن، دەنا زۆربەی جارەکان یان وشەکانیان کورتترە لە واتاو یان وشەکانیان زۆرترە لە واتا، ئەوەش بەڵگەی شاعیریەتی ئەو شاعیرانە دەردەخات، چونکە یەك لە پێناسەکانی ڕەوانبێژی ئەوەیە، کە دەڵێت: ڕەوانبێژی بریتییە لە درێژبڕی بێ زیادەو کورتبڕی بێ کەمی.

هـ ـ بە گشتی بەشی یەکەم ئەوە دەردەخات، کە ئەم دوو شاعیرە زیاتر لە سەدو بیست شێوازی دەربڕینیان لە شیعرەکانیان بەرهەمهێناوەو دێڕ و هۆنراوەکانیان پێ جوان و کاریگەر کردوون.

دووەم: ڕوونبێژی ئەو زانستەیە، کە بە هۆیەوەی تاکە واتا بە ڕێگەو شێوازی ئەدەبی لەیەکجیا پێشکەش دەکرێت. ژمارەیەك باس، یان بنەڕەتی هەیە، ئەمانە بە ڕای زانایان لە چواردا کورتدەکرێنەوە، خوازەو درکەو لێکچوواندن و خواستنن. حەمدی و حاجی قادری کۆی کۆیی ئەو چوارانەیان بە زۆرێکی شێواز و پەیوەندی و ڕێگەی جۆراوجۆریان لە شیعرەکانی خۆیان بەرجەستە کردووە، بەوە دەیان وێنەی ئەدەبی کاریگەر و سەرنجڕاکێش و جوانیان بەرهەمهێناوە، پێیەوەی چوونەتە نێو دڵی خوێنەرو بەرهەمەکانیان بەهێزەوە تا ئێستاش ماوەتەوە.. ئەنجامی واقیعی هەریەکە لەو باسانە وەکو دەرکەوتن بەو شێوەیە بوو:

أ ـ لێکچوواندن هونەرێکی کۆن و گرنگی دەربڕینی ئەدەبییە، لەوەتەی ئادەمیزاد هەیە سوودی لێوەرگیراوەو لە هونەرە یەکەمینەکانی وێناندنی ئەدەبییە. بەپێی بنەڕەتە سەرەکی و ناسەرەکییەکانی، چوار شێواز، بە پێی ئەقڵی و هەستی دوو لایەنەکانی لێکچوواندن پێنج شێواز، بە بەرچاوگرتنی ژمارەی لێچوو و لەوچووەکان حەوت جۆری لێکچوواندن، هەروەها چەندین جۆری لێکچوواندنی لێکدراو و پێچراو و ئاوەژوو و نائاشکرا، کە بە هەموویان دەکەنە زیاتر لە (٢٠) جۆرو شێوازی لێکچوواندن، بە زیاتر لە سی و چوار ئەوزاری لێکچوواندن، کە: ئەو ئەوزارانە چواردەی عەرەبی و دووی تێکەڵ لە عەرەبی و کوردی و سێی فارسی و پانزەی کوردینە، لە شیعری ئەم دوو

شاعیرانە بەرجەستەبوونە، لە هەموو ئەوەشدا هەردوو شاعیر، وەکو یەك بەشداری باشیان هەیەو سەرکەوتوون و چەندین مەبەستی جوانیان پێ خزمەتکردوون.

ب ـ خوازە هونەرگەلێکی فراوانی هۆنراوەکانی ئەم شاعیرانەیە، زیاتر لە (١٧) شێوازی خوازەیی زمانی و ئەقڵییان سوودلێوەرگرتووە، پەیوەندییەکانی خوازەی ڕەها ـ (زمانی) لای ئەم شاعیرانە بریتینە لە یانزە پەیوەندی، ئەوانیش: کەرتی ـ گشتی ـ تایبەتکردن ـ گشتاندن ـ ڕابردوویی ـ داهاتوویی ـ پێویستی ـ پەیوەستی ـ مەحەللی ـ هۆیی ـ بەرهۆیی ـ سەرچاوەیی و بەدەلی. هەرچی پەیوەندییەکانی خوازەی (ژیری)شن شەش پەیوەندینە، بریتینە لە: کاتی ـ شوێنی ـ بەرکاری ـ هۆیی ـ سەرچاوەیی ـ پەیوەستی شوێنی. لەو پەیوەندییانەش لە هەندێکیاندا هەردوو شاعیر و لە هەندێکیاندا یەکێکیان نمونەی جوانی هەبووە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی باسی خوازە لە هەست و داهێنانی ئەم شاعیرانە ئامادەییەکی بەرچاوی هەیە.

ج ـ خواستن لقێکی گەورەی خوازەی زمانییە، گەلێ لق و شێواز و جۆری لێکراوەتەوە، ئەم شاعیرانە گرنگی زۆریان پێداوە، وێنەی خواستن لەلایان بەهێز و ڕەنگینەو بە زیاتر لە (١٦) شێوازی خواستن وێنەی جۆراوجۆریان لە هۆنراوەکانی خۆیان بەرهەمهێناوە.

د ـ درکە خوازەیە لەسەر ئاستی ڕستە، لای ئەم شاعیرانە گرنگی زۆری پێدراوە، چەندین جۆری وەکو درکە لە سیفەت و لە مەوسوف و لە هاوگری، بە چەندین قالبی مەعقول و نامەعقول، بە چەندین ڕێگەی بەرهەمهێنانی گشتی و تایبەتی و چەندین شێوازی وەکو خەبەر و پرسیار و سەرسوڕمان و مەرج بەرهەمهێنراوە، هەموو ئەوەش (١١) جۆر و شێوازی درکەی لای ئەم شاعیرانە بەرجەستەکردووەو هۆنراوەکانی لە ڕووی واتاو کاریگەرییەوە بەهێزتر کردووە.

سێیەم: بەو پێیەی جوانکاری بەرجەستەبووێکی هەستی جوانییەکانی ڕوونبێژی و واتاناسییە، بۆیە هێندەی هەردوو بەشەکانی دیکە درێژەو گرنگی پێدراوە، شیعر و ئەدەبیات بە هونەرەکانی جوانکاری جوان دەبن، بۆیە شاعیران مامەڵەی زۆرتر لەگەڵ ئەو بەشە دەکەن و بە هۆیەوەی دەربڕینەکانی خۆیان جوانتر و کاریگەرتر دەکەن. لەبەرئەوەش شیعر بەرجەستەبووی وشەو واتایە، بۆیە (جوانکاری)ش دوو باسی

سەرەکی وشەو واتا لەخۆ دەگرێت، ئەو شاعیرانەش لە هونەرەکانی هەردوو ئەو بەشانەی جوانکاری بە فراوانی سوودیان وەرگرتووەو لە شیعرەکانیان بە ڕێژەی لەیەکجیا بەکاریان هێناون.. ئەنجامی واقیعی هەریەکە لەو باسانە وەکو دەرکەوتن بەو شێوەیە بوو:

أ- لە باسی جوانکاری وشەییدا، دەرکەوت (٢٠) هونەر گرنگی پێدراوە، کە بە زیاتر لە (٨٠) شێواز و ڕێگەی لەیەکجیا بەرجەستە بوونە، لەوانە (١٤) لای ئەم شاعیرانەو لای عەرەب وەکو یەك گرنگی پێدراوە، (خیبەف و مولەممەعی هاوسەنگ) لای کورد نییە، (تەڕصیع) و (تەترین) لای عەرەب هەریەکەو دوو سێ جۆرن، لای ئەم شاعیرانەی کورد هەریەکەو جۆرێکیان نییە، (ئیکتیفا) لای ئەم شاعیرانە لاوازە، بەڵام لای شاعیرانی دیکەی کوردو لای عەرەبیش نمونەی جوانی هەیە.. (پاتکردنەوە) لای حاجی هەیەو لای حەمدی ئەو گرنگییەی نییە، (ڕەدیف و پێنجخشتەکی) لای حەمدی گرنگییان پێدراوەو لای حاجی قادری کۆیی نمونەیان نییە، لای عەرەبیش نمونەیان بۆ (ڕەدیف)ەکە بە کەمی هەیە، بەڵام بۆ (پێنجخشتەکی)یەکە نییە، (تەسمیت و پێکەوەگونجان) لای حاجی قادر گرنگی زۆرتریان لە لای حەمدی پێدراوە.

ب - لەباسی جواکاری واتاییدا، دەرکەوت ئەم دوو شاعیرە (٤٦) هونەریان بە زیاتر لە (٧٥) شێوازی دەربڕینی لەیەکجیا بەرهەمهێناوە.. لە (٢٨) هونەردا هەردوو شاعیر وەکو یەك گرنگییان بە هونەرەکە داوەو بۆ جوانکردنی دەربڕینەکانیان سوودیان لێوەرگرتوون، بەڵام لە (١٨) هونەریش لێکتری جیاوازن.. حاجی قادری کۆیی بە تەنیا گرنگی بە (٦) هونەری وەکو: (وەسفی لە بەرگی لۆمە، تەوجیە، تەنکیت، چاولەیەك، گردکردنەوە، پێکەوە گونجانی کێش و واتا) داوە، حەمدی نمونەی بۆ ئەمانە نەبووە، لەولاوەش (حەمدی) بە تەنیا (٤) هونەرەکانی: (لێککردنەوە لەگەڵ کۆکردنەوە، خۆهەڵەکردن، ڕێبازی گوتەیی، بەهەڵەبردن)ی گرنگیپێداوەو لای حاجی قادری کۆیی بەدی نەکراون، هەرچی (٨) هونەری دیکەشن، کە بریتینە لە: (موشاکەلە، ئیدماج، پەندبێژی، کۆپەند، گێڕانەوەی گفتوگۆ، فرەواتایی، جەختی لۆمە وەکو وەسف، هەماهەنگی جوان)، شەشی یەکەمیان لای حاجی قادری کۆیی و دووەکەی دواییینیان لای حەمدی گرنگی زیاتریان پێدراوە. هەرچی هونەری (ڕۆچوون)ە، لای ئەم شاعیرانە

لاوازەو نمونـەیێکی ئـەوتۆی بـەهێزیان نییـە، کـە لای شـاعیرانی دیکـەی کـورد و لای عەرەبیش نمونەی زۆری هەیە.

چـوارەم: بـە ڕەچـاوکردنی هـەموو ئـەو ئەنجامانـەی سـەروو، دەتـوانین چـەندین ئەنجامی دیکەی گشتیمان بۆ دەردەکەوێت، لەوانە:

١ـ بڵاوبوونـەوە بـە دوای هونـەرو شـێوازە نوێکـانی ڕەوانبێـژی و گرنگیـدان بـە هەنـدێکیان و فەرامۆشـکردنی هەنـدێکی دیکـەیان، کـە هـەموو ئـەوە لای ئـەم شـاعیرانە بـەدیکراوە، ئەمـە لـەلایێك تایبەتمەنـدی و جیاوازییـە شـێوازییەکانی ئـەم شـاعیرانە لـە یەکدی و لە بێجگەی خۆشیان بەرجەستە دەکات، لەولاوەش ئەدەبیات دەکاتە خـاوەنی شێوازگەلی زۆر و دەوڵەمەند، کە بەوەش ئەدەبی کوردی نوێبووەتەوەو بەرەوپێشچوونی بەخۆوە بینیوە.

٢ـ گێڕانەوە بە وێنە، یـان نوانـدن، هەمیـشە قـووڵتر و کاریگـەرترە لـە گێڕانـەوەی ئاسایی، بوونی وێنەی زۆری وەستاو و جولاو لای ئەم شاعیرانە، واتـای زووتـر و جـوانتر گەیشتن بە دەروونی خوێنـەر دەگـەینن، وەك چـۆن واتـای خۆدوورخـستنەوە لـە زمـانی ڕاسـتەوخۆی بـیری کەسـی پـشتبەستوو بـە ئامۆژگـاریکردن، دەگۆڕێـت بـە زمـانی خۆنمایشکردنی واقیع، بەمەش شیعر وەکـو خۆچەسـپێنەرێکی بـەهێز دێتـە پـێش و تـا ڕادەیێکی زۆر لەوە دووردەکەوێتەوە، کە ڕای کەسـی پەسـندی نـەکات و ڕەتیبکاتـەوە، هەموو ئەمانە لە وێنە بەرهـەمهاتووەکانی خـوازە و خواسـتن و درکـەو لێکچوواندندا بـە شـێوازی جۆراوجـۆرو هـەروەها لـە وێنـەکانی دژیـەك و بەرامبـەری و پێـچەوپەخش و گێڕانەوەی گفتوگۆو ...هیدیکە بەرجەستەبوونە، گرنگیدانی زۆری ئەم شـاعیرانەش بـەم هونەرانە، ئەو ڕایەی سەروومان بۆ زیاتر دەچەسپێنێت.

٣ـ عەقڵانییەت یەکێکی دیکەیـە لـەو سیما تایبەتیانـەی لـە شـیعرەکانی ئـەم دوو شاعیرەدا و بە تایبەتیش حاجی قادری کۆیی بە زەقی بەرجەسـتە دەبێـت، ئـەوەتا لـەو ڕێگەیـەوە ئـەم شـاعیرانە زیـاتر بـەرەو بـەکارهێنانی هونـەرەکانی: گێڕانـەوەی پەنـد و کۆپەند و ڕێبازی گوتەیی هاتوونەو شێوازی دەربڕینیان پێ دەوڵەمەند کردوون.

٤ـ بە هونەرەکانی وەصفی بـە وەکـو لۆمـەو لۆمـەی بـە وەکـو وەصـف و جـەختی وەصف بە وەکو لۆمەو جەختی لۆمە بە وەکو وەصـف و بەهەڵـەبردن و فرەواتـایی ئـەم

شاعیرانه گەلێ یاری خۆشیان لەگەڵ بیری خوێنەرانیان کردووە، ئەوەش بۆ ئەوەی سیحری دەربڕین لە دەروونی خوێنەر بەهێز بێت و پڕۆسەی جێهێشتنی کاریگەری سەرکەوتوو بێت.

٥- بەهای جوانی بە جیاوازی شێوازی شاعیرەوە بەستراوەتەوە، ئەو شاعیرەی حەزی بە ئاواز و مۆسیقای خۆش بێ، گرنگی بە هونەرەکانی ڕەگەزدۆزی و شێوازەکانی بەرهەمهێنانی سەرواو ئەم هونەرانە دەدات، ئەو شاعیرەش کە حەزی بە واتای جوان و کاریگەر هەیە، گرنگی بە شێوازە خوازەییەکانی هەواڵ و دارشتن و ڕێبازی گوتەیی و هیدیکە دەدات، ئەوەشی حەزی بە وێنەی جوان و سەرنجراکێشە، گرنگی بە خواستن و خوازەو درکەو لێکچوواندن دەدات، ئەوەی حەزی لە یاریکردن بە هەست و سۆزی خوێنەر هەبێ، گرنگی بە وەسفی لە بەرگی لۆمەو پێچەوانەکەی و جەختی وەصف بە وەکو لۆمەو پێچەوانەکەی و... هیدیکە دەدات، بەم شێوەیە ڕێگەکانی بەرهەمهێنانی جوانی بە پێی گرنگیدانە بیرییەکانی شاعیرەکان گۆڕانیان بەسەردا دێت، مەرجیش نییە هەموو شاعیرێك لە هەموو ئەو ڕووانە داهێنەر بێت، چونکە ئەوەی لە هەموو ئەوانەو زیاتریشی هەبێت، ئەوە شاعیری داهێنەرو بەتوانای گەورەیەو هەقی خۆیەتی بەرهەمەکەی بە کلاسیك بژمێردرێت، لەم سۆنگەیەشەوە ئەوەی لای ئەم شاعیرانە بەرجەستەیە، ئەوان لە هەموو ئەو هونەرانەیان بە درێژی و بە شێوازو ڕێگەی جۆراوجۆر بەرهەمهێناوە، ئەوەش کەواتە: گرنگیدانی بیری ئەو شاعیرانە جۆراو جۆرە. زەوقیان جوان و فرە ڕەهەندە. داهێنەرن. بەرهەمەکانیان کلاسیکەو شایانی گرنگیپێدانە.

٦ـ سەرچاوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە: ڕوونی لە دەربڕین بەهایەکی جوانییە، واتا خۆدوورخستنەوە لە دەربڕینی زیاد و ئالۆزکاری و سەرلێتێکدانی بێماناو پێشکەشکردنی واتای جوان بەو ئاسانییە سادە، یان پڕ لە وردەکارییەی خوێنەر سەرسام و ڕازی دەکات، ئەمە بەهای ئێستێتیکی خۆی هەیەو شایانی گرنگیپێدانە. ئەمەش کەوابێ ئەگەر سیمایەکی ئەو شاعیرانەو بە تایبەت حاجی قادری کۆیی بێت، مانای ئەوە نییە، کە ئەو شاعیر نییەو بە ئاسانی خۆی بەدەستەوە دەدات، بەڵکو ئەمە ئاسانێکی زەحمەتە (سهل الممتنع)ە، ئەگەر ئاسانێکی باو بووایە، سەدان شاعیری دیکەی وەکو حاجی قادری کۆییمان دەبوو، بەڵگەش وەکو لێرە دەرکەوت بوونی زیاتر لە دوو سەد شێوازی ڕەوانبێژی بە ڕێگەو جۆرە لێکجیاکانیانە لە شیعرەکانی حاجی

قادری کۆیی، کە وەکو دەرکەوت، هەندێ لەو هونەرو شێوازە ڕەوانبێژییانە بە تەنیا لای حاجی قادری کۆیی هەبوون و لای حەمدی نمونەیان بۆ درووستنەکرابوو.

٧- بە جیاوازی سەردەم و شوێن و ڕۆشنبیری و ئایدۆلۆجیا و ئاین و هۆیەکانی دیکەی گشتی و تایبەتی، زەوق و چەشەی داهێنانیش دەگۆڕێن و چوون یەك نابن، ئەگەر بێت و لە باری یەك ئازاری و یەك کێشەی چوون یەکیشدا، پەیامی ئەدەبی دوو نەتەوە لە دوو کات و شوێنی لەیەکجیا چوون یەك دەربچنەوە، چونکە کێشە مرۆییەکان زۆرجار هەمان کاریگەری لەسەر دەروونی مرۆڤەکان بەجێدێلن، بەڵام دیسانەوە ڕێگەکانی دەربڕین و شێوازە هونەرییەکانی داهێنانی ئەدەبییان، شتی تایبەتن و لای ئەم دوو نەتەوە هاو کێشەو هاو ئازارەش لەیەکدی جیا دەبێت، ئەوەش ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە، کە بۆچی ئەم دوو شاعیرانە، وەکو دوو دەنگ و دوو داهێنەری کورد، نەهاتوونە گرنگی بە هەموو ئەو هونەرو شێوازە ڕەوانبێژییانە بدەن، کە شاعیرانی عەرەب گرنگییان پێداون، ئەدی بۆچی گرنگیدان بە هەندێ هونەر لای ئەم شاعیرانە زۆر زۆرەو بۆچی لای شاعیرانی عەرەب و لە ڕەوانبێژی عەرەبیدا ئەو دەرکەوتنەیان نییە؟

٨- جوانی دەرەوەو ناوەوەی دەقەکان (ڕووخسار و ناوەڕۆك)، بەڵگەیێکی ڕوونە لەسەر جوانی زەوق و هونەرمەندێتی ئەو شاعیرانە لە داهێنان و پێشکەشکردنی واتای بەهێز و گرنگیان، وەکو تێیگەیشتوون، بەو شێوازە هونەری و ڕەوانبێژیانەی بەرجەستەیان کردووە، لە هەمانکاتیشدا بەڵگەی ئاشکرایە لەسەر یەکتربڕینی هونەرەکان و پێویستییەتی پێکەوەکۆبوونەوەیان لە دەقدا، با ئەو دەقەش بچووکترین یەکەی هۆنراوە بێت، کە تاکەدێڕە.

٩- وەکو دەرکەوت ئەبو هیلالی عەسکەری ئاماژەی بەوە دابوو، کە: ڕەوانبێژی سیفەتی ئاخاوتنە، نەك سیفەتی قسەکەر. ئەمەش کەواتە ئاخاوتن خۆی شێواز و هونەری لێکجیاو گونجاو و تایبەت بە خۆی پەسند دەکات، ئەوە بۆخۆی هەڵدەبژێرێت، چونکە ئەو هونەرو شێوازە تایبەتانە وەکو بەرگێك وەهانە بۆ ئاخاوتن، چۆن هەر کەسێك بە گوێرەی لەش و لاری خۆی بەرگ بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ، بە هەمان شێوە ئاخاوتنیش هەر ئەو شێواز و هونەرە بەرگئاسایانە بۆ خۆی هەڵدەبژێرێت، کە گونجاون لەگەڵی و ئەوان لە هەر شێواز و هونەرانێکی دیکە جوانترو زیاتر لەگەڵی دەگونجێن، لەبەرئەوەشە ئەو هونەر و شێوازانەی حاجی قادری کۆیی هەڵیبژاردوون و شیعری

پێنووسیون، هەندێکجار جیاوازن لەوانـەی حەمـدی و زۆرێکـی شـاعیرانی تـر و ئەوانـەی (حەمدی)ش هەندێ جار پێی نووسیون، جیانە لەوەی حـاجی و زۆرێکـی شـاعیرانی تـر، ئەوەش سەرەنجام شێوازی تایبەتی هەر شاعیرێك دیاری دەکات و وای لێدەکات بە جیا لە هەر شاعیرێکی دیکە، لە ڕێگەی ئەو شێوازە تایبەتەی خۆی بناسرێتەوەو لە پرۆسەی داهێنان و بەرهەمهێنانی شیعرییەت و دەقی ئەدەبی ناوازە خاوەنی کەسایەتی تایبـەتی خۆی بێت، ئیدی شاعیری داهێنەر بەوە جیادەبێتەوە، لە شـاعیری لاسـاییکەر، نـەك بـە شتێکی دیکە، ئەوەش وەڵامی ئەو پرسیارەمان دەداتـەوە، کـە بۆچـی شـێوازی حـاجی قادری کۆیی ئاسان و شێوازی حەمدی، یان هەر شاعیرێکی دیکە، تا ڕادەیێکی زۆر، یان کەم لە شێوازی ئـەو جـودان، یـان بۆچـی شـێوازی حەمـدی بـە تـەواوی وەکـو شـێوازی شاعیرانی دیکەی کلاسیك نییەو لەگەڵیان لە هەندێ باردا جیاوازە. پوختەی قسە لێرەدا ئەوەیـە: ئـەم لێکۆلینەوەیـە، بـە بەڵگـەی پراکتیکـی لـە دیـوانی ئـەم دوو شـاعیرە، ڕوونیکردەوە، کە هەریەکە لەم شاعیرانە، خاوەن دەیەها شێوازی هونەری و ڕەوانبێـژی جوان و نایابن، بەڵام لاساییکەرەوەو شوونهەڵگرەوەی یەك نینە لە پرۆسـەی داهێنانـدا، بەڵکو هەریەکەیان خـاوەنی کەسـایەتی داهێنـەر و ئـەدەبی خۆیـانن، مانـای ئـەوە نییـە ئەگـەر حـاجی سـادەتر بـێ، لاوازتـرە، بـەڵام گرنگیـدانی بـیری و پـەیامی شـاعیر ئـەو جیاوازییە لای شاعیرەکان درووست دەکەن، بەمەشە باخچەی شیعر لە ئـەدەبیاتی هـەر نەتەوەیەك ڕەنگین و جوان دەبێت و دەبێتە خاوەنی گوڵە داهێنەری جۆراوجۆر.

١٠ـ بوونی ئـەم هـەموو هونـەر و شـێوازانەی دەربـڕین ئـەم دیوانانـە لـە ڕووەکـانی ئەدەب و بیر و شیعرییەتدا جوان و دەوڵەمەند دەکەن، بەڵام ئەوەی بـۆ تێگەیـشتن لـەو بابەتە پێویستە، خوێنـەری بـاش و وشـیارە، چـونکە ئـەو شـێوازگەرانەی لـە پرۆسـەی گەیانـدیان کۆڵیوەتـەوە، ئاماژەیـان بـەوە داوە، بـۆ سـەرکەوتنی ئـەم پرۆسـەیەی تێگەیشتنە، سێ کەناڵی سەرکەوتوو و وشیار گرنگن، بریتینە لە: نێرەری باش + دەقـی باش + وەرگری باش. خۆ ئەگـەر هـات و هـەر یـەکێ لـەو سـێ بنەمایانـە لـە پرۆسـەی گەیاندن وەکو پێویست نەبوون، ئەوا پرۆسەکە شکست دێنێ و تێگەیشتن بەرهەم نایێ، بەوەش زیان بە هەموو کارە ئەدەبییەکە دەکەوێت.

دیـارە بنـەماکانی یەکـەم و دووەم (نێـرەری بـاش و دەقـی بـاش) پەیوەنـدی بـە شاعیرەکانەوە هەیـە، ئـەم شـاعیرانەشمان لـەمڕووەوە کەمتەرخـەمییان نـەکردووەو لـە

هەموو ڕووێکی بەرهەمهێنانی شیعرییەتدا شتی جوان و دڵگیریان پێشکەشکردووە، بەڵام بنەمای سێیەم، کە (خوێنەری باش)ە، ئەوەیان شتێکی ڕێژەییەو هەموو خوێنەرێك لە یەك ئاستی وشیاری و ڕۆشنبیری نییە، لەبەرئەوەیە زۆر بڕیاری نادرووست لەسەر شاعیرێکی وەکو حاجی قادری کۆیی دەگووترێت، بێئاگا لەو هەموو شێواز و هونەرکارییەی لە دوو توێی شیرەکانی بەرهەمی هێناون.

سەرچاوەکان

أ ـ بە زمانی کوردی

یەکەم: نامەی ئەکادیمی

١ـ عەبدولسەلام سالار عەبدولڕەحمان، هونەری ڕەوانبێژی لە شیعری (نالی)دا، نامەی ماستەری پێشکەشکراو بە بەشی کوردی کۆلێژی زمانی زانکۆی سلێمانی، شەوالی ١٤١٠هیجری، کانوونی دووەمی ٢٠٠٠زاینی.

٢ـ نەوزەت ئەحمەد عوسمان، وێنەی ڕوونبێژی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا بە نمونەی مەلای جزیری و نالی، نامەی ماستەری پێشکەشکراوە بە بەشی کوردی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین، جەمادی ئاخیرەی ١٤١٢هـ، کانونی یەکەمی ١٩٩١م.

دووەم: کتێب

٣ـ ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣ز.

٤ـ ئیدریس عەبدوڵڵا و نووسەرانی تر، کوردۆلۆجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٩ز.

٥ـ بورهان محمدامین، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، چاپی سێیەم، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ڕۆشنبیر لە سلێمانی — هەولێر، ٢٠٠٢ز.

٦ـ شێخ ڕەزای تاڵەبانی، دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، کۆکردنەوەو ساغکردنەوەی: شێخ محەمەدی خاڵ و ئومێد ئاشنا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣.

٧ـ مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، بەدیع و عەروزی نامی، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٩١.

٨ـ عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم: ڕوونبێژی، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغدا، ١٩٧٢.

٩ـ عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم: جوانکاری، چاپی یەکەم، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر، ١٩٧٥.

١٠ــ عــەزیز گــەردی، ڕەوانبێــژی لــە ئــەدەبی کوردیــدا، بــەرگی ســێیەم، واتاناســی، ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی، ١٩٧٩ز.
١١ـ عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی بۆ پـۆلی دووەمـی پـەیمانگاکانی مەڵبەنـدی مامۆسـتایان، پـۆلی پێنجـەمی پـەیمانگاکانی پێگەیانـدنی مامۆسـتایان، چـاپی یەکـەم، چـاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٤٢٣هیجری، ٢٠٠٢زاینی.
١٢ـ عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئـەدەبی کـوردی، چـاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٦٨.
١٣ـ عەلائەدین سەجادی، خۆشخوانی، هەولێر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٦.
١٤ـ غازی فاتح وەیس، فۆنەتیك، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەدیبی بەغدادی، ١٩٨٤ز.
١٥ـ هەژار، هەمبانە بۆرینـە، بـەرگی یەکـەم، چـاپی یەکـەم، سـروش، تـەهران، ١٣٦٩ی هەتاوی.

سێیەم: لێکۆڵینەوەی زانستی

١٦ـ ئیدریس عەبدوڵڵا، هەندێ هونـەری جوانکـاری لـە شـیعرەکانی (پیرەمێـرد)دا، ژمارە (٦)، ئەکادیمی (کۆواری کۆڕی زانیاری کوردستان)، هەولێر، ٢٠٠٧ز.

چوارەم: دیوانەکانی لێکۆڵینەوە

ئەو دوو دیوانەی کرانە سەرچاوە بۆ لێکۆڵینەوەو وەرگرتنی نمونەکان لێیـان، ئـەم دوو دیوانەن:

١٧ـ حاجی قادری کوڕی مەلا ئەحمەدی کوڕی مەلا صالحی کوڕی مـەلا ئەحمـەدی گەورەی ناسراو بە (حاجی قـادری کـۆیی)، دیـوانی حـاجی قـادری کـۆیی، لێکۆڵینـەوەو لێکدانەوەی: سەردار حەمید میران و کەریم شارەزا، پێداچوونەوەی: مەسـعود محەمـەد، لە بڵاوکراوەکانی ئەمیداریێتی گشتی ڕۆشـنبیری و لاوانـی ناوچـەی کوردسـتان، هـەولێر، ١٩٨٦.

١٨ـ ئەحمەد کوڕی فـەتاح بـەگی حـاجی بـرایم بـەگی مـەحمود بـەگی سـاحێبقران ناسراو بە (حەمدی)، دیوانی حەمدی، ساغکردنەوەو ڕێکخستنی عەبدوڵڵا خـدر مـەولود، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٨.

ب ـ بە زمانی عەرەبی

یەکەم: کتێب

١٩ـ ابي بكر بن علي بن عبدالله المعروف: بابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، دراسة: د. كوكب دياب، الطبعة الثانية، المجلد الاول، دار صادر، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٥م.

٢٠ـ ابي بكر بن علي بن عبدالله المعروف: بابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، دراسة: د. كوكب دياب، الطبعة الثانية، المجلد الثاني، دار صادر، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٥م.

٢١ـ ابي بكر بن علي بن عبدالله المعروف: بابن حجة الحموي، خزانة الأدب وغاية الأرب، دراسة: د. كوكب دياب، الطبعة الثانية، المجلد الرابع، دار صادر، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٥م.

٢٢ـ ابن عبدالله أحمد شعيب، بحوث منهجية في علوم البلاغة العربية، دار أبن حزم، بيروت ـ لبنان، الطبعة الأولى ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م.

٢٣ـ د. أحمد محمد ويس، الأنزياح في التراث النقدي والبلاغي، مطبعة اتحاد كتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٢.

٢٤ـ أحمد مصطفى المراغي، علوم البلاغة، الطبعة الرابعة، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م.

٢٥ـ د. أحمد مصطفى المراغي، علوم البلاغة، دار القلم، بيروت ـ لبنان، دون سنة الطبع.

٢٦ـ د. احمد مطلوب، فنون بلاغية (البيان والبديع)، الطبعة الأولى، دار البحوث العلمية، الكويت، ١٣٩٥هـ، ١٩٧٥م.

٢٧ـ د. أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، الدار العربية للموسوعات، الطبعة الأولى، الجزء الاول، الدار العربية للموسوعات، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م.

٢٨ـ د. أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، الدار العربية للموسوعات، الجزء الثاني، الطبعة الأولى، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م.

٢٩ــ د. أحمـد مطلـوب، معجـم المـصطلحات البلاغيـة وتطورهـا، الـدار العربيـة للموسـوعات، الطبعـة الأولى، الجـزء الثالـث، الـدار العربيـة للموسـوعات، بـيروت ـ لبنـان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م.

٣٠ـ السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، دار المعرفة، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٦هـ ٢٠٠٥م.

٣١ـ د. أحمد هنداوى هيلال، الجناس في أساس البلاغة للزمخشري، القاهرة، مصر، الطبعة الأولى، مكتبة وهبة، ١٤٢٣هـ، ٢٠٠٢م.

٣٢ـ الأخضر جمعي، اللفظ والمعنـى في الـتفكير النقـدي والبلاغـي عنـد العـرب، مـن منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق — سوريا، ٢٠٠١م.

٣٣ـ أسامة بن منقذ، البديع في نقد الشعر، تحقيق: د. أحمد أحمد بـدوي و د. حامـد عبدالمجيـد، شـركة مكتبـة و مطبعـة مـصطفى البـابي الحلـبي وأولاده، مـصر، دون سـنة الطبع.

٣٤ـ د. اسعاد عبدالهادي قنديل، فنون الشعر الفارسي، الطبعة الثانيـة، دار الانـدلس للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت — لبنان، ١٤٠٢هـ، ١٩٨١م.

٣٥ـ د. انعام فوال عكاوي، المعجم المفصل لعلـوم البلاغـة العربيـة، مراجعـة: أحمـد شمس الدين، الطبعة الثانية (طبعة جديـدة منقحـة)، دار الكتـب العلميـة، بـيروت ـ لبنـان، ١٤١٧هـ، ١٩٩٦م.

٣٦ـ د. أمين ابو ليل، علوم البلاغـة (المعـاني والبيـان والبـديع)، الطبعـة الأولى، دار البركة للنشر والتوزيع، عمان — أردن، ٢٠٠٦م.

٣٧ــ أبـو حيـان التوحيـدي، المقابـسات، تحقيـق حـسن الـسندوبي، الطبعـة الأولى، المكتبة التجارية الكبرى، القاهرة — مصر، ١٣٤٧هـ— ١٩٢٩م.

٣٨ـ ابو عـلاء المعـري، سـقط الزنـد، دار بـيروت للطباعـة والنـشر، بـيروت ـ لبنـان، ١٣٧٦هـ، ١٩٥٧م.

٣٩ـ د. بـسيوني عبـدالفتاح، علـم البيـان، الطبعـة الثانيـة، مؤسـسة المختـار للنـشر والتوزيع، القاهرة ـ مصر، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م.

٤٠ـ السيد جعفر الحسيني، اساليب البيان في القران، الطبعـة الأولى، مطبعـة مؤسـسة الطباعة والنشر لوزارة الثقافة والارشاد الأسلامي، طهران، ١٤١٣هجري قمري.

٤١ـ جلال الدين محمد بن عبدالرحمن القزويني، ألآيضاح في علوم البلاغة، تقديم: د. علي بوملحم، منشورات دار ومكتبة الهلال، بيروت ـ لبنان، الطبعة ألآخيرة، ٢٠٠٠م.

٤٢ـ الإمام الحافظ جلال الدين السيوطي المتوفى سنة (٩١١)هـ، عقود الجمان في علم المعاني والبيان، من المكتبة الألكترونية، (أنترنيت).

٤٣ـ الامام العلامة ابي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الافريقي المصري، لسان العرب، المجلد الثاني، الطبعة الاخيرة، دار ومكتبة الهلال و دار البحار، بيروت — لبنان، دون سنة الطبع.

٤٤ـ الامام العلامة ابن منظور، لسان العرب، تصحيح: أمين محمد عبدالوهاب و محمد الصادق العبيدي، الجزء السابع، الطبعة الثالثة، دار احياء التراث العربي — مؤسسة التاريخ العربي، بيروت ـ لبنان، ١٤١٩هـ، ١٩٩٩م.

٤٥ـ الامام العلامة ابن منظور، لسان العرب، تصحيح: أمين محمد عبدالوهاب و محمد الصادق العبيدي، الجزء الثاني عشر، الطبعة الثالثة، دار احياء التراث العربي — مؤسسة التاريخ العربي، بيروت ـ لبنان، ١٤١٩هـ، ١٩٩٩م.

٤٦ـ د. جميل عبدالمجيد، البديع بين البلاغة العربية واللسانيات النصية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، اسكندرية، مصر، ١٩٩٨م.

٤٧ـ د. حامد عبدالهادي حسين، البلاغة والمعنى في النص القرآني، مطبعة هيئة ادارة واستثمار اموال الوقف السني، بغداد، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م.

٤٨ـ أبي علي الحسن بن رشيق القيرواني الأزدي، العمدة في محاسن الشعر وادابه ونقده، تحقيق: محمد محي الدين عبدالحميد، الطبعة الأولى، الجزء الثاني، دار الطلائع للنشر والتوزيع والتصدير، القاهرة— مصر، ٢٠٠٦م.

٤٩ـ ابي هلال الحسن بن عبدالله بن سهل العسكري، كتاب الصناعتين، تحقيق: علي محمد البجاوي و محمد أبوالفضل ابراهيم، الطبعة ألأولى، المكتبة العصرية، بيروت، صيدا، لبنان، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م.

٥٠ـ حسني عبدالجليل يوسف، علم القافية عند القدماء والمحدثين، مؤسسة المختار للنشر والتوزيع، القاهرة، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٥م.

٥١ـ د. حلمي مرزوق، في فلسفة البلاغة العربية علم المعاني، الطبعة ألأولى، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، أسكندرية، مصر ، ٢٠٠٤م.

٥٢ـ حنا عبود، البلاغة من الأبتهال الى العولمة، مطبعة أتحاد كتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٧م.

٥٣ـ الخطيب القزويني، الأيضاح في علوم البلاغة، طبعة أيران، دون سنة الطبع.

٥٤ـ الخوري بولس عواد، العقد البديع في فن البديع، تحقيق وتقديم: د. حسن محمد نورالدين، الطبعة الأولى، دار المواسم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت ـ لبنان، ٢٠٠٠م.

٥٥ـ د. داود سلوم و د. عمر الملا حويش، نصوص النظرية البلاغية (في القرنين الثالث والرابع للهجرة)، مطبعة الأمة، بغداد، ١٣٩٧هـ، ١٩٧٧م.

٥٦ـ راجي الأسمر، علوم البلاغة (الموسوعة الثقافية الشاملة)، دار الجيل، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٦هـ، ٢٠٠٥م.

٥٧ـ رؤف عثمان، الجوانب البلاغية عند الشيخ معروف النودهي، مطبوعات وزارة الثقافة لحكومة أقليم كردستان، السليمانية، ٢٠٠١.

٥٨ـ سعدالدين التفتازاني، شرح المختصر، منشورات الحكمة، قم ـ ايران، دون سنة الطبع.

٥٩ـ سعدالدين التفتازاني، كتاب مختصر المعاني، تحقيق: محمد عثمان، الطبعة الأولى، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، ١٤٣٠هـ، ٢٠٠٩م.

٦٠ـ سعدالدين مسعود بن عمر التفتازاني، المطول شرح تلخيص المفتاح، الطبعة ألأولى، دار أحياء التراث العربي، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م.

٦١ـ شرف الدين الحسين بن محمد بن عبدالله الطيبي، التبيان في البيان، تحقيق: د. توفيق الفيل و عبداللطيف لطف الله، الطبعة الأولى، ذات السلاسل للطباعة والنشر، الكويت، ١٤٠٦هـ، ١٩٨٦م.

٦٢ـ د. شفيع السيد، التعبير البياني، مطبعة الأستقلال الكبرى، مصر، ١٩٧٧م.

٦٣ـ الأمام الشيرازي، البلاغة (المعاني ـ البيان ـ البديع)، الطبعة الأولى، أيران، ١٤١٧ هـ / ١٩٩٧ م، مادة (الخبر). (من الأنترنيت).

٦٤ـ ضياءالدين نصرالله بن ابي الكرم محمد بن محمد بن عبدالكريم ابن الأثير الجزري، المثل السائر في أدب الكاتب والشاعر، المجلد الأول، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية، بيروت — لبنان، ١٤١٩هـ، ١٩٩٨م.

٦٥ـ ضياءالدين نصرالله بن ابي الكرم محمد بن محمد بن عبدالكريم ابن الأثير الجزري، المثل السائر في أدب الكاتب والشاعر، المجلد الثاني، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية، بيروت — لبنان، ١٤١٩هـ، ١٩٩٨م.

٦٦ـ د. طالب محمد الزوبعي و د. ناصر حلاوي، البيان والبديع، الطبعة الأولى، دار النهظة العربية، بيروت — لبنان، ١٩٩٦م.

٦٧ـ طبانة بدوي، علم البيان، بيروت، دار الثقافة، ١٤٠١هـ، ١٩٨١م.

٦٨ـ عبدالله الفرهادي الواعظ، أحسن الصياغة في حلية البلاغة، مطبعة سلمان الأعظمي، بغداد، ١٣٨٧هـ، ١٩٦٧م.

٦٩ـ عبدالله بن المعتز (؟ ـ ٢٩٦هـ)، كتاب البديع، اعتنى بنشره وتعليق المقدمة والفهارس: اغناطيوس كراتشقوفسكي، الطبعة الثانية، مكتبة المثنى بغداد، ١٣٩٩هجرية _ ١٩٧٩ ميلادية.

٧٠ـ عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الأول، الطبعة الثانية، دار القلم، دمشق، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م.

٧١ـ عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الثاني، الطبعة الثانية، دار القلم، دمشق، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م.

٧٢ـ عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني، البلاغة العربية (أسسها وعلومها وفنونها)، الجزء الثالث، الطبعة الثانية، دار القلم، دمشق، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م.

٧٣ـ د. عبدالرحيم محمد الهبيل، فلسفة الجمال في البلاغة العربية، الطبعة الأولى، الدار العربية للنشر والتوزيع، ٢٠٠٤م.

٧٤ـ د. عبدالرزاق أبو زيد زايد، كتاب سر الفصاحة لأبن سنان الخفاجي، مكتبة الأنجلوا المصرية، ١٩٧٦.

٧٥ـ د. عبدالعزيز عتيق، علم البديع، الطبعة الاولى، دار افاق عربية، القاهرة — مصر، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م.

٧٦ـ د. عبدالعزيز عتيق، علم البيان، دار النهضة العربية، بيروت ـ لبنان، دون سنة الطبع.

٧٧ـ د. عبدالعزيز عتيق، علم المعاني، دار النهضة العربية، بيروت ـ لبنان، دون سنة الطبع.

٧٨ـ د. عبدالفتاح لاشين، البديع في ضوء أساليب القرأن، دار التضامن للطباعة، القاهرة، ١٩٧٩.

٧٩ـ د. عبدالقادر حسين، فن البلاغة، دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة — مصر، ٢٠٠٦م.

٨٠ـ د. عبدالقادر عبدالجليل، الأسلوبية وثلاثية الدوائر البلاغية، الطبعة الأولى، دار صفاء للنشر والتوزيع، عمان ـ اردن، ١٤٢٢هـ، ٢٠٠٢م.

٨١ـ الامام عبدالقاهر الجرجاني، دلائل الاعجاز في علم المعاني، تصحيح: الشيخ محمد عبده، علق عليه: السيد محمد رشيد رضا، الطبعة الثالثة، دار المعرفة، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٢هـ، ٢٠٠١م.

٨٢ـ عبدالمتعال الصعيدي، بغية الأيضاح لتلخيص المفتاح في علوم البلاغة، الجزء الثالث في علم البيان، الطبعة الخامسة، المطبعة النموذجية، القاهرة، مصر، ١٤٠٥هـ، ١٩٨٥م.

٨٣ـ د. عبدالمتعال الصعيدي، بغية الأيضاح لتلخيص المفتاح في علوم البلاغة، مكتبة الأداب، القاهرة، ١٤١٢هـ، ١٩٩١م.

٨٤ـ د. عبده عبدالعزيز قلقيلة، معجم البلاغة العربية نقد ونقض، الطبعة الأولى، دار الفكر العربي، القاهرة — مصر، ١٤١٢هـ، ١٩٩١م.

٨٥ـ د. عبده عبدالعزيز قلقيلة، البلاغة الأصطلاحية، الطبعة الثالثة، دار الفكر العربي، القاهرة ـ مصر، ١٤١٢هـ، ١٩٩٢م.

٨٦ـ ابي الفتح عثمان بن جني، الخصائص، تحقيق: محمد علي النجار، الجزء الثاني، دار الهدى للطباعة والنشر، بيروت ـ لبنان، دون سنة الطبع.

٨٧ـ علي الجارم و مصطفى أمين، البلاغة الواضحة، للمدارس الثانوية، دار المعارف، قاعرة، ٢٠٠٦م.

٨٨ـ علي الجارم و مصطفى امين، البلاغة الواضحة، الطبعة الحادية والعشرون، مطابع دار المعارف، مصر، ١٣٨٩هـ، ١٩٦٩م.

٨٩ـ علي الجندي، فن الجناس، مطبعة الأعتماد، مصر، دون سنة الطبع، ولكن مقدمة المؤلف مكتوب في: ١٩٥٤/١/١٠.

٩٠ـ د. علي سلوم، بلاغة العرب، دار المواسم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت ـ لبنان، الطبعة الثانية، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م.

٩١ـ علي بن نايف الشحود، الخلاصة في علوم البلاغة، كتێبی ئەلیکترۆنی. (لە ئەنتەرنێتەوە)

٩٢ـ ابي عثمان عمرو بن بحر بن محبوب المعروف بـ(الجاحظ)، البيان والتبين، تقديم وشرح د. علي ابو ملحم، الطبعة الأولى، دار ومكتبة الهلال، بيروت ـ لبنان، ١٤٠٨هـ، ١٩٨٨م.

٩٣ــ ابي عثمان عمرو بن محبوب الملقب بالجاحظ، رسائل الجاحظ (الرسائل الأدبية)، تقديم وتبويب: د. علي بوملحم، الطبعة الأخيرة، دار ومكتبة الهلال، بيروت — لبنان، ٢٠٠٤م.

٩٤ـ د. عيسى علي العاكوب، المفصل في علوم البلاغة العربية، الطبعة الأولى، دار القلم للنشر والتوزيع والأعلان، الأمارات العربية المتحدة، ١٤١٧هـ، ١٩٩٩م.

٩٥ــ د. عيسى علي العاكوب، أ. علي سعدي الشتيوي، الكافي في علوم البلاغة العربية، الكتاب الأول (المعاني)، منشورات الجامعة المفتوحة، اسكندرية ـ مصر، ١٩٩٣م.

٩٦ـ د. بن عيسى باطاهر، البلاغة العربية مقدمات وتطبيقات، الطبعة الأولى، دار الكتاب الجديد المتحدة، ليبيا، ٢٠٠٨م.

٩٧ـ فايز الداية، جماليات ألأسلوب، الطبعة الثانية، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٦.

٩٨ـ د. فتح الله احمد سليمان، الأسلوبية مدخل نظري ودراسة تطبيقية، الطبعة الأولى، دار الافاق العربية، القاهرة — مصر، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٨م.

٩٩ــ د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها (علم البيان والبديع)، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان ـ أردن، طبعة أولى ١٤٠٧هـ، ١٩٨٧م.

١٠٠ـ د. فضل حسن عباس، البلاغة فنونها وأفنانها (علم المعاني)، الطبعة السابعة، دار الفرقان، عمان ـ أردن، ١٤٢١هـ، ٢٠٠٠م.

١٠١ـ ابي عبدالله فيصل بن عبده قائد الحاشري، تسهيل البلاغة، دار الأيمان للطبع والنشر والتوزيع، أسكندرية ـ مصر، ٢٠٠٦.

١٠٢ـ د. قصي سالم علوان، علم المعاني، مطبعة جامعة البصرة، البصرة، العراق، ١٩٨٥.

١٠٣. ابي عبدالله محمد بن ابي بكر الرازي، روضة الفصاحة، تحقيق: د. خالد عبدالرؤف الجبر، الطبعة الأولى، دار وائل للنشر، ٢٠٠٥م.

١٠٤ـ د. محمد أبو شوارب و د. أحمد المصري، قطوف بلاغية، الطبعة ألأولى، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، أسكندرية، مصر ، ٢٠٠٦م.

١٠٥ـ د. محمد بركات حمدي أبو علي، بلاغتنا اليوم بين الجمالية والوظيفية، دار وائل للنشر، الطبعة ألأولى، ٢٠٠٤م، عمان ـ ألأردن.

١٠٦ـ د. محمد حسين الصغير، أصول البيان العربي رؤية بلاغية معاصرة، دار الشؤن الثقافية، بغداد، ١٩٨٦.

١٠٧ـ د. محمد عبدالمطلب، البلاغة والأسلوبية، مطبعة الشركة المصرية العالمية للنشر، بيروت ـ لبنان، ١٩٩٤.

١٠٨ـ د. محمد ربيع، علوم البلاغة العربية، الطبعة الأولى، دار الفكر، عمان، اردن، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٧م.

١٠٩ـ د. محمد عبدالحليم غنيم، البلاغة النبوية دراسة تطبيقية، كتاب ألكتروني، نشر في ديسمبر ٢٠٠٣، على موقع ناشري. www.nashiri.net.

١١٠ـ د. محمد ابو موسى، التصوير البياني، الطبعة الثانية، دار التضامن للطباعة، القاهرة، ذو الحجة ١٤٠٠هـ، تشرين الثاني ١٩٨٠م.

١١١ـ د. محمد التونجي، المعجم المفصل في الأدب، الجزء الأول، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤١٩ هـ، ١٩٩٩م.

١١٢ـ د. محمد التونجي، المعجم المفصل في الأدب، الجزء الثاني، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤١٩ هـ، ١٩٩٩م.

١١٣ـ د. محمد التونجي، معجم علوم العربية، الطبعة الأولى، دار الجيل للنشر و للطباعة والتوزيع، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٤هـ، ٢٠٠٣م.

١١٤ـ د. محمد جلال الذهبي، سمات البلاغة عند الشيخ عبدالقاهر، الطبعة الثانية، مطبعة الأمانة، ٣ شارع جزيرة بدران — شبرا — مصر، دون سنة الطبع.

١١٥ـ د. محمد خليل الخلايلة، المصطلح البلاغي في معاهد التنصيص على شواهد التلخيص لعبدالرحيم العباسي ٩٦٣هـ، الطبعة الاولى، عالم الكتب الحديث، اربد — اردن، و جدارا للكتاب العالمي، عمان — اردن.

١١٦ـ محمد دياب، مصطفى طموم، ناصف، سلطان محمد، شرح دروس البلاغة، شرح: محمد بن صالح العثيمين، الطبعة الأولى، دار ابن الجوزي، مصر، ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م.

١١٧ـ محمد عزام، مصطلحات نقدية من التراث الادبي العربي، منشورات وزارة الثقافة في الجمهورية العربية السورية، مكتبة الاسد، دمشق ـ سوريا، ١٩٩٥م.

١١٨ـ ركن الدين محمد بن علي بن محمد الجرجاني، الأشارات والتنبيهات في علم البلاغة، علق عليه: ابراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤٢٣هـ، ٢٠٠٢م.

١١٩ـ د. محمد هيثم غرة، البلاغة من منابعها، القسم الثاني، البيان و البديع، دار الرؤية، دمشق – سوريا.

١٢٠ـ ابي العباس محمد بن يزيد المبرد، البلاغة، تحقيق: د. رمضان عبدالتواب، الطبعة الثانية، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة – مصر، ١٤٠٥هـ، ١٩٨٥م.

١٢١ـ محمود إبراهيم محمد علي، البلاغة العربية، مادة: (التشبيه) كتيَبى ئةليكترؤنى، arabicme@yahoo.com.

١٢٢ـ د. محمود احمد حسن المراغي، علم البيان، الطبعة الثانية، دار النهظة العربية للطباعة والنشر، بيروت – لبنان، ١٩٩٩م.

١٢٣ـ د. محمود البستاني، القواعد البلاغية في ضوء المنهج ألأسلامي، الطبعة ألأولى، مؤسسة الطبع والنشر في ألأستانة الرضوية، مشهد ـأيران، ١٤١٤هـ.

١٢٤ـ د. محمود بن سعود بن عبدالعزيز الحليبي، الحركة الادبية في مجالس هارون الرشيد، المجلد الاول، الطبعة الاولى، الدار العربية للموسوعات، بيروت – لبنان، ١٤٢٨هـ، ٢٠٠٨م.

١٢٥ـ د. مختار عطية، علم البديع ودلالات الآعتراض في شعر البحتري، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، اسكندرية ـ مصر، دون سنة الطبع.

١٢٦ـ د. مصطفى حلوة، محاضرات في البلاغة العربية، الطبعة الاولى، مطبعة البهجة، عمان – اردن، ١٩٩٤م.

١٢٧ـ د. مصطفى السعدني، البناء اللفظي في لزوميات المعري، منشاة المعارف، الاسكندرية – مصر، دون سنة الطبع.

١٢٨ـ مصطفى الصاوي الجويني، البلاغة العربية (تأصيل وتجديد)، مطبعة منشأة المعارف، الأسكندرية، مصر، ١٩٨٥م.

١٢٩ـ محمد طاهر اللاذقي، المبسط في علوم البلاغة، المكتبة العصرية، صيدا ـ بيروت، ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م.

١٣٠ـ منير سلطان، البديع (تأصيل و تجديد)، مطبعة منشأة المعارف، الأسكندرية ـ مصر، ١٩٨٦.

١٣١ـ د. منير سلطان، بديع التراكيب في شعر ابي تمام (٢– الجمل والاسلوب)، منشاة المعارف، اسكندرية – مصر، ٢٠٠٥م.

١٣٢ـ د. مهدي صالح السامرائي، المجاز في البلاغة العربية، الطبعة الأولى، مكتبة دار الدعوة، حماه، سوريا، ١٣٩٤هـ، ١٩٧٤م.

١٣٣ـ د. ناصر بن عبد الرحمن الخنين، مكتبة دروس الأكاديمية - اللغة العربية – المستوى الثالث - الدرس العاشر : علم المعاني، مادة (المجاز المرسل). (لە ئەنتەرنێتەوە)

١٣٤ــ واجدة مجيد الأطرقجي، التشبيهات القرانية، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٨م.

١٣٥ــ د. وليد قصاب، البلاغة العربية البيان والبديع، الطبعة الاولى، دار القلم للنشر والتوزيع، دبي، الأمارات العربية المتحدة، ١٤٢٥هـ، ٢٠٠٤م

١٣٦ـ الأمام يحيى بن حمزة بن علي بن ابراهيم العلوي اليمني، الطرازلأسرار البلاغة وعلوم حقائق الأعجاز، تحقيق: د. عبدالحميد هنداوي، الجزء الثاني، المكتبة العصرية، صيدا – بيروت – لبنان، ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م.

١٣٧ـ الأمام يحيى بن حمزة بن علي بن ابراهيم العلوي اليمني، الطرازلأسرار البلاغة وعلوم حقائق الأعجاز، تحقيق: د. عبدالحميد هنداوي، الجزء الثالث، المكتبة العصرية، صيدا – بيروت – لبنان، ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م.

١٣٨ـ الامام ابي زكريا يحيى بن شرف النووي الدمشقي، رياض الصالحين من كلام سيد المرسلين، تحقيق: نزار مصطفى الباز، الطبعة الثالثة، مكتبة نزار مصطفى الباز، المملكة العربية السعودية، ١٤٢٧هـ، ٢٠٠٦م.

١٣٩ـ يوسف ابوالعدوس، البلاغة والأسلوبية، الطبعـة العربيـة ألأولى، ألأهليـة للنـشر والتوزيع، أردن ـ عمان، ١٩٩٩م.

١٤٠ـ د. يوسف البيومي، الأدب والبلاغـة، مطبعـة دار نـشر الثقافـة، مـصر ـ فجالـة، ١٩٧٠.

١٤١ـ أبي يعقوب يوسف بـن محمـد بـن علـي الـسكاكي، مفتـاح العلـوم، تحقيـق: د. عبدالحميد هنداوي، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية، بيروت ـ لبنان، ١٤٠٢هـ، ٢٠٠٠م.

دووەم: دەستنووس

١٤٢ــ دەستنووسـی، مختـصر في فـن لبلاغـة وتوابعـه، بـدون اسـم المؤلـف، مـن مخطوطـات: الأزهـر الـشريف، مـصر، رقـم النـسخة: ٣١٥٨٩٤، الورقـة الثامنـة. (لـە ئەنتەرنێتەوە) ..

سێیەم: وتاری ئەلیکترۆنی:

١٤٣ـ عمر خطاب (بلاغي مصري، حاصل على الماجستير)، مقالـة: البيـان البلاغـي عند العرب موضوعه و مكانه مـن البلاغـة، شـبكة الفـصيح للعلـوم العربيـة، ٢٠٠٩/٣/٢٦. (أنترنيت)

١٤٤ـ مصطلحات ادبية: الكناية، شبكة النبأء المعلوماتية، ٢٠٠٩/٦/٢٨. www.annabaa.org.

کتێبە چاپکراوەکانی
کۆڕی زانیاری کوردستان و ئەکادیمیای کوردی

کۆڕی زانیاری کوردستان:

١) فەرهەنگی زاراوە (عەرەبی ـ کوردی)، بەدران ئەحمەد حەبیب، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٢، (١٤٢ لاپەڕە).

٢) کوردی تورکمانستان ـ مێژوو ـ ئەتنۆگرافیا ـ ئەدەب، د. مارف خەزنەدار، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٣، (٢٥٨ لاپەڕە).

٣) زاراوەی یاسایی، لیژنەی زاراوە لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٤٠ لاپەڕە).

٤) زاراوەی کارگێڕی، لیژنەی زاراوە لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٤٧ لاپەڕە).

٥) من ينابيع الشعر الكلاسيكي الكردي، ج١، رشيد فندی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٢٤٠ لاپەڕە).

٦) ڕێنووسی یەکگرتووی کوردی، بەدران ئەحمەد حەبیب، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٥٦ لاپەڕە).

٧) ڕێزمـانی کەسـی سـێیەمی تـاك، د.شـێرکۆ بابـان، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (١٥٩ لاپەڕە).
٨) چوارینێن خەیام، د. کامیران عالی بەدرخان، وەرگێڕانی لە لاتینییـەوە د. عەبـدوڵلا یاسین ئامێدی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٩٤ لاپەڕە).
٩) شێوەی سلێمانی زمانی کوردی، د. زەریٚ یوسوپۆڤا، و: لە ڕوسییەوە د. کوردستان موکریانی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢١٦ لاپەڕە).
١٠) العروض في الشعر الكردي، احمد هردی، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٢١٨ لاپەڕە).
١١) ژانرەکـانی ڕۆژنامــەوانی و مێـژووی چـاپخانە ١٤٥٠ ـ ١٥٠٠، د. مەغدیـد سـەپان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢٧٨ لاپەڕە).
١٢) زاراوەی ڕاگەیاندن، لیژنەی زاراوە لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چـاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٠٨ لاپەڕە).
١٣) فەرهـەنگی زاراوەگـەلی ڕاگەیانـدن (ئینگلیـزی - کـوردی - عـەرەبی)، بـەدران ئەحمـەد حـەبیب، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، سـاڵی ٢٠٠٥، (١٦٥ لاپەڕە).
١٤) ئەدەبی منداڵانی کورد - لێکۆڵینەوە ـ مێژووی سەرهەڵدان، حەمە کەریم هەورامی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٤٠٦ لاپەڕە).
١٥) گیرەکێن زمانیٚ کوردی، د. فازل عمـر، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٣٤ لاپەڕە).
١٦) ل دۆر ئەدەبیٚ کرمانجی ل سەد سالاٚ نـوزدیٚ و بیـستیٚ زایـینی، تەحـسین ئیـبراهیم دۆسکی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢٧٦ لاپەڕە).
١٧) دەنگسازی و بڕگەسازی لە زمانی کوردیـدا، د. شـێرکۆ بابـان، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢٠٦ لاپەڕە).

١٨) هۆنراوەی بەرگری لەبەرهەمی چەند شاعیرێکی کرمانجی سەروودا ١٩٣٩ ـ ١٩٧٠، د. عبدالله یاسین عەلی ئامێدی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٣٢٠ لاپەڕە).

١٩) یوسف و زولەیخا، حەکیم مەلا ساڵح، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٤٠٧ لاپەڕە).

٢٠) زمانی کوردان ـ چەند لێکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆجی زمان، پ. د فریدریش موولێر ئەوانی تر، و: لە ئەڵمانییەوە د. حمید عزیز ، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٩٢ لاپەڕە).

٢١) ڕێبەری بیبلۆگرافیە کوردییەکان ١٩٣٧ ـ ٢٠٠٥، شوان سلێمان یابە، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٤٠٠ لاپەڕە).

٢٢) فەرهەنگی گەورەی من. د. کوردستان موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦ ، (٨٠ لاپەڕە).

٢٣) دیوانی عەزیز ـ محەمەد عەلی قەرەداغی ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠، (١٤٤ لاپەڕە).

٢٤) زاراوەگەلی کاروباری مین ـ جەمال جەلال حوسێن ـ دلێر سابیر ئیبراهیم ـ دەزگای گشتی هەرێم بۆ کاروباری مین، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٨٠ لاپەڕە).

٢٥) زاراوەی ڕاگەیاندن ـ کەمال غەمبار ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٩٦ لاپەڕە).

٢٦) زاراوەی ئەدەبی ـ ئامادەکردنی: لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٣٨٠ لاپەڕە).

٢٧) ئیندێکسی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد (١٩٧٣ ـ ٢٠٠٢) ـ شوان سلێمان یابە ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٢٤٠ لاپەڕە).

٢٨) The Historical Roots of the National Name of the Kurds ـ د. جـەمال رەشـید، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، سـاڵی ٢٠٠٦، (١٠٧ لاپەڕە)

٢٩) فەرهەنگی کۆمەڵناسی ـ عوبێد خدر ـ چاپخانەی دەزگـای ئـاراس ـ هـەولێر، سـاڵی ٢٠٠٧، (٨٣ لاپەڕە).

٣٠) بزاڤـی ڕزگـاریخوازی نیـشتیمانی لـە کوردسـتانی ڕۆژهەلاّتـدا (١٨٨٠ ـ ١٩٣٩ز) ـ د.سەعدی عوسمان هەروتی ـ چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هـەولێر، سـاڵی ٢٠٠٧، (١٥٥ لاپەڕە).

٣١) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلاّی نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاری دا ، نووسـینی: حەسـەن عەلی خانی گەڕووسی ، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: محەمەد حەمە باقی ـ چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٢٠٤ لاپەڕە).

٣٢) شۆڕشـی شـێخ عوبەیـدوڵلاّی نـەهری لـە بەڵگەنامـەی ئەرمەنیـدا، نووسـینی: ئەسکەندەر غوریانس، وەرگێڕانی لە فارسییەوە ـ محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٢٨ لاپەڕە).

٣٣) فەرهەنگی کـوردی ـ فارسـی، وەرگێڕانـی لـە فارسـییەوە ـ محەمـەد حەمـە بـاقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١١٢ لاپەڕە).

٣٤) شۆڕشـی شـێخ عوبەیـدوڵلای نـەهری لـە بەڵگەنامـەی ئینگلیـزی و ئـەمریکی دا ـ نووسینی ـ وەدیع جوەیدە. وەرگێڕانی لـە عەرەبییـەوە ـ محەمـەد حەمـە بـاقی . چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١١٦ لاپەڕە).

٣٥) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلاّی نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاری دا، نووسینی: عەلی خان گۆنەخان ئەفـشار. وەرگێڕانـی لـە فارسـییەوە ـ محەمـەد حەمـە بـاقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٤٢٦ لاپەڕە).

٣٦) شۆڕشی شێخ عوبەیـدوڵلاّی نـەهری لـە بەڵگەنامـەی قاجـاری دا، نووسـینی: عـەلی ئەکبەر سـەرهەنگ. وەرگێڕانـی لـە فارسـییەوە: محەمـەد حەمـە بـاقی. چـاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧. (١٩٢ لاپەڕە).

٣٧) چەپکێك لە زاراوە گەلی کشتوکاڵ - ئامادەکردنی - حەمە ساڵح فەرهادی - چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٤٤ لاپەڕە).
٣٨) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران دا. وەرگێڕانی لە فارسییەوە: محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٢٧٠ لاپەڕە)
٣٩) فەرهەنگی دیوانی شاعیران (نالی، سالم، کوردی)، نووسینی - د. محەمەد نووری عارف، چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٠٠٠ لاپەڕە).
٤٠) یەکەم فەرهەنگی تۆ، وەرگێڕانی: د.کوردستان موکریانی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٨٦ لاپەڕە).
٤١) ئەدەبی منداڵانی کورد دوای ڕاپەڕین، نووسینی: حەمە کەریم هەورامی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٣٦٨ لاپەڕە).
٤٢) فەرهەنگی هەراشان، کۆکردنەوە و داڕشتنی: کۆمەڵێك مامۆستا، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٣٣٦ لاپەڕە).

ئەکادیمیای کوردی:

٤٣) ئەلبوومی کەشکۆڵ، ب ١، دانراوی: محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٥٢ لاپەڕە).
٤٤) الأدب الشفاهي الكردي ، علي الجزيري ، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٠٠ لاپەڕە).
٤٥) بەرکوڵێکی زاراوە سازیی کوردی، ئامادەکردنی: جەمال عەبدول، دووەم چاپ، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٣٠ لاپەڕە).
٤٦) دیوانی قاصد، ساغکردنەوەی: شوکر مستەفا و ڕەحیم سورخی، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٥٢ لاپەڕە).
٤٧) چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی مێژووی کورد لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، نووسینی: دکتۆر زرار سدیق تۆفیق، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٠٨ لاپەڕە).

٤٨) كيمياى ژەهرى دەستكرد. نووسينى: پ.د. عەزيز ئەحمەد ئەمين، چاپخانەى خانى ـ دهۆك، ساڵى ٢٠٠٨، (٢٠٨ لاپەڕە).
٤٩) ڕۆڵى سەربازيى كورد لە دەوڵەت و ميرنشينە ناكورديەكان لە سەردەمى عەبباسيدا، نووسينى: مەهدى عوسمان حسێن هەروتى، چاپخانەى خانى ـ دهۆك، ساڵى ٢٠٠٨، (٣٦٨ لاپەڕە).
٥٠) دور نواب السليمانية في المجلس النيابي العراقي (١٩٤٥ ـ ١٩٥٨)، دانانى: سالار عبدالكريم فندى الدوسكى، چاپخانەى خانى ـ دهۆك، ساڵى ٢٠٠٨، (٣٠٤ لاپەڕە).
٥١) عبدالله گۆران، رائداً لحركة تجديد الشعر الكوردي، دانانى: كەمال غەمبار چاپخانەى خانى ـ دهۆك، ساڵى ٢٠٠٨، (٣٢٠ لاپەڕە).
٥٢) وثائق بريطانية عن تشكيل دولة كوردية مستقلة ١٩٢٤ ـ ١٩٢٧ ، دانانى: د.عبدالفتاح على البوتانى، چاپخانەى خانى ـ دهۆك، ساڵى ٢٠٠٨، (٢٦٨ لاپەڕە).
٥٣) ساڵنامەى ئەكاديمياى كوردى ، ئامادەكردنى: پرۆفيسور د. وريا عومەر ئەمين . چاپخانەى حاجى هاشم ـ هەولێر، ساڵى ٢٠٠٩، (٥٦ لاپەڕە).
٥٤) مەمێ و زينێ، ئامادەكردنى: جاسمێ جەليل، دوكتۆر عيزەدين مستەفا ڕەسووڵ خستوويەتييە سەر نووسينى كورديى عيراق و پێشەكيى بۆ نووسيوە و لێى كۆڵيوەتەوە، چاپخانەى حاجى هاشم ـ هەولێر، ساڵى ٢٠٠٩، (١٦٨ لاپەڕە).
٥٥) هەنگاوێك لەسەر ڕێگەى لێكۆڵينەوەى (ديوانى سالم)دا، محەمەدعەلى قەرەداغى، چاپخانەى حاجى هاشم ـ هەولێر، ساڵى ٢٠٠٩، (٨٠ لاپەڕە).
٥٦) كەرەسە بەتاڵەكان لە روانگەى تيۆرى دەسەڵات و بەستنەوە ((شێوەزارى كرمانجى سەروو))، نووسينى: ڤيان سلێمان حاجى، چاپخانەى حاجى هاشم ـ هەولێر، ساڵى ٢٠٠٩، (٢١١ لاپەڕە).
٥٧) هێز و ئاواز لە ديالێكتى كورديى ژووروودا، نوسينى: عەبدولوەهاب خاليد موسا، چاپخانەى حاجى هاشم ـ هەولێر، سالى ٢٠٠٩، (١٤٦ لاپەڕە).
٥٨) گەپنامەى مێرگولان، نوسينى: رەسوڵ دەروێش، چاپخانەى حاجى هاشم ـ هەولێر، ساڵى ٢٠٠٩، (١٧٦لاپەڕە).

٥٩) دۆخەکانی ژێرەوە لای فیلمۆرو هەندی لایەنی ڕستەسازیی کوردی، ئامادەکردنی: یوسف شەریف سەعید، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (١٣٤ لاپەڕە).
٦٠) هەندێ لایەنی ڕێزمانی دەسەلاّت و بەستنەوە (GB) لەزمانی کوردیدا، ئامادەکردنی: د.سەباح ڕەشید قادر، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (١٧٢ لاپەڕە).
٦١) الحياة الاجتماعية للكورد بين القرنين (٤ ـ ٩هـ/١٠ ـ ١٥م)، دانانی: دکتۆرە فائزە محەمەد عزەت، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢٧٢ لاپەڕە).
٦٢) العلاقات الايرانية ـ السوفيتية ١٩٣٩ ـ ١٩٤٧، دانانی: نزار ايوب حسن الگولی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢٩٠ لاپەڕە).
٦٣) بیبلیۆگرافیای کوردناسی لە سەرچاوە فەرەنسییەکاندا، د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٥٢٨).
٦٤) بیبلیۆگرافیای کوردناسی لە سەرچاوە ئینگلیزییەکاندا، د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٤٤٨).
٦٥) امير امراء كردستان (ابراهيم باشا الملی ١٨٤٥ ـ ١٩٠٨)، دانانی: أ. د. عبدالفتاح علی البوتانی ـ علی صالح الميرانی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٦٠ لاپەڕە).
٦٦) دیوانا مەلا محەمەدێ سەیدا، بەهەڤکار: سەید جەلال نزامی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٨٨ لاپەڕە).
٦٧) داستانی هەیاسی خاس و سوڵتان مەحموود، نووسینی: محەمەد ساڵح سەعید، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٣٢٦ لاپەڕە).
٦٨) کیمیای ژینگە، پیسبوونی ئاووهەوا، پ . د. عەزیز ئەحمەد ئەمین، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٦٠ لاپەڕە).
٦٩) گەشتنامەی پوژۆلا بۆ کوردستان ساڵی ١٨٣٧، وەرگێڕانی: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٩٨ لاپەڕە).
٧٠) ڕێزمانی کوردی، وەرگێڕانی: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٤٤ لاپەرە).

٧١) بونیاتی زمان لەشیعری هاوچەرخی کوردیدا، دانانی: د. ئـازاد ئەحمـەد مـەحموود، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (٢٥٨ لاپەڕە).
٧٢) الحركـة الـشيوعية في تقـارير مديريـة الامـن العامـة ١٩٥٩ ـ ١٩٦٢، نووسـینی: د. عبـدالفتاح علـی البوتـانی، چـاپخانەی حـاجی هاشـم ـ هـەولێر، سـاڵی ٢٠٠٩، (٢٨٨ لاپەڕە).
٧٣) فەرهەنگی سۆفیانەی دیوانی (جزیری و مەحوی)، نووسینی: د. ئیـبراهیم ئەحمـەد شوان، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٣٦٠ لاپەڕەیە).
٧٤) چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا (١٩٩١ ـ ٢٠٠٥)، دانانی: ڕازاو ڕەشید صەبری، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٢١٢ لاپەڕە).
٧٥) هەولێر لە سەردەمی ئەتابەگیاندا، نووسینی: پ. د. موحسین موحەممەد حوسـێن، عثمان علی قـادر کردویـە بـە کـوردی، چـاپخانەی حـاجی هاشـم – هـەولێر، سـاڵی ٢٠١٠، (٤٧٣ لاپەڕە).
٧٦) هەورامان باشتر بناسین، نووسینی: محەمەد رەشیدی ئـەمینی، چـاپخانەی حـاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٩٦ لاپەڕە).
٧٧) فەرهەنگا کـانی، نووسـینی: محەمـەد سـالح پێنـدرۆیی (جگـەر سـۆز)، چـاپخانەی سپیرێز – دهۆك، ساڵی ٢٠١٠ (٦٣٩ لاپەڕە).
٧٨) وشەنامە، نووسینی: جەمال حبیب الله (بێدار)، چاپخانەی سپیرێز– دهۆك، سـاڵی ٢٠١٠ (١١٤٧) لاپەڕە).
٧٩) بیبلیۆگرافیای ئەكادیمیای كوردی، ئامادەكردنی لیژنەی بیبلیۆگرافیای ئەكادیمیای كوردی، چاپخانەی سپیرێز – دهۆك، ساڵی ٢٠١٠ (٤٠٠) لاپەڕە.
٨٠) ئاسـووریيەكانی باشـووری كوردسـتان، نووسـینی د. عەبـدوڵلا غـەفور، چـاپخانەی سپیرێز – دهۆك، ساڵی ٢٠١٠ (٢٠٨) لاپەڕە.
٨١) جوگرافیای ئابووری نەفت لە كوردستاندا، چـاپی سـێیەم، نووسـینی د. عەبـدوڵلا غەفور، چاپخانەی حاجی هاشم– هەولێر، ساڵی ٢٠١٠ (٣٠٥) لاپەڕە.
٨٢) فلسفة العشق الإلهي في شعر الجزيري، تأليف محمد امـين دوسـكي، الطبعـة الثانيـة، مطبعة سپيرێز– دهۆك، سنة ٢٠١٠ (١٩٦) صفحة.

٨٣) فەرهەنگی کوردی – فەرەنسی، نووسەر: ئۆگست ژابا، بلاوکەرەوەی زانستی: فێردیناند یۆستی، وەرگێرانی پێشەکی و دووبارە لەچاپدانەوەی: د.نەجاتی عەبدوللا، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠ (٥٠٥) لاپەرە.
٨٤) فەرهەنگی ئابووری، دانانی: پ.ی.د. سەلاحەددین کاکۆ خۆشناو، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠ (٢٥٦لاپەرە).
٨٥) الوسائل التعليمية ومعوقاتها في تدريس العلوم، رشيد فندي، مطبعة سپيرێز – دهوك، سنة ٢٠١٠ (١٣٠) صفحة.
٨٦) سایکۆلۆژی زمان
٨٧) الكُرد في مؤلفات المقريزي التاريخية – دراسة تحليلية، الدكتور فرهاد حاجي عبوش، مطبعة سبيريز– دهوك، سنة ٢٠١٠ (٤١٨) صفحة.
٨٨) من معالم الحياة الكردية في سوريا / تأليف ميديا عبدالمجيد محمود، مطبعة سپيرێز – دهوك ٢٠١٠، ٢١٦ صفحة.
٨٩) ئێل و ئویجاخێن کوردا ل کوردستانا ئیرانێ، وەرگێرانا مەسعود گولی، چاپخانا سپیرێز – دهۆك ٢٠١٠، ١٤٠ لاپەرە.
٩٠) سمکویێ شکاك و شۆرەشا وی د بەلگەنامەیێن ئیرانیدا، ئامادەکرن و توێژاندن فاخر حەسەن گولی و وەرگێران و پێداچوون نزار ئەیوب گولی، چاپخانا سپیرێز – دهۆك ٢٠١٠، ٣٨٤ لاپەرە.
٩١) الفارقي ومنهجه من خلال كتابه تاريخ ميافارقين وآمد، تأليف سطظان محمد سعيد كوچر، مطبعة سپيرێز – دهۆك ٢٠١٠، ٣٠٨ صفحة.
٩٢) پەندی کوردی، نووسینی حەمید رەشاش، چاپخانەی سپیرێز – دهۆك ٢٠١٠ ، ٣٢٤ لاپەرە.
٩٣) دو فەرهەنگێن ڤەهاندی نووبار و (مرصاد الأطفال) بەرهەڤکرنا تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپخانەی سپیرێز – دهۆك ٢٠١٠، ١١٢ لاپەرە.
٩٤) دو ڤەهینۆکێن کرمانجی د علمێ تەجویدێ دا، بەرهەڤکرنا تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپخانەی سپیرێز – دهۆك ٢٠١٠، ١٠٠ لاپەرە.
٩٥) لێکولێنەوەو ساغکردنەوەی بەشێك لە دیوانی موخلیس. د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان، چاپخانەی سپیرێز – دهۆك ٢٠١٠، ٣٢٤ لاپەرە.

٩٦) دیوانا نەفعی، ساخکرن و بەرهەڤکرن تەحسین ئیبراهیم دۆسکی و مەسعود خالد گولی، چاپخانا سپیرێز/ دهۆك ٢٠١٠، ٢٦٠ لاپەرە.
٩٧) بنیاتی جۆرەکانی رووداو لە رۆمانی کوردی باشووری کوردستان، نووسینی رێزان عوسمان (خاڵە دێوە)، چاپخانەی سپیرێز/ دهۆك ٢٠١٠، ٢٧٦ لاپەرە.
٩٨) تورك لە بولگارستان، کورد لە تورکیا، نووسینی، عەزیز نەسین، وەرگێران و ئامادە کردنی، بەکر شوانی و سیروان رەحیم، چاپخانەی حاجی هاشم/ هەولێر ٢٠١٠، ١٤٠ لاپەرە.
٩٩) الدولة الأيوبية وفق نظرية الدولة لابن خلدون، تأليف: د. حكيم عبدالرحمن البابيرى، مطبعة، حاجى هاشم/ أربيل ٢٠١٠ ، ٣٢٠ صفحة.
١٠٠) فەرهەنگی پزیشکی ، دانانی د. جەمال رەشید، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠١٠، بەرگی یەکەم ٨٤٠ لاپەرە.
١٠١) فەرهەنگی پزیشکی ، دانانی د. جەمال رەشید، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠١٠، بەرگی دووەم ٧٩٦ لاپەرە.
١٠٢) فەرهەنگی پزیشکی ، دانانی د. جەمال رەشید، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠١٠، بەرگی سێیەم ٦٨٠ لاپەرە.
١٠٣) راسپاردەکانی کۆنفرانسی بەرەو رێنووسێکی یەکگرتووی کوردی، ئامادەکردنی: لێژنەی زاراوە لەئەکادیمیای کوردی، هەولێر ساڵی ٢٠١٠، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، (٦٤) لاپەڕە.
١٠٤) رۆژنامەنووسی پرۆفیشناڵ و ئیتیکی رۆژنامەوانی، نووسینی: محەمەد ساڵح پێندرۆیی (جگەرسۆز)، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ٢٠١٠، (١٨٤) لاپەڕە.
١٠٥) ڕەوتی نوێکردنەوەی شیعری کوردی لە باشووری کوردستان لەساڵانی (١٩٨٠–١٩٩١) دا، نووسینی : د. حوسێن غازی کاك ئەمین گەلاڵەیی، چاپخانەی حاجی هاشم– هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٢٣٥) لاپەڕە.
١٠٦) فەرهەنگی میدیا (کوردی–کوردی)، بەرگی یەکەم، نووسینی: د.ئەوڕەحمانی حاجی مارف، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٢٨٩) لاپەڕە.
١٠٧) لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، نووسینی: د.ئیدریس عەبدوڵلا مستەفا، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١١، (٤٢٥) لاپەڕە.